تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

ژیانی ئەمیری باوەڕداران

خەلیفەی چوارەم

عەلی کوڕی ئەبو طالیب

خوا لێی ڕازی بێت

نووسینی

دکتۆر علی محمد الصّلابی

وەرگێڕانی

مامۆستا عومەر تۆفیق الخطاط

کتێبخانەی نارین
هەولێر

دار المعرفة
بەیرووت

ژیانی ئەمیری باوەڕداران

خەلیفەی چوارەم

عەلی کوڕی ئەبو طالیب

خوا لێی ڕازی بێت

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافي)

www. iqra.ahlamontada.com

ژیانی ئەمیری باوەڕداران

خەلیفەی چوارەم

عەلی کوڕی ئەبو طالیب

خوا لێی ڕازی بێت

نووسینی

دکتۆر علی محمد الصلابی

وەرگێڕانی

مامۆستا عومەر تۆفیق الخطاط

کتێبخانەی نارین

هەولێر

دار المعرفة

بەیرووت

ژمارەی سپاردن (١٢٩٩) ی ساڵی ٢٠٠٨ پێدراوە

سوپاسنامەی بەڕێز دکتۆر عەلی موحەممەد الصّلابی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين محمد وعلى آله وصحبه وسلّم ، اما بعد فاني اتقدّم الى مكتبة نارين في اربيل –كوردستان العراق بالشكر الجزيل لقيامهم بترجمة وطبع مؤلفاتي الى اللغة الكردية ، كما اتقدم بالشكر الجزيل الى الشاب اليافع نهاد جلال الذي ترجم اول كتبي الى اللغة الكردية (الدولة العثمانية) كما اخص بالشكر الاستاذ عمر توفيق الخطّاط الذي ترجم ثلاثة من كتبي (سيرة ابي بكر الصديق ،وسيرة امير المؤمنين علي بن ابي طالب ، وسيرة عمر بن عبدالعزيز)رضي الله عنهم اجمعين واشكر الاخوة الاخرين الذين ترجموا بقية مؤلفاتي الى اللغة الكردية، وارجو من الله تعالى لهم الموفقية و السلام عليكم ورحمة الله

الدكتور علي محمد الصلابي

پێشەکی وەرگێڕ

پاش ئەوەی بە کۆمەکی و هاوکاری پەروەردگاری خۆشەویستم توانیم ژیانی دووەمین کەسایەتی ئیسلام پاش پێغەمبەری ئەکرەم (ﷺ) کە ژیانی یەکەمین خەلیفە ڕاشیدی پێغەمبەرمان (ﷺ)- ئەبو بەکری صدیق بوو ـ ﷺ ـ وەرم گێڕایە سەر زمانی کوردی و بەڕاستی من ئەوەندە سوودم لێ وەرگرت کە وام دەزانی هەنگاو بە هەنگاو وەك خزمەتکارێکی دڵسۆزو گوێ ڕایەڵ — لەخزمەتی ئەو پیاوە دام و بە شمشێرەکەم لەگەڵ ئەو پیاوە مەزنەدا دژ بە هەڵگەڕاوەکان دەجەنگام و لەگەڵ گریان و فرمێسك ڕشتنەکانیدا منیش چاوەکانم قەتیس مابوون، بەڕاستی ڕێڕەوی ژیانی گۆڕی و هەموو جارێ لەخۆم دەپرسی ئایا ئێمەی موسڵمانی ئەم ڕۆژگارە چەند پێویستمان بە زانین و لەبەرکردن و چاولێکردنی ژیانی پیاوانی خودا — هاوەڵانی بەئەمەکی پێغەمبەری نازدار (ﷺ)، و ئای لاوەکانمان چەندێ بێ ئاگان لە ئۆقیانوسێك غەفڵەت و بێ ئاگاییدا دەژین کە دوژمنان نەخشەیەکی وایان ڕەخساندووە کە هەر لاوێك ناوی یاریزانە ناودارەکانی جیهان و تیپەکان و مۆندیالەکان نەزانێت، بەگەنجی ئەو سەردەمەی نازانن، بەڵام خوا ئاگادارە خەلیفە ڕاشیدەکان هەوێنی چاك کردنی گەورەو بچووکی کۆمەڵگەکانن، و ژیارەکان زۆر پێویستیان بە دارشتنەوەی هەموو بۆچوونەکانیانە لەسەر ڕارەوی ئەو پیاوانەی کە هەرگیز مێژوو ناتوانێت وێنەیان دوبارە بکاتەوە. منیش لە خۆشی ئەو چێژو لەزەتە ڕۆحی و مەعریفەیەی لەو کاری وەرگێڕانەمدا دەستم کەوتن دنیای نووسینم بەجێ هێشت، چونکە نووسین لە عەقڵ و مەعریفەتی خۆت لێ دەکەیتەوەو دەیبەخشیت بە خوێنەر، بەڵام وەرگێڕان تێکەڵ بوون و ئاوێتە بوونە لەگەڵ هەست و هەناو و گیان و گوزەران و بانگەوازو خواپەرستی ئەو پیاوە بەرزانەی کە من بەهرەمەند بووم بە وەرگێڕانی ژیانیان بۆ سەر زمانی شیرینی کوردی.

پاش ئەوەی ژیانی خەلیفەی یەکەم —ئەبو بەکری صدیق- کەوتە بازاڕەوە — لە بەرگێکی جوان و قەشەنگ و لاپەڕەی (شاموا)، کە کاك فائق خاوەنی کتێبخانەی نارین لە شاری هەولێری بە ئەمەك، ئەرکێکی زۆری لەپێناودا کێشا تا ناردی بۆ لوبنان و لە (دار المعرفة) ی بەناوبانگ

چاپی بکات و بەوشێوازە جوانە بکەوێتە بەردەستی خوێنەران. و لەگەڵ کاك أحمد حمە امینی پورزام لە هەڵەبجەی شەهید دوو فاکتەری سەرەکی بوون لە هاندانم بۆ نووسن و وەرگێڕان و زۆریش سوپاس گوزاریانم، و لە خوای زەوی و ئاسمانەکان دەپاڕێمەوە ئەگەر ئەم کارەم خزمەتە بە ئیسلامی عەزیز و پێغەمبەرە نازدارەکەی (ﷺ) و بانگەوازە غەریبەکەی، ئەوا یارمەتیم بدات و تاقەتم پێ ببەخشێت تا منیش لەم سنوورەوە خزمەت بکەم و هەر هیچ نەبێت ڕۆڵەکانمان بە ڕۆشنبیری بێننەوە و بەڵکو ڕۆژێ بێت –إنشاء الله- ئەم مورووە پچڕاوانە کۆبکاتەوە و لەگەڵ تاریکی و دوور لە خوایدا دەستەو یەخەیان بکاتەوەو پێکەوەو بە هەموومانەوە قورئان بکەینەوە بە چرای ڕووناکی ژیان...

وا ئەم جارەش دەچینە خزمەت خەلیفەیەکی ڕاشیدی تر، کە ئامۆزای نازدارەکەی پێغەمبەری سەروەرمانە (ﷺ)، عەلی کوڕی ئەبو طالیب (رضي الله عنه).

عەلی (رضي الله عنه) ئەو لەو جۆرە پیاوانەیە کە (وەك کەنز وان) بۆ موسڵمانان بەڵام هیچ یەکێك لە موسڵمانان بەهەموو چین و تایفەکانیانەوە مافی شیاوی خۆیان پێ نەداوەو بەتەواوی نەیان ناساندوە.

لەسەردەمێکدا عەلی (رضي الله عنه) زۆر پێویستی بەوە بوو کە پشتی بگیرێت و هاوکاری بکرێت لە پەراندنی ئەو سەردەمە پڕ لە ئاشوبەی پاش شەهید کردنی عثمان (رضي الله عنه) بۆ خەلیفەی نوێ هاتبووە کایەوە بەڵام دۆست و شیعەکانی دەوروبەری لەپاش ئاشت بوونەوەی لەگەل موعاویەی کوڕی ئەبو سوفیان – خوا لە خۆی و باوکیشی ڕازی بێت- ئەوان چاویان بەرایی نەدا کە عەلی (رضي الله عنه) پەروەردەی دەستی پێغەمبەرەو زۆر خۆ بەکەم زان بووەو قبووڵی تەحکیمی کرد لەگەڵیداو ئەوانیش پێیان ناخۆش بوو، ئەویش دەری کردن و ووتی پێیان: ئەی دەرکراوان و ناوی خەوارجیان بەسەردا سەپا.

ئیتر لەو ڕۆژە بەدوا بەبێ ئەوەی خۆی ڕازی بێت قودسیەتێکی وایان پێ دا کە لەبەر چاوی موسڵمانە سادەو ساکارەکان – گەورەترو موبارەکتر بێت – لە هەموو هاوەڵان و بگرە لە پێغەمبەری خوایش و بگرە وایان لێهات هاواری تێ بکەن و لە نەهامەتی یەکاندا بە شمشێرەکەیەوە فریایان کەوێت! و لە حاڵەتی ناڕەحەتیدا بڵێن (یا علی)!! کە پێغەمبەری خوا

(٢٣) ساڵ بە شەو و ڕۆژ بەبێ وەستان، هەوڵی دا تا وای کرد لە مرۆڤەکان هاوار بۆ هیچ کەس و هیچ خوایەك نەبەن جگە لە (الله) نەبێت ..

لەم بەرهەمە تازەیەدا .. بەوردی برای خوێنەر دانیشەو (عەلی) (ﷺ) ئەوە دەهێنێ کە یەك مانگی ژیانتی بۆ تەرخان بکەیت و بیخوێنیتەوە .. سوود گەلێکی زۆرت چنگ دەکەوێت کە خوا دەیزانێت هەموو ڕۆژنامەکان لەم پەڕ بۆ ئەو پەڕ بخوێنیتەوە (عوشرێکی) ئەو کتێبە ناوازەیە بیرت ڕووناك ناکاتەوە..

ئەگەر لەپیاوی قانون ز یاسایی دەپرسیت لەم کتێبەدا سەرسام دەبیت کە بۆچی زانکۆکانی دونیا کۆلێژی یاسا، کارە دادگایی یە پڕ لە دادەکانی (أبو الحسن) ناخوێنن؟!

ئەگەر خواناسی و بەندایەتیت لاوازە .. ئەوا سەرێك بدە لە مزگەوتەکەی کوفەو وا -عەلی- لەناو میحرابەکەدا بەچۆکدا کەوتووەو بەهەردوو دەستی ڕیشی خۆی گرتووە و هاوار دەکات و لە خوا دەپاڕێتەوە کە لەم نیوەشەوەدا لەم بەندەیەت خۆش ببە!! و دژایەتی دنیا پەرستی دەکات و دەڵێت ئەی دنیا منت بۆ ناخەڵەتێم بڕۆ خەڵکی تر بخەڵەتێنە، ئەی نازانی من سێ بەسێ کەم خستۆتە مشتت؟!.

ئەگەر دەتەوێت بزانیت هاوەڵان هەموویان لەیەك ئاستدان و کەسیان – بێ تاوان و فریشتە ئاسا نەبوون و یەکتریشیان زۆر خۆش ویستووە ئەوا سەیری عەلی بکە (ﷺ)کە چۆن ئەبو بەکرو عومەر لەخۆی بە بەڕێزتر دەزانێت و کچی خۆی دەدات بە عمر و ناوە زیاتر لە (١٥) کەسی بنەماڵەکیان بەناوی ئەبو بەکرەوە ناونابوو .. بە پێچەوانەی ئەوانەی ئەمڕۆ ئیدیعای شوێن کەوتەی عەلی (ﷺ) دەکەن بەڵام لە هەموو جیهاندا یەك منداڵی خۆیان بەو ناوەوە ناونانێن و خۆیشیان بە شوێن کەوتەی عەلی دەزانن!!.

هەروەك چۆن ئەحکامی ((پاشگەزبوونەوە)) ـ الردة ـ و چۆنیەتی بەرەنگار بوونەوەی لە ژیانی ئەبو بەکردا بە کردەوە فێری بووین

هەر بەو جۆرەش لەژیانی عەلیدا (ﷺ) فێری ئەوەمان دەکات کە ئەگەر ناکۆکی و جەنگ لەگەڵ برا موسڵمانەکاندا دروست بوو چی بکەین؟ هەموو مێژوو لەسەر ئەوەن کە خەواریج چ نامەردیەکیان لەگەڵ عەلیدا نواندو سەنگەریان لێ گرت، و عەلیش بۆ پارێزگاری لە هەیبەتی

خیلافەتی ئیسلامی و پەرتەوازە نەبوون لەگەڵیان جەنگا بەڵام چۆن جەنگێك؟ وەك جەنگی باوك لەگەڵ جگەرگۆشەی خۆی! هەمیشە دەیفەرموو: بریندارییان مەکوژن! شوێن هەڵاتوانیان مەکەون! بە کافریان مەزانن! و براماننو لێمان هەڵگەڕاونەتەوە – إخواننا بغوا علینا – و هەرگیز شوێن کەوتوان و هەوادارانی نەگرتوون و ناڕەحەتی نەکردوون! نەی خستوونەتە ژێر چاودێری! لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا وەك هەموو موسڵمانێکی تر ژیاون و دەری نەدەکردن و دەستی نەدەگرت بەسەر ماڵ و حاڵیاندا وەك حیزبەکانی ئەمڕۆ بەیەکتری دەکەن ... و لە غەنیمەو دەستکەوت بێ بەشی نەدەکردن و دەشی زانی دژی خۆی بەکاری دەهێننەوە!

لە کۆتاییدا بە وتووێژێکی نێوان خۆم و پیاوێکی شیعە مەزهەب کۆتایی بەم پێشەکی یە دەهێنم کە لەسەردەمی خوێندنی زانکۆمدا لە بەغدا ڕوی داوە و واز لە خوێنەر دێنم تا خۆی بکات بەناو گوڵستانی خەلیفەی چوارەمی ئیسلام دا گوزەر بکات و خۆی لەو گوڵزارە شیلە بمژێت و لە خوایش داواکارم هەموو لایەکمان لەو شیلەیە بێ بەش نەکات.

من: ئێمە زۆر عەلیمان خۆش دەوێت و وەك ئەهلی سوننە ڕێزی تایبەتیمان هەیە بۆی (ﷺ)، کابرای بەرامبەرم سەری سوڕماو سەرێکی باداو بە لاقرتێوە لێمی پرسی: ئەی ئەگەی ڕاست ئەکەن و خۆشتان دەوێت بۆچی کردتان بە خەلیفەی چوارەم؟ و منیش وتم: ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی خۆشمان ویستووە! وتی یانی چی؟ وتم: پێغەمبەری ئەکرەم (ﷺ)خۆشەویست ترین کەس نیە لەلای خوای گەورە؟ وتی: بەڵێ .. وتم: دەی چی لێ کەم بۆتەوە کە کردوویەتی بە دوایین پێغەمبەر؟. کابرا وتی: (صدگ واللە)...

لە کۆتاییدا داواکارم لە خوای ـ عز وجل ـ ئەو کاتانەم بەزایە نەڕوات کە شەوانە تا ١١-١٢ ی شەو خەریکی وەرگێڕانی بووم و بیکاتە مایەی سوود و کەڵك بۆ خوێنەران و دڵی خوێنەرانی بۆ نەرم بکات ئامیــــــن.

وەرگێڕ

عمر توفیق الخطاط

بەشی یەکەم

عەلی کوڕی ئەبو طالیب لە مەککەدا:

جێباسی یەکەم

ناو و نەژاد و نازناو و ڕەوشت و خانەوادەی:

یەکەم: ناوو شورەت و نازناوی:

١- ناوونەژادی: عەلی کوڕی ئەبو طالیب (عبد مناف)[1] ی کوڕی (عبـدالمطلب)، پێیـان وتـووە (شیبە الحمد)[2] ی کوڕی هاشم ی کوڕی عبد مناف ی کوڕی قوسەی کوڕی کیلاب ی کوڕی موڕڕە ی کوڕی کەعب ی کوڕی لوئەی کوڕی غالب ی کوڕی فەهری کوڕی مالیك ی کوڕی نەزری کوڕی کەنانەی ی کوڕی خوزەیمەی کوڕی مدرکەی کوڕی ئیلیاس ی کوڕی موزی ی کوڕی نزار ی کـوڕی مەعد ی کوڕی عەدنان.[3]

کوڕی مامی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) لە باپیری یەکەمیدا پێی دەگاتـەوە کـە (عبـدالمطلب) ە، و باوکیشی ناوی ئەبو طالیب ی بـرای عبـدالله ی بـاوکی پێغەمبـەری خوایـە (ﷺ) و عـەلی لـە سەرەتای لەدایك بوونیدا ناوی نرا ـ ئەسەد ـ کە دایکی ئەو ناوەی لێنا و کاتێ باوکی گەڕایـەوە ئەو ناوەی بە دڵ نەبوو بۆیە ناوی نا ـ عەلی ـ[4] بەم شیعرەشدا دیارە ناوی حەیدەرە بووە کە خۆی دەڵێت:

أنا الذي سمتني أُمي حيدرة　　　　كليث غابات كريه المنظرة.[5]

٢- شورەتی: پێیان وتووە (أبو الحسن) بەناوی کوڕە گەورەکەی (حەسەن) ەوە بوو کە لە فاطمە ی کچی پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ). و پێشیان وتووە (ئەبو توراب) کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئـەم

[1] ئەبو طالیب ناوی عبد مناف بووە.

[2] عبد المطلب ناوی (شیبة الحمد) بووە.

[3] الطبقات الكبرى (١٩/٣). صفة الصفوة (٣٠٨/١).

[4] غريب الحديث للخطابي (١٧٠/٢).

[5] الرياض النظرة في مناقب العشرة، لا ٦١٧.

نازناوەی لێنا، و خۆشترین نازناو بوو لەلای خۆی، و هۆکارەکەشی ئەوە بوو پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ سەردان چوو بۆ ماڵی فاطمە ی کچی و عەلی لە ماڵەکەدا نەبینی، فەرمووی: ((أين إبن عمك))؟ واتە ((کوڕەکەی مامت لەکوێ یە))؟ فاطمە یش ووتی: ناکۆکیەك کەوتە نێوان من و ئەوەوە و تووڕەی کردم، و خۆیشی لە ماڵ دەرچوو لێرە نەمایەوە، پێغەمبەری خوایش(ﷺ)بە کەسێکی ووت: ((أنظر أين هو))؟ واتە ((ئا بزانە لە کوێ یە))؟ هاتەوە وە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە مزگەوت ڕاکشاوە، پێغەمبەری خوایش (ﷺ) ڕۆشت بۆ لای و دەبینی ڕاکشاوەو عەباکەی لەسەر شان کەوتۆتە خوارەوە، خۆڵاوی بوو بوو، پێغەمبەریش (ﷺ)دەستی پیا دەهێناو دەیتەکاندو دەیووت: ((قم أبا تراب))[1] واتە ((هەستە ئەی خۆڵاوی)).

و لە ڕیوایەتێکی بوخاریشدا هاتووە دەڵێت: سوێند بەخوا جگە لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کەس ئەم ناوەی لێ نەناوە.[2]

لە شورەتەکانی تریشی ((أبو الحسن والحسين، أبو قاسم الهاشمي[3]، أبو السبطين)).[4]

٣- نازناوەکانی: (أمير المؤمنين) ، (رابع الخلفاء الراشدين).

دووەم/ لە دایك بوونی:

ڕیوایەتەکان جیاوازیان هەیە لە دیاری کردنی ساڵی لە دایك بوونیدا، حەسەنی بەسری ـ ڕەحمەتی خوای لێ بێت ـ دەڵێت: پانزە ساڵ تا شانزە ساڵ پێش ئیسلام لە دایك بووە.[5] بەڵام (إبن ئیسحاق) دەڵێت: (١٠) ساڵ پێش هاتنی ئیسلام لە دایك بووە.[6] و (إبن حجر) یش ئەم ڕایە پەسەند دەکات.[7]

---

[1] مسلم في صحيحه ژمارە ٢٤٠٩.

[2] البخاري في صحيحه ژمارە (٤٤١، ٣٧٠٣، ٣٢٨٠).

[3] البداية والنهاية (٢٢٣/٧).

[4] أسد الغابة (١٦/٤).

[5] المعجم الكبير للطبراني (٥٤/١).

[6] السيرة النبوية (٢٦٢/١).

[7] الاصابة (٥٠١/٢).

(الباقر محمد بن علی) دوو ڕای هێناوە: یەکەمیان: وەك ئەوەی (ابن ئیسحاق) ە کە (ابـن حجـر) پەسەندی کردووە، کە (دە) ساڵ پێش هاتنی ئیسلام بووە،[1] و دووەمیان: دەڵێت (٥) سـاڵ پـێش هاتنی ئیسلام لە دایك بووە، و منیش بۆچوونی (ابن ئیسحاق) و (ابن حجر) م پەسەند کردووە کە (١٠) ساڵ پێش هاتنی ئیسلام لە دایك بووە.[2]

(فاکهی) ئەوەی باسکردووە کە (علی) (ﷺ) یەکەمین کەس بووە کە لە ناو کەعبـەدا لـە دایـك بووە، و (حاکم) یش دەڵێت: هەموو هەواڵەکان کۆدەنگن ـ متواتر ـ لەسـەر ئـەوەی ئیمـام علـی (ﷺ) لەناو کەعبەی پیرۆزدا لە دایك بووە.

سێ یەم/ خانەوادەو کاریگەری لەسەر نەوەکانی دواتر:

زانستی لێکۆڵینەوە ئەوەی سەلماندووە کـە بونیـەی لـەش و دەروونناسـی، و ڕەوشـت ناسـی، و کۆمەڵناسی، کاریگەری خۆیانیان هەیە لەسـەر چـاکی و لێهـاتوویی و ڕەوشـت بـەرزی و ووزەو تواناکانی نەوەکانی دوای خۆیان، بەڵام تا ڕادەیەك لە زۆربەی کاتەکاندا، ئەمەش لە سێ ڕێگەوە دەبێت:

أ- قیەم و ڕەوشتێ کە باو باپیرانی هێشتا پارێزگاری لێ دەکەن و باوەڕی تەواویان پێ یەتی، یان هەوڵیش دەدەن نەوەکانی دوای خۆیان بە جـوانترین شـێوە بیپـارێزن، و بـە گـەورە ڕای بگـرن و بانگەشەی بۆ بکەن، و ئەو کەسەشی لەناو بنەماڵەکەدا لێ ی لابدات و دژایەتی بکات بە نامۆ و لەڕیز دەرچوو سەیری بکەن و قینیان لێی هەستێت، و بەبێ نرخ و ناپیـاو سـەیریان بکـەن و بـە جوڵانەوەیەکی خراپی بدەنە قەڵەم لەگەڵ باو باپیرانیان و لەناو ئەم بنەماڵەیەدا بۆتـە یاسـایەك و لێخۆش بوون نی یە بۆ هەر کەسێك لێ ی لابدات لە وەچەکانیان.

ب- چیرۆك و بەسەرهاتی باو باپیرو گەورە پیاوو ناودارانی ناو خانەوادە کە هەر لە پاڵـەوانێتی و لاوی و سوارچاکی و ناوداری و سەربازی و قبووڵ نەکردنی ناڕەوا و خێرومەندی و دەرماڵ بوون، و پارێزگاری ستەم لێکراو و چەوساوان، کە نەوە لەدوای نەوە بۆ منداڵەکانی خۆیانیان گێڕاوەتـەوەو شانازیان پێوە کردوون، ئیتر بۆ کاتی منداڵی یان لاوی یان پیری. ئەمەش کاریگەری تەواوی خۆی

[1] المعجم الكبير للطبراني (٥٣/١).
[2] فتح الباري (١٧٤/٧).

هەیە لەسەر ژیری و هەست و نەستی ئەو منداڵە، و پێوانەی گەورەیی و پیاوەتی دێتە پشتی و چاکە لەگەڵ باوك و دایك، و پاراستنی ناوبانگی خانەوادەکە کاری دەبێت.

جـ- کاریگەری خوێنی باو باپیران کە دەگوازرێتەوە بۆ ناو دانە دانەی خێزانەکەو هەر بە گەورەیی دەمێننەوە، ئەمەش لە خانەوادەیەکدا کە بیانەوێت پارێزگاری لە ئەسڵ و فەسڵی بنەماڵەکەیان بکەن، هەرچەندە ئەمەش پڕاو پڕ وانی یە، کە ببێتە بنەمایەك و پێچەوانە قبوول نەکات وەك سوننەتی خوایی لەسەر زەویدا وەك خوای (عز وجل) دەفەرموێت ((فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلاً وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلاً)) "فاگر/٤٣".

بۆ ئەم خاڵی سێ یەمەیە کە پێغەمبەری خوا ئاماژە دەکات و دەفەرموێت ((الناس معادن كمعادن الفضة والذهب، خيارهم في الجاهلية خيارهم في الاسلام اذا فقهوا))[1] واتە: ((مرۆڤەکان کانزان وەك کانزای ئاڵتون و زیو، ئەوەیان لە سەردەمی نەفامیدا چاکترین بوو بێت لە ئیسلامیشدا چاکترین دەبێت ئەگەر لە دینی خوا بەجوانی تێ بگەن)).هەروەك دەفەرموێت ((من بطؤ به عمله لم يسرع به نسبه))[2] واتە ((هەرکەسێ لە کردەوەی چاکەدا دوابکەوێت، ئەوە نەژادو باو باپیر پێشی ناخات)).

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێتکە بەپیرۆزی سەیری هەندێ خوێن و بنەماڵە بکرێت، و هەموو سەرکردایەتی دین و دونیا بدرێتە دەستیان، و پێشەوایەتی ئەممەت لەواندا قۆرخ ببێت چ لە لایەنی ڕۆحی و ئاینی و زانستی یەوە، ئێ هەر ئەمەش بوو لە گەلانی پێش ئیسلام پێوەی دەیانناڵاند، و گەندەڵی کۆمەڵایەتی و ڕەوشتی و دیکتاتۆری و چەوسانەوەی ژێر دەستەکانیان لێ دەکەوتەوە، و کتێبە مێژوویی و شایەتی مێژوو نووسەکان زۆرن لەو بارەیەوە کە چیان بەسەر ئیمبراتۆریەتی ڕۆم و ساسانی و کۆمەڵگەی ئەغریقی و هیندیدا هێناوە.[3]

بۆیە وا جوانە ئاماژەیەك بکەین بۆ ئەو بنەماڵەیەی کە ئیمام علی (ﷺ) تێدا لەدایك بوو، و پەروەردەیش بوو، کە خاوەنی کۆمەڵێ ڕەوشتی بەرزو هەندێ بۆماوەی ڕەوشتی و دەروونی بوون،

---

[1] مسند أحمد (٢٣٩/٢) ئیسنادەکەشی (صحیحه)

[2] مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة.

[3] المرتضى ـ ندوی لا ٢٠.

وە چۆن عەرەب بەگشتی بە چاوێکی گەورەوە سەیریان دەکردن و دانیان بە چاکیاندا دەنا، و لە قورەیشەوە دەست پێ دەکەین پاشان بەنیهاشم.

١- هۆزی قورەیش:

عەرەب بەگشتی دان بە بەرزی و گەورەیی و ڕەوانبێژی و ڕوناکبیری و بەخشندەیی و ئازایەتی و سواچاکی قورەیشدا ناوە، و ئەمەش لە ناویاندا بۆتە نموونەو جێگای وتووێژ نی یە.[1]

لەناو یەکدا هاوپەیمانی یەتێکی توندو تۆڵیان هەبوو، و دەستیان گرتبوو بە بڕێکی زۆر لە شەریعەتی ئیبراهیم پێغەمبەر (ﷺ)، و وەك عەرەبە دەشتەکی یەکان نەبوون کە ڕێزیان لە هیچ ئانێك نەدەگرت، و بە ڕەوشتی بەرزیش خۆیان نەدەڕازاندەوە، ئەمان منداڵی خۆیانیان زۆر خۆش دەویست، حەجیان دەکرد و ئەرکەکانی حەجیان جێبەجێ دەکرد، مردووی خۆیانیان کفن دەکرد، و ئەگەر لەشیان قورس ببوایە خۆیان دەشۆرد، و خۆیان لە ئاگر پەرستی فارس و هیندەکان بە دوور دەگرت، لە ژنهێنانیشدا خۆیان لە خوشك و خۆشکەزاو کچ و کچەزا دەپاراست، ئەمەش بە پێچەوانەی ئاگرپەرستەکانەوە، پاشتر قورئانیش ئەو کارە جوانانەی جێگیر کرد لەناو کۆمەڵگەی موسڵماندا، کچیان بە شوو دەدا بە مارەیی و شایەت و تەڵاقی سێ بەسێ[2]، زیاتر ڕێزداریان لەوە دابوو کە ئەگەر ئەوان ژنیان لە هەر هۆزێك بخواستایە مەرجیان لێ نەدەگیرا، بەڵام ئەگەر ئەمان کچیان بە هەر هۆزێك بدایە مەرجیان لێ دەگرت کە بەرنامەو پرۆگرامیان جێبەجێ بکات و لێ ی لانەدات[3].

٢- (بنو هاشم) لە ناو قورەیش دا هۆکاری پەیمانەکان بوون، و ئەگەر بە ووردی بڕوانینە ئەوەی مێژوو بۆی پاراستووین و زانایانی سیرەت نووسیویانە دەربارەی هەواڵ و بەسەرهاتی (بنی هاشم) کە شتێکی کەمە لە زۆر، بۆمان دەردەکەوێت کە تا چ ڕادەیەك هەستی بەرزی مرۆڤایەتیانتێدابووە، مام ناوەند بوون لە هەموو شتێك دا، و ژیرمەند بوون، باوەڕی پتەویان بەوە هەبوو کە (کەعبەی پیرۆز) گەورەیی یەکی زۆری هەیە لەلای پەروەردگار، و لە ستەمکاری خۆیان

---

[1] السیر النبویة، ندوی، لا ٧٤.

[2] بلوغ الادب في معرفة احوال العرب (٢٤٣/١) ئالوسی.

[3] المرتضی ـ ندوی، لا ٢٢.

بەدوور دەگرت، و لە ئاستی هەقـدا لـووت بـەرزیان نەدەنوانـد، و هەمیـشە ورە بـەرز بـوون، و بەبەزەیی بوون لەگەڵ لاوازو ستەم لێکراودا، سەخی بوون، و ئازا بوون، و هەموو ماناکانی (سوار چاکیان) لەناو عەرەبدا تێدا هاتبوویە دی، خاوەنی ژیاننامەیەك بوون کـە لایـەقی بـاو بـاپیرانی پێغەمبەری خودا بێت (ﷺ)، ڕەوشتیان زۆر گونجاو بوو لەگەڵ ئەو بەرنامەیەدا کە پێغەمبەر (ﷺ) بانگەشەی بۆ دەکرد، بـەڵام ئەوەنـدە هـەبوو لـە سـەردەمی (الفـترە)[1] دا دەژیـان و وەك بـاقی گەلەکەیان بیرو باوەڕی نەفامی زاڵ بوو بوو بەسەریاندا[2]، و بەنی هاشمیش بەئاسانی نەگەیشتبوونە ئەم شوێنەوارە بەرزە مەگەر بە قوربانی دان و بەخشن و بەخشندەیی و خزمەت کدنی خەڵکی.

٣- (عبدالمطلب بن هاشم):

باپیری پێغەمبەری خوا (ﷺ) و علی کوڕی ئەبو طالیب بوو (ﷺ)، و ئەم پیاوە لە هاشم ی باوکی یەوە کاری ئاودان و نان ئامادەکردن بۆ حاجیانی ماڵی خوای پێ سپێردرابوو، و ئەویش بـەجوانی بۆ خەڵکی ساز دەکرد، و ئەوەی باوباپیری بۆ خەڵکی یان دەڕازاندەوە ئەمیش وای دەکرد، و لەناو هۆزەکەیدا ڕێزێکی وای پەیدا کرد کە کەس نەگەیشتبووە ڕێزی ئاوا، و زۆر خۆشەویست و خاتردار بوو لەلایان[3].

خۆ (عبدالمطلب) دەوڵەمەندترین کەسی مەککە نەبوو، یـان بەرپرسـی یەکـەم نـەبوو، وەك چـۆن (قصی) وابوو، وە لەناو مەککەدا پیاوی زۆر هەبوون لەو دەوڵەمەندترو لەو دەسەڵات دارتر بوون، بەڵکو ئەم ڕێزداری ناو هۆزەکەی بوو، چونکە نان و ئاوی حاجیانی خستبووە ئەسـتۆی خـۆی، وە بیری زەمزەم ی بەدەست بوون ئەمەش ڕێزداریەکە پەیوەندە بە کەعبەی پیرۆزەوە،[4]

باوەڕی پتەوی عبدالمطلب بەوەی کە خوایەك هەیەو ئـەم کەعبـە پـیرۆزە دەپارێزێـت و هـەروەها دەروونێکی بەرزو بەڕێز بووە، ئەمەش بەو گفتووگۆو وتووێژەیدا دەردەکەوێت کە لەگەڵ ئەبرەهـە پادشای حەبەشەدا کردی، کە ئەو پادشایە دای بەسەر شـاری مەکـەداو ویـستی سـوکایەتی بـە کەعبەی پیرۆز بکات و لە پلەو مەقامی کەم باتـەوە و دووسـەد حوشـتری عبـدالمطلب ی داگـیر

1 الفترە: ئەو سەردەمەبوو کە زۆر لە سەردەمی پێغەمبەران دوور کەوتبووەوە.

2 بلوغ الادب في معرفة أحوال العرب، ئالوسی (٢٤٣/١).

3 المفصل في تأريخ العرب قبل الاسلام (٧٨/٤)

4 سیرة ابن هاشم (٤٩/١).

کردبوو، و بۆ ئەو مەبەستە داوای کرد ڕێی پێ بدەن کە بچێتە لای ئەبرەهە، و ئەبرەهەش ڕێز شیاوی خۆی لێ گرت و لەسەر کورسیەکەی خۆی هاتە خوارەوە بۆی، و لەگەڵ خۆی داینیشاند و دەربارەی پێداویستی پرسیاری لێ کرد، و (عبدالمطلب) یش ووتی: هەموو پێویستی یەکم ئەوەیە دوسەد حوشتری منت گرتووە بمدەرەوە،

هەرکە ئەوەی ووت یەکسەر لەبەرچاوی ئەبرەهە کەوت و بە سوك سەیری کرد و پێی ووت: تۆ داوای (٢٠٠) حوشتری خۆت دەکەیت کە من دەستم بەسەردا گرتووە، و بەڵام گوێ بەماڵێك نادەیت کە دینی باو باپیرتەو من بۆ ڕوخاندنی هاتووم و داوای پاراستنیم لێ ناکەیت؟!

(عبدالمطلب) یش ووتی: من خاوەنی ئەم حوشترانەم، و ئەو ماڵەش خاوەنی خۆی هەیەو دەیپارێزێت، ئەبرەهەش ووتی: لەدەستی من نایپارێزێت. ئەویش ووتی: دەی ئەوە تۆو ئەوەش ماڵەکە[1].

دەی هەروایش بوو کە عبدالمطلب ووتی و بە فرت و فێڵی ئەبرەهەو سوپاکەی تەفرو تونا کرد و ماڵەکەی خۆی پاراست. وەك خوای گەورە لە سورەتی (فیل) دا دەفەرموێت ((أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ (٢) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبَابِيلَ (٣) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (٤) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ)).

ئەم (عبدالمطلب) ە فەرمانی بە منداڵەکانی دەکرد کە واز لە زوڵم و ستەم بهێنن، و هانیان دەدات بۆ ڕەوشتی بەرزو وەرگری لێ دەکردن لە کارە ناشایستەکان، و عبدالمطلب لە تەمەنی زیاتر لە (٨٠) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و تەمەنی پێغەمبەرمان (ﷺ) لەو کاتەدا (٨) ساڵان بوو، و دەگێڕنەوە بۆ ماوەی چەند ڕۆژێکی زۆر بازاڕو دوکان داخرابوو بە بۆنەی ئەو کۆچەوە.[2]

٤- (ئەبو طالیب) باوکی ئیمام عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ):

ئەبو طالیب ساماندار نەبوو، بەڵام (محمد) ی برازای زۆر خۆش دەویست و گۆشکردنی گرتبووە ئەستۆی پاش مردنی باپیری و هەمیشە لەلای بوو، و لەگەڵیشی بوو،[3] و کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) بانگەوازی خۆی ڕاگەیاند، هەمو قوڕەیش بەرپوویدا وەستانەوە تەنها ئەبو طالیب نەبێت کە

[1] سيرة ابن هاشم (٤٩/١).

[2] انساب الاشراق لبلاذري لا (٧٨/١).

[3] السيرة النبوية (ابن هشام) (١٧٩/١).

پشتی گرت و بڕیاری دا سەری بخات و پشت گوێ ی نەخات. و ئەمەش غەم و پەژارەی لەلای قورەیشی یەکان دروست کرد، بەجۆرێ پشتی پێغەمبەری خوای گرت و لەگەڵیدا قبوڵی جۆرەها ئەشکەنجەو ئازاری کرد کە مرۆڤ سەرسام دەبێت لەبەردەم پیاوەتی ئەبو طالیب دا کە پاشەڕۆژی خۆی بەست بە پاشەڕۆژی پێغەمبەری خواوە (ﷺ) و بەوەی کە گەورەی بەنی هاشم بوو توانی (بەنی هاشم و بەنی مطلب) یەکبخات، و بە موسڵمان و کافریانەوە بڕیاری پارێزگاری پێغەمبەری خوا بدەن لە مان ونەماندا،[1]

و ئەبو طالیب توانی پشتی برازاکەی بگرێت و لە جەنگیدا لەگەڵ قورەیش سەری بخات، و بەشیعرە مەزنەکانیەوە توانی بەرەنگاری قورەیش بێتەوە و بیان لەرزێنێ، و کاتێ ئیسلام چووە ناو دڵی هەندێ لە پیاوانی هۆزەکانی ترەوە، قورەیش لەنێوان خۆیاندا ڕێکەوتن نامەیەکیان نووسی و تیایدا بڕیاریان دا کە کەس لەگەڵ (بەنی هاشم و بەنی عبدالمطلب) دا تێکەڵی نەکەن و نە شتیان لێ بکڕن و نە شتیان پێ بفرۆشن، و ئەو نامەیەشیان لەناو کەعبەدا هەڵواسی[2]، و هەردوو هۆزی (بەنی عبدالمطلب و بەنی هاشم) چوونە لای ئەبو طالیب و قبوڵی ئەوەیان کرد لە مەکە دەرچن و بڕۆنە شیوی ئەبو طالیب و بۆ ماوەی سێ ساڵ ئەو برسێتی و سەرماو گەرمایە قبوڵ بکەن کە مەگەر بەدزیەوە کەسێك خواردنی بۆ بهێنایە، تا ئەوە بوو مۆریانە ڕێکەوتن نامەکەی خواردو پێغەمبەریش (ﷺ) ئەبو طالیبی لەو شتە ئاگادار کرد، و ڕۆیشتن و نامەکەیان دڕاندو گەمارۆکەیش هەڵوەشایەوە، و ئەبو طالبیش لە (١٥) ی شەوالی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرایەتیدا کۆچی دوایی کرد کە لەوکاتەدا تەمەنی لە سەرووی (٨٠) ساڵیدا بووە و موسڵمانیش نەبوو[3]. کە هەر لەو ساڵەیشدا خەدیجەی خێزانی پێغەمبەری خوایش کۆچی دوایی کرد و نەهامەتی یەکان لەسەر پێغەمبەری خوا زیادی کرد و ئەو ساڵەیش بە ساڵی ((خەمباری)) ناونرا.[4]

---

[1] فقه السيرة النبوية ـ غضبان لا (١٨٤).

[2] السيرة النبوية لابن هشام (١/٣٧٣ ـ ٣٧٧).

[3] بلوغ الادب (٣٢٤).

[4] السيرة النبوية لابن هشام (١/٤٥ ـ ٤٦).

٥- دایكی ئیمام عەلی (ﷺ):

وە دایكی ئیمام عەلی یەكێك بوو لە ئافرەتە صەحابیە بەڕێزەكان كە ناوی (فاطمە ی كچی ئەسەدی كوڕی هاشم) بوو، كە یەكەمین هاشمی بوو لەدایك بوو،[١].

و ئەو خانمە بەختەوەر بوو بە خزمەت كردنی پێغەمبەری خوا(ﷺ) كە لەسەر وەسیەتی عبدالمطلب لەلای ئەوان مایەوە، كە جێگای دایكی بۆ گرتبوویەوەو بە ئەوپەڕی توانا هەموو پێداویستی و كارەكانی بۆ ئەنجام دەدا، و خۆشەویستمان(ﷺ)نزیكەی (٢٠) ساڵ لەژێر خانەی ئەودا مایەوەو بەدەم بانگەوازی ئیسلامەوە هات و بەو شێوەیە بوو بەیەكێ لەو ئافرەتانەی كە زۆر زوو هاتن بەدەم بانگەوازەوەو، بوو بە یەكێ لەو خوشكە پێشینانەی لە ڕێبازی پاكیزەكیدا هەڵكەوتن، و هەروەك ئەو خوشكە (رضی الله عنها) نموونەی سۆزو میهرەبانی بوو بۆ فاطمە (الزهراء) (رضی الله عنها) كە هەردەم هاوكاری دەكرد لە بەڕێوەبردنی ئیش و كارەكانیدا وەك چاكەو وەفایەك بۆ زەهراو و باوكی بەڕێزی (ﷺ).

لە ئیمام عەلی یەوە(ﷺ) دەگێڕنەوە كە دەڵێت: ((ووتم بە دایكم تۆ بەس ئاو بێنە و پێداویستی ئامادە بكە و فاطمە یش هەویر شێلان و نان كردن لەئەستۆ دەگرێت)).[٢]

(ابن حجر) یش لە (الاصابة) كەیدا باسی كردووەو دەڵێت: عەلی كوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) دەڵێت ((پێغەمبەری خوا(ﷺ) پۆشاكێكی ڕەنگاو ڕەنگی پێ بەخشیم و فەرمووی پێم: ((اجعلهاخمرا بين الفواطم)) واتە بیكە بە چەند سەرپۆشێك و لەنێوان فاطمە كاندا بەشی بكە)) و منیش كردم بە چوار سەرپۆشەوە و دانەیەك بۆ فاطمە ی كچی پێغەمبەر (ﷺ)دانەیەكی تر بۆ فاطمە ی كچی ئەسەد(رضی الله عنها) - واتە دایكی- و دانەیەكیش بۆ فاطمە ی كچی حەمزە (رضی الله عنها) و چوارەمی ناو نەبرد.[٣]

---

[1] فضائل الصحابة (٢/٦٨٥).

[2] مجمع الزوائد (٩/٣٥٦). رجال السند رجال الصحيح.

[3] الاصابه (٨/٢٧) ژ ١١٥٣.

ئەم فاطمە یە چ لەکاتی ژیانیدا و چ لە ساتە وەختی مردنیشیدا بەختێکی باشی هەبوو، چونکە ڕێزی تایبەتی هەبوو لەلایەن پێغەمبەری خواوە (ﷺ).[1]

لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە دەگێڕنەوە (ﷺ) کە ووتوویەتی: کاتێ دایکی عەلی کوڕی ئەبو طالیب ـ فاطمە ی کچی ئەسەد کۆچی دوایی کرد، پێغەمبەری خوا (ﷺ) چووە سەر تەرمەکەی و فەرمووی ((رحمك الله يا أمي، كنت أميّ بعد أمي، تجوعين و تشبعينني، وتعرين و تكسينني، وتمنعين نفسك طيباً وتطعمينني، تريدين بذلك وجه الله والدار الأخرة)).[2] واتە: ڕەحمەتی خوات لێ بێت دایکی شیرینم، تۆ دایکم بوویت لەدوای دایکم، خۆت برسی دەکرد لەپێناو تێرکردنی مندا و خۆت بێ بەرگ دەکرد لەپێناو پۆشتەکردنی مندا، خۆشیت لەخۆت بڕیبوو بۆ من و ئەمەشت لەبەر خاتری خوا و ڕۆژی قیامەت دەکرد.

٦- براکانی ئیمام عەلی (ﷺ):

ئەبو طالیب چوار کوڕی هەبووە ـ یەکەمیان ـ طالب ـ کە بەو ناوەوە ناوبانگی دەرکردووە، و عەقیل و جعفر و عەلی، لەگەڵ دوو کچدا: یەکەمیان (أم هانيء) و (جُمانە) کە هەموویان لە فاطمە ی کچی ئەسەد بوون هەریەکەیان (١٠) ساڵ لەوی تریان گەورەتر بوو.

ئەمەش کورتەیەکە لە ژیانی براکانی:

أ- طالب ی کوڕی ئەبو طالب: لە دوای جەنگی بەدر بە بێباوەڕی مردووە ، و دەڵێن ڕۆیشتووە بۆ جێ یەك و نەگەڕاوەتەوە و بێ سەرو شوێن بووە ، پێغەمبەری زۆر خۆشدەویست و شیعری زۆری وتووە بە پێغەمبەری خودادا (ﷺ) . و بەناچاریش بەشداری جەنگی بەدری کرد و نێوان ئەو قوڕەیش دەمەقاڵێەك ڕووی دا وپێیان ووت : وەڵلاهی ئەی بەنی هاشم چاك دڵنیاین کە لەگەڵ ئێمە دەرچوون بۆ جەنگ بەلاَم دڵتان هەر لای محمدە، و طالبیش لەگەڵ چەند کەسێکدا گەڕانەوە بۆ مەککە .

---

[1] امیر المؤمنین علي بن ابي طالب ـ احمد السيد لا (٢٤).

[2] السلسلة الضعيفة للألباني (٢٣/١) ژمارە (٢٣).

ب - عەقیل ی کوڕی ئەبو طالب: ئەبوو زەیدیان پێ دەوت ، و موسڵمان بوونی دواکەوت بۆ دوای فەتحی مەککە، وە دەڵێن لە دوای (صوڵحی حودەیبیە موسڵمان بووە و لە ساڵی (٨) ی کۆچیدا کۆچی کردووە بۆ مەدینە، و لەڕۆژی بەدردا ئەسیر کرا و عەباسی مامی (ﷺ) ئازادی کرد و لە ڕیوایەتە صحیحەکاندا زۆر ناوی هاتووە، و بەشداری جەنگی (مؤتە) ی کردووە و (ابن سەعد) باسی ئەوەی کردووە کە لە فەتحی مەککە و جەنگی حونەین دا بەشداری نەکردووە لە بەر نەخۆشی، و لەسەردەمی خیلافەتی معاویەدا (ﷺ) کۆچی دوایی کردووە لە تەمەنی (٩٦) ساڵیدا.

ج - جەعفەری کوڕی ئەبو طالب: یەکێك بووە لە مەفرەزە سەرەتاییەکانی ئیسلام و دۆستی هەژاران بووە و لەگەڵیان دانیشتووە و خزمەتی کردوون و قسەی خۆشی لەگەڵدا کردوون و کۆچی کردووە بۆ حەبەشە و لەسەر دەستی ئەودا نەجاشی دارو دەستەکەی موسڵمان بوون و لە جەنگی (مؤتە) دا لەوڵاتی شام شەهید بووە .

د- أم هانئ: کچی مامی پێغەمبەر بوو، دەڵێن ناوی (فاختە) بووە، هەندێکیش دەڵێن ناوی (هند) بووە، بەڵام فاختە مەشهورترە، یەك کوڕی هەبووە بە ناوی (عەمر) ولەفەتحی مەککەشدا دوویت پەرستی داڵدە داو پێغەمبەری خواش فەرمووی: ((أجرنا من اجرتِ یا أم هانئ)) واتە: داڵدەمان دا ئەو کەسانەی تۆ داڵدەت دا ئەی دایکی هانی، ولەپێغەمبەرەوە فەرموودەی گێراوەتەوە لەپاش عەلیش (ﷺ)هەرژیا[1].

هـ - جومانەی کچی ئەبو طالب: ناوی (أم عبد) کوڕی ئەبوو سوفیانی کوڕی حارث ی کوڕی عبدالمطلب، و(ابن سعد) دەڵێت لە ئەبو سوفیان کوڕێکی بوو ناوی (جەعفەر) بوو،پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە خەیبەردا (٣٠) ویسق ی خورمای پێبدا .[2]

٧ - خێزانەکانی و منداڵەکانی :

لە فاطمە ی کچی پێغەمبەرمان(ﷺ).(حەسەن و حوسەینی بوو، (ﷺ) وە زەینەب و أم کلثوم ی بووە و تا لەژیاندا بووە ژنی بەسەردانەهێناوە.و لە خەولەی کچی جەعفەری کوڕی قەیس و

---

[1] الأصابة في تمييز الصحابة (٩\٣١٧-٣١٨) .

[2] هەمان سەرچاوە (٢٥٩/٤- ٢٦٠).

کوڕێکی بوو بەناوی محمدی گەورە کەبە (محمد بن الحنیفە) ناوبانگی دەرکردووە،ولە (لەیلای کچی مەسعود ی بەنی تەمیم عبدالله و ئەبوبکری بووە، لە أم البنین کچی حیزام یش : عەباسی گەورەو عثمان و جەعفەری گەورە و عبدالله ی بووە.

ولە ئەسمای کچی حومەیش: یەحیا و عەونی بووە.[1]

ولە (صهباء) یش عومەری گەورەو روقیەی هەبووە.

ولە (ئومامەی کچی عاصیش – محمدی ناوەنجی بووە .

ولە (أم سعید کچی عروه الثقفی) یش (أم الحسن و رملەی گەورەو أم کلثوم ی بچوك و فاطمەو ئومامەو خەدیجە و أم زینب ی بچوك و ام سلمه و أم جعفرو جومانە و نەفسەی بووە) .

لە موحیاتی کچی ئومرؤء القیس یش کچێکی بوو بەلاّم نەما . وإبن سەعد دەڵێت لەم منداڵانە زیاتر هیچ منداڵێکی تری نەبووە . کە بەهەموویانەوە (١٤) کوڕو (١٩) کچی بووە.

٨- شێوازی عەلی کوڕی ئەبوو طالب (ﷺ):

(أبن عبدالله) ڕەحمەتی خودای لێبێت دەڵێت : جوانترین شێوازی پیاوانێك من بە دڵم بوین لە عەلی کوڕی ئەبو طالبدا (ﷺ): ئەوەیە کە پیاوێکی مام ناوەندی نزیك ی کورتە باڵیی بووە.

(أبعم العینین) و ڕومەت جوان بە جۆرێ وەك مانگ وا بووە لە شەوی بەدردا، ورگی گەورە بووە، وناوشان پان بووە، و دەستی زۆر گەورە بووە، گەردنی وەك مەسینەی زیووابوە،سەری ئەسلەع-بوو،واتە تەنها پشتی سەری مووی پێوە بووە، وریشی زۆر گەورە بووە، بەرزی یەك لەشانیدا هەبووە وەك گورش خواردنەوەی شێرو پڵنگ وابووە، و قۆڵ و باڵی لەیەك جیا نەدەکرایەوە و پێکەوە نوساوبوون، ئەگەر دەستی کەسێکی بگرتایە – ئەوەندە ئازاری پێدەگەیشت خەریك بوو هەناسە نەدات ، لە قەڵەوی یەوە نزیك بووە، و کاتێ بچوایە بۆ جەنگ بە هەروەڵە دەچوو، زۆر بەهێز و دڵ ئەستوور بوو.[2]

---

[1] البدایة و النهایة (٧ / ٣٣٢)

[2] الاستیعاب في معرفة الأصحاب (٣ / ١١٢٣).

جێباسی دووەم

موسڵمان بوونی و گرنگترین کارەکانی لە مەککە لەپێش کۆچدا:

یەکەم: موسڵمان بوونی:

لە بەخششەکانی پەروەردگار بەسەر عەلی کوڕی ئەبو طالیبە وە (ﷺ) و نیازی خێرو چاکەی پێی ئەوەبوو قوڕەیش توشی قەیرانێکی ئابووری هات، ، ئەبو طالبیش خاوەنی ماڵ و منداڵێکی زۆر بوو، پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە عەباسی مامی ووت ـ کە وەزعی مادی لە هەموو بەنی هاشم باشتر بوو ـ: ((یا عباس ان أخاك، أبا طالب كثير العيال وقد ترى ما اصاب الناس في هذه الازمة، فانطلق بنا فلنخفف عنه عياله، آخذ من بيته واحداً وتأخذ واحداً، فنكفيهما عنه))

واتە ((ئەی عەباس، ئەبو طالیبی برات خێزانێکی زۆری کەوتووە بەسەردا، خۆیشت دەزانیت خەڵکی تووشی چ قەیرانێك بووە، با پێکەوە بڕۆین و کەمێ لە منداڵەکانی لەسەر سووك بکەین و من دانەیەك دەبەم و تۆش دانەیەك لە منداڵەکانی بەرە بۆ لای خۆت، و لەکۆڵی ئەوی بکەینەوە)).

عەباسی مامیشی ووتی: بەڵێ باشە، و چوون بۆ لای ئەبو طالیب و پێیان ووت: نیازمان وایە لەم وەزعە گرانی یەدا کە تووشی خەڵکی بووە هەندێ لە منداڵەکانت بگرینە ئەستۆ تا وەختێ وەزع باش دەبێتەوە، و ئەبو طالبیش پێی ووتن: بەس عەقیلم مەبەن، کێ دەبەن بیبەن، و پێغەمبەری خوایش (ﷺ)عەلی گرتە ئەستۆ و عەباسیش جەعفەری بردە لای خۆی، ئیتر لەو ڕۆژە بەدوا عەلی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا (ﷺ)دەژیا تا هاتنی ئیسلام و عەلیش (ﷺ) شوێنی کەوت و باوەڕی پێکرد و جەعفەریش لەلای عباس مایەوە تا موسڵمان بوو، ئەویش وازی لێ هێنا[1]،

لێرەدا تێبینی ئەوە دەکرێت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەك وەفایەك بۆ ئەو گرتنە ئەستۆ و خزمەتگوزاریەی ئەبو طالیب بۆی لەپاش مردنی (عبدالمطلب) و ئەمەش گەورەترین بەخششی خوا بوو بەسەر عەلی یەوە (ﷺ)، کە بەو جۆرەی پەروەردەکرد کە خوای گەورە ئەوی پەروەردە کردبوو، و کە هەموو ڕەوشتی قورئانی بوو، و ئەم پەروەردە جوانەش لە عەلی دا ڕەنگی دایەوە

[1] السيرة النبوية (٢٤٦/١) ابن هشام.

(ﷺ). و بەسیشە پەروەردەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ عەلی (ﷺ) کە لەماڵی ئیسلامدا گەورەبوو، و هەر لەسەرەتای هاتنی ئاینی نوێ وە شارەزای هەموو نهێنی یەکانی بوو، و بۆیە هەر پێش ئەوەی بانگەواز لە سنوری ئەو ماڵە دەربچێت و بەدوای دۆست و پشتیواندا بگەڕێت و خەڵکی لە تاریکی یەوە بەرەو ڕووناکی بەرێت، عەلی (ﷺ) موسڵمان بوو، تەنانەت زانایان لەوەدا جیاوازیان هەیە کە پاش (خەدیجەی گەورە) (رضی الله عنها) کێ دووەم کەس موسڵمان بووە؟ ئایا ئەبو بەکر بووە؟ یان عەلی (ﷺ)؟ بەڵام ئەوەی زۆربەی زانایانی لەسەرە ئەوەیە کە لەپیاواندا ئەبو بەکر بووە (ﷺ)، و لە منداڵانیشدا عەلی (ﷺ) و لە ئافرەتانیش خەدیجەو لە بەندەکانیش دا زەیدی کوڕی حارثە یەکەمین کەس موسڵمان بوو ـ خوا لە هەموویان ڕازی بێت[1]، ئا بەم جۆرە عەلی یەکەمین لاو بوو هاتە ڕیزی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

دووەم: عەلی (ﷺ)چۆن موسڵمان بوو؟

(ابن اسحاق) دەگێڕێتەوە کە عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ) هات بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەبینێ لەگەڵ خەدیجەی خێزانیدا پێکەوە نوێژ دەکەن، ووتی: ئەمە چی یە ئەی مەحەممەد (ﷺ)؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ((دین الله اصطفاه لنفسه، وبعث به رسله، فادعوك الى الله وحده والى عبادته وتكفر باللات والعزى)) واتە ((ئاینی پەروەردگارە بۆ خۆی هەڵیبژاردووە و پێغەمبەرانیشی بۆ ڕەوانە کردوەو منیش بانگت دەکەم بۆلای خوای تاك و تەنها و بۆ پەرستنی و باوەڕپێشت بە لات و عوزا نەمێنێ)).

عەلیش (ﷺ) ئەو شەوە مایەوەو پاشان خوای گەورە خۆشەویستی ئیسلامی خستە دڵیەوەو بەیانیەکەی تا لای پێغەمبەری خوا نەوەستاو پێی ووت: ئەوە چی بوو بۆت باس کردم ئەی موحەممەد ؟پێغەمبەری‌خوا(ﷺ) فەرمووی پێی ((تشهد الّا الـه الا الله وحده لا شريك له وتكفر بالات والعزى وتبرأ من الانداد)) واتە ((شایەتی بدە کە هیچ خوایەك نی یە جگە لە (الله) نەبێت کە تەنهایەو هاوبەشی نیە و باوەڕپێشت بە لات و عوزا نەمێنێ و لە هاوبەش پەیداکردن خۆت

[1] البداية والنهاية (٣/٢٦- ٢٨).

بەری بکەیت و عەلیش (ﷺ)وای کردو موسڵمان بوو، و لەوکاتە بەدوا بەدزی ئەبو طالیبەوە سەردانی پێغەمبەری دەکرد و موسڵمان بوونی خۆی بەنهێنی هێشتبوویەوە.[1]

سێ یەم: نێوان عەلی و ئەبو طالیب:

(ابن اسحاق) دەڵێت: هەندێ لە ئەهلی عیلم باسی ئەوەیان کردووە کە هەرکاتێ کاتی نوێژ بهاتایەتە پێشەوە پێغەمبەری خوا (ﷺ) و عەلیش بەدزی باوکی یەوە بەرەو شیوەکانی مەککە دەڕۆیشتن و نوێژیان دەکرد و ئێوارانیش هەر بەو شێوەیە دەڕۆیشتن بۆ نوێژ لەناو کێوەکانی مەککەدا، تا ئەوەبوو ڕۆژێکیان ئەبو طالیب چوو بەسەریانا دەبینێ نوێژ دەکەن،

لە پێغەمبەری پرسی: ئەی برازای خۆم ئەم دینە چ دینێکە کە خەریکیتی؟ ئەویش فەرمووی ((اي عمّ، هذا دين الله ودين ملائكته ودين رسله ودين أبينا إبراهيم)) واتە ((بەڵێ مامی خۆم، ئەمە ئاینی خوایەو ئاینی فریشتەکانیەتی و ئاینی پێغەمبەرانیەتی و ئاینی باوکە گەورەمان ئیبراهیمە)).

یان فەرمووی ((بعثني رسولاً الى العباد وأنت ـ أي عم ـ أحق من بذلت له النصيحة، ودعوته الى الهدى، واحق من أجابني اليه وأعانني عليه)) واتە ((خوا ناردوومی بۆ هەموو خەڵکی و تۆش ـ ئەی مامە ـ لەهەموو کەس شایانتری چاکەی تۆم بوێت و بۆ ڕێگای ڕێنمایی بانگت بکەم، و تۆش لە هەمووان شایانتری کە بێیت بەدەممەوە و یارمەتیم بدەیت.

ئەبو طالبیش پێی ووت: ئەی برازای خۆم، من ناتوانم لە ئاینی باو باپیرانم دەست هەڵبگرم، بەڵام ناهێڵم یەك کەس بچوکترین ناخۆشی بێنێتە ڕێگات تا ماوم. دەڵێن بە عەلیشی ووتووە: ئەی کوڕی خۆم ئەمە چ ئاینێکە تۆ شوێنی کەوتوویت؟ و ئەویش لە وەڵامدا ووتی: بەوکە گیان باوەڕم بەخوا و پێغەمبەرەکەی هێناوەو باوەڕم کردووە بەو پەیامەی هێناویەتی و لەگەڵیدا نوێژم کردووە شوێنی کەوتووم، دەڵێن پێی ووتووە: محمد هەرگیز بۆ شتی چاك نەبێت بانگی نەکردوویت، بەردەوام بەو دەستی پێوە بگرە.[2]

[1] هەمان سەرچاوە (٤/٣).

[2] السيرة النبوية (ابن هاشم) (١/٢٤٦).

چوارەم: ئایا عەلی (ﷺ)لەگەڵ پێغەمبەردا لە مەککە بتەکانی شکاندووە؟

لە عەلی (ﷺ) دەگێڕنەوە کە ووتوویەتی: من و پێغەمبەری خوا نەوەستاین تا ناوەڕاستی کەعبە و پێغەمبەر (ﷺ) پێی ووتم (دانیشە) و ویستی بچێتە سەر شانم و منیش ویستم بەرزی بکەمەوە، بەڵام هەستی کرد کە من ناتوانم بەرزی بکەمەوە، بۆیە دابەزی و دانیشت بۆم و پێی ووتم: ((اصمد علی منكبي)) واتە ((بچۆرە سەر شانم))، و منیش چوومە سەر شانی و بەرزی کردمەوەو لە خەیاڵی خۆمدا وام دەزانی بەرەو ئاسمانەکان بەرزم دەکاتەوە، و بەرزی کردمەوە تا ئاستی کەعبە، دەبینم بتێکی زەرد یان مسی لێ یە و منیش بەلای راست و چەپدا دەستم وەشاند تا دەستم گەیشتە بتەکەو گرتم، پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی ووتم: فڕێ دە خوارەوە، و منیش هەڵم دایە خوارەوەو وەکو شووشە ووردو خاش بوو، و پاشان دابەزیم، و من و پێغەمبەری خوا بە پەنا پسکێ خۆمان کرد بەناو کۆڵانەکاندا و لەبەر چاو وون بووین لەترسی ئەوەی نەوەك یەکێ بمان بینێت[1]. هەرچەندە ئەم بەسەرهاتە لەلایەن کۆمەڵێ لە زانایان لاوازە چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەسەردەمی مەککیدا هەوڵی داوە ڕووبەڕووبوونەوە ڕوونەدات لەگەڵ بێ باوەڕاندا و کارەکەی بە نهێنی بپارێزێت تا ڕۆژی خۆی، کە ئەوەبوو لەپاش فەتحی مەککە کەعبە بەتەواوی لە بت پاك کرایەوە.

پێنجەم: ئایا عەلی (ﷺ) لەسەر ئامۆژگاری پێغەمبەر (ﷺ) ئەبو طالیب ی ناشت:

لە ئیمام عەلی یەوە (ﷺ) دەگێڕنەوە: کە هاتووە بۆلای پێغەمبەری خوا و پێی ووتووە: ئەبو طالب مرد، پێغەمبەری (ﷺ) پێی فەرموو ((اذهب فواره)) واتە ((بڕۆ بینێژە))، عەلی ووتی: دەی بە بت پەرستی مردووە، دیسان پێی فەرموو ((بڕۆ بینێژە))، دەڵێ: کاتێ لە ناشتنی بوومەوە،هاتمەوەبۆلایپێغەمبەر(ﷺ) و پێی ووتم: ((اغتسل)) واتە ((خۆت بشۆ)).

لە ڕیوایەتێك تردا پێی فەرمووە ((اذهب فاغتسل ثم لا تحدث شيئاً حتى تأتيني)) واتە ((بڕۆ خۆت بشۆرە و پاشان هیچ باس مەکە تا دێیتەوە لام)). ئیمام عەلی (ﷺ) دەڵێت: خۆم شت و پاشان هاتمەوە خزمەتی و چەند دوعایەکی خێری بۆ کردم کە لە سوورە ووڵاخ و ڕەشە ووڵاخ

---

[1] صحيح المسند في فضائل الصحابة لا ١٨٨، و (مصطفى العدوي) دەڵێت: حەدیسێکی حەسەنە بەهەموو ڕێگاکانیەوە.

خۆشتر بوون لام. یەکێ لە ڕاویەکان کە ناوی (عبدالرحیم السلیمی) یە دەڵێت: لەسەر ئەمە عەلی (ﷺ) هەرکاتێ مردویەکی بشۆردایە دوا بەدوای ئەو خۆی دەشۆرد.

شەشەم/ هەستی پاراستنی ئاسایش لەلای ئیمامی عەلی (ﷺ)و بردنی ئەبو زەر (ﷺ) بۆلای پێغەمبەر(ﷺ):

یەکێ لە نیشانەکانی قۆناغی مەککی ـ کارکردن بوو بەنهێنی و خەباتی ژێرزەمینی، و شاردنەوەی تەنانەت لە نزیکترین کەس، و فەرمانەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆر ئاشکراو ڕاشکاوانە باسی لە نهێنی پارێزی دەکرد.و ئیمام عەلی (ﷺ)ڕۆڵێکی زۆر گەورەی بینی لە بردنی (أبو ذر الغفاري) (ﷺ) بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ)، وە ئەم (أبو ذر) ە هەڵس و کەوتی نەفامی زۆر پێ ناخۆش بوو، و هەرگیز بتی نەدەپەرست، هەرکەس هاوەڵی بۆ خوا دابنایە سەرزەنشتی دەکرد، و سێ ساڵ پێش موسڵمان بوونی دەستی کردبوو بەنوێژ بۆ خوابەبێ ئەوەی قیبلەیەکی هەبێت، کە وادیارە لەسەر ئاینی حەنەفی ئیبراهیمی بووە، هەرکە هەواڵی پێغەمبەرایەتی محمدی بیست ـ خۆی گەیاندە شاری مەککە، و حەزی نەدەکرد هەواڵی بپرسێت، تا هات و بۆخۆی لەوێ ڕاکشا، و ئیمام عەلی (ﷺ) بینی کە غەریبەخولکی کرد بۆ میوانداری و هیچیشی لێ نەپرسی، و لەبەیانی ڕۆژی داهاتوودا ڕۆشتەوە بۆ کەعبەو لە ئێوارەکەیدا ئیمام عەلی (ﷺ) بینی یەوەو میوانداری کردەوەو بەم شێوەیەش شەوی سێ یەمیش ڕابورد، پاشان هۆی هاتنی بۆ مەککەی لێ پرسی، و کاتێ ئەبو زەریش زانی کەسێکە جێی متمانەیە پێی وت: من هاتووم تا پێغەمبەری خوا ببینم.

ئیمام عەلیش (ﷺ) پێی ووت: ئەو لەسەر هەقە، و پێغەمبەری خوایە (ﷺ) ئەگەر ڕۆژ بوویەوە بەدوامدا وەرە، و ئەگەر ترسام پێت بزانن خۆم وا نیشان دەدەم ئاو دەڕژێنم، و ئەگەر لەچاو وون بووم شوێنم کەوە، و ئەویش شوێنی شوێنی کەوت و پێغەمبەری خوای بینی و گوێ ی گرت بۆ فەرموودەکانی و پاشان موسڵمان بوو، پێغەمبەری خوایش (ﷺ) پێی فەرموو ((إرجع الى قومك فاخبرهم حتى يأتيك أمري)) واتە ((بڕۆرەوە بۆ ناو هۆزەکەت و هەواڵی منیان پێ بگەیەنەو چاوەڕوان بە تا فەرمانی منت بۆ دێت)).

(أبـو ذر) يش (ﷺ) ووتی: سوێند بەو کەسەی گیانی منـی بەدەستـە، ئەڕۆمـە ناوەڕاسـتی بـێ باوەڕان پڕ بەدەم هاوار ئەکەم، و ئەوە بوو خۆی گەیاندە ناوەڕاسـتی کەعبــەو بەهــەموو توانـای هاواری کرد" ((أشهد أن لا اله الّا الله وأن محمداً رسول الله)) ـ خەڵکی پەلاماریان داو خـستیانە ژێر پێ لەقە، بەڵام عەباسی کـوڕی عبـدالمطلب هـات و پێـی ووتـن: بـەنی غـەفار تۆڵـەتان لێ دەکەنەوەو ڕێ بەکاروانی بازرگانی یەکانتان دەگرن کە بەناو هۆزەکەی ئەواندا تێ دەپەڕێت بەرەو شام و ڕزگاری کرد لە دەستیان[1].

ئەم (أبو ذر) ە پێش هاتنی خۆی بۆ مەککە برایەکی خۆی ناردبوویۆ سـۆراغی ئـەو پێغەمبــەرە تازەیەو بچێتە لای و گوێ ی بۆ بگرێت، و براکەشی هات بۆ مەککەو گوێ ی گرت بۆ ووتەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) و پاشان گەڕایەوە لای (أبو ذر) ی برای و پێی ووت:بینیم کە فـەرمانی بـە چاکەو ڕەوشتی بەرز دەدا، و ووتەیەکیشی دەخوێندەوە لە شیعر نەدەچوو، (أبو ذر) یش پێی ووت: ئەوەی لە دڵی مندا بوو تەواو بۆت نەکردم، و بۆیە هەوڵی دا بەخۆی سۆراخی پێغەمبــەری خـوا بکات (ﷺ)و براکەشی پێ ی ووت: زۆر ئاگات لەخۆت بێت چونکە خەڵکی مەککە زۆریان ڕق لێ یەتی و دژایەتی دەکەن.

هەندێ پەندو وانەی گرنگ لەم بەسەرهاتە:

١- پەلە نەکردن و شێنەیی بۆ دەستکەوتنی زانیاری، بەجۆرێ (أبو ذر) دەزانێـت قـوڕەیش پێـی قەڵسە هیچ کەسێ قسە لەگـەڵ محمـد دا بکـات، و ئـەم پەلـە نەکردنـەش هــەڵس و کـەوتێکی ئاسایشیانەیە کە کاتەکە ئەوەی دەخواست، چونکە ئەگەر هەواڵی بپرسیایە ئەوا قوڕەیش پێیـان دەزانی، دواتریش توشی چەندان ئازارو ناڕەحەتی و دەرکردن دەبوویەوە و نەیدەتوانی ئەو ئامانجە بپێکێ کە لە پێناویدا هاتووەو هەموو خزم و کەس و هۆزی بۆ بەجێ هێشتووەو جۆرەها ناڕەحەتی لەپێناودا چەشتووە و ڕێگای دووری بۆ بڕیوە.

٢- ئیحتیات کردن و ئاگاداربوون لەوەی بچووکترین زانیاریت پێ بدرکێنن، ئەوەتا کاتێ ئیمامی عەلی (ﷺ) پرسیاری لێ دەکات لە هۆی ئەم هاتنەی بۆ مەککە، ئەو هەر هیچی پێ ناڵێت کـە لەگەڵ ئەوەشدا (٣) ڕۆژیشە لە ماڵەکەیدایە و نانی ئەو دەخوات، یـان پـێش ئـەوەی پێـی بڵـێ

[1] صحيح البخاري (فتح الباري) (١٧٣/٧).

مەرجی لێ دەگرێت کە لای کەس باسی نەکات، و لەهەمان کاتیشدا ڕێ ی پـێ نیـشان دەدات، ئەوەش ئەوپەڕی پارێزگاری نهێنی یە ومەبەستەکەشی هاتەدی.

٣- ئاگاداری مەسەلەی ئەمنی تەنانەت لە جم و جۆڵیشدا: ئەوەبوو ئیمام عەلی (ﷺ) و (أبو ذر) لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن کە بەئاماژە، یان جوڵەی تایبـەتی پەنجـە بـڕۆن بـۆ ئـەوێ، وەك ئـەوەی دانەوێتەوە نەعلەکانی چاگ بکات یان وابزانێت ئاو ئەڕژێنێت، ئەوەش لە حاڵێکدا کە بیزانیایـە یەکێ سەیریان دەکات و دەیان بینێت. ئەم کارەش زۆر گرنگە لەکاتی ڕۆشتن بەرەو بارەگای گشتی کە ماڵی (ئەرقەمی کوڕی ئەرقەم) بوو، یان ڕۆیـشتنی ئیمـام عـەلی (ﷺ) لەپێـشەوەو ئـەبو زەریش لە دوایەوە بڕوات و ماوەیەك لەنێوانیاندا هەبێت، ئەمەش نـەوەك لـەکاتی ڕۆیـشتنیاندا شتێك ڕوویدات و پێیان بزانرێت.

٤- ئەم کارە ئەمنی یەی کە هاوەڵان بەوردی ڕەچاویان کردووە لەلایەنی ئـەمنی یـەوە بەڵگەیـە لەسەر پێشکەوتنیان لەم بوارەدا و تا چ ڕادەیەك هەستی پاراستن و ئاسایشیان تێدابووە. تا وایان لێ هاتبوو ئەم مەسەلەیە تێکەڵ بوو بوو بە هەموو ژیانیان و لەهەموو کـارێکی بانگـەواز یـان شەخسی خۆیاندا جێ بەجێیان دەکرد، و هەموو هەنگاوەکانیان دووربین و نەخشە بۆکێشراو بـوو. دەی ئێمەش ئەمڕۆ زیاتر پێویستمان بەو هەستە ئەمنی یە هەیە کە لەلای هاوەڵان هەبووە خوایان لێ ڕازی بێت، بەتایبەت پاش ئەوەی مەسەلەی ئەمن ئەمڕۆ گرنگـی یـەکی گـەورەی هەیـە لـە مانەوە یان لـەناوبردنی دەوڵـەت و شارسـتانیەتەکان و بـەهێزی و لاوازیـان، و وای لێ هـاتووە قوتابخانەی تایبەتی بۆ کراوەتەوە و هۆکارو شێوازەکانی ڕوون کراوەتـەوە و ئـەمڕۆ بودجـەی زۆر گەورە دیاری دەکرێت بۆ دەزگا ئەمنی یەکان، و ئەمڕۆ کڕینی هەواڵ گرانترین بەهای هەیە و زۆر جار خەڵکی گیانی خۆیان دادەنێت لەپێناو بەدەست هێنانیدا.

کەواتە مادەم ئەم بوارە ئەوەندە گەورەیە، شایانە ئێمەی موسڵمانیش گرنگی پێ بدەین تا هەموو مەسەلەکانمان لە هەموو زارێکدا نەبن و نهێنی یەکانمان دەستاو دەست نەکات[1].

[1] دروس في الكتمان ـ محمود شيت خطاب ـ لا ٩.

حەوتەم: ئیمامی عەلی (ﷺ) لەگەڵ پێغەمبەری خـوادا (ﷺ) بەسـەر هۆزەکانـدا دەگـەڕێت و ئامادەی ئەو ڕێکەوتننامە بوو کە لەگەڵ ـ بەنی شەیبانـدا ـ بەسترا:

ئەبانی کوڕی تغلب لە (ابن عباس) ەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێـت: عـەلی کـوڕی ئـەبو طالیـب بـۆی باسکردم و ووتی: کاتێ خوای گەورە فەرمانی دەرکرد بۆ پێغەمبەرەکەی کە بانگەوازەکەی بخاتـە بەردەستی هۆزەکان، و ئەویش کەوتە ڕێ و من و ئەبو بەکریش بەرەو (منی) لەگەڵی ڕۆیـشتین و گەشتینە یەکێ لە دیوەخانەکانی عەرەب و ئەبوبەکر پێش کەوت و سڵاوی لێ کردن، کە ئەبو بەکر لەهەموو کارێکی خێردا لەپێشەوە بوو، و پیاوێکی نەژادناس بوو، ... تا دەڵێت: پاشتر خۆمـان گەیاندە دیوەخانێکی تر، کە نیشانەی ڕێزو ویقاریان پێوە دیاربوو، و ئەبو بـەکر پـێش کـەوت و ووتی: ئەم هۆزە کێن؟ ووتیان: (شیبان بن تغلبـە)، لەم کاتەدا ئەبو بەکر (ﷺ) لای کردەوە بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی ووت: بە دایك و باوکەوە بەقوربانتن بم، ئەمانە ژێرمەندەکانی خەڵکن، و (مەفروق) یان لەناودایە لە جوانی و زمان پاراویدا کەسی ناگاتێ، دوو پەلکـەی درێـژی هەیـە دەگەنە ناو شانەکانی، و لە ئەبو بەکرەوە نزیك بوو، ئەبو بەکر (ﷺ) پێی ووت: ئێـوە ژمارەتـان چەندە؟ مەفروق ووتی: لە هەزار زیاترین و هەزاریش لەبەر کەمی ناشکێت ... و ئەبو بەکر لێـی پرسی: بەرگری کردن چۆنە لەناوتاندا؟ مەفروق ووتی: توڕەترین کاتمان ئەو کاتەیـە بـە دوژمنـان دەگەین، ناڕەحەت ترین کاتی بەیەك گەیشتنیشمان ئەو کاتەیە کە توڕە دەبین، و ئەسپەکانمان لـە منداڵەکانمان خۆشتر دەوێت و چەکەکانمان لـە دار خورماکانمـان خۆشـتر دەوێـت، و سـەرکەوتنیش بەدەست خوایە، جارێ دەمانداتێ و جارێ لێمان دەگرێتەوە، وادیارە تۆ برایەکی قوڕەیشیت؟

ئەبو بەکر(ﷺ) فەرمووی: ئەگەر بیستووتانە پێغەمبەرێك هاتووە ئەوە ئا ئەمەیە لە پاڵتاندایە، مەفروق ووتی: ئەی برای قوڕەیشی بۆچی شتێك بانگمـان دەکـەیت؟ پێغەمبـەری خـوایش (ﷺ) فەرمووی ((أدعوكم الى شهادة ألّا اله ألّا الله وحده لا شريك له، واني عبـدالله ورسـوله، والى ان تؤتوني و تنصروني، فإن قريشاً قد تظاهرت على الله، وكذبت رسله، واستغنت بالباطل على الحق، والله هو الغني الحميد)).

واتە ((بانگتان دەکەم بۆ شایەتی دان کە هیچ خوایەك نی یە شایانی پەرستن بێت جگە لە خـوای تاکو تەنها و دانیش بەوەدا بنێن کە من بەندەو پێغەمبەری خوام، و بەڵێن بدەن بۆ یارمەتی دان

و سەرخستنم. چونکە قورەیش دژایەتی خوا دەکات و پێغەمبەرەکەی بەدرۆ دەخاتـەوە، و لەبـەر خاتری پڕو پوچی خۆی لە ڕاستی ڕادەکات، و خوایش دەوڵەمەندو سوپاسکراوە)).

مەفروق ووتی: بۆ چیتر بانگی خەڵکی دەکەیت برای قورەیشی؟ چونکە سوێند بـەخوا تـا ئێـستا ووتەیەکی جوانی ئا لەم چەشنەم نەبیستووە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەم ئایەتەی بەسەردا خوێندەوە ((قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَلا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)) "الأنعام/١٥١".

مەفروق ووتی: سوێند بەخوا بانگەشە بۆ چلەپۆپەی ڕەوشت بەرزی و چاکەکاری دەکەیت، بەڕاستی ناهەقیان کـردووە ئەوانـەی بـەدرۆیان خـستوویتەوە و دژایـەتیت دەکـەن، و پاشـان دوا بڕیـاری گەڕاندەوە بۆ هانئی کوڕی قوبەیسە ـ ووتی: ئەمە هانئ ەو گەورەمانەو خاوەنی ئاینداریمانە، هانئ ووتی: قسەکانتم بیست ئەی برای قورەیشی، وە من وا دەبینم واز لە ئاینەکەمان بێنین لەبەر یەك دانیشتن کە لەگەڵمان دانیشتوویت ئەمە ڕای ژیرانە نی یە و وورد نەبوونەوەشە لە پاشەڕۆژی ئـەم هەنگاوە و هەمیشە تێکەوتنیش لەگەڵ پەلەکردندایە، و پێشمان ناخۆشە ڕێکەوتن نامە بکەین لە پشتە ملەی هۆزەکەمان، و بەڵام ئەگەڕێینـەوەو لـەم مەسـەلەیە وورد دەبینـەوە، و پاشـان وەك بلێی‌حەزی کرد(مثنی کوڕی حارثە ی شە یبانی)ش بەشداری قسەکان بکات و ووتی:

ئەمـــــەش (مثنـــــی) یەوســـــەرداروخاوەنی بڕیاری‌جەنگمانـــــــە.

و (مثنی) یش ـ کە پاشتر موسڵمان بوو ـ ووتی: منیش ووتەکانتم بیست ئەی برای قورەیشی، و منیش وەڵامی هانیئی کوڕی قوبەیست دەدەمەوە لە مەسـەلەی وازهێنـان لـە ئـاینی خۆیـان و شوێنکەوتنی ئاینەکەی تۆدا، بەڵام ئێمە لـەنێوان دوو بەرداشـدا دەژیـن، یەکـەمیان یەکـەمیان یەمامەیەو دووەمیـان سـەمامەیە، لێـرەدا پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) پێـی فـەرموو ((مـا هـذان الصريان؟)) واتە ((ئەو دوو بەرداشە چین؟)) موسـەننا ووتـی: ڕووبارەکـانی کیـسرا و ئاوەکـانی عەرەب، بەڵام هەرچی ڕووبارەکانی کیسرایە ئەوە زۆر ترسناکەو گوناهێکە و لێخۆشبوونی نی یە و هیچ بڕو بیانوویەکیش ناخوات، و ئێمە کیسرا پەیمانی لێ وەرگرتووین کە شـتی تـازە نەهێنـە

کایەوەو کەسێکی لەو چەشنەیش دالّدە نەدەین، و من ئەم مەسەلەیەی کە تۆ هێناوتە ئەی بـرای عەرەب وادەبینم پاشاکان زۆر نیگەران دەکات، ئەگەر پێت خۆشە لەلایەن عەرەبـەوە چـۆنت پـێ خۆشە دەتپارێزین و دالّدەت دەدەین.

پێغەمبەری خوایش (ﷺ) پێی فەرموو ((ما أسأتم في الرد، اذا افصحتم بالصدق، وان دين الله عز وجل لن ينصره الّا من احاطه من جميع جوانبه، أرأيتم ان تلبثوا قليلاً، حتى يـورثكم الله تعـالى أرضهم وديارهم،و يفرشكم نسائهم، أتسبحون الله وتقدسونه؟)) فقال النعمان بن شريك: اللهم فلك ذالك[1].

واتە ((وەڵامەکەتان خراپ نەبوو، کە ڕاستیەکەیتان ووت، بەڵام ئاینی خوا ـ عـز وجـل ـ دەبـێ کەسێ پشتگیری بکات لەهەموو لایەکەوەو لەهەموو کەسێك بیپارێزێت، ئەی چۆنە کـەمێ دان بەخۆتانـدا بگـرن، تـا خـوای گـەورە زەوی و زارو خانوویـەرەکانی کیـسرا دەکاتـە هـی ئێـوەو خێزانەکانیشیان دەکاتە جێ ڕاخەرتان، دەی ئایا ئەو کاتە خوا بە بەرزو پیرۆز ڕادەگرن و شـوێنی دەکەون؟ نوعمان ی کوڕی شەریك ووتی: بەڵێ، ئەمەت بۆ دەکەین.

ئەم ڕووداوەش کۆمەڵێ پەندو ئامۆژگاری لەخۆ گرتووە کە عەلی (ﷺ) سوودی باشی لێ وەرگرت لەوانە:

١- عەلی (ﷺ) ئەو وانەیە فێربوو کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕەدی ئەوەی کردەوە کـە هـیچ کەسـێکی بەتوانا هاوکاری بکات لەسەر خستنیدا بەرامبەر بە دانی گرتنی پێیان کە لەدوا ڕۆژدا دەسەڵات و سوودمەندی تێدا دەبێت بۆیان لە بەرامبەر پشتگیریان لە بانگەوازی ئیسلامی، لەبەرئەوەی کە بانگەوازی ئیسلامی بانگەوازە بۆ خوا، مەرجی سەرەکی باوەڕ پێهێنـانی ئەوەیـە کـە بەنیـەتی پاکەوە بۆو بۆ خودا بێت و بەس، و بەدەستهێنانی ڕەزامەندی ئەوی مەبەست بێت لە قوربانی دان و سەرخستن و هەوڵەکانیدا لەو پێناوەدا نەك حەز لە کورسی و دەسەڵات و بەرپرسیارێتی کـردن، چونکە دیاری کردنی ئامانج کە مرۆڤ بۆ خۆی دیاری دەکات پاڵ بە مرۆڤەوە دەنێت کە هەڵسێ بە کارو چالاکیەکانی، کەواتە هاوکاری کـردن و سەرخـستنی بانگـەواز دەبێـت دابڕێـت لەهـەموو

[1] البداية والنهاية (٣/١٤٢/١٤٥). اسناده حسن ونقل عن البيهقي ابن كثير.

بەرژەوەندیەکی دنیایی بۆئەوەی هاریکاری کردنی بەردەوام بێت و لانەدان لێ ی و پێشکەش کردنی ئەوپەڕی قوربانی و گیان فیدایی لە پێناویدا.[1]

کەواتە زۆر پێویستە لەسەر ئەو کەسەی دەیەوێت لەناو کۆمەڵێکی ئیسلامیدا کاریکات مەرجی ئەوە دانەنێت کە پلەوپایە یان سوودی دنیایی پێبدەن چونکە ئەم بانگەوازە هی خوایەو خوایش خۆی چاك دەزانێت کێ لە چ جێگایەکدا بەکار دەهێنیت، و ئەوەی دەچێتە ناو کاری بانگەوازەوە دەبێت بەنیازی ڕەزامەندی خواو بەرزکردنەوەی ئاڵای ئاینەکەی کاربکات، بەڵام ئەگەر مەبەستێکی تری هەبوو جگە لەم مەبەستە بەرزانە ئەوە نیشانەیەکی ترسناکەو نیەت پاکی خاوەنەکەی لێڵ دەکات هەر بەم هۆیەوە (یەحیای کوڕی مەعازی رازی) دەڵێت ((لا یفلح من شمت منه رائحة الرياسة))[2] واتە: سەرکەوتوو نابێت ئەوەی بۆنی حەزکردن لە سەرکردایەتی تێدا بێت.

٢- عەلی (ﷺ) ئەوەش فێربوو لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)کە ئەو هاوکاری و سەرخستنەی کە پێغەمبەری خوا داوای دەکرد لە سەرەك هۆزەکانی ئەوە بوو کە پەیوەندیان نەبێت بە ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی یەوە کە پێچەوانەی بانگەوازی خوا بێت و نەتوانن لێ ی دەرباز ببن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە گرتنە ئەستۆی بانگەواز لەلایەن ئەو جۆرە کەسانەوە وادەکات لە بانگەواز کە بەرەو لەناوچوون بچێت، بەتایبەت واش بزانن کە ئەو بانگەوازە زیان بە بەرژەوەندی یەکانیان دەگەیەنێت.

چونکە پارێزگاری و داڵدە دانی مەرج دار هەرگیز مەبەست ناهێنێتەدی، چونکە (شەیبانی یەکان) ئامادە نەبوون بانگەشەی جەنگ دژی کیسرا بکەن ئەگەر داوایان لێ بکات (محمد) ی بدەن بەدەستەوە یان بیەوێت هێرش بکاتە سەر پێغەمبەری خواو شوێن کەوتوانی، بۆیە لێکۆڵینەوەو وتووێژەکان سەرنەکەوتن[3].

٣- نابێ کەسێ ئاینی خوا سەربخات کە سەرخستنەکەی هەمەلایەنە نەبێت، کە ئەمەش لە وەڵامی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەردەکەوێت کە ڕەدی موسەنای کوڕی حارسەی دایەوە، کاتێ کە

---

[1] الجهاد والقتال في السياسة الشرعية (٤٢١/١).

[2] التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان، لا ٥٣.

[3] التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان لا ٥٣.

باسی لەوە کرد کە لەلایەن عەرەبەوە ناهێڵن پەنجەت بۆ ببرێت بەڵام لەلای فارسەوەنایکەین، ئەوەی لە مەسەلەی سیاسەتدا دووربینی تێدابێت ئەم دووربینی یە ئیسلامی یەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەئاشکرا بەدی دەکات[1].

٤- عەلی (ﷺ) هەستی بەو کاریگەری یە کرد کە ئیسلام لەسەر موسەناو هۆزی شەیبان دروستی کرد پاش موسڵمان بوونیان، و چۆن ئەرکی قورسی ڕووبەڕوو بوونەوەی سوپای فارسیان گرتە ئەستۆ، و دواتر موسەنای کوڕی حارسەیش بوو بە یەکێ لە فەرماندەکانی سوپای ئیسلام لەسەردەمی ئەبو بەکری صدیق دا (ﷺ) لە ڕزگارکردنی عێراق دا، و باوەڕهێنانیان بەم ئاینە کێوێك غیرەتی تێدا دروست کردن بۆ جەنگ دژی فارسەکان.

هەشتەم: عەلی (ﷺ)خۆی دەکات بە قوربانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) :

کاتی خۆی قوڕەیش لە (دار الندوة) کۆبوونەوە و ڕایان هاتە سەر ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەناوبەرن و ڕزگاریان بێت لەدەستی، و خوای - عز وجل - یش لەم پیلانە گڵاوە پێغەمبەرەکەی ئاگادار کردەوە، و پێغەمبەریش (ﷺ) ژیرترین کەس بووە، بۆ ئەوەی سەر لەو کەسانە تێك بدات کە هاتوون بیکوژن وابزانن ئەو هەر لە جێگاکەی خۆی خەوتووە و هەر لەبەرەرگاکەیدا چاوەڕوانی بن کەی بێتە دەر بیکوژن، بۆ ئەو مەبەستە داوای لە عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ) ی کرد کە لەجێگاکەیدا بخەوێت، کێ بێ ئەوەندە جەرگ قایم بێت لە جێگای پێغەمبەری خوادا بخەوێت لەکاتێکدا ماڵەکە دەوری گیراوەو بەتەمای کوشتنی بن لەجێگاکەیدا؟ کێ بێ بتوانێت لەجێگاو پێخەفی کەسێکدا بخەوێت کە دوژمنانی دڵڕەق بێنە ژوورەوە سەیری ئەوە ناکەن کە کێ لەناو جێگەکەدا خەوتووە؟ ئەمەش لەکەس نایەت جگە لە پیاوانی پاڵەوان و ئازا و بەیارمەتی خوایش.[2] و پێغەمبەری خوا (ﷺ) داوای لێ کرد چەند ڕۆژێك لە مەککە بمێنێتەوە تا هەرچی سپاردەی خەڵکی هەیە و لەلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) دایان نابوو، بیگێڕێتەوە بۆیان کە هەموو

---

[1] التحالف السياسي في الاسلام، لا ٦٤.

[2] الحكمة في الدعوة الى الله، القحطاني (٢٣٥).

ئەوانە دوژمنی پێغەمبەریش بوون (ﷺ) کە ئەمەش چلەپۆپەی دادپەروەری یە، و سپاردە پارێزی یە،[1]

لە ڕیوایەتێکدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە عەلی کوڕی ئەبو طالب ی فەرموو ((نم في فراشي و تسبح ببردي هذا الحضري، فنم فيه، فانه لن يخلص اليك شيء تكرهه منهم))[2] واتە ((لە جێگاکەمدا بخەوە و کەواکەم لەخۆت بپێچە و تیایدا بخەوە، و بشزانە کە ناتوانن هیچ ناخۆشیەکت بەسەردا بهێنن))

(ابن حجر) دەڵێت: موسای کوڕی عەقبە دەڵێت: عەلی (ﷺ) لە جێگاکەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) خەوت تا سەر لە بێ باوەڕەکان بشێوێنێ و تا بەیانی لەناو خۆیاندا باسیان لەوە دەکرد کە کێ زووتر بڕوات و لەناو جێگەکەیدا بیکوژێت، بەم شێوەیە مانەوە تا بەیانی، لە بەیانیدا بینیان عەلی لە جێگاکەیدا خەوتووە و هەواڵی محمدیان لێ پرسی، ووتی: نازانم، لەویدا بۆیان دەرکەوت کە لەدەستیان دەرچووە.[3]

(ابن عباس) یش دەڵێت: عەلی (ﷺ) هەر لەوشەوەدا خۆی فرۆشت بەخوای گەورە کە جلەکانی پێغەمبەری لەخۆی پێچاو تیایدا خەوت.[4]

لە ئیمام عەلی و برا هاوەڵە موجاهیدەکانیدا ئەوانەی لەپێناو ڕەزامەندی خواو دەستکەوتی ئاخیرەتدا تێ دەکۆشان ئایەتی قورئان دابەزی و فەرمووی ((وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ)) "البقرة/٢٠٧".

لەم هەڵوێستە مەزنەشدا کۆمەڵێ وانەو پەندی لێ وەردەگرین لەوانە:

١- یەکێك لە نەخشەکانی کۆچ ئەوەبوو، پێویستی دەکرد کەسێك لە پێخەفەکەی پێغەمبەردا (ﷺ)بمێنێتەوە تا بێباوەڕان بخەڵەتێنێ و وابزانن هەر لە ماڵدایە، و هەندێ کات بەوەوە خەریك بن تا پێغەمبەری خوا (ﷺ) و (صديق) ەکەی هاوەڵی دووربکەونەوە و بگەنە جێگەی بێ ترس.[5]

---

[1] تاريخ الخلفاء، السيوطي، ل١٦٦.

[2] فتح الباري (٧/٢٣٦).

[3] فتح الباري (٧/٢٣٦).

[4] فضائل الصحابة ژمارە (١١٦٨) إسناده حسن.

[5] العشرة المبشرون بالجنة، محمد صالح.

٢- گوێڕایەڵی عەلی (ﷺ) لەو ساتە پڕمەترسی یەدا ئەوپەڕی سەربازیەتی ڕاستەقینەیە، و ئەوپەڕی دڵسۆزی یە بۆ بانگەوازی ئیسلام، بەجۆرێ گیانی خۆی کردە قوربانی سەرکردەکەی، چونکە سەلامەتی سەرکردە دەبێتە هۆی سەلامەتی بانگەوازەکە، و لەناوچوونیشی فەوتانی بانگەوازە یان لاواز بوونی، و ئەوەی عەلی (ﷺ) لەو شەوەدا نواندی ئەوپەڕی قوربانیدانە، چونکە لەوانەبوو گەنجەکانی قوڕەیش شمشێر بارانی پێخەفەکەی پێغەمبەریان بکردایە و عەلیان شی و شیتاڵ بکردایەتەوە، بەڵام عەلی (ﷺ) گوێی بەم ترسە نەدا، و ئەوەی لەلا بەس بوو کە پێغەمبەری خواو سەرکردەی ئەممەتی ئیسلام بەبێ وەی ڕزگاری ببێت.[1]

٣- دانانی بێباوەڕەکان ئەمانەتەکانیان لەلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەگەڵ ئەو هەموو دژایەتی و بەدرۆخستنەوەو هەوڵی کوشتنەیدا زۆر پێچەوانەی یەکتر بوون، کە لەکاتێکدا کە بەدرۆیان دەخستەوەو بە ساحیرو شاعیر و درۆزن و فاڵچیان لە قەڵەم دەدا، کەچی کەسێکی تریان شک نەدەبرد کە دەستپاك و ئەمانەت پارێزبێت جگەلە پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو بت پەرستانە گومانیان نەبوو لە ڕاستگۆییەکەی، بەڵام خۆبەزل زانین و لووت بەرزی نەیدەهێشت باوەڕی پێ بهێنن،و دەشترسان پلەو پایەو سەرگەورەییان لەدەست دەربچێت،[2] و خوای گەورە جوانی فەرمووە کە دەفەرموێت ((قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ)) "الأنعام/٣٣" واتە ((ئێمە باش دەزانین کە قسەکانیان خەفەتبارت دەکات، بەڵام ئەوان تۆ بەدرۆزن نازانن بەڵام ستەمکاران لە ئایەتەکانی خوادا ملەجەڕێ دەکەن)).

٤- فەرماندانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە عەلی (ﷺ)کە هەستێت بە گەڕاندنەوەی سەرجەم ڕاسپاردەکان بە خاوەنە بت پەرستەکانیان، لەگەڵ ئەو ساتە وەختە ترسناکەداشدا کە ترسی ئەوە هەبوو نەخشەی کۆچکردنەکە سەرنەگرێت، کەچی پێغەمبەری خوا (ﷺ)ئەوەی لەیاد نەچوو کە ڕاسپاردەکان بگێڕێتەوە بۆ خاوەنەکانیان، ئیتر با ساتەکەش ئەوەندە ترسناك بوو بێت کە مرۆڤ خۆیشی لەیاد بچێتەوە.[3] و هەرگیز قبووڵی نەبوو ناپاکی بکات تەنانەت لەگەڵ دوژمنەکانیشیدا

---

[1] السيرة النبوية للسباعي، لا ٣٤٥.

[2] السيرة النبوية للسباعي، لا ٣٤٥.

[3] فقه السيرة للبرطي لا ١٥٣.

که ئازاریان دەدا چونکە ناپاکی کردن لە ڕاسپاردەدا لە ڕەوشتی دووڕووەکانە و باوەڕداران خۆیانی لێ دەپارێزن.[1]

٥- ئەم بەسەرهاتە مەزنە بەڵگەیەکی گەورەیە لەسەر ئازایەتی و جەرگ قایمی ئیمام عەلی (ﷺ)، و ئەو زۆر باش دەیزانی لەو خەوتنی ئەو شەوەدا چ مەترسیەکی گەورەی تێدایە، و ئەوان دەرگای ماڵەکە دەشکێنن و پێش ئەوەی بکۆڵنەوەو بزانن کێ ی لێ خەوتووە دەیکوژن، یان کتوپڕ دەدەن بەسەریدا کاتێ سبەینێ دەڕواتە دەرەوە، و بێ باوەڕان بەدرێژایی ئەو شەوە دەوری ماڵەکەیان گرتبوو، ماندوو بوو بوون و کەی دەیانتوانی لەو کەسە بکۆڵنەوە کە لەژوورەوەیە یان دێتە دەرەوە، کە ئەو کەسە (محمد) ە یان پیاوێکی تر لە جێگەکەیدایە؟

خۆ ڕەنگە ئەم شتانە هەموویان هاتبن بە خەیاڵی عەلی (ﷺ) بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بێ دوودڵی فەرمانەکەی جێبەجێ کرد، ئێ یەکەم ئەوخواو پێغەمبەرەکەی زۆر خۆش دەویست و بێ وەیی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەورەترین ئامانجی بووە ئیتر با لەوپێناوەشدا گیانیشی بەخت بکات.

و دووەم ئەوەش کارێك بووە دەبوایە بیکردایە تا پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەسەلامەتی لەناو چنگی دوژمنانی دەربچوایە تا دواتر بتوانێت بانگەوازەکەی ئیسلام بڵاو بکاتەوە لەهەموو جێگایەکی سەر زەوی، و کەواتە کارەکە بەند بوو بە بەرژەوەندی ئیسلامەوە.

لەگەڵ ئەم هەموو ترسانەدا کەچی عەلی (ﷺ) لە جێگاکەی پێغەمبەری خوادا خەوت کە ئەمەش ئەوپەڕی باوەڕ بوونی بووە بە مەسەلەی (قەزاو قەدەر) و بەڕاستی باوەڕی بەم ئایەتە پیرۆزەی قورئان هەبووە کە دەفەرموێت ((قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلاَّ مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلْ الْمُؤْمِنُونَ)) "التوبة/٥١".

نۆیەم/ کۆچ کردنی بۆ شاری مەدینە:

لە سبەینێ ی ئەو شەوە پیرۆزەدا کە پێغەمبەرمان (ﷺ) کۆچی کرد بۆ مەدینە، ئەو لە جێگاکەی خۆی هەستا، و خەڵکەکە ناسیانەوە، و بۆیان دەرکەوت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆی دەرچووە، بۆیە بە عەلیان ووت: کوا هاوڕێکەت؟ ووتی: نازانم، ئایا من چاودێرم بەسەریەوە؟ و ئێوە ناچارتان کرد دەربچێت و ئەویش دەرچوو. خەڵکەکە بەو وەڵامە بەغیرەتە و بوێرانەیە زۆر قەڵس بوون و

[1] جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين لا ٤٢٣.

بەدەرچوونی پێغەمبەریش (ﷺ) ئەوەندەی تر دڵتەنگ بوو بوون، کە دابووی بەلایاندا و کوێراییان داهاتبوو، بۆیە عەلیان دایە بەرشەق و زلە بردیان و لەناو کەعبەدا بۆماوەی کاتژمێرێك بەستیانەوەو پاشان کردیانەوەو وازیان لێ هێنا[1]. و عەلی (ﷺ) لەسەر ئەو ناڕەحەتیانە هەر خۆشحاڵ بوو چونکە پێغەمبەر (ﷺ) بەبێ وەی دەرچووە و لەبەردەم هەڕەشە و لێداندا خۆی گرت و شوێن و مەبەستی پێغەمبەری خوای بۆ نەدرکاندن، و بۆماوەی سێ ڕۆژ بەجادەو کۆڵانەکانی مەکەدا دەگەڕا و ڕاسپاردەکانی دەگێڕایەوە بۆ خاوەنەکانیان و گەردنی پێغەمبەری خوای لێ ڕزگار دەکرد و پاش ئەوە بەرەو شاری مەدینە کەوتە ڕێ.[2]

و عەلی (ﷺ) بەڕۆژدا خۆی حەشاردەدا و بەشەودا ڕێگەی دەکرد تا خۆی گەیاندە شاری مەدینەو ژێر پێکانی ئاوسابوون و تلۆقیان کردبوو.[3] و عەلی (ﷺ) ئا بەم جۆرە بوو، بەڕۆژدا لەبەرگەرماو لەترسی ئاشکرابوون ڕێگەی نەدەکرد و بەشەوە تاریکە ترسناکەکاندا ئەو بەتەنها و بەبێ هاوەڵ ئەو بیابانەی نێوان مەککەو مەدینەی بڕی چونکە دەیزانی لەپێناوی خودایە و ئێ پاشان دەگات بە خۆشەویستەکەی کە پێغەمبەری خوایە (ﷺ) و لەو گەشتە ناڕەحەتەیدا بەرەو شاری مەدینەو لەڕێگادا لەلای (بەنی عەمری کوڕی عەونی) و بەتایبەت لەلای (کلثوم ی کوڕی هەدم) لایدا و حەوایەوە وەك چۆن پێغەمبەری خوایش (ﷺ) لەلای هەمان هۆزو هەمان پیاودا لایدا لە کۆچەکەیدا. و کاتێ لە (قوباء) مایەوە تێبینی ئەوەی کرد کە ئافرەتێکی موسڵمان ی بێ مێرد هەبوو، و پیاوێکیش لەنیوەی شەودا دەیدا لە دەرگاکەی و ئەویش دەهاتە دەرەوە و شتێکی دەدایە دەستی و دەڕۆیشت.

با گوێ بگرین بۆ عەلی خۆی بۆمان بگێڕێتەوە کە باسی بەسەرهاتەکەی کردو ووتی: کەوتمە گومانەوە لێی، بۆیە بەو خوشکەم ووت: ئەی بەندەی خوا، ئەوە کێ یە وا هەموو شەوێك لەدەرگاکەت دەدات و تۆش دێیتە دەرەوەو شتێکت پێ دەدات نازانم چی یە؟ و تۆش ئافرەتێکی موسڵمانیت، تەنیایت، هاوسەرت نیە!؟ ئەویش ووتی: ئەمە سەهلی کوڕی حەنیفە و دەزانێت من ئافرەتێکی موسڵمانم و تەنیایشم و هەموو شەوێك دەدات بەسەر بتەکانی هۆزەکەیداو

---

[1] تاريخ الطبري (٢/٣٧٤).

[2] البداية والنهاية (٣٣٥/٧).

[3] الكامل (١٠٦/٢).

دەیانشکێنێت و پاشان ئەیانهێنێ بۆ من و پێم دەڵێ: بەکاریان بهێنە بۆ سووتاندن. وە عەلیش (ﷺ) ئەمە کاری کردبووە سەر دەروونی و سەهلی کردبووە هاوەڵی خۆی تا ئەوکاتەی لە عێراق شەهید بوو لەلای.[1]

و هەروەك لەم بەسەرهاتەوە تێبینی ئەوەش دەکەین کە وریایی و چاوکراوەیی عەلی دەبێت لە هەموو موسڵمانێکدا هەبێت و ژیرانە بزانێت لە چوار دەوری چی ڕوودەدات.

---

[1] محمد رسول الله، صادق عرجون (٢/٤٢١).

جیٚ باسی سیٚ یەم

ژیانی لەژێر سایەی قورئانداوکاریگەری لەسەری:

یەکەم: تێڕوانینی بۆ خوداو بەنەوەر و ژیان و بەهەشت و دۆزەخ و قەزاو قەدەر:

ئەو پرۆگرامە پەروەردەیی یەی کە عەلی کوڕی ئەبو طالب ی لەسەر گۆش کرابوو هەر ئەو پرۆگرامە بوو کە سەرجەم هاوەڵە بەرێزەکانی تری لەسەر پەروەردە بوو، کە لەسەر پرۆگرامی قورئانی پیرۆز پەروەردە بوو بوون، مامۆستاکەشیان سەرداری مرۆڤایەتی محمد (ﷺ) بوو، کە زۆر سووربوو لەسەر ئەوەی یەك پەروەردە و یەك لایەنە شتەکان وەربگرن، و قورئانیش تاکانە مامۆستایان بێت لەگەڵ ئەو فەرموودە جوانانەی کە خوای گەورە دەیخستە دڵی پێغەمبەرەوە (ﷺ).

بەو شێوەیە تاکی موسڵمان و خێزانی موسڵمان و کۆمەڵی موسڵمانی پەروەردە دەکرد لەسەر بیرو باوەڕو پەرستشەکان و کارەکانی ڕۆژانە و ڕەوشتیٚ کە قورئان و سوننەت پێی هاتووە، ئەو ئایەتە پیرۆزانەی لە زاری پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەردەچوو، یەکسەر کاریگەری لەسەر کەسایەتی عەلی دەکرد، و دڵی پیٚ خاوێن دەکردەوە و دەروونی پیٚ زاخاو دەدایەوەو ژیری پیٚ ڕووناك دەکردەوە و گیانی لەگەڵیدا ئاوێتە دەبوو، بۆیە گۆڕا بۆ مرۆڤێکی نویٚ بە قیەم و هەست و نەست و ئامانج و هەڵس و کەوت و ئاواتی نویٚ وە.[1]

عەلی (ﷺ) لەرێگای قورئانی پیرۆزو پەروەردە ئاوازەکەی پێغەمبەرەوە ئەو خوایەی بۆ دەرکەوت کە دەبێت بپەرسترێت، و پێغەمبەری خوایش (ﷺ) ماناو ڕاڤەی ئەو ئایەتە پیرۆزانەی لەناو دڵیاندا دەچاند، پێغەمبەرمان (ﷺ) زۆر سور بوو لەسەر ئەوەی کە هاوەڵانی بەجۆریٚ گۆش بکات کە بەجوانی و بەتەواوی خودا بناسن و بزانن چ مافێکی هەیە لەسەریان، چونکە باش دەیزانی ئەم جۆرە تێگەیشتنە یەقین و دڵنیاییەکی وا دروست دەکات کە دەرونیان پاك و خاوێن دەکاتەوەو سروشتیان ڕاست دەکاتەوە، و عەلیش (ﷺ) بەم تێڕوانین و تێگەیشتن لە قورئان و سوننەتی

---

[1] السيرة النبوية، صلّابي (١/١٤٥).

پێغەمبەرە دەیڕوانی یە خوداو بونەوەرو بەهەشت و دۆزەخ و قەزاو قەدەر و دژایەتی کردن لەگەڵ شەیتان. لەڕێگەی ئەو ئایەتە پیرۆزەوە کە دەفەرموێت ((تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَطَمَعاً وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (١٦) فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "السجدة/١٦-١٧". واتە ((لەناو جێگەدا خەو لە چاوەکانیان تۆرابوو، هاواریان دەکردە خوا لە ترسی دۆزەخ و حەز کردن بە بەهەشت و لەو ماڵ و سامانەی خوا پێی بەخشیبوون دەیانبەخشی، کەس نازانێ چ نازو نیعمەتێکیان بۆ ئامادە کراوە لەبەهەشتدا)). عەلی (ﷺ) ئا بەم جۆرە لەگەڵ خواناسیدا خۆی جۆش دابوو شەو لەناو جێگەدا ئەم دیو دیوی دەکرد و لەترسی خواو وەستان لەبەردەمیدا خەوی لێ نەدەکەوت و غەرقی ناو دنیای شەونوێژ دەبوو.

دووەم - پلەوپایەی قورئان لەلای عەلی (ﷺ):

ئەمیری موسڵمانان علی (ﷺ) بەدرێژایی ژیانی لەگەڵ قورئاندا دەژیا، دەیخوێندەوەو لەبەری دەکرد و لێی تێدەگەیشت و کاری پێ دەکرد، هەموو جارێ دەیگووت ((من قرأ القرآن فمات فدخل النار فهو كمن يتخذ آيات الله هزوا))[1] واتە ((هەرکەسێ قورئان بخوێنێ و بچێتە ناو دۆزەخەوە ئەوە ئەو کەسانەن کە گاڵتەو لاقرتێیان بە ئایەتەکانی خوا کردووە)).

و دەیگووت ((طوبى لهؤلاء كانوا احب الناس الى رسول الله (ﷺ) واتە ((خۆشبەختی بۆ قورئان خوێنان کە خۆشەویست ترین کەس بوون لەلای پێغەمبەری خوا (ﷺ).[2] لە جێیەکی تردا دەڵێت ((ما كنت أرى أحداً يعقل ينام قبل ان يقرأ الايات الثلاث الأواخر من سورة البقرة))[3] واتە ((وا نابینم کەسێك ژیر بێت و بخەوێت تا ئەوەی سێ ئایەتەکەی کۆتایی سوڕەتی بەقەرە نەخوێنێت)).

لەبەر گرنگر دانی لە ڕادە بەدەری عەلی (ﷺ) بە قورئانی پیرۆز، بوو بوو بە خاوەنی زانیاریەکی گەورە و دەگێڕنەوە لێی کە ووتوویەتی ((والله ما نزلت آية الّا وقد علمت فيم نزلت، واين نزلت، وعلى من نزلت، ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً صادقاً ناطقاً))[4] واتە ((سوێند بەخوا

---

[1] المستطرف (٢٩/١).
[2] التبيان في آداب حملة القرآن، لا (١٤٦).
[3] هەمان سەرچاوە، لا (٢٦٦).
[4] الطبقات لإبن سعد (٣٣٨/٢).

ئایەتێك نەهاتۆتە خوارەوە من نەزانم هۆی هاتنە خوارەوەی و لـەکوێ و دەربـارەی کـێ هاتۆتـە خوارەوە، پەروەردگارم دڵێکی ژیرو زمانێکی پاراو و ڕاستگۆی پـێ بەخـشیوم. و بەهاوەڵـەکانی خۆی دەگووت ((سلوني قبل ان تفقـدوني)) واتە پرسیاری جـۆراو جـۆرم لێ بکـەن پێیش ئـەوەی لەدەستتان دەربچم.

سێیەم - ئەو ئایەتانەی دەربارەی عەلی (ﷺ)دابەزیوە:

قورئانی پیرۆز بۆ چارەسەری ڕوداوو کێشەکانی سەردەمی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) دادەبـەزی یـە خوارەوە، یان بۆ دەستخۆشی کارێك بوو، یان ئاگادارکردنەوە بوو، یـان دەرخـستنی هەڵـە بـوو، هەندێ لەو ئایەتانەی کە هەتا هەتایە لەگەڵ خوێندنەوەیاندا عەلی کوڕی ئەبو طالـب (ﷺ) یـاد دەخاتەوە لەوانە:

١- ووتەی خوای گەورە کە دەفەرموێت ((هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ)) "الحج/١٩".

بوخاری دەگێڕێتەوە لە عەلی کوڕی ئەبو طالب ەوە (ﷺ)کە ووتوویەتی (من یەکەمین کـەس دەبم لە ڕۆژی دواییدا کە لەبەردەمی (ڕەحمان) دا لەسەر ئەژنۆ دەکەوم بۆ شکات کردن — الخصومە-).

و قەیسی کوڕی عوبارەش (ﷺ) دەڵێت: ئایەتی (خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ) لەو کەسانەدا هاتە خوارەوە کە بۆ شمشێر بازی لە ڕۆژی بەدردا لەڕیزەکان هاتنە دەرەوە کە (حـەمزە و عـەلی و ابـو عبیدەی کوڕی حارث و شەیبەو عوتبەی کوڕانی ربیعەو وەلیدی کوڕی عوتبە)[1]

٢- عەلی (ﷺ) یەکێکە لەو کەسانەی کە ئەم ئایەتەی لەسەر هاتە خوارەوە ((فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)) "آل عمران/٦١" واتە ((ئەگەر کەسانی لەدوای ئەوەی ڕاستیان بۆ دەرکەوت کەچی هەر دەمەقاڵێت لەگەڵدا بکەن و مل بە هەق نەدەن ئەوا پێیان بڵـێ وەرن (موباهەلـە) بکـەین و هـەردوو لامـان کوڕەکانمـان و هاوسـەرەکانمان و خۆمـان و خۆتـان کۆببینەوە و پاشان نەفرین بکەین لە درۆزنەکەمان. ئەمەش لەگەڵ وەفدی نەجران دا ڕووی دا کە پێغەمبەرمان (ﷺ) سەبارەت بە عیسای کوڕی مەریەم کە بەندەو پێغەمبـەری خـوا بـووە و نـە

---

[1] البخاري ژمارە ٣٩٦٥.

کوڕی خوا بووە و نە خۆیشی خوایە و نەسیانی یەکەش ڕوایە -التثلیث- و بانگی کردن بۆ موسڵمان بوون، بەڵام ملیان نەداو ئەویش بانگی کردن بۆ (موباهەلە) و دوعا لەخۆکردن ـ کە درۆزنەکەیان بگرێتەوە و عامری کوڕی سەعیدی کوڕی وەقاص (ﷺ)دەڵێت: هەر کە ئایەتی (فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ) هاتە خوارەوە پێغەمبەری خوا (ﷺ)عەلی و فاطمە و حەسەن و حوسەین ی کۆکردەوە و فەرمووی ((اللهم هؤلاء أهلي)) خوایە ئەمانە کەس و کاری منن.[1]

٣- قورئان پشتگیری لە بۆچوونی عەلی دەکات:

لە (صحیح) دا هاتووە کە پیاوێك ووتی: من لەپاش موسڵمان بوون وانازانم لە خزمەت کردنی کەعبەو حاجیان زیاتر کردەوەیەك هەبێت گەورەتربێت، و عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ) ووتی: جیهاد لەپێناوی خودا لەهەموو ئەم کارانە باشترە، و عمریش (ﷺ) ووتی: لەپاڵ مینبەری پێغەمبەری خوادا دەنگ هەڵمەبڕن، وازبهێنن من لەپاش نوێژ لە پێغەمبەری خوا دەپرسم لەم بارەیەوە، و پاشان پرسیاری لێ کرد و ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ((أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)) "التوبة/١٩" واتە ((ئایا ئاودان بە حاجیان و خزمەتی کەعبە وەك یەك دەبینن لەگەڵ باوەڕ بە خواو قیامەت و جیهادکردن لەپێناوی خوا؟ لای خودا وەك یەك نین و خوایش ڕێنمایی ستەمکاران ناکات)).

٤- بەزەیی هاتنەوەی بە ئوممەتی محمد (ﷺ)دا:

عەلی (ﷺ) کاتێ ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)) "المجادلة/١٢".

واتە ((ئەی باوەڕداران ئەگەر ویستتان بێن بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) با پێش وەخت پارەیەك ببەخشن لەڕێگەی خوا ئەوە زۆر باشترو چاکترە بۆتان و ئەگەر لە دەستیشتاندا نەبوو ببەخشن خوا لێبووردەیە قەیناکا)). پێغەمبەر (ﷺ)لەپاش ئەو ئایەتە بە عەلی فەرموو ((مُرهم ان يتصدقوا)) واتە فەرمانیان پێ بدە خێر بکەن، عەلی ووتی: چەندێ ببەخشن ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی ((دینارێك)) عەلی ووتی: زۆرە ناتوانن، فەرمووی ((نیو دینار))، عەلیش (ﷺ) ووتی: ئەوەش

[1] مسلم (١٨١/٤) (٤٢٥)، (١٧١/١).

زۆرە ناتوانن، و پێغەمبەری خوایش فەرمووی ((ئەی چەند باشە؟)) عەلیش ووتی: قورسایی دنکەجۆیەك.[1] و پێغەمبەریش (ﷺ)پیێ ی فەرموو ((إنك لزهید)) واتە ((چەند کەم تەماحی)).

و خوای گەورەش لەسەر ئەو مشت و مڕە ئایەتی ناردە خوارەوەو دەفەرمویێ ((أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)) "المجادلة/١٣" واتە ((ئایا لەوەشدا بەزەیی بەکاردێنن کە بۆبینینی پێغەمبەری خوا – خێری بکەن؟ دەی ئەگەر نەتان کرد ئەوە خوا لێتان خۆش دەبێت و نوێژو زەکات بەرپا بکەن، و پاش ئەوە عەلی (ﷺ) ووتی: (بِيَ خفف الله عن هذه الأمة)) واتە: لەبەرمن بوو خودای گەورە ئەم ئاسان کاریەی بۆ ئومەت کرد.[2]

چوارەم : گەیاندنی تەفسیری پێغەمبەر (ﷺ) بۆهەندێ ئایەتی قورئان:

عەلی زۆر سوودی وەردەگرت لە تەفسیرەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆهەندێ لەئایەتەکانی قورئانی پیرۆز لەوانە:

١- ووتەی خوای گەورە کە دەفەرمویێ ((وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ)) "الواقعة/٨٢". عەلی دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا سەبارەت بەو ئایەتە فەرموویەتی ((شکرکم انکم تکذبون، مطرنا بنۆ کذا وکذا، وبنجم کذا وکذا)) واتە ((سوپاسگوزاریتان درۆیە چونکە ئێوە دەڵێن بەهۆی فلانەوە بارانمان بۆباری یان بەهۆی فالچی یەوە ...

پێنجەم/ ئەو بنەمایانەی کە عەلی (ﷺ) بەهۆیانەوە حوکمی شەرعی لەقورئان دەرهێناوە:

عەلی (ﷺ)زۆر شارەزا بووە لەقورئان و مەبەستەکانی قورئان، بۆیە ڕای وابووە قورئان هەموو حوکمە شەرعیەکانی لەخۆگرتووە ئیتر چ ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، و لەوبارەیەوە هەموو جارێ دەیووت: خوای گەورە هیچی لەبیر نەچووە.

هەندێ لەو بنەمایانە:

[1] الفتاوی (١٦٦/٨) قورسایی دنکە جۆیەك ئاڵتون.

[2] رواه الترمذي ذ ٣٢٩٧ حسن غريب.

١- پابەندبوون بەمانا ئاشکراکانی قورئان:

عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)هەرکاتێ شتێك نەبوایە کە مانا ئاشکراکانی قورئـان بگۆڕێـت بـۆ مەبەستێکی دەرەکی ئەوا دەستی دەگرت بە (ظاهر) ی مانای ئایەتەکانەوە، بۆنموونە بۆ هـەموو نوێژێ دەستنوێژی گرتۆتەوە بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ))[1] "المائدة/٦" واتـە ((ئـەی کۆمەڵـە بـاوەڕداران هـەرکاتێ هەستان بۆ نوێژ دەست نوێژ بگرن))، و زاهیری ئایەتەکە ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لەگـەڵ هـەموو نوێژەکاندا دەستنوێژ پێویستە،

و هەروەها ڕۆژوو بەفەرز دەزانێت لەسەر کەسێك کە لەماڵـەوە بێـت و ڕەمـەزان بێـت و پاشـان سەفەر بکات، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی کە دەفـەرموێت ((فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ))[2] "البقرة/١٨٥"

٢- تەفسیرکردنی ئایەتە مانا نەکراوەکان بەئایەتە تەفسیرکراوەکان:

جارێك پیاوێك لێی دەپرسێت سـەبارەت بـەمانای ئایـەتی ((هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ)) واتـە شـتێك لەکەعبەدا سەربڕێت؟ وە دەڵێت: هەدی مانـای چیە؟ عـەلیش (ﷺ)دەڵێـت پێـی ((ئایـا ئـەم ئایەتەت نەخوێندۆتەوە ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ)) واتـە ((ڕاوشـکار مەکەن لەکاتی بەجێهێنانی ئەرکەکانی حەجدا))[3].

٣- مانای ئایەتە بێ پاشکۆکانی کردووە بەئایەتە پاشکۆدارەکان ـ حمل المطلق على المقيد:

بۆ نموونە لەمەسەلەی بڕینی دەستی دزدا، بۆ جاری سێ یەم، ئیمام عەلی (ﷺ)پـێ ی وایـە کـە جاری یەکەم، دەستی چەپی دەبڕدرێت و ئەگەر دووبارەی کردەوە قاچی چەپی، بەڵام بۆجاری سـێ یەم هیچ ئەندامێکی نابڕدرێت، و لەعەلیشەوە دەیگێڕنەوە کە ووتوویەتی: (اني لأسحي مـن الله ان لا أدع له يداً ياكل بها ويستنجي))[4] واتە: من شەرم دەکەم لەخوا کە دەستێکی بۆ نەهێڵمەوە تا نانی پێ بخوات و خۆی پێ خاوێن بکاتەوە.

---

[1] تفسير القرطبي (٢/٨٠).

[2] فقه الإمام علي (١/٤٥).

[3] الدر المنثور (٣/١٣).

[4] فقه الامام علي (٢/٨١٨).

٤- سوود وەرگرتن لە ئایەتی ((أَوْ لامَسْتُمْ النِّسَاءَ)) "النساء/٤٣" واتە ((لەخێزانەکانتان نزیك بکەونەوە)) کە (لمس) لەلای عەرەب واتە چوونە لای خێزان بەڵام خوای گەورە ناڕاستەوخۆ نـاوی بردووە.[1]

[1] هەمان سەرچاوە (٤٨/١).

جیٚ باسی چوارەم
ژیان لەخزمەت پێغەمبەری خوادا(ﷺ)

عەلی (ﷺ) ی یەکێك بوو لەو کەسانەی کـە دەینووسـی و دەیخوێنـدەوە لـەناو کۆمـەڵگەیـەکی نەخوێندەواردا، کە ئەمەش مانای ئەوەیە هەر لەمنداڵی یەوە شەیدای زانست و زانیاری بـووە، و هۆیەکەشی ئەو کەش و هەوایە بوو کە تیایدا گەورە بوو کە مـاڵی پێغەمبـەری خـوا بـوو (ﷺ) وکاریگەری تەواوی هەبوو لەسەر پێگەیشتنی عەقڵ و هۆش و تەقاندنەوەی وزەکانی،و دڵی پـاك کردەوەو رۆحی زیندوو کردەوە، و بەجۆریٚ چ لەمەککەو چ لەمەدینە لەخزمەت پێغەمبەری خوادا بووە بەبەردەوامی.

زۆر سووربوو لەسەر ئەوەی لەسەر دەستی پێغەمبەری خوادا(ﷺ) بەشاگردی بمێنێتـەوە، و لەگـەڵ دابەزینی هەرئایەتێکدا ئەویش وەك هاوەڵانی تر — لیٚ ی وورد دەبوویەوەو لیٚ ی تیٚ دەگەیشت و کاری تیٚ دەکرد و لەوساتەوەی موسڵمان بوو بوو گرنگی بەلەبەر کردنی قورئان دەداو لێی دەکۆڵی یەوە و لیٚ ی تیٚ دەگەیشت تا وای لێهات هەموو ئورئانی لەبـەر بـوو، و لەپێغەمبـەری خـواوە (ﷺ)زانیاری زۆری دەسـتکەوتبوو، بۆیـە شـارەزایی یـەکی باشـی هـەبوو لەسـوننەت و ژیـانی پێغەمبەری خوادا (ﷺ)و پێغەمبەری خوای لەڕادە بەدەر خۆش دەویست و دڵـی وابەسـتەی بـوو بوو، و خۆی دەکردە قوربانی خۆی و ڕێبازە ناوازەکەی و هەموو جاریٚ ئامۆژگاری خەڵکی دەکرد و پێی دەووتن: (إقتدوا بنبيكم، فإنه أفضل الهدى واستنوا بسنته فإنه افضل السنن) واتە: شوێن پیٚ ی پێغەمبەری خوا هەڵگرن، چونکە باشترین ڕێنموونکەرە، و لەسەر سـوننەت و ڕێـڕەوی بـن چونکە باشترین سوننەت و ڕێڕەوە.

١- گوێڕایەڵی پێغەمبەر(ﷺ)ودەست گرتن بە سوننەت وپارێزگاری کردنی.

ئیمام (ﷺ)باش لەوە حاڵی بوو بوو کە گوێڕایـەڵی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) واجبـە لەسەرشـانی هەموو موسڵمانێك، و ئەوەش بەبەڵگەی ئەوەی کە قورئان دەفەرموێت ((مَـنْ يُطِـعْ الرَّسُـولَ فَقَـدْ أَطَاعَ اللَّهَ)) واتە ((هەرکەسیٚ گوێڕایەڵی پێغەمبەر بکات (ﷺ)ئەوە گوێڕایەڵی خوای کردووە)).

هەروەرك پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەفەرمودەیەکدا کە بوخاری لەژمارە (٧٢٨٠) دا هێناویەتی کە: فەرموویەتی ((کل أمتي یدخلون الجنة الّا من أبی، قیل ومن یأبی یا رسـول الله – قـال: مـن أطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد أبـی)) واتە ((هەموو نەتەوەکەم دەڕۆنە بەهەشت مەگـەر کەسێك خۆی نەیەوێت! وتیان: بۆ کەسێ هەیە خـۆی نەیـەوێت؟! فـەرمووی: بـەڵێ هەرکەسـێ گوێڕایەڵم بکات دەچێتە بەهەشتەوە و هەرکەسیش سەرپێچیم بکات ئەوە بەهەشتی ناوێت.

ئیمام عەلی لەهەمووان زیاتر بەپەرۆشەوە بووە کە لەبچووکترین فەرماندا لەقسەی پێغەمبـەری خوا دەرنەچێت وەك خۆی دەڵێت ((ما کنت لأدع سنة النبي (ﷺ)لقول أحد))[1] واتە: ئەوە من نیم بۆقـسەی کـەس لەسـوننەتی پێغەمبـەری خـوادا دەربـچم. و لەشـوێنێکی تـردا دەڵێـت (مـن نەپێغەمبەرم و نە نیگایشم بۆدێت بەڵکو من ئەوەندەی پێم بکرێـت کـار بـەقورئان و سـوننەتی پێغەمبەری خوا دەکەم.)

و زۆر حەزی لە پابەندی کردووە بەسوننەتەکانی پێغەمبەری خواوە (ﷺ)زۆر ڕقی لە بەکارهێنانی عەقڵ و ژیری بوو، لەبواری شەرعدا ووتوویەتی ((لو کان الـدین بـالرأي لکـان أسـفل الخف أولی بالمسح من أعلاه)) واتە: ئەگەر ئاین ڕاکاری و بۆچوون کاری بوایە، ئەوە دەبوایـە لـە مەسـەلەی (خف) دا ژێرپێ مەسح بکرایە نەك سەرپێ.

٢-فەرموودەی ئەمیری باوەڕداران علی کوڕی ئەبو طالیب لە سەر نیـشانەکانی پێغەمبەرایـەتی محمدﷺ :

ئەمیری باوەڕداران هەندێك لە بەڵگەکانی پێغەمبەرایـەتی پێغەمبـەر ﷺی ڕوونکردۆتـەوە کـە ئەمانەی خوارەوە هەندێك لەو بەڵگانەن:

أ- بەرەکەتی دوعاکانی پێغەمبەر (ﷺ)بۆی:

عەلی (ﷺ)نەخۆش دەکـەوێت و بـەدەم خـۆوە دەڵێـت ((خوایـە ئەگـەر ئەجـەلی پێوەیـە زوو بمحەوێنەوە، و ئەگـەر ئەجەلیـشم نایـەت هەڵمـسێنەوە، ئەگـەر تاقیکردنەوەیـشە ئـارامیم پـێ ببەخـشە)) پێغەمبـەری خـوا(ﷺ)پێـی فـەرموو: چـیت ووت؟ ئـەویش بـۆی دووبـارە کـردەوەو پێغەمبەریش (ﷺ)فەرمووی ((اللهم اشفه، اللهم عافـه)) واتە ((خوایـە شـیفای بـدەیت، خوایـە

---

[1] فتح الباري (٤٢١/٣).

خۆشی کەیتەوە)). و پاشان پێی فەرموو ((قُم)) هەستە و ئیمامی عەلیش (ﷺ)هەستایەوەو دەڵێ دوای ئەوە جارێکی تر ئەو ئازارە نەهاتەوە بەلامدا.[1]

ب - هەواڵە غەیبی یەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەلایەن عەلی یەوە (ﷺ):

عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)دەڵێت: ئەگەر لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)فەرموودەتان بۆ بگێڕمەوە، پێم خۆشە لەئاسمان فڕێم دەنە خوارەوە بەڵام بەناوی ئەوەوە درۆیەك هەڵنەبەستم، بەڵام ئەگەر قسەی ناو خۆمان بوو ئەوە جەنگ فرت و فێڵە،[2] و و لەپێغەمبەری خوام بیست (ﷺ)کە دەیفەرموو ((يأتي في أخر الزمان قوم حدثاء الاسنان، سفهاء الاحلام، يقولون من قول خير البرية، يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرمية، لا يجاوز إيمانهم حناجرهم، فأينما لقيتموهم فاقتلوهم، فإن في قتلهم أجراً لمن قتلهم يوم القيامة))[3] واتە ((لەئاخر زەماندا کۆمەڵێ کەس پەیدا دەبن تەمەنیان کەمە، تێگەیشتنیان سفرە، فەرمودەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)باس دەکەن، چۆن تیر لەکەوان دەردەچێت ئاوا لەئیسلام دەچنە دەرەوە، و لەهەرکوێ گەشتن بەوانە بیانکوژن، چونکە کوشتنیان پاداشتی لەسەرە لەرۆژی قیامەتدا.

ج- سەرکەوتنی بەترس:

یەکێ لەنیشانەکانی پێغەمبەرایەتی محمد (ﷺ)لەو فەرموودەیەدا دەردەکەوێت کە ئیمام عەلی (ﷺ)گێڕاویەتی یەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ)فەرموویەتی ((أعطيت ما لم يُعط أحد من الانبياء)) فقلنا: يا رسول الله ما هو؟ قال: ((نصرت بالرعب، واعطيت مفاتح الأرض، وسميت أحمدا، وجعل التراب لي طهوراً و جعلت أمتي خير الأمم))[4] واتە ((پێنج شتم پێ بەخشراوە کە بەهیچ پێغەمبەرێکی پێش خۆم نەبەخشراوە)) دەڵێ: ووتمان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)کامانەن؟ فەرمووی ((بەترس خستنە ناو دڵی دوژمنان و ڕزگارکردنی وڵاتان، و ناوم نراوە أحمد، و خۆڵ بەکارهێنان بۆ تەیەموم کردن و ئوممەتەکەشم باشترینی ئوممەتانن.

---

[1] مسند أحمد (١٥١/٢) أحمد شاكر (اسناده صحيح).

[2] منهج علي (ﷺ) في الدعوة الى الله لا (١١٧).

[3] البخاري كتاب المناقب (٢٨١/١). والمذكرون هم الخوارج.

[4] البخاري ژماره (٣٣٥)

د - مۆری پێغەمبەرایەتی:

ئیمام عەلی (ﷺ) لەباسی پێغەمبەری خوادا (ﷺ)دەڵێت: لەناو شانیدا مۆری پێغەمبەرایەتی پێوەبوو،[1] کە ئەمەش نیشانەیەك بوو جولەکەو گەورەکان بەوەدا دەیان ناسیەوە کە شتێکی بەرزی سور بوو لەلای شانی چەپیدا بوو، ئەوەندەی هێلکە کۆترێك دەبوو کاتی چوونەیەك و کاتی گەورە بوونیش ئەوەندەی مشتێك بووە.[2]

هـ- کێوەکان سڵاویان لە پێغەمبەری خوا کردووە (ﷺ):

گەورەی باوەڕداران ئیمام عەلی (ﷺ)باسی ئەوەی کردووە و فەرموویەتی: جارێکیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا بووم لەمەککە، و پێکەوە بۆ جێگایەك دەڕۆیشتین، دەگەیشتین بەهەر کەژێك یان بەهەر درەختێك سڵاویان لە پێغەمبەری خوا دەکردو دەیان ووت ((السلام علیك یا رسول الله)).[3]

٣ - هاندان بۆ ڕێنمونیەکانی پێغەمبەر (ﷺ) :

ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ) هانی موسڵمانانی ئەدا بۆ بەرز ڕاگرتنی ڕێنمونیەکانی پێغەمبەر(ﷺ) ، ولە ووتەیەکیدا لە (الربذة) بە هاوەڵانی فەرموو (الزموا دینكم واهتدوا بهدي نبیكم ، واتبعوا سنته ، واعرضوا عما اشكل علیكم علی القرآن ، فما عرفه القرآن فالزموه وما انكره فردوه))[4]ولە کاتی گەڕانەوەی لە شەڕی خەواریجەکان وتارێکی بە پێزی دا بۆ هاوەڵەکانی کە هانیدان بۆ بەرزڕاگرتنی ڕێنمونیەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وفەرمووی (واقتدوا بهدي نبیكم (ﷺ) ، فانه افضل الهدی، واستنوا بسنته فانها افضل السنن).

٤- ڕوونکردنەوەی گەورەیی پێغەمبەر(ﷺ) وئەو مافانەی خۆشەویست(ﷺ) کە لەسەر ئوممەتەکەیەتی:

ئیمامی علی(ﷺ) ، چاکەو گەورەیی پێغەمبەر(ﷺ) ی بۆ موسڵمانی ڕوون دەکردەوە وەکو ئەوەی خوای گەورە ڕێزی لەم ئوممەتە ناوە بە ناردنی پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ)بەوەی فێری

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (١١/٥١٣).

[2] فتح الباري (٦/٥٦١).

[3] المستدرك (٢/٦٢٠) إسناده صحيح.

[4] البداية والنهاية (٧/٢٤٦)، تاريخ الطبري.

خوێندن و حیکمەت وفەرزو سوننەتیی کردوون، بە مەبەستی ڕێنموونی کردنیان، هەروەها کۆیکردوونەتەوە بۆ ئەوەی پەرتەوازە نەبن و تزکیەی کردوون بۆ ئەوەی پاك خاوێن بن وکاتێك بە ئەرکی پێغەمبەرایەتی خۆی هەستا خوای گەورە گیانی کێشا (ﷺ) .

أ- باوەڕکردن بە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وهەڕەشەکردن لەهەڵبەستنی درۆ بە دەم پێغەمبەرەوە(ﷺ):

ئەمیری باوەڕداران هەڕەشە دەکات لەودرۆهەڵبەستن بە دەم پێغەمبەر(ﷺ) ەوە ، ربعی کوڕی خراش دەڵێت گوێم لە عەلی کوڕی ئەبوو طالیب بوو دەیووت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لا تكذبوا عليّ فانّه من كذب عليّ فليلج النّار) واتە ئەوەی درۆم لە گەڵدا بکات ئاگر جێیەتی ، هەروەها ئیمامی عەلی هەڕەشە لەوانەش دەکات کە فەرموودەی درۆ دەگێڕنەوە (کە دەشزانن درۆیە) کاتێك ئەم فەرموودەیەمان بۆ دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەر (ﷺ):(من حدث عني حديثا وهو يرى انه كذب فهو احد الكاذبين) سنن ابن ماجه (١٣/١) قال الالباني حديث صحيح

واتە ئەوەی فەرموودەیەك لە منەوە بگێڕێتەوە - وبشزانێت درۆیە - ئەوە ئەو کەسەی ئەو قسەیە دەگێڕێتەوە یەکێکە لەو درۆزنانە.

ب – خۆ دوور گرتن لەو هۆکانی بەدرۆخستنەوە

ئەمیری ئیمانداران(ﷺ) خەڵکی ڕێنموونی دەکرد بەوەی خۆیان دوور بگرن لە هەر کار و کردەوەیك دەبێتە هۆی بەدرۆخستنەوەی پێغەمبەری خۆشەویست(ﷺ) وەك ئەوەی فەرموودەیەکی بگێڕێتەوە بۆ کەسانێك تێی نەگەن و لەو ئاستە نەبن وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە(حدثوا الناس بما يعرفون ، اتحبون ان يكذب الله ورسوله) واتا(بەو شێوەیە قسە لەگەڵ خەڵکیدا بکەن کە تێتان بگەن ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەکەی بە درۆبخرێنەوە) وئەمەش بەڵگەیە لە سەر ئەوەی نابێت شتی متشابە بۆ عەوامی خەڵکی باس بکرێت هەروەکو چۆن ئیمامی ئەحمەد پێی مکروە بوو باس لە هەندێ فەرموودە بکات کە بە ڕواڵەت ئەوەی دەگەیاند بەرانبەر بە سوڵتان بوەستیتەوە ، وئیمامی مالك یش لە (الصفات) وئەبوو یوسف یش لە نامۆیەکان(الغرائب) ، وپێش ئەوانیش ابو هريرە، مەبەستیش ئەوەیە هەندێك فەرموودە بە ڕواڵەت بیدعە بە هێز

دەكات ومەبەستەكەشی ئەوە نییە بۆیە نابێت ئەم شتانە لای خەڵكانێك باس بكرێت كە ڕواڵەتی فەرموودەكان وەردەگرن بە بێ ئەوەی لە مەبەستەكەی تێبگەن .

ج – سڵاوات لێدان لە سەر پێغەمبەر(ﷺ): خوای گەورە دەفەرموێت ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ۝٥٦﴾الاحزاب ٥٦

خوای گەورە لە ئایەتەدا باس لە گەورەیی پێغەمبەر (ﷺ) دەكات لە ئاسماندا بەوەی سەنای دەكات لە لای مەلائیكەتەكان ، وملائیكەتەكانیش یلاۆاتی لەسەر ئەدەن ، پاشان خوای گەورە ئەمر بە جیهانی خوارەو دەكات كە كە سڵاواتی لەسەر بدەن بۆ ئەوەی سەنای هەردوو جیهانی ئاسمان و زەوی كۆببێتەوە لەسەری پێغەمبەر (ﷺ) وئیمامی عەلی یش (ﷺ) ئەم مافەی دووپات كردۆتەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) كاتێك ئەم فەرموودەیەمان بۆ دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەر(ﷺ)((البخیل الذي ذكرت عنده فلم یصلّ عليّ)) .

٨- خۆشەویستی بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) : لە ئیمام عەلییان پرسی (ﷺ)خۆشەویستیتان بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) چۆن بووە؟ ئەویش لەوەڵامدا فەرمووی: كان والله أحب الینا من أموالنا وأولادنا وأبائِنا وأمهاتِنا ومن الماء البارد على الضمأ))[1]

واتە: سوێند بەخوا خۆشترمان دەویست لە ماڵ و سامان و منداڵ و باوك و دایكمان و ئاوی ساردیش لەكاتی زۆر تینوێتیدا.

٩- چەند نموونەیەك لە شوێن پێ هەڵگرتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە لایەن ئەمیری باوەڕدارانەوە:

أ/ عبدالرزاق دەگێڕێتەوەو دەڵێت: ئەوانەی عەلییان بینیوە لە كاتی سوار بوونی وولآخ ووتوویانە كاتێ پێی خستۆتە سەری فەرموویەتی (بسم الله) كاتێ لەسەر پشتی جیگیر بوو، فەرموویەتی (الحمد لله، سُبْحانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)، و پاشان سێ جار (الحمد لله) و سێ جار (الله أكبر) ی دەكردو دەیووت (اللهم لا اله الّا أنت،ظلمت نفسي فاغفر لي، إنه لا یغفر الذنوب الّا انت) و پاشان پێكەنی، پێیان ووت ئەی ئەمیری باوەڕداران هۆی چی بوو پێكەنیت؟ فەرمووی: پێغەمبەری خوام دیوە بەم شێوەیەی كردوەو بەم شێوەشی ووتووە و پاشان پێكەنیوە و

---

[1] الشفا ـ قاضي عیاض (٢/٥٦٨).

لێمان پرسیوە بۆچی پێدەکەنیت ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ؟ ئەویش فەرمووی ((عجبت للعبد ـ اذا قال لا اله الّا أنت ظلمت نفسي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب الّا أنت، يعلم إنه لا يغفر الذنوب الّا هو[1])). واتە ((سەرم سوڕدەمێنێ لەبەندە کاتێك دەڵێت: هیچ خوایەك جگە لەتۆ نیەو من ستەمم لەخۆم کردووەو لێم خۆش ببە، ئەگەر تۆ لێم خۆش نەبیت کەس نیە لێم خۆش بێت، ئەزانێ جگە لەخوا کەس ناتوانێ لێی خۆش ببێت)).

ب/ ئاو خواردنەوە بەدانیشتنەوەو بەپێوە دروستە:

عەتای کوڕە سائب لە زازانەوە دەگێڕێتەوە کە: عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ) جارێکیان بەپێوە ئاوی خواردەوە، خەڵکەکە بەجۆرێ سەیریان دەکرد وەك ئەوەی بەڕەوای نەزانن، ئەویش پێ ی وتن: چی یە سەیرم دەکەن؟ هەر ئەوەندەی بەپێوە ئاوم خوارد، من پێغەمبەری خوام دیوە (ﷺ) بەپێوە ئاوی خواردەوە و بەدانیشتنیشەوە ئاو دەخۆمەوە چونکە بەهەمان شێوە پێغەمبەری خوام دیوە (ﷺ) بەدانیشتنەوە ئاوی خواردۆتەوە[2] ..

---

1 مسند أحمد رقم (٩٣٠) حسن لغيره.

2 مسند أحمد ژمارە ١١٢٨ إسناده حسن.

جێباسی پێنجەم

گرنگترین کارەکانی عەلی (ﷺ)لەنێوان کۆچ و جەنگی خەندەق دا:

دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەشاری مەدینە جێگیر بوو، دەستی کرد بەتۆکمەکردن و دامەزراندنی بنەمای دەوڵەتی ئیسلامی، برایەتی خستە نێوان کۆچەریان و پشتیوانان، و پاشان مزگەوتی دروست کرد، و لەگەڵ جولەکەکانی ناوشاردا پەیماننامەی بەست، و لەو ساتە وەختەوە جم و جۆڵە سەربازیەکان دەستی پێکرد بە دەرکردنی سریەو پەلەکان، و بنیادنانی لایەنی ئابوری و زانستی و پەروەردەیی لە کۆمەڵگەی نوێدا و لەم هەنگاوانەشدا عەلی (ﷺ)هەنگاو بەهەنگاو وەك سەربازێکی ئامادەباش لەخزمەت پێغەمبەری سەروەردا بووە(ﷺ).

یەکەم/ دەرکردنی سریەکان:

هەر کە موسڵمانان بەسەرکردایەتی پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینەدا دامەزران، بەدوایدا جم و جۆڵی سەربازی و دەرکردنی سریەکان دەستی پێکرد بە مەبەستی دروست بوونی هەیبەت بۆ دەوڵەتی ئیسلامی لە ناوەوەو لە دەرەوەدا و ڕاکێشانی هۆزەکانی دەوروبەر و تەسك کردنەوەی ڕۆڵی عەرەبە دەشتەکی یەکانی چواردەور، و هەروەها بەمەبەستی ئامادە سازی هاوەڵەکانی بۆ کاری جەنگ و جیهادی گەورەو ڕزگارکردنی وڵاتان و دروست کردنی سەرکردەی مەیدانی و لەهەموو ئەم سریانەدا عەلی (ﷺ)شێرانە بەشداری کردووە کە پێش جەنگی بەدرو دوای بەدریش ڕوویانداوە:-

ئەوانەی پێش بەدر ڕوویداوە:

١- غەزای (العشيرة):

لەم غەزایەدا لەگەڵ قورەیشیەکاندا تێك نالان و پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەجێگەی خۆی لەمەدینە ئەبو سەلەمەی کوڕی عبدالأسد ی دانا، و ماوەیەك کە چەند ڕۆژێ لە ناوچەی (العشيرة) مایەوە، وئەم ناوچەیە لەنێوان مەککەو مەدینەدا بوو و لەوێ لەگەڵ بەنی مودلەج وبەنی چەمرە دا هاوپەیمانی بەست و پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە، عەماری کوڕی یاسر (ﷺ)بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێت: من و عەلی لەجەنگی (العشيرة) دا پێکەوە هاوڕێ بووین، و هەرکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشتە ئەوێ، لەوێ جێگیر بوو، ئێمەش کۆمەڵێ لە خەڵکی بەنی مودلەج مان بینی کە

خەریکی چاك کردنی کانی یەك بوون و ئێمەش ماوەی کاتژمێرێك سەیرمان کردن تا چاومان چووە خەو، و هەرکە بەخەبەر هاتین ئەوێمان بەجێ هێشت و خۆمان گەیاندە ناو دارخورماکان و لەسەر خۆڵەکە خەوتین، و بەخەبەر نەهاتین تا پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەخەبەری هێنـاین و بەقاچـەکانی ئەیداین بەم دیو دیودا، و هەموو سەرو چاومان خۆڵاوی بوو بوو، بۆیـە پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) بەعەلی فەرمووی: هەستە ئەی ئەبو توراب، واتە ئەی خۆڵاوی، ((أحدثكما باشقى النـاس رجلين؟ فقلنا: بلى يا رسول الله، قال: ((احمير ثمود الذي عقر الناقة، والذي يضربك يا علي على هذه حتى تبل منه هذه ـ أي لحيته ـ))[1] واتە: باسی نەگبەت ترین کەستان بۆ بکەم کە دوو کەسن؟ ووتمان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، فەرمووی: ئەو پیاوە سورەی نـاو سـەمود کـە حوشـترەکەی سەربڕی و پیاوێکیش کە شمشێر درکێشێ بەسەرتدا و ڕیشت لەخوێندا سور دەکات

٢- غەزای بەدری یەکەم:

هۆکاری ئەم غەزایە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە کرزی کوڕی جـابری فهـری دای بەسـەر لەوەڕگـەی مەدینەداو هەندێ حوشترو مەڕو ماڵاتی فڕانـد، و پێغەمبـەری خـوایش (ﷺ) دەرچـوو بـۆی و شوێنی کەوت تا گەیشتە دۆڵێ کە پێیان دەوت (دۆڵی سەفوان) لەنزیك بەدر، بەڵام کرزی لەدەست دەرچوو، بۆی نەگیراو گەڕایەوە بۆ شاری مەدینە.[2]

دووەم/ جەنگی بەدر:

نەوەوی ـ (رحمه الله) ـ دەڵێت: هەموو مێژوو نووسان لەسەر ئەوەن کـە ئیمـام عـەلی (رضي الله عنه)بەشـداری جـەنگی بـەدر و هـەموو جەنگـەکانی تریـشی کـردووە جگـە لـە تـەبوك، و لـەزۆر جەنگـدا پێغەمبەر(ﷺ) ئاڵاکەی داوەتە دەستی ئەو[3]. ئیمامی عەلی (رضي الله عنه)خـۆی یـەکێك بـوو لـە شـۆڕە سوارەکانی ئەم جەنگەو با خۆی بۆمان باس بکات،

حارثـە ی کـوڕی مـضرب ی کـوڕی عـەلی کـوڕی ئـەبو طالـب بۆمـان دەگێڕێتـەوە کـە عـەلی (رضي الله عنه)ووتوویەتی: پێغەمبەری خوا (ﷺ) باسی بەدری بۆ دەکرێت، هەر کە هەواڵی ئەوەمان زانی کە بێباوەڕان گەیشتوونەتە سەر کانیاوەکانی بەدر، یەکسەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆی گەیاندە

---

[1] فضائل الصحابة (٨٥٥/٢) ژمارە ١١٧٢ أسنادە حسن.

[2] سيرة ابن هشام (٦٠١/٢).

[3] تهذيب الأسماء واللغات (٢٤٥/١).

ئەویٚ، و بەدریش بیری لیٚ بوو، پیٚش ئیٚمە بت پەرستەکان خۆیان پیٚ گەیاندبوو ـ بینیمان دوو پیاو لەویٚن کە یەکیٚکیان قورەیشی بوو یەکیٚکی تریشیان خزمەتکاری عەقەبەی کوڕی ئەبی موعیط بوو، قورەیشی یەکە ڕای کرد و بەڵام خزمەتکارەکەمان دەستگیر کرد، و پیٚمان دەووت: سوپای ئیٚوە چەند کەسن؟ ئەویش هەر دەیووت: وەڵلاهی زۆر زۆرن و زۆر بەهیٚزن، و هەر نەیدەووت چەند کەسن، تا هیٚنایان بۆلای پیٚغەمبەر (ﷺ) ئەویش لیٚی پرسی، و هەمان وەڵامی دایەوە، بۆیە پیٚغەمبەری خوا (ﷺ) لیٚی پرسی: چەند حوشتر سەر دەبڕن؟ کابرا ووتی: (دە) پیٚغەمبەری خوا زانی لە هەزار زیاترن بۆیە فەرمووی ((اللهم إنك ان تهلك هذه الفئة لا تعبد)) واتە ((ئەگەر ئەم دەستەیەمان لەناو بەریت ئیتر لەسەر زەوی ناپەرستریٚت)).

ئەوە بوو بەیانی پیٚغەمبەری خوا (ﷺ) هاواری کرد ـ خەڵکینە نویٚژەکانتان ـ و پیٚغەمبەریش بەرنویٚژی بۆ موسڵمانەکان کردو هانی داین لەسەر جەنگ و جیهاد و فەرمووی ((أن جمع قريش تحت هذه الصلع الحمراء من الجبل)) واتە ((سوپای بیٚ باوەڕان لەبنی ئەم کیٚو سورەدا کۆبونەتەوە بۆمان)). کاتیٚ نزیك بوونەوە لیٚمان بەرامبەری یەك ڕیز بووین، کابرایەکمان بینی بەسواری حوشتریٚکی سورەوە بوو، پیٚغەمبەری خوا(ﷺ) بەعەلی فەرموو ((حەمزەم بۆ بانگ بکە)) کە لەهەمووان نزیکتر بوو لە کافرانەوە (ئایا کیٚ خاوەنی ئەو حوشترە سورەیە، و چیان پیٚ دەڵیٚت)؟ پاشان فەرمووی ((ئەگەر کەسیٚکیان تیٚدابیٚت قسەی خیٚریان بۆ بکات، ئەوە خاوەنی ئەو حوشترە سورەیە).

حمزە (ﷺ)هات ووتی: ئەوە عوتبەی کوڕی ڕەبیعەیە، پیٚیان دەڵیٚت جەنگ مەکەن، من دەبینم کۆمەڵیٚك بۆ گیان فیدایی هاتوون و ئیٚوە ناتوانن دەستیان بۆ بەرن، خۆ پیاوچاکتان تیٚدا ماوە، ئەی هۆزەکەم ئەمە بەسەری منەوە ببەستن و بڵیٚن عوتبە دەترسا، خۆشتان چاك دەزانن من ترسنۆکی ناوتان نیم، ئەبو جەهل گویٚی لە ووتەکانی عوتبە بوو ووتی: ئەمە تۆی وادەڵییت؟ وەڵلاهی کەسیٚکی تر ئەم قسەیەی بکردایە گازیٚکم لیٚ دەگرت، تۆ جەرگ و دڵت پڕبووە لە ترس. عوتبەیش ووتی: قسە بەمن دەڵییت هەی زەردەڵ، ئەمڕۆ دەردەکەویٚت کاممان ترسنۆکین. پاش ئەوە عوتبە ڕووی کردە سوپای باوەڕو پیٚی ووتن: کیٚ دیٚتە دەرەوە بۆ شمشیٚربازی؟ سیٚ گەنجی پشتیوانان هاتنە دەر. عوتبە ووتی: ئەوانەمان ناویٚ با ئامۆزاکانی خۆمان بیٚنە دەرەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ)فەرمووی : هەستە عەلی، تۆش ئەی حەمزە،و تۆش عوبەیدی کوڕی حارث. خوای گەورە لەسەر دەستی ئێمەدا عوتبە و شیبەی کوڕی ربیعە و وەلیدی کوڕی عوتبە کوژران،و حەفتا کەسمان لێ کوشتن و حەفتامان لێ بەدیل گرتن .

پیاوێکی بچکۆلەی کورتە بالا لە پشتیوانەکان عەباسی کوڕی عبدالمطلب ی بە دیلی ڕادەکێشا و عەباسیش ووتی : ئەی پێغەمبەری خوا، من ئەمە دیلی نەکردوم، بەڵکو پیاوێکی دەم و چاو جوان بەسەر ئەسپێکی باڵەکەوە بوو کە ئێستا نایبینم ... پیاوە پشتیوانەکەش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا خۆم دیلم کردووە، پێغەمبەریش (ﷺ)پێی فەرموو ((أسكت فقد أيدك الله تعالى بملكٍ كريم)) واتە بێ دەنگ بە خوای گەورە بە فریشتەیەکی بەڕێز هاوکاری کردویت. عەلی (ﷺ) دەڵێت ((لەنەوەی عبدالمطلب عەباس و عقیل و نوفلٰ ی کوڕی حارپ مان بەدیل گرت.[1]

سێیەم/ هاوسەرگیری لەگەڵ فاطمە دا (ﷺ):

ناوی فاطمە ی کچی پێشەوای لە خواترسان و سەرداری مرۆڤایەتی (رسول الله) (ﷺ) و دایکیشی خەدیجەی کچی خوەیلدە ، وە لەپێش پێغەمبەرایەتیدا لە دایك بووە، کە تەمەنی پێغەمبەر (ﷺ) لەو کاتەدا (٣٥) ساڵ بوو.

و لە پاش جەنگی بەدر و لە ساڵی دووەمی کۆچیدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) مارەی کرد لە عەلی (ﷺ)و حەسەن و حوسەین و ئوم کەلسومی لێبوو، شەش مانگیش دوای وەفاتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەویش وەفات دەکات خوا لێی ڕازی بێت .[2]

١ ـ مارەیی و جیازی :

عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)دەڵێت: فاطمە لەلایەن پێغەمبەری خواوە دیاری کرا، خزمەتکارێکم ووتی : ئەزانی فاطمە لەلایەن پێغەمبەری خواوە دیاری کراوە ؟. دەڵێ ووتم نەمزانیوە . ووتی : بەڵێ دیاری کردووە ، بۆ ناچیت بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و داوای بکەیت لێت مارە بکات . عەلی (ﷺ)دەڵێت : ووتم: هیچ شتێکم هەیە تا ژنی پێ بێنم ؟ ئەو خزمەتکارە ووتی : کوڕە بڕۆ ئەگەر بچی ئەتداتێ،دەڵێ وەلاهی لە کۆڵم نەبویەوە و و هەر داوای لێدەکردم کە بڕۆم تا ڕۆیشتم

[1] مسند احمد ژمارە ٩٤٨ اسناد صحيح .

[2] حلية الأولياء (٢/٣٩ ـ ٤٣).

بۆ لای پێغەمبەرو لەبەردەستیدا دانیشتم و ئارەقێکی زۆرم کرد وسوێند بەخوا لەبەر هەیبەتی پێغەمبەری خوا نەم توانی لێو بکەمەوە .

پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی ووتم: کارێکت هەبوو هاتی؟ پێویستیەکت هەبوو؟ منیش هەر بێدەنگ بووم، ووتی : لەوانەیە بۆ داوا کردنی فاطمە هاتویت؟. ووتم: بەڵێ، و ئەویش ووتی ((وهل عندك من شيءٍ تستحلها)) واتە هیچت هەیە لە مارەیی یەکەیدا بیدەیت. ووتم: نەوەڵاهی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ئەی ئەو درعەت چی لێهات کە دام پێت؟ سوێند بەو کەسەی کە گیانی منی بەدەستە ئەو درعە ((٤٠٠)) درهەم دەکات.. ووتم: ماومە ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ((قد زوجتكما،فابعث اليها بها فاستحلها)) واتە دەی لەسەر ئەو درعە مارەم بڕی بۆت و تۆش بۆی بنێرە، ئا ئەوە بوو مارەیی فاطمە ی کچی پێغەمبەری خوا (ﷺ).[1]

لە ڕیوایەتی شیعەکاندا هاتووە، کە ئیمام عەلی (ﷺ) فەرموویەتی : درعەکەم هەڵگرت و بەمەبەستی فرۆشتنی ڕێگەی بازاڕم گرتە بەر و فرۆشتم بە عثمانی کوڕی عەفان بە چوار سەد درهەم،کاتێ پارەکەی پێدام و درعەکەی لێ وەرگرتم و پێی ووتم: ئەی باوکی حەسەن ، ئایا ئێستا من خاوەنی ئەو درعە نیم و تۆش خاوەنی پارەکەی؟ ووتم:بەڵێ . ووتی : دەی ئەو درعە لەلایەن منەوە دیاری بێت بۆ تۆ، منیش پارەکەو درعەکەشم هێنایەوە و خستمە بەردەستی پێغەمبەری خوا (ﷺ) . و ئەوەشی کە عثمان لەگەڵی کردم بۆم باس کرد ، ئەویش دوعای خێری بۆ کرد.

٢- شایی یەکەی:

ئەسمای کچی عومەیس دەڵێت: من لە شایی یەکەی فاطمە دا بەشداریم کرد، و لەبەیانی ئەو ڕۆژەدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتە بەر دارگاکەو فەرمووی ((يا أم أيمن ادعي اليّ أخي)) واتە ئەی ئوم ئەیمەن براکەمم بۆ بانگ بکە، ووتم: براتە کەچی کچی خۆتی ئەدەیتێ؟ فەرمووی: بەڵێ ئەی ئوم ئەیمەن. و عەلی هات و پێغەمبەریش ئاوی پرژاند لەدەم چاوی و دوعای خێری بۆکرد و پاشان فەرمووی: فاطمە م بۆ بانگ بکەن، و فاطمە ش هات بەڵام لەشەرماندا خەریك بوو دەکەوت بەلا، و پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی فەرموو ((اسكتي فقد انكحتك احب اهل بيتي

---

[1] دلائل النبوة للبيهقي(٣ /١٦٠) اسناده صحيح.

اليّ))[1] واته ((بێ دەنگ بە ئەوا تۆم دا بەخۆشەویست ترین کەسی بنەماڵەکەم، و پاشان پێغەمبەری خوا هەندێ ئاویشی ڕژاند بە دەم و چاوی ئەویشداو دوعای خێری بۆکردن، و پاشان پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەڕایەوەو ڕەشاییی یەکی بەدی کرد فەرمووی: من هۆا؟ ئەمە کێ یە؟ ووتم: منم، فەرمووی: ئەسمای؟ ووتم بەڵێ، فەرمووی: ئەسمای کچی عومەیس؟ ووتم: بەڵێ، فەرمووی ((جئت في زفاف بنت رسول الله تكرمة له؟)) واته ((بۆ زەماوەندی کچی پێغەمبەری خوا وەك ڕێزلێنان هاتوویت؟ ووتم بەڵێ، ئەویش دوعای خێری بۆکردم.[2]

وەلیمەو چێشتی شایی:

بەریرە دەگێڕێتەوەو دەڵێت: کاتێ عەلی فاطمە ی خواست، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی ((انه لابد للعرس من وليمة)) واته ((ژن خواستن دەبێت وەلیمەی بۆ بکرێت))، سەعد ووتی: بەرانێك لەسەر من و کۆمەڵێ لە پشتیوانەکانیش بڕێك گەنمەشامیان ئامادەکرد، و ئەو شەوەی کە فاطمە بگوێزێتەوە بەعەلی فەرموو: باسی هیچ مەکە تا دەمبینیتەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) داوای ئاوی کردو دەستنوێژی پێ گرت وئاوی دەستنوێژەکەشی ڕژاند بەدەم و چاوی عەلی داو فەرمووی ((اللهم بارك فيهما وبارك عليهما، وبارك في شبلهما))[3] واته ((خوایە پیرۆزیان کەیت و پیرۆزیان بێت و نەوەکانیشیان پیرۆزبێت.

٤- گوزەرانی عەلی و فاطمە ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ :

ژیان و گوزەرانی عەلی و فاطمە ـ کە خۆشەویسترین کەسی پێغەمبەری خوا بوون (ﷺ) زۆر نەداری و لە تەنگەشەدا بووە و نائارامی و ماندوویەتی زۆری پێ دابوون،

هەناد لە عەتاوە دەگێڕێتەوەو دەڵێت: پێیان ووتووم کە عەلی (ﷺ) ووتوویەتی: چەند ڕۆژێ من و فاطمە ماینەوە کە هیچمان نەبوو بیخۆین و پێغەمبەریش هیچی نەبوو، و لەماڵ دەرچووم و لەڕێگا دینارێکم دۆزیەوە لەسەر ڕێگەکە کەوتبوو، ماوەیەك وەستام بەخۆمم دەووت ئایا هەڵیگرم یان بەجێی بهێڵم، پاشان هەڵم گرت لەبەر وەزعی خراپی ژیانمان، و بردم بۆ ئارد فرۆشەکان و ئاردم پێ کڕی و هێنامەوە بۆ فاطمە و پێم ووت: بیشێلە و بیکە بەنان و ئەویش دەستی کرد بەهەویر

---

[1] كشف الغمة للاربلي (٣٥٩/١)، بحار الانوار للمجلسي لا ٣٩.

[2] فضائل الصحابة (٩٥٥/٢)، ژمارە ٣٤٢ إسناده صحيح.

[3] فضائل الصحابة (٨٥٨/٢) إسناده صحيح.

شێلان و كه زۆر ماندوویی و هیلاكی پێوه دیاربوو ـ و پاشان كردی بەنان و منیش هاتم بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و مەسەلەكەم بۆ گێڕایەوە و ئەویش فەرمووی ((كلوه فإنه رزق رزقكموه الله عز وجل))[1] واته ((بیخۆن ئەوە ڕۆزیەكە و خوای (عز وجل) بۆی ناردوون.

شەعبی دەڵێت: ئیمامی عەلی (ﷺ) دەڵێت: من فاطمه ی كچی پێغەمبەری خوام هێنا، كەچی پێخەفێك نەبوو لەسەری بخەوین جگە لەپێستەی مەڕێك نەبێت كە بەشەو لەسەری دەخەوتین و بەڕۆژیش لەسەری دادەنیشتین و ئاڵمان دەخواردو هیچ خزمەتكارێكیشمان نەبوو.[2]

لە موجاهیدیشەوە دەگێڕنەوە كە عەلی (ﷺ) ووتوویەتی: جارێك لە مەدینە زۆر زۆر برسیم بوو، چووم بۆ گەڕەكی سەرەوەی مەدینە تا ئیشێك بدۆزمەوە، و بینیم وا ژنێك خۆڵی زۆری كۆكردۆتەوەو گومانم برد كە ئاوی دەوێت بۆ شێلانی قوڕەكەی، و هاتم بۆلای لەگەڵی ڕێك كەوتم كە هەر سەتڵێ ئاوی بۆ بهێنم بەرامبەر دەنكێ خورماو شانزە سەفەرم بۆ هێنا تا وام لێهات دەستەكانم تلۆقەیان كردو پاشان دەستم شۆری و چووم بۆلای و دەستم پێ پیشاندا و ئەویش (١٦) دەنك خورمای پێدام و هاتمەوە بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆم باس كردو ئەویش لەگەڵمدا دەستی كرد بەخواردنی خورماكە.[3] و ئەم خەبەرەش بەڵگەیە لەسەر هەژاری و گوزەرانی خراپی ـ گەورەی باوەڕداران عەلی (ﷺ) لەشاری مەدینەو لەم بەسەرهاتەشەوە فێری ئەوە دەبین بەشێوازی دروست ڕوو بەڕووی هەژاری ببینەوەو وەك عەلی وابین كاسبی بكەین و نەڕۆین دانیشین و چاوەڕوانی ئەوە بكەین خێرمان پێ بكەن و هەروەها ئەوپەڕی خۆنەویستی بەدی دەكەین كە (١٦) دەنك خورما پەیدا دەكات، و نایشارێتەوە بۆخۆی بەڵكو خێرا خۆی گەیاندە پێغەمبەری خواو لەگەڵ ئەودا خواردی.[4]

٥- دنیا نەویستی و خۆگری فاطمە (رضی الله عنها):

ژیانی زۆر سادە بوو، و دوور بوو لە ئاڵۆزی، لەژیانی زبرەو نزیكتر بوو نا خۆش گوزەرانی.

---

[1] المرتضى للندوي، لا (٢١).

[2] هەمان سەرچاوە لا (٤١).

[3] مسند أحمد ١١٣٥ إسناده ضعيف لانقطاعه.

[4] التاريخ الاسلامي للحميدي (١٩/٤٩-٥٠).

ئەم ڕووداوەی بۆتان باس دەکەم بەڵگەیە لەسەر ژیانی ناخۆش و زبری فاطمە (ﷺ)تا ناڕەحەتی ناچاری کردن کە بڕۆنە خزمەتی سەروەرمان (ﷺ) داوای لیٚ بکەن خزمەتکارێکیان پیٚ بدات لە بەیت المالٚ.

جارێکیان عەلی (ﷺ)بە فاطمە ی ووت: وەڵڵاهی ئەوەندەم ئاو هێناوە خەریکە پشتم ئەشکیٚ، پاشان، پیٚی ووت: خوای گەورە کەنیزەیەکی چاکی لەجەنگدا بەباوکت بەخشیوە، بۆ داوای کەنیزەکێکی لیٚ ناکەیت؟ ئەویش ووتی: وەڵڵاهی منیش ئەوەندەم هەویر شێلاوە دەستەکانم خەریکە لەجوڵە ئەکەون.

فاطمە (رضی الله عنها)دەڵێت: هاتمە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) پیٚی ووتم: ((ما جاء بك یا بنیة؟)) کچم بۆچی هاتوویتەوە؟ دەڵیٚ: تەنها بۆ ئەوە هاتمەوە کە سڵاوێکت لیٚ بکەم، و شەرمم کرد پیٚی بڵێم و گەڕامەوە، و عەلی پیٚی ووتم: ها چیت کرد؟ فاطمە یش ووتی: ڕووم نەهات پیٚی بڵێم، ئەمجارە پێکەوە هاتین بۆ لای و عەلی ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوەندەم ئاو ڕاکێشاوە خەریکە پشتم دەشکێت و فاطمەیش ووتی: ئەوەندەم هەویر شێلاوە خەریکە پەنجەکانم لەجووڵە دەکەون و خوای گەورەیش کۆمەڵیٚ کەنیزەك و شتی پیٚ بەخشیویت و خزمەتکارێکمان پیٚ بدە.

پێغەمبەری خوایش (ﷺ) فەرمووی ((والله لا أعطیکما وأدع أهل الصفة تطوي بطونهم، لا أجد ما أنفق علیهم، ولکنني أبیعهم وأنفق علیهم أثمانهم))[1] واتە ((وەڵڵاهی ناتاندەمیٚ لەوەختێکدا ئەهلی صوفە ـ بیٚ ماڵ و حاڵەکان لەمزگەوت دەخەوتن ـ لەبرساندا سکیان دەوشێرن و شتێکیشمان نی یە سەرفی بکەین بۆیان، بەڵام من ئەو کەنیزەکانە دەفرۆشم و پارکەیان بۆ سەرف دەکەم)).

(بە نائومێدی) گەڕانەوە بۆ ماڵەوەو پێغەمبەری خوایش (ﷺ) سەردانی کردن دەبینی لێفەیەکیان هەیە ئەیدەن بەسەریاندا قاچیان دەردەکەوێت و دەیدەن بەقاچیاندا سەریان دەردەکەوێت، هەرکە بینیان هەستانەوە سەر پیٚ ـ شڵەژان پێغەمبەر(ﷺ) پیٚی فەرموون: لەجێی خۆتان مەجوولێن.و پاشان فەرمووی ((الا أخبرکما بخیر مما سألتمان؟)) قالا بلی، واتە: ئایا شتێکتان پیٚ بڵێم زۆر لەوە خێرترو باشتر بێت کە داواتان لیٚ کردم؟ ووتیان: بەڵیٚ. فەرمووی ((کلمات علمنیهن جبریل-علیه

[1] السیرة النبویة للصلابي (٩٩/٢)، مسلم ژ (٢٧٢٧)، بخاري ژ (٣٧٠٥).

السلام)) واته: شەند ووشەیەك كە جوبرەئیل فێری كردووم، فەرمووی ((تسبحان في دبر وكل صلاة عشرا، و تحمدان عشر، و تكبران عشراً، وإذا أويتما الى فراشكما فسبحا ثلاثاً و ثلاثين و احمدا ثلاثاً و ثلاثين، و كبرا اربعاً و ثلاثين))[1] واته: لەدوای هەموو نزێژێك (١٠) جار سبحان الله و (١٠) جار (الحمد لله) و (١٠) جار الله أكبر) بكەن و ئەگەر چوونە سەرجێگەی خەوتنیشتان (٣٣) جار (سبحان الله) بكەن و (٣٣) جار (الحمد لله) و (٣٤) جاریش (الله أكبر) بكەن

لەم بەسەرهاتەدا هەندێ بەهای بەنرخی لێ وەردەگیرێت لەوانە:

ئەم بەسەرهاتە ئەوەمان بۆ ڕوون دەكاتەوە كە پێغەمبەری خوا(ﷺ) چۆن قەیرانە ئابوریەكانی بەڕێ كردووە كە بەسەر دەوڵەتی ئیسلامیدا هاتووە، ئەمەش لەسەر پیادەكردنی بەرنامەی (شتە گرنگەكان لەپێشترن) و نەهێشتنی برسێتی ئەهلی ـ صوفە ـ پێویست و گرنگەو ئەو پێداوستی یەی عەلی و فاطمە ـ خوایان لێ ڕازی بێت- كە داوای خزمەتكارێكیان كرد لەپلەی دووەمدا دێت و ناگاتە پلەی نەبوونی و هەژاری ئەهلی (صوفە) بۆیە ئەهلی صوفە لەپێشتر بوو لەلای.

(بەكارنەهێنانی پلەو پایەو دەسەڵات لەلایەن پێغەمبەرەی خواوە (ﷺ) بۆ خزمەتكردنی كچ و خزم و كەس و كارەكەی و(بڕژێنەو بپرژێنە) سامانی نەخستۆتە بەردەمیان و هەژارو داماوانیش چاویان زلتەی بێت وەك بەرپرس و مەسولەكانی ئەمڕۆ بەگشتی كەوتۆتە ئەو تاوانەوە مەگەر كەسێك خوا ڕەحمی پێ بكات وانەبێت كە زۆر كەمیشن). ـ وەرگێڕ ـ

- ئەم پەروەردە ناوازەیە زۆر كاری كردبووە سەر دەروونی عەلی (ﷺ) و ڕۆژان تێپەڕین و عەلی بوو بە (گەورەی باوەڕداران) و كەچی پشتی لەدنیا خۆری و ژیانی نەرم و باق و بریق هەڵكرد لەكاتێكدا كە هەموو سامانی سەرزەوی دەهاتەوە بەردەستی چونكە یادی خوا ـ عز وجل ـ دڵ و دەروونی داگیر كردبوو، چونكە ئەو ئامۆژگاریە ناوازەیەی پێغەمبەری خوای لەیاد نەچوو بەردەوام ئەو زیكرانەی دەخوێند و دەیووت: وەڵڵاهی لەژیانمدا وازم لێ نەهێناون لەوەتی فێریان بووم .. ووتیان: تەنانەت شەوی كارەساتی (صفین) یش؟ ووتی: تەنانەت ئەو شەوەیش.[2]

٥- هەڵسان و خەوتنمان بەدەستی خوایە:

[1] البخاري ژمارە (٣٧٠٥)، مسلم ژمارە (٢٠٩٢/٤).

[2] مسلم (٢٠٩٢/٤).

عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)دەڵێت: شەوێکیان من و فاطمە خەوتبووین و پێغەمبەری خوا(ﷺ) هات بۆ ماڵمان خەبەری کردینەوە بۆ شەونوێژ و پاشان خۆی گەڕایەوە بۆ ماڵەوە و دەستی کرد بە شەونوێژ، دەڵێ: هەستی بە جم و جۆڵمان نەکرد بۆیە دووبارە هاتەوە بۆ لامان و هەڵی ساندین و فەرمووی ((قوما فصلّیا)) واتە هەستن نوێژ بکەن.

دەڵێ: منیش لەخەو هەستام و چاوم دەپرواند و بەدەم خۆمەوە دەمووت: ((انا واللە ما نصلي الّا ما کتب لنا، إنما أنفسنا بید اللە، فإذا شاء أن یبعثنا بعثنا)) واتە ((وەڵڵاهی ئـەتوانین ئەوەنـدە نوێژ بکەین کە بۆمـان نووسـراوە، و دەروونـەکانمان لەدەسـتی خوادایـەو گـەر بیوێـت هەڵـسین هەڵدەستین!.

عەلی دەڵێت: پێغەمبەری خوایش(ﷺ) پـشتاو پـشت گەڕایـەوە و بـەجێ ی هێـشتین و دەسـتی دەکێشا بەڕانی خۆیداو دەیووت ((هەر ئەوەندە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوە — هەر ئەوەنـدە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوە و ئەم ئایەتەشی دەخوێند ((وَكَانَ الإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً)).

ئەمەش بەڵگەیەکی گەورەیە لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ)هیچ زانیاریـەك وهـیچ مەسـەلەیەکی زانستی نەشاردۆتەوەو گەیاندوویەتی ئیتر با پەیوەندیشی بەخۆیەوە هەبێت و باسکردنیشی زیان بە خۆی بگەیەنێت، و ئەگەر بیشی ویستایە ئەیتوانی بیشارێتەوەو کەس هەر باسیشی نەکات و شەو نوێژیش سوننەت بووە نەك واجب.

چوارەم

حەسەن و حوسەینی کوڕی عەلی(ﷺ):

١- حەسەنی کوڕی عەلی کوڕی ئەبوو طالب- الهاشمی کچەزای پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕەیحانەی بۆن خۆشی دنیای و یەکێ لە دوو سەرکردەی گەنجەکانی بەهەشت و دایکیشی فاطمه ـ الزهراء ـ یە، و لە (١٥) ی ڕەمەزانی سالّی سێیەمی کۆچی و هەندێ دەڵێن لەشەعباندا لەدایك بووە و لەسالّی (٥٠) ی کۆچیدا وەفاتی کردووە.[1]

عەلی (ﷺ) دەڵێت: کاتێ حەسەنم بوو ناوم نا ـ حەرب ـ و پێغەمبەر(ﷺ) هات بۆ مالّمان و فەرمووی ((أروني إبني ما سيتموه؟)) ئادەی نەوەکەمم پێ نیشاندەن وبزانم ناوتان ناوە چی؟ ووتم: (حەرب) فەرمووی ((بل هو حسن))[2] واتە بەڵکو ناوی حەسەنە.

ئا بەوجۆرە ناوی توندو تیژو ناخۆشی دەگۆڕی بۆ ناوی جوان و دلّڕفێن کە خۆشی بەخش بێت بە دلّ و دەروونەکان. و کۆرپەکەی گرتە سەردەستەکانی و ماچی کرد، و ئەبو رافع (ﷺ) ئاگادارمان دەکات لەوەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) کردی دەڵێت: پێغەمبەری خوام بینی (ﷺ) بانگی دا بەهەردوو گوێی حەسەندا.[3]

(أبو رافع) (ﷺ) دەربارەی (عەقیقە) کردن بۆ حەسەن دەڵێت ((کاتێ فاطمە حەسەنی بوو بەپێغەمبەری خوای ووت: ئایا دوو مەڕ سەربڕم بۆ کوڕەکەم؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((لا ولكن احلقي رأسه وتصدقي بوزن شعره من فضة على المساكين والاوفاض))[4] واتە ((نەکەی، بەڵکو سەری بتاشن و بەقورسایی مووەکانی سەری زیو بەسەر هەژاران و بێ مالّ و حالّەکان مزگەوتدا (أهل الصفه) ببەخشەرەوە)).

---

[1] حلية الأولياء (٣٥/٢).

[2] البخاري في الأدب (٢٨٦).

[3] سنن أبي داود ١ (٥١٠٥) و إسناده ضعيف.

[4] الطبقات (٢٣٣/١) إسناده ضعيف.

بەرائی کوڕی عازب (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: حەسەنی کوڕی عەلیم بەسەر شانی پێغەمبەری خواوە بینی و دەیفەرموو: ((اللهم اني أُحبه فأحبه)) واتە ((خوایە گیان من خۆشم دەوێت و تۆش خۆشت بوێت)).

ئەبی بیکرە (ﷺ)دەڵێت: گوێم لێ بوو پێغەمبەری خوا لەسەر مینبەرەکەی خۆی ووتاری دەداو حەسەنی لەبەردەمدا بوو، سەیرێکی خەڵکەکەی دەکردو سەیرێکی حەسەنیشی دەکرد و دەیفەرموو ((ابني هذا سيد ولعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين))[1] واتە ((ئەم کوڕەم سەیدو سەرگەورەیە و لەوانەیە خوای گەورە بەهۆی ئەوەوە ئاشتی بخاتە نێوان دوو کۆمەڵی گەورە لە موسڵمانان. و بێگومان ئەم خەبەرەی باوای هاتەدی و ئەم کوڕە مەزنە کارێکی زۆر گەورەی ئەنجام دا کە پڕیەتی لە وانەی خۆنەویستی و کورسی نەویستی و دابەزین بۆ بەرامبەرە موسڵمانەکەی. و ئەوەبوو بوو بەهۆی نەڕشتنی خوێنێکی گەورە لەنێوان موسڵماناندا و وازی لە خیلافەت هێنا بۆ موعاویە، (خوا لەهەموویان ڕازی بێت) ئەمەش لەساڵی ٤١ ی کۆچیدا بوو.

سەعیدی مەقبەری دەڵێت: لەگەڵ ئەبو هورەیرەدا دانیشتبووین حەسەنی کوڕی عەلی (ﷺ) هات و سڵاوی لێ کردین و هەموو وەڵامان دایەوە تەنها أبو هريره (ﷺ) نەبێت کە ئاگای لێ نەبوو، ووتمان: ئەی ئەبو هریرە ئەمە حەسەنی کوڕی عەلی بوو سەلامی لێ کردین، ئەبو هریرەیش بەهەڵەداوان چوو بدوایداو پێ ی ووت: ((وعليك السلام يا سيدي، وثم قال إنه سيد))[2] واتە: سڵاویش لەتۆ بێت ئەی گەورەم، پاشان فەرمووی: ئەو سید و گەورەیە.

هەروەها بخاری بەئیسنادی عەقەبەی کوڕی حارث دەگێڕێتەوەو دەڵێت: ئەبو بەکری صدیقم بینی (ﷺ)کە حەسەنی بەباوەشەوە بوو دەیفەرموو ((بأبي شبيه بالنبي وليس بعلي)) واتە: شێوەی لەپێغەمبەری خوایە دەکات هیچی لەعەلی ناکات و عەلیش گوێ ی لێ بوو پێدەکەنی.[3]

---

[1] البخاري ژمارە (٣٧٤٦).

[2] المستدرك كتاب معرفة الصحابة (١٦٩/٣) صحيح الإسناد ووافقه الذهبي.

[3] البخاري ژ (٣٧٥٠).

٢- حسین کوڕی عەلی ـ خوا لە هەردوکیان ڕازی بێت ـ:

ناوی أبو عبدالله حسینی کوڕی عەلی کوڕی ئەبو طالب ە (ﷺ) و نەوەی پێغەمبەری خوایەو ڕەیحانەو خۆشەویستی بووە، و لەساڵی (٤) ی کۆچیدا لەدایك بووە. و لەڕۆژی عاشوڕا مانگی موحەڕەم ی ساڵی (٦١) ی کۆچی شەهید کرا لە کەربەلای زەوی عێراق.[1]

ئیمام أحمد بەئیسنادی خۆی دەگێڕێتەوە لە یەعلای عامری یەوە (ﷺ) کە جارێکیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا (ﷺ) بۆ خوانێك دەعوەت کرابوون، و پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەگەڵ خەڵکەکەدا بوو، حسەینی کەوتە بەرچاو کە لەناو منداڵاندا لەکۆڵان یاری دەکرد و پێغەمبەری خوا بەخێرایی چوو بەرەو ڕووی تا بیگرێت و منداڵەکانی هاوڕێ ی هەریەکەو بەلایەکدا ڕایان کرد و پێغەمبەریش بەپێکەنینەوە ئەم لاولای لێ گرت و گرتی دەستێکی خستە سەرسەری و دەستێکی تری خستە ژێر چەناگەی و دەمی بردو ماچێکی کردو فەرمووی ((حسین مني وأنا من حسین، اللهم أحب من أحبَّ حسیناً، حسین سبط من الأسباط))[2] واتە ((حسین لەمنەو منیش لە حسینم، خوایە هەرکەسێ حسەینی خۆش دەوێت خۆشت بوێت، حسین هەڵکەوتوویەکە لە هەڵکەوتووان)).

بوخاری دەگێڕێتەوە کە ئیسنادی دەکات بۆلای (ابن عمر) (ﷺ)کە پیاوێکی عێراقی پرسیاری لێ کرد دەربارەی حاجی لەکاتی ئیحرامدا مێش بکوژێت حوکمەکەی چۆنە؟ لە وەڵامدا (ابن عمر) پێی ووت: ئەی خەڵکی عێراق دەربارەی مێش کوشتن پرسیار دەکەن کەچی کچەزای پێغەبەری خوایان کوشتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی فەرموویەتی ((هما ریحانتاي من الدنیا))[3]

فەرموودەی (الکساء) و عائیشە (ﷺ):

عائیشە (ﷺ)فەرموودەیەك دەگێڕێتەوەو دەڵێت: بەیانی یەکیان پێغەمبەری خوا هاتە دەرەوەو عەبایەکی گەورەی لەبەردا بوو ـ کساء ـ و عەلی و فاطمە و حسن و حسین ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ ی خستە ژێری و پاشان فەرمووی ((إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً)) "الاحزاب/٣٣" واتە ((خوای گەورە دەیەوێت لەهەموو خەوشی یەك پاکتان

---

[1] البداية والنهاية (٨/١٥٢).

[2] فضائل الصحابة ژ (١٣٦١) إسناده صحيح.

[3] البخاري (٣٧٥٣).

بکاتەوە ئەی بنەماڵەکەم و بەتەواوی خاوێنتان بکاتەوە.[1] ئەمەش باشترین بەڵگەیە لەسەر درۆزنی ئەوانەی کە پاگەندەی ئەوە دەکەن کە هاوەڵان ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ ئەوفەرموودانەیان شاردۆتەوە کە باس لە پیاو چاکی و مەزنی عەلی دەکات ـ ئەوە عائیشەیە کە وادەزانن ڕقی لەعەلی یەو ئاوا باسی عەلی دەکات چجای هاوەڵانی تر.

شەشەم/ فەرمانە تایبەتمەندی یەکانی خانەوادەی پێغەمبەر (ﷺ)

١- بۆیان نەبوو زەکات وەربگرن:

لەو فەرموودەیەی کە عبدالمطلب ی کوڕی ربیعە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی ((ان الصدقة لا تنبغي لآل محمد انما هي أوساخ الناس))[2] واتە ((خانەوادەی محمد دروست نی یە زەکات وەربگرن چونکە ئەوە پۆخڵەواتی خەڵکی یە))، واتە خەڵکی خۆی پێ پاک دەکاتەوە لەگوناە.

٢- میراتی پێغەمبەری خوایان پێ نابڕێت:

بەو فەرموودەیەی ئەبو بەکر گێڕاویەتیەوە کە پێغەمبەری خوا فەرموویەتی ((لا نُوَرث، ما ترکنا صدقة))[3] واتە ((من پاش خۆم میراتم نی یە، و هەرچی بەجێ دێڵم خێرە بۆ موسڵمانان)).

٣- (١/٥) ی دەستکەوتەکانی جەنگیان بۆ هەیە:

حوای (عز وجل) دەفەرمویێت ((وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)) "الأنفال/٤١".

٤- سڵاوات دان لەسەریان لەدوای سڵاوات لەسەر محمد (ﷺ)

کەعبی کوڕی عەجرە دەڵێت: پرسیارمان لە پێغەمبەری خوا کرد و ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چۆن سڵاوات بدەین لەسەرتان ئەی (أهل البيت)؟ پێغەمبەری خوا فەرمووی ((قولوا: اللهم

---

[1] مسلم (٢٤٠٨) باب فضائل الصحابة.

[2] مسلم ژ (١٠٧٢).

[3] مسلم ژ (١٧٥٧)، البخاري (٣٠٩٣).

صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد، اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد))[1]

٥- سۆزو خۆشەویستیەکی تایبەتی بۆیان:

ئەمەش لەو فەرموودەیەدا دەردەکەوێت کە زەیدی کوڕی ئەرقەم (ﷺ)لە پێغەمبەری خواوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی ((اذكركم الله في بيتي، اذكركم الله في أهل بيتي، اذكركم الله في أهل بيتي))[2] واتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) سێ جار لەسەریەك فەرمووی ((خوای عز وجل دەخەمە یادتان کە باش بن پاش خۆم لەگەڵ خانەوادەکەمدا ـ أهل البيت ـ. هەر لەبەر ئەم هۆیە بوو کە ئەبو بەکری صدیق (ﷺ)زۆر خۆشی دەویستن و ڕێزی تایبەتی لێ دەگرتن و فەرمانیشی بە موسڵمانان دەدا کە ڕێزیان زۆر بگرن لەبەر خاتری پێغەمبەری خوا (ﷺ) و دەیفەرموو ((أرقبوا محمداً (ﷺ) في أهل بيته))[3] واتە ((محمد (ﷺ) ڕازی بکەن بە ڕێزگرتن و خۆش ویستنی خانەوادەی موبارەکی)).

(ابن تيمية) یش دەڵێت: خۆشەویستنی خانەوادەی پێغەمبەر (أهل البيت) یەکێکە لەبنەما سەرەکی یەکانی بیروباوەڕی ئەهلی سوننەو جەماعە ئەوەیە کە بنەماڵەی پێغەمبەریان خۆش دەوێت و ئاگاداریان دەکەن و ئامۆژگاری و وەسیەتی پێغەمبەر (ﷺ)جێبەجێ دەکەن تیایاندا.[4]

---

[1] البخاري ژ (٣٣٧)، مسلم ژ (٤٠٦).

[2] مسلم ژ (٢٤٠٨).

[3] البخاري ژ (٧١٣).

[4] مجموع الفتاى (٣/٤٠٧).

حەوتەم:

عەلی (ﷺ)لەجەنگی ئوحود دا:

جەنگی ئوحود بەوە دەستی پێکرد کە عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)بۆشمشێر بازی بەرامبەری طلحە ی کوڕی عثمان وەستا کە ئاڵای بێ باوەڕانی بەدەستەوە بوو و داوای شمشێر بازی دەکرد و عەلیش ـ وەك شێر ـ بۆی چووە دەرەوە و پێی ووت: ((سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە وازت لێ ناهێنم تا یان خوا بەدەستی من ئەونێرێت بۆ ناو ئاگری دۆزەخ ـ یان بەدەستی تۆ من ئەنێرێت بۆ بەهەشت)).

علی (ﷺ)شمشێرێکی دا لەقاچی و قرتاندی و کەوتە سەر زەوی و شەرمگەی دەرکەوت و بەعەلی ووت: ئامۆزا گیان لەبەر خوا و خزمایەتی! لێم مەدا! و عەلیش دەستی بۆ نەبردو گەڕایەوە دواوە و پێغەمبەری خوایش (ﷺ) الله أکبری دەکرد، و پاشان هاوەڵان لێیان پرسی: ئەوە بۆ هەڵت نەکوتایەسەری؟عەلی(ﷺ)فەرمووی: کاتێ عەورەتی دەرکەوت ووتی لەبەر خزمایەتی لێم مەدە و منیش شەرمم لێ کرد.[1] و لەپاش شەهید بوونی مصعب ی کوڕی عومەیر (ﷺ)عەلی ئاڵاکەی گرتە دەست و خەڵکێکی زۆر لە بێ باوەڕان کوژران لەگەڵ ئەو ناڕەحەتی یەی موسڵمانەکانی تێ کەوت، بەرگری زۆر مەردانەی لەپێغەمبەری خوا دەکردو هەر ئەویش بوو لەو ڕۆژەدا دەستی پێغەمبەری خوای گرت و لەو چاڵە دەری هێنایەوە کە کەوتبووە ناوی یەوە.[2]

لەو جەنگەدا بێ باوەڕان ڕوومەتی پەڕۆزی پێغەمبەریان خوێناوی کرد و فاطمە و عەلی (ﷺ)دەیان شۆردو تەداویان دەکردو ئەو خوێنەیان دەوەستاندەو کە بەدەم و چاو و ڕیشیدا دەهاتە خوارەوە.[3]

ئازایەتی و نەبەردی عەلی (ﷺ)لەو کاتەدا دەرکەوت کاتێ هەواڵ بڵاوکرایەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کوژراوەو عەلی ووتی: ئیتر ژیان دوای ئەو چ تامێکی هەیە؟ بۆیە کێلانی شمشێرەکەی

---

[1] السيرة الحلبية (٢/٤٩٧-٤٩٨).

[2] السيرة النبوية، ابن هشام (٣/٨٩).

[3] البخاري ژ (٤٠٧٥).

شکاندو وەك شێر خۆی کرد بەناو سوپای بێ باوەڕاندا تا پێغەمبەری خوا (ﷺ) کەوتە بەرچاوی[1] و ئەویش لەپشتی یەوە بەوێنەی پاڵەوان بەرگری لێ دەکرد و لەو ڕۆژەدا (١٦) جار بریندار کرا (ﷺ).[2]

پاش ئەوەی کە سوپای بێ باوەڕان پاشەکشەیان کردەوە پێغەمبەری خوا(ﷺ) عەلی کوڕی ئەبو طالب ی نارد بەدوایاندا تا بزانێت بەنیازن بەرەو کوێ بچن و پێی فەرموو: ((اخرج في آثار القوم وانظر ماذا يضعون وماذا يريدون، فإن كانوا جنبوا الخيل وامتطوا الابل فإنهم يريدون مكة، وان ركبوا الخيل وساقوا الإبل فهم يريدون المدينة، والذي نفسي بيده ان ارادوها لأسيرنَّ اليهم فيها ثم لاناجزنهم)) واتە ((بڕۆ بەدوایانداو ورد بەرەوە ئەگەر لەوڵاخەکانیان دابەزیبوون و حوشترەکانیشیان دانیشاندبوو ئەوە بەرەو مەککە دەچنەوە، بەڵام ئەگەر بەسواری ئەسپەکانیانەوە بوون و حوشترەکانیشیان بەپێوە بوون ئەوە بەرەو مەدینە دێت، و سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەگەر ئەو مەبەستەیان هەبێت ئەوا بۆیان دەردەچم و دەرسیان دادەدەم.

عەلی (ﷺ)دەڵێت: ((کەوتمە دوایان بینیم لە ئەسپەکانیان دابەزیون و حوشترەکانیشیان نیشاندوە و بەرەو مەککە دەڕۆنەوە. و هاتەوەو هەواڵەکەی بە پێغەمبەری خوا- دا.[3]

هەندێ وانەو پەند لەم بەسەرهاتەوە وەردەگرین لەوانە:

١- ئازایەتی و جەرگ قایمی پێغەمبەرمان (ﷺ) بەشێوەیەك کە چووبووە ناو ڕیزەکانی بێ باوەڕان و لەوێ دەجەنگاو عەلی بەناڕەحەتی دۆزیەوەو خۆی پێ گەیاند و دەبینێ خەریکی جەنگەو کۆمەڵێ جاریش بریندار کراوە.

٢- وریایی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە چۆن چاودێری جموجۆڵی دوژمنان دەکات و هەڵس و کەوت و کارەکانیان هەڵدەسەنگێنێ و مەبەستەکانیانتێ دەگات.

٣- ورە بەرزی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئامادەیی دووبارەی بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بێ باوەڕان پاش ئەو جەنگە گەورەیەش هەر ئامادەیە بڕواتەوە بۆیان.

٤- متمانەی تەواوی پێغەمبەرمان (ﷺ) دەردەکەوێت بەعەلی (ﷺ)و ناسینی ناوکرۆکی پیاوان.

---

[1] مسلم، شرح النديي (١٢/ ١٤٨).

[2] مسند أبو يعلى (١/ ٤١٥،٤١٦)، إسناده حسن.

[3] البداية والنهاية ((٤/ ١٤).

٥- پیاوەتی و ڕەوشت بەرزی عەلی (ﷺ)کاتێ کە وازی لە دوژمنەکەی هێنا وەختێ بینی شەرمگەی دەرکەوت و پێغەمبەریش (ﷺ) بەکارەکەی ڕازی بوو و ئەمەش گرنگی داێمان بەڕەوشت پێ نیشان دەدات ئیتر با لەناوپەرەی جەنگداو لەگەڵ دوژمنانیشدا بێت.
٦- ئازایەتی و جەرگ ئەستوری عەلی دەردەخات کە بەتەنها دوای سوپای قورەیش بکەوێت و نەترسێت لەوەی کە پێی بزانن و بۆی هەڵبگەڕێنەوە و بیکوژن.

هەشتەم/ عەلی (ﷺ)لەجەنگی بەنی نەزیردا:

لێکۆڵەرەوان لەسەر ئەوەن کە ئەم غەزایە لەپاش جەنگی ئوحود ڕویداوە لەمانگی ربیع الأول ی ساڵی چوارەمی کۆچی و (ابن کثیر) یش ئەم مێژووە پەسەند دەکات و لەم غەزایەدا (علی) (ﷺ)(ﷺ) دیار نەما و هاوەڵان بەدوایدا گەڕان و کات شەو بوو، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((انه في بعض شأنکم)) واتە: بۆ هەندێ ئیش و کاری ئێوە دەرچووەو پاش ماوەیەکی کەم هاتەوە سەری (عەزوەك) ی هێنایەوە و هاتەوە چونکە بۆسەیەکی بۆ نابوویەوە و خۆی و چەند جوویەکی تریش و دەرچوون تا بدەن بەسەر موسڵماناندا و ئەو پیاوە تیرهاوێژێکی زۆر بەدەست و مشت بوو و عەلی (ﷺ) پری دایە سەری و کوشتی و جولەکەکانی تر هەموو ڕایان کرد.[1]

نۆیەم/ عەلی (ﷺ)لەغەزای (حمراء الأسد) دا:

ئەم غەزایە دوای (ئوحود) بوو، وەك تەواوکەری ئەو غەزایە وایە، و لەئێوارەی (١٥) ی شەوالی ساڵی (٣) ی کۆچی، و هەرکە ڕۆژ بوویەوەو بانگی بەیانی دراو پاش نوێژ پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمانی دەرکرد کە بەخێرایی خۆتان ئامادە بکەن تا سوپای دوژمنان ڕاو بنێین و تەنها بەس بەشداربوانی ئەحودیش بۆیان هەیە لەگەڵمان بێن، و هەموو خەڵکەکە هاتن بەدەم داواکاریەکەی پێغەمبەری خواوە لەگەڵ هەموو ماندوو بوون و برینداری و شەکەتیانەوە و پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێشیان کەوت و سوپا کەوتە ڕێ.
و هەڵگری ئاڵای ئەم غەزایە هەڵگری ئاڵاکەی ئوحود بوو کە ئیمام عەلی کوڕی ئەبو طالب بوو، موسڵمانەکان بە سەرکردایەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشتنە ناوچەی ـ حمراء الأسد ـ کە

[1] إمتاع الاسماع للمقريزى (١/ ١٨٠).

(١٣) میل له مەدینەوە دووربوو، و لـەوێ ئۆردوگایـان خـست و ئـەم هەنگاوەشـیان جولەکـەو دووڕووەکانی مەدینەی سەرسام کردبوو، چونکه پڕ بوو له غیرەت و جوامێری و دڵنیا بوون لەوەی که موسڵمانان ورە بەرزن و ئەگەر لەئوحود دا شکابن هەرگیز بەو جۆرە نـەیان دەتـوانی بکەونـە شوێن قورەیش و بیانفڕێنن، و ئەمەش ئەوپەڕی مانای گرنگیدانی پێغەمبەری خوا بوو بەلایـەنی جەنگی دەروونی و ڕووخاندنی ورەی دوژمنان و لەو شوێنە ماوەی (٣) ڕۆژ مانـەوە فـەرمانی دا ئاگرێکی زۆر بکەنەوەو لەدوورەوە دەبینرا و تا وای لێ هات قورەیش لایان کردەوەو لـەوە دڵنیـا بوون که موسڵمانەکان ژمارەیان زۆرەو کەس غیرەتی ڕوو بەڕوو بوونەوەی نی یه لەگەڵیاندا بۆیـە ترس دڵی داگیر کردن و بەخێرایی بەرەو مەککە ڕایان کردەوە.[1]

دەیەم/ عەلی و هەڵوێستی له ڕووداوی (الأفك) :

(إفك) ئەو ڕووداوە بوو که دووڕووەکان دروستیان کردو ویستیان (عائیشە) ی دایکی باوەڕداران ی پێ لەکەدار بکەن.

بۆیه یەکسەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئوسامەو عەلی بانگ کردو دەربارەی جیابوونەوە لێی ڕاوێژی پێ کردن و لەو کاتەدا نیگا نەدەهاتە خوارەوە و پێغەمبەرمان (ﷺ) زۆر نیگەران بوو، و ئوسامە باسی ئەوەی بۆ کرد که بەبۆچونی من عائیشە بەری و لـەو تاوانـە بـەدوورە و فـەرمووی: ئـەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) خێزانی خۆتە، و لەچاکە بەولاوە هیچمان لێ نەدیوە،

و عەلی (ﷺ)فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆ دنیات لێ نەهاتۆتە یەك هەر ژن زۆرە، و پرسیار له کەنیزەکەکەی بکه بەڕاستی وەڵامت دەداتەوە.[2]

عائیشە دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەریرەی بانگ کرد و پێی فەرموو: ((أي بريرة هل رأيت من شيءٍ يريبك)) واته ((ئەی بەیرە هیچ شتێکت لـە عائیـشە دیـوە جێگـای گومـان بێـت؟)) بریرەیش ووتی: نەخێر، سوێند بەو کەسەی تۆی ناردووە بە پێغەمبەر هیچم لێ نەدیوە که جێگای گومان بێت تەنها ئەوەندە هەیە عائیشە کەم تەمەن بوو جاری وا هەبووە بـەدیار هەویرەکەیـەوە

[1] عزوة احد لأبي فارس، لا (٥١).

[2] البخاري، ژ (٤٧٥٠).

خەوی لیٚ دەکەوت و کـارو گیـسکیش دەهـات و لیٚ ی دەخـوارد، پیٚغەمبـەری خـوایش (ﷺ) هەستایە سەر پیٚ و فەرمووی کیٚ سەرزەنشتم دەکات ئەگەر سزای عبدالله ی کوڕی ئەبی سـەلول بدەم لەسەر ئەو پاگەندەیەی بڵاوی کردۆتەوە و پاشان چووە سەر مینبەرەکەی و فەرمووی ((فوالله ما علمت على أهلي الّا خيراً، ولقد ذكروا رجلاً، ما علمت عليه الّا خيراً، وما كـان يـدخل علـى أهلي الّا معي)) واتە ((سویٚند بەخوا لەچاکە بەولاوە لـەخیٚزانی خـۆم هیـچی تـرم نـدیوەو ئـەو پیاوەشی کە باسی کراوە ـ صفوان بن المعطل السلمي ـ لەچاکە بەولاوە هیـچی تـرم لیٚ نـەدیوەو لەگەڵ خۆیشمدا نەبیٚت هەرگیز نەهاتۆتە ماڵەکەم.

ئەو بۆچوونەی ئیمام عەلیش (ﷺ)لەوەوە بوو کە بینی پیٚغەمبەر زۆر زۆر نیگـەران و غـەمباری ئەو مەسەلەیەیە، و بەو بۆچوونەی ویستی مەسەلەکە لەسەر دڵی پیٚغەمبەری خوا سووك بکـات و پاش ئەوەی کە بیٚ تاوانی دەردەکەویٚت بیهیٚنیٚتەوەو وەك نەوەوی دەڵیٚت: ئەم ووتەیەی ئیمام عەلی (ﷺ)(ﷺ) لەبەرژەوەندی پیٚغەمبەری خوا بوو (ﷺ) ویستی دەروونی پڕ لەکەف و کـوڵی خـاو بکاتەوەو لەو پەسـتی و ناڕەحـەتی یـەی کـە بـەو هەواڵـە توشـی بـوو بـوو. و بۆچوونەکەشـی لەبەرژەوەندی عائیشەیش بوو (ﷺ)چونکە بەو ووتانەی ئەو زیاتر پیٚغەمبەری خوا قەناعەتی بـۆ دروست بوو لەسەر پاکی عائیشە (ﷺ).

و هەروەك لە ووشەکانی عەلیدا هیچ مانایەکی ئەوەی لیٚ وەرناگیریٚت کە ناپـاکی بداتـە پـاڵی و بەخراپە باسی بکات، بەڵکو داوای لە پیٚغەمبەر کرد کە پرسیار لە کەنیزەکەکەی بکات تا زیـاتر پاکی بۆ دەربکەویٚت ...

و خویٚنەری بەڕیٚز دەبیٚ زۆر ووریا و تیٚگەیشتوو بیت و بەووتەی هەندیٚ نووسەری بەناو موسڵمان نەخەڵەتییت کە کەسیٚکی وەك عەلی إبراهيم حسن لە کتیٚبی التـأريخ الإسـلامي العـام داو طـه حسين لە (علي وبنوه) دا بۆی دەچن گوایە ڕقی عائیشە لە عەلی لەو سـاتەوە دەسـتی پیٚکـرد و لەپاشە ڕۆژدا بەکوشتنی عوثمان توانباری کرد و لە مەسەلەی جـەنگی ـ جەمـەل ـ دا بەدریٚـژی باسی ئەو پەیوەندیە گەرم و گوڕەی نیٚوان عئیشەو عەلی دەکـەین و ئـەم مەسـەلەیەش لەلایـەن ناحەزو دوژمنانی پیٚغەمبەرو ئاینی نویٚ، گەورە کراوەو ویستیان لە وەتـەری حەساسـی کەسـی یەکەمی ئەم ئیسلامە بدەن.

بەڵام پاش ئەوەی خوای گەورە پاکی ڕوون کردەوە بەئایەتی قورئان و وانەیەکی بەسودیش بوو بـۆ موسڵمانان تا وەك چۆن هاوەڵان بن ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ کە سنگ فراوانانە ووتیان گومـانی چاکەی پێ دەبەین و لەم کارەوە زۆر بەدوورە.[1]

[1] السيرة النبوية عرض وقائع وتحليل أحداث.

جێباسی شەشەم
کارە گرنگەکانی عەلی (ﷺ)لەنێوان
جەنگی ئەحزاب و وەفاتی پێغەمبەردا (ﷺ) :

یەکەم/ عەلی (ﷺ) لە غەزای (الأحزاب) دا:

ڕۆڵی عەلی کوری ئەبو طالب (ﷺ)لەجەنگی (ئەحزاب) دا زۆر پاڵەوانانەو ناوازە بوو بەجۆرێك کە دەری خست تا چ ئاستێك بیرو باوەڕ جێگەی خۆی کردبویەوە لەناو دڵ و دەروونی هاوەڵانی پێغەمبەردا (ﷺ) و خەڵکیان بۆ بانگ دەکرد و گیانی خۆیان لەپێناویدا بەخت دەکردو جیادەبوونەوە لە هەرکەسێ بەو ئاینە پاکە ڕازی نەبوایە،

(إبن اسحاق) دەڵێت: پاش ئەوەی کە لەجەنگی خەندەق دا کۆمەڵێ لە بت پەرستەکان توانیان لە گۆشەیەکی چاڵەکەوە بێنە ئەم بەرەوە، عەلی و دەستەیەك لە موسڵمانەکان چوون بۆیان و فڕاندنیانەوە ئەو بەرەوەو بێ باوەڕەکان بە سەرۆکایەتی ـ عەمر کوڕی عابد ـ کە ئەم پیاوە لەجەنگی بەدر دا بریندار بوو نەیتوانی لە ئوحودا بەشداری بکات و ویستی لە خەندەق دا جەدارەتی خۆی بسەلمێنێت بۆیە بەسەر قەراغی خەندەقەکەوە هاواری کرد کێ شمشێر بازیم لەگەڵ دەکات.

عەلی(ﷺ) چووە پێشەوە بۆی و پێی ووت: ئەی عەمر ئایا تۆ نەبوویت پەیمانت دا بەخواو دەتووت هەر پیاوێکی قورەیش بۆ هەرکارێك بانگم بکات دەچم بەدەمی یەوە؟ ووتی: بەڵێ، عەلی ووتی: دەی من بانگت دەکەم بۆلای خواو پێغەمبەرو ئیسلام، عەمریش ووتی: پێویستم بەوە نیە، عەلی (ﷺ) ووتی: دەی بانگت دەکەم بۆ شمشێر بازی، عەمریش ووتی: بۆچی ئەی برازای خۆم؟ سوێند بەخوا دڵم پێوە نی یە بتکوژم، بەڵام عەلی پێی ووت: بەڵام من سوێند بەخوا حەزدەکەم بتکوژم، عەمر ئاگری تێ بەربوو لەئەسپەکەی دابەزی و سەری بڕی و دای بەدەم و چاوی خۆیدا و

بەرەو عەلی ڕۆیشت، زۆر جەنگیان کردو لەئاکامدا عـەلی (ﷺ)کوشـتی و سوارەکانیـشی بـۆی دەرچوون و خەندەقەکەیان بەجێ هێشت و ڕایان کرد؟.[1]

پاش کوشتنی عەمر بەدەستی شێرەکەی ئیسلام عـەلی (ﷺ)بـێ باوەڕەکـان جوابیـان نـارد بـۆ پێغەمبەر کە تەرمەکەی عەمریان بداتەوەو لەبەرامبـەردا (١٠) هـەزار درهـەم دەدەن، ئـەویش فەرمووی: لاکەکەیان بدەنەوە، لاکەکە و پارەکەشی پیـسەو هیـچی لێ وەرنـەگرتن و لەکاتێکـدا موسڵمانەکان لەئەوپەڕی نەداری و هەژایدا بوون.[2]

دووەم/ عەلی (ﷺ) لە غەزای (بني قريضة) دا:

عەلی(ﷺ)لەم جەنگەدا هەڵگری ئاڵای پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ) و لەپێشەوەی سوپاوە بوو، تا کاتێ سەعدی کوڕی موعـاذ (ﷺ)حوکمی شەرعی بەسەردا دان، و لەسەرەتاوە بەو حوکمـە ڕازی نەدەبوون و لە قەڵاکانیان دانەدەبەزین،

(ابن هشام) دەڵێت: عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)هـاواری کـرد کـە گـەمارۆی قـەڵاکانی (بنـی قریضة) یان دابوو: ئەی دەستەی باوەڕ ـ خۆی و زوبێری کـوڕی عـەوام چـوونە پێـشەوەو ووتـی: وەڵڵاهی یان دەبێت وەك حەمزە شەهید ببین یان دەچینە ناو قەڵاکانەوە، بۆیە ترسان و لەترساندا هاواریان کرد: ئەی موحەمەد ـ ڕازین بە حوکمی سەعدی کوڕی معاژ.[3] و کـاتێ هاتنـە دەرەوە حوکمی سەعد وابوو جەنگاوەرەکانیان بکوژرێن و ژن و منداڵیشیان بکرێنە کـەنیزەك و عـەلی و زبێر (ﷺ)دەسیان کرد بەکوشتنی پیاوەکانیان.[4]

سێ یەم/ عەلی (ﷺ) لە (صلح الحديبيه) دا:

لەغەزای حودەیبیەدا و پێش ڕێککەوتنامەی حودەیبیە، هەندێ بەندە لە مەککەوە بەرەو مەدینە هاتن و خاوەنەکانیان لە مەککەوە جوابیـان نـارد بـۆ پێغەمبـەری خـوا کـە بیانگەڕێنێتـەوە و

[1] السيرة النبوية لإبن هشام (٣/٣٤٨).

[2] معين السيرة للشامي، لا (٩٤).

[3] البخاري ژ (١٤٢١).

[4] امتاع الاسماع مقريزى (١/٢٤٧).

پێغەمبەریش (ﷺ) ڕەدی کردەوە کە بیانداتەوە و فەرمووی ((يا معشر قريش لتنتهنَّ أو ليبعثنَّ الله عليكم من يضرب رقابكم بالسيف على الدين، قد امتحن الله قبه على الإيمان)) واتە ((ئەی کۆمەڵانی قوڕەیش وازدەهێنن باشە ئەگینا خوای گەورە کەسێکتان بۆ دەنێرێ کە بەشمشێر لە ملتان بدات لەسەر ئیسلام کە خوای گەورە دڵی دامەزراندووە لەسەر باوەڕ.

هاوەڵان بەپەرۆشەوە لێیان پرسی: ئەو کەسە کێ یە ئەی پێغەمبەری خوا؟ کە هەر هەموویان ئاواتە خواز بوون ئەو کەسە بن وئەو شایەتی یە مەزنەیان بۆ بدرێت لە لایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) بۆیە لەوەڵامدا فەرمووی ((هو خاصف النعل)) واتە ئەو کەسە نەعل دورەکەیە ـ کە نەعلەکانی خۆی دابوو بەعەلی تا بیدورێتەوە بۆی.[1] و کاتێ ڕێکەوتننامەکە دەنووسرا لەنێوان پێغەمبەرو قوڕەیشی یەکاندا، عەلی (ﷺ)بەندەکانی دەنووسی و نوسی من (محمد رسول الله) بێ باوەڕان وتیان مەنوسە (محمد رسول الله) چونکە ئەگەر وامان بگوتایە شەڕمان لەگەڵ نەدکردی، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((أمحه)) واتە: بیکوژێنەوە، عەلی وتی: نایکوژێنمەوە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆی دەستی بردو کوژاندیەوە ...

و عەلی (ﷺ)بیروباوەڕ و خۆشەویستی بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەیهێشت ئەو ووشە مەزنە (محمد رسول الله) بکوژێنێتەوە و پێغەمبەریش تا چەندێ هاوەڵەکانی خۆش ویستووە و شتی بەسەردا فەرز نەکردوون و یان سەرپێچی کار ناوی نەبردوون بەڵکو خۆی بەدەستی موبارەکی خۆی کوژاندوویەتی یەوە و مەسەلەکەی لەوێدا کۆتایی پێ هێناوە.

چوارەم/ کێ کچەکەی حەمزە (ﷺ) دەگرێتە ئەستۆ؟:

ئیسلام بیرو هۆشەکانی گۆڕی و کاریگەری خۆی لەسەر دڵەکان داناو عادەت و نەریتەکان کە جاران نەنگی و عەیبە بوو ئەمڕۆ وا لەئیسلامدا جێگەی شانازی یە ...

کچان لەپێش ئیسلامدا زیندە بەچاڵ دەکران و کەس ڕووی نەدەهات بڵێ کچێکم بووە یان کچێکم هەیە، بەڵام ئەمڕۆ وا موسڵمانان شانازی دەکەن بەکچەکانیانەوەو پێش برکێ دەکەن لە

---

[1] مرويات غزوة حديبية ـ حافظ الحكمي لا (١٨٣)، والحديث صحيح بجميع طرقه.

پەروەردەکردنیان و گرتنە ئەستۆیان.[1] کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) ویستی لە مەککە بچێتە دەرەوە، کچەکەی حەمزە بانگی لێ کرد: مامە، وئەویش دایە دەستی عەلی، و دەستی گرت و بە فاطمە ی ووت: ئاگات لەم کچەی مامت بێت، بەڵام عەلی و زەیدو جعفر دەمیان تێگیرا، و عەلی ووتی: کچی مامەو لای من دەبێت. و جعفر ووتی: کچی مامی منیشەو خێزانەکەم پوریەتی، و زیدیش ووتی: برازامە. پێغەمبەری خوایش: دایە دەستی پورەکەی کە خوشکی دایکی بوو فەرمووی: پوور لەجێگەی دایکیدایە ((الخالة بمنزلة الأم)) و بەعەلیشی فەرموو: ((مني أنت و أنا منك)) من لەتۆم و تۆش لەمنی و بەجەعفەریشی فەرموو ((اشبهت خَلقي وخُلقي)) واتە لەشێوازو لە ڕەوشتدا لەمن دەکەیت، و بە زیدیشی فەرموو: ((أنت أخونا ومولانا)) واتە تۆ براو گەورەمانیت. عەلیش (ﷺ)بەپێغەمبەری ووت: ئایا کچی حەمزە ناخوازیت؟ و فەرمووی ((إنها أبنة أخي من الرضاعة)) ئەو بازامە لە شیرەوە.

پێنجەم/ عەلی (ﷺ) و غەزای خەیبەر:

(ابن اسحاق) دەڵێت: لەمانگی محرم ی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا ڕووی دا لەپاش گەڕانەوە لەغەزای حودەیبیە و (ابن حجریش) ئەم مێژووە بەدروست دەزانێت.

لەم غەزایەدا پاڵەوانێتی گەورەی باوەڕداران عەلی(ﷺ) دەرکەوت، ڕزگارکردنی ئەم کۆمەڵگە جولەکەیی یە گرنگی یەکی سەربازی گەورەی هەبوو، چونکە جێگەیەکی ستراتیژی بوو هەروەك خاوەنی کۆمەڵێ قەڵای گەورەو بەرز بوون، دوایین شوێنی جولەکە بوو لەهەموو دورگەی عەرەبی دا، و هەموو کاتێ بۆ موسڵمانان لەمەڵاسدا بوون و بەردەوام لەگەڵ جولەکەکانی مەدینەدا کۆدەبوونەوەو باسیان لەوە دەکرد لەدەرفەتێکدا بدەن بەسەر شاری مەدینەدا. بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ویستی دڵئاسودە بێت لێیان و لەو لایەنەوە خۆی بێ خەم بکات. کە (٧٠) میل لەباکوری ڕۆژهەڵاتی شاری مەدینەوە دوور بوو، و پێغەمبەر (ﷺ) سوپایەکی بەرەو ئەوێ خستە ڕێ کە ژمارەیان (١٤٠٠) کەس بوو، هەرکە گەیشتنە لای قەڵاکان، قەڵا قەڵا دەستیان کرد بەڕزگارکردن، تا گەیشتنە قەڵای (غموص) کە زۆر ئاستەم بوو گرتنی، و عەلی (ﷺ)لەوکاتەدا

[1] السيرة النبوية للندوي، لا (٣٢).

چاوئێشەیەکی قورس لێی دابوو.[1] پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((لأعطين هذه الراية غداً رجلاً يفتح الله على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله)) واتە ((سبەینێ ئاڵاکی ئیسلام دەدەمە دەستی کەسێك کە خوا و پێغەمبەری خۆش دەوێت و خواو پێغەمبەریش ئەویان خۆش دەوێت)) خەڵکەکە هەموویان کەوتنە مقۆ مقۆ و لەیەکتریان دەپرسی: ئاخۆ سبەینێ بەکێ ی دەدات؟.

لەسبەینێ دا هەموو هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) هەموو یەکێکیان ئاواتە خوازبوو ئاڵاکە بەو بدات، فەرمووی ((أين علي بن أبي طالب؟)) واتە ((عەلی کوڕی ئەبو طالب لەکوێ یە؟)) ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاواری چاوی دەکات. ناردی بەدوایداو هات و پێغەمبەری خوا (ﷺ) تفی موبارەکی خۆی دا لەچاوەکانی و دوعای شیفای بۆ کردو چاك بوویەوە بەجۆرێك کە وەك بڵێی ئێشی هەر نەبووبێت و ئاڵاکەی دایە دەستی، و ئەویش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا بجەنگم لەگەڵیاندا تا وەك خۆمانیان لێ دێت؟.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((أنفذ على رسلك حتى تنزل بساحتهم، ثم أدعهم الى الإسلام، وأخبرهم بما يجب عليهم من حق الله فيه، فوالله لان يهدي الله بك رجلاً واحداً خير لك من أن يكون لك حمر النّعم))[2]

واتە ((لەسەر خۆت بڕۆ ناوچەکەیانەوە و پاشان بانگیان بکە بۆلای ئیسلام و پاشان چی پێویستە لەسەریان کە بۆخوا بیکەن باسی بکە بۆیان، چونکە وڵڵاهی ئەگەر خوای گەورە لەسەر دەستی تۆدا یەك کەس ڕێنموویی بکات باشترە بۆت لەوەی ببیتە خاوەنی سورە حوشتری زۆر)).

کەوتنە ڕێ تا خەیبەریان بەیەکجاری ڕزگار کرد لە پاڵەوانێتی یەکانی عەلی (ﷺ)ئەوە بوو (مرحب) پادشایان هاتە دەرەوە بۆ عەلی و ئەم دێڕە شیعرەی دەوتەوە:

قد علمت خيبر اني مرحب　　　　شاكي السلاح بطل مجرب

واتە: هەموو خەیبەر دەزانن من مرحەبم ..... چەك بەدەستی پاڵەوانی بەئەزموون.

عەلیش (ﷺ)بەشیعرێك وەڵامی دایەوە و ووتی:

---

[1] المرتضى للندوي، لا (٥٣).

[2] مسلم ز (٣٤٠٦).

أنا الذي سمتني أمي حيدرة   كليث غابات كريه المنظرة.

واتە: من ئەو کەسەم دایکم ناوی لێنام حەیدەر   وەك شێری پێشەوا دایمەن ڕوو لەدەر

(كريه المنظرة : دەكرێت بوترێت پێشەنگ لە کاتی ڕووبە ڕووبونەوەدا یا خود ترسناك - وەرگێڕ)

و دای لەملی مرحب و سەری پەڕاند و پاشان لەسەردەستی ئەودا بەیەكجاری خەیبەر ڕزگار کرا.[1]

چەند پەندو وانەیەك لەغەزای خەیبەر:

١- چاکی و جیایی ئاشکرای (أمير المؤمنين) علي (ﷺ):

ئەوەتا پێغەمبەری خوا (ﷺ) شایەتی ئەوەی بۆ دا کە ئەو خوای خۆش دەوێت و خوایش ئەوی خۆش دەوێت و (ابن حجر) دەڵێت: بەمەدا دەردەکەوێت واجبە لەسەر موسڵمان خواو پێغەمبەری خۆش بوێت تا ئەوانیش ئەویان خۆش بوێت، و ئەم شاهێدیەش لەلایەن پێغەمبەرەوە بۆ عەلی لەوەوەیە کە ئەو بەتەواوی بوو بووە شوێن کەوتەی پێغەمبەر (ﷺ) و خوایش ئەو کاتە خۆشی ویستووە وەك خوای گەورە لەسورەتی (آل عمران ئایەتی ٣١) دا دەفەرموێت ((قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)).

٢- فەڕو بەرەکەتی نزاکانی پێغەمبەر (ﷺ) :

بەجۆرێ کە خوای گەورە دەهات بەدەم دوعاکانی یەوە و بۆی گیرا دەکرد وەك عەلی (ﷺ)دەڵێت: ((لەو کاتەوە کە پێغەمبەر تفی خۆی داوە لەچاوم چاوئێشەم نەگرتووە))[2]

٣- فەرمودەی خەیبەر ـ هیچ پەیوەندی بەخیلافەتەوە نی یە:

(شیعەکان) کۆمەڵێ بەڵگە دەهێننەوە لەسەر ئەوەی کە واجبە عەلی بکرێتە جێنشینی پێغەمبەر کە هیچ کامێکیان نابنە بەڵگەی خیلافەت بەڵکو بەڵگەن لەسەر بەڕێزی و گەورەیی ئەو پیاوە بەرزە (ﷺ)و هەندێ شتی زیادەی ناڕەواشیان پێوە ناوە کە لەگەڵ فەرمودەکەدا یەکناگرنەوە. چونکە هەر بەوەی خواو پێغەمبەر خۆشیان دەوێت بەڵگە نی یە لەسەر ئەوەی بۆ خیلافەت شایانە چونکە خوای گەورەش دەربارەی ئەبو بەکر (ﷺ)و باقی هاوەڵان دەفەرموێت ((يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ))[3] یان دەربارەی ئەهلی بەدر دەفەرموێت ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنيَانٌ

---

[1] مسلم ژ (١٨٠٧).

[2] مسند أحمد ژ (٥٨٩) إسناده حسن.

[3] المائدة/٥٤.

مَرْصُوصٌ)) "الصف/٤". یان لەپێغەمبەریان پرسی: کێ خۆشەویست ترین کەسە لەلات؟ فەرمووی: عائیشە (ﷺ). ووتیان ئەی لەپیاوان؟ فەرمووی: باوکی.[1]

شەشەم/ عەلی (ﷺ) و ڕزگارکردنی مەککەو غەزوەی حەنین:

لە ساڵی (٨)ی کۆچیدا قورەیش پەیمانی حودەیبییەی شکاند و هاوکاری بەنی بەکری کرد لە دژی خوزاعە کە هاوپەیمانی موسڵمانەکان بوون و بە چەك و بەووڵاخ و بە چەکدار هاوکاریان دەکردن و پێغەمبەری خوایش (ﷺ) بە عەمری کوڕی سالم ی فەرموو ((نصرت یا عمرُ بن سالم ، لا نصرني الله إن لم أنصر بني كعب)).[2]

واتە ئەی عەمری کوڕی سالم پشتت دەگیرێت ، و خوا سەرم نەخات ئەگەر سەرت نەخەم.

قورەیش بەپەلە ئەبو سوفیانیان نارد بۆ مەدینە تا ڕێکەوتن نامەکە درێژکاتەوە بەڵام پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕەدی کردەوە و بە نائومێدی بەرەو مەککە گەڕایەوە.

هەندێ هەڵوێستی عەلی (ﷺ) لە فەتحی مەککەدا:

١ ـ پوچەڵکردنەوەی هەوڵێکی سیخوڕی بۆ قورەیشیەکان:

لە حەسەنی کوڕی محمدی کوڕی عەلی کوڕی عبدالله کوڕی ئەبو ڕافیع دەگێڕنەوە کە ووتویەتی: لە عەلیم بیستووە کە ووتویەتی: پێغەمبەری خوا (ﷺ) مـن و زوبێـرو میقـدادی نـارد و پێـی فەرمووین:" إنطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ ، فأن بها ضعينة معها كتاب فخذه منها " واتـە: بڕۆن خێرا تا دەگەنە ـ ڕوچە خاخ ـ کە ئافرەتێکی لێیە و نامەیەکی بۆ قورەیش پێیە لێی بسەنن، و ئێمەش دەرچوین تا گەیشتینە ئەو جێگایە و ئەو ئافرەتەمان پێ گەیـشت ، پێمـان ووت: ئـەو نامەیەمان بۆ دەربێنە، ووتی: نامەم پێ نیە، و پێمان ووت: نامەکەمان بەرێ باشە ئەگینا هەموو گیانت ئەگەڕێین، دەڵێ نامەکەی لەناو پەلکەی قژیدا شـاردبوویەوە و دەری هێنـا و نامەکـەمان هێنایەوە و هاتینەوە خزمەت پێغەمبەری خوا (ﷺ) و نامەکەی کردەوە کە تیایدا نوسرابوو: لـە

[1] البخاري، فتح الباري (٢٢/٧).

[2] مسند احمد ژ (٥٨٩) إسناد حسن .

(حاطب کوڕی بەلتەعە) وە(ﷺ) بۆ کەسانێك لە قورەیش و هەواڵی پێدابون دەربارەی هەندێ نیازو خواستی پێغەمبەر بۆیان، و پێغەمبەریش ڕووی کردە حاگب و فەرمووی " یا حاطب ما هذا "؟ حاتەب ئەمە چیە کردووتە؟ حاتەبیش (ﷺ)وتی : بڕیاری پەلەم لەسەر مەکە، من کەسێك بووم هاتومەتە ناو قورەیش و من خەڵکی ناوخۆیان نەبووم و هەموو کۆچەرییانی هاوڕێت کەس و کارو خزمیان هەیە.ماڵ و منداڵەکانیان بپارێزن ، و حەزم کرد هەروەك لە خزمایەتیان بێبەشم ئەم چاکەیان لەگەڵ بکەم تا چاوێکیان لە ماڵ و منداڵەکەم بێت و من لە بێباوەڕیەوە یان پاشگەزبونەوەمەوە ئەو کارەم نەکردووە و هەرگیز پاش موسڵمان بوونم دڵم بۆ کوفر لێ ی نەداوەتەوە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی " إنه قد صدقكم " واتە ڕاستی کرد لەگەڵتان ، عمر (ﷺ)وتی : لێم گەڕێ ئەی پێغەمبەری خوا با بدەم لە ملی ئەم دوو ڕووە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ((أنه قد شهد بدراً ، وما يدرك لعل الله قد اطلع الى أهل بدر فقال : أعملوا ما شئتم، فقد غفرت لكم)).[1]

واتە : عمر ، ئەو لە بەشدارانی جەنگی بەدرە، تۆ چوزانی لەوانەیە خوای گەورە بە ئەهلی بەدری وتبێت: چی دەکەن بیکەن من لێتان خۆش بووم ".

٢ ـ " ئەی پارێزین ئەوەی تۆ دەیپارێزیت ئەی ئوم هانی ".

(أم هانى) ی کچی ئەبو طالب دەڵێت : کاتێ پێغەمبەری خوا باڵە بەرزەکانی مەککەی گەمارۆدا و دوو پیاو ڕایان کرد   کە لە خەزوورانم بوون لە بەنی مەخزوم و پەنایان بۆ من هێنا، و عەلی کوڕی ئەبوو طالب (ﷺ)ی برام هاتە ژوورەوە و وتی: وەڵلاهی هەردووکیان دەکوژم، و منیش دەرگای ماڵەکەم لەسەر داخستن و خۆم گەیاندە پێغەمبەری خوا (ﷺ)کە لە کێوەکانی سەروی مەککە بوو، دەبینم لە تەشتێکدا خۆی دەشوات کە شوێنەواری هەویری پێوە مابوو، و فاطمە ی کچیشی بە قوماشێکی گەورە شاردبویەوە،و کاتێ خۆی شۆرد جلەکانی وەرگرت و خۆی وشك کردەوە و خۆی پۆشتە کردەوە و پاشان هەشت ڕکات نوێژی چەشتەنگاوی کرد و پاشان لای کردەوە بۆ لای من و فەرمووی " مەرحەبا ، چۆنی ئەی ئوم هانێ، خێرە چی تۆی هێناوە بۆ ئێرە ؟ و منیش هەواڵی دوو پیاوەکەو عەلی برام پێدا و ئەویش ووتی ((قد أجرنا من أجرتِ، و وأمنّا

---

[1] اسناده صحيح ، مسندامام احمد ژ(٦٠٠) .

من أُمنَّتِ، فلا تقتلنها)).[1] . واته پەناى دەدەمین ئەو کەسەی تۆ پەنات داوە و ئەمین بێت لەلای ئێمەوە ئەوەی تۆ ئەمانت پێداوە، وعەلی نەیانکوژێت .

٣- لە ڕزگارکردنی مەککەدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمانی دەرکرد کە کەس نەکوژن مەگەر ئەوانەی کە ڕوو بەڕوتان دەبنەوە، بەڵام خوێنی هەندێکی حەڵاڵ کرد کە ژمارەیەکی کەم بوون و ناوی بردن و فەرمووی: بیانکوژن ئەگەر دەستیشیان گرتبوو بەپەردەکانی کەعبەوە، یەکێ لەوانە (حویرث) ی کوڕی (نقید) بوو کە کاتی خۆی لە مەککە زۆر زۆر ئازاری پێغەمبەری خوای دابوو، کاتێ عباس (ﷺ) ڕەشۆی حوشترەکەی فاطمە و أم کلثوم ی گرتبوو، ئەم (حویرث)ە خویەکی لەحوشترەکە کردو هەردوکیان کەوتنە خوارەوە، و کاتێ خوێنی حەڵاڵ کرا، عەلی (ﷺ)خۆی پێ گەیاندو کوشتی.[2]

٤- عەلی (ﷺ) کارێکی چاکخوازی ئەنجام دەدات:

دوای ئەوەی خالیدی کوڕی وەلید (ﷺ)هەڵەیەکی کردو کۆمەڵێ کەسی لە ـ هۆزی (جزیمە) کوشت ـ کە ئەمەش بەهۆی ئەوەوە بوو کاتێ بانگی کردن بۆ موسڵمان بوون ئەوان بەنەزانین لەباتی ئەوەی بڵێن (أسلمنا) واتە موسڵمان بووین ووتیان (صبأنا) واتە: بووین بە (صائبە) و هەندێکی تری بەدیل گرتن.

و کاتێ ئەم هەواڵە گەیشتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆر ناڕەحەت بوو، بۆیە دەستی بەرز کردەوە بۆلای خواو فەرمووی ((اللهم إني أبرأ اليك مما صنع)) خوایە من بەریم لەو کارەی خالید کردی، و دووجار دووبارەی کردەوە. بۆیە خێرا عەلی کوڕی ئەبو طالب ی نارده ناویان و پارەیەکی باشیشی پێدا نارد تا خوێنەکەیان بدات و دڵیان بهێنێتەوە، و عەلی (ﷺ)بەجوانترین شێوە کارەکەی جێبەجێ کرد و خوێنی شەهیدەکانی دان و تەنانەت کولانەی سەگێکیش ڕوخابێت بژاردی و لەکۆتاییدا پێی وتن: هیچتان ماوە تا مافی خۆی پێ بدەم؟ ووتیان نەخێر، ئەویش ووتی: دەی من هەرچی پارەم پێ ماوە دابەشی دەکەمەوە بەسەرتانا نەوەك شتێك مابێت و نەئێوە لەبیرتان بێت و نە پێغەمبەری خوا هەواڵی هەبێت لێ ی، و کاتێ گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەرو هەواڵەکەی

---

[1] صحيح السيرة لا ٥٢٧.

[2] فتح الباري (١١/٨).

بۆ باس کرد پیّ ی فەرموو: ((أصبت وأحسنت)) واتە: چاکت کردو باشت کرد، و سەرزەنشتی خالیدیش ناکات چونکە ئیجتیهادێکی هەڵەی کردبوو ...

(تا بەو چەشنە پێغەمبەرمان (ﷺ) گرنگی بەزانستی دەروونناسی و ڕاگیرکردنی دڵان داوەو لەکاتێکدا کە سەرکەوتووەو قوڕەیشی سەرکز کرد، وە هەموو عەرەب ئامادەبوون موسڵمان بن کەچی خەمی دڵی هۆزی جوزەیمەیەتی و عەلی (ﷺ)دەنێرێتە ناویان و دڵیان خۆش دەکات و ڕازیان دەکات، ئەگەر دیل کارینجی ژیانی پێغەمبەری بخوێندایە موسڵمان دەبوو، زانستی ئیسلامیشی دوکردە بنەمای زانستەکانی خۆی لەو بوارەدا).[1] (ووتەی وەرگێر بۆ سەرزمانی کوردی)

٥- عەلی و غەزای حونەین:

یەکێ لە هەڵوێستە پاڵەوانێتی یەکانی عەلی (ﷺ)لەجەنگی حەنینداو لەساڵی هەشتەمی کۆچیدا..لەکاتێکدا سوپای ئیسلام کەوتە ناو بۆسەی بێ باوەڕانەوە لەهۆزی هوازن و موسڵمانەکان لەگەڵ ژمارەی زۆریاندا پەرتەوازە بوون و هەریەکەو بەلایەکدا ڕای کرد، جگە لەژمارەیەکی کەم نەبێت لەکۆچەریان و پشتیوانان کە وەم چیای دامەزراو لەدەورو پشتی پێغەمبەرە پاڵەوانەکەیانەوە وەستان و نەجوڵان و بەرگریان بەجەستەی خۆیان لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکردو عەلیش یەکێك بوو لەو ژمارە کەمە. لەناو سوپای کافراندا پیاوێك هەبوو بەسواری حوشترێکی سورەوە بوو ئاڵاکەیانی بەدەستەوە گرتبوو، دەگەیشتە هەر کەسێك ڕمێکی دەکرد بەسکیداو ئەگەر دەستیشی پیّ ی نەگەیشتایە ئاماژەی دەکرد بۆ هاوڕێکانی و ئەوانیش دەچوون بۆی دەیان کوشت.

عەلی (ﷺ)بەسەلیقەی سەربازی خۆی بۆی دەرکەوت کوشتنی ئەو پیاوە هۆیەکی زۆر گرنگە بۆ وورە شکاندانی هاوڕێکانی و پشت ساردبوونەوەیان لەشەڕ. بۆیە خۆی و ئەنصاریەك چوون بۆی و لە حوشترەکەی خستیانە خوارەوە و کوشتی و هەرئەوەندەی نەبرد هەموو سوپاکەیان پاشەکشەیان کردو هەمو هەڵاتن و موسڵمانان سەرکەوتن.[2]

---

[1] ووتەی وەرگێر بۆ زمانی شیرینی کوردی.

[2] صحيح المسند لا (١٤١) عدوي.

٦ ـ عەلی بتەکانی فەلس دەشکێنێ :

دوای پاك کردنەوەی کەعبەی پیرۆز لە ژەنگ و ژیواری بت پەرستی، و پێویستی دەکرد کە هەموو دوورگەی عەرەبی لە بت پەرستی و ئاسەواری سەردەمی نەفامی پاك بکەنەوە یەکێ لەو سریانەی بۆ ئەم کارە ئامادەکرابوو، سریەکەی عەلی کوڕی ئەبو طالب بوو کاری پـاك کردنـەوەی ناوچـەی هۆزی " طه ی " بوو کە" حاتم الطائی " خەڵکی ئەم ناوچەیە بوو، کەتیبێکی گەورەیان هەبوویە ناوی " فلس " ، عەلی (ﷺ)بە (١٥٠) جەنگاوەرەوە چوو بۆیان و لەگـەڵ بەرەبەیانـدا بتەکـەی تێك شکاندو دەستیان گرت بەسەر مەڕو ماڵات و ئافرەتەکانیاندا کە یەکێ لەو ئافرەتانـە کـچی حاتەمی تەی بوو، عەدی برایشی ڕای کرد بۆ شام.[1]

حەوتەم/ پێغەمبەر (ﷺ) لە جێی خۆی دایدەنێ لە مەدینە:

لە مانگی ڕەجەبی ساڵی نۆیەمی کۆچیدا غەزای تەبووك ڕوویدا، و گرنگیەکی زۆر تایبەتی هەبوو لەلای موسڵمانەکان و کارێکی باشی کردبووە سەردەروونی عەرەبەکان و دەورەبەرەکانیـشیان ، و پێغەمبەر (ﷺ) موسڵمانانی بەرەو تەبوك خستە ڕێ و عەلی کوڕی ئەبوو طالـب ی لـە شـوێنی خۆی دانا لە مەدینە، و دوو ڕووەکان ئەمەیان بـە هـەل زانـی و دەسـتیان کـرد بـە دەم درێـژی بەرامبەر عەلی و لەناو خۆیاندا دەیـانووت : بۆیـە عـەلی لەگـەڵ خـۆی نـەبرد چـونکە چـێرەی نەدەویست و حەزی نەکردووە لەگەڵ خۆی جیهادی پێ بکات .

(عەلی) یش (ﷺ)لە وەڵامدا پێی ووتن ((والذی خلق الحبة ، وبرأ النسمة،انه لعهد النبی الأمي (ﷺ) أن لا يحبنی الا مؤمن ولا يبغضنی الا منافق)).[2] واتە: سوێند بەو کەسەی تۆو ئەتەقێنێ و پێغەمبەری نەخوێندەوار (ﷺ) ڕای گەیاندووە کە خۆشی ناوێم جگە لە موسڵمان و ڕقی لێم نیە جگە لە دووڕوو.

---

[1] تاریخ الإسلام للذهبی لا ٦٢٤.

[2] مسلم ژ (٧٨) .

بۆیە لەداخاندا وازی لە جێنشینی هێنا و خۆی گەیاندە سوپاکەی پێغەمبەری خوا و پێی ووت : " ئەی پێغەمبەری خوا من بە جێ دێڵی لەناو ژن ومندالآندا و خۆتان دەڕۆن بۆ جیهاد" ؟ پێغەمبەریش فەرمووی ((الا ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی، غیر إنه لا نبي من بعدي ؟)) .[1] واتە : ئایا بەوە ڕازی نابیت کە لە پلەی هارونداا بێت لەلام بۆ موسی ؟ هەرچەندە ئەوەی تێدایە کە دوای من پێغەمبەرێکی تر نایەت .

هەشتەم/ ئەی عەلی تۆ ئەمیری یان مأمۆر؟

لە ساڵی ٩ی کۆچیدا حەجی بتپەرستان جیا نەبوویەوە بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە وەرزی حەج کردندا خۆی پێی خۆش نەبوو بچێ بۆ حەج و ئەو هەموو ناشەرعیەی سەردەمی نەفامی ببینێ و نەشتوانێت بەرگری لێبکات لەبەر ئەو هۆیە ئەبوبکری صدیق ی کرد بە ڕابەری حاجیان و پێی فەرموو ((إنە یحضر البیت عراة مشرکون یطوفون بالبیت ، فلا أحب أن أحج)) واتە: بتپەرستەکان بەڕووتی ئامادەی حەج دەبن و بەدەوری کەعبەدا تەواف دەکەن، ومن پێم خۆش نیە حەج بکەم .

ئەبوبکریش (ﷺ)پێشەوایەتی ژمارەیەکی زۆر لە هاوەڵان کردوو بە قوربانی یەکانیانەوە بەرەو مەککە کەوتنە ڕێ.

دوای ئەوەی ئەوان ڕۆیشتن ئایەتی بەرائەت هاتە خوارەوە کە دەبێت پاش ئەم ساڵ بۆ بت پەرست نەبێت حەج بکات و بۆیە بۆیە بەپەلە پێغەمبەر (ﷺ) عەلی بانگ کردوو پێی ڕاگەیاند کە خێرا بگەرە قافڵەی حاجیان و برۆ لەگەڵیان بۆ مەککە ئایەتی ـ بەرائەت ـ بخوێنەوە و پەیامی خوا بگەینن بەهەموو حاجیانی ماڵی خوا بە بت پەرست و موسڵمانەوە، و بۆ متمانەی زیاتریش حوشترەکەی خۆی ـ عضباء ـ ی پێدا تا بڕوات بۆ ئەو کارە ڕاگەیاندنی یە گرنگە عەلی (ﷺ)خۆی گەیاندە ئەبوبکر لە ناوچەی " ذی الحلیفة " . و کاتێ ئەبو بەکریش (ﷺ)بینی پێی ووت : أمیر أم مأمۆر؟ واتە : وەك ئەمیر نێردراویت یان وەك کەسێکی ئاسایی؟ فەرمووی : کەسێکی ئاسایی .

---

[1] البخاری ژ (٢٠٢٤) .

کە گەیشتە حەج ، هەروەك سەردەمی نەفامی ئیش و کارەکانی حەجی بە موسڵمانان ئەنجام دا و هەموو ئەرکەکانی حەجی یەك یەك ڕوون دەکردەوە و دوا بەدوای ئـەویش عـەلی (ﷺ)سـەرەتای سوڕەتی (التوبە) ی دەخوێندەوە و دەیفەرموو ((ناچێتە بەهەشت هەر کەسێ موسڵمان نەبێت، و نابێت کەس لەمەولا بەڕووتی حەج بکات، و هەر کەسێ پەیمانی لەگەڵ پێغەمبـەردا هەیـە بـە جێی خۆی و لەم ساڵ بەدواوە موسڵمان و بت پەرست نابێت پێکەوە حەج بکەن)).[1]

٩ـ عەلی (ﷺ) و وەفدەکەی نەجران:

پێغەمبەری خوا (ﷺ) نامەیەکی نووسی بۆ نەجران و تیایدا فەرمووی ((اما بعد ، فاني أدعوكم الى عبادة الله من عبادة العباد ، و ادعوكم الى ولاية الله من ولاية العباد ، فـإن ابيـتم فالجزيـة فان ابيتكم أذنتكم بحرب ، والسلام)).[2]

واتە: پاشان ، بانگتان دەکەم بۆ بەندایەتی خوا لە باتی بەندایەتی بەندەکانی ، و لە ژێر دەستەیی خەڵکی یەوە بۆ ژێر سایەی پەروەردگاری خەڵکی، ئەگەر قبوڵی ئەوەش ناکەن ئەوا سەرانە بـدەن بە ئیسلام و ئەگەر ئەوەشتان نەکرد ئەوە جەنگتان لەگەڵ دەکەین، و السلام .

کاتێ نامەکەیان پێ گەیشت ، قەشەکانیان هەستان بـە کۆکردنـەوەی خـەڵکی و نامەکـەیان بـۆ خوێندنەوە و ڕاوێژیان پێکردن کە چی بکەن، و دواتر بڕیاریاندا وەفدێك کە هەندێ دەڵێن (١٤) کەسی ناوداریان بوون و هەندێ دەڵێن (٦٠) سوار و سێ کەسیان گەورە دەمڕاسیان بوون.[3]

وەفدەکەیان گەیشتە شاری مەدینە وجل و بەرگی سەفەریان داکەندو جل و بـەرگی جـوان وگـران بەهاو دەوڵەمەندی یان لەبەرکرد و ئاڵتونیان کردە پەنجەکانیان و بەو شێوازە وە هاتنـە خزمـەت پێغەمبەری خوا (ﷺ) و سڵاویان لێکرد پێغەمبـەریش وەڵامـی سـڵاوەکەی نەدانـەوە و هەرچـی هەوڵیاندا گفتوگۆی لەگەڵ بکەن ئەو هەر پشتی تێدەکردن .

بۆیە خۆیان گەیاندە عثمانی کوڕی عەفان و عبدالرحمن کوڕی عەوف (ﷺ)کە پێشتر دەیانناسین، و لەسەردەمی نەفامیدا بازرگانیان لە نێواندا هەبوو، لەناو کۆمەڵێ لە پشتیوانان‌دا دانیشتبوون، و

---

[1] مسند الأمام احمد ژ (٤٩٢) حديث صحيح .

[2] البداية والنهاية (٤٨/٥).

[3] السيرة النبوية لابى شبهه (٥٤٧/٢)

بانگیان کرد: ئەی (عثمان)، ئەی (عبدالرحمن)، پێغەمبەرەکەتان نامەیەکی بۆ ناردوین و ئێمەش هاتووین بەدەم نامەکەوە کەچی سلاّومان لیّ کردووە وەلاّمان نەداتەوە و بەدرێژایی ئەمڕۆ ئامادە نەبووە لەگەڵمان گفتوگۆ بکات، ئایا ڕای ئێوە چیە؟ ئایا پێتان وایە بڕۆینەوە ؟

عەلی کوڕی ئەبوطالب (ﷺ)لەناو خەلکەکەدا بوو هەردووکیان لێیان پرسی: ئەی (ابو حسن) تۆ چیان وەلاّم دەدەیتەوە ؟ من وا بە باش دەزانم ئەو جل و بەرگ و ئاڵتون و شتانەی بەریاندا بکەنن و جل و بەرگی ئاسایی سەفەرەکەیان لەبەر بکەنەوە ، وە وەفدەکەش وایان کرد و گەڕانەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و سلاّویان لێکرد و ئەویش وەلاّمی سلاّوەکەی دانەوە و دەستیان کرد بە گفتوگۆ و لەناو قسەکانیاندا ووتیان بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە لەپێش ئێوەشەوە موسڵمان بووین، پێغەمبەریش لەوەلاّمدا پێی ووتن ((یمنعکم من الإسلام ثلاث: عبادتکم الصلیب، واکلکم الخنزیر، و زعمکم ان لله ولداً)).[1] واتە: ئێوە سێ شت ڕێگرە لە بەردەم موسڵمان بونتاندا : خاچ پەرستیتان ، بەراز خواردنتان ، وگومانبردنتان بەوەی کە خودا کوڕی هەیە).

دیسان ووتیان : تۆ جنێو بە پێغەمبەرەکەمان ـ عیسی ـ دەدەیت کە پێی دەڵێیت ـ بەندەی خوایە ! ئەویش فەرمووی ((أجل انه عبدالله و رسوله و کلمته القاها الی مریم العذراء البتول)) واتە : بەڵێ بەندەو پێغەمبەری خوایە و ووشەی پەروەردگارە و بە فەرمانی خۆی خستویەتی نێو سکی مەریەمی خواناس .

بەو ووتەیە زۆر توڕە بوون و ووتیان : ئایا هەرگیز کەست دیوە بەبێ باوك لەدایك ببێت ؟ و ئەگەر ڕاستەکەیت نمونەیەکمان بەرێ ؟ خوای گەورەش لە وەلاّمیاندا ئایەتی قورئانی دابەزاند و فەرمووی ((إن مثل عیسی عندالله کمثل ادم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون)) . واتە: وێنەی لەدایك بوونی عیسی بەبێ باوك وەك دروست بوونی ئادەمە ـ علیه سلام ـ بەبێ باوك و دایك ، بەو وەلاّمە دەم کوتی کردن بە یەکجاری و قسەیان بۆ نەهات .

پاش ئەوەی زانی گفتوگۆ بێ سوودە لەگەڵیان دا بانگی کردن بۆ (موباهەلە) واتە لەعنەت بکەین لەوەمان لەسەر ناهەقە و لام و جیم دەکات ،[2] و عەلی و حەسەن و حوسەین و فاطمە ی

---

[1] زاد المعاد (٦٣٣/٣)

[2] السرة النبوية لابی شبهة (٢ / ٥٤٧).

بانگ کرد و فەرمووی هەردووعایەکم کرد هەموولایەك بلێت ـ ئامین ـ و ئەوانیش لە نێوان خۆیاندا کەوتنە مقۆ مقۆ و چفە چف و ووتیان ـ ئامین ـ ناکەین ، چونکە دڵنیابوون کە ئەو پێغەمبەرە، و بۆیە پێیان ووت: خۆت چۆنت پێ خۆشە وامان لێبکە؟ پێغەمبەری خواش (ﷺ) لەگەلیان ڕێك کەوت لەسەر دوو هەزار خشڵ کە مانگی ڕەجەب هەزارو مانگی سەفەر هەزارەکەی تر بدەن.[1]

دەیەم / عەلی (ﷺ) بانگ خواز و دادوەری یەمەن :

لەپاش فەتحی مەککە زۆرێك لە هۆزەکانی عەرەبی دورگە هاتن بەدەم بانگەوازی ئیسلامەوە، و پێغەمبەری خوایش (ﷺ)بانگ خوازانی دەنارده ناویان بەتایبەت ئەو هۆزانەی کە هێشتا موسڵمان نەبوو بوون، لەوانە عەلی کوڕی ئەبو طالیبی (ﷺ)نارد بۆ هەمەدان لە یەمەن .

با گوێبگرین بۆ بەرائی کوڕی عازب (ﷺ)کە لەگەڵ عەلیدا هاوڕێی ئەم گەشتە بانگەوازی یە بوو ، و دەڵێت: کاتێ گەیشتینە سەرەتای ماڵەکانی یەمەن، هەواڵی هاتنمان بلاوبوویەوە و هەمویان کۆبونەوە و عەلی بەر نوێژی کردین و نوێژی بەیانیمان ئەنجامدا،و کاتێ لێبویەوە هەموو بەیەك ڕیز وەستاین و عەلی(ﷺ)لە ڕیزەکە هاتە دەرەوە و سوپاس و ستایشی خوای کرد و پاشان نامەکەی پێغەمبەری خوای بۆ خوێندنەوە و هەمەدان هەموویان موسڵمان بوون لەو ڕۆژەدا و ئەو هەواڵەی لەنامەیەکدا ناردەوە بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێغەمبەریش هەر لەوێدا سوژدەیەکی برد بۆ خوای گەورە و فەرمووی ((السلام علی همدان،السلام علی همدان))

و بەم کارە ئاواتی پێغەمبەری سەرکردە (ﷺ) هاتە دی کە حەزی دەکرد بەرەکانی باشوری وولاتی ئیسلام ئەمین بێت و بەردەوام کەسانی تریشی وەك ـ خالیدی کوڕی وەلید و موعازی کوڕی جەبەلی ـ بۆ ناردن (خوایان لێ ڕازی بێت).[2]

و پێغەمبەریش (ﷺ) بە عەلی فەرموو: بیە بە قازی ناویان و کێشەکانیان یەکلا بکەرەوە، و عەلی (ﷺ)خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت ((پێغەمبەری خوا ناردمی بۆ وولاتی یەمەن،

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو(٢ / ٥٤٧)

[2] الفقه السیاسی للوثائق لا ٢٣١ .

ومنیش پێم ووت: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تۆ ئەم نێریت بۆ ناو هۆزێك کە هەموویان لەمن بە تەمەنترن و منیش لاوێکم دادوەری نازانم)).

دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) دەستی هێنا بەسەر سنگمدا و فەرمووی " اللهم ثبت لسانه وأهد قلبه، یاعلی إذا جلس الیك الخصمان فلا تقضی بینهما حتی تسمع من الأخر ما سمعت من الأول ، فأنك إذا فعلت ذلك تبین لك القضاء" واتە: ئەی عەلی ئەگەر دوو کەس بە کێشەکانیانەوە لە بەردەمتدا دانیشتن حوکم دەرمەبڕە تا گوێ لە دووەمیش دەگریت وەك چۆن گوێت لە یەکەم گرت، و ئەگەر وا بکەیت حوکمەکەت بۆ ڕوون دەبێتەوە ، و عەلی دەڵێت : پاش ئەوە هیچ مەسەلەیەکی دادوەریم لەدەست دەرنەچوو و هیچ مەسەلەیەکم لیَ تێك نەچووە.[1]

ـــ نمونەیەك لە دادوەریەکانی عەلی (ﷺ)لەناو یەمەنی یەکاندا:

مەسەلەی ((زبیة الاسد))، حەنەش لە عەلیەوە دەگێڕێتەوە و کە دەڵێت ((پێغەمبەری خوا (ﷺ) ناردمی بۆ یەمەن و گەیشتینە ناو هۆزێك ، چاڵیان هەڵکەندبوو تا شێرێکی تیَ بکەوێت و ڕاوی بکەن و لەسەر چاڵەکە شان شانێنیان کردبوو یەکێکیان کەوتە خوارەوە و دەستی گرتبوو بەیەکی ترەوە و ئەویشی خستە خوارەوە و ئەویش دەستی گرتبوو بە یەکی ترەوە و تا چوار کەس کەوتنە ناو چاڵەکە و شێرەکەش هەموویانی بە سەختی بریندار کردبوو تاله ئاکامدا یەکێکیان بە خەنجەرەکەی شێرەکە دەکوژێت و بەلاَم لەتاو قوڵی برینەکانیان هەرچواریان دەمرن.

و کەس و کاری هەریەکەیان کردی بەچەکدا بۆ ئەوانی تر و عەلیش لەوکاتەدا حازر بوو بە سەریانەوە و پێی گوتن : ئایا ئێوە لەناویەکدا دەجەنگن هێشتا پێغەمبەری خوا لەناوتاندایەو زیندووە ؟ نەکەن بەڵکو من دادوەریەکتان بۆ دەکەم ئەگەر پێتان باش بوو جیَ بەجێی بکەن و ئەگەر بە دڵیشتان نەبوو ئەوا ئارام بن تا دەچنە خزمەت پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەو دادوەری ئەوەتان بۆ بکات ئیتر پاش ئەوە هەرکەسیَ داوای خوێن بکات مافی ئەوەی نیە و هیچی ناکەوێت.

لە هەموو هۆزی ئەوانەی کەوتبونە ناو بیرەکەوە (٤/١) و (٣/١)و (٢/١)و لەگەڵ دییەکی تەواودا لێی کۆکردنەوە و چارەکەکەی دا بەیەکەم چونکە یەکی تریشی خستۆتە خوارەوە و

[1] الفضائل الصحابة (٨٧١/٢) اسناده حسن ذ ١٩٩٥.

سێیەکەکەی دا بەدووەم و نیوەکەی دا بەسێیەم و دیە تەواوەکەشی دا بەچوارەم، بەلاّم هیچ لایەکیان بە حوکمەکەی عەلی ڕازی نەبوون. و خۆیان گەیاندە مەدینە و مەسەلەکەیان بۆ پێغەمبەری خوا باس کرد و ئەویش ویستی حوکمیان بکات، یەکێکیان ووتی: عەلی بەم جۆرە حوکمی نێوانمانی کرد و پێغەمبەریش بە حوکمەکەی ڕازی بوو.[1]

یانزدەهەم / عەلی (ﷺ) لە حەجی ماڵئاوایدا:

لە حەجی ماڵئاوایدا عەلی(ﷺ) خۆی گەیاندە پێغەمبەری خواو(ﷺ) و دەبینێ پێغەمبەر(ﷺ) بەدەستی موبارەکی خۆی قوربانیەکانی سەردەبڕێت و بە ژمارەی تەمەنی خۆی کە (٦٣) ساڵ دەکات ووڵاخی سەربڕی و پاشان دەستی هەڵگرت و فەرمانی دا بە عەلی (ﷺ)کە قوربانی یەکانی تری بۆ سەرببڕێت کە (١٠٠) دانە بوون.

و عەلی (ﷺ)شێوازی حەجکردنی پێغەمبەری ئازیزمان بۆ دەکات لە حەجی ماڵئاواییدا و لەعەلی دەگێرنەوە کە دەڵێت " پێغەمبەر(ﷺ) لەسەر کێوی عەرەفە وەستا بوو بە تەنیشتی ئوسامەی کوڕی زەیدەوە فەرمووی ((هۆا الموقف و کل عرفه موقف)) واتە: ئێرە جێگای وەستانە وهەموو عەرەفە جێگای وەستانە و پاشان چووە ناو خەڵکەکەو دەبینێ هەموو بە چەپ و ڕاستدا ئەم لاو ئەم لا دەکەن و ئەویش لای کردەوە بۆ لایان و فەرمووی ((السکینة ، السکینة، ایها الناس)) واتە: بە هێمنی، بە هێمنی، ئەی خەڵکینە)) وتا گەیشتە " موزدەلیفە" و دوو نوێژی کۆکردەوە و لەسەر بەرزایی یەك وەستا بە تەنیشتی (فضل ی کوڕی عەباس) ەوە فەرمووی ((هذا الموقف و کل الموقف مزدلفة)) واتە: ئەمەش شوێنی وەستانە و هەموو موزدەلیفەیش جێگەی وەستانە.

ولەو کاتەدا ئافرەتێك هاتە خزمەت سەروەر (ﷺ) پێی ووت: باوکم حەجی لەسەر فەرزە بەلاّم لەتوانایدا نیە حەج بکات ئایا من دەتوانم لە جیاتی ئەو حەج بکەم بۆی ؟ و پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ـ نعم ـ واتە بەڵێ ، لەوکاتەدا ڕووی فضلی دەکردە پشتەوە و تا تەماشای ئەو ئافرەتە نەکات .

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو (١٢٣٩)اسنادە صحیح.

و پاشان عەباسی مامی (ﷺ)لێی پرسی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من چاوم لێبوو ڕووی برازاکەت بۆ دواوە وەردەگێڕا؟ ئەویش فەرمووی ((أني رأيت غلاماً شاباً، و جارية شابة ، فخشيت عليهما الشيطان)) واتە: من کوڕێکی گەنج دی و کچێکی گەنجیش بۆیە ترسام شەیتان لە خشتەیان بەرێت

دوانزەهەم/ عەلی (ﷺ) شەرەف مەند بوو بەشۆرینی جەستەی پێغەمبەر (ﷺ) و ناشتنی :
کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەفاتی کرد عەلی لەگەڵ فضل و ئوسامەدا شۆردیان.[1]
و عەلی (ﷺ)دەڵێت: کاتێ پێغەمبەری خوام (ﷺ) دەشۆرد، لەوە ورد دەبومەوە بزانم هیچی لەوەزعی مردوو دەکات، هیچی لە وەزعی مردووی نەدەکرد و بەزیندوویی و بە مردوویی بۆنی خۆش بوو.[2]
هەر عەلیش بوو (ﷺ)کە لەگەڵ فضل ی کوڕی عەباس و قثم ی کوڕی عەباس و شەقرانی خزمەتکاری پێغەمبەری خوادا (ﷺ) چوونە ناو قەبرەکەو خۆش بەخت بوون بەناشتنی جەستەی پیرۆزی پێغەمبەر (ﷺ) .

سیازدەهەم/ بەسەرهاتی ئەو وەسیەتنامەیەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە نیاز بوو لەسەرەمەرگدا بۆ عەلی بنوسێت :
لە هەردوو صحیحی بوخاری و موسلم دا هاتووە کە (ابن عباس) (ﷺ)دەڵێت: کاتێک پێغەمبەری خوا (ﷺ) کاتی مردنی هات کۆمەڵێ پیاو بەدەوریدا بوون، فەرمووی ((هلموا اكتُب لكم كتاباً لا تضلوا بعده)) واتە:وەرن باشتێکتان بۆ بنوسم تا دوای خۆم سەرتان لێ نەشێوێت.
لەوکاتەدا هەندێك وتیان: ئازار زۆری بۆ پێغەمبەرمان هێناوە و ئێ قورئانیشمان لەناودایە و ئەو هەموو شتێکە بۆ ئێمە، هەندێ لەخانەوادەی پێغەمبەر (ﷺ) ـ لەوێ بوون: ووتیان نزیك ببنەوە

---

[1] ابو داود (٣ /٢١٣)صححه الألباني لا ٥٠.
[2] سنن ابن ماجة (١ / ٣٦٢) و صححه الألباني لا ٥٠ .

وەلێ تا شتێك بنوسێت بۆمان تا پاش خۆی سەرمان لێ نەشێوێت و کاتێ دەستیان کرد بە دەمەقاڵەو گفتوگۆ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : قوموا ، واتە هەڵسن بڕۆن.

و عبدالله دەڵێت: هۆکاری سەرەکی ئەوەی هیچی بۆ نەنوسین ئەوەبوو کە دەمەقاڵە و دەنگە دەنگ دروست بوو.[1]

لەم فەرموودەیەشدا هیچ شتێکی وای تێدا نیە کەلەکەو نەنگی بێت بۆ هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و هەموو ئەو بۆچوون و بەڵگانەی شیعەکان دەیهێننەوە ناڕەوایە و بەئاشکرا بێ مانایە و زانایان لە کۆن و نوێدا وەڵامی ئەو قسەلۆکانەیان داوەتەوە لەوانە:

١ ـ ناکۆکی ناو هاوەڵان لەو مەسەلەیەدا ئاشکرایە، وهۆکارەکەشی ڕادەی تێگەیشتنیان بوو هەر کەسەو بە جۆرێك لە فەرموودەکەی و نەك سەرپێچی کردنی، و ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کە ـ ئیجتهاد ـ و بۆ چوونی ڕەوایان هەبوو لە مەسەلەکاندا و هەموشیان پاداشتیان هەبوو لەسەر ئەو بۆچونانەیان و هەموو (مجتهد)ێکیش یان دەپێکێ یان بەرامبەرەکەی دەپێکێ و هیچ کامیان گوناه بارنابن و بەڵکو پاداشتیان هەیە.[2]

بەبەڵگەی ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) سەرزەنشتی هیچ لایەکی نەکرد و بەڕوویاندا هەڵنەشاخا بەڵکو بەس ئەوەندەی فەرموو ((وازم لێ بهێنن ئەمەی منی تێدام باشترە)).[3]

وێنەی ئەمەش لە جەنگی خەندەقدا ڕوویدا کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((فلا یصلین احدا لعصر الاّفي بني قريضة)).[4] واتە کەس نوێژی عەسر نەکات تا دەگەینە بەنی قەریچە بەلام هەندێ لەهاوەڵان ترسان نوێژەکەیان بڕوات بۆیە نوێژیان کرد لە ڕێگەو هەندێ تریش نەیانکرد تا ئەوێ و پێغەمبەریش (ﷺ) لە هەردوولایان ڕازی بوو و هیچی پێ نەووتن.

٢ ـ شیعەکان دەڵێن ئەو جیاوازی و دەمەقاڵەیەی هاوەڵان بووە هۆی ئەوەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) شتێکی وای بۆ نەنوسین کە لەسەرگەردانی و گومڕایی بیانپارێزێت !!.

---

[1] البخاری ژمارە (٤٤٣١).

[2] الفهم لما أشكل ـ تخليص كتاب مسلم (٤ / ٥٥٩) .

[3] " ادعونى ، فالذى انا فيه خير" البخاری ژ (٤٤٣١) .

[4] البخاری ٤١١٩.

ئەم بەڵگەیەش ناڕەوایە بە ئاشکرا ، چونکە مانای ئەوە دەگەیەنێت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) تەنها لەبەر دەمەقاڵەیەکی ناوخۆیی هاوەڵان پەیامی خوای شاردبێتەوە و پێی نەوتبن، و ئەگەر ئەمە وابێت ـ پەنا بەخوا ـ کەواتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەندێ پەیامی خوای شاردۆتەوە و باسی نەکردووە و ئەمەش تانەیەکی

گەورەیە لە پێغەمبەرمان (ﷺ)نی دەدەن و خوایش دەربارەی دەفەرموێت ((يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنْ النَّاسِ)).[1] واتە: ئەی پێغەمبەر چی لەلایەن خوداوە بۆ دێت بیگەیەنە و ئەگەر وانەکەیت ئەوە بە ئەرکی پێغەمبەرایەتی هەڵنەساویت و خوایش لە خەڵکی دەتپارێزێت.

٣ ـ یان ئەوەی کە دەڵێن : گوایە پێغەمبەر (ﷺ) مەبەستی لە نوسینی ئەو شتە هەڵبژاردنی عەلی بوو بە خەلیفەی موسڵمانان لە دوای خۆی ! و شیعەکان دەڵێن لەمە بەولاوە تەفسیری تر هەڵناگرێت و ئەم وتەیەش پوچەڵ و ناڕەوایە: وەك (ابن تيمه) دەڵێت : هەرکەسێ وا گومان بەرێت کە ویستویەتی بەنامەی خۆی خیلافەتی عەلی بچەسپێنێت ئەوە بەڕای هەموو ئوممەت بە شیعەو سوننەوە کەسێکی گومڕایە. چونکە ئەهلی سوننە لەسەر ئەوە یەکن کە ئەبوبکر(ﷺ)لەپێشتر بووە بۆ جێنشنی پێغەمبەر (ﷺ) و ئەوانەشی کە دەڵێن عەلی(ﷺ) شایان بووە بکرێتە خەلیفە و دەڵێن چەندان دەق هەیە ئەو مافەی دەداتێ، دەی کەواتە چ پێویست بەوە دەکات کەلەسەرەمەرگدا شتێکی لەو بابەتە بنوسێت .

[1] المائدة ٦٧.

بەشی دووەم

عەلی (ﷺ) لەسەردەمی خەلیفە ڕاشیدکاندا:

جێباسی یەکەم

عەلی (ﷺ) لە سەردەمی ئەبوبکری صدیق دا (ﷺ):

یەکەم/ بەیعەت دانی بە ئەبوبکری صدیق (ﷺ):

ڕیوایاتی زۆر هەیە لەسەر ئەوەی بەیعەت دانی عەلی (ﷺ)بە ئەبوبکر دواکەوت ، وەك چۆن زوبێری کوڕی عەوامیش (ﷺ)دواکەوت .

زۆرێ لەو ڕیوایەتانە صحیح نین و لە بەرامبەریشدا ڕیوایاتی صحیح زۆرە لەسەر ئەوەی کە ئەو دوانەش لە سەرەتاوە بەیعەتیان بە ئەبوبکرداوە.

لە ئەبی سعید الخودری یەوە دەگێڕنەوە (ﷺ)کە ووتویەتی : کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەفاتی کرد، وتار بێژەکانی پشتیوانان قسەی خۆیان کرد بە درێژی لە" بیعة السقیفة دا"،و پاشان دەڵێت " کاتێ کەوتنە ڕێ ئەبوبکر(ﷺ)چووە سەر مینبەرو سەیری خەڵکەکەی کرد و عەلی نەبینی و هەواڵی پرسی، هەندێ لە پشتیوانان چوون بەدوایداو هێنایان و ئەبوبکر (ﷺ)پێی ووت : ئەی ئامۆزای پێغەمبەری خوا و ئەی زاوای ئەو دەتەوێت نێوان موسڵمانان تێك بدەیت؟ ئەویش ووتی: تۆ هیچ شتێکت لەسەر نیە ئەی جێنشینی پێغەمبەری خوا ، و پاشان هەستاو بەیعەتی پێدا و پاشان دەبینی زوبێریش لەوێ نیە، و هەواڵی پرسی و چوون بۆیان هێنا ، و پێی ووت: ئەی پورزای پێغەمبەری خواو خۆشەویستی ئەو ، ئەتەوێ ڕیزی موسڵمانان تێك بدەیت؟ زوبێرش (ﷺ)ووتی : تۆ هیچت لەسەر نیە ئەی جێنشینی پێغەمبەری خوا و پاشان بەیعەتی پێدا.[1]

مسلم لە کتێبەکەی کە لەگەڵ کتێبەکەی بوخاریدا، صحیح ترینن دوای قورئانی پیرۆز لە پێناو ئەو فەرموودەیەدا دەچێت بۆ لای مامۆستاکەی (ابن خزیمە) کە خاوەنی (صحیح ابن خزیمە) یەو

[1] المستدرك (٣ / ٧٦) و السنن الكبرى (١٤٣/٨) باسنادين صحيحين.

دەربارەی فەرموودەکەی سەرەوە لێی پرسی و پێشی ووت: ئەم فەرموودەیە لەلام لە قوربانییەکی گەورە و قەڵەو باشترە،وابن خزیمەیش ووتی: نەك ئەوەندەی ولاخێکی قەڵەوە بەڵکو ئەوەندەی کیسێکی پڕ لە پارە، و (ابن کثیر) یش لەسەر ئەم فەرموودەیە دەڵێت " اسنادە صحیح محفوظ " و کەلکێکی گەورەی هەیە کە ئەوەی تێدایە عەلی (ﷺ) بەیعەتی داوە بە ئەبو بکری صدیق (ﷺ)ئیتر لە ڕۆژی یەکەم دا بووبێت یان دووەم.[1]

دووەم / عەلی (ﷺ) پشگیری ئەبوبکر دەبێت لە جەنگی هەڵگەڕاوەکاندا :

عەلی (ﷺ)شلیفێك ئامۆژگاری بووە بۆ صدیق (ﷺ)و باشترین بەڵگەش لەسەر ئەوەی کە دڵسۆز بووە بۆ ئەبو بەکرو قسەی خێری بۆ بەرژەوەندی ئیسلام و موسڵمانان و سووربوونی لەسەر پارێزگاری لە خیلافەت و کۆبونەوەی موسڵمانان لە چوار دەوری، لەوەدا دەردەکەوێت کە کاتێ ئەبو بەکر- (ﷺ)سواری وولاخەکەی بوو و ویستی بڕوات بۆ ناوچەی (ذی القصة) بۆ جەنگ لەگەڵ هەڵگەڕاوەکاندا، و عەلی کوڕی ئەبو طالب چووە ڕێگەی و ڕەشۆی وولاخەکەی گرت و پێی ووت: منیش هەمان شتت پێ دەڵێم کە پێغەمبەر (ﷺ) لە جەنگی ئوحود فەرمووی ((لم سیفك، ولا تفجعنا بنفسك و ارجع الی مدینة فوالله لئن فجعنا بك لا یکون للاسلام نظام أبداً)) و فرجع.[2]
واتە: شمشێرەکەت بخەرەوە نێو کێلانْ و کۆسمان مەخە بە کوشتنت و بگەڕێوە بۆ مەدینە، و سوێند بە خوا ئەگەر تۆمان لە دەست دەربچێت ئیتر ئیسلام دەوڵەت و دەستوری نامێنێ هەرگیز، و ئەویش گەڕایەوە.

خۆ ئەگەر وەك دوژمنان و هەندێ نەزانانی ناوشیعەکان دەڵێن ئەبوبکر پۆستی جێ نشینی لە عەلی داگیر کردووەخۆ دەبوایە حەزی کردایە ئەبوبکر بچێتە ناو شەڕو بکوژرێت تا ئەو مافە زەوت کراوەی بۆ بگەڕێتەوە یان کەسێك بنێرێت لە ڕێگە تیرۆری بکەن، کە عەلی (ﷺ)زۆر لەوەوە دوورە ، وەك چۆن سیاسەت مەدارانی ئەمڕۆ لەگەڵ نەیارانیاندا دەیکەن.[3]

---

[1] البدایة والنهایة (٥ / ٢٣٩)

[2] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (٦/ ٣١٤، ٣١٥).

[3] المرتضی، الندوی لا ٩٧.

له كاتی ئاشوبی هەلگەڕانەوەدا ئەبوبكر ویستی بجەنگێت لە گەڵیاندا بەلاّم ڕاوێژی بە عەلی كرد پێی ووت: تۆ چی دەڵێیت ئەی باوكی حەسەن؟ ئەویش لەوەلاّمدا ووتی: ئەگەر هەر شتێكیان لـە سەردەمی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) داوە بە زەكات و ئێستا بە تۆی نەدەن و قسەش نەكەیت ئەوا لە ڕێڕەوی پێغەمبەر لات داوە ، ئەویش ووتی: كـە مـادام وات ووت دەی دەجـەنگم لەگەڵیانـدا تەنانەت ئەگەر ڕشۆویەكی ولاّخیشم لێ بگرنەوە.[1]

سێ یەم / ئەبوبكری لەخۆی بە گەورەتر زانیوە :

ڕیوایەتی زۆر هاتووە لەسەر ئەم ڕێزلێنانەی عەلی لە ئەبوبكر (ﷺ)لەوانە:

١ ـ محمدی كوڕی حەنەفی یە دەڵێت بەباوكم گوت: كێ باشـترین كەسـە پـاش پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) ؟و ئەویش ووتی : ئەبوبەكر، ووتم: ئەی پاش ئەو؟ ووتی: عمر ، بۆیە ترسام لەسێیەمدا بڵێ عثمان خێرا ووتم: پاشان تۆ؟ لەوەلاّمدا ووتی : من تەنها یەكێكم لە موسڵمانان.[2]

٢ـ لە عەلیەوە دەگێڕنەوە كە ووتویەتی: ئایا پێتان بڵێم كێ باشترین كەسی ئەم ئومەتەیە لە پاش پێغەمبەرەكەی؟ئەبوبكر، و پاشان ووتی : ئەزانن دوای ئەبوبكریش كێ باشترینە عمر.

لە بەبی وائل شەقیقی كوڕی سەلەمەوە دەگێڕنەوە كە دەڵێت: بە عـەلی كوڕی ئـەبو طالبیـان وت ئایا كەسێ دیاری ناكەیت دوای تۆ بچێتە شوێنەكەت؟ عـەلیش (ﷺ)ووتـی :پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) كەسی دیاری نەكرد پاش خۆی تا منیش دیاری بكەم بۆ خۆم ، بەلاّم ئەگـەر خـوای گـەورە نیازی چاكەی بە خەڵكی هەبێت دوای من چاكترین كەسـیان دەكاتـە گـەورەیان وەك چـۆن دوای پێغەمبەرەكەی خەڵكی لەسەر باشترین كەسیان كۆكردەوە.[3]

٤ ـ عەلی (ﷺ)دەڵێت ((لا یفضلنی احد علی ابی بكر و عمر الاّ جلدته حد المفتری)).[4] واتـە: هەركەسێ من بەباشتر بزانێت لە ئەبوبەكرو عمر ئەوە داركاری دەكەم كە جەڵدەی بوختان چیە.

---

[1] الریاض النظرة لا ٦٧٠.

[2] البخاری . مسند امام احمد (١ / ١٠٦ ـ ١١٠)

[3] المستدرك (٣ / ٧٩) صحیح الأسناد.

[4] فضائل الصحابة (١/ ٨٣) فی سنده ضعف .

خۆشەویستی و پەیوەندی نێوان عەلی و ئەبوبەکر:

١ ـ عەقبەی کوڕی حارپ دەڵێ : لەگەڵ ئەبوبەکری صدیقدا پێکەوە دەچوین بۆ نوێـژی عەسـرو عەلیش (ﷺ)بە تەنیشتیەوە بوو ـ ئەمە چەند ڕۆژێك پـاش وەفـاتی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) و حەسەنیش منداڵێکی بچکۆڵە بوو بەلایاندا ڕای کرد و ئەبوبەکر گرتی و خستیە سەرقەڵاْدو شانی خۆیی و دەیووت:

بأبی شبیه بالنبی   ولیس شبیهاً بعلی

کت و مت لە پێغەمبەر دەکات وهیچی لە عەلی ناکات، و عەلیش لەولاوە پێدەکەنی .[١]

٢ـ (ابن تمیه) دەڵێت: لە دەماو دەمێکی زۆرەوە لە گەورەی باوەڕدارانەوە عەلی کوڕی ئەبوطالب (ﷺ)کەوتویەتی " خیر الأمة بعد نبیها ابو بکر ثم عمر " چـاکترینی ئـەم ئومەتـە لـەپاش پێغەمبەرەکەی ئەبوبەکرە پاشان عمر.

دیسان لە (٨٠) ڕێگاوە ڕیوایەت کراوە کە ووتویەتی ((هەرکەسێ من بەباشتر بزانێت لە ئـەبو بەکرو عمر، ئەوە دارکاری دەکەم بە ژمارەی جەڵدەی بوختان چی)).[٢]

چوارەم / شوێن پێی صدیق ی هەڵگرتووە لە ئیش و کاریدا:

عەلی (ﷺ)زۆر ڕازی بوو بە جێنشینایەتی ئەبوبەکرو هاوبەشی بووە لە ئیش و کارو چارەسـەری کێشەکاندا، و خۆشی ویستووە لە دوایەوە نوێژی کردووە و ڕقیشی لەو کەسانە بوو، کە ڕقیان لێ ی بووە.[٣]

---

[1] مسند احمد (١/ ١٧٠) اسنادە صحیح .

[2] مناهج السنة (٣ / ١٦٢)

[3] الشیعة و اهل البیت ـ احسان الهی ضهیر لا ٦٩.

تەنانەت کەسێك کە لە نەیاری خەلیفە راشیدەکانیش دانی بەو ڕاستی یە داناوە و ئەوە - یەعقوبی - شیعەی توندڕەوە لەمێژووەکەیدا باسی سەردەمی خیلافەتی صدیق دەکات و دەڵێت " ئەبوبەکر ویستی غەزای وولاتی ڕۆم بکات ڕاوێژی بە کۆمەڵێ لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کردو هەریەکەیان شتێکیان ووت و ڕاوێژیشی بە عەلی کرد و ئەویش ئاماژەی پێدا کە هەستێت بەو کارە، ئەبو بەکریش ووتی: تۆ بڵێی ئەم کارە بکەم سەرکەوتوبم؟ عەلی (رضي الله عنه)ووتی: مـوژدەی خۆشت هەیە .

ئەبو بەکر ووتی: چ موژدەیەك؟ عەلی (رضي الله عنه)ووتی :لەپێغەمبەری خوام بیستووە کە ئەو مژدەیـەی داوە، و ئەبو بەکریش (رضي الله عنه)(رضي الله عنه) پێی ووت : ئەی باوکی حەسەن دڵت خۆش کردم بەو مژدەیـەی پێغەمبەری خوا، خوای گەورە دڵی تۆش خۆش بکات)).[1]

و عەلی (رضي الله عنه)هەمیشە دوعای خێری کردووە بۆ ئەبوبەکر لەسەر کاری مەزنی کۆکردنەوەی قورئان و ووتویەتی" اعظم الناس أجراً في المصاحف ، ابوبكر الصديق ، هو اول من جمع بين اللوحتين ".[2]

واتە: گەورەترین پاداشتی قورئان بۆ ئەبو بەکری صدیق ە کە ئەو یەکەمین کەس بوو قورئانی لـە دوو توێی کتێبێکدا کۆکردەوە.

پێنجەم/ نێوان صدیق و فاطمە (رضي الله عنها):

عائیشە (رضي الله عنها)دەڵێت: فاطمە و عەباس - خوایان لێ ڕازی بێ - هاتن بۆلای ئەبو بەکر (رضي الله عنه)داوای بەشی خۆیان کـرد لـەمیراتی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) . داوای زەویەکـەی فـەدەك و بەشـەکەی خەیبەریان دەکرد.

ئەبو بەکریش (رضي الله عنه)ووتی: لەپێغەمبەری خوام بیستووە کە فەرموویـەتی ((لا نـورث مـا ترکنـا، صدقة))[3] واتە ((ئێمەی پێغەمبەران میراتمان نی یە لەدوای خۆمان و هەرچیشمان لێ بەجێ بمێنێ ئەوە دەکرێت خێر)).

---

[1] تأريخ اليعقوبي (٢ / ١٣٢ـ ١٣٣)

[2] مسند احمد ژ (٤٧)

[3] بخاری ژ (٦٧٢٦).

و فاطمە یش (رضی الله عنها) وازی لە داواکاریەکەی هێنا، هەرکە گوێی لەفەرمودەکە بوو، سەری بۆ هەق دانەواندو ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە فاطمە ئەو فەرمووودەیەی نەبیستبوو، هەرکە بۆی باسکرا یەکسەر وازی هێنا لە داواکاریەکەی[1].

بەڵام هەندێ لە شیعەکان بەتایبەت زیادەڕەوەکانیان (غلو) ئەم بەسەرهاتی داواکاری میرات و ڕەدکردنەوەی ئەبوبەکریان کردۆتە تیرێکی ژەهراوی دەیگرنە ئەو پیاوەی ئیسلام و هەموو هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەو هەموو فەرمووددە (صحیح) ە ڕەد دەکەنەوە ـ پەنا بەخوا ـ هاوەڵان لەکەدار دەکەن و بەوە تاوانباریان دەکەن کە زوڵم و ستەمیان لە (أهل البیت) کردووەو دەیشیکەنە بنەمایەك بۆ جێگیرکردنی ناکۆکی نێوان هاوەڵان و ئالوبەیت ـ

ئەوەی کتێبی شیعەکان بخوێنێتەوە سەبارەت بە ڕەد کردنەوەی ئەو فەرمووده صحیحانەی کە باس لەوە دەکەن پێغەمبەران میراتیان دابەش ناکرێت و پێغەمبەرمان (ﷺ) دەفەموێت ((نحن معاشر الأنبیاء لا نورث، ما ترکناه صدقة))[2] و گومانەکانیشیان بۆ ئەم فەرموودانە بەم جۆرەیە:

١- وا گومان دەبەن کە ئەم فەرموودەیە ـ پەنا بەخوا ـ ئەبو بەکر (ﷺ)ئەم فەرموودەیەی هەڵبەستووە، و لەم بارەیەوە خوێندەوارەکانیان کە بۆنموونە ناوی هەندێك لەوانە دێنین تا موسڵمان بۆی دەربکەوێت کە تا چ ئەندازەیەك دژایەتی هاوەڵە گیان لەسەر دەستەکانی پێغەمبەریان کردووە:-

(الحلی) دەڵێت: حەدیسەکەی کە ئەبو بەکر هەڵی بەست (ما ترکناه صدقة)! فاطمە هەر باوەڕیشی پێ نەکرد!! یان دەڵێت: ئەبو بەکر بۆ پشتگیری کارەکەی لە پێ نەدانی میرات بە فاطمە و عباس، کۆمەڵێ فەرموودەی دروست کردووە کە بەس خۆی ڕیوایەتی کردوون[3].!!

و (مجلسی) یش پاش ئەوەی باسی ئەوە دەکات کە ئەبو بەکرو عمر (ﷺ)گوایە پەنا بەخوا زەویەکەی فەدەکیان برد بۆ خۆیان، دەڵێت: لەبەر ئەو مەبەستە ئەو ڕیوایەتە پیسەیان دروست کرد کە دەڵێت ((نحن معاشر الأنبیاء لانورث ، ما ترکناه صدقة)) .[4]!!

---

[1] تاویل مختلف الحدیث، لا (١/١٩).

[2] مسلم، (١٧٥٨).

[3] منهاج الکرامة مطبوع مع (منهاج السنة)، (١٩٣/٤).

[4] حق الیقین لا (١٩١) لە کتێبی (العقیدة في اهل البیت) لا ٤٤٣ وەرگیراوە.

(خومەینی) یش لە کەشف الاسراردا دەڵێت : ئەو فەرموودەیەی کە دراوەتـە پـاڵ پێغەمبـەر - صحیح - نیە و ئەو فەرموودەیە یەشی لەبەر ئەوە دروستکراوە کە نەوەکانی پێغەمبـەر لـە نـاو ببرێت .[1]

ئەم ووتانەی سەرەوەیش هەموویان ڕەت کرانەوە و بەدرۆخراونەتەوە زۆر ئاشکرایە کە ئـەبو بـەکر (ﷺ)تەنها نیە لە گێڕانەوەی ئەم فەرموودەیەدا بەڵکو فەرموودەی " لا نورث ما ترکناه صدقة " ئەبو بەکرو عمر و عثمان و عەلی و طلحـة و زوبێر و سعد و عبدالرحمن ی کوڕی عـوف و عباس ی کوڕی عبدالمطلب و خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەبوو هوریرە و حذیفـة بن اليمان ریوایەتیان کردووە - خوا لە هەموویان ڕازی بێت.[2]

هەروەها سوننە و کۆدەنگی هاوەڵان - اجماع - لەسەر ڕاستی ئەو فەرموودەیەن:

(ابن تیمیە) دەڵێت ((ئەوەی کە کەس میرات لە پێغەمبـەر (ﷺ) نابـات بەرێگـەی سـوننەوە دوویات کراوەتەوە و کۆدەنگی هاوەڵانیشی لەسەرە و لەیـەك هـاوەڵ ملـە جـەڕێی لـەم کـارەدا نەکردووە و بەڵکو هەمویان وەریان گرتووە و قبوڵیان کردووە ، لەبـەر ئەوەشـە کەیـەك خێزانـی پێغەمبەر (ﷺ) نابینی سـوربوون لەسـەر داواکـاری میراتەکـەیان لێـی، و مامـە عەباسیـشی (ﷺ)سور نەبوو لەسەر داواکاریەکەی و هەموویان لەبەر خاتری ئـەو فەرموودەیـە دەسـتیان لـە داواکاریەکەیان هەڵگرت و ئەمەش بە درێژایی ماوەی حوکمڕانی خەلیفـەکان بـەردەوام بـوو تـا گەیشتە یەر حوکمڕانی عەلی (ﷺ) و فەدەك و هەموو زەویەکانی تر کەوتە ژێر دەستی و کەچـی کاری بەو فەرمووده (صحیحە) کردو هیچی بە فاطمە و منداڵەکانی نەداو هیچیشی بە دایکانی باوەڕداران نەدا، و ئەگەر وابوایە ئایا عەلی (ﷺ)نەیدەتوانی ئـەو سـتەمە لەسـەر (خانـەوادەی پێغەمبەر) هەڵگرێت بەو هەموو هێزو توانایەوە کە جەنگی بەرامبەر معاویـە دەکـرد و سـوپای مەزنی ڕێك دەخست بۆ ئەو مەبەستە ئیتر ئەو تۆزە ماڵە چی بوو بیدایەتەوە پێیان کە ئـەوە زۆر ئاسانتر بوو.[3]

---

[1] کشف الأسرار- خمینی لا (١٣- ١٣٣) لة (العقیدة في اهل البیت) وەرگیراوە.

[2] العقیدة في اهل البیت لا ٤٤٤.

[3] منهاج السنة (٤/٢٢٠)،(٦ /٣٤٧).

(ابن الجوزي) دەڵێت : جارێك عەباسی سەفاح لەسەر بڵند گۆ ووتاری دەدا و پیاوێـك هەسـتایە سەر پێ و ووتی: من لەنەوەی عەلیم و ئەی گەورەی موسڵمانان تۆڵەم بۆ بکەرەوە، سـەفاح پێـی ووت :کێ ستەمی لێکردوویت ؟ ووتی ئەبو بەکر ستەمی لە فاطمە کرد کە فەدەکی لێ داگیرکرد. پێی ووت: بەردەوام لەسەر ئەو ستەمەبوو؟ ووتی: بەڵێ. ووتی : ئەی پاش ئەو؟ کابرا ووتی: عمر چووە سەر حوکم ، ووتی: ئەویش بەردەوام بوو لەسەر ستەم لێ کردنتان؟ ووتی: بەڵێ ، ووتی: ئەی پاش ئەو؟ ووتی: عثمان چووە سەر حوکم ، ووتی: بەردەوام بوو لەسەر ستەم لێکردنەکەتان؟ ووتی: بەڵێ، عەباسیش ووتی پێی ئەی پاش ئەو کێ چووە سەر حوکم؟ دەڵێ: کابراسـەیری ئـەم لاولای کرد تا کونێ بدۆزێتەوە و لێوەی ڕابکات.[1]

٤ ـ لێبوردەیی فاطمە لەگەڵ ئەبوبەکردا:

بەڕاشکاوانە جێگربووە کە فاطمە پاش ئەو داواکاریە لـە ئەبوبـەکر ڕازی بـوو و بـەو شـێوەیەش وەفاتی کرد، وبەیهەقی بەسەنەدی خۆی لە شەعەبی یەوە دەگێڕیتەوە کە وتویەتی ((کاتێ فاطمە نەخۆش کەوت، ئەبو بەکر هات بۆ سەردانی داوای هاتنە ژوورەوەی کرد، و عەلیش (ﷺ)ووتـی: حەزدەکەیت ڕوخسەتی بدەم ؟ ووتی: بەڵێ، و ئەویش فەرمووی لێکرد و هاتە ژوورەوە تا گەردەنی ئازاد بکات و پێی ووت: سوێند بەخوا تەنها لەبەر ڕەزامەندی خواو پێغەمبەرەکەی و ڕەزامەندی ئێوەی (أهل البيت) وازم لە ماڵ و حاڵ و خزم و کەس و هـۆزی خـۆم هێنـاوە و پاشـان داوای گەردەن ئازادی لێکردو ئەویش گەردەنی ئەبوبەکری ئازاد کرد. وابن کـثیر دەڵێت (اسـنادی ئـەم فەرمودەیە باشە و بە هێزە و دیارە شەعەبی لە عەلی بیستووە یان لـە کەسـێکی بیـستووە کـە ئەویش لە عەلی بیستووە.[2]

شەشەم/ ژن و ژن خوازی نێوان صديق و (آل البيت):

پەیوەندی نێوان خەلیفەی موسڵمانان ـ ئەبو بەکری صديق ـ و خانەوادەی بەڕێزی پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆر پتەو بەهێزبووە و زۆر خۆشەویستی لە نێوانیاندا جێگیر بووە و ئیتر ئەو پڕو پاگەنـدەو

---

[1] تلبيس ابليس لا ١٣٥.

[2] البداية و النهاية (٥/ ٢٥٣)

چیرۆکە دەم هەڵبەستانەی کە نەیارانی صدیق و (ال البیت) دروستیان کردوون نەیانتوانیوە قەڵای ئەوخۆشەویستی یە بڕوخێنن.

و عائشەی پاك داوێن (ﷺ)کە کچی ئەبو بەکربوو و خێزانی سەرداری مرۆڤایەتی بووە و هەروەها (ئەسمای کچی عومەیس) کە خێزانی جەعفەری برای عەلی بوو، لە پاش مردنی جەعفەر ئەبو بەکری صدیق خواستویەتی و کوڕێکیشی لێ بوە بەناوی (محمد) کە عەلی (ﷺ)لەسەردەمی حوکمڕانی خۆیدا کردوویەتی بە والی میسرو کاتێ ئەبو بەکریش وەفاتی کرد عەلی (ﷺ)خواستی و کوڕێکیشی لێ بوو ناوی نا (یەحیا) .

و هەروەها کچێك لەنەوەکانی ئەبوبکر(ﷺ)خێزانی (محمد الباقر) بوو کە بە ئیمامی پێنجەم دادەنرێت لای شیعەکان کە نەوەی عەلی بوو (ﷺ).

مامۆستا " احسان إلهي ظهير" دەڵێت: قاسمی کوڕی محمدی کوڕی ئەبوبەکر لەگەڵ عەلی کوڕی حوسەین ی کوڕی عەلی کوڕی ئەبو طالب دا ،کوڕی پوری یەکتری بوون کە دایك هەردووکیان کچی یزدجری کوڕی شهریار کیسرای فارسی بوو کە لە عەهدی عمردا لە غەنیمەکاندا بوون.[1]

هەر (احسان) دەڵێت: بەڵگەیەکی تری خۆشەویستی (اهل البیت) بۆ ئەبو بەکری صدیق (ﷺ)لەوەدایە کە زۆریان ناوی منداڵەکانیان بەناوی (ئەبوبەکرە) وە ناوناوە ئەوەش لەبەر خۆشەویستیان بۆ خاوەنی ئەو ناوە بوە، ئەمە عەلی یە (ﷺ)کوڕێکی ناودەنێت ـ ئەبو بەکر ـ و ئەم کوڕەشی لەپاش دانای ئەبو بەکر (ﷺ)بە جێنشینی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەم ناوە وە وەبگرە لەپاش وەفاتیشی .

دەی ئایا من بە هەموو شیعەکانی ئەمڕۆ دەڵێم ئایا تاقە منداڵێکتان بەناوی ئەبو بەرکرەوە ناوناوە؟ بێگومان نەخێر، کە لە کاتێکدا خۆیان بە شوێنکەوتەی عەلی و خۆشەویستی عەلی دەزانن (ﷺ)!!!.

نەك هەر ئەوەندە بەڵکو بەڵگەی ئەوەی کە (اهل البیت) زۆر زۆر حورمەتی صدیقیان گرتووە و خۆشیان ویستووە و ناوەکەیان بە پیرۆز زانیوە ، ئەوەتا هەردوو کوڕی عەلی (ﷺ)حەسەن و

---

[1] الشیعة واهل البیت لا (٧٨ـ ٨٣)

حوسەین ،هەریەکەیان کوڕێکی خۆی ناوناوە ئەبو بەکر، کـە (یـەعقوبی) و (مەسـعودی) کـە هەردووکیان لەگەورە مێژوونوسانی شیعەن ئەم مەسەلەیان گێڕاوەتەوە و یان نقل کردووە.[1]

ئەمەش بەردەوام بوو لەناو خانەوادەی بەڕێزی پێغەمبـەردا (ﷺ) لـە دوای ئـەوانیش، بـۆ نمونـە عبدالله ی کوڕی جەعفەر (ﷺ)برازاکەی عـەلی کوڕی ئـەبو طالـب ، کوڕەکـەی خـۆی ناونـاوە (ئەبوبەکر) و ئەمەش ئەو پەڕی مانای خۆشەویستی و پێکەوە ژیان لەناو هاوەڵانی بـەڕێزدا و بـە پێچەوانەی ئەوەی شیعە دەیڵێن کە گوایە ـ پەنا بە خوا ـ ڕقە بەرایەتی و دژایـەتی و نـەیاری و ستەمکاریان لەناودابووە بە تایبەت لەگەڵ (اهل البیت)دا.[2]

حەوتەم/ عـەلی (ﷺ) لە کاتی وەفاتی ئەبوبەکردا (ﷺ):

عەلی (ﷺ)یەکێك بـوو لـەو کەسـانەی کـە ئـەبو بـەکری صـدیق (ﷺ)لـەکاتی سـەرەمەرگیدا دەستنیشانی کردن بۆ خیلافەت لەپاش خۆی، بەڵام عـەلی خـۆی ڕای وابـوو کـە عمـری فـاروق (ﷺ)شوێنی صدیق بگرێتەوە ،[3]وکاتێ مردن نزیك بوویەوە و ئـەبو بـەکریش وەڵامـی دایـەوە و دواین ووشەی کە لەزاری دەرچوو ئەو ئایەتە پیرۆزەی سورەتی یوسف بـوو کـە دەفـەرمووێت " توفنی مسلماً و الحقني بالصالحين" واتە: بە موسڵمانەتی بمرم و پاشان بمگەیەنیتە کاروانی صاڵحان .

و لەو کاتە خەفەت ئامێزەدا مەدینە وەك بڵێی بومە لەرزە لێیداوە و لەوسـاتەوەی پێغەمبـەری خوا (ﷺ) کۆچی دوایی فەرمووە ، مەدینە خەفەت و ناڕەحەتی وای بە خۆیەوە نەدیبوو، و گریان و صەدا ئەو ئێوارەیە ئاسمانی ئەو شارەی پڕکرد بوو، عەلیش (ﷺ)زۆر بە خێرایی و بـەگریان و (إنا لله و إنا الیه راجعـون) ەوە هات و لەبەردەم ئەو ژوورەدا وەستا کە ئـەبو بـەکر لـەوێ گیـانی سپاردبوو، پڕ بەدەم هاواری کرد و دەیوت " ڕەحمەتی خوات لێبێت ئەی ئەبو بەکر تـۆ هـاوڕێ و خۆشەویست و مایەی حەوانەوەی پێغەمبەرو جێگەی متمانەی بوویت، لە هەمووان دەوڵەمەندتر بوویت لە ئاینەکەی خوادا ، و لە هەموان زیاتر لە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتبویت ، لـە هـەمویان

---

[1] تارخ اليعقوبى (٢/ ٢٢٨) النتيجة وألآشراف لا ٨٢.

[2] الشيعة واهل البيت لا (٨٣) . رحماء بينهم – صالح درويش

[3] الكامل لابن الأثير (٢/ ٧٩).

زیاتر ئیسلام دۆست بویت، لە هەموویان پێشتر بوویت لە چاکەدا، لە هەمویان بەرزتر بویت لە پلەدا، و لە هەمویان نزیکتر بویت لە هۆکاری چاکەدا، و شێوەو شێوازت لە هەمویان زیاتر لە پێغەمبەری خوا دەچوو، و لە هەمویان پلەت بەرزتر بوو، دەی خوا پاداشتت بداتەوە لە باتی ژیانت لە پێناو پێغەمبەر و ئیسلامدا، باوەڕت بە پێغەمبەر هێنا لە کاتێکدا خەڵکی بە درۆیان دەخستەوە، تۆ بۆ ئەو وەك چاو وگوێ وا بوویت، خوا لە قورئانەکەیدا ناوی لێناویت (صدیق) ، وەك خوا دەفەرموێ ((والذی جاء بالصدق و صدق به........)).

تۆ دڵنەواییت دەکرد لە کاتێکدا خەڵکی دوورە پەرێز دەبون لێی، تۆ لەهەموو ناڕەحەتی یەکاندا لەلای بوویت کە خەڵکی لەلای نەبوون، لە ناڕەحەتی ترین کاتدا تۆ باشترین هاوڕێی بوویت، تۆ دووەم کەسی ناو ئەشکەوت بویت، کاتێ ئارامی دابەزییە سەری ، و هاوڕێی کۆچی بویت، و جێنشینی بوویت بۆ پارێزگاری لە ئیسلام و ئوممەتەکەی، باشترین جێنشینی بوویت لە کاتێکدا خەڵکی پاشگەز دەبونەوە.

تۆ بەشێوەیەکی واجوان هەستایت بە کارەکانی کە هیچ جێنشینێ وای نەکردووە بۆ هیچ پێغەمبەرێك، تۆ لەسەر پێ وەستای لە کاتێکدا هاوەڵەکانی لەسەر ئەژنۆ کەوتبون، تۆ سنگت دەرپەڕاند لە کاتێکدا ئەوان سەریان کز دەرکرد،تۆ بە هێز بویت لە کاتێکدا خەڵکی تۆقابوون، پابەندی بەرنامەکەی پێغەمبەربوویت (ﷺ) لە کاتێکدا خەڵکی لێی بێئاگا بوون، تۆ وەك پێغەمبەری خوا پێی دەوتیت لەلاشەدا لاواز بوویت، بەلام لە ئاینی خوادا بەهێزبوویت.

لەلای خۆت بچوك بویت ، بەڵام لای خوا زۆر مەزن بوویت، بەڕێز بوویت لەبەرچاوی خەڵکی و مەزن بووی لە دڵیاندا، کەسیان کینەیان لێت نەبوو، کەسیشیان قسەیان لەسەرت نەبوو، باکت لە هیچ مەخلوقێك نەبوو، لاواز و بێ دەسەڵات لەلات بەهێز بوو تا مافی خۆیت دەست دەخست، و خزم بێگانە لەلات وەك یەك وابوون، و نزیك ترین کەس لەلات ئەوانە بوون کە زیاتر بۆخوا صوڵحا بوون و تەقوای ئەویان لەدڵدابوو.

ئیش و کارت هەمووی نەرم و نیانی و ڕاستگۆیی بوو، ووتەکانت بە جێ بوون، بریتی بوون لە سوربوون و لەسەرخۆیی، ڕاو بۆ چونت لە زانست و کردەوە بوو، ئاین بە تۆ ڕێك ڕاوەستا، و باوەڕ بەتۆ هێزی وەرگرت،و بەرنامەکەی خوا زاڵ بوو، تۆ پێشمان دەکەوتیت سوێند بەخوا پێش

کەوتنێکی دوور، کەسانی پاش خۆتت بەو کارە جوانانەت ماندوو کرد، ماندووبونێکی توند، لەکاری چاکە دا سەرکەوتیت بەسەرکەوتنێکی ئاشکرا، دەی سا " انا لله وإنا اليه راجعون" ڕازین بە قەزای خواو بە کارەکانی خوای تەعالا، و سەرنزمی دەبین، وەڵلاهی لەدوای کۆستی پێغەمبەری خوا (ﷺ) موسڵمانان هەرگیز کۆسی وەك تۆیان ناکەوێت، و ئاین بەتۆوە سەربەرزو پارێزراو بوو، دەی خوا بتگەیەنێت بە محمد (ﷺ) ، لە پاداشتیشت بێ بەشمان نەکات و لەدوای تۆ سەرگەردانمان نەکات)) .

ئا لەم کاتەدا خەڵکەکە هەموو بێدەنگی ووتەکانی عەلی بوون ، و هەر کە لێ بوویەوە بانگ و صدای گریانیان لێدا بەیەك دەنگ هاواریان کرد: ڕاستەکەیت.[1]

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتوە کە دەچێتە ژوورەوە و ئەبو بەکر دەبینێ کفن کراوە هاوار دەکات و دەڵێت: هەر کەسێك گەڕابێتەوە بۆ لای پەروەردگار بە نامەی کردارەکانی ئەوەندەی ئەم ڕاکشاوە خۆشەویست نیە لەلام.[2]

[1] البصرة لابن الجوزي (١/ ٤٧٧- ٤٧٨)

[2] التاريخ للذهبي عهد خلفاء الراشدين لا (١٢٠)

جێ باسی دووەم

عەلی (ﷺ)لەسەردەمی عومەری فاروقدا (ﷺ):

یەکەم/ عەلی لە کاروباری دادوەریدا:

عەلی ئەندامێکی گەورەو بەرچاوی ئەنجومەنی شورا بوو لە دەڵەتەکەی عمردا، بەڵکو ڕاوێژ کاری پلە یەك بوو، عمر (ﷺ)چاکە و لێهاتویی و تێگەیشتنی عەلی لەبەرچاو دەگرت و ڕای زۆر باش بوو بەرامبەری و دەربارەی دەیووت " أقضانا علي " دادوەرترین کەسمان عەلی یە .[1]

(ابن الجوزي) دەڵێت: ئەبو بەکرو عمر ڕاوێژیان بەو دەکرد و عمر (ﷺ)دەیووت ((اعوذ بالله من معضلة ليس لها ابو الحسن)).[2] واتە:پەنادەبەم بەخوا لە مەسەلەیەکی قورس و " ابو حسن" یش نەبێت بۆ چارەسەرکردنی.

مەسروق دەڵێت: خەڵکی لە شەش کەسەوە زانستیان وەرگرتووە (عمرو علي و عبدالله و ابی موسی و زيد بن ثابت و أبی بن كعب) و دەڵێت: هاوەڵانی پێغەمبەری خوام بۆن کردووە، و بۆم دەرکەوتووە زانست لەلای شەش کەسیان کۆبووەتەوە (عمرو علي و عبدالله و ابی درداء و ابی بن كعب و زيد بن ثابت) و ئەوانیشم بۆن کرد دوو کەسیان لە هەموان زیاتر زانا بوون : عەلی و عبدالله ی کوڕی مسعود .[3]

هەروەها دەڵێت: زانست دەگەڕایەوە بۆ لای سێ کەس ، زانای مەدینەی پڕ لە نور عەلی کوڕی ئەبو طالب بوو، زانای کوفەیش عبدالله ی کوڕی مسعود بوو، زانای شامیش ابو درداو بوو، ئەگەر ئەو سیانە یەکیان بگرتایە زانای عیراق و شام لە زانای مەدینە یان دەپرسی بەڵام ئەو لەوانی نەدەپرسی.[4]

به دادوەری یە ناوازەکانی دەوڵەتی نوێی ئیسلامی ڕازاندبوویەوە لەوانە:

١ ـ ئافرەتێك جار بە جار شێتی یەکی لێدەهات:

---

[1] الأستيعاب في معرفة الأصحاب لا ١١٢٠.

[2] فضائل الصحابة لا (١١٠٠) اسناده ضعيف.

[3] علل الحديث و معرفة الرجال على بن المدينى لا (٤٢- ٤٣).

[4] المعرفة و التاريخ للفسوي (١ / ٤٤٤)

(ابى ضبيان الجنبي) دەڵێت: ئافرەتێکیان هێنا بۆ لای عمری کوڕی خطاب (ﷺ)کە زینای کردبوو، فەرمانی دەرکرد کە سزای ڕەجمی بەسەردا جێ بە جێ بکەن، ئەوانیش بردیان بۆ ڕەجم کردن، لەڕێگا عەلیان پێ گەیشت ووتی: ئەوە چیە؟ ووتیان زینای کردووە و عمر فەرمانی داوە ڕەجمی بکەین، عەلیش (ﷺ)لە دەستی سەندن و بردیەوە، و ئەوانیش هاتنەوە بۆ لای عمرو ئەویش وتی: چی بوو هاتنەوە؟ و ئەوانیش ووتیان : عەلی گەڕاندینیەوە ، و عمر یش ووتی: دەی عەلی لەبەر شتێك نەبێت کە ئەو باشتر دەیزانێت نەی دەگەڕاندەوە، و ناردی بەدوای عەلیدا و عەلیش (ﷺ)هات و ئاسەواری تورەبونی پێوە دیاربوو، پێی ووت: ئەوە بۆچی ئەو خەڵکانەت گەڕاندۆتەوە؟ عەلی (ﷺ)پێی ووت: ئەی نەتبیستووە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی ((رفع القلم عن الثلاث ، عن النائم حتى يستيقظ،وعن الصغير حتى يكبر،وعن المبتلى حتى يعقل؟)) واتە: قەڵەمی گوناه هەڵگیراوە لە سەر سێ کەس، خەوتوو تا خەبەر دەبێتەوە، و منداڵ تا گەورە دەبێت ، و شێت تا چاك دەبێتەوە . عمر ووتی : بەڵێ. عەلی (ﷺ)ووتی: ئەمە فلاّن ژنە و لە فلاّن هۆزەو جار بەجار عەقڵی لەلای خۆی نامێنێ و کێ دەڵێ لەم کاتەدا ئەم شێتی یەی لێ نەهاتبێ، عمر ووتی: نازانم.

و سزای بەردبارانکردنی لەسەر هەڵگرت ، و عمر نەیزانیبوو کە شێت بوو.[1]

۲ ـ دوو قات کردنەوەی سزای ئارەق خۆر:

عمر (ﷺ)ڕاو بۆ چوونی عەلی قبوڵ کرد، سەربارەت بە سزای (حەدّی مەی نۆش) ئەمەش لەبەرئەوەبوو دیاردەی عەرەق خواردنەوە لەناو گەلە ڕزگاربووەکاندا بلاّوبووبویەوە و تازە موسڵمان بوو بون، و عمر ڕاوێژی بە عەلی کرد و ئەویش ووتی (۸۰) جەڵدە باشە کە ئەوەش خوارترین تۆڵەی حەدەکانی خوایە، و هۆیەکەیشی بۆ ئەوە گەڕاندەوە کە هەر کاتێ سەر خۆش بوو بوختانیش دەکات و بوختانیشی کرد (۸۰) جەڵدەی لێدەردرێت.[2]

---

[1] مسند احمد – ژمارە – ۱۳۲۸ – (صحيح لغيره)

[2] ارواء الخليل للألبانى (۸ / ٤٦- ٤٧) اسناده ضعيف .

یان له جێبەکی تردا عەلی (ﷺ)دەڵێت: هەرگیز سزای حەدی کەسی نادەم و لەو کاتەدا بمرێت، و گوێی بدەمێ، مەگەر مەی خۆر کە ئەگەر مـرد، خوێنەکـەی ئـەدەم چـونکە پێغەمبـەری خـوا نەیکردووە بە سوننەت.[1]

وابن تیمیە یش ئەم ڕایەی پەسند کردووە و ووتویەتی: لە کاتێکدا عەرەق خۆرەکان کـەم بونـەوە سزای چل دارەکە جێگیر دەکرێتەوە.

٣ ـ دەستت ناڕوات بەسەر کۆرپە لەناو سکدا :

ئافرەتێکی سك پڕیان هێنا بۆ لای عمر و ئەویش پرسیاری لێکرد و ئەویش دانـی نـا بـە داوێـن پیسی یەکەیدا،و عمریش فەرمانی دەرکرد کە ڕەجم بکرێت ، لە دەرەوە عەلی (ﷺ)ئافرەتەکـەی بینی و ووتی : بۆ کوێ ی دەبەن؟ ووتیـان : (ئـەمیر المـؤمنین) فـەرمانی دەرکـردووە، عـەلیش (ﷺ)گەڕاندیەوە بۆ لای عمر و پێی ووت: تۆ فەرمانت داوە بە ڕەجم کردنی؟ عمر ووتـی: بـەڵێ. لەبەردەممدا دانی بەبەدڕەوشتی یەکەیدا ناوە، عەلیش (ﷺ)پێی ووت: تۆ دەتوانیت ئـەو ئافرەتـە بکوژیت بەڵام ناتوانیت سزای کۆرپەکەی ناو سکی بدەیت، و پێشی ووت: لەوانەیە سزات دابێـت یان ترساندبێتت؟ ووتی: بەڵێ وامان لێکردووە، و عەلیش (ﷺ)پێی ووت: ئەی نەت بیستووە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: سزا جێ بەجێ ناکرێت بەسەر کەسێکدا بە لێدان دان بەتاواندا بنێت و هەر کەسێك بگیرێت و کۆت و زنجیر بکرێت و لەژێر هەڕەشەدا دان بەهەرچیدا بنێت ئـەو شتە ناچەسپێت بەسەریداو کاری پێناکرێت ، و عمریش (ﷺ)ئەو ژنەی بەڕەڵا کرد و پاشان ووتی ((عجزت النساء ان تلدن مثل علی بن ابی طالب ، لولا علی لهلك عمر)).[2] واتـە: ئافرەتـان نەیانتوانیوە وێنەی عەلی کوڕی ئەبو طالبیان ببێت ، و ئەگەر عەلی نەبوایە، عمر لەناو دەچوو.

(ابن تیمە) لەسەر ئەم ڕوداوە دەڵێت ((ئەگەر ئەم ڕووداوە ڕاست بێت ئـەوە مانـای وایـە عمـر (ﷺ)نەیزانیوە کە ئەو ژنە سکی پڕە کە عەلی ئاگاداری کرد، بە خۆشحاڵی یەوە لـە بڕیارەکـەی خۆی دابەزی، و ئەوەشی کە مەسەلەیەك لە عمر ئاڵۆزبێـت هـیچ نـەنگی نیـە بـۆی کـە عـەلی

---

[1] فتح الباری (١٢/ ٦٦)

[2] المختصر من کتاب الموافقة لا (١٣١).

(ﷺ)وەك برایەكی باڵڕاست بۆی ڕاست بكاتەوە و ئەوەش بەتەواوی مانای ئەوەیە كە خۆشەویستی نێوان عەلی و عمر زۆ لەوە مەزنترە كە هەندێك بەناو موسڵمان نێوانیان بشێوێنن.[1]

٤ ـ چی نازانن بیگێڕنەوە بۆ سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) :

ئافرەتێكیان هێنا بۆ لای عمر (ﷺ)كە لەكاتی عیدەدا شوی كردبوو، و عمریش جیای كردنەوە لە یەك و مارەیی یەكەشی خستنە (بیت المال) و ووتی: مارەیی یەك نادەم بە كەسێك شوكردنەكەی دروست نەبێت و وتیشی " هەرگیز بۆیەكتریش ناشێن!" و ئەم هەواڵە گەیشتە عەلی (ﷺ) و ووتی: ئەمە حاڵی نەبونە لە سوننەت ، چونكە هەر بە گوێزانەوەی بۆ لای ئەو پیاوە مارەیی دەكەوێت و لەیەك جیا دەكرێنەوە و پاش تێپەربوونی (عدە) ئەو پیاوە هەموو داواكارێك ئەتوانێت داوای ئەو ژنە بكات، و عمریش لە ووتاردا ڕووی كردە خەڵكی و ووتی: شتێك لێی تێناگەن بیگێڕنەوە بۆ سوننەت، و عمریش گەڕایەوە سەر ووتەكەی عەلی .[2]

٥ ـ كچێك پیاوێك دەخاتە داوی خۆی:

جەعفەری كوڕی محمد دەڵێت: ئافرەتێكیان هێنا بۆ لای عمر (ﷺ)كە حەزی لە گەنجێكی ئەنصاری كردبوو بەلاّم گەنجەكە زۆر خۆی لێ دەپارێزێت و ناچێت بەدەم داواكاری یە حەرامەكانی یەوە، و ئافرەتەكەش ویستبوی ئەو گەنجە پاك داوێنە ئابڕوو بەرێت، هاتبوو هێلكەیەكی هێنا بوو زەردێنەكەی فڕێ داو سپێنەكەی دابوو لەشەرواڵ و جلەكانی خۆی و هاتبو بۆ لای عمر و هاواری كرد: ئەو پیاوەی ئەنصار هاتۆتەلام و لەناو خزمەكانمدا ئابڕووی بردووم و ئەمەش ئاسەواری كارە پیسەكەیەتی كە لەگەڵم كردوویەتی، و عمریش لە ئافرەتانی پرسیبوو و ئەوانیش ووتیان ڕاست دەكات ئاسەواری مەنی پیاوی پێوەیە،

بۆیە نیازی كرد سزای ئەو گەنجە بدات، و لاوەكەش لالآیەوە و ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران پەلەم لێ مەكە، سوێند بە خوا نە بەدڕەوشتیم كردووە و نە بیریشم لێ كردۆتەوە، بەلاّم ئەو ژنە داوای شتێكی وای لێكردم و منیش بە گوێم نەكرد و خۆم لێ پاراست.

---

[1] منهاج السنة (٦ / ٤٢)

[2] المغنى والشرح الكبير (١١/ ٦٦-٦٧)

و عمریش ڕووی کرده عەلی و پیّ ی ووت: ئەی باوکی حەسەن تۆ چی دەڵێیت؟ و عەلیش (ﷺ)سەیری شوێنەواری ئاوەکەی سەر جلەکانی ژنەکەی کردو داوای کرد ئاوێکی زۆر گەرم بهێنن بۆی، و ڕشتی بەسەر جلەکانیدا و یەکسەر سپیایی یەکە بەستی و پاشان بۆنی کرد و بەزمانیشی لێی چەشت و لە ئافرەتەکە توڕە بوو، ئەویش دانی نا بەکارەکەیدا،[1] ئا بەو جۆرە باوکی حەسەن ژیرانە توانی وەك وەزیرێکی دڵسۆزی دەوڵەتەکەی عمر ئەو لاوە پاکداوێنەی ڕزگار کرد و ئەو ئافرەتە حیلە بازەیشی بە سزای خۆی گەیاند.

دووەم/ عەلی (ﷺ) و کاروباری دارایی و ئیداری دەوڵەتەکەی عمر (ﷺ):

أ ـ مووچەی خەلیفە عمر (ﷺ): کاتیّ عمر بوو بە ئەمیری باوەڕداران لە دوای کۆچی دوایی ئەبوبەکر، و ماوەیەك قبولی وەرگرتنی مووچەی (بیت المال) نەبوو، تاوای لێهات گوزەرانی زۆر ناخۆش بوو، و ئەو پارەو پولەی لەکاری بازرگانیدا پەیدای دەرکرد بەشی خۆی و ماڵ و منداڵی نەدەکرد، چونکە بە بۆنەی ئیش و کاری موسڵمانانەوە نەیدەپڕژایە سەر ئیش و کاری خۆی.

بۆیە هاوەڵانی کۆکردەوە و لەو بارەیەوە قسەی لەگەڵدا کردن و ووتی: چی بکەم باشە ڕێگەیەکم بۆ دابنێن؟ عثمانی کوڕی عفان (ﷺ)ووتی : بەشی خواردنی خۆتانی لیّ هەڵگرن و پاشان ڕووی کردە عەلی پێی ووت: ئەی تۆ چی دەڵێیت لەم بارەوە؟ ئەویش ووتی: نانی دوو وەختەت لەسەر بیت المال بێت وعمریش بە قسەی کرد و ووتی: من وەك سەرپەرشتیاری هەتیوو مامەڵە لەگەڵ (بیت المال) دەکەم و ئەگەر وەزعم باش بێت ئەو کاتە نامەوێت و ئەگەر پێویستیشم پێی بێت بە شێوەیەکی جوان لێی دەخۆم.[2]

ب ـ ڕای عەلی (ﷺ) دەربارەی زەوی عێراق :

کاتیّ زەوی عێراق بە ڕیگای زۆر و جەنگ ئازادکرا عمر (ﷺ) ڕاوێژی بەهاوەڵان کرد و هەندیّ لە هاوەڵان ووتیان با دابەشی بکەین بەسەر موجاهیدەکاندا، بەڵام لەبەر فراوانی و بە پیتی زەویەکە عمر دووربینی بەکارهێنا کە نەوەکانی دوای ئەوان بیّ زەوی دەبن، و حەزی نەکرد دابەشی بکات و

---

[1] الطرق الحكيمة لابن القيم لا (٤٨)

[2] الخلافة الراشدة ـ سنده صحيح لا ٢٧٠.

پرسی بە عەلی کرد کە لەولاوە بێدەنگ بوو، ئەویش هەمان ڕای عمری هەبوو، عمریش ووتی ((لولا آخر المسلمین ما فتحت قریة الاّ قسمتها بین اهلها کما قسم النبی (ﷺ) خیبر)).[1]
واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە کە موسڵمانە موجاهیدەکانم پشت گوێ دەخرێن، ئەوا هەر ناوچەیەکم ئازاد بکردایە زەویەکانم دەدایەوە دەستی خاوەنەکانی خۆی .

ج ـ عەلی خۆت دابەشی بکە :

لەسەردەمی عمردا ماڵ و دارایی یەکی زۆر هات بۆ مەدینەو و عمر دەستی کرد بەدابەشکردنی و لەدوابییدا زیادەیەکی لێمایەوە و نیازی کرد هەڵی بگرێت بۆ ڕووداوە لەناکاوەکان ـ ڕۆژی ڕەش ـ بەڵام کاتێ ڕاوێژی بە هاوەڵان کرد لەو بارەیەوە و عەلی (ﷺ)پێی ووت: کاتێ سامانی بەحرینیان هێنایەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) (ﷺ) و دابەشی کرد بەسەر موسڵمانەکاندا و لە کۆتایی زیادەیەکی لێمایەوە و ئەوەشی دابەش کردەوە بەسەریاندا، و عمریش (ﷺ)بە عەلی ووت : دەبێت تۆ دابەشی بکەیت، و ئەویش هەمووی دابەش کردەوە.[2]

٢ ـ عەلی (ﷺ) و کارو باری ئیداری :

کاتێ عمر (ﷺ)ویستی مێژوویەکی تایبەت بە دەوڵەتی ئیسلامی دابنێت تا ئیش و کارەکانی لەسەر ڕێك بخات ، بۆیە خەڵکی کۆکردەوە و لەوبارەیەوە پرسیاری لێکردن: ج ڕۆژێك بکەین بە سەرەتای مێژوو؟ و عەلیش (ﷺ)ووتی: لەو ڕۆژەوەی کەپێغەمبەری خوا (ﷺ) وازی لە زەوی بت پەرستان هێناو کۆچی کرد بۆ شاری مەدینە، و عمریش : ئەو مێژووەی جێگیرکرد.[3]
و عمر (ﷺ)بە جۆرێ سەیری عەلی دەکرد کە باشترینی ناو موسڵمانەکانە و باشترین کەسە بۆ سەرۆکایەتی موسڵمانان لە دوای خۆی، بۆیە کاتێ ئەو نەفرەت لیکراوە لە نوێژدا ـ لێیدا ـ بە چەقەوە بە ئەنصاریەکی ووت: دوای من حەزدەکەیت کێ جێ نشینم بێت؟ ئەویش : ناوی هەندێ لە موجاهیدەکانی بردو ناوی عەلی تیا نەبوو. و عمر فەرمووی: ئەی عەلی چۆنە لەلاتان؟ وەڵاهی

---
[1] الأموال ، القاسم بن سلام لا ٥٧.
[2] مسند احمد (١/ ٩٤) إسناده ضعيف لا نقطاع فيه.
[3] التاريخ الكبير للبخارى (٩/١)

ئەگەر هەڵی بژێرن لەسەر هەق و دادپەروەری کارەکانتان بەڕێوە دەبات ئیتر با خۆشتان پێتان ناخۆش بێت.[1]

و بە (عبدالله)ی کوڕی خۆی ووت: (أن ولوها الأجلح لسلك بهم الطريق).[2] واتە: ئەگەر ئیش و کاری جێ نشینی بدەنە دەستی (ئەم سەر ڕووتاوەیە) مەبەستی عەلی بووە - ئەوا بەڕێگەی ڕاستدا دەیانبات.

٣ - عمر چەند جارێك کردوویەتی بە جێگری خۆی لە شاری مەدینە :

ا - عمر (ﷺ)کاتێ لەگەڵ موجاهیدانی ئیسلامدا لە شاری مەدینە دەرچوو تا گەیشتە سەر ئاوی (صراء) و لەوێ سەربازگەی داکوتا و عەلی (ﷺ)لە جێی خۆی دانا بەسەر شاری مەدینەوە و بیستی کە ڕۆمەکان سوپایەکی گەورەیان بەڕێ خستووە بۆ موسڵمانەکان و خەڵکەکەی کۆکردەوە ڕاوێژی پێکردن و هەموویان ئاماژەیان کرد بەوەی کە بڕۆین بۆیان.[3]

ب - کاتێ چوو بۆ ڕزگارکردنی فەلەستین:

کاتێ عەمری کوڕی عاص (ﷺ)گەیشتە ئەجنادین ، و ئەرتەبونی ڕۆم بۆی نووسی ووتی: وەڵلاهی لەدوای ئەجنادین هیچ کوێی تر فەتح ناکەیت ، بۆیە مەغرور مەبە ویگەڕێرەوە، چونکە ئەو کەسەی ئەم ناوچانە فەتح دەکات ناوی لە سێ پیت پێك پێکهاتووە ، و عەمریش حاڵی بوو کە مەبەستی (عمر) ە و نامەی نارد کە ڕزگارکردنی ئەو ناوچانە بۆ عمر هەڵگیراوە و فریاکەوەو وەرە، و خەڵکیش هاواریان بۆ برد کەبڕوات بۆ ئەوێ، ئەویش ڕۆیشت و عەلی کوڕی ئەبو طالب ی کرد بە جێگری خۆی .[4]

---

[1] خلافة علی بن ابی طالب، عبدالحمید لا ٧٦.

[2] بغية الباحث من زوائد مسند الحارث(٣ / ٧٤) اسناده صحيح.

[3] المنتظم (٤/ ١٩٢).

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ج ـ کاتێ عمر حەج بە دایکی باوەڕداران دەکات:

دواین حەجێك بوو عمر (ﷺ)لە ساڵی (٢٣) ی کۆچیدا بە موسلمانانی کردو دایکی باوەڕداران و کەس و کارەکانیانی لەگەڵ خۆی برد و لەو کاتەدا عەلی کوڕی ئەبو طالـب ی لە مەدینە لە جێی خۆی دانا.[1]

سێ یەم/ جێگای ڕاوێژی عومەر بووە لە کاروباری (جیهاد) دا:

عەلی (ﷺ)بەدرێژایی ژیانی عمر ـ ڕاوێژکارێکی ئەمینی دەوڵەتی ئیسلام بـووە، و زۆر عمـری خۆشویستووەو غەمی بۆ خـواردووەو عمـریش بـەو جـۆرە عـەلی خۆشویـستووەمتمانەی تـەواو لەنێوانیاندا هەبووە، کەچی دوژمنان و ناحەزان نایانەوێت سەردانی مێژوو بکەن و ئەم ڕاستیانە بەچاوی خۆیان ببیـنن بـەڵکو بەهەنـدێ ڕیوایـەتی لاوازو پـڕ لەمەبەسـتی بۆگـەن خەڵـەفاون و ویستوویانە سەردەمی زێڕینی خەلیفە ڕاشیدەکانی ئیسلام واپیشان بدەن هەموویان ڕقیان لەیەکتر بووەو لەکەمیندا بوون بۆ یەکتری و لەپشتەوە پیلانیان لەیەکتر گرتـووە.[2] و هـەموو ڕاسـتی یـە مێژوویی یەکان ئەوە دەسەلمێنن کە عەلی ڕاوێژکارێکی چاك و دەسـتپاکی هەرسـێ خەلیفەکـەی پێش خۆی بووەو هەرکاتێ عەلی (ﷺ)ڕایەکی پێشکەش بـە عمـر بکردایـە، ڕاسـتەوخۆ عمـر ـ لەهەموو دڵێکی یەوە وەری دەگرت و کاری پێ دەکرد.[3] بۆ نموونە فارسەکان پاش تێك شکاندنیان و ڕاونانی کیسرا، لەشاری نەهاوەند سەر لەنوێ کۆبوونەوەو بەسوپایەکی زەبەلاحەوە ویستیان بدەن بەسەر موسڵمانانندا، و عمریش خەڵکی کۆکردەوەو ڕاوێژی پێکـردن و نیـازی کـرد بەسـوپایەکی گەورەوە بدات بەسەریانداو خەڵکەکەش هەمان ڕایان هەبوو بەڵام عـەلی (ﷺ)هەسـتایە سـەرپێ ووتی:

((پاشان .. ئەی ئەمیری باوەڕداران، ئەگەر هەموو خەڵکی شام هەڵکەنیت و بیانبەیت بۆ شـەڕی فارسەکان ئەوە ڕۆمەکان چاو دەبڕنەوە شام و دەیگرنەوە، و ئەگەر خەڵکی یەمەنیش بەریت ئـەوا حەبەشی یەکان زێدی خۆیان دەگرنەوە، و ئەگەر ئەم ناوەش مەبەسـتی ـ مەدینەیـە ـ هـەمووی

---

[1] المنظم (٣٢٧) الفتح (٤ / ٨٧).

[2] عەلی کوڕی ئەبو طالب مستشار أمین للخلفاء الراشدین، لا (٩٩).

[3] هەمان سەرچاوە، لا(١٣٨).

بەریت بۆ ئەوشەڕە ئەوا عەرەبە خێڵەکی یەکانی چوادەور چاوی تێ دەبڕنەوەو پەلاماری دەدەنەوەو تا وات لێ دێت کە بلێ ی ئەوەی لەدواوە بەجێم هێشتووە زۆر گرنگترە لەوەی بۆی دەڕۆم. بەڵکو هەموو سوپای گەلەکان لەجێ ی خۆیان بهێڵەوە، و سوپای بەسرە بکە بە سێ بەشەوە بەشێکی بەرگری لەشارەکەی خۆمان بکەن و بەشێك بەرگری لەناوچە ژێردەستەکانیان و بەشی سێ یەمیان بڕۆن بەدەم هاوکاری براکانیان لە کوفە، و ئەوەشی کە دەڵێیت ئەوان دێن بۆمان، خوا لەتۆ زیاتر پێ ی ناخۆشەو لەتۆش باشترو بەتواناترە بۆیان. و ئەوەیشی کە دەڵێیت ئەوان زۆرن خۆ ئێمە هەرگیز بەژمارە شەڕمان نەکردووە بەڵکو بەسەرکەوتنی خوایی سەرکەوتووین و چونکە ئەوان تۆ ببینن بەو ژمارە زۆرەوە دەڕۆیت بۆیان فارسەکان دەڵێن عەرەب بەئەمیرەکەیانەوە هاتوون و ئەو کاتە خراپتر پشتی یەکتر دەگرن و لەگەڵت دەجەنگن)).

و عومەریش (ﷺ)ووتی: ئەمەیە ئەو ڕایە جوانەی کە دەبێت جێبەجێ ی بکەم.[1]

دەی یاران ئایا کەسێك بزانێت کە کەسانێك کۆمەڵی هاوەڵ قسەی پێغەمبەری خوایان شکاندووە کە گوایە فەرموویێتی ـ عەلی ـ جێنشینی خۆم دەبێت لەدوای خۆم و ئەوان بەزۆر ئەو لە عەلی (ﷺ)زەوت کردبێت! دەی توخوا ئا بەو جۆرە پشتیان دەگرێت و دەبێتەوە زێڕێکی زۆر دڵسۆزو ڕاوێژکارێکی ئەمین؟! دەی کەواتە هەموو هاوەڵان تا سەردەمی هەر چوار خەلیفەکە گرنگ نەبووە لەلایەن کێ ببێتە خەلیفەو کەس کۆششی بۆ نەکردووەو یەك دڵ و گیان و هەست بوون.[2]

ئەمەش مانای ئەوە نی یە عمر ـ نەشارەزا بوویێت بە کاروباری سەربازی و ئیداری و عەلی دەستگری بووە لەژیانیدا بەڵکو ئەمە مانای ئەوەیە کە عمر ئەوپەڕی خۆشویستنی هاوەڵان و کارکردن بەبنەمای شوراو ڕاوێژی مەبەست بووە وە گەرنا لەزۆر کاتدا هاتۆتە سەر ڕای عمرو ڕاکەی خۆی وەلا ناوە.

عائیشە (ﷺ) دەڵێت ((عەلی (ﷺ)لەزۆر شتدا هەمان ڕای عمری هەبووە و یان وازی لەڕای خۆی هێناوە بۆ ڕای ئەو، تەنانەت عەلی (ﷺ)دەڵێت: عمر ڕاوێژم پێدەکات لەشتێکداو منیش

---

[1] فقه السيرة للبوطي، لا (٥٢٩).

[2] فقه السيرة للبوطي، لا (295).

ڕایەکی ترم هەیە لەو بارەیەوە جیا لەڕایەکەی ئەو، و هەرچی دەڕوانم دەبینم هەردەبێت ئەو ڕایەی ئەو پەسەند بکەم))[1].

چوارەم:

پەیوەندی عەلی و نەوەکانی بە عومەرەوە ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ:

عمر (ﷺ)زۆر زۆر ڕێزی گرتووە لەکەس و کاری پێغەمبەری خواو نەوەکانیان و ئەمەش هەندێکە لەو هەڵوێستانە:

١ ـ بۆ سەردانمان ناکەیت (حوسەین) ؟

حوسەین ی کوڕی عەلی ابو طالب (ﷺ)دەگێڕێتەوە و دەڵێت " ڕۆژێکیان عمر پێی ووتم: ئەی کوڕی خۆم ئەوە بۆ سەردانمان ناکەیت و بەسەرمان کەیتەوە؟ منیش ڕۆژێك هاتم بۆ لای کە بەتەنها لەگەڵ موعاویەدا دانیشتبوو، (عبدالله) ی کوڕیشی لەبەردەرگا وەستا بوو نەیاندەهێشت بڕواتە ژوورەوە، و منیش یەکسەر گەڕامەوە، پاش ماوەیەك بینیمی ووتی: کوڕی خۆم نەم بینی سەردانمان بکەیت؟ ووتم: هاتم تۆ لەگەڵ موعاویەدا دانیشتنتان هەبوو، (عبدالله) ی کوڕی خۆتم بینی گەڕایەوە منیش گەڕامەوە، و عمریش (ﷺ)ووتی: تۆ لە عبدالله کوڕی عمر شایەنتری بێیتە ژوورەوە، چونکە ئەوەی لە مێشکماندا چەسپێنراوە ئەوەیە کە خوامان خۆش بوێت و پاشان ئێوە ئەی (اهل البيت) . و دەستیشی هێنا بەسەریدا.[2]

٢ ـ دڵم خۆش نیە بە ئێوەم نەداوە :

(ابن سعد) لە محمد باقر لە باوکی یەوە عەلی کوڕی حوسەین دەگێڕێتەوە: کە لە یەمەنەوە کۆمەڵێ جل و بەرگی جوان هات بۆ مەدینە و ئەویش خەڵکی پێ پۆشتە کردەوە و بەو جلە جوانانەوە دەگەڕان و عمر لە نێوان قەبری سەردار (ﷺ) و مینبەردا دانیشتبوو، خەڵکی دەهاتن بۆ لای و سڵاویان لێ دەکرد، و حەسەن و حوسەین لە ماڵی فاطمە دەرچوون بەناو خەڵکەکەدا

[1] الإمامة والرد على الرافضة ـ أصفهاني، ص (٢٩٥).
[2] المرتضى لا ١١٨ ، الأصنابة (١ / ١٣٣).

هاتن و لەو جلە جوانانەیان لەبەردانەبوو، هەرکەکەوتنە بەرچاوی عمر بەو شێوەیە ووتی: دڵم خۆش نیە کە جل و بەرگی یەمەنیم بە ئێوە نەداوە.
ئەوانیش ووتیان : ئەی ئەمیری باوەڕداران خەڵکەکەت پۆشتە کردەوە زۆر چاکت کرد. عمریش ووتی: لەبەر ئەو دوو لاوەی کە بەناو خەڵکەکەدا هاتن و لەو جلە جوانانەیان لە بەردانەبووە و داواشیان نەکردووە، و پاشان نامەی نووسی بۆ والی یەمەن کە دەست لەبەرگە یەمەنیانە بنێرێت بۆ حەسەن و حوسەین و ئەویش ناردی و پێی بەخشین و لەبەریان کرد.[1]

٣ ـ براو هاوڕێکەم پێی داووم:

جارێکیان عەلی (ﷺ)لەماڵ چووە دەرەوە عەبایەکی عەدەنی بەسەر شانەوە بوو ووتی : ئەم عەبایە هاوڕێ و براو دۆست و خۆشەویستم ئەمیری باوەڕداران عمر پێی بەخشیووم.[2]
لە ڕیوایەتێکی تردا لە (ابی السفر) ەوە دەگێڕنەوە کە ووتویەتی: عەبایەك زۆر لەبەری عەلیدا دەبینرا، بۆیە پێیان ووت: ئەی ئەمیری باوەڕداران تۆ ئەم عەبایە زۆر لەبەر دەکەیت مەسەلە چیە؟ ووتی : بەڵێ ، ئەمە هاوڕێ و خۆشەویستم عمری کوڕی خطاب (ﷺ)پێی بەخشیووم ئەو کەسەی لەبەر خوا هەمیشە ئامۆژگاری کەر بوو، پاشان گریا.[3]

٤ ـ زەوی یەنبەع :

عومەری کوڕی خطاب (ﷺ)زەوی (یەنبەع) ی بەخشی بە عەلی (ﷺ)و عەلیش خوای لێ ڕازی بێت زەوی تری بەدەمەوە کڕی و گەورەی کرد و پاشان بیرێکی تێدا لێدا هەر کە بیرەکە تەواو بوو ئاو فیچقەی کردە سەرەوە وەك گەردەنی گایەك کە سەری دەبڕێت خوێنی لێ دێت.
بە پەلە هاتن و موژدەیان دا بە عەلی ، و ئەویش لە خۆشیاندا کردی بەخێر بۆ هەژار و نەدارەکان لە ڕێی خودا تا ببێتە تێشوویەك بۆ ئەو ڕۆژەی ڕووی هەندێ ڕەش دەبێت و ڕووی هەندێکیش سپی دەبێت تا خوای گەورە لە ئاگر بیپارێزێت، لە وەسیەتنامەکەشیدا نووسی کە ئەوە نەوەك

---

[1] المرتضى ١١٨ ـ الأصنابة (١ / ١٠٦) .
[2] المختصر من كتاب الموافقة لا ١٤٠.
[3] المصف لابن ابى شبيه (١٢/ ٢٩) اسناده حسن .

میرات دابەش دەکرێت و نەدەفرۆشرێت و نەدەبەخشرێت و بەس لەبەر خاتری خوای گەورە دەستم لیّ هەلگرتووە تا لیّم قبولّ بکات .[1]

پێنجەم / (عەلی و عمر) زاوا و خەزووری یەکتر بوون :

عەلی (ﷺ)(ام کلثوم) ی کچی خۆی بەخشی بە عمری کوڕی خطاب (ﷺ)کاتیّ کە داوای کرد لیّی و ئەویش لەبەر رێزو پیاو چاکی و سیرەت پاکی یەکەی و بۆ زیاتر پتەوکردنی دۆستایەتی و خۆشەویستی نێوانیان ڕازی بوو پێی و ئەم هەنگاوەش زیاتر دوژمنان و ناحەزانی ئەم ئوممەتە نا ئومێد دەکات کە دەلّێن کینەو ڕقایەتی و ناحەزی لە نێوانیاندا بوویێت.[2]

عمر (ﷺ)زۆر فەرمودەی بیستبوو لە زاری پێغەمبەر (ﷺ)کە ئامۆژگاری ئوممەتی کردووە کە لەگەلّ کەس و کاریدا باش ڕەفتار بکەن دوای خۆی، و کاتیّ عەلی (ﷺ)بەو خوازبێنی یە ڕازی بوو، عمر لە خۆشیاندا ڕۆشتە ناو ـ ئەنصار و مهاجرین ـ و هاواری کرد " رفئونی ..." واتە پیرۆزبایم لیّ بکەن و دوعای خێرم بۆ بکەن .

و پاشان پێی ووتن هۆکاری ئەم کارەم لەبەرئەوەیە کە تێکەلّی و خزمایەتیم تێکەلّ بە خزمایەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) (بکەم چونکە لە پێغەمبەرم بیستووە فەرموویەتی ((کل سبب و نسبٍ منقطع یوم القیامة الا ما کان من سببی و نسبی)) واتە: هەموو خزمایەتی و هۆکارەکان لە ڕۆژی قیامەتدا دەپچڕێت تەنها خزمایەتی و پەیوەندی یەکانی من نەبێت . و حەزم کرد نێوان من وپێغەمبەری خوا خزمایەتی هەبێت .[3]

و ڕاستی و ڕوودانی ئەم هاوسەرگیریە ڕاستی یەکی مێژوویی یە و هیچ کەس لە زانایانی سوننەو شیعەیش ڕەدی ناکەنەوە .

(استاذ ابو معاذ الأسماعیلی) لە کتێبەکەیدا دەلّێت : خواستنی (ام کلثوم) ی کچی عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)لەلایەن عمری کوڕی خطاب ەوە ڕاستی یەکەو هەلّبەستراو نیە .

لە بەرهەمی ئەو هاوسەرگیریە عمر (ﷺ) ام کلثوم کچێکی بو ناوی نا روقیە و کوڕێکیشی بوو ناوی لێنا زەید، و هاوڕێکانی ئەم زەیدە دەگێڕنەوە کە شەوێکیان کە نێوان (بنی عدی کوری

---

[1] المحلى (٦ / ١٨٠) فقه على، نقلعجى لا ٢٢٦.

[2] الشيعة و اهل البيت لا ١٠٥ .

[3] اسناده حسن اخرجه الحاكم في المستدرك (٣ / ١٧٣).

کەعب) دا شەڕێك دروست بوو، زەید خێرا خۆی گەیاندە ئەوێ و کەوتە نێوانیان تا ئاشتیان بکاتەوە و لەو نێوانەدا بەردێك بەری سەری زەید کەوت و هەرلەوێدا شەهید بوو، کاتێ دایکیشی هەواڵەکەی بیست لە خەفەتاندا لەهۆش خۆی چوو، دوا بە دوای ئەوەش بە کاتژمێر گیانی سپارد ، و عبدالله ی کوڕی عمر (ﷺ)نوێژی لەسەر کردو حەسەنیش کە عبدالله ی کردە پێش نوێژی خۆی لە دواوە لەڕیزەکەدا نوێژی لەسەر کرد .[1]

شەشەم/ عمر (ﷺ) چۆن دەڕوانێتە فاطمە (رضی الله عنها) و ناحەزانیش چی دەڵێن :

لە (اسلم العدوی) یەوە دەگێڕنەوە دەڵێت ((کاتێ بەیعەت درا بە " ابو بکر الصدیق " کە ببێتە خەلیفەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، لەو کاتەدا عەلی و زوبێری کوڕی عەوام هاتوچۆی فاطمە یان دەرکرد و ڕاوێژیان پێدەرکرد، و هەر کە عمر بەو هەواڵەی زانی ، چوو بۆ ماڵی فاطمە و پێی ووت : ئەی کچی پێغەمبەری خوا لەناو هەموو دروستکراوەکانی خوادا کەسمان ئەوەندەی باوکت خۆش ناوێت و دوای باوکیشت کەسمان ئەوەندەی تۆ خۆش ناوێت ، و قسەی لەگەڵدا کرد لەبارەی بەیعەتەکەوە و پاشان بە عەلی و زوبێری ووت: ژیرانە بڕۆنەوە، و ئەوانیش نەگەڕانەوە بەیعەتیان نەدا.[2]

ئەو ڕیوایەتەش تا ئێرە صحیحە و لەگەڵ ـ اسناد صحیح ـ یشدا لەگەڵ ئەوبەرە ناوازە پاکەی کە خوا لە قورئاندا شایەتی پاکیان بۆ دەدات ، ئیتر شیعەکان کۆمەڵێ ڕیوایەتی بێ بنەماو ناڕاست و دژ بە هەموو پاکی و ناوازەیی ئەو بەرە قورئانییە خاوێنە یان هێناوەو بەداخەوە ـ لەناو شوێنکەوتوانیاندا بلاوی دەکەنەوە کە هەموو بوهتان و هەڵبەستراوە بەدەم ئەو دووەم پیاوەی مەزنەی ئیسلامەوە و گوایە بە فاطمە ی ووتوە: ئەوانە چی دەکەن وا کۆبونەتەوە لە ماڵەکەتدا ئەم جارە بیانبینم لێرە ماڵەکەیان پێوە دەنوسێنم وا دیارە دەیانەوێت موسڵمانان پەرتەوازە بکەن!!

---

[1] اسد الغابة (٧ / ٤٥) ، نساء اهل البیت مهند عبدالکریم (لا ١٨٥ـ ١٨٦ ...) .

[2] اخرجه ابن ابی شبیه / المصنف (١٤ / ٥٦٧) اسناده صحیح .

گوایە پاشتر هاتونەتەوە و فاطمە یش (ﷺ) بــە هــەردووکیانی ووتــوە: مەیەنــەوە ئێــرە عومــەر هەڕەشەی کردووە کە ماڵەکە بەسەرماندا بسوتێنێ و بەخوا سوێندەکەیشی دەباتە سەر و ئەوانیش نەهاتنەوە تا پاش بەیعەت دان.[1]

ئەو قەڵەمە ناپاکانە هەر بەوەشەوە نەوەستاون بەڵکو وەك (الذهبی) لە میزاندا باسی دەکات کە (الطبري الطبرسي) پیاوێکە بەکۆی دەنگی هەموو وانایانی فەرموودەیە شــیعەیەکی درۆزنــە، و گوایە وادادەنێن کە عمر لەسەر ئەو مەسەلەیە لە فاطمە ی داوە و تەنانەت (کوڕەکەشی محسن) ی لەباربردووە، و ئەمەو چەندان درۆ و دەم هەڵبەستی تر کە هیچیان هیچ بنەمایەکی ڕاستی تێدا نیە ، بەڵکو ئەو درۆو دەلەسانە تۆمەتبارکردنی عەلی کوڕی ئەبی طالبیـشی تێدایە . کە گوایــە ئەو پیاوە ئازاو بە غیرەتەی ئیسلام کە بەجەرگترین هــاوەڵی پێغەمبــەر دادەنرێــت ، بــێ دەنــگ بوبێت و نەی وێرابێت لەسەر دەستدرێژی کردنە سەر خێزانی و کچی پێغەمبەری خوا بێتە وەڵام و بەرگریان لێ بکات ، کە ئەو سەردەمە زێرینەی ئیسلامیش ئازادی ڕادەربڕین لە ئەو پــەڕی چــڵە پۆپە دابوو!!.

ئەم درۆ و دەم هەڵبەستانە ئەوەندە ڕوون و ئاشکران پێویــست بــە وەڵام دانەوەناکــەن و تەنانــەت هەندێ لە سەرچاوەکانی شیعەش بەدرۆی دەخەنەوە،[2] و ئێ لەرپوایەتی (صحیح) یشدا سابت بووە کە (محسن) هەر لەسەردەمی پێغەمبــەردا (ﷺ) لــە دایــك بــووە ئــیتر نــازانم چــۆن ئــەم سیناریۆوانە دروست کراون و چۆن لە خوا ترسان و ئەمانەتی زانستی ڕێگەی پێدابن کە ویستویانە ئەو جیلە ناوازەیەی کە محمد المصطفی لە ماوەی (٢٣) ساڵ پەروەردەکردندا وای لێکردوون کە ڕق لەیەك بوون و کورسی پەرستی و هەڵپە هەڵپی پلە و پایەی لەناو دڵیاندا ڕیشەکەن کردبوو.[3]

حەوتەم / عمر (ﷺ) عەلی دەستنیشان دەکات بۆ جێنشینی خۆی :

١- دەست نیشانکردنی ـ ئەهلی شورا ـ کاتی عمر (ﷺ) لەنوێژدا لێ ی دراو گومانی بــرد کــە نامێنێ، و موسڵمانەکانیش دەستە دەستە دەهاتنە لای و پێیان دەووت: وەسیەت بکــە بــۆ دوای

---

[1] عقائد الثلاثة والسبعين فرقة . ابن محمد اليمني (١ / ١٤٠).

[2] مختصر التحفة الأثني عشرية لا ٢٥٢.

[3] ووتەی وەرگێر.

خۆت، ئەویش دەیووت: من هیچ کەسێك نابینم شایانی ئەو کارە بێت جگە لەو شەش کەسەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کاتێ وەفاتی کرد لێیان ڕازی بوو ـ کە (علی) و (عثمان) و (زوبێر) و (طلحە) و (سعد) و (عبدالرحمن)[1].

پاشان کەسە تایبەتی یەکانی ناو ئەوانیشی بانگ کرد کە (علی و عثمان و عبدالرحمن) بوو، ئامۆژگاری زۆری کردن.[2] و ئەمەیە ئەوپەڕی دادپەروەری و ماف دان بە میللەت کە قۆرخی نەکرد لەیەك نەفەردا بەڵکو ئیختیاری دایە دەستی گەلی موسڵمان کە لەو شەشە خۆیان سەرپشك بن و چاکترینیان بۆ ئەو کارە قورسە هەڵبژێرن، و ئەمەش داهێنانێکی نوێ بوو کە ئەمڕۆ لەچەرخی بیستەم دا وولاتانی دنیا چاوی لێ دەکەن و بۆ بەرچاو ڕۆشنی گەل هەندێ کەس دەست نیشان دەکرێن.

٢- عەلی (ﷺ) چی بە عمر دەڵێت لەپاش شەهیدبوونیدا:

لە (صحیح البخاری) دا هاتووە لە (إبن عباس) ەوە دەگێڕنەوە کە ووتوویەتی: کاتێ عمر گیانی سپارد لەسەر جێگاکەی خۆی ڕایان کشاندبوو و خەڵکی بەچواردەوریدا وەستابوون و نوێژیان دەکرد، پێش ئەوەی بەرزی بکەنەوەو ببەن، یەکێ لە دواوە لەناکاو ناوشانی گرتم لام کردەوە دەبینم (عەلی کوڕی ئەبو طالب) ە: داوای لێخۆشبوونی لەخودا بۆ عمر دەکردو ووتی: کەسێ شك نابەم بەکردەوە جوانەکانیەوە بۆ لای خوا بگەڕێتەوە ئەوەندەی تۆ مەزن بێت، سوێند بەخوا هەموو گومانم بۆ ئەوە دەڕوات کە خوای گەورە دەتگەیەنێتە خزمەت دوو هاوڕێکەی پێش خۆت، و ئەوەشت بەسە کە زۆرجار لە پێغەمبەرم دەبیست دەیفەرموو: ((من و ئەبو بەکرو عمر ڕۆیشتین)، و (من و ئەبو بەکرو عمر چووینە ژوورەوە)، و (من و ئەبو بەکرو عمر دەرچووین بۆ)).[3]

٣- ووتەی عەلی (ﷺ)دەربارەی عمر (ﷺ):

عمر (ﷺ) زۆر ژیر بووە، و کارەکانیشی زۆر کاریەجێ ی بووە .. و عەلیش (ﷺ)لەدوای مردنیشی نەیویستووە پێچەوانەی کارەکانی عمر بکات، (عبدالخیر) دەڵێت: ((لەلای عەلی بووم (ﷺ)کاتێ ئەهلی نەجران هاتن بۆ لای و منیش ووتم: ئەگەر عمر کارێکی کردبێ ئەمڕۆ ئێوە

---

[1] البداية والنهاية (١٤٢/٧).

[2] البخاري، ژ (٣٧٠٠).

[3] البخاري (٣٦٨٥).

دەتوانن هەڵی بوەشێننەوە، دەڵێ: هاتن و سەلامیان لێ کـرد و لەبەردەمیـدا بـەڕیز دانیـشتن، و یەکێکیان وەرەقەیەکی لەگیرفانی دەرهێناو دایە دەستی عەلی، ووتیان: ئەی گەورەی بـاوەڕداران ئەمە بەخەتی خۆت نووسراوەو بەحـچوری پێغەمبـەری خـوا (ﷺ)، لـەم کاتـەدا عـەلیم بینـی چاوەکانی پڕبوون لە فمێسك و پاشان سەری هەڵبڕی ووتی: ئـەی ئـەهلی نـەجران: ئەمـە دوایـن نوسراو بوو کە لەخزمەت پێغەمبەردا بینووسم، ووتیان: دەی جێبەجێ ی بکەو پێمان بدە، ئەویش ووتی: ئەوەی عمر لێ ی سەندوون بۆخۆی نەبووە و لەخۆیەوە نـەیکردووە بـەڵکو بـەئامادەبوونی کۆمەڵێکی زۆر لە موسڵمانان، و ئەوەی کە لێ ی وەرگرتوون باشـترە لـەوەی کـە پێـی داوون، و سوێند بەخوا شتێك ئەو داینابێت هەڵی ناوەشێنمەوەو عمر ژیرو کاربـەجێ بـووە.[1] لەسـەر ئـەم ڕووداوە زاناکانی ئیـسلام ئـەوەیان ورگرتـووە کـە نابێـت حوکمڕایـان حوکمـەکانی پـێش خـۆی هەڵوەشێنێتەوە.

٤- عمر پێ ی ناخۆش بووە کەواتە منیش پێم ناخۆشە:-

کاتێ عەلی (ﷺ) لەڕووداوی (الجمل) بوویەوە، ڕۆشتە ناو بەسرەوەو عائشەی ڕەوانەکردەوە کاتێ ویستی بگەڕێتەوە بۆ مەککە، لەبەسرەوە کەوتە ڕێ بەرەو کوفە، و ڕۆژی دووشەممە (١٢) رجب ی ساڵی (٣٠) کۆچی چووە ناو شار، و پێیان ووت: بڕۆرە ناو کۆشکی سپی، ووتـی: ناچـم چـونکە کاتی خۆی عمری کوڕی خەطاب پێ ی ناخۆش بووە بچێتە ناوی منـیش پـێم خـۆش نـی یـە، و ڕۆیشتە ناو (الرحبە) و پاشان دوو ڕکات نوێژی لەمزگەوتی ـ جامع الأعچم ـ دا کرد.[2]

٥- (أهل البیت) ناوی عمریان خۆش دەوێت:

لەبەرامبەردا (أهل البیت) یش زۆر عمریان خۆش ویستووەو تەنانەت لەخۆشەویستی ناوی عمرەوە ناوی زۆربەی منداڵەکانی خۆیانیان بە عمر ناوە بەپێـچەوانەی ئەوانـەی ئـەمڕۆ بانگەشـەی ئـەوە دەکەن کە دۆستی (أهل البیت) ن کەچی ناوی عمر لە فەرهەنگەکانیاندا سڕاوەتەوە !!..

بۆنموونە یەکەمین کەس کە ناوی کوڕەکەی خۆی بەناوی (عمر) ەوە نا عەلی کوڕی ئەب طالب بوو (ﷺ)کە لە (أم الحبیب کچی ربیعە البکری) خێزانی بوو. و لەکێبی (الفصول) دا هاتووە کە یەکێ

---

[1] معجم البلدان (٥/٢٦٩)، فقه الإمام علی (٢/٨١٣) إسناده مرسل.

[2] تاریخ الخلافة الراشدة، عمر کنعان، لا (٣٨٣).

له كوڕەكانی عەلی ناوی عمرەو لەهۆزی (التغلب) كە كچێكی سەر بەئەو هۆزە بوو كە خالید لە (عین التمر) دای بەسەریاندا، و تەمەنی درێژبوو تا گەیشتە (٨٥) ساڵ و نیوەی میراتی باوكی كەوت چونكە هەموو براكانی پێش خۆی شەهید بوون لەگەڵ حوسەیندا (ﷺ) و ئەو نەكوژراو ئەو میراتە زۆرەی كەوت.[١]

و پاشان حەسەن (ﷺ)یەكێ لە منداڵەكانی ناو نا (عمر) (ﷺ)[٢] و پاشان حوسەینیش (ﷺ)یەكێ لەكوڕەكانی ناو ناوە (عمر) و عەلی كوڕی حوسەینیش ـ زین العابدین ـ یەكێ لەمنداڵەكانی ناوناوە (عمر)[٣] و یەكێ لە گەورە زانایانی ئیسلام بەناوی موسی بن جعفر كەناسراوە بە موسی كاظم یەكێ لەكوڕەكانی ناوی (عمر بووە).[٤] و هەروەها بەناوی ئەبو بەكرو عثمان و عائیشەو گلحە و هەموو هاوەڵانی ترەوە ناوی منداڵەكانیان ناوەو بەڕاسی خواناس و لەئیسلام تێ گەیشتبوون بۆیە وا یەكتریان خۆش ویستووەو خۆزگە شیعەكانی ئەم ڕۆژگارەش ئا بەو دڵە سافە پڕ لەباوەڕەوە بیریان بكردایەتەوەو ناوی منداڵەكانیان بەناوی خەلیفە ڕاشیدەكان و دایكانی باوەڕدارانەوە ناو بنایەو تێكەڵێی خوێن و گۆشت لەناو موسڵمانانندا دروست ببوایەتەوەو ئومێدی ئەوەش دەكەین ـ إنشاء الله ـ.[٥]

٦- عمر نەبوایە هەموو نەوەكانی حوسەین (ﷺ) نەدەمان :

بێگومان ئەوانەی ئەمڕۆ خۆیان بەنەوەی حوسەین (ﷺ)دەزانن و خۆشیان دەوێن و سنگیان بۆ دەكوتن دەبێ ئەوە بزانن كە ئەگەر عمری كوڕی خطاب (ﷺ) لەدەستەوتەكانی فارسەكاندا كچی یەزد جەردی پاشای فارسەكانی پێنەبەخشیایە كە پاشتر عەلی كوڕی حوسەینی لێ بوو كە ناوی (زین العابدین) ی لێنرابوو حوسەین بەبێ نەوە دەمایەوە و ئەم شیعانەی ئەمڕۆش نەدەبوون.[٦]

---

[1] الفصول المهمة، لا (١٤٣).

[2] الشيعة وأهل البيت، لا (١٣٣).

[3] هەمان سەرچاوە، لا (١٣٤).

[4] هەمان سەرچاوە، لا (١٣٥).

[5] إذهبوا فأنتم الرافضة، عبدالعزيز الزبيدي، لا (٢٣٠).

[6] اذهبوا فأنتم الرافضة لا ٢٣٢.

٧ ـ کوڕانی حەسەنیش (ﷺ) عمریان خۆش دەوێت :

(حفص) ی کوڕی (قیس) دەڵێت : دەربارەی (مسح علی الخفین) پرسیارم لە عبداللە ی کوڕی حسن کرد و ئەویش لەوەڵامدا ووتی: مەسحی بکە ، چونکە عمری کوڕی خطاب (ﷺ) مەسحی کردووە ، دەڵێ: ووتم، من لەتۆم پرسیوە ئایا خۆت (مسح علی الخفین) دەکەیت ؟ لەوەڵامـدا ووتی : ئەمە بۆ تۆ ناشێت ، من دەڵێم عمر مەسحی کردووە تۆ دەڵێت ئەی تۆ ؟! دەی عمـر لـە منیش و تۆیش و هەموو سەرزەوی باشترە، منیش پێم ووت: ئەی (ابا محمد) هەنـدێ خـەڵك وا گومان دەبەن کە ئەمە لە توقیەوە بوویێت لە لایەن ئێوەوە، ئەویش لە وەڵامدا پێـی ووتم : (کـە لەنێوان قەبری پێغەمبەر و مینبەرەکەیدا بوو) ، ئەی خوای پەروەردگارم مـن ئەمـە قـسەمە لـە نهێنی و ئاشکرادا کەس داوای ئەم قسەیەم گوێ بۆ هیچ قسەیەکی تر نەگرێت ،

و پاشان ووتی: ئەمانە کێن وا دەزانن عەلی ترسنۆك بـوو (ﷺ)گوایـە پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) فەرمانی پێداوە و کەچی فەرمانەکەی شکاندوە ، هەر ئەوەنـدە بەسـە کـە عـەلی سـوك بکـات کەسێك کە بلێت پێغەمبەری خوا (ﷺ) عەلی دانـاوە بـە خەلیفـە لـەدوای خـۆی و عـەلیش جێبەجێی نەکردووە و قسەکەی شکاندوە.[1]

[1] النهی عن سب الأصحاب و ما فیه من الأثم و العقاب .

جێ باسی سێیەم

عەلی (ﷺ) لەسەردەمی عوسماندا (ﷺ):

یەکەم / بەیعەت دانی عەلی (ﷺ) بە عوسمان (ﷺ):

هەر کەموسڵمانان لە بە خاك سپاردنی عمر (ﷺ)بونەوە، خێرا کۆمەڵی ئەنجومەنی باڵای دەوڵەتی ئیسلام کە لە ئەهلی شوڕادا خۆی دەبینیەوە خۆیان گەیاندە ماڵی دایکی باوەڕداران عائشە (ﷺ) تا خێرا گەورەترین کێشە چارە بکەن کە هەڵبژاردنی خەلیفە و سەرکردەی ئوممەتە، و دوای تاوتوێ کردنێکی زۆر و بەیارمەتی خوا گەیشتنە ئاکامێکی زۆر باش کە هەموو لایەك پێی ڕازی بوون.[1] بە کۆی دەنگ هاتنە سەر ئەوەی عبدالرحمنی کوڕی عەوف هەڵبژێرن (ﷺ)و خەریك بوو ئـەهلی شوڕایش جێگیری بکەن بەلاّم وەك (الذهبی) دەڵێت : گەورەترین چاکی و لێهاتوویی عبدالرحمن لەوەدا بوو کە پێش ئەوەی ئەهلی شورا قسە بکەن خۆی لەو کارە (عزل) کرد و هەڵسایەوە و ئەو بەرپرسیارێتی یە گەورەیەی دابەسەری ، عوسمانی کوڕی عەففان دا.

جا ئەگەر عبدالرحمن حەزی بە پلەو پایە بکردایە و کورسی پەرست بوایە ئەوا ئەو هەلە زێڕینەی لەدەست خۆی دەرنەدەرکرد یان هەر هیچ نەبوایە دەیدا بە کوڕی مامەکەی خۆی سـەعدی کـوڕی ئەبی وەقاص (ﷺ) تا لەبنەماڵەکەی دەرنەچوایە.[2]

لەڕیوایەتی (بوخاری) دا هاتووەدەڵێت: لەپەش نوێژی بەیانی ـ ئەو پیاوانە کۆبوونەوە، و ناردیان بەدوای هەموو ئـەو ئەنـصارو موهاجیرانـەی لەوکاتـەدا لـەوناوە بـوون، و ناردیـشیان بـەدوای سەرکردەکانی سوپاو فەرمانڕەوای ناوچەکاندا کە هەموویان لەو ساڵەدا عمر پێش شـەهیدکردنی بانگی کردبوونەوە تا پێکەوە حەجیان پێ بکات، و کاتی کۆبونەوە عبدالرحمن کوڕی عەوف (ﷺ) بەدەنگی بەرز شایەتمانێکی هێناو پاشان ووتی: ئەی عەلی هەرچی سەیری خەڵکەکە دەکەم هـەر

---

[1] عثمان بن عفان ـ صادق عرجون لا ٦٢ ـ ٦٣.

[2] سیر أعلام النبلاء (١ / ٨٦).

هەمووی عوسمانیان بەدڵە و تۆش لەگەڵمان بە لەو کـارەدا، بەعوسمانیـشی ووت: بەیعـەتت پـێ دەدەم لەسەر سونتەتی خواو پێغەمبەرو هەردوو جێنشینەکەی دوای خۆی. و پاشان موهاجیران و ئەنصارەکانیش بەیعەتیان پێداو دواتر سەرکردەکان و فەرمانڕەواکانیش.[1]

و لەڕیوایەتی خاوەنی کتێبی (التمهید والبیان) دا هاتووە کە عەلی کوڕی ئـەبو طالـب دووەمـین کەس بوو لەپاش عبدالرحمن ی کوڕی عەوف بەیعەتی خۆی دا بەعوسمان.[2]

دووەم/ هەندێ ڕیوایاتی پڕوپوچ لەو بارەیەوە:

لە مەسەلەی هەڵبژاردنی عوسماندا، کۆمەڵێ ڕیوایەت دروست کراوە لەمێژوودا کە هیچ کام لـەو ڕیوایەتانە (صحیح) نین، بەڵکو لەم دواییانەدا ڕۆژهەڵاتناسە کینە لەدڵەکان هاتن گەورەیان کردن و باسیان کردن چونکە لەگەڵ هەواو مەزاجی دژایەتی کردنـی ئیـسلام و موسـڵماناندا دەگونجـاو تۆوی ناکۆکی و جیاوازی پێ دەڕوێنرا لەناو موسڵمانانداو لەوانە (أبـو مخنـف) کتێبـی تایبـەتی لەسەر نووسی بەناوی (کتاب الشوری) و هەروەها (إبن عقدە) و (إبن بابویە).[3] ئێمـەش هەنـدێ لەو دەمهەڵبەستە نیاز گڵاویانە دەهێنین و لێیان دەکۆڵینەوە:

١- گوایە، هاوەڵان خزم خزمێنەیان کردووە!:

ئەمە تۆمەتێکە بۆ هەرکەسێك شیاو بێت هەڵبەسترێت بەدەمی یەوە، بۆ هاوەڵان هەرگیز شـیاو نی یە، ئەوانەی ئەم جۆرە تۆمەتانە ئەدەنە پاڵ هاوەڵە ئازیزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوە بەخۆیان بزانن یان نە ئەوە پێغەمبەری ئەکرەم تاوانبار دەکەن ـ پەنامان بـەخوا ـ بـەوەی کـە نـەیتوانیوە بەجۆرێ پەروەردەیان بکات هەق بڕۆن و مافی ماف داران نەفەوتێنن و خزمایـەتی بەکارنـەهێنن لەبەیعەت و دیاری کردنی خەلیفەدا!..

[1] البخاري، كتاب الأحكام، ژ (٧٢٠٧).
[2] التمهيد والبيان، لا (٢٦).
[3] الذريعة الى تصانيف الشيعة (١٤/ ٢٤٦).

(الكلبي وأبـي مخنـف) لـەباوكی یـەوە أحمـد الجـوهری دەڵێـت (عمـر هەسـتا بـەوەی یـەكلایی كردنەوەكانی دایە دەستی عبدالرحمن و عەلیش لەوێدا هەستی كرد خیلافەتی لەدەست دەرچووە!! چونكە عبدالرحمن ـ عثمانی خزمی خۆی هەڵدەبژێرێت!!).[1]

(ابن تیمیه) زۆر جوان وەلآمی ئـەم ووتانـە دەداتـەوە و دەڵێـت : عبـدالرحمن و عوسمـان هـیچ خزمایەتیەك لە نێوانیان نەبووە كە نزیك بووبێت نەبرای بوو، نە ئامۆزا، نەخالۆزا، بەڵكو هەر لە هۆزەكەشی نەبووە بەڵكو ئەم لە (بنی زهره) یەو ئەو لە (بنی امیه) و بنی زهـره لـە (بـنی هاشم) نزیك تر بون تا لە (بنی أمیه) ، چونكە بنی زهره خاڵوانی پێغەمبەر بوون عبـدالرحمن لەوانە و سەعدی كوڕی ئەبی وەقاصیش لەوانە كە پێغەمبەر(ﷺ) دەربارەی فەرموویـەتی (هـذا خالي ، فليرني أمرؤ خاله).[2] واتە: من ئەمە خاڵمە دەی كێ خاڵی خۆیم نیشان دەدات .[3]

بۆ دەبینی شیعەكان هەموو بەڵگەیەكیان لەم مەسەلەیەدا ئەو تۆمەتەیە كە گوایە عبدالرحمن بە پاڵنەری خزمایەتی عوسمانی دەست نیشان كردوە ئیتر ئەوەیان لەیاد چوو كە خزمایەتی پشت لـە خزمایەتی ژن و ژن خوازی بەهێزترە و ئەوە لەلایەك و لەلایەكی تریشەوە بیركردنـەوە تێڕوانینـی ئەو بەرە ناوازەیەی كە لەژێر چاودێری خوا و پێغەمبەردا پەروەردەبوون و گەورەبوون ناگونجێـت و ناچێتە عەقلی هیچ مرۆڤێكەوە كە بابەتیانە و دوور لە ڕەگەز پەرستی و مەزهەب گـەرێتی بـیر بكاتەوە كە بەهیچ جۆرێك خزم و خزمێنەیەیان كردبێت.

٢ ـ حیزبی ئەمەوی و حیزبی هاشمی :

لە ڕیوایەتی (ئەبی مخنف) هاتووە كە لەكاتی بەیعەت دانەكەدا خەڵكەكە بوبوون بە دوویەشەوە ، و بەشی بۆ بەنو هاشم و بەشی بنی امیە!! و ئەمەش بە هیچ شێوەیەك ڕاست و صحیح نیـە و هیچ ڕیوایەتێكی صحیح و چعیف ی لەسەر نیە ،[4] و ئەم ڕوداوەش پێویستی بەوەڵآم دانەوە نیـە چونكە ئەو جیلە ناوازەیە ـ ناچێتە عەقڵەوە ـ ناكۆكی عەشایەریان بەكارهێنابێت كە پێغەمبەری

---

[1] أثر التشيع في الروايات التأريخية، لا (٣٢٢).

[2] صحيح السنن الترمذی (٣ / ٢٢٠) ژ ٤٠١٨.

[3] مناهج السنة النبوية(٦ /٦٧١ـ ٦٧٢).

[4] مرويات ابی مخنف في تاريخ الطبری لا (١٧٧ـ ١٧٨).

ئیسلام (۲۳) ساڵ لە ژیانی پێغەمبەرایەتی توانی لەڕیشەوە دەری بهێنێ و برایەتی موسڵمانەتی لە جێگەیدا بڕوێنێت .

۳ ـ درۆ و بوهتان بەدەم عەلیەوە (ﷺ):

(ابن کثیر) دەڵێت : کۆمەڵێ لە مێژوونوسەکان لە نێوانیاندا ـ ابن جریر ـ و کەسانی تریش ڕیوایەتێك دەگێرنەوە لە پیاوانێکەوە کە کەس نایانناسێت کە عەلی بە عبدالرحمانی ووت: فێڵت لێ کردم، و لەبەر خزمایەتی ژن و ژن خوازی نێوانتان و ئەو وتووێژەی ڕۆژانەی نێوانتان عوسمانت دەست نیشان کرد ، و ئەویش هەندێ بیانوی هێنایەوە و پاشان و ووتی " ان الذین یبایعونك انما یبایعون الله ید الله فوق ایدهم فمن نکث فأنما ینکث علی نفسه ومن اوفی بما عاهد علیه الله فسیؤتیه اجراً عظیماً " .

چەندان ڕیوایەتی تریش کە پێچەوانەی فەرمودە ـ صحیح ـ ەکانن و زۆرێ لە شیعەکان و چیرۆك نوسە گێلەکانیش بەبێ ئەوەی لە صحیح ـ ضعیف ـ ی بکۆڵنەوە و نقلیان کردوەو لەکتێبەکانیاندا نوسیویانەتەوە.[1]

سێیەم / عەلی (ﷺ) سزا شەرعیەکانی جێ بەجێ دەکات ـ الحدود ـ :

۱ـ عەلی سزا شەرعیەکانی کە بە " الحدود" ناسراون جێ بەجێ دەرکرد لە دەوڵەتەکەی عوسماندا، لە (حصین کوڕی منذر) ەوە دەگێڕنەوە دەڵێت : لەلای عوسمان بووم کاتێ ولیدیان هێنا و دووکەس شایەتیان لەسەردا کە عەرەقی خواردۆتەوە و یەکێکیان ووتی عەرەقی خواردووە و ئەوی تریشیان ووتی من ئەم بینی بڕشێتەوە ، عوسمانیش ووتی : ئێ نەڕشاوەتەوە تا خواردبێتیەوە.

عوسمانیش (ﷺ) ووتی : ئەی عەلی هەستە دارکاری بکە ، و عەلیش (ﷺ) ووتی : حەسەن هەستە تۆ دارکاری بکە، عوسمانیش ووتی : ((الحسن وَلِّ حارها من تولیّ قارّها)) واتە حەسەن بزانم چۆن ئازاری دەدەیت وەك چۆن چێژی لەمەی وەرگرتووە، وەك بڵێی تۆ ناتوانیت بۆیە ووتی: ئەی عبدالله ی کوڕی جعفر تۆ هەستە دارکاری بکە، و جەعفەر دەستی کرد بە لێدانی و عەلیش بۆی دەژمارد و کە گەیشتە چل ، ووتی بەسە ، پاشان وتی: پێغەمبەری خوا (ﷺ) چل داری

[1] البدایة والنهایة (۷/ ۱۵۲)

حەدی داوە لە عەرەق خۆر و ئەبوبەکریش چل و عمر کردویەتی بە (٨٠) و هەمویشی سوننەتە و ئەمەشم پێ خۆشە .[1]

وعەلی (ﷺ)لەو بارەیەوە دەڵێت: ئێوە لەسەر وەلید تانە لە عوسمان دەدەن وەك ئـەو وایـە بڵـێین دوستێك هاوکار و دۆستەکەی خۆی بکوژێت و تاوانی عوسمان چیە لەسەر کاری ناشـەرعی خـۆی لێیداوە پاشانیش لەسەر کار لای برد.[2]

٢ ـ ڕاوێژکاری عوسمان بە عەلی لە ڕزگارکردنی ئەفریقیەدا :

لە (ریاض النفوس) داهاتووە کە عوسمانی کوڕی عەفان (ﷺ)لە والی میسر " عبدالله ی کوڕی سەعد " ەوە نامەی بۆ هات تیایدا نوسیبوی کە موسڵمانەکان جار بەجار دەچنە ناوچەی دوژمنان لە کەناری ئەفریقیە و هەندێ زیانیان پێ دەگەیەنن و دەگەڕێنەوە چونکە زۆر نزیکن لـە سـنوری موسڵمانانەوەو و عوسمانیش (ﷺ) پاش ئەوە (میسوەری کوڕی مەخزەمە) ی بانگ کرد و پێی ووت : حەزدەکەم سوپا بەرێ بخەم بۆ ڕزگار کردنی ئەفریقیە، و پێی ووت : تۆ لەم بارەیـەوە چـی دەڵێیت: ووتی غەزویان بکـــــە .

پاشان ووتی: هەروەها ئەمرۆ گەورە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کۆدەکەمەوە و لەو بارەیەوە پرس و ڕایان پێدەکەم و ئەوان چیان پێ باش بێت وا دەکەم یـان زۆریـەیان چـی پـێ بـاش بێـت وادەکەم، عەلی و طلحە و زوبێر و عەباس ی بانگ کـردو یـەك یـەك دانیـشتنی پـێ کـردن لـە مزگەوتدا و پاشان (ابا الأعـور)، سەعیدی کوڕی زەیدی بانگ کرد و ووتی: بۆ حەز ناکەیت ئەی (ابا الأعور) سوپای ئیسلام بەرەو ڕزگار کردنی ئەفریقیە بەرێ بخەین ؟ ئەویش ووتی : لە (عمر) م بیستووە کە دەیووت: یەك موسڵمان ناخەمە ڕێ بۆ جەنگی ئەفریقیە تا ئاوی تەڕ لە چاوەکانمدا بێت ، ومنیش نامەوێت تۆ سەرپێچی عمر بکەیت .

عوسمانیش پێی ووت : وەڵلاهی من لێیان ناترسم ئەوان خوا خوایانە کەس غەزویان نەکات و لـە جێی خۆیان بمێننەوە و ئیتر هیچ کەس لاری نەبوو لەو مەسەلەیدا و ئەویش چووە سەر مینبـەر و وتارێکی دا بۆ موسڵمانان و هانی دان بۆ جیهاد و ڕزگـارکردنی وڵاتـی ئەفریقیـە و هەنـدێ لـە

---

[1] شرح النووی علی صحیح المسلم کتاب الحدود (١١/ ٢١٦)

[2] تاریخ الطبری(٥ / ٢٧٨)

هاوەڵانیش بەشداری ئەو سوپایەیان کرد وەك " عبـدالله ی کـوڕی زوبـێر و ئـەبو زەڕی غـەفاری (ﷺ)" .[1]

٣ ـ ڕای عـەلی (ﷺ) سەبارەت بە یەك شێواز خوێندنەوەی قورئان :

عوسمان (ﷺ)موجاهدین و ئەنصاری کۆکردەوە و سەبارەت بە کۆکردنەوەی موسڵمانان لەسەر یەك جۆر قورئان خوێندن پرس و ڕای پێکردن و لەناو گەورە هاوەڵانـدا عـەلی کـوڕی ئـەبو طـالبیش ئامادەبوو،و عوسمان ئەم کارە گەورە و ترسناکەی خستە بەردەستی پوختەی ئوممەت و فەرماندە و سەرکردە هیدایەتخوازەکان ، و مەسەلەکەیان پێکەوە تاوتوێ کرد و گفتوگۆی تەواوی لەسـەرکرا، تا ئەوان ڕای عوسمانیان زانی و عوسمانیش ڕاو بۆچوونی ئەوانی بۆ دەرکەوت، و ئیتر هەموو ناوچە فراوانەکانی تری ئیسلام ئەم کۆ دەنگی یەیان پێ گەیشت و یەك کەس ملە جڕێی تێدا نەکرد.[2]

عوسـمـان (ﷺ) لـە خۆیـەوە و وەك بیدعەیـەك ئـەم کـارەی نـەکرد بـەڵکو پێـشتر (ابـو بکـر الصدیق)(ﷺ)کردویەتی و عوسمانیش بە پـرس و ڕاو ڕەزامەنـدی هـەموو هاوەڵـە بـەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم کارەی کرد و زۆر جوان بوو لەلایان و پێیان ووت : ئەم بۆ چونەت زۆر جوانە ـ نعم ما رأیت ـ .

(مصعب ی کـوڕی سـەعد) کـە هـاوەڵێکی پێغەمبـەری خـوا بـوو (ﷺ) بینـی کـە عوسمـان قورئانەکانی تر دەسوتێنێت و هەموو موسڵمانان ئەو کارەیان پێ جوان بـوو،[3] و عـەلیش (ﷺ) هەموو جارێ دەیوت : دەربارەی عوسمان ڕۆمەچن و زۆر باسی مەکەن بە چاکە نەبێت، وەللاهـی ئەوەی ئەو کردی لەـ سـوتاندنی قورئانـەکان ـ لـە خۆیـەوە نـەیکرد و بـەڵکو بـە پـرس و ڕای هەموومان کردی ، وەڵلاهی منیش بەرپرسیارێتی ـ خیلافەت ـ وەربگرم ئەوەی ئەوکردی منیش دەیکەم.[4]

---

[1] ریاض النفوس (١ / ٩،٨)

[2] عثمان بن عفان ـ صادق عرجون لا ٧٧٥.

[3] التأریخ الصغیر للبخاری (١/ ٩٤)اسنادە حسن لغیرە .

[4] فتح الباری (٩/ ١٨) إسنادە صحیح .

چوارەم ـ هەڵوێستی عەلی (ﷺ) لە کاتی شەهید کردنی عوسماندا :
کۆمەڵێ هۆکاری جۆراو جۆر و تێکەڵ بەیەك، بوونە هۆی ئاژاوەی شەهید کردنی عوسمان (ﷺ) یەکێ لەوانە هۆکاری خۆش گوزەرانی کۆمەڵگەی ئیسلامی، و سروشتی گۆڕانکاریانە کۆمەلآیەتیەکان ، و هاتنی عوسمان (ﷺ) بە دوای عمردا ،و زۆری لە گەورە هاوەلآن شاری مەدینەیان چۆڵ کرد، و ڕەگەز پەرستی سەردەمی نەفامی بەدی دەکرایەوە، و پیلانی ناحەز و کینە بازان ، هەنگاونانی وردی دوژمنان بۆ دۆزینەوەی بیانوو لە دژی عوسمان ،و هەستی خەلکی جۆلآندن، و کۆمەڵێ هۆکاری تر کە بە درێژایی لە ژیانی عوسماندا هێناومە.
دوژمنانی ئیسلام لێزانانە هەستی موسڵمانانیان دەجولآند بەرەو بەرەنگاربونەوەی کارەکانی عوسمان ، کۆمەڵی پڕوپاگەندە دروست کراو بلآوکرایەوە لە ناو موسڵماناندا لە هەموو لاوە دەمەقاڵی دەکراوهانی خەلکیان دەدا لەدژی عوسمان و خیلافەت و موجادەلە کردن لەگەڵیدا بۆ شکاندنی لەبەردەم جەماوەرداو تەشەریان لەو والیانە دەدا کە ئەو دایمەزراندبوون و کۆمەڵی تەزویر و ساختە کاری و ووتەی هەڵبەستراو بەناوی هاوەلآنەوە (ﷺ)وەك عائشە و عەلی و زوبێر و طلحە
و ئەوەیان لەناو خەلکیدا بلآودەکردەوە کە عەلی شایانترە ببێتە خەلیفەی موسڵمانان و جێ وەسیەتی پێغەمبەری خوا بوو بۆ دوای خۆی و دامەزراندنی کۆڕ و کۆمەڵ بۆ برەو دان بەو درۆ و دەلەسە و ئاژاوانە لە شارە گەورەکانی ئیسلام وەك بەسرە و کوفە و میسر کە ئەوە دەگەیەنی پێشتر نەخشەی بۆ کێشرابێت.
خەلکی شارەکانیان بەوە دەخەڵەتاند کە لەسەر بانگەشەی هاوەلآن ئەم کارەدەکەن و کارەکەیان ئەوەندە زل کرد تا پەنا بە خوا گەیاندیانە حەدی " خوێن ڕشتن"! .[1]
و ئەو خوێنڕێژانە بۆ ئەوەی خەلکی بە پیاو چاك و دڵسۆزی ئیسلامیان بزانن بە (الله اکبر) ەوە دەچوون بۆ شارەکان و ئەیان ووت دژ بە زوڵم و ستەمکاری دەوەستین و فەرمان بەچاکە و بەرگری لە خراپە دەکەین، و داوای گۆڕینی هەندێ والی و کار بەدەستیان دەرکرد، بەلآم وردە وردە

[1] دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة لا ٤٠١.

شتەکەیان گەورە کرد و نیازی پیسیان دەرخست کە لابردنی عوسمانە و هەر بەوەشەوە نەوەستان دەستی ڕەشیان بە خوێنی ئەو هاوەڵە دڵسۆز و گیان لەسەردەستەی پێغەمبەری ئیسلام سور کرد.

هەر کەزانیان لە شارەکانەوە سوپا بەڕێ کەوتووە بۆ پارێزگاری لە حورمەتی خەلیفە و پایتەختی خیلافەت، خێرا ئەو نیازە گلاوەی کە پێشتر بەتەما بوون ڕۆژی خۆی جێ بەجێی بکەن خەریك بوو لە دەستیان دەرچێت و بۆیان نەکرێت، بۆیە بە هەلیان زانی کە دەوری خەلیفە عوسمان (ﷺ) چۆڵە و عوسمانیش حەز بە خوێن ڕێژی ناکات بۆیە زۆریان بۆ هێناو شەهیدیان کرد.[1]

و ئەم کارە ڕێکخراوەش بە سەرکردایەتی " عبداللە ی کوڕی سەبەء " ی جولەکە بەڕێوە چوو، وە ئەم کوشتنەشی هەموو جیهانی ئیسلامی هەژاند و کاریگەری یەکی وای بە جێهێشت ئەمڕۆش موسڵمانان پێوەی دەناڵێنن.

١ ـ هەڵوێستی عەلی (ﷺ) لە سەرەتای ئاژاوەکەوە :

عەلی (ﷺ) وەك عادەتی خۆی گوێ ڕایەڵی و ئامۆژگاری و ڕاو بۆچونی پێویست و جوانی دەبەخشی بە خەلیفەی سێیەمی ئیسلام و ئەوەتا خۆی دەری دەبڕێت کە تا چەندی ئامادەی گوێڕایەڵی عوسمانەو پابەندە بە هەموو فەرمانێکیەوە با ئیتر زۆر قورس و ناڕەحەتیش بێت وەك دەڵێت ((لو سيّرني عثمان الى صرار لسمعت واطعت)).[2]

واتە: ئەگەر عوسمان بڵێت بڕۆ بۆناو دەریایش دەڕۆم وگوێڕایەڵی دەکەم .

و کاتێ ئاژاوە گێڕان گەیشتنە (ذى المروة) پێش مانگ و نیوێك لە شەهید کردنی عوسمان (ﷺ)، عوسمان هەستا بە ناردنی عەلی (ﷺ)و پیاوێکی تر بۆ ناویان و عەلیش ڕۆشت بۆ لایان و پێی وتن: ڕازین بە حوکمی قورئان و ڕازیش بکرێت لە هەموو ئەو شتانەی گلەییتان لێیان هەیە ، و ئەوانیش لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن.

پاشان لەسەر (٥) خاڵ ڕێك کەوتن:

---

[1] مصنف ابن ابى شيبه (٢٢٥/١٥) سنده صحيح

[2] تاريخ خليفة لا ١٦٩.

أ: دورخراوەکان بگەڕێنەوە.

ب: بیٚ بەشەکان مافیان بدرێتەوە.

ج: ماڵی ـ فه يء ـ بلاوبکرێتەوە و دادپەروەری بکرێت لە دابەش کردندا.

د: (ابن عامر) بکرێتەوە بە والی بەسرە .

هـ : ئەبو موسی یش بهێنێتەوە بەسەر کوفەوە.[1]

و پاشان عوسمان یەك یەك لەگەڵ وەفدەکاندا دانیشت و ڕێکەوتنی لەگەڵدا کردن و هەموویان بە خۆشی یەوە گەڕانەوە بەرەو شارو ناوچەکانی خۆیان.[2]

پیلان گێرانی پشتی پەردە عبداللە ی کوڕی سەبەئی جولەکەو هاوکارانی زانیان وا خەریکە نەخشەکەیان پوچەڵ دەبێتەوە و مەسەلەکە به هێمنی و لەیەك گەیشتن کۆتایی پیٚ هات، بۆیە ئەم جارە زۆر ئیبلیسانەتر هەنگاویان ناو ویستیان ئەو ئاشتەوایی یەی نێوان شارەکان و عوسمان تێك بدەن.

کاروانی میسریەکان بەرەو وڵاتی خۆیان کەوتنەوەڕیٚ بەلاٚم لە ڕێگە سوارێك هەر نزیك دەبویەوە لێیان و دوبارە دوور دەکەوتەوە وەك بلێی بمگرن ، و ئەوانیش گومانیان تیٚ برد و چوون بۆی تا بزانن ئەمە چیە؟ هەر کە لێیان نزیك کەوتەوە و گرتیان و پێیان ووت: چیە ئەمە؟

ئەویش ووتی: من ئەمیری باوەڕداران ناردومی بۆ میسر و نامەم پێیە لە عوسمانەوە بۆ والی میسر، وئەوانیش نامەکەیان لێسەند، دەبینن بەدەمی عوسمانەوە نوسراوە ئەگەر ئەمانە گەیشتنەوە میسر یەکسەر هەموویان بکە بەدارا و بیانکوژە یان یەکی دەست و قاچێکیان ببڕە!! ئەوانیش ئەمەیان خوێندەوە یەکسەر گەڕانەوە بۆ مەدینە.[3]

و عوسمانیش ووتی ئەمە بە هیچ جۆرێك نامەی من نیە و من نەم نوسیوە، و خاڵ لە دوو شت بەدەر نیە : یەکەمیان ئەوەی دوو پیاوی موسڵمان شایەتی بدەن یان سوێند بخۆن کە من نوسیومە، ومنیش شتی وام نەنوسیوە و بە کەسیشم نەوتووە کە بینوسێت، دووەم: یان ئەم نامەیە

---

[1] فتنة مقتل عثمان (١/ ١٢٩) .

[2] هەمان سەرچاوە (١/ ٣٢٩)

[3] تاريخ الطبري (٥/ ٣٧٩)

ساختەیەویە ناوی من و مۆری منەوە نوسراوە، بەڵام ئەوان باوەڕیان پێنەکرد.[1] کە ئەو پیاوێکی پاك و ڕاستگۆ بوو، بەڵام دیار بوو لەبەر شتێکی دەروونی نـاو مێـشکیان باوەڕیـان پـێ نـەکرد .نامەکەش ساختە بوو لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

* عێراقیەکان چۆن زانیان بە مەسەلەی ئـەم نامەیـە خـۆ ئـەوان بـەرەو عێـراق گەڕابوونـەوە و ماوەیەکی زۆر لە میسریەکان دوور کەوتبونەوە کەچی لەیەك کاتدا گەڕانەوە، وەك بڵێـی لەسـەر مەوعید بوون !!!

کە ئەمەش ناچێتە عەقڵـەوە، بـەڵکو هـەر ئەوانـەی ئـەو پیلانـە خوێناویـەیان داڕشـت بـۆ میسریەکان هەر ئەوانیش سوارێکیان نارد تا بگاتە عێراقیەکان و مەسەلەی نامەکەی عوسمـان و میسریەکانیان تێ بگەیەنێت و ئەمەش ئەم وتەی عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ)دەیسەلمێنێت کە پێی ووتن: ئەی خەڵکی کوفە و ئەی خەڵکی بەسرە ئایا چۆن بەم مەسەلەیەی میسرتان زانی کـە ئێوە چەندان قۆناغتان بڕیبوو وا پێکەوە گەیشتنەوە لامان .[2] بـەڵکو عـەلی (ﷺ) ڕاسـتەوخۆ دەڵێت " ئەمە کارێکە سوێند بەخوا هەر لەناو شاردا بوون نەخشەی بۆ کێشراوە.

لەگەڵ ئەم نامەیەشدا بەڵکو بەدەم دایکی ئیمانداران و هاوەڵەکانی تریشەوە نامەیان ناردبوو بـۆ شارەکان و لەوانە بەناوی عائشەوە (ﷺ) نامەیان نووسیبوو بۆ شارەکان کە دژی عوسمان هەسـتن ئەویش ووتی: شتی وانیە سوێند بەو کەسەی باوەڕداران باوەڕیان پێیەتی و کافرانیش بـێ بـاوەڕن پێی تا ئەم ساتەی لێرەدا دانیشتووم و ڕەشاییم نەخستۆتە سەر سپیایی ـ کاغەز ـ ،[3] و ئەو جا ووتیان بە عەلی (ﷺ)تۆ نامەت بۆ ناردووین کە بگەڕێینەوە بۆ مەدینە و ئەویش ووتی: وەڵلاهی من شتی وام بۆ کەس نەنوسیوە، هەر بەو شیوەیەش بەدەم طلحە و زوبێـرو هـاوەڵانی تریـشەوە نوسیبویان کە گوایە وەرن بۆ مەدینـە چـونکە جیهـاد لـە مەدینـە خێرتـرە لـە جیهـاد لەسـەر سنورەکانی دەوڵەتی ئیسلامی، بەڵام بەرپیواياتی ـ صحيح ـ دەرکەوت کە هیچیان ڕاست نـەبوون بەڵکو بە ساختە نوسراوە، با هەندێ لە نوسەرەکانی ئەم سەردەمەش لە خوا بترسن و نەوێرن ئەو مێژووە بەو جۆرە نقل بکەن کە پیلان چیان دایان ڕشت بۆ شەهیدکردنی عوسمانی کـوڕی عـەفان

---

[1] فتنه مقتل عثمان (٥/ ١٣٢) البداية والنهاية (٧/ ١٩١)

[2] تاريخ الطبری (٥/ ٣٥٩)

[3] تحقيق مراقف الصحابة (١/ ٣٢٤)

(ﷺ) بەڵكو با بە بابەتیانەوە بكۆڵنەوە لەمەسەلەكە ئەو جا قەڵەم بخلێنن بـە وەرەقـەدا چـونكە لەسەر هەموو ووشەیەك كە دەی نوسین لێپرسینەوەی قورس هەیە بۆیان لە ڕۆژی قیامەتدا.[1]

٢ ـ هەڵوێستی عەلی (ﷺ) لەكاتی گەمارۆدا :

گەمارۆیان لەسەر عوسمان توندكرد تا ڕادەیەك گەیشتە ئەوەی بۆ نوێژەكانیش نەیانهێشت بێتـە دەرەوە، بەڵام زۆر خۆگر و ئاسایی و بەئارام بوو لەسەر ئەم (بلوی) یەی پێغەمبەری خـوا (ﷺ) هەواڵی پێدابوو كەدێتە ڕێ ی، و لەگەڵ باوەڕی پتەویدا بە قەزاو قەدەر هەر خەریكی ئەوەبوو كە موسڵمانان بە هۆش خۆیان بێنەوە بۆیە وتاری بۆ دەدان بە دەنگی بەرز و لەماڵەكـەی خۆیـەوە و باسی گەورەیی و تاوانی خوێنڕشتنی موسڵمانانی بۆ دەكردن و جارێكی تـر باسـی كـارە چـاك و جوانەكانی پێشتری خۆی بۆ دەكردن و باسی (١٠) كەسەكەی (عشرة المبشرة) ی بۆ دەركـردن تـا بۆیان دەربكەوێت كەسی ئاوا دڵسۆزی پێغەمبەرو ئایینی خوا بێـت چـۆن بـۆ تـەماحی دنیـایی قیامەت لەدەست خۆی دەدات ئایا كەسێك لە خزمەت پێغەمبەری خوا پەروەردە بوبێت شـایانە ئاوا هەلسوكەوتی لەگەڵ دا بكرێت ؟!.

تا وای لێهات تەواو دەستیان گرت بەسەر شاری مەدینەدا و هـەر ئـەوانیش نوێـژیان بـۆ خـەڵك دەكرد، و ئا لەو كاتەدا هەمو هاوەڵە ئازیزەكان ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ بۆیان دەركەوت كارەكە لە دەست دەرچووە و زۆر لەوە گەورەترە كە بیریان لێدەكردەوە.[2]

بۆیان دەركەوت كە ئەمانە نیازیان گلاوە و بەتەمای كوشتنی ئـەمیری باوەڕدارانـە بۆیـە پێیـان ووت: بەسەر و بەماڵ بەرگریت لێ دەكەین و ئەم هەرچی و پەرچیانە لە شاری مەدینە دەردەكەین، بەڵام عوسمان (ﷺ) ڕازی نەبوو لەسەر ئەو خوێنی موسڵمان بڕژێت.[3]

بەڵام گەورە هاوەڵان بەبێ پرس بە عوسمان ـ كوڕەكانیان نارد بۆ پارێزگاری لە جێنشینی سێیەمی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، لەوانە " حسن ی كوڕی عەلی و عبداللە ی كوڕی زوبێر" كە ڕیوایەتەكان باسیان لەوە كردووە كە لەڕۆژی شەهید كردنی عوسماندا حەسەن بریندار بووە، هەروەها " عبداللە ی كوڕی زوبێر و محمدی كوڕی حاطب و مروان ی كـوڕی حەكـەم و حوسـەین ی كـوڕی عـەلی و

[1] هەمان سەرچاوە (١/ ٣٣٥)

[2] عثمان بن عفان ـ الخليفة الشاكر الصابرلا ٢٢٨ـ ٢٢٩.

[3] فتنة مقتل عثمان (١/ ١٦٧)

عبدالله ی کوڕی عمر "، و عەلی (ﷺ) لە هەموان زیاتر بەرگری لـە عوسمـان کـردووە هـەروەك مەروانی کوڕی حەکەم کە لەو ڕۆژەدا نزیکترین کەس بوو لە عوسمان شایەتی ئەمەی بۆ دەدات.
(ابن عساکر) لە جابری کوڕی عبدالله (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە عەلی جوابی نارد بۆ عوسمان و پێی وت : (٥٠٠) چەکدارم لەگەڵدایە ، ڕێگەم بدە تا نەهێڵم بێن بۆت چونکە تۆ هـیچ شـتێکی وات نەکردووە کە شایەنی کوشتن بیت) عوسمانیش پێی ووت : خوا پاداشتی خێرت بداتەوە، بەڵام من حەز ناکەم لەسەر من خوێنی هیچ موسڵمانێك بڕێژرێت .[1]
ڕیوایەتیش زۆرن کەمانای ئەوە دەگەیەنن عەلی (ﷺ) لە پشتی عوسمان بوو بە تەواوی لە ڕۆژی ئاژاوەکەدا لەوانە کاتێ کەشۆڕشگێرە سەرکەشەکان گەمارۆی تـەواویان خـستە سـەر عوسـمـان و تەنانەت نەیان هێشت ئاویشیان بۆ بڕوات و خەریك بـوو لـە تێنوانـدا مـاڵ و منـداڵی عوسـمـان دەمردن، عەلی (ﷺ)(٣) گۆزە ئاوی بۆ ناردن و تاگەیشتە دەستیان (٣) کەس لە پیاوانی بـەنی هاشم و بنی ئومەییە بریندار بوون.[2]
دواتر هەرچی و پەرچیەکان گەمارۆکەیان توندتر کرد و پاشتر چوونە ژوورەوە بۆ عوسمان و ئەویش قورئانەکەی بە دەستەوە بوو دەپاڕایەوە کە وازبێنن و بڕۆنە دەرەوە بەڵام ئـەو نەگبەتانـە خۆیـان دوچاری ئەو خوێنە گەورەیە کرد و شەهیدیان کرد و خوێنی ئاڵیان ڕشت بەسەر قورئانەکەیدا...
و هەواڵەکە گەیشتە هاوەڵان و تێك چوون و شپرزە بوون، تاوای لێهات عەلی (ﷺ) توڕە بوو یەك زللەی بەتوندی دا لە حەسەنی کوڕی و بەهاوڕێکانی تریشی ووت: ئەی ئێوە چـیتان دەکـرد لـەو کاتەدا ؟؟ و بۆ کزێکیشی دا بە سنگی حوسەیندا و قسەی زۆریشی بە طللحه و ابن زوبـیر ووت و بە توڕەیی یەوە ڕۆیشتەوە بۆ ماڵ و دەیووت: هەمیشە لەناوناچن ، خوایە من بێ تاوانی خۆمـت بۆ دەردەبڕم لەسەر کوشتنی یان هاوکاری کردن لە کوشتنیدا .[3] بەڵام پیلانەکە زۆر لەوە گەورەتر بوو کە چەند هاوەڵێك کە عەلیش یەکێك بوو بتوانن بەرگری لە عوسمان بکەن و عوسمانیش خۆی ڕێگەی بە هیچ موسڵمانێك نەدا کە لەسەر ئەو هەڵ بدات و عوسمانیش بەپلەی بـەرزی شـەهیدی گەیشت (ﷺ).

---

[1] تاریخ دمشق لا ٤٠٣.
[2] انساب الاشراف ـ بلا ذری (٥/ ٦٧)
[3] مصنف ابن ابی شیبە(١٥/ ٢٠٩) اسنادە صحیح

٣- ژن و ژنخوازی نێوان خانەوادەی عوسمان و خانەوادەی عەلی :

هەردوو بنەماڵەی (بنی أمیه) و (بنی هاشم) دۆستایەتی و خۆشەویستی و تێکەڵی و برایەتی وایان لەناودابوو، بە جۆرێ کە ئەو مێژوونوس و قەڵەم بەدەستانەی کە ویستویانە دوژمنایەتی و ناحەزی لە نێوان ئەو دوو بنەماڵەیەدا دروست بکەن شکستیان هێناوە چونکە هەردوولا لەیەك باوکن و هاوڕێیەتی ئەبو سوفیان و عباس بە نمونە هێنرایەوە.[1]

ئەوەش پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەر سێ کچە نازدارەکەی داوە بە چوار پیاو لەبنەماڵەی (بنی امیه) کە (ابی العاص بن الربیع و عثمان بن عفان) کەکوڕی کچی پوری پێغەمبەریش بووە و هەروەها ئەبانی کوڕی عثمان ام کلپوم ی کچی عبدالله ی کوڕی جەعفەر (الطیار) و کچی حوسەین (رضي الله عنه)سەکینە خێزانی زەیدی کوڕی عەمرى کوڕی عوسمان بووە.

٤ ـ ئەمە عوسمانی کوڕی عەلیە :

ئەبی سەعید (الخدری) دەڵێت : سەیری منداڵێکم کرد کە تازە پێ دەگەیشت و قژو پەلکەکانی بەسەر شانیدا هاتبونە خوارەوە ـ خوا دەیزانێت ـ گومانم هەبوو کوڕە یان کچ ، و دامان بەلایدا گەیشتم بە منداڵێکی تر زۆر لەو جوانتر بوو کە بەتەنیشتی عەلی کوڕی ئەبی طالبەوە دانیشتبوو،پێم ووت: خوا عەفوت کات ئەم کوڕە گەنجە کێ یە وا لەلاتدا دانیشتووە؟ عەلی ووتی: ئەمە عوسمانی کوڕمە ولە خۆشەویستی عوسمانی کوڕی عەفان ناوم ناوە و یەکێکیشم بەناوی عمری کوڕی خطابە وە ناوناوە و یەکێکیش بەناوی عباس وە مامی پێغەمبەری خوا (ﷺ) یەکێکیشم بەناوی سەرداری بونەوەران " محمد " ەوە ناوناوە .[2]

٥ ـ کافرکردنی هاوەڵان سەر بۆچی دەکێشێ ؟

ڕاو بۆ چونی ئیمامی یەکان کە ـ پەنا بەخوا ـ هاوەڵانی پێغەمبەرمان (ﷺ) بەبێ باوەڕلە قەڵەم دەدەن و ئەمەش مانای وایە کە عەلی کوڕی ئەبو طالبیش (رضي الله عنه) پەنا بەخوا ـ بە کافر بزانن

[1] الشیعة و اهل البیت لا ١٤١.

[2] مسندا احمد (٢ / ١١٥) ژمارە ٧٦٩ إسناده صحيح.

چونکە هەڵنەستا بە جێ بەجێکردنی فەرمانی خوا، بەتاڵ کردنەوەی یاسا و شەریعەتی ئیسلام بەوەی کە کۆمەڵی پاشگەز بوو بۆیان نەقل کردوین و دواتریش ڕەدکردنەوەی قورئان ی پیرۆز چونکە لە ڕێگەی ئەبو بەکرو عمر و عوسمان و باقی هاوەڵانەوە پێمان گەیشتووە، و مەبەستە سەرەکیەکەیان لەم وتەیە هەر ئەو ئامانجەیە.

بۆیە (ابو زرعه) دەڵێت : ئەگەر کەسێك بینی لە پلەو پایەی هاوەڵانی کەم دەکرێتەوە ئەوە (زنديق) ە واتە ـ بێ باوەڕە ـ چونکە قورئان ڕاستە و فەرموودەیش ڕاستە و ناتوانن توانجی تێبگرن بەڵام ئەم دوو ڕاستی یەمان لە ڕێگەی هاوەڵانی پێغەمبەرەوە پێمان گەیشتووە و ئەوان دەیانەوێت تانە و توانج لە شایەتەکانمان بدەن کە گەیەنەری قورئان و سوننەت بوون، ئەو تانە و توانج و بەتاڵ کردنەوەیەش چاکتر قورئان و سونە دەگرێتەوە بۆیە ئەوانە ـ زەنا دیقەن.[1]

بۆیە کتێبەکانی شیعەدان بەوەدا دەنێن کە ئەو وتەی کە دەڵێت : عبدالله ی کوڕی سەبەئی یەهودی یەکەمین کەس بوو کە ئەو وتەیەی دروست کرد کە دەڵێت (یەکەمین کەس بوو ـ عبدالله ـ کە تانە و توانجی گرتە ئەبوبەکرو عمر و عوسمان و هاوەڵان و خۆی بەری کردووە لێیان، وای بلاّودەکردەوە کە عەلی فەرمانی پێداوە کە هەستێ بەو کارە.[2]

٦ـ بەڵگەی ڕوون و ئاشکرا لەسەر خۆشەویستی نێوان عەلی و جێ نشینە ڕاشیدەکان :

بەڵگەی روون و ئاشکرا و واقیعی هەیە لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ) پەیوەندی خۆشەویستی و دۆستانە و برایەتی تەواوی هەبووە لەگەڵ براکانیدا لە خەلیفەکانی پێش خۆی و باقی هاوەڵانی تر. وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد کەسێ کەسێکی زۆر خۆش نەوێت و بە ڕاستی نەزانێت هەرگیز کچی خۆی پێنادات، کە عەلی (ﷺ)(ام کلثوم) ی کچی خۆی مارەکرد لە عمر (ﷺ)و ئەگەر لەلای هەندێ لە شیعەکان، پێیان وابێت کە عمر (ﷺ) لە ئیبلیس بێ باوەڕتر بوو ـ پەنا بەخوا ..ـ دەی بۆ ناگەڕێنەوە بۆلای عەقڵ و ژیری و سەرەنجامی ئەو تۆمەت بارکردنە ترسناکە زۆر خەتەرە، چونکە ئەگەر عمر بەو جۆرە کافر بوبێت ئەوە عەلیش (ﷺ) و پەنا بە خوا کافر بووە، یان

---

[1] الكفاية لا ٤٩.

[2] المقالات والفرق للقمي لا (٢٠)و لة (اصول مذهب الشيعة) (٢/ ٩٣٣) وەرگیراوە.

تاوانبار بووه بەوەی کە کچێکی خۆی مارەکردووە لە عمر ! و کچەکەی خـۆی توشـی زینـاو بـێ شەرعی کرد چونکە بەگوتەی ئەوان داویەتی بەبێ باوەڕ ـ پەنا بەخوا ـ .[1]

و هیچ شیعەیەکیش لەسەر بۆچونی خۆی نامێنێ و دەگەڕێتەوە ئەگەر ئاوا ڕاستیەك ببیـستێت ، ئەوەتا کاتێ ئەم ڕاستیە باسکرا بۆ ـ معز الدولە ـ احمدی کـوڕی بابویـە کـە شـیعەیەکی تونـد ڕەوبووەو بەردەوام جنێو و قسەی سوکی بە هاوەڵانی پێغەمبەر وتووە، و پێیان ووت: کـە عـەلی (ﷺ) خەزوری عمر بووە و (ام کلثوم) ی کچی پێداوە و ترساوە ووازی لە دەم کوتان بۆ هاوەڵان هێناو ووتی: من بەم ڕاستیەم نەزانیوە و تەوبەی کرد و خێرو خێراتی زۆری دەکـرد و بەنـدەکانی خۆی ئازاد دەکرد و گەردەنی خۆی بە خەڵکی ستەم لێکراو ئازاد دەکرد و بەجۆری دەستی کـردە گریان لە هۆش خۆی چوو.[2]

بەڵام هەندێ لە شارەزاکانی ناو شیعە ویستیان کاریگەری ئەم بەڵگەیە هەڵوەشێننەوە بۆیـە ئـەو ووتەیان بەناوی ئیمامەکانیانەوە دروست کرد کـە دەیـانوت : ئـەوە داوێنێـك بـوو لێمـان زەوت کرا!!کە ئەمەیان خراپترە چونکە عەلی (ﷺ) ئەوەندە ـ سوك نەبوو ـ تا ئەو زەلیلی و سەرشۆڕیە قبوڵ بکات " پەنا بەخوا " چونکە خوارترین کەسی عەرەبی لە پێناوی ناموسیدا خۆی دادەنێـت چجای پیاوێکی هاشمی کە لەساداتی عەرەبە.[3]

و هەندێکی تریان ئەم بۆچونەی بەدڵ نەبوو، و ویستویەتی لەم بەڵگەیە خـۆی ڕزگـار بکـات بـە شتێکی زۆر غەریب و سەر سامکەر تر ودەڵێت : ام کلثوم کچی عەلی نەبووە بەڵکو جنۆکەیەکی ئافرەت بووە و لەشێوەی ئەو کچەدا بـووە! و هەنـدێ کەسـیش بـەو شـتە خورافاتـە پـڕو پوچـە خەڵەتێنرا.[4]

---

[1] اصول مذهب الشیعة (٢ / ٩٣٢)

[2] المنتظم (٧/ ٣٨ـ ٣٩).

[3] مؤتمر النجف للسویدی لا ٨٦.

[4] الأنوار النعمانیة (١/ ٨٣-٨٤) نقلاً عن اصول مذهب الشیعة (٢ / ٩٣٨).

پێنجەم / وەسفی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لە قورئاندا :

خوای گەورە دەفەرموێت ((مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً)).سورة فتح " ٢٩ " .

جێگای خۆیەتی و زۆر گونجاوە ئەم بەشەی ئەم کتێبە بەم ئایەتە پیرۆزە کۆتایی پێ بێنم چونکە تیایدا پاش باسی بەرزی پلەی پێغەمبەر (ﷺ) دێتە سەر باسی هاورێ و هاودەمەکانی کە خەلیفە ڕاشیدەکان و سەرجەم هاوەڵە بەرێزەکانی یەتی ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ و بەگشتی و بەبێ جیاکردنەوە دروست کردنی چینایەتی وەسفی چاکەی هەمویان دەکات و پێیان دەفەرموێت " لەناو یەکدا دڵنەرم و بە سۆزن بۆ یەکتری و بەرامبەر بێ باوەڕانیش توندوتیژن و ئاساری سوجدەو نوێژی زۆر بە تەوێڵیانەوە دیارە ئەو ئاسەوارەش وەك ـ مجاهد ـ دەفەرموێت ((ئاسەواری خواناسی لە دنیا ئەوەیە ناوی بە چاکە بڵاو دەبێتەوە.

لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت ((وألّف بين قلوبهم لو انفقت ما في الأرض جميعاً ما الفت بين قلوبهم و لكن الله الف بينهم إنه عزيز حكيم)) واتە: ئەو سۆز و برایەتی و خۆشەویستی یەی خوای گەورە لەناو هاوەڵاندا دروستی کردوە بەهۆی ئەم ئیسلامە عەزیزەوە و کەئەگەر عەرەبەکان یان هەموو مرۆڤەکان هەمو خێراتی سەر زەوی بخەنە کار بۆ ئەوەی ئەو ئولفەت و خۆشەویستی و پێکەوە ژیانە ناهێننە کایەوە کە خوای گەورە لەناو هاوەڵاندا هێنایە کایەوە.

ئەم ئایەتە پاڵ پشتی ئەو ڕیوایەتە صەحیحانەن کە ئەوە دەگەیەنن هاوەڵان زۆر یەکتریان خۆشویستووە و هەرگیز رقیان لە یەکتر نەبووە و پشتیان لە یەکتر نەکردووە و لە پشتی پەردەوە نەخشەیان دژی یەکتر دانەرشتووە، دژایەتی یەکتریان بە هیچ شێوەیەك نەکردووە و مافی یەکتریان زەوت نەکردووە و لەرێزی کەس و کاری پێغەمبەریان کەم نەکردۆتەوە بەڵکو ئەوان جێگای تایبەتیان هەبووە لەناو دڵی باقی هاوەڵاندا هەر کەسێکیش بو بێت بە گەورەیان تووشی خۆشگوزەرانی نەبووە بەڵکو ژیانی گۆڕاوە بۆ چەرمە سەری و بەرپرسیارێتی گەورە.

بەشی سێ یەم

بەیعەت دان بە عەلی (ﷺ)و ڕەوشت و ژیانی ناو کۆمەڵگەی

جێ باسی یەکەم

بەیعەت دان بە عەلی (ﷺ)

یەکەم / چۆن بەیعەتی پێدرا ؟.

لەڕیگەی هەڵبژاردنەوە بەیعەت درا بە عەلی (ﷺ) ڕاستەوخۆ پاش شەهید کردنی جێنشینی سێیەم عوسمانی کوڕی عەفان (ﷺ) لەسەر دەستی کۆمەڵی نامۆی لە یاسا دەرچووی کەلە ناوچەکانەوە هاتبوون و لە کۆمەڵی هۆزەوە هاتبون کە پێشینەیەکی ناسراویان نەبوو و ناوێکی خێریان لە فەرهەنگی ئیسلامدا نەبینراوە، و پاش ئەوە بە شێوازێکی دوژمنکارانە و ستەمکارانە و بەبێ تاوان هەستان بە وکارە ترسناکەو قێزەونە لە ڕۆژی هەینی (١٨)ی (ذی الحجة) ی ساڵی (٣٥) ی کۆچی .[١]

و ئەو هاوەڵانەی کەمابونەوە لەشاری مەدینە کۆبوونەوە و خێرا بەیعەتی خیلافەتیان دا بە عەلی کوڕی ئەبو طالب (ﷺ)، چونکە یەکەم لەو باشتر نەمابوو لەو سەردەمەدا و دووەم خۆیشی حەزی لێ نەدەکرد و داوای نەدەکرد و هەوڵی بۆ نەداوە ، هەر هۆی ئەوەش بوو کەوەری نەدەگرد مەگەر پاش زۆر لێکردن و کۆڵنەدان لە پیدانی لەلایەن هاوەڵانەوە.

ئەو پیاوە مەزنە زۆر لەوە ترساوە کە ناحەزان قسەیەکی بۆ دروست بکەن و بڵێن دەستی هەیە لە کوشتنی عوسماندا ئەگینا بۆ ئەوەندە زوو خۆی کرد بە خەلیفە لە پاش عوسمان ؟! بەڵام ئەم زۆر دوور بوو لەو تاوانە نەگریسە و ئەبو بەکری خلال لە محمدی کوڕی حەنەفی یەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت : من لەگەڵ عەلیدا بووم (ﷺ) کاتێ عوسمان گەمارۆ درابوو، پیاوێك هات و ووتی: ئەمیری باوەڕداران وەختە بکوژرێت لەم کاتەدا ، و عەلیش (ﷺ) خێرا هەستاو منیش

---

[١] الطبقات لابن سعد (٣/ ٣١)

پشتوێنەکەم گرت و نەم هێشت بڕوات ـ ئەترسام شتێکی بەسەر بیهێنن ـ و ئەویش لای کردەوەو ووتی : بەرم دە بێ دایك " لا ام لك ".[1]

خۆی گەیاندە ماڵی عوسمان بەلاّم کار لەکار ترازابوو، عوسمان (ﷺ) شەهید کرابوو، و ئەویش لە داخاندا ڕۆیشتەوە بۆ ماڵ و دەرگای حەوشەی لەسەر خۆی داخست ، و خەڵکیش دەستە دەستە دەهاتن و لەدەرگایان دەدا و دەیان ووت: عوسمان شەهید کراو پێویستە خەڵکی ئەمیرێکیان هەبێت و کەسیش لە تۆ زیاتر شك نابەین شیاو بێت بۆ ئەو کارە ، و عەلیش (ﷺ) لەو دیوی دەرگاکەوە هاواری دەرکرد: منتان نەوێت چونکە من بۆ پاڵپشتی و وەزیری حاکم نەك بۆ ئەمیری و خیلافەت ! ، و خەڵکەکەش هاواریان دەرکرد: وەڵلاهی کەس بە شایانی نازانین جگە لەتۆ ، و ئەویش ووتی: ئەگەر هەر واز ناهێنن ئەوا دەبێت بەیعەت پێدانم بە ئاشکرا بێت و من دێم بۆ مزگەوت، و خەڵکیش لەوێ بەیعەتی خۆیان پێدا .[2]

و عەباس (ﷺ) دەڵێت: لە ترسی کرداری ئاژاوە گێران و تێکدانی بارەکە ترسام لە عەلی و پێم ووت : مەیە بۆ مزگەوت پێویست ناکات بەلاّم ئەو قبوڵی نەکرد و ئێمەش ڕازی بوین و هات بۆ مزگەوت و ئەنصار و موجاهدین بەیعەتیان پێدا.

هەندێ پەند و وانە لەم بەسەر هاتەوە:

١ ـ پشگیری کردن لە عوسمانی کوڕی عەفان ـ لە ڕۆژی ئاژاوە گێڕاندا ـ و لە هەموان زیاتر بەرگری لێکردوە و تەنانەت دواتر مەروانی کوڕی حەکەم ئەو شایەتیەی داوە ووتی : کەسێ لەناو موسڵماناندا نەبوو لەو ڕۆژەدا کە زیاتر لە هاوڕێ کەی ئێمە ـ واتە عەلی ـ پاڵپشت و یارمەتی دەری هاوڕێکەتان بوبێت واتە عوسمان .[3]

٢ ـ زوهد و دنیانەویستی و خۆ بەدەرگرتنی عەلی (ﷺ) لە کورسی و پلە و پایە وحەز لێنەکردنی خیلافەت بەوەی کە ڕۆیشتە ماڵەکەی خۆی و دەرگای لەسەر خۆی داخست.

---

[1] ئەوە لەو کاتەدا وەك ووشەی (هەتیو) لای خۆمان وایە .

[2] كتاب السنة، ابی بكر الخلال لا (٤٥١)

[3] عهد الخلفاء الراشيدين لا ٤٠٦.

٣ ـ هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) کە لەو کاتەدا بە ئەهلی شورا یان بە ئەهلی حەل و عەقد ناسرابوون ڕۆشتن و بەزۆر عەلیان ڕازی کرد کە ببێتە خەلیفە ، نەك وەك هەندێ ڕیوایەتی لاواز یان هەڵبەستراو دەڵێت گوایە ئاژاوە گێڕان چوون بۆ لای عەلی و کردویانە بە خەلیفە .

٤ ـ عەلی شایانترین کەس بوو بۆ جێنشینی چوارەم و ڕاشکاوانە هەموو ئەوەیان بەدەم دەربڕی .

٥ ـ گرنگی بوونی خەلیفە بۆ موسڵمانان و نەهێشتنەوەیان بەبێ سەرگەورە ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش بێت بۆیە هاوەڵان (ﷺ) ڕاستەوخۆ پاش شەهید کردنی عوسمان خۆیان گەیاندە عەلی و ئەویش ووتی: ئەگەر لەوە نەترسامایە ئایینی خوا دەکەوێتە مەترسیەوە قبوڵم نەدەکرد.[1]

٦ ـ ئەو گومانانەی دروست کراوە بۆ هەڵبژاردنی عەلی (ﷺ)کە گوایە ئەو ئاژاوە گێڕانەی ـ خوارج کە عوسمانیان شەهید کرد هەستاون بە دانانی عەلی بە خەلیفەو گلحە و زوبیر بەزۆر بەیعەتیان پێدرا بۆ عەلی ، ئەم وشانە قسەی مێژونوسەکانە هیچ بنەماو سەنەدێکی صحیحیان نیە .

بەڵکو هەندێ لەوەدا لێی تێك چووە کە هەڵبژاردنی عەلی لەلایەن هاوەڵانەوە و نەڕوشتنی هاوەڵان لەگەڵیدا بۆ بەسرە تێکەڵ دەکەن ، بەڵام هەرگیز تێکەڵ نابن و یەکەم کەس بۆی نەبوو لێی دوابکەوێت،و واجب بوو لەسەریان ، بەڵام دەرچوون لەگەڵ عەلی بۆ بەسرە و بۆ ڕووبەڕوبونەوەی خوێناوی لەگەڵ موسڵمانە نەیارەکاندا مەسەلەیەکی ـ ئیجتهادی ـ بووە و پێیان باش نەبووە بەشداری بکەن لەگەڵیدا .[2]

٧ ـ دەبێت خوێنەری موسڵمان زۆر وریا بێت و ئاگای لەو ڕیوایەتانە بێت کە مێژونووسەکان لە خۆیانەوە یان لە سەرچاوەی لاوازەوە وەریان گرتووە کە گوایە مەدینە بۆ ماوەی (٥) ڕۆژ بێ ئەمیر مایەوە و غافەقی لەو ماوەیەدا ئەمیر بووە و کەس نەهاتووە بە دەمیانەوە و کەس ئەو کارەی وەرنەگرتووە .[3]

---

[1] فتح الباري (١٣/ ٧٥) اسناده صحيح .

[2] المدينة النبوية ـ محمد سراب (٢/ ٣١١).

[3] تاريخ الطبري (٤/ ٤٣٢).

٨ ـ ئەو ڕیوایەتە صحیحانەی کە بەڵگەن لەسەر ئەوەی هاوەڵان بەیعەتیان داوە بە عەلی لەو ڕۆژەدا (١١) ڕیوایەتن و لەمەو لایش باسیان دەکەین.[1]

دووەم / عەلی (ﷺ) شایانی خیلافەت بووە :

لەدوای شەهیدکردنی خەلیفە ڕاشیدەکەوە ئیتر عەلی (ﷺ) شایانترین کەس بووە لەناو هاوەڵاندا کە ببێتە جێ نشینی چوارەمی پێغەمبەری خو (ﷺ) .

* فەرمودەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە دەفەرموێت ((خلافة النبوة ثلاثون سنة ثم یؤتی الله الملك من یشاء)).[2]

و خیلافەتی عەلیش (ﷺ) لە دواین ساڵەکانی سی ساڵە کەبوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەواڵی داوە و فەرمویەتی خەلیفایەتی پێغەمبەرانە ـ سی ساڵە ـ و پاشان خوا مولکی خۆی دەبەخشێ بە هەر کەس خۆی مەبەستێتی.

(عبدالله ی کوڕی احمد) دەڵێت : بە باوکم ووت هەندێ کەس عەلی بە خەلیفەی پێغەمبەری خوا نازانن! ئەویش ووتی : قسەیەکی قەڵب و هیچە، چونکە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێیان ووتوە ـ ئەمیری باوەڕداران ـ ئایا ئێمە ئەتوانین بەدرۆیان بخەینەوە و ئێ پاشان حەجی کردووە بە موسڵمانان و دەستی دزی بڕیوە و داوێنپیسانی بەرد باران کردووە و ئەمەش خەلیفە نەبێت کێ دەیکات.[3]

* احمد دەڵێت : هەر کەسێ دان نەنێت بە خیلافەتی عەلی کوڕی ئەبو طالب دا (ﷺ) ئەوە لە گوێدرێژەکەی ماڵەوەی خۆیان گومڕاترە و نابێ ژنی پێ بدرێ و ژنی لێ بخوازێت .

* عەکریمە (ﷺ)بە عەلی کوڕی و عبدالله ی کوڕی عەباسی ووت : بڕۆن بۆ لای ئەبی سەعیدی خودری و فەرمودەی لێ ببیستن ، و ئێمەش چووین بۆ لای دەبینین خەریکی دیوارێکە ڕاستی دەکاتەوە ، و عەباکەی خۆی کۆکردەوەو هاتە پێشوازیمان و فەرمودەی زۆری بۆ گێڕاینەوە تا هاتە سەرباسی دروستکردنی مزگەوت و ووتی: ئێمە یەك یەك خشتمان هەڵدەگرت بەڵام عەمار (ﷺ)دوو دوو هەڵی دەگرت، کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) ی بینی دەهات بۆ لای و تۆزی لێ

---

[1] بیعة علی بن ابی طالب لا ١٢٢.

[2] صحیح ابن صبان ژ ٦٦٥٧، سلسلة الاحادیث الصحیحة للالبانی (١/ ٧٤٢ـ ٧٤٩).

[3] عقیدة اهل السنة و الجماعة (٢/ ٦٨٦)

ئەتەکانـد و دەیفـەرموو (ویـح عمـار تقتلـه الفئـة الباغیـة یـدعوهم الی الجنـة و یدعونـه الی النار). واتە: وەیش بۆ عەممار کۆمەڵێکی سەرکەش دەیکوژن کە ئەو بۆ بەهەشت بانگیان دەکات و ئەوانیش ئەو بۆ دۆزەخ بانگ دەکەن، و عەماریش دەیگوت : پەنا دەگـرم بـەخوا لـە ئـاژاوە و فیتنە .[1]

" ابن تیمیە " لەپاش ئەم فەرمودەیـە وتویـەتی: ئـەم فەرمودەیـە بەڵگەیـە لەسـەر ڕاسـتی و دروستی خیلافەتی عەلی (ﷺ) و پێویستی گوێڕایەڵی کردنی ڕێگایە بەرەو بەهەشت و سەرپێچی کردنیشی ڕێگایە بەرەو دۆزەخ ئیتر با بیانووشی هەبێت ـ تأویل ـ ".

جارێکیان (یحیی ی کوڕی معین) ڕەخنەی لە شافعی گرت لەسەر ئەوەی کە لە باسی شـەڕکردن لەگەڵ سەرکەشاندا ـ بغاە ـ بەڵگەی بە جەنگی عەلی لەگەڵ سەرکەشاندا هێنایەوە و پێـی ووت: ئایا " طلحە و زوبێر " سەر کەش بوون بەڕای تۆ؟!!.

ئیمام احمدیش وەڵامی داوەتەوە و وتویەتی: بێ قەزا بی ئەی بەڵگەی بە کێ بهێنایەتەوە خۆ سێ خەلیفەکەی پێش ئەو شەڕیان لەگەڵ ـ سەرکەشاندا ـ تووش نەبوە و ناچارە بۆچونەکانی خەلیفـە راشیدی چوارەم کار پێبکات.

یان هەندێ دەڵێن بەڵێ عەممار (ﷺ)لەریزی سوپای عەلی دابوە دەیوت کۆمەڵێ هاوەڵی بـەڕێزیش لەگەڵ موعاویەدا بون دەی چۆن دروستە پێیان بڵێن خەڵکی بۆ دۆزەخ بانگ دەکەن، و ئێمەش لە وەڵامیاندا دەڵێین ئەو هاوەڵە بەڕیزانە ـ خوایان لێ ڕازی بێت ـ گومانیان وابـوو کـە ئـەو ڕێیـە ڕاستەو نەیانزانیوەی بانگ کردنە بۆ ئاگری دۆزەخ و گوێڕایەڵی کردنی ئـەمیری بـاوەڕداران واتـە بانگ کردنە بۆ بەهەشت .

سێیەم / مەرجی عەلی (ﷺ) لە قبوڵ کردنی خیلافەتدا:

لە هەندێ لە ڕیوایەتەکاندا هاتووە کە : عەلی (ﷺ) لە کاتی بەیعەت دانی دا چەند مـەرجێکی دانا بۆ قبولکردنی لەوانە : دەبێت بە ئاشکراو لەناو خەڵکیدا ئـەو مەراسـیمە ئـەنجام بـدرێت و نهێنی نەبێت، و لەمزگەوتیشدا بێت و بەڕەزامەندی هەموو موسـڵمانان بێـت و بەشـێوەیەکیش کاروباریان بەرێوەبەرێت کە بەخۆی دەیەوێت ولەسەری پەروەردە بکات.

---

[1] البخاری ژمارە ٤٤٧.

هاوەڵانیش بەوە ڕازی بوون و لەڕۆژی داهاتوودا و لـە ڕۆژێکـی گـرنگ و یەکلاکـەرەوە دا کـاری پرۆسەی بەیعەت دان بە ئاسایی ئەنجام درا،[1]

عەلی کوڕی ئەبوطـالیبیش (ﷺ) بە جل و بەرگی جوان و ڕێك و پێکەوە چووە ناو موسڵمانەکان و وتارێکی بۆ دان و پاش سوپاس و سەنای خوای گەورە ویستی ئەو هەواڵانە باس بکات کـە بـۆ ڕازی کردنی درابوون و ووتی: (من پێم ناخۆش بوو ئەم کارەتان وەربگرم، بەڵام ئێوە هەر ویستتان من بکەن ـ بەخەلیفە ـ، بەڵام بەبێ ئێوە هیچ کارێك ناکەم و کلیلی خەزێنەی (بیت المال) بە منە بەڵام بەبێ پرسی ئێوە درهەمێکی لێ خەرج ناکەم)[2]، پاشان ووتـی: ئـەی خەڵکینـە، ئـەم کـارە لەدەستی کەسدا نی یە بەڵکو بەدەست خۆتانە، و دوێنێ لەسەر کارێك ڕێك کەوتین ئەگەر ئەمڕۆ ئێوە پێتان باش نی یە ئەوا من دەڕۆمە دواوەو پاشان بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ئایا پێم ڕازین؟ هەموو ووتیان ڕازین، ئەویش ووتی: (دەی خوایە تۆ بەشایەت بە، و خەڵکەکەش هەموو هـاتن و دەستیان کرد بە بەیعەت پێدانی[3]، پاش تەواو بوونی پرۆسەکە عەلی (ﷺ) ڕووی کردە خەڵکەکەو ووتی: ئەی خەڵکینە ئێوە بەیعەتێکتان پێداوم کە هەر ئەو بەیعەتەشتان داوە بەهاوڕێکانی پێش خۆم و پاش ئەوەی بەیعەتتان پێدام ئیتر بەئارەزووی خۆتان نی یە بەگوێم بکەن یان نا، و لەسـەر ئەمیرەکەشتانە واجبە ڕاوەستاو بێت لەسەر بەرنامەکەو لەسـەر میللەتیـشە گـوێ ڕایـەڵی بـن، ئەمەش بەیعەتی گشتی بوو.[4]

کۆمەڵێ پەندو وانە لەم بەسەرهاتەوە:

١- یاسای ڕاوێژکاری ـ الشوری ـ :

لەگەڵ ئەو هەموو ڕوداوە ترسناك و گرنگانەی لەپێش هەڵبژاردنی عەلی (ﷺ)دا ڕوویـدا، بـەڵام هەر هەمان شێوازی شورایی پیادە کرا کە لەسێ خەلیفەکـەی تـردا ڕووی دا و هـیچ شـێوازێکی نایاسایی نەهاتە کایەوە وەك هەڵبژاردن لەسەر بنەمای خێڵایەتی یان بنەماڵـەیی یـان ئیـدیعای وەسیەت کردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ کەسێك و شتێ لەمانەدا ڕووی نەدا،

---

[1] تاريخ الطبري (٥/ ٤٤٨).
[2] تاريخ الطبري (٥/ ٤٤٩).
[3] هەمان سەرچاوە، هەمان لاپەڕە.
[4] دراسات في عهد النبوة.

و ئەگەر لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) هیچ وەسیەتێکی بۆ جێ بمایە، ئا بەو جۆرە خیلافـەتی ڕەد نەدەکردەوەو بەڵکو یەکەمین کەس دەبوو بەرگری لەو مافـەی خـۆی بکـات، و موسـڵمانەکانیش لەبەرئەوە نەبووکە سوور بوون لەسەر هەڵبژاردنی کە وەسیەتێك هەیە بۆی یان لەبەرئەوەی ئامۆزای پێغەمبەرە یان لەبەرئەوەی قوڕەیشی یە بەڵکو لەبەرئەوە بوو کە لە موسـڵمانە زۆر پێـشینەکان بوو، و یەکێك بوو لە دە کەسە موژدە پێدراوەکەی بەهەشت، لە عبـدالرحمن ی کـوڕی عـەوفیان پرسی (ﷺ) لەپاش شەهید کردنی عمر (ﷺ) تۆ جگە لە عوسمان کێت بەدڵە بۆ خیلافەت؟ وو‌تی: عەلی (ﷺ).[1]

٢- ئەهلی حەل و عـەقدو (ڕیش سپیانی) سەردەمی خیلافەتی عەلی (ﷺ):

لەسـەردەمی خەلیفـە عەلیـدا (ﷺ) ئەنـصارو موهاجیرەکـانی ناوشـاری مەدینـەو ئەوانەشـی کەوتبوونە ناو شارەکانی ترەوە لەوانەی کە بەشداری بەدریان کردبوو، بەڵام وەك لە وتووێژی نێوان عەلی و حەسەنی کوڕیدا ڕووی دا کە وای دەگەیاند کە پێی دەگـوت بنکەکـەی فـراوان بکـات و شارەکانی تریش بگرێتەوە، و پێی وتبوو: زۆر شتم بۆ پێشنیار کردیت بەڵام تۆ بەقسەت نەکردم و زۆر ئەترسم لەجێ یەکی چۆڵدا بێ کەس کوژت بکـەن و کـەس نەگاتـە فریـات. عـەلیش (ﷺ) لەوەڵامدا پێی ووت: هێشتا هەر ئەنوزێنی وەك کچۆڵە، ئا دەی چیت پـێ ووتم و مـن بەقـسەم نەکردبیت؟ وتی: ئەو ڕۆژەی عسمان گەمارۆ درابوو پێم ووتی لە مەدینەدا مەمێنە کاتێ عوسمان دەکوژن، و پاش کوژرانیشی پێم وتی قبوڵی خیلافەت مەکە تا وەفدی شـارو هەرێمـەکان دێـن و هەموو ناوچەیەك بەیعەتی خۆیت پێ بدات.

عەلیش (ﷺ) لەوەڵامدا پێی ووت: بۆ ئەوەی کە شارەکانیش بەشدار بکـەم لـە بەیعەتەکەمـدا، حەزم نەکرد ئەم کارە لەناو مەدینەیی یەکان دەربچێت و پێم ناخۆش بوو ئەم فەخرەیان لەدەست دەربچێت.[2]

و لەم گفتوگۆیەشەوە ئەم پەندانەی لێ وەردەگرین:

١- ڕێزگرتن لە ڕای بەرامبەر لەلایەن هەردوولاوە.

---

[1] دراسات في عهد النبوة.

[2] البداية والنهاية (٧/٢٤٥).

٢- نەرم و نیانی لە هەڵس و کەوتی ئەمیری باوەڕداران لەگەڵ کوڕەکەیدا.
٣- قسەی بێ پەردەو ئاشکرای نێوان کوڕو باوك و دەربڕینی ڕای خۆیان بۆ یەکتری.
٤- جوان گوێگرتن بۆ کەسی بەرامبەر وەك چۆن عەلی (ﷺ)گوێ دەگرێت بۆ حەسەنی کوڕی لەگەڵ ئەو هەمو بەڵگانەدا.

٣- سوربوون لەسەر ئەوەی نابێ موسڵمانان بێ خەلیفە بن:
موهاجیرو ئەنصارەکان لە مەدینە هانایان بۆ عەلی برد تا بیکەنە خەلیفەو بەبێ ئەوەی خۆیشی حەزی لێ بکات ئەمەش بۆ ئەوەی فیا بکەون و ئەممەت گەندەڵ و پەرتەوازە نەبێت و تا ئەم کارەی گێرەشێوێنەکان تەشەنە نەکات و کار لەکار نەترازێت.
٤- یەکەم ووتاری عەلی (ﷺ):
یەکەم ووتاری ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ)لەپاش وەرگرتنی خیلافەت ئەمە بوو: خوای گەورە کتێبێکی ڕێنموونی کاری ناردووە، چاکەو خراپەی تیادا دیاری کردووە، خێرەکانی کار پێبکەن و خراپەکانی وازلێ بهێنن، فەرزەکانی خوا بەجێ بهێنن بەرەو بەهەشت دەتانبات، و خوا کۆمەڵێ شتی بەئاشکرا حەڕام کردووە و خوێنی مرۆڤی بەتەواوی حەڕام کردووە، موسڵمانانیشی بەدڵسۆزی و یەکتا پەرستی بەهێز کردووە، و موسڵمانی پاراستوە لەدەست و زمانی موسڵمانانی تر مەگەر بەهەقی خۆی و ئازاردانی موسڵمانان بەهیچ شێوەیەك دروست نی یە مەگەر بەپێی پێویست، و خەریکی بەڕێوەبردنی کاری گشتی بن ... خەڵکی ئێستا لەبەر دەستتاندان و سەبینێش قیامەتەو بەرامبەرتان دەوەستن و شتیان لەسەر سوك بکەن با شتیان لەسەرتان نەبێت، چونکە خەڵکی چاوەڕوانی قیامەت دەکەن بۆتان لەخوا بترسن و ئاگاتان لە ووڵات و خەڵکەکەی بێت، ئێوە لەو ڕۆژەدا بەرپرسیارن تەنانەت لەهەموو ناوچەکان و هەموو ئاژەڵەکان، گوێڕایەڵی خوا بن و سەرپێچی مەکەن، و ئەگەر چاکەتان بینی وەری بگرن و ئەگەر خراپەشتان بینی وازی لێ بێنن، ((وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الأَرْضِ))[1] "الأنفال/٢٦"

---

[1] تاريخ الطبري (٥/٤٥٨،٤٥٩).

٥- كاميان ڕاسته بلێین ـ رضي الله عنه ـ یان ـ علیه السلام ـ :

لەڕاستیدا بەکارهێنانی ووشەی ـ خوا لێ ی ڕازی بێت ـ ڕاستره له بەکارهێنانی ـ علیه السلام ـ یان (کرم الله وجهه) چونکه خوای گەوره لەهەموویان ڕازی بـووه بەئایـەتی ((رَضِـيَ اللَّـهُ عَـنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ))"التوبة/١٠٠" یان خوای گەوره لەئایەتێکی تردا دەفەرموێت ((لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَـنْ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ)) "الفتح/١٨" بۆیه ئەهلی سوننه بەگشتی زاراوەی ـ رضـي الله عنهم ـ یان داناوه لەکاتی ناوبردنی یەکێ لەهاوەڵانی پێغەمبەردا (ﷺ) نەبیستراوه شـتێکی تریان بەکارهێنابێت پێ بزانم ـ هەرچەنده (سەلام) سڵاوی ناو موسڵمانانه وەك قورئان دەفەرموێت ((فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلَى أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً)) "النور/٦١". بـەڵام خـوا لێ ی ڕازی بێـت لـە ـ سـەلامی لێ بێـت ـ باشـتره چـونکه ((وَرِضْـوَانٌ مِـنْ اللَّـهِ أَكْبَـرُ)) التوبة/٧٢".

هەروەها پێغەمبەرمان (ﷺ) هەواڵی داوه که خوای ـ عز وجل ـ بەخەڵکی بەهەشت دەفەرموێت ((أُحل عليكم رضواني فلا أسخط عليكم أبداً))[1]

و زانایانی ئیسلام ووشەی سەلامیان تایبەت کردووه به پێغەمبەرانەوه (ﷺ) به بەڵگەی ئایەتی ((وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ)) "الصافات/١٨١". یان باسی عیسی دەکات دەفەرموێت ((وَسَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ)) "مريم/١٥". بەڵام ئەو لێتێکچوونەی که هەندێ له شیعەکان تێی کەوتووه بەتایبـەت ڕۆچوەکانیان (غلاه) کەدەڵێن علی ـ علیه السلام ـ گوایه حسابی ئاستی پێغەمبەرێکی بۆ دەکەن چونکه پێغمبەر (ﷺ) کاتێ فەرمووی ((أنت منّي بمنزلة هارون من موسى))[2] واته تۆ بۆمن وەك هارون بۆ موسی وایت، خۆ لەڕاستیدا گومانی تێدا نـی یـه کـه عـەلی (ﷺ) شـایانی ئـەو دوو پاشگرەیه ـ علیـه الـسلام، کـرم الله وجهـه ـ بـەڵام ئـەو دوو وەسـفه هـەموو هاوەڵـانی تـریش دەگرێتەوه.[3] و ئەم دوو ڕستەیەش ـ کـه هەنـدێ لـه زانایـانی سـوننەش بـەکاریان هێنـاوه ـ و خۆماناکەشی تەواوەو عەلی (ﷺ)شایانیەتی بەڵام نـابێ بـەهیچ جۆرێـك لەهاوەڵـه بـەڕێزەکانی

---

[1] مشكاة المصابيح، البغوي (٨٨/٣).

[2] بخاري، ژ (٢٤٠٤).

[3] فتاوي في التوحيد، عبدالله بن جبرين، لا ٣٧.

پێغەمبەری خوا جیابکرێتەوەو جوانترو شایانترە بەویش بگوترێت ـ خوا لێ ی ڕازی بێت ـ و جیاوازی نەخرێتە نێوان هیچ کامیانەوە.[1]

[1] الناهية عن طعن أمير المؤمنين، مرعارية، لا ٢٦.

جیٚ باسی دووەم

هەندیٚ لە چاکییەکانی، گرنگترین رەوشتەکانی، بنەمای حکومەتەکەی:

ئیمام احمد و اسماعیل القاضی و ابوعلی النسابوری دەڵێن: ئەوەندەی سەندی باش و پلە بەرز دەربارەی عەلی (ﷺ) هاتووە بۆ هیچ هاوەڵێکی تر نەهاتووە .[1]

(ابن عمر) هۆکاری ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەو دوایـن خەلیفـەی راشـیدین بـووە . و لـە سەردەمی ئەودا شتی جۆرا و جۆر روویدا و کۆمەڵیٚ کەس لە دژی هەڵستان و ئەمـەش بـوو بـە هۆی ئەوەی هەرکەسیٚ هەرشتێکی دەربارەی بیستبیٚ بۆ خەڵکی روون دەکـردەوە تـا پـشتی بـەر نەدەن و سەرکەوێت بەسەر نەیارانیـدا و ئـەهلی سـوننە پێویـستیان بـەوە بـوو کـە کـە چـاکی پیاوەتییەکانی بلاوبکەنەوە و لە بەر ئەم هۆیە راوی و گێراوەکانی زۆر بوون، وە ئەگەر نا هیچ کام لە سیٚ خەلیفەکەی پێش ئـەو کـەمتر نـەبوون لـە چـاکی و پیاوچـاکیدا ئەگـەر بـە پێوانـەیێکی دادپەروەرانە بیانکێشی .[2]

(ابن کثیر) دەڵێت ((لە چاکیەکانی عەلی (ﷺ)ئەوەیە کە نـزکترینی ئـەو دە کەسـە بـوو لـە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)   کە موژدەی بەهەشتیان پێدرا بوو)) [3]

* لە ئەبی زەڕەوە (ﷺ) دەگێرنەوەکە وتوویەتی ((عەلی (ﷺ) وتوویەتی: سوێند بـەو کەسـەی تۆو دەتەقێنی و (با هەڵدەکات) پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەمەی پێووتم ((ان لا یحبني الا مؤمن و لا یبغضني الا منافق))[4] واتە: کەس خۆشی ناوێم جگە لە باوەردار و ڕقی لێم نیە بێجگـە لـە دوو ڕوو .

* ئـەبی ئیـسحاق دەگێرێتـەوە کـە پیاوێـك پرسـیاری لـە بـەراو (ﷺ)کـرد کـە ئایـا عـەلی (ﷺ)بەشداری جەنگی بەدری کرد؟ بەراو ووتی: بەڵکو شمشێربازی و خۆ بردنە پێشەوەیش .[5]

---

[1] فتح الباري (٧١/٧) .

[2] فتح الباري (٧١/٧) .

[3] البدایة و النهایة (٢٩/١١) .

[4] الصحیح المسند في الفضائل الصاحبه لا (١١١) .

[5] الصحیح المسند لا (١١٢) .

* (ام ساعه) دەلێت: لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بیست کـە دەیفـەرموو((مـن سـبَّ علیـاً فقـد سبني)) [1] واتە: ئەوەی قسە بە علی بلێت قسەی بە من وتووە .

ئەمە هەندێکی زۆر کەمن لە چاکییەکانی، ئەمما ڕەوشتە بەرزەکانی ئەوەیە کە پیاو چاکێك بـووە ڕبانی و بۆ خوا ژیاو بووە و لەپێناو خودا و پێغەمبەر و قورئانەکەیدا چەندان قوربانی داوە لەوانە: بیروباوەڕی دروست، زانستی شەرعی، متمانە بە خودا، پێشەنگی، ڕاستگۆی، شیاوی، خـۆگری، دەروون بەرزی و ئیرادە بەهێزی، دادپەروەری، توانای زانست بەخشی و ئامادەکردنی سـەرکردە و کۆمەڵێ ڕەوشتی تر کە لە سەردەمی ژیانی مەکـە ئـەو کەڵـە پیـاوەدا بـەدی دەکرێـت و چ لـە سەردەمی مەککەو چ لەسەردەمی ژیانی مەدینەی پڕ نووردا . لەو ڕەوشتانە:

یەکەم/ زانست و شارەزای لە ئاینیدا:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ)لە گەورە زاناکانی ناو هاوەڵان بوو، بـەوە جیادەکرایـەوە کـە زۆر هەوڵی فێربوونی دەدا، و زۆر لێدەکۆڵییەوە لـە وەرگـرتنی زانـستدا و پرسـیاری زۆری دەکـرد و هۆکارەکانی وەرگرتنی زانستی ئەو سەردەمەی بەکاردەهێنا، و بەردەوام لـە خزمـەت پێغەمبـەر دەژیا و، خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت

((خەونەچۆتە چاوم و نەنووقاوە لە سەردەمی پێغەمبەر خـودا (ﷺ) تـا نـەم زانـیبێ ئـەو ڕۆژە جوبرەئیل چ ئایەتێکی هێناوەتە خوارەوە، لە حەڵاڵ و حەرام یان فەرمان بەکردن یان نەکردن)) [2]

زۆر هەوڵیداوە فەرموودەیێکی لە دەست دەرنەچێت و ئەگەر هاوەڵێك فەرموودەیێکی بگێڕایەتـەوە سوێندی دەدا پاشان لێی وەردەگرت وەکو خۆی دەڵێت: ((من کەسێك بووم فەرموودەیەکـەم لـە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) ببیستایە سوودی باشم لێ وەردەگرت،بەڵام ئەگەر یەکێ لە هاوەڵان بۆیان بگێڕامایەتەوە سوێندم ئەدا و سوێندی بۆ بخواردمایە باوەڕم پێ دەکرد.

خۆی دەڵێت: ئەبوبەکر (ﷺ) فەرموودەیەکی بۆ گێرامەوە ووتی ((بیستم لـە پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) کە دەیفەرموو: ((ما من عـبد یزنب ذنباً فیحسن الطهـور، ثـم یقـوم فیـصلی رکعـتین، ثـم

[1] هەمان سەرچاوە لا ١٢٦ .

[2] مسند الامام زید لا (٣٤٣) .

یستغفرالله الاّ غفر له)) و ثم قرأ هذه الایة ((وَالَّذِینَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّه)) "العمران:١٣٥"[1] واتە((هەربەندەیەك گوناهێكی كرد بە دوایدا دەست نوێژێكی گرت دوو ركاتی نوێژیكرد و ووتی ((استغفرلله)) خوای گەورە لێی خۆش دەبێت)) عەلی (ﷺ)سوێندیدا، ئەویش سوێندی بۆ خوارد .

ئەمەش مانای ئەمە ئەوەیە عەلی (ﷺ) زۆر لێكۆڵینەتەوە لە فەرموودە و ئەو هاوەڵە راستگۆ و خاوەن متمانانەی سوێندەدا ئەوجا فەرموودەكەی لیَ وەردەگرتن .

عەلی (ﷺ)دڵ و مێشكێكی زۆر چاكی هەبوو و هەمیشەش دەم بە پرسیار بووە، وەك خۆی دەڵێت ((ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً سؤلاً))[2] واتە: پەروەردگارم دڵێكی تێگەیشتوو و زمانێكی بەپسیاری پیَ بەخشیووم . عەلی (ﷺ) لەپێناوی وەرگرتنی زانستدا نەی هێشتووە شەرم ببێتە بەربەست و تەنانەت خۆی رووی نەهات پرسیارێكی شەرعی لە پێغەمبەر بكات.. پیاوێكی راسپارد وەك خۆی بۆمان دەگێرێتەوە لەسەر زاری محمد كوری حەنەفیەوە كو ووتویەتی: من كەسێك بووم كە زۆر زوو (مەزی) م[3] هەبوو، بەمیقدادی كوری ئەسوەدم ووت پرسیارم بۆ بكات و ئەویش لیَ پرسی بوو لە وەلآمدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموو بووی ((فیه الوضوء))[4] واتە: بەس دەست نوێژ بگرێتەوە.

لە شوێنێكی تردا دەڵێت ((لا يستحي احدكم اذا لم يعلم ان يتعلم))[5] واتە: كەستان شەرم نەكەن لە فێربوونی شتێك كە نایزانن .

بە نووسەرەكەی خۆی دەگووت :لاپەرەكەت با جوان بێت با نووكی قەڵەمەكەت پانبێت و دێر بپەرێنە و پیتەكان لە یەك نزیك بكەرەوە .[6]

---

[1] صحيح سنن الترمذي (١٢٨/١) .

[2] الطبقات (٣٣٨/٢) .

[3] مذي: ئەو ئاوەیە لە ئەنجامی بیركردنەوە یان بینینی ئافرەت .... دێتەدەرەوە .

[4] مسلم (٢٤٧/١) .

[5] مصنف ابن ابي شيبه (٢٨٤/١٣) .

[6] الجامع لاخلاق الراوي (٢٦٢/١)

(ابن حزم) له پله ی سێیمدا دایدەنێت له ناو زاناکانی ناو هەوەڵاندا له بارەی زۆر یفەتواکانیەوە و هانی خەڵکی دەدا بۆ لێکۆلینەوەی زانستی و دەیفەرموو ((تزاوروا و تدارسو الحدیث، ولا تترکوه یدرس))[1] واتە: سەردانی یەکتری بکەن و فەرمووده تاوتۆی بکەن، و مەهێڵن لەناو بچێت)). یان دەڵێت: ((لاتشبع من طول صجته، فانما هو کالنخلة تنتظر متی یسقط علیك منها شيء))[2] واتە: تێرمەبە لە هاورێتی مامۆستاکەت، چونکە ئەو وەك دارخورما وایە و چاوەڕوان کە کەی بەروبوومی بووەرێت بە سەرتدا)) .

و بانگێشه ئەوەی کردووه کە سوود لە زانستە کەڵك دارەکان وەربگیرێت و کات لەگەڵ زانستە بێ سوودەکان بەفیڕۆ نەدرێت وەك دەڵێت: ((زانست زۆر لەوە زۆرترە کە بمانەوێت هەمووی فێرببین، بەڵام با زانستە جوان و بەکەڵکەکان وەربگرین))[3] .

عەلی کوری ئەبوطالب (ﷺ) لە زنستدا گەیشتبووە ئاستێك کە بڵێت چی دەپرسن لێم بپرسن، ئەم ئاستەش کەم کەس پێیدەگات . سەعیدی کوری موسەییب دەڵێت: ((هیچ کەس نەی ووتووە بە خەڵك پرسیارم لێ بکەن، جگە لە عەلی (ﷺ)))[4] .

موعاویە (ﷺ) هەر شتێکی لێ بگۆڕایە نامەی دەنارد بۆ عەلی و: پرسیاری لێ دەکرد لەو بارەیەوە، بەڵام کاتێ هەواڵی شەهید بوونی بیست ووتی: بە مردنی عەلی کوری ئەوطالب زانست و فیقهیش مردن .

---

[1] هەمان سەرچاوە (٢٣٦/١)

[2] تاریخ الیعقوبي (٥/٢) .

[3] الاستیعاب لا ١١٠٣ .

[4] هەمان سەرچاوە لا ١١٠٤ .

هەندێ لە ڕێنمایەکانی عەلی (ﷺ) بۆ قوتابیان

یەکەم :خوێندن لەبەر ڕەزامەندی خوا:

(حافظ ابو نعیم) لە کومەیلی کوری زیادەوە دەگێرێتەوە و دەڵێت: عـەلی کـوری ئـەبو طالیـب دەستی گرتم و بردمی بۆ بیابان، و کاتێ گەیشتینە ئەوێ دانیـشت و هەناسـەیەکی هەڵکێـشا و پاشان ووتی: ئەی کومەیل، دڵەکان دەفڕن و چاکترینیان ئەو دڵانەن زیاتر زانستیان لە خۆ گرتووە، ئەوەی پێت دەڵێم جوان لێم وەربگرە، خەڵکی سێ بەشن: یەکەم: زانایەکی خـوا ویـست-ڕێـانی، دووەم: فێرخوازێك لە پێناو ڕزگاریدا، سێیەم: هەرچـی و پەرچـی کـە شـوێن هـەموو جیقەیـەك دەکەون.[1]

ئەم ئامۆژگاریەش ئەم سوودانەی لە خۆگرتووە:

أ - زانا خوا ویستەکان: مەبەست لە زانای ڕەبانی ئەوزانایانەن کە فیقە و حیکمەت یەك بخات لە خۆیدا وەك (ابن عباس) (ﷺ)لە تەفسیری ئایەتی ((ولكن كونوا ربانين))دا دەڵێـت: ((حکمـاء فقهاء)) و فیقە و حیکمەت دەخەنـە کـار بـۆ پێگەیانـدن و ئامـادەکردنی ئومـەتی ئیـسلام و ئاڕاستەکردنی،[2] و فێرکردنی ڕێنماییە ئیسلامیەکان و پەروەردەکردنیان لەسەر تـەقوا و ڕەوشـتە بەرزەکان .

وە ئـەمیری بـاوەڕداران پێناسـەی ڕەبـانین دەکـات و دەفـەرموێت: (ئـەو کەسـانەن بـەردەوام بەحیکمەت و لێزانی و ژیرانە خواردنی دەروونی خەڵکی دەدەن و پەروەردەیان دەکەن .[3]

ب - خوازیارانی زانست ئەوانەن دڵسۆزانە و خۆیان یەکلایکردۆتەوە بۆ وەرگرتنی زانست: تاببێتە هۆی ڕزگار بوونیان لە بەرپرسیاریەتی بەردەم خوای گەورە، و ئەمیری باوەڕداران دەربارەی ئەم دەستەیە دەڵێت ((فێرخوازێك لەپێناو ڕزگاریدا، و ئەمەش تەنها ئەوانە ناگرێتەوە کە خۆیـان تەرخان کردووە بۆ زانیاری، بەڵکو هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لە ژیانـدا دەیانـەوێت ئـەم دینە جێ بە جێ بکەن و مەبەستیانە لە دوا ڕۆژدا ڕزگاریان بێت، و لـە بارەیەشـەوە بـەردەوام و

---

[1] صفه الصفوة (١/٣٢٩) .

[2] التاريخ الاسلامي (١١/١٢/٤٣٨) .

[3] الفتاوى (١/٤٩) .

فەتوا لە زانا ڕەبانییەکان وەردەگرن، تا بەو جۆرە خوا ناسین بکات کە فەرمانی پێدراوە و لەسەر بەرنامەکی پەروەردگار مامەڵە لەگەڵ خەڵکی بکات .

ج- ئەوانەی زانستی ئاینیان بەجێ هێشتووە و پەیوەندیان بە زانا ڕەبانییەکانەوە پچڕاوە، و ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) بە هەرچی و پەرچی (همج رعاع) ناویان دەبات کە لەگەڵ هەموو بایەکدا شەن دەکەن و بە نووری زانست دڵیان ڕووناك نەبۆتەوە و دەیەوێت ئوممەتی ئیسلام لەم جۆرە کەسانەی تێدا جێگای نەبێتەوە .

د- بەراورد لە نێوان زانست و سامان دا:

لە ئامۆژگارییەکانی ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) بۆ کومەیلی کوری زیاد، دەڵێت((زانست لە سامان زۆر چاکترە، و زانست پاسەوایی تۆ دەکات بەڵام سامان تۆ پاسەوانی دەکەیت، و زانست بە کردار پێ کردن زیاد دەکات و بەڵام سامان بە خەرج کردن کەم دەکات، زانست فەرمانڕەوایە بەڵام سامان فەرمانی پێ کراوە، ڕێزداری سامان بێ ڕێزدەبێت ئەگەر سامانەکەیان نەما، و بەڵام خۆشەویستی زانا بە بەشێك لە ئاین داری دادەنرێت، و زانست دەبێتە هۆی ئەوەی دەوروبەر بەگوێ ی دەکەن لە ژیاندا و بە چاکەش باسی دەکەن پاش مردنی، پارەهەڵگران هەر بە زیندوویی مردوون، زانایان ناویان دەمێنێت تا ژیان بمێنێت، و لاشەکانیان لە ناو خەڵکیدا نەماون بەڵام وێنەیان لەناو دڵەکاندا ئامادەیە .[1]

هـ / ناوکرۆکی تێگەیشتن لە ئیسلام:

زانای تێگەیشتو ئەوانەی بەتەواوی فەقیهن، هەرگیز خەڵکی بێ هیوا ناکەن لە ڕەحمەتی خوا و دڵنیاشیان ناکەن لە سزای سەختی خودا و ڕێگای گوناه کردنیان بۆ ئاسان ناکەن، و پشت لە قورئان هەڵناکەن بۆ هیچ شتێکی تر، و خێر و چاکەش لە بەندایەتی و خواناسییەکی بێ زانست دا

[1] حلية الاولياء(١/٧٥) .

نییە، و خێر و چاکەش لە زانستێکدا نییە کە لێ ی تێ نەگەیت، و خێـرو چـاکەش لـە قورئـان خوێندنێکدا نییە کە لێ وورد بوونەوەی لە گەڵدا نەیەت .[1]

و: چەند فێنکە بۆ دڵ و دەروون:

شەعبی لە عەلی کوری ئەبو طالیب (ﷺ) وە دەگێرێتەوە کە چووە ناو خەڵکەکە و پێـی ووتـن: چەند فێنك بەخشە بە دڵ و دەروون، و پێیانی ووت: چییە ئەو شتە؟ و ئەویش لە وەڵامدا ووتـی: شتێك کە نایزانی بڵی خوا باشتری لێ دەزانێت .[2]

ز/ فێرکردن:

ئەمیری باوەرداران علی (ﷺ)دەڵێت ((خوای گەورە پێویستی نەکردووە لەسەر خەڵکانی عەوام و نەخوێندەوار کە فێربن، ئەوەندەی کە پێویستی کردووە لەسەر زانایان کە خەڵکی فێربکەن .[3]

ح : خێر لە زۆر زانستدایە نەك لە سامان وملك و ماڵ:

عەلی (ﷺ) دەڵێت: خێر لەوە دانییە پارە پۆل و منداڵت زۆر بێت، بەڵکو خێر لـەوە دایـە کـە زانستت زیاد بکات، و نەرم ونیانیت زیاتر بێت، و بەسەر خەڵکییەوە بە خواناسیەکانت شـانازی بکەیت، و ئەگەر چاکەت کرد سوپاسی خوا بکەیت و ئەگەر خرپـەت کـرد داوای لـێ خۆشـبوون بکەیت، خێر لە دونیادا نییە مەگەر لە دوو پیاودا نەبێت: یەکەمنیان پیاوێکە گوناهێك دەکـات خێرا فریای خۆی دەکەوێت و تەوبە دەکات و دووەمیـان پیاوێکـە پێـشبرکێ دەکـات لـە کـاری چاکەدا، و هیچ کردەوەیەك بچووك نییە لەگەڵ بوونی تەقوادا، کەی بچوکە شـتێك کـە وەرگـیراو بێت.[4]

---

1 هەمان سەرچاوە لا (١ /٧٧) .

2 جامع بيان العلم و فضله (٦٦/٢)

3 فرائد الكلام لا ٣٦١ .

4 حلية الاولياء لا (٧٥)

ط/ نێوان زانین و نەزانین:

عەلی (ﷺ)دەڵێت ((کفی بالعلم شرفاً ان یدعیه من لایحسنه و یفرح به اذا نسب الیه، و کفی بالجهل ضعة أن یتبرأ منه من هو فیه و یغضب اذا نسب إلیه))[1] واتە بەسە شانازی بۆ زانست و زانین کە زۆریّ لە خەڵکی خۆی پێوە هەڵدەنێت و تیایشیانا نییە ، و خۆشحال دەبێت کە ووشەی زانا بدرێتە پاڵی، و بەسە بۆ نەزانین نەنگی و عەیبە کە ئەوەشی تیایەتی خۆی لیّ بە دوور دەگرێت و توڕەش دەبێت ئەگەر ووشەی نەزان بدرێتە پاڵی .

ی - بۆچی خەڵکی نایانەویّ ببنە زانا:

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ)دەڵێت: ((خەڵکی خۆیان نادەن لە ڕێبازی بە زانا بوون، لە بەر ئەوەیشە کە دەبینین ئەوانەی زانستیان وەرگرتووە کەڵکی لیّ وەرناگرن))[2] . کە ئەمەش ئاگادارییەکە بۆ زانایانی خراپ کە بەهۆی زانستیانەوە دژایەتی خوا دەکەن، و بانگی زانایان دەکات تا کار بە زایاریەکەیان بکەن و خەڵکی بۆ بانگ بکەن و لە پێناوی خوایشدا لەو ڕێگەیەشدا خۆگرو بەئارام بن)).

ک- زانست باشترە:

ئەمیری باوەڕداران دەڵێت: ((العلم أفضل من الصائم القائم المجاهد، و اذا مات العالم ثلم في الأسلم ثلمة لا یسدها الا خلف مثله)) . واتە: زانایان لە ڕۆژوگرێکی شەونوێژکەری موجاهد باشترە، و ئەگەر زانایەك بمرێت کەلێنێك دەکەوێتە ئیسلام کە هەرگیز پڕ نابێتەوە مەگەر کەسێکی وەکو خۆی هەڵکەوێتەوە .

ئەمەش لەبەر ئەوەیە نوێژ و ڕۆژو چرایە و تەنها بەر پیّ خاوەنی روون دەکاتەوە بەڵام زانست و زانیاری کەڵکی بۆ هەمووانە و گشت کەلەبەرێك ڕووناك دەکاتەوە .

---

[1] فرائد الکلام لا ٣٦٦ .

[2] ادب الدین والدنیا لا ٨٢- ٨٥.

دووەم/ دنیا نەویستی ئەمیری باوەڕداران (ﷺ):

ئەمیری باوەڕداران بەهۆی ژیانی بەردەوامی لە خزمەت پێغەمبەری خودا(ﷺ) و پاشتریش لەگەڵ هاوەڵندا لەوە تێگەیشت کە دنیا جێگای تاقیکردنەوەیە.. چونکە لەسەر ڕێڕەوی قورئان پەروەدە بوو بوو و لەو ئایەتانە جوان تێگەیشتبوو کە دنیا بە سووك ناو دەبەن و بە لەناو چوو و قێزەوەن دەیخەنە بەر چاوی باوەڕداران یەکێ لەو ئایەتانە لە سورەتی (کهف) دا خوای گەورە دەفەرموێت

((وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيماً تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِراً *الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً وَخَيْرٌ أَمَلاً))

لەسەر دەستی ئەو پێغەمبەرە خۆشەویستە گۆشەکراوە کە دەفەرموێت ((لو كانت الدنيا تعادل عندالله جناح بعوضه ماسقى منها كافراً شربة ماء))[1] واتە : ئەگەر دنیا لای خودا نرخی باڵە مێشولەیێکی هەبووایە هەرگیز نەی دەهێشت بێ باوەڕ قومە ئاوێکی لێ بخواتەوە .

یان دەفەرموێت: ((الدنيا سجن المؤمن و جنة الكافر)) واتە: ژیانی دنیا وەك زیندان وایە بۆ مرۆڤی موسڵمان و وەك بەهەشتیش وایە بۆ مرۆڤی خوا نەناس و بێ باوەڕ .

١- ئەی زەرد و سوور خەڵکانی تر بخەڵەتێنە:

عەلی کوڕی ڕەبیعە (الوالبی) دەڵێت: (ابن النباح) ـ کە بەر پرسی (بیت المال) بوو ـ لە کوفە و هاتە خزمەت عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ)و پێ ووت: ئەی ئەمیری باوەڕداران (بیت المال) پڕ بوو لە زەرد وسپی، ئەویش فەرمووی: ((الله أكبر)) وپاشان دەستی خستە سەر شانی (ابن نباح) و هەستا سەرپێ و بەرەو بیت المال ڕۆیشتن .

و پاشان ووتی: ئەی (ابن النباح) خەڵکی کوفەم بۆ بانگ بکە، ئەویش جاری دا و هەموو هاتن و چی پارە و ئالتوونی و ماڵاتی تێدا بوو دای پێیان و بە تەواوەتی خاڵی بوویەوە . وعەلیش (ﷺ)هاواری کرد- يا صفراء يا بيضاء غري غيري ـ هاها)) واتە: ئەی زەرد و سپی واتە ئاڵتون و زیو تۆ ناتوانیت من دەستخەرۆ بکەیت خەڵکی تر بخەڵەتێنە ـ ها ـ ها .

---

[1] مسلم ٢٨٥٦

تاوای لیٚ هات یەك دینار و یەك درەهەم لە خەزێنەدا نەما و چووە ناوی گسکی داو پاشـان دوو ڕکات نوێژی تێدا کرد تا لە قیامەتدا شایەتی بۆ بدات .

ئەمیری باوەڕداران لە سەرماندا دەلەرزێت:

لە نموونە بەرز و بـیٚ وێنـەکانی دنیـا نەویـستی عـەلی (ﷺ) هـارونی کـوری عەنتـەر بۆمـان دەگێڕێتەوە لە باوکییەوە کە دەڵێت: لە خورنەق[1] چوومە خزمەت عەلی کوری ئەبو طالیب (ﷺ)، دەبینم لە سەرماندا دەلەرزێت و لێفەیێکی کۆنی دابـو بـە خۆیـدا، ومنـیش ووتم: ئـەی ئـەمیری باوەڕداران خوای گەورە بەشی تۆ و کەس و کار ـ ال بیت ـ ی لە بیت و ماڵ دا دیـاری کـردووە، کەچی تۆ بۆ ئاوا دەکەیت بەخۆت! و ئەویش لە وەڵامدا ووتی: وەڵاهی هیچم لەم (بیت المال) ەی ئێوە دەست نەکەوتووە و ئەم لێفەیەشم هەر ئەوەیـە کـە لـە مەدینـەوە لـە ماڵەکـەی خۆمـەوە هێناومە .[2]

با بپرسین: دەی ئایا چی وای کرد لە ئەمیری باوەڕداران کە ئەو سەرمایە قبووڵ بکات و بەوە ڕازی بیٚ کە وەك هەژار بژی، لە کاتێدا دەیتوانی جوانترین و گەرمترین جل و بەرگی سەر زەوی بکڕێت؟ ئەمەش نموونەی دنیا نەویستی ڕاستەقینەیە لەگەڵ ئەوەشدا کە دەستیـشی بیگـاتیٚ و بەڕاسـتی قوتابی قوتابخانەکەی پێغەمبەر بوو (ﷺ) کە تیایدا وانەی دنیـا نەویـستی ـ زهـد ـ فێردەبێـت لەپێناو خۆشییەکانی ڕۆژی دواییدا، کە پێغەمبەر (ﷺ) دەیتوانی خۆشترین ژیانی هەبێت کەچی ژیانی هەژارانەی هەڵدەبژارد و پێخۆش بوو .[3]

٣- من خۆم ڕازیمە پێی:

لە ئەبی تەری کوری عبـداللە ی جوهەنییـەوە دەگێڕنـەوە وتوویـەتی: جارێکیـان عـەلیم بـینی (ﷺ)دەم وچاوی هەڵبەستبوو و جلێکی سادەی لەبەرکرد بوو، و دارێکی گرتبووە بە دەستییەوە و خۆی بردبووە شێوازی عەرەبێکی دەشتەکی و خۆی کرد بە بازاڕی شاری کوفەدا و لەگەڵ یەکیٚ لە بازرگانەکاندا مامەڵەی کاڵایەکی کرد بەسیٚ درهەم، بەڵام بازرگانەکـە ناسـیەوە ئـەویش لـیٚ ی

---

[1] خورنەق: جێگەیێکە نزیك شاری کوفەیە.

[2] حلیة الاولیاء (٨٢/١)

[3] التاریخ الاسلامي (٢٨٢/١٢)

نەکڕی، و یەکی تری بینی بەڵام ئەویش ناسیەوە و ئەمیش دیسان هیچی لێ نەکڕی، و پاشان منداڵێکی تازە پێگەیشتوو بینی کراسێکی بە دەستەوە بوو عەلی لێی کڕی بە سێ درهەم . و پاشان باوکی منداڵە کە گەڕابوویەوە و پرسی بوو دەربارەی کراسەکە و ئەویش پێی ووت دام بە سێ درهەم، باوکیشی ووتی: بایی دوو درهەم بوو، بۆیە بەپەلە پارەکەی بردەوە بۆ عەلی و پێ ووت: ئەو کراسەی تۆ کڕیت بای دوو درهەم بوو، و ئەمیری باوەڕدارانیش فەرمووی ((بەرەزامەندی خۆم پێی فرۆشتم و بەڕەزامەندی ئەو لێم کڕی .[1]

ئەمەیە ئەو پەڕی مانای زوهد و دنیا نەویستی کە ئەمیری باوەڕدارن بێت، کەچی بڕوات کراسێکی هەرزان بای بکڕێت و بەجلی سادە و ساکارەوە بگەڕێت و وەك عەرەبێکی دەشتەکی بچێتە ناو خەڵکییەوە و کەچی مافی خۆشی بوو لە بەرامبەر ئەو ئەرکە قورسەکەی سەر شانی کە خیلافەت بوو، لە (بيت المال) دا پارە دەربهێنێت و بیدات بەجل و بەرگێك کە شایەنی گەورەی وڵات بێت .

و دەم و چاوی خۆی هەڵدەپێچێت لەبەر ئەوەی نەیناسنەوە ئەمیری باوەڕدارانە و پارەی لێ وەرنەگرن یان خاتری زۆری بگرن و پلە و پایەکەی بەکاربهێنێت بۆ بەرژەوەندی خۆی و بە هۆییەوە ڕێزی تایبەتی بگرن .[2]

٤-پینە بە جلەکانی ئەمیری باوەڕدارانەوە:

عمری کوری قەیس دەڵێت: لە ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبوطالیبیان پرسی: بۆچی جل و بەرگەکانت پینە دەکەیت؟ لە وەڵامدا ووتی: خشوع دەخاتە ناو دڵەوەو باوەڕدارانیش چاوی لێ دەکەن .[3]

ئەم نموونەیە لەگەڵ ئەوەی کە زهد و دنیا نەویستی عەلی (ﷺ)دەدەخات، مانای ئەوەشی لێ وەردەگیرێت کە ئەو پیاوە مەزنانە بەهەڵس و کەوتی خۆیان وستوویانە کۆمەڵگا پەروەردە بکەن

[1] الزهد لا (١٣٠)

[2] التاريخ الاسلامي (١٢/ ٤٢٩) حميدي .

[3] التاريخ الاسلامي عهد خلفاء الراشدين لا (٦٤٧) ذهبي .

لەسەر ژیانی سادە و دوور بکەونەوە لە پێشبڕکی کردن لە کڕینی جل و بەرگ و مۆدیلی نوێـدا و دنیا نەویستەکانیش ڕزگاریان ببێت لە لۆمە کردن لەسەر ئەو شێوازە زاهیدیەیان .

٥- دەبێ بزانم چی دەڕواتە گەدەمەوە:

ئەمیری باوەڕداران علی (ﷺ) هەموو جارێ لە پاش بەکارهێنانی ئارد، جوان سـەری کەنوەکـەی دەنایەوە و دەیووت: حەز ناکەم شتێك بچێتە ناو سکمەوە کـە سەرچـاوەکەی، نـەزانم و سـوفیان دەڵێت: عەلی (ﷺ) تا ژیا خشتێکی نەخستە سەر خشتێ و لە مەدینەشەوە لەناو گۆزەدا گەنم و جۆی بۆ دەڕۆیشت .[1]

٦- زاهیدترین کەس:

حەسەنی کوری صالحی کوری حەی دەڵێت: باسی زاهیدەکانیان دەکرد لە خزمەت عمـری کـوری عبدالعزیز، ئەویش ووتی: زاهیدترین کەس لە دنیادا عەلی کوڕی ئەبوطالیب بووە .[2]

(الذهبي) دەگێڕێتەوە دەڵێ عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) سـواری گوێدرێـژێك بـوو، بـەجۆرێك هەردوو قاچی کردووە بووە لایەك و دەیووت: من ئەو ئەو کەسەم دنیام بێ نرخ کرد (کە مانـای وایە گرنگیم پێ نەداو خەفەتم بۆ نەخوارد و هەموو مەبەستێکم رووی کردە ئـەو دنیـا کـە رۆژی قیامەتە .[3]

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) لەگەڵ ژیانی زبر و زاهیدییەکەیدا، ڕوگرژ و دەم وچاو تاڵ و ڕەق نەبوو، بەڵکو بەوە وەسفی دەکەن کە: ((حسن الوجه، ضحوك السّن ـ خفيف المشى على الارض)) واتە: دەم و چاو کراوە و جوان بووە و دەم بە پێکەنین بووە و لەسەر خۆش بووە لەرۆیشتندا .[4]

---

[1] الكامل في التاريخ (٤٤٣/٢) .

[2] تاريخ الاسلام عهد خلف ألراشدين لا ٦٤٥ .

[3] تاريخ الاسلام (الذهبي) لا ٦٤٥

[4] علي ابن طالب ـ محمد رشيد رضا لا ٣٠٤ .

ئیمام عەلی (ﷺ) پێناسەی زوهدمان بۆ دەکات و دەڵێت: ((ایها الناس الزهادة قصر الأول والشکر عند النعم و التورع عن المحارم)) . واتە: ئەی خەڵکینە، هیوا کورتی و سوپاسگوزاری لەسەر بەخششەکان و خۆ دوور گرتن لە حەرامەکان .[1]

سێ یەم/ تەوازع و خۆ بەکەم زانین و بێ فیزی عەلی (ﷺ):

١- منم ئەو کەسەی دنیام بێ نرخ کرد:

صاڵحی کوڕی ئەبی اسود لەوانەوە دەگێڕێتەوە کە عەلیان دیوە سواری گوێدرێژ بووە و قاچەکانی کردوەتە یەکلا و وتوویەتی: ((منم ئەو کەسەی کە دنیام بێ نرخ کردوە .[2] جێگای خۆیەتی عەلی (ﷺ) ئاوا دڵخۆش بێت بەو سەرکەوتنەی بەسەر دنیا و بە دیمەنی کەسێکی زۆر سادەی ناو موسڵمانان خۆی پیشان بدات لە کاتێکدا خەلیفەی موسڵمانان بووە، کە بە پێچەوانەوە زۆر کەس خۆیان بەکەم زانیوە و بەڵام هەرکە بەپرسیارەتیان پێدراوە لە خۆیان گۆراون و فیزیان زل بووە و وەڵامی کەسیان نەداوەتەوە و کەسیش هەر نەیتوانیوە بیان بینێت!....

بەڵام دۆستانی خوا و هەڵگری ڕستەقینەی ڕێبازە بەرز و پیرۆزەکەی ئیسلام تا پلەیان بەرزتر ببێتەوە و خۆیان بە بچووك دەزانن و شانازی دەکەن بەوەوەی کە خۆیان بەیەکێ لە خەڵکە سادەکە بزانن و لوتی گەورەیی و خۆ بەزل زانی خۆیان بشکێنن .

٢- خاوەن ماڵ دەبێت خۆی شتی خۆی هەڵبگرێت:

دەگێرنەوە لە عەلیەوە (ﷺ)کە هەندێ خورمای کڕیبوو خستبوویە گونییەکەوە و ویستی هەڵی بگرێت و بۆ ماڵەوەی بەرێتەوە، خەلکیش ووتیان: ئێمە بۆت هەڵدەگرین ئەی ئەمیری باوەڕداران، ئەویش نەیهێشت و ووتی: نەخێر خاوەن ماڵ دەبێت خۆی شتی خۆی هەڵبگرێت .[3]

(الله الکبر) لەم بەرە قورئانی یە ناوازەیە!... چەند پێویستیمان بە سەرکردایەتیەکی ئا لەو جۆرەیە . شەرم نەکات و نەڵێت من بەرپرسێکی باڵام چۆن خۆم شتی خۆم دەکرم و چۆن

---

[1] رجال الفکر و الدعوه .(١/ ١٠٥) .

[2] تاریخ الاسلام للحمیدی (٦٣/١٧) .

[3] الزهد للأمام احمد لا (١٣) .

هەڵیدەگرم! ئەی خزمەت کارم بۆچییە؟ ئەی ئەو هەموو ئەندامەم بۆچییە ئەگەر ئیشم بۆ نەکەن و خزمەتم نەکەن؟!!

٣-هەڵس و کەوتی لەگەڵ مامە عەباسیدا (ﷺ):

(صهیب) خزمەتکارێکی عەباس بوو دەگێڕێتەوە وە دەڵێت: عەلیم بینی دەست و قاچی عەباسی ماچ دەکرد و پێی دەووت: ئەی مامە، لێم ڕازیبە .[1]

سەرکردەی ڕاستەقینە ئاوایە لەگەڵ خزم و کەس و کاریدا و لەبەردەمیاندا دەبێت خۆی بەکەم بزانێت و پۆز لێ نەدات بەسەریاندا و سەردانیان بکات و ئەملاولایان ماچ بکات و لەسەر بەڕەکەشیان دابنیشێت و نەترسێت لەوەی جلەکانی تۆزاوی ببێ یان ئوتووەکەی تێك بچێت! .

و (صدار الطائي) وەسفی عەلی (ﷺ) دەکات وە دەڵێت: ((حەزی کردووە جل و بەرگی کورت بێت و چێشت و خواردنی سادە بێت، و لەناوماندا بوو وەکو یەکێك بوو لە ئێمە، پرسیارمان لێ بکردایە وەڵامی دەدایەوە و هەواڵێکمان لێ بپرسیایە ئاگاداری دەکردین لێی بەڵام وەڵلاهی لەگەڵ ئەوەی کە چەند تێکەڵ و نزیك بوو لێمانەوە نەماندەوێرا بیدوێنین و هەیبەتمان لێ دەکرد .[2]

هەموو سەرکردەکانی لای خۆمان وا دەزانن ئەگەر تێکەڵی خەڵکی نەکەن و نەچن بۆ بازار و لەناو ڕێزی دواوەی پرسە و بۆنەکاندا دانەنیشن ئەوا هەیبەت پەیدا دەکەن و کەسایەتیان گەورە دەبێت، بەڵام پێشەوایانی یەکەمی ئومەتەکەمان بەو خاڵانە چوونەتە دڵی خەڵکییەوە گەورە بوون لەبەر چاویان بۆیە ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) فورموویەتی: ((تواضع المرء یکرمە)) واتە: خۆ بەکەم زانینی مرۆڤ بەرز و بەڕێزی دەکات .

(یان زانا و خوێندەوار و خاوەن بڕوانامەکانی ئەمڕۆ زۆر بە بەرزی سەیری خۆیان دەکەن و زۆر بە نزمی سەیری خەڵکی تر دەکەن من خۆم کەسێك دەناسم تا وەك خۆم بڕوانامەی بەکالۆریۆسی هەبوو لە بازردا دەوەستا بە دەمەوە و بەگەرمی مەرحەبای و هەواڵ پرسی لێ دەکردم بەڵام هەرکە

---

[1] صاحب المحمول (٢٢٤/١) السیرة للذهبي (٩٤/٢) اسنادە صحیح .

[2] الاستیعاب (١١٠٨/٣)

بوو بە خاوەنی ماستەر! لە دوورەوە دەستێکم بۆ بەرز دەکاتەوە!! ئەوە لەگەڵ من وایە! ئەی دەبێ لەگەڵ خەڵکی نەخوێندەوار چۆن بێت هەی یاران .) (وەرگێڕ)

دەی بە پێچەوانەوە ئەمیری باوەڕداران (ﷺ)ڕوو دەکاتە خوێندەوار و بڕوانامـەدارەکان و دەڵێـت: ئەگەر بووی بە زانا سەیری نەخوێندەوارەکانی خوار خۆت مەکە ـ تا خۆتت لێ نەگۆرێ ـ بـەڵکو سەیری زانایانی سەرووی خۆت بکە .[1]

چوارەم/ بەخشندەیی و دەرماڵ داریەکانی:

بەخشندەیی و دەست کراوەیی ڕەوشـتێکی مـەزنی قورئانییـە و پێغەمبـەری سـەروەرمان (ﷺ) هاوەڵانی لەسەر گۆشە کردووە و خۆشی بەکردەوە نیشانی داون کە دەبێت مـرۆڤ پـارەو سـامانی بەس بۆ خۆی نەبێت و دەستگرۆیی نەداران و هەژاران و داماوانی پێ بکات ..

پیاوێك هات بۆ لای عەلی کوڕی ئەبوطالیـب (ﷺ)پێـی ووت: ئـەی ئـەمیری بـاوەڕداران، مـن پێویستیەکەم تێت کەوتووە و داوام لە خوای گەورە کردووە پێش ئەوەی لە تۆی دوا بکەم، ئەگەر بۆم بکەیت ئەوا حەمدی و سەنای خودا و سوپاسی تۆش دەکەم، بەڵام ئەگەر بۆشیم نەکەیت ئەوا هەر سوپاسی خودا دەکەم و بیانووش بۆ تۆ دەهێنمەوە، وە عەلی (ﷺ) پێی ووت: پێویستیەکەت بەدەم مەیڵێ بەڵکو لەسەر زەوییەکە بینووسە چونکە پێم ناخۆشە لەناو چاوتا ووشەی سواڵ کردن بەدی بکەم، پیاوەکەش لەسەر زەوییەکە نووسی، من بێ پارەم، عەلیش (ﷺ) داوای دەستێ جل و بەرگی جوانی کرد، و بۆیان هێنا و دای بەو پیاوە و لەبەری کرد و لە خۆشیاندا بەدەم خۆیـەوە شعری دەووت:

كسوتني حلة تبلى محاسنها   فسوف اكسوك من حسن الثناحللا

ان الثنا يحي ذكر صاحبه   كالغيث يحيى نداه السهل والجبلاً

عەلیش (ﷺ)فەرمووی: پارەکانم بۆ بهێنن، و (١٠٠) دیناریان بۆ هێنا و ئەویش دای بەو پیاوە.. (الضيغ) یش ووتی بە عەلی (ﷺ): ئەی ئەمیری باوەڕداران ئەو جل و بەرگە و (١٠٠) دیناریش!!

[1] هداية الراشدين لا (١٠٥) ـ علي محضوط .

عەلی (ﷺ)فەرمووی: بەڵێ، من لەپێغەمبەر بیستووە (ﷺ)کە فەرموویەتی ((أنزلوا الناس منازلهم)) دەی ئەمەش پلە و پایەی ئەم پیاوەیە لە لام .[1]

لە ئیمام عەلیان پرسی: سەخاوەت چییە؟ ئەویش فەرمووی: ((ماڵ ببەخشیت پێش ئەوەی داوات لێ بکەن، چونکە دوای داواکردن بیدەیتێ ئەوە لە شەرم و بەخشندەییەوەیە)) .[2]

ئیمام (ﷺ) زۆرحەزی کردووە میوان ڕووی تێ بکات و زۆر شادومان بووە بەبینینی هاوڕێ و براکانی لە ماڵی خۆیدا و ئەگەر هەفتە تێپەڕیایە و میوانی نەهاتبایە غەم دایدەگرت و دەیفەرموو(حەوت ڕۆژ تێپەڕیوە میوانم نە هاتووە زۆر دەترسم خوای گەورە بێ بایەخی کردبم) .[3]

خێر و خێراتی ئەوقافەکانی کە لەژیانی خۆیدا لە ڕێی خوادا وقفی کردبوو دەگەیشتە (٤٠٠٠) دینار کەچی لە برساندا ئازاری دەچەشت وەك خۆی دەڵێت: ((چەند جار دەتبینم کە لەبرساندا بەردم دەبەست بەسکمەوە لە کاتێکدا کە خێر و صەدەقەی ئەوقافەکانم (٤٠٠٠) دینار بووە)) .[4]

هەموو جارێك هانی موسڵمانانی دەدا کە ڕێز و حورمەتی شایستەی ببەخشن بە هۆزەکانی خۆیان و دەیووت: ((ڕێزی هۆزەکەت بگرە، چونکە ئەوان دوو باڵی تۆن لە کاتی فرینتدا، بەهۆی ئەوانەوە دێت و دەچێت و بەهۆی ئەوانیشە باڵت درێژ دەکەیت، ئەوان تێشوون بۆ تۆ لە کاتی ناڕەحەتیدا، بۆیە ڕێزی پیاو چاك و ناودارەکنیان بگرە و سەر لە نەخۆشەکانیان بدە و لەکارەکانت دا بەشداریان بکە و کاری هەژارەکانیان ئاسان بکە .[5]

پێنجەم/ شەرمکردن لە خوای تەعالا:

شەرم کردن یەکێکە لە ڕەوشتە بەرزەکانی ئیسلام و بەڵگەیە لەسەر خاوێنی دڵ و دەروون و ویژدانی زیندویی و بوونی دینداری و چاودێری خوای ـ عز و جل ـ بەسەر مرۆڤەوە، خۆ ئەگەلا شەرم نەبوایە، ڕێزی میوان نەدەگیرا و هیچ بەڵێنێ نەدەبرا سەر و ڕاسپاردە نەدەپارێزا بۆیە ـ شەرم ـ کراوە بەیەکێ لە بەشەکانی باوەڕ .

---

[1] البداية والنهاية (٩/٨) .

[2] تاريخ الخلفاء للسيوطي لا ٢٠٤ .

[3] موعظة المؤمنين (٢/ ٢٥٢) .

[4] اسد الغابة (٧/٤) .

[5] فرائد الكلام لا ٣٤٨ .

عەلی کوڕی ئەبوطالیب (ﷺ)پەروەردەی بەردەستی پێغەمبەری خودا بووە (ﷺ) هەموو ڕەوشتەکانی ئەوەی هەڵگرتبووە یەکێ لەو ڕەوشتانە ـ شەرم کردنی بووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) لە کچێك شەرمن تر بووە لە شەوی گوێزانەوەیدا .[1] دەی ئیتر چۆن ئەم شەرمکردنە جوانە لە کەسێتی عەلیدا ڕەنگ نەداوەتەوە، و عەلی (ﷺ)خۆی سەبارت بەم ڕەوشتەی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت:

((پەنا دەگرم بەخوا لە تاوانی هیچ کەسێك لە لێبوردنم گەورەتر بێت، یان نەفامیەك لە لەسەر خۆیم مەزن تر بێت، یان بینینی عەورەتێك نەتوانم بیپۆشم، و یان پێداویستی کەسێك کە بەخشندەییم جێ بە جێی نەکات))[2]

دەبینین هەموو ڕەوشتەکانی خۆی بەستەوە بەشەرم کردن لە خوای توعالا .

شەشەم/ بەندایەتی و ئارامی و دڵسۆزی عەلی (ﷺ) بۆ خودای ـ عز و جل ـ :

عەلی (ﷺ) لە ژیانیدا بەشێوازێکی گشتی زاراوەی بەندایەتی جێ بە جێ کردبوو، بەشەو نوێژدا دیار بوو، بوو بە یەکێ لەو کەسانەی کە زۆر نوێژ و (تهجد) ی دەکرد کە خوای گەورە دەرباریان دەفەرموێت: ((تتجافى جنوبهم عن المضاجع يدعون ربهم خوفاً و طمعاً)) واتە: خەو لە چاوەکانیان تۆراوە و لەناو جێگەدا هەر خەویان لێ ناکەوێت و لە بەر ترسی و لەبەر پاداشت هاواری ئەی پەروەردگاریان دەکەن .

ضراری کوڕی ضمرهي كنانی لە بەردەم موعاویەی کوڕی ئەبو سوفیاندا (ﷺ) وەسفی ئیمامی عەلی دەکات و دەڵێت: لە دنیا و ڕازاوەیی یەکانی تۆقیبوو، و دڵی زۆر خۆش بوو بە شەو تاریکایی یەکەی، بۆ خوا شایەتی دەدەم کە لە هەندێ حاڵەتدا دیوومەن، تاریکای شەو باڵی کێشا بوو ... ئەستێرەکان زریوەیان دەهات، و لەناو میحرابەکەدا شانەکانی دەلەرانەوە و بە هەردو دەستی ریشی خۆی گرتبوو، بەم لاولادا لارە لاری دەکرد وەك مار گەستوو، و دەگریا

---

[1] مسلم ژ . ٢٣٢٠.

[2] تاريخ دمشق (٥٢٧/٤٢) .

گریانی خەمگین، گویم لێ بوو ئەڵێی ئەم ساتەیە دەیووت: ئەی پەروەردگارمان .. ئەی پەروەردگارمان .. لێ ی دەپاڕایەوە ـ و پاشان بە دنیای دەووت: ئایا دوتەوێت بمخەڵەتێنێت یان خۆشت دەوێم؟ نایبینی .. نایبینی .. خەڵکی تر مەغرور بکە، من سێ بەسێ تەلاقم داویت، تەمەنت کورتە... و دانیشتنەکانت بێ نرخن... و پلە و پایەت کورت خایەنە...

ئای لە کەمی توێشوومان... دوور و درێژی سەفەرەکە... ترسناکی ڕێگایەکە.... فرمێسک لە چاوی موعاویە هاتە خوارەوە بەسەر ڕیشیدا و بۆی نە دەوەستایەوە و بەدەستەکانی دەیسڕی و خەڵکەکەش دەستیان کرد بەگریان، موعاویەش ووتی (ئەبو الحسن) هەر وابووە (ﷺ) ئەی تۆ چیت لەسەری هەیە ئەی چرار؟

ئەویش ووتی: من لە دوری ئەو وەك ئەو کەسەم کە ڕۆڵەکەی لە باوەشی فڕێنراوە و سەربڕاوە، و فرمێسکی ووشك ناکات و خەفەتی دانامرکێتەوە.. پاشان هەستاو ڕوویشت .[1]

(ئەم بەسەر هاتەش ئەوە دەردەخات کە ئەو ناکۆکییەی کەوتە نێوان عەلی و موعاویە ـ خوا لە هەر دووکیان ڕازی بێت ـ ڕقەبەرایەتی شەخسی نەبووە و لەبەر هەوا و ئارەزوو نەبووە، بەڵکو لەبەر بەرژەوەندی ئیسلام و موسڵمانان بووە هەریەکە لە نەزەرێکی خۆیەوە، ئەگینا موعاویە چۆن ڕێگای دەدا لە کۆر و دانیشتنەکانی خۆیدا باسی خواناسی و چاکی عەلی بکرێت!... یان چۆن گریانی دەهات یان چۆن شاهێدی چاکی و خواناسی بۆ (ابو الحسن) دەدا ؟!)[2]

(نوشتەری نەخەعی) شەوێکیان دەچێت بۆ لای عەلی (ﷺ) دەبینی خەریکی شەو نوێژە، و پێی دەڵێت: ئەی ئەمیری باوەڕداران بە ڕۆژدا ڕۆژو و، بە شەویشدا نەخەوتن و خۆماندیکردنیش لەو نێواندا ؟! کاتێ عەلی (ﷺ) لە نوێژەکەی بوویەوەپێی ووت: ئاخیرەت ڕێگایکی زۆر دوور و درێژە، بۆ بڕینی پێویست بە شەو ڕەوی دەکات .[3]

لە شوێنێکی تردا دەڵێت: ئەی خەڵکینە ئەم چەند وشەیەم لێوەربگرن، ئەگەر سواری وڵاخ بن و بۆی بڕۆن تا ئەسپەکەتان لە ڕۆیشتن دەکەوێت شتی واتان دەست ناکەوێت: هیچ بەندەیەك ئومێدی بەکەس نەبێت جگە لە خودا، و تەنها لە گوناهەکەنتان بترسن، و شەرم مەکەن کە نازانن فێربن و

[1] حلیة الأولیاء (١/٨٤-٨٥) الرقة البکاء لا ١٩٨ .

[2] وەرگێڕ بۆ سەر زمانی کوردی .

[3] أدب الدنیا والدین لا ١٢٣ .

شەرم مەکەن ـ کە نازانن بڵێن نازانین، و بزانن ئارامی و خۆگرتن لەناو (بیر و باوەڕدا) وەك سەر وایە بۆ لەش و لەشیش چ سوودێکی هەیە ئەگەر سەری نەبێت .[1]

لەم ئامۆژگارییەدا دەربارى یەکتاپەرستی و پاشان ڕێنمونی زانستی دەدوێت، دەربارەی تێڕوانینی پلەی (ترس و ئومێد) ـ الخوف والرجاء ـ ، باوەڕدار دەدوێت هەر بە تەمای خودا بێت چونکە هەموو بەخششەکانی هەر لەوەوە دەبێت و ئەو خەڵکەی کە بەخششت پێ دەدەن ـ ئەوانە هۆکارێکن لە نێوان خوا و بەندەدا و خوا لەرێگای ئەواەنەوە ڕۆزی بەندەکان دەدات .

یان ئامۆژگاری هەڵگرانی زانست و زانیاری دەکات و هانیان دەدات تا شەرم ڕێگایان لێ نەگرێت لە فێربوون و ئەگەر بوون بە زاناش شەرم ڕێگایان لێ نەگرێت بڵێن نازانین لەو شتانەی کە نایزانن و پاشان دەڵێت:

((ئای هەڵگرانی مەشخەڵی زانست، کار بە زانستەکانتان بکەن، چونکە زانا کاتێك زانایە کەکار بە زانستەکەی بکات، و کردەوە و زانستی یەك بگرنەوە، و کەسانێ دێن لەمەولا مەشخەڵی زانست و زانیاری هەڵدەکەن بەڵام لە گەردەنیان تێ ناپەرێت، هەڵس و کەوتی نهێنیان پێچەوانەی ئاشکرایانە، و کردەوەکانیان پێچەوانەی زانستەکانیانە، و دادەنیشن و هەڵقە دەبەستن، بەڵام هەندێکیان خۆیان بەسەر هەندێکی تریان هەڵدەنێن، و تەنانەت هەندێ لەوانە تووڕە دەبەن لە قوتابییانیان ئەگەر بەشداری هەڵقەیێکی تر بکات و گوێ بۆ زانایەکی تر بگرێت، و ئەوانە کردەوەکانیان لەو دانیشتنانەیاندا زیاتر بەرز نابێتەوە بۆ لای خودای ـ عز و جل ـ .[2]

(الله اکبر) بێ کەم و زیاد ئەو ئامۆژگاریانەی عەلی (ﷺ) ئەڵێی بۆ بانگەوزانی ئیسلامی و زانستی شەرعی ئەمڕۆ وتراوە ... چەند گرنگە ئەگەر سەرچاوەکان یەك بخرێنەوە و سوود لە هەموویان وەربگرێت و سانسور نەخرێتە سەر هیچ زانا و هیچ قوتابخانەیەکی زانستی و کەس ئەوەی خۆی بە نیگا نەزانێت و دان بەوانی تردا نەنێت .[3]

---

[1] حلیە الاولیاء (٧٥/١)

[2] الجامع لاخلاق الراوي(١/٩٠) .

[3] ووتەی وەرگێر

حەوتەم/ سوپاس گوزاری خوای ـ عز و جل ـ.

سوپاس گوزاری پەروەردگار ئەوەیە کە هەرچی نیعمەت و بەخششێکت پێدراوە بەکاری بهێنێت لەپێناو ئەو مەبەستەی کە بە هۆیەوە دروست کراویت، واتە هەموو بەخششەکانی، ماڵ و گیان و شتەکانی تریش بەکاربهێنیت لەپێناو بەندایەتی پەروەردگاردا و بە هەموو ئەندامەکانی لەش، ئەگەر وات کرد ئەوە سوپاس گوزاریت بە باشترین شێوە ئەنجامداوە .[1]

سوپاسیش تەنها بە دەم نابێت و بەڵکو هەر نیعمەتێك سوپاسەکەی بەخۆیەوە بەندە بۆ نموونە سوپاسی دەم ـ شوکورکردنی پەروەردگار و گوناه پێ نەکردنییەتی و سوپاسی چاو گوناه نەکردنە پێی و بەکارهێنانییەتی لە شتی چاك و خێردا ...

کەواتە خوای ـ عز و جل ـ ئەم سوپاسەی داواکردووە لە قورئاندا نەك تەنها سوپاسی دەمی، وەك دەفەرمووێت ((فاذكروني اذكركم واشكروا لي ولا تكفرون)) واتە: یادم بکەن یادتان دەکەم و سوپاسم بۆ بکەن و بێ باوەڕ مەبن و نەیفەرموو (فاشكروني) واتە سوپاسم بکەن، بەڵکو فەرمووی ((واشكروا لي))،

پێغەمبەری خواش (ﷺ) خاوەنی ئاستێکی زۆر بەرز بووە لەلایەن سوپاس گوزارییەوە و کاتێ عائیشەی خێزانی پرسیاری لێ کرد: کە ئایا بۆچی ئەوەندە خۆت دەرەنجێنی و شەو نوێژ دەکەیت بەبەر دەوامی لەکاتێکدا خودا لە گوناهی پێشووت و داهاتووت خۆش بووە؟ ئەویش فەرمووی: ((افلا أكون عبداً شكوراً)) دەی ئایا بەندەیەکی بە ئەمەکی سوپاس گوزار نەبم؟![2]

عەلی کوری ئەبو طالیب (ﷺ) پەروەردەی دەستی پێغەمبەر بووە (ﷺ) بۆیە سوپاس گوزاری لە هەموو شتێکیدا ڕەنگی دابوویە و تەنانەت لەسەر ئاویش دەهاتە دەرەوە دەستی دەهێنا بەسەر سکیدا و دەیووت: ئای چەند بەخششێکی گەورەیە، ئەگەر بەندە سوپاس گوزاری تەواوی لەسەر بکات .[3]

---

[1] اخلاق النبي في القران و إالسنة لا ١٨٥ .

[2] ووتەی وەرگێر

[3] عده الصابرين لا ١٢٢ .

و جارێك بە پیاوێكی هەمەدانی فەموو: ((بەردەوامی نیعمەت و بەخشش پەیوەستە بە سوپاس گوزارییەوە و سوپاس گوزاریش بەندە بە بەردەوامی بەخششەوە، و ئەو دووانە پێكەوەن، و بەردەوامی و زیادكردنی نیعمەت لە بەندە نابڕێت لەلایەن خواوە تا واز لە شوكر و سوپاس نەهێنێ،[1] بۆ نموونە سوپاس گوزاری لەسەر ئازایی و لێهاتووی ئەوەیە بەرامبەرە دڕاوەكەت ببەخشیت كاتێ دەستت چوو بەسەریدا و لە بارەیەوە دەڵێت: ئەگەر دەست چوو بەسەر نەیارەكەتدا ئەوە لێبووردنی لەگەڵ بەكاربهێنە وەك سوپاسی خوا لەسەر ئەو توانا و دەسەلاتەت)) .[2]

هەشتەم/ پاڕانەوە لە خوا:

دووعا دەرگایێكی زۆر گەورەیە ئەگەر لەسەر بەندە والابێت ئەوە دەرگای خێر و چاكەی بەسەردا والادەبێت...

بۆیە، ئەمیری باوەڕداران عەلی كوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) بەردەوام لە خزمەت پێغەمبەردا ژیاوە و لەسەر دەستی ئەو گەورە بووە بێگومان بینیویەتی كە چۆن پێغەمبەرمان (ﷺ) هانا دەباتە لای خوا و داوای سەركەوتن و كۆمەكی لێ دەكات ... ئیمامیش (ﷺ) هەر بەو چەشنە كاری تێ كرابوو، زۆر سوور بوو لەسەر ئەو بەندایەتیە گەورە و گرنگە، و پڕوا و پڕ هەوڵی دەدا هەر ئەو شێوازە دوعا پاڕانەانە دووبارە بكاتەوە كە پێغەمبەر خوا (ﷺ) لە ژیانیدا دووبارەی كردوونەتەوە و هەرگیز لای نەداوە بۆ دوعا گەلێكی تر كە ووشەكانی ڕازاوە و ماناكای گەورە بوون بەلام پێغەمبەر (ﷺ) نەی فەرمووبوون.

كۆمەڵێ دوعای زۆر و زەبەندی بە درۆیان بێ ئاگای دراوەتە پاڵ ئیمامی عەلی (ﷺ) و لە ڕاستیدا ئەو لێی بەرییە، چونكە ئەو زۆر پابەند بووە بە سونەت و فەرموودەی صحیحەوە لە كردا و گوفتاریدا، و لە ژیاندا خاوەنی گیرابوونی دوعا بووە، جارێك لە جاران پیاوێك ـ وەك (ئەبی عمر ڕازان) دەگێڕێتەوە كە فەرموودەێكی بۆ عەلی باس دەكرد، و عەلیش (ﷺ) پێی ووت: هەرچی وورد دەبەوە درۆم لەگەڵ دەكەیت، و پیاوەكە ووتی: درۆ ناكەم، و ئەویش پێ ووت: ئەگەر درۆ

---

[1] الشكر ـ ابن ابي دنيا (٥/٤٨١) .

[2] الاعجاز والأيجار ـ الثعالبي ـ لا (٣٠)

بکەیت دوعات لێ دەکەم، ووتی دوعام لێ بکە، و دوعای لێ کرد و ئەویش ئەوەندەی پێ نەچوو کوێر بوو .[1]

و هەرکاتێ بە چاکە باسیان بکردبایە دەیفەرموو: ((اللهم اغفرلي مالايعلمون ولا تواخذني بما يقولون، و اجعلني خيراً مما يظنون))[2] واتە: خوایە لەو شتانەی ئەوان نایزانن لێم خۆش ببە و لەو شتانەشی کە دەیلێن لێم نەگریت و چاکترشم بکەیت لەوەی ئەوان گومانی پێدەبەن .

و ئەمیری باوەڕداران (ﷺ)کۆمەڵێ ئاداب و ڕەوشتی سەفەرکردن روون دەکاتەوە و لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر خوا (ﷺ) هەر کاتێ ویستبێتی بچێت بۆ سەفەرێك فەرموویەتی: ((اللهم بك اصول، وبك اجول وبك اسير)) واتە: ئەی پەروەردگارم بەناوی تۆوە دەگەڕێم و جەولە دەکەم و دێم و دەچم .

و لە شوێنێکی تردا ئادابێکی تری سەفر ڕوون دەکاتەوە و هەرکاتێ ویستبێتی بڕوات بۆسەفەر و دەیویست سواری وڵاخەکەی ببێت دەیووت ((بسم الله)) و کاتی تەواو دەچووە سەر وڵاخەکەی دەیووت: ((الحمدالله)) و پاشان دەیووت: ((سبحان الذي سخرلنا هذا و ماكنا له مقرنين، وانا الى ربنا المنقلبون)) و پاشان (٣) جار (الحمدلله) و (٣) جار (الله اكبر)ی دەکرد و پاشان دەیووت: ((اللهم لااله الا انت ظلمتُ نفسي فاغفرلي، انه لا يغفر الذنوب الا انت)) پاشان پێ دەکەنی، و لێیان پرسی هۆی چییە پێ دەکەنی ئەی ئەمیری باوەڕداران؟

و ئەویش لە وەڵامدا دەیووت: پێغەمبەری خوام دیوە (ﷺ) بەم چەشنەی کردووە و بە شێوەی منی ووتوە و پاشان پێکەنیوە، و لێمان پرسی هۆی چی بوو پێکەنیت پێغەمبەری خوا (ﷺ) ؟ ئەویش فەرمووی: ((خوای (عز وجل) دەفەرموێ: عجبت للعبد، اذا قال لا اله الاّ انت، ظلمت نفسي فاغفرلي انه لا يغفر الذنوب الاّ انت، يعلم انه لا يغفر الذنوب الا هو))[3] واتە سەرم سوڕدەمینێ لە بەندە کاتێ دەڵێت: هیچ خوایەك نیە جگە لە تۆ، ستمم لە خۆم کردووە لێم خۆش ببە کێ هەیە لێم خۆش ببێت جگە لەتۆ، دەزانێت کەس نیە جگە لە ئەو لێ خۆش ببێت .

---

[1] البداية و النهاية (٨/ ٦)

[2] موعظة المؤمنين (٢/ ٢٢٨)

[3] مسند احمد (١٨٣/٢) اسناده صحيح ـ قاله احمد شاكر .

و هەردەم ڕێنموونی موسڵمانانی کردووە تا بەو جۆرەی سونتە دوعا بکەن بەتایبەتی لە کاتی ئیش و کار و سەفەر و خواردن و خەوتن... هتدا دا ... و (ابن اعبد) دەڵێت: عەلی کوڕی ئەبوطالیب پێی ووتم: ئەی کوڕی ئەعبەد، ئەزانی هەقی نان خواردن چییە؟ ووتم: هەقەکەی چییە ئەی کوڕی ئەبوطالیب؟ فەرمووی: ((دەڵێیت: (بسم الله، اللهم بارك لنا فيما رزقتنا، ووتی: ئەی دەزانیت شوکرکردنەکەی چییە؟ ئەگەر لێبویتەوە؟ ووتم: چیە شوکرەکەی؟ فەرموو: ((الحمدلله الذي أطعمنا و سقانا)) [1]

و هەرکاتێ مانگی بدیایە دەیووت: ((اللهم اني اسألك خير هذا الشهر و فتحه و نصره و بركته و رزقه و نوره و طهوره و هواه، و اعوذبك من شر، و شر ما فيه و شر ما بعده) [2]

نۆیەم/ سەرچاوەی باڵای دەوڵەت لە سەردەمی عەلیدا (ﷺ)

عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ)سەرچاوەی هەموو دادوەری و حوکم و فقهییەکی دەولەتەکەی قورئانی پیرۆز و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) و شوێن پێ هەڵگرتنی دوو پیاوە مەزنەکەی پێش خۆی بووە .

١- سەرچاوەی یەکەم: ((قورئانی پیرۆز)) :

قورئان هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە و هەموو ئەو شتانەی ڕوون کردۆتە کە دەبێتە هۆی ئاسودەکردنی ژیان و خۆش گوزەرانی خەڵکی و هەروەها ئەو پایانەی جێگیر کردووە کە بەهۆیەوە موسڵمانان دەوڵەتی لەسەر بنیات بنێن و حوکمڕانی گەلی پێ بکەن، کە ئەمەش ڕەدێکە بۆ ئەو کەسانەی کە دوورن لە حەقیقەتی قورئان و شارەزانین لە مانا و مەبەستە بەرزەکانی و نایشیانەوێ لێی تێ بگەن دەڵێن ئیسلام و حوکمڕانی دوو شتی جیان و ئیسلام لە مزگەوت دەبێت و حوکمیش بۆ خەڵکانی تر کە ئەمە پێچەوانەی ڕاستییە و ئیسلام بۆ ئەوە هاتووە کە حوکمی وڵات و میللەت بکات .[3]

---

[1] مسند احمد (٣٢٩/٢) اسناده حسن .

[2] صحيح ابن ماجة ـ الالباني (٢/ ٣٠٣) .

[3] ووتەی وەرگێر

عەلی (ﷺ) دەڵێت: ((الزاموا دینکم، و واهدوا بهدی نبیکم، واتبعوا سنته ، واعرضوا مما اشکل علیکم علی القران، فإن عرفه القران فالزموه، و ما أنکره فردوه)) واته: دەست بگرن بە ئاینەکەتانەوە و شوێن ڕێنموونی پێغەمبەرەکەتان بکەون، و سوونەتەکانی جێ بە جێ بکەن، هەرشتێکتان لێ تێك چوو بگەڕێنەوە بۆ لای قورئان، ئەگەر قورئان بەجوانی زانی دەستی پێوەبگرن و ئەگەر پێی باش نەبوو ڕەدی بکەنەوە .

٢- سەرچاوەی دووەم/ سوننەتی خاوێن:

کردار و گوفتاری پێغەمبەری خوا (ﷺ) به سەرچاوەی دووەم دادەنرێت لە دارشتنی دەستووری ئیسلامیدا و لە ڕێگای ئەوەوە شێوازی جێ بە جێ کاری حوکمەکانی قورئانی کەریمان بۆ دەردەکەوێت .[1] و ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) دەڵێت: ((ڕێنموونیەکان پێغەمبەرەکەتان جێ بە جێ بکەن، چونکە بێگومان باشترین ڕێنموونی کەرە و سوننەتەکانی جێ بە جێ بکەن چونکە چونکە بێگومان باشترین سوننەت و ڕۆێرەوە .[2]

٣- شوێن پێ هەڵگرتنی خەلیفەکانی پێش خۆی:

پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەفەرموێت: ((اقتدوا بالّذین من بعدي: أبي بکر و عمر))[3] واتە ((شوێن پێی ئەو دوو پیاوە هەڵگرن کە دوای خۆم دێن: ئەبوبکر و عمر)) و ڕایشی سەبارەت بە عثمان (ﷺ) زۆر جوان بووە، و هەمیشە دەم کوتی ئەوانەی کردووە کە جورئەتیان کردووە بەرامبەری و بێ حورمەتیان نواندوە، و بەو کەسانەی دەووت: ئەی خەڵکینە لەمەسەلەی عوسماندا بەهەڵەدا نەچن، و بە چاکە نەبێت باسی مەکەن، و سوێند بە خوا ئەو کارەی کردی ـ لە سووتاندنی نوسخەکانی تری قورئان ـ بە بەرچاو و بەڕەزامەندی هەموومانەوە کردی، و سوێند

---

[1] فقه التمکین في القران الکریم ـ الصلابي لا ٤٣٢ .

[2] البدایة والنهایة (٣١٩/٧) .

[3] صحیح سنن الترمزي (٢٠٠/٣)

بەخوا ئەگەر منیش ببومایە بە خەلیفە هەر وام دەکرد،[1] و هەردەم دەیووت: ((ما كنت لاحلّ عقدة شدها عمر))[2] واتە: گرێ ناکەمەوە کە عمر توندی کردبێت .

دەیەم/ مافی گەل لە چاودێری کردنی دەسەڵاتداراندا:

گەلّ بۆیە هەیە چاودێری هەنگاوەکانی بەر پرس و دەسەڵاتدارانی وولاّت بکەن و لە ژێر رۆشنایی ئەو ئایەتەدا کە دفەرووێت ((وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ))[3] واتە: دەبێت لەناو ئێوە کەسانێك هەبن خەڵکی بەرەو چاکە بانگ بکەن و فەرمان بە چاکە و بەرگری لە خراپە بکەن و ئەوانەش سەرفرازانی ڕۆژی قیامەتن .

یەکەم ووشەیەك ئەمیری باوەڕداران ـ لە وتارەکەیدا دای کاتێ هەلبژێررا بە خەلیفە ووتی: ئەم مەسەلەیە مافێکی ڕەوای خۆیاتانە و کەس بۆی نیە ببێت بە خەلیفە بە فەرمانی و ڕەزامەندی ئێوە نەبێت، و من هیچ قەسەیەکم نییە بەبێ ڕەزامەندی ئێوە .[4]

ئەبوبەکریش (ﷺ)کاتی خۆی هەمان ووتەیدا بە گوێی جەماوەری باوەڕداردا و پێی ووتن: ئەگەر باشم کرد هاوکارم بن و ئەگەر خراپەم کرد ڕاستم بکەنەوە .[5]

و عمریش (ﷺ) ووتوویەتی: ((احب الناس اليَّ من رفع اليَّ عيوبي))[6]

و عوسمانیش (ﷺ) وتوویەتی: ((ان و جدتم في كتاب الله ان تضوا رجلي في القيد فضعوا رجلي في القيد))[7] واتە: ئەگەر مەسەلەیەکیان لە قورئاندا بەدی کرد هەردوو قاچی من بکەنە کۆتییەوە و بمکەنە کۆتەوە، واتە بە زۆر وام لێبکەن پابەندم بە قورئانەوە .

و عەلیش (ﷺ) لەسەردەمی خیلافەتی خۆیدا ئەمەی زۆرجار دووپاتی کردۆتەوە و لە ووتاردا ووتوویەتی: ئەی خەڵکینە ئەوانەی پێش ئێمە بەوە لە ناوچوون کە دەستیان کرد بە گوناھ کردن و

---

[1] فتح الباري (٨/٩) إسناد صحيح .
[2] أبن ابي شيبة المصنف ژ ١٢٠ .
[3] ال عمران ١٠٤ .
[4] تاريخ الطبري (٤٤٩/٢) .
[5] البداية والنهاية (٣٠٥/٦) .
[6] اشيخان ابوبكر و عمر لا ٢٣١ .
[7] مسند احمد ژ ٥٢٤ .

کەچی ئەحبار و قەشەکانیان بەرگریان لیٚ نەکردوون، و سزاش هەموویانی گرتەوە، بۆیە فەرمان بە چاکە بکەن و بەرگری لە خراپە بکەن و پیٚش ئەوەی ئەوەی بەسەر ئەوان هات بەسەر ئیٚوەش بیٚت، بیشیزانن فەرمان بە چاکە و بەرگری لە خراپە نە دەبیٚتە هـۆی بـڕینی ڕۆژی و نزیـك کردنـەوەی ئەجەلتان .[1]

یانزیەم: ((شوری))

لە بنەما سەرەکیەکانی دەولەتی ئیسلامی ئەوە زاراوەیەکە پیٚی دەلیٚن ـ شوری ـ ڕاویـٚژکردن ـ واتە سەرکردە و ڕیش سپیانی ولاٚت پیٚکەوە ڕاویٚژ دەکەن، و ئەمەش شتیٚکی سەربەستانە نییە کە ئەمیر بە ئارەزووی خۆی کەی حەزبکات ڕاویٚژیان پیٚ بکـات، بـەلکو فـەرمانی خوایـە و واجبـە لەسەری وەك خوای گەورە بە پیٚغەمبەرەکەی دەفەرمویٚت ((و شاورهم في الأمر)) ال عمران، واتە: لە هەنگاوەکانتدا ڕاویٚژ بە موسلٚمانان بکە، و بەو شـیٚوە دەردەکـەویٚت کـە حـوکمی شـوری لـە ئیسلامدا وەك حوکمی نویٚژ و ڕۆژو واجبە .[2]

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ)وەك سیٚ خەلیفەکەی پیٚش خۆی ئەم فەرمانەی خوای گەورەی جیٚ بە جیٚ دەکرد و ڕاویٚژی بە موسلٚمانان دەکرد و نموونەش بۆ ئەوە کاتیٚك مەعقەلی کوڕی قـەیس (الرياح) کە ئەرکی جەنگی خستبووە سەری دژی (خەریبی کوڕی ڕاشـیدی خـاریجی) و ئـەویش نامەی بۆ عەلی نارد کە چی بکەم و ئەویش هەموو هاوڕیٚکانی دەوروبەری کۆکردەوە و نامەکەی بۆ خویٚندنەوە و داوای ڕاویٚژی لیٚ کردن کەڕای خۆیان لەو بارەیەوە بنووسن، و ڕای گشتی یان هاتە سەر ئەوەی کە: بنووسە بۆ مەعقەلی کوڕی قەیس کە شویٚن ئـەو فاسـقی لـە سـنوور دەرچـووە بکەویٚت و بیدۆزیٚتەوە و بیکوژیٚت یان دووری بخاتەوە، چونکە ئیٚمە دلٚنیانین لیٚی کە خەلکیت لیٚ هەلٚنەگیٚڕیٚتەوە.[3]

---

[1] تفسير ابن كثير (٢/٦٠٣) .

[2] النظام السياسي في الاسلام لابي فارس لا (٩) .

[3] تاريخ الطبري (٦/٣٩) .

و دەربارەی ڕاوێژکردنیش دەڵێت: (الاستشارة عين الهداية وقد خاطر من استغني عنه)[1] واتە: ڕاوێژکردن چاوی ڕێنموونییە، و هەرکەس نەیکات ئەوە خۆی دەدات بە قەڵبە یەکدا .

یەکی لە ئامۆژگارییەکانی بۆ (مالك کوڕی حارث (ألاشتر)) کاتێ ناردی بۆ میسر، هاندانی بوو لەسەر ڕاوێژکردن و ڕاوێژکاری، و پێی ووت: هەرگیز بەخیل و پیسکە مەخەرە ناو ڕاوێژکارەکانت چونکە ناهێڵێت خێر و چاکە بکەیت و لە هەژاری ئەترسێنێت، و ترسنۆکیش دامەنێ چونکە لاوازت دەکات لە هەنگاونان، و دنیا پەرستیش دامەنێ چونکە فێری هەڵپە هەڵپی ناڕەوات ئەکات، و بزانە کە ـ ئەو سێ ڕەوشتە ـ پیسکەیی و ترسنۆکی و دنیا ویستی ـ لە یەك ڕەوشتدا یەك دەگرنەوە ئەویش گومانی خراپ بردنە بە خودا .[2]

دیسان ئامۆژگاری مالیك بەوە دەکات ـ کاتێ کردی بە سەرداری میسر ـ جوان بڕوانە بۆ کاری ئەو کەسانەی بە کاریان دەهێنێت و دەیان کەیتە بەرپرس، با هەڵبژاردنت بە ئارەزووی خۆیان بێت و لەبەر خۆشەویستی و جیاوازی کردن نەبێت ـ چونکە خود کاری واتە ـ چەوساندنەوەیە بەبێ ڕاوێژکردن ـ هەڵبژاردنی بەرپرس لەبەر دۆستایەتی بێت ئەوە سەرچاوەی ستەم و خیانەتە لە خوای گەورە، و زیان گەیاندنە بە خەڵکی، و کاری میللەت و کاری والییەکان دروست نابێت، گەر بە جوان هەڵبژاردنی ئەوانەی دایان دەنێت بۆ بەرپرسیارەتی کارەکانی دەولەت، ئەو کەسانە هەڵبژێرە بۆ بەڕێوەبردنی کارەکان کە ئەهلی خۆ لە گوناه پارێزن ، الورع ـ خاوەنی ـ عفە ـ و زانیاری و سیاسەت بن و پەنا ببە بەر ژیر و دنیا دیدە و شەرمنەکانی خێزانە صالحەکان و دیندار و خۆ پارێزەر لە گوناهان، چونکە ئەوان زۆر ڕەوشت بەرزن و زۆر مەبەستیانە سیرەت پاك و پیاو چاك و دوور بن لە زیادە ڕەووی لە تەماحکاریدا، و لە خەڵکانی تر زیاتر بیر لە ئەنجامی کارەکان دەکەنەوە، و دەی با ئەوانە هاوکار و کارمەندت بن.[3]

---

[1] الاداره العسكرية (١/٢٧٩)

[2] (١/٢٧٩) هەمان سەرچاوە

[3] الشورى بين الاصالح و المعاصرة لا ١٠٢ .

دوانزەیەم/ داد و یەکسانی:

لە ئامانجەکانی حکومەتی ئیسلامی سوور بوونە لەسەر بەرپاکردنی ئەو بنەمایانەی نیزامی ئیسلامی بۆ بەرپاکردنی کۆمەڵگەی موسڵمان و لە گرنگترینی ئەو بنەمایانەیە (داد و یەکسانی، و ئەمیری باوەڕداران دادپەوەری لەناو خەڵکدا بەرپاکرد . و هەر لەبەر هاتنەدی هەموو ئەو ڕەوشتانەی کە لە سەرکردە و قاچی موسڵماندا هەیە لە ئەمیری باوەڕداراندا، وای لێ کرد بوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەڵیبژارد و ناردی بۆ یەمەن و کردی بە قازی ئەوێ، و ئەم دوعایە مەزنەشی بۆ کرد و پێی فەرموو: ((اللهم ثبت لسانه واهد قلبه))[1] واتە: ((ئەی پەروەردگارم زمان پارا و دڵ وریای کەیت)) . بۆیە ئاساییە کە عەلی دادپەروەر بێت، و ئێ خۆ ئیسلام نەبوونی باشترە لە کۆمەڵگەیەکی موسڵماندا بێت و ستەم تابینە قاقا هاتبێت .

هەڵوێستە دادپەروەرییەکانی دڵ کەمەندکێش دەکەن بۆ لای ئیسلام و ژێرمەندەکان سەرسام دەکات .

لە (شورەیح) ەوە دەگێرنەوە کە کاتێ ئەمێری باوەڕداران عەلی خوای لێ ڕازی بێ کەوتە ڕێ بۆ تەمێ کردنی سوپاکەی موعاوییە (ﷺ) و لە ڕێگا قەڵغانەکەی لێ وون بوو، و کاتێ جەنگ کۆتایی هات و گەڕایەوە بۆ کوفە، دەبینێ قەڵغانەکەی بە دەست جولەکەیەکەوەیە و دەیەوێت بیفرۆشیت، وپێ ووت: ئەی کاکی جوولەکە ئەمە قەڵغانەکەی منە و نە فرۆشتوومە نە بە خشیوومە، جولەکەش ووتی: قەڵغانی خۆمە وە لە دەستی خۆمدایە، عەلی (ﷺ)ووتی: با بڕۆین بۆ لای قازی، هەردووکیان چوون بۆ لای شورەیح، و ئەو لە پاڵ شورەیحدا دانیشت و جولەکەش لەبەردەمیدا، شورەیح ڕووی کردە عەلی و ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران قسەی خۆت بکە؟ و عەلی (ﷺ) ووتی: ئەم قەڵغانەی لای ئەم جولەکەیە هی منە نە فرۆشتوومە نە بەخشیوومە، و شورەحیش ـ رضی الله عنه ـ ووتی پێی شایەتت هەیە ، ووتی: بەڵێ: قەمبەر و حەسەن و حوسێن شایەتی دەدەن ئەم قەڵغانە هی منە، شورەیح ووتی: شایەتی کوڕ بۆ باوك نابێت، و عەلی (ﷺ)

---

[1] نظام الحكم في العصر الراشدي ـ ١٤١ .

ووتی: پیاوێك لە ئەهلی بەهەشت بە شایەت ناگیرێت؟! کە لە پێغەمبەری خوام بیستووە (ﷺ) کە فەرموویەتی ((الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة))[1] .

جولەکەکەش ووتی: ئەمیری باوەڕداران ئەمبات بۆ لای قازی خۆی و قازیەکەشی حوکم بۆ من دەدات؟ شایەتی دەدەم ئەم بەرنامەیە ڕاستە ((اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً رسول الله)) و ئەو قەڵغانەش قەڵغانەکەی خۆتە و ئەو شەوە لێت کەوت کە چوویت بۆ (صفین) و من هەڵم گرتەوە . عەلی (ﷺ) فەرمووی: کە مادەم موسڵمان بوویت ئەو قەڵغانە و ئەسپەکەشم دیاری بێت بۆ تۆ، دەڵێ: بینم لە نەهرەوان دژی شەڕخوازەکان دەجەنگا لە خزمەت عەلیدا (ﷺ).[2]

نمونەێکی تر لە دادپەروەری عەلی (ﷺ)... ناحیە القرشی ـ لە باوکییەوە دەگێڕێتەوە کە ئێمە کۆمەڵێك بووین لە بەر دەرگای قەسری خیلافەت راوەستا بووین و لە ناکاو عەلی (ﷺ)هاتە دەرەوە و کاتێ چاومان پێی کەوت لەبەر هەیبەتی بڵاوەمان لێ کرد و کاتێ دای بە لاماندا شوێنی کەوتین و لە ڕێگا پیاوێك بەدەنگی بەرز هاواری کرد، بۆ خاتری خوا فریام کەون .

بینی وا دوو کەس پێکەوە شەڕ دەکەن و دای بەسینگی هەردووکیاندا و لەیەکی دوورخستنەوە و پاشان پێی ووتن: بڕۆنە دواوە .

یەکێکیان ووتی ئەی ئەمیری باوەڕداران ئەم پیاوە مەڕێکی لە من کڕیوە و مەرجم لەسەری ئەوە بووە کە پارەی عەیبدار و ـ تزویر ـ م پێ نەدات، کەچی لەو پارەیەی بۆ هێناوم و کاتێ بۆم هێناوەتەوە زلەیەکی لێ داوم... و بەوی تری ووت:ئەی تۆ چی دەڵێیت؟ ووتی: ڕاست ئەکات ئەی ئەمیری باوەڕداران . عەلی (ﷺ) ووتی: دەی مەرجەکەی پێدەرەوە و پاشان پێی ووت: دانیشە، بە پیاوە زللە لێدراوەکەی ووت: تۆڵەی خۆتی لێبکەرەوە... ئەویش ووتی: ئەی ئەگەر لێ ی ببوورم ئەی ئەمیری باوەڕدارن، و عەلی (ﷺ) فەرمووی: ئارەزووی خۆتە، ووتی: کاتێ پیاوەکە ویستی بڕوات فەرمانی دەرکرد بیگرن و بیبەن و ئەوانیش گرتیان بە کۆلیانەوە وەك چۆن منداڵەکانی حوجرە هەڵدەگرێت و فەرمانی دەرکرد (١٥) داری لێ بدەن و فەرمووی: ئەمە تۆڵەی ئەو کەسەیە کە حورمەتی یەکێ تر دەشکێنێت و لە ڕیوایەتێکی تردا ووتوویەتی:ئەمەش مافی دەوڵەتە .

---

[1] مصنف ابن شيبه ١٢٢٢٥ ، له زۆر رووەوه (صحيح) ، .

[2] تاريخ الطبري (٧٣/٧٢/٦) .

ئەمەیە بەرپرسی دڵسۆز و دادپەروەر و ڕاستەقینە، و تێکەڵ بە میللەت و لە بازاردا و لە ناو کۆڵانەکاندا حوکمی نێوان ناکۆکیەکان دەکات و مافی ماف خوراو دەگێڕێتەوە .

یەکێ تر لە هەڵوێستە پڕ لە دادپەروەرییەکانی عەلی (ﷺ) ئەوەیە کە (عاصم) کوڕی کولەیب لە باوکییەوە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: لە ئەسفەهانەوە پارە و سامانێکی زۆر هات بۆ عەلی کوڕی ئەبوطالیب (ﷺ)و ئەویش کردی بە حەوت بەشەوە و لە ئاکامدا یەك نان بە تاك مایەوە و ئەو نانەش کردی بە حەوت پارچەوە هەر پارچەیێکی خستە سەر بەشێك و پاشان قورعەی کرد بۆ ئەوەی کێ یەکەم کەس یەکەم بەش دەبات .[1]

(ئەبو رافع) بەرپرسی (بیت المال) بوو لە سەردەمی عەلیدا (ﷺ) دەڵێت: ڕۆژێك عەلی (ﷺ) هات بە ژوورا و دەبینێ زەینەبی کچی ڕازانراوەتەوە بە خشڵێکی جوان کە وورد بوویەوە ناسیەوە کە لە ئالتونەکانی ـ بیت المال ـ و پرسیاری کرد: ئای ئەمەی لە کوێ بووە؟ لەبەر خاتری خوا لەسەرم پێویستە دەستی ببڕم، و دەڵێت: کاتێ بینیم وا خەریکە بەڕاستییەتی و سوێندەکەی دەباتە سەر، ووتم: سوێند بە خوا ئەی ئەمیری باوەڕداران ـ من لە(بیت المال) بۆم هێنا و برازاکەمم پێ ڕازاندەوە، دەی ئەو چۆن دەتوانێت ئەو کارە بکات ـ دزی بکات ـ ئەگەر من پێم نەدایە .[2]

ڕۆژێك پارەی لە (بیت المال) بەیەکسانی دابەش دەکرد لەنێن موسڵماناندا، دوو ژن یەکەمیان عەرەبی بوو، دووەمیان عەجەمی بوو، عەرەبیەکە ڕەخنەی گرت ـ و ووتی: وەڵلاهی من ژنێکی عەرەبیم! و ئەمە عەجەمییە!! . عەلی (ﷺ) لە وەڵامدا پێی ووت: وەڵلاهی وا نازانم هیچ جیاوازییەك هەبێت لە نێوان نەوەی ئیسماعیل (ﷺ) و نەوەی ئیسحاق (ﷺ) .

یان جارێکیان عەمری کوری سەلەمە کە عەلی (ﷺ)کرد بووی بە بەرپرس لەوێ ـ هاتەوە بۆ کوفە بە کۆمەڵێ شت و مەکەوە کە تیایدا چەند گۆزەیەك هەنگووین و ڕۆن هەبوو، (ام کلثوم)ی کچی ئەمیری باوەڕداران جوابی نارد بۆ عەمر کە هەندێ لەو هەنگووینانەی بۆ بنێرێت و ئەویش بۆی نارد، و لە بەیانی ڕۆژی داهاتوودا عەلی (ﷺ) ویستی دابەشی بکات بەسەر موسڵماناندا دەبینێ دوو گۆزەی کەم کردووە، پرسیاری کرد بەڵام عەمر شاردییەوە و پێی نەوت ووتی خۆم

---

[1] الكامل في التاريخ (٢/ ٤٤٢) .

[2] تاريخ الطبري (٦/ ٧٢) .

دەیان هێنمەوە، و عەلی وازی نەهێنا و عەمر ناچار بوو پێی ووت، و عـەلیش (ﷺ) نـاردی بـە دوای دوو گۆزەکەدا لە ماڵی کچەکەی و هێنایانەوە. دەبێنێ لێیان کەم بـووە، نـاردی بـۆ بـازار دەبینێ بای (٣) درهەمی کەم کردووە، و پاش ئـەوەی پـری کردنـەوە دەسـتی کـرد بـە دابـەش کردنیان.[1]

سیانزیەم/ سەربەستییەکان

سەربەستی یەکێك بوو لەو بنەما سەرکییانەی کە حوکمـەتی ئیـسلامی لـە سـەردەمی خەلیفـە ڕاشیدیەکاندا لە سەری وەستا بوو، و بە پێی ئەم بنەمایە دەولەت سەربەستی تەواو زامن دەکات بۆ یەکە یەکەی ئەندامانی کۆمەڵگا، وە لە سەرووی هەموویانەوە ئەوەیە کە هـیچ کەسـێك یـان هۆز و نەژادێك بە زۆر موسڵمان ناکرێت و خۆی سەربەست دەکرێت لە هەڵبژاردنی ئایندا .

ئیسلام لەو کاتەی کەهات شتێکی نوێ ی هێنا و هیچ کەسی ئەو سەردەمە زاراوەی سەربەسـتی بوونی نەبیستبوو بۆ نموونە ڕۆم و فارسەکان دوو ڕژێمی چەوسێنەری نەیارەکانیان بوون ئـیتر لـە بواری باوەڕدا یان لە بواری سیاسەتدا بەبێ جیاوازی و کەمایەتییـە ئایینییـەکانی ژێـر دەسـتیان بەردەوام دەیان ناڵاند بە دەستیانەوە .

و ئەمیری باوەڕداران عـەلی (ﷺ) زۆر ووتەی هەیە لەسەر ئەو سەربەستییە کە مافێکی سـەرەتای هەموو مرۆڤێکە و کەس بۆی نییە پێشێلی بکات، لەو ووتانەی: ((بئس الزاد على المعاد، العدوان على العباد)) واتە: چ تێشوویەکی خراپە لە قیامەتدا، دەسـت درێـژی کردنـە سـەر بەنـدەکانی خودا))[2] و دیسان لێیەوە دەگێڕنەوە کە ووتوویەتی: ((ليس من العدل القضاء على الثقة بالظن))[3] واتە: ڕاست نییە متمانە بەگومان لەناو ببرێت .

پرۆگرامی سەربەستی زۆر بە جوانی و ڕوونی لە سەردەمی حوکمڕانی ئەمیری باوەڕداران عەلیـدا دەردەکەوێت، لەگەڵ بوونی ـ ئاشوب ـ پیلان ـ جەنگ ـ دا کە جێگای خۆی بوو یاسایەك پیـادە

---

[1] الكامل في التاريخ (٢/٤٤٢) .

[2] نظام الحكم في عهد الخلفاء الراشدين لا ١٦٥ .

[3] هەمان سەرچاوە .

بکات کە هات و چۆ و چالاکی هەندێ خەڵکی سنووردار بکات کە ئەمڕۆ پێ دەڵێن ڕاگەیاندنی باری ئاسایی - الطواري - .
بەڵام عەلی (ﷺ) سەربەستی کەسی سنووردار نەکرد و یاسای باری نائاسای ڕانەگەیاند،ئیتر باڵە تاقمی موعاویە بوایە یان لە تاقمی خۆی، و زۆری لە کەس نەکردوە کە بێنێتەوە یان بڕوات لە ژێر سنووری دەسەڵاتیدا، و تەنەنات زۆری لە کەسیش نەکردووە کە لەگەڵیدا بڕۆن بۆ جەنگ، و بەرگری لە هیچ یەکێك لەوانەش نەکردووە کە ویستوویانە خۆیان بگەیننە موعاویە (ﷺ).[1]
و هەروەك سەربەستی هاڕێکانی عبداللە کوڕی مەسعود (ﷺ) عبیدە السلمانی و الربیع بن خیثم، ی نەگرتەوە لەوەی کە بەزۆر بیانبات لەگەڵ سوپاکەیدا بۆ جەنگ کە خۆیان ڕەدیان دەکردەوە جەنگ لەگەڵ موسڵمانانی شامدا بکەن، بەڵکو ڕێگەشی پێدان بڕۆن بۆ خاڵەکانی سەر سنوور و لەوێ ژیان بەرنەسەر وەك خۆیان پێیان خۆشە .[2]
و کاتێك (خەوارج) ەکان لە دژی هەستان و سەر کەشیان ڕاگەیاند لە دوای جەنگی (صفین) بەهۆی ئەوەی کەیاسای (تەحکیم) ی قبوڵ کرد، و ئەوان وازیان لێ هێنا و بەپێچەوانەوە دژی وەستان، بەڵام عەلی (ﷺ) هەرگیز زۆری لێ نەکردن لە ماڵەوە بمێننەوە (الإقامة الجبرية) بەڵکو بۆیان هەبوو بۆ هەر جێیك کە خۆیان پێیان خۆش بێت، نەك هەر ئەوە بەڵکو بە والی و بەرپرسەکانی خۆی دەووت کەستان دەست نەدەنە ڕێگایان مەگەر وەختێك گەندەڵی لەسەر زەوی بەرپابێت یان دەست درێژی بکەنە سەر خەڵکی .[3]
و هەردەم بەو خەواریجانەی دەووت: لەلایەن ئێمەوە سێ شتان بۆ هەیە، بەرگریتان لێ ناکەین لە نوێژ لە مزگەوتدا، بێ بەشتان ناکەین لە فەیئو دەستکەوت مادەم لەگەڵماندا بوون لە کاتی دەست کەوتنیدا، و جەنگیشتان لەگەڵ ناکەین تا ئێوە جەنگمان لەگەڵ نەکەن .[4]

---

[1] هەمان سەرچاوە لا ١٥٩ .

[2] هەمان سەرچاوە لاپەڕە .

[3] نظام الحكم في العهد الراشدي لا ١٦٠ .

[4] تاريخ الطبری (٦٨٨/٥) .

جیٚ باسی سێیەم

ژیان لەناو کۆمەڵگا و فەرمان بە چاکە و بەرگری لە خراپە :-

یەکەم/ بانگەوازی یەکتاپەرستی و دژایەتی بتپەرستی:

ژیانی ئەمیری باوەڕداران علی (ﷺ) پڕیەتی لە بانگەواز بۆ خوا بەیەك ناسین و ناساندی ماناکانی باوەڕ بەخەڵکی، وپشت بەستن بە خواو ترسان لە پەروەردگار، و پێناسە کردنی ئەو خودایە لە ڕێگای ناوە جوانەکانی و سیفاتە بەرزەکانییەوە، دژایەتی بتپەرستی کرد بە هەموو جۆرەکانیەوە:

١- عەلی (ﷺ)دەڵێت: ((لا یرجون عبد الاّ ربە و لایخافنّ الا ذنبە)) واتە: هیچ بەندەیك بەتەمای کەس نەبێت جگە لە پەروەردگار و لە هیچیش نەترسێت جگە لە تاوانەکانی، ئەمەش جوانترین ووتە کە بەتەما بوون ـ الرجاو ـ بۆ کاری خێر و ترسیش بۆ کاری خراپەیە . و شەیتانیش دەڵێت: من خەڵکم بە گوناه کردن لە ناو بردوە بەڵام ئەوانیش بە (لا الـه الاّ الله) و تەوبە کردن منیان لەناو بردووە .[1]

لەو ووتە بە نرخەی عەلیدا (ﷺ) ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە گوناه کردن سەرچاوەی هەموو نەهامەتی و نەگبەتی و بەڵایەکە، ئەگەر مرۆڤ بیەوێت لە هەرشتێکی خراپ یان کەسێکی زۆردار ڕزگاری ببێت با واز لە گوناه بێنێت و تەوبە بکات .

وەك لە ئەسەردا هاتووە: خوای گەورە دەفەرمووێت ((من ـ الله ـ م، گەورەی هەموو دەسەلاتدار و پادشاکانم دڵی پاشاکان لەناو دەستی مندایە، هەرکەسێك گوێڕایەڵم بێت دڵیان پڕ دەکەم لە ڕەحم و بەزەیی بەرامبەری ، و هەر کەسێك سەرپێچی کارم بێت ئەوە دڵیان پڕ دەکەم لە خەشم و قین بەرامبەریان، و خۆتان خەریك مەکەن بە قسە ووتن بە پادشا و فەرمانڕەوایان بەڵکو گوێڕایەڵی من بکەن دڵیان پڕ دەکەم لە سۆز و بەزەیی بەرامبەرتان .

---

[1] مسند ابي يعلى (١/١٢٣) الفتاوى (٨/١٠١) .

٢- ناساندنی ناوە جوانەکانی خودا ـ بە خەڵکی:

خوای گەورە دەفەرموویت: ((فَاعْلَمْ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ)) "محمد: ١٩" واتە: بزانە کە هیچ خوایەك نییە جگە لە خوا (الله) و داوای لێ خۆشبون بکە بۆ گوناهەکانت، و هەرکەسێك زیاتر خوا بناسێت، زیاتر لێی دەترسێت ((انما یخشی الله من عبادة العلماءُ))

و لە فەرموودەی ـ صحیح ـ دا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((ان لله تسعة و تسعین إسماً من احصاها دخل الجنة))[١] واتە: خوای گەورە (٩٩) ناوی هەیە هەرکەسێك لە بەریان بکات و کاریان پێ بکات دەڕواتە بەهەشتەوە .

لەبەر گرنگی ئەم زانستە بوو ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) ووتوویەتی: ((یا طالب العلم، ان للعالم ثلاث علامات،: العلم بالله وبما یحب الله، و بما یکره الله))[٢] واتە: ئەی خوێندکاران، زانا سێ نیشانەی هەیە: یەکەم: خوا بناسێت، دووەم: بزانێت ئەو خوایە چی پێ خۆشە، سێیەم: و بزانێت چی پێناخۆشە .

و لە وەسف کردنی خوای ـ عز و جل ـ دا کاتێ جوولەکەیەك لێی پرسیبوو ـ خوای ـ عز و جل ـ کەی بووە؟ ئەویش ڕەنگی سوور هەڵدەگەڕێت و دەڵێت ((لم یکن فکان، هو کان و لا کنیونه، کان بلا کیف ، کان لیس قبل، ولاغایة، انقطعت الغایات دونه فهو غایه کل غایه)) فاسلم الیهودی[٣]

.

واتە نەبووە و دوایی بێت، ئەو هەر بووە بەبێ بوون، بەبێ چۆنیەتی بوونەکەی، پێش ئەو هیچ نەبووە و لەبەر هیچ مەبەستێ نەبووە، و هەموو مەبەستەکان جگە لەو پچڕاون، و ئەو لەسەرووی هەموو مەبەستەکانەوەیە)) و جولەکەکەش موسڵمان بوو .

---

[1] البخاري کتاب الدعوات ژ ٦٤١٠ .

[2] تاريخ اليعقوبي (٢٠٧/٢) .

[3] تاريخ الخلفاء للسيوطى لا ٢٠٦ .

٣- ئەمیری باوەڕداران بەخششەکان دەخاتەوە یادی خەڵکی:

ئـەمیری بـاوەڕداران ـ عـەلی ـ باسـی خـوای ـ عـز و جـل ـ و بەخشـشەکانی دەکـات بەسـەر بەندەکانییەوە و دەڵێت: ((ئەی بەندەکانی خوا وەسیەتان پێ دەکەم لەو خوایە بترسن کە هەموو شتێکی بۆ روون کردوونەتەوە بە نموونە و ئەمسال ...، و بۆی دیاری کردوون کاتی ئەجەل، گوێی پێداون بۆ بیستنی ڕاستیەکان و چاوی پێداون بۆ بینینیان، و دڵـی پێـداون بـۆ تێگەیـشتنیان، و خوای ـ عز و جل ـ بێ هۆ دروستی نەکردوون و بۆ گاڵتە دەستوور یاسای بۆ نـەناردوون، بـەڵکو دای پۆشیوون بە جۆرها بەخـشش، و گـوزەرانی کـردوون بـە خۆشـترین گـوزەران و هـەمووتانی گرتۆتەوە و ژمادوونی، و پاراستنی کاتی خۆشی و ناخۆشی بۆ هەڵگرتوون، دەی لە خـوا بترسـن ئەی بەندەکانی خوا و بەدوای نانی حەڵاڵدا بگەڕێن، و زوو بکەن کردەوەی چاك بکەن پێش ئەوەی خۆشی بڕ و چێژ لەناوبەر ـ مردن ـ ڕێتان پێ بگرێت .

یان دەڵێت: ((ئەگەر ڕەغبەت و خوا پەرستیتان تێدا دروست بوو سوپاسی خوا بکەن و هەوڵ بدەن لە خوا ترسانیشی ـ رهبە ـ شی تێکەڵ بکەن، وە ئەگەر لە خوا ترسان و رەهبەتتان تێدا دروست بوو سوپاسی خوای لەسەر بکەن و ڕەغبەت و خۆشەویستی خوای تێکەڵ بکەن))

٤- ئەمیری باوەڕداران و نەهێشتنی پاشماوەی نەفامی :

عەلی کوڕی ئەبو طالیـب (ﷺ) دەڵێـت: پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) خـەریکی بـە خـاك سـپاردنی مردوویەك بوو، فەرمووی: ((ایکم ینطلق الی المدینة فلا یدع و ثناً الاّ کسره ولا قـبراً الا سـواه، ولا صورة الاّ لطخها ؟)) واتە: کامتان دەڕواتەوە بۆ مەدینە هەربتێکی تێدایە بیشکێنێت و هەر قەبرێکی تێدایە تەختی بکات و هەر وێنەیێکی تێدایە بیشێوێنێت؟ عەلی (ﷺ) ووتی: من دەڕۆم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، فەرمووی: دەی بـڕۆ، و ڕۆیـشت و پاشـان گەڕایـەوە و ووتـی ئـەی پێغەمبەری خوا یەك بتم نەهێشت و قەبرەکانم تەخت کرد و وێنـەکانم شـێواند، و پێغەمبـەریش (ﷺ) فەرمووی: ((من عاد لصّنعة شیء من هذا فقد کفر بما انزل علـی محـمد))[1] واتـە: هـەر کەسێ بگەڕێتەوە سەر یەکێ لەم شتانە، ئەوە بێ باوەڕ دەبێت بەوەی دابەزیوە بۆ سەر محمد)) .

---

[1] مسند احمد (٨٧/٢) ژ ٦٥٧ .

(کاتێ عەلی (ﷺ)بوو بە ئەمیری باوەڕداران (ابو الهیاج الاسدی) نارد و پێ ووت: ئەونێرم بۆ کارێك کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) منی نارد بۆی ئەویش ئەوەیە هیچ بتێك مەهێلە و بیشکێنە، و هەر گۆڕێکی بەرزت بینی تەختی بکە) [1].

زۆر جار ئەمیری باوەڕداران سەردانی گۆرستانی دەکرد و ئامۆژکاری باشی لێوە فێر دەبوو، و دەچووە لای گۆڕەکان و پێ دەوتن: ئەی خەڵکی گۆرستان هەواڵی خۆتانمان بۆ باس بکەن؟ بەلاّم هەواڵی دوای خۆتان پێ دەڵێم کە ژنەکانتان مارەکراون و پارەکانتان دبەش کراون، خانووەکانتان ئێستا خەڵکانی تری تێدا دەژی، و پاشان دەیووت: وەڵلاهی ئەگەر بیانتوانیایە قسە بکەن دەیان ووت: هیچ شتێك سوودی بۆمان نەبوون جگە تەقوا و لە خوا ترسان)) [2].

عەلی (ﷺ) زۆر سور بوو لەسەر ئەوەی کە هۆکارەکانی بتپەرستی بنەبڕ بکات و خەڵکی لەوە ئاگادار دەکردەوە کە گۆڕی هیچ کەسێك مەکەن بە مزگەوت، چونکە مرۆڤ بەرەو مردوو پەرستی دەبات دەڵێت: ((شرار الناس من یتخذ القبور مساجد)) واتە: ((خراپترین کەس ئەو کەسانەن کە گۆڕەکان دەکەن بە مزگەوت)) [3].

سەردانی گۆستان لە ئیسلامدا دروستە بە مەبەستی سوود گەیاندن بە مردووەکە وەك دوعا کردن بۆی و داوای لێ خۆشبوون و دەرەجەی عالی کردن و سوود وەرگرتنیش لە بیرکردنەوە لە مردن بەلاّم بە مەبەستی سوود وەرگرتن لە مردوو یان داوای شتی لێ بکات ـ پەنا بە خوا ـ ئەوە حەرامە و بیدعەیە [4].

ئەوە هەڵوێستی عەلییە (ﷺ) دەربارەی ئەوانەی کە قەبری پیاو چاك و صالحین دەکەن بە مزگەوت و بە مەبەستی پیرۆزی و سوود لێ وەرگرتن دەچنە دیاری، ئەی ئەگەر بیزانیایە پاشان گۆڕی خۆی و کوڕ و نەوەکانی دەکەن بە مزگەوت!! و سەردانی ملیۆنی دەکرێت چی دەگووت؟

---

[1] مسلم کتاي الجنائز (٢/٦٦٦) .
[2] الاستذکار (١/٢٣٤) .
[3] کنز العمال (٢٢٥٢٢) .
[4] الفتح الباري (٣/٦٥) .

أ- سەردانی (دروستی) گۆرستانەکان: (الزيارة الشرعية للقبور) .

سەردانی گۆرستان سوونەتێکی گەورە و پڕ سوودە بەڵام لەم ڕۆژانەدا فەرامۆش کراوە، یان سەردانەکان هەموو تێکەڵ بە بیدعە و ناشرعی بووە و هەندێ کاتیش پەنا بە خوا - سەر بۆ شریك و هاوەڵ بۆ خودا پەیدا کردن دەکوتێت .

سەردانی گۆرستان زۆر پێویستە هەر بەینە نابەینێ مرۆڤ بڕوات بۆ ناو خوشك و براکانی و بیر لە شوێنی خۆشی بکاتەوە و لەم گۆڕستانەدا ڕۆژی دێت و ئەم دنیا ڕووناك و جوانە بەجێ دەهێڵێت و دەڕواتە ناو ئەو گۆڕە تەنگ و تاریکەوە و بێ ماڵ و حاڵ بە تەنها خۆی کردەوەکانی دەمێنێتەوە، و شێوە شەرعییەکەشی ئەوەیە سڵاویان لێ بکەیت و دوعای خێریان بۆ بکەیت و خۆشت دابنێی بۆ ئەو سەفەرە پڕ لە وەحشەت و ترسناکە .

(و دەبێت تۆ دوعای خێر بۆ مردووەکان بکەیت نەك - پەنا بەخوا - تۆ داوای خێر و چاکە لەوان بکەیت کە لە دەستی نە ئەوان و نەکەسێ تردا نییە جگە لە خوای گەورە، جارێکیان من ڕۆیشتم بۆ کەربەلا بۆ سەردانی گۆری - حوسەینی کوری عەلی (ﷺ) و پاشان گەڕامەوە بۆ بەغداد کە لەوێ لە کۆلیژی شەریعە دەمخوێند پیاوێکی شییعە مەزهەب کە هاوڕێم بوو زۆر خۆش حال بوو کە زانی سوونی مەزهەب سەردانی ئیمامێکی ئەوان دەکات ووتی: ها چیت داوا لێ کرد!!! منیش زۆر ناڕەحەت بووم و موم گرژ بوو پێم ووت: ڕۆیشتم وەك پێغەمبەری خوا چۆن سەردانی گۆڕستانی کردووە - دوعای خێر و مەقامی بەرزم بۆ کرد و کابراش چاوی ئەبلەق بوو چونکە شتی وای بۆ باس نەکرابوو پێش تر بۆیە بە سەر سوڕمانەوە دەیووت: تۆ دوعات بۆ ئیمام حسێن کرد؟!! و ئیمام حوسەین دوعای تۆی بۆچی یە؟![1] ..

ب- ئاهەنگ و ساڵانە سەردانی مەرقەدەکان لە کەیەوە دەستی پێ کردووە؟ :

دەگێڕنەوە یەکەمین جار ئەم سەردان و پێکوتانە ساڵانەیەی کە ئێستادا هاتووە لە ناو جەماوەری شیعەکاندا (فاطمە) یەکان لە سەدەی چوارەمی کۆچیدا دایان هێنا لە میسر، وەك (المقريزى) احمد کوڕی عەلی دەڵێت: شەش بۆنەی لە دایك بوونیان داهێنا، لە دایك بوونی پێغەمبەر (ﷺ)،

[1] ووتەی وەرگێ بۆ سەر زمانی کوردی .

عەلی، حەسەن ، حسێن، فاطمە ، خوایان لێ رازیبێ ، و لە دایك بوونی خەلیفە، و لەپاڵ قەبرەکەی حسێن دا حوشتر و مەڕ و بزنیان سەردەبری .[1]

و لە سێ سەدەی پێشتردا خەڵکی بە هیچ شێوەیەك گومەزی و مەزارگەیان دروست نەدەکرد و ئاهەنگیان بۆ نەدەگێڕان و گەورەترین بەڵگەش لەسەر ئەوە مردنی ئەو هەموو هاوەڵە بەڕێزانەی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) کەهەریەکەیان لە شوێنێ وەفاتیان کردووە لە نێوان وڵاتانی وەك شام و عێراق و میسردا، و کەچی بە تەواوی گۆڕەکانیان نازانرێت لە کوێدایە و مێژوو نووسان جیاوازیان هەیە لە شوێنی مردنەکانیاندا وەی ئەگەر گومەزی و مەزارگە و ئاهەنگ و سەردانیان بکرایە چۆن گۆڕەکانیان بە نەزانراوی دەمایەوە؟

و کاری دوای ئەو بەرە قورئانییە پاکە، نابێتە بەڵگە و نا شەرعێنرێت، چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەرگری کردووە لەوەی کە دوای خۆی گۆڕەکەی بکەن بە جەژنگە .[2] و هەرکەسێ ئەو کارە بکاتناشەرعی و پێچەوانەی پێغەمبەری خوای (ﷺ) کردووە ((لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ)) " الحجرات:١" .

ج- گرنگی دان بە مەزارگەکان لە دوای نەمانی نەفامی و دواکەوتوییەوە هات:

ئەو هەمووە گومەزی و کۆشك و تەلارانەی بە سەر گۆری ئەو پیاو چاکانەوە دروست کراوە پێچەوانەی فەرمانی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) کە فەرمانی بە عەلی دا (ﷺ) کە بڕواتەوە بۆ مەدینە و گۆڕە بەرزەکان تەخت بکاتن کەچی پاش خۆی گۆڕەکەی بەرز دەکرێتەوە! .

نەك هەر ئەوەندە بەڵکو ملوێنەها دینار سەرف دەکرێت کە لە پێناو ئەو قەبرانە و گومەزی و دەرگای ساجی گران و بە بەها و چەندان کەس کاسبییەکانیان لە پاسەوانی و سەرپەرشتی و ئەو مەزارانە دایە و قاسەی پۆلایان تیادا دەنێن بۆ کۆکردنەوەی پارە ئەو خەڵکە بەستەزمانەی کە بە مەبەستی سەردان و زیارەت دەچن بۆ ئەوێ و ئەو کەسانە چەندان کەرامەتیان بۆ خاوەنی ئەو گۆرانە دروست کردووە کە تیادا هەڕەشەی گەورە لەو کەسانە دەکات کە گومانی هەبێت لەوەی ڕوودەدات و کردوویانە بۆ ئەو گۆرانە .

---

[1] الغلوفي الدين الغرياني لا ١٠٣ .

[2] الغلوفي الدين، الغرياني (١٠٥) .

ئەمەش دوای شکستی و دواکەوتوویی موسڵمانان داهات کە موسڵمانان لە بڵاوکردنەوەی بانگەوازی و نووری مەحەمەدی وەستان و ئیتر ئەو پەیامە گەورە جیهانییەیان بچووك کردەوە لە دوو توێی سستی و بێ کاری و ژیان لەناو خەیاڵاتدا .

دەی ئایا پرسیارێك لەو کەسانە نەکەین کە ئایا لە هەموو سەر زەویدا لە گۆڕی پێغەمبەر مبارك تر و گەورەتر هەیە؟ دەی هاوەڵان ئەوەیان بۆ کرد و قەبروکەیان کرد بە مەزارگە؟ بێگومان نەخێر، کەواتە ئەوەی ئەمڕۆ دەکرێت هیچی پەیوەندییەکی بە دینداریبیەوە نیە و هیچ مانایەکی عیبادەت و خوا پەرستی تێدانیە . بەڵکو نموونەیەکی شێوازی دواکەوتووی و نەفامی و بێ ئاراستەی و دورکووتنەوەیە لە ڕێنموونییەکانی پێغەمبەرخوا و هەموو هاوەڵە بەڕێزەکان لە سەرویانەوە عەلی کوری ئەبو طالیب (ﷺ).

د- هەوڵی داگیر کەران و دروست کردنی مەزارگە:

هەواڵی داگیرکەرە ڕۆژئاوایەکان لەم بوارەدا هاندانی موسڵمانان بوو بۆ گرنگی دان بە شێخ و پیاو چاك و هاوەڵانی پێغەمبەر بدەن، تا بەم کارە لە جەوهەر و کرۆکی ئاین دووربکەونەوە.

ڕۆژنامەی (تایمز) ی ئینگلیزی وتەی یەکێك لە پیاوانی داگیرکەری بەریتانی هێناوە کە هانی خەڵکی دەدات بۆ بڵاوکردنەوەی کاری بیدعە و داهێنراو و خورافیات لەناو موسڵماندا دەڵێت: ((چونکە ئەوە زامنی ئەوەیە کە لە ئیسلام دووریان بخاتەوە .

شێخ احمد باقوری دەڵێت: یەکێ لە گەورە ڕۆژهەڵات ناسەکان بۆی باس کردم دەربارەی هەندێ لە شێوازەکانی داگیرکەران لە ناوچەکانی ئاسیا،کە زۆر گرنگ بوو، ئەوەش دەهاتن ئەو هەموو قافلە و کاروانی یە گەورانەی لە هیندستانەوە بەرەو بەغداد دەهاتن، بەجۆری لە هەموو ئەو ناوچە دوورانەوە ڕووگەیان بگۆڕن بۆ ئارستەیێکی تر کە لە خۆیانەوە نزیك بێت، ئەمەش مەبەستیان هەبووە تیایدا .

بۆ ئەو کارە هیچ هۆکارێکمان نە دۆزییەوە تا لە ئاکامدا ڕامان هاتە سەر ئەوەی کە کۆمەڵێ نەزەرگە و مەزارگە دروست بکەین و گومەزی گەورەیان بۆ بکەین لە نزیك یەکترییەوە، و پاشان هەر ئەوەندەت زانی خەڵکی باسی گەورەیی و خاوەن کەرامەتی ئەو ئەولیایانەیان بڵاودەکردەوە کە

لەناو ئەو مەزارگانەدان!! و گوایە کەرامەتی زۆریان لێبینراوە، و تا وای لێ هات ئـەو ڕێگایانـە قەرەباڵغ بوون و خەڵکی دەستە دەستە ڕوویان تێ دەکردن .[1]

و هەروەها لە میسریش حکومەتی بـەریتانی گرنگـی بـەو حاڵەتـە ئاینییـە دەدا کـە دەیزانـی شیوعیەت لە بڵاوبونەوە دایە، و لەوە دڵنیا بوو کە میسریەکان ئاینـدارن و نـابن بـە شـیوعی، نزیکەی (٣) ملیۆن موسڵمان لە ماوەی (یەك) ساڵدا سەردانی مەزاری (احمد البدوی) یان کرد لە (طنطـا) . و یەکێ لەو زانا ئاینیانەی کـە وەزارەتـی ئـەوقاف نـاردبوونی لەگـەڵیان بـۆ وەعـزو ئامۆژگاری دەڵێت: شتی وام لەو موسڵمانانە دەدی کە شایەنی ئەوە بوو دارکـاری بکـرێن نـەك ئامۆژگار و قسەی دەم، کە لە کاتێکدا ئەگەر بانگ بکرانایە بۆ بەجێ هێنانی ئەرکێکی دروستی ئاینەکەیان ئا بەو شێوەیە نە دەهاتن بەپیر بانگ کردنەکەوە، و بەسە ئەوەندەیان دەربارە بزانیـت کە ئەوان هاتبوونە سەر ئەو شەخسە بە مەبەستی قوربانی سەربڕین و دوعا کـردن و هـاوار تـێ کردنی .[2]

هـ- ئایا ئەو مەزارگە و نەزەرگانە داهێنراون لە ئایندا:

پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەفاتی کرد، کە بەڕێزترین و لە خواترس ترین و تەقوادارترین کەس بووە لە سەر زەویدا، و هاوەڵانیش خوایان لێ ڕازیبێت ـ شاراوە نیە لای هیچ کەسی لە هەموو کەس زیاتر خۆشیان ویستووە وخۆشەویسیان بۆی بێ سنوور بووە، و کێ گۆڕی پیرۆزیشی لە ماڵەکەی خۆیدایە و هەموو کەس شوێنەکەی دەزانێت و قەبرەکەشی باشترین گۆڕی دنیایە، کەچی هیچ گومـەزی و بینایەکی گەورەیان بەسەرەوە نەکرد و خەلیفە ڕاشیدەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بـە دەوریـدا سـاڵانە کۆنەدەبوونەوە نە گۆڕی ئەو و نە پاشتریش گۆڕی خەلیفە ڕاشیدەکان نەکرانە مەزارگە و نەزەرگە و لەپاڵ ئەواندا دوعا و پاڕانەوە و خواپەرستی و نوێژکردن نەدەکرا.

بەڵکو چۆن خوای گەورە ئەمری پێ کردون هەر کاتێ بیاندایە بە لای گۆڕەکەیدا سڵاواتیان لەسەر دەدا، و گوێ ڕایەڵی هەموو فەرمانەکانی بوون و جێ بە جێ کاری هەموو سوننەتەکانی بـوون و ڕێنموونییەکانی ئەویان بە ڕێنموونی کاری خۆیان دەزانی چ لە کاتی ژیاندا و چ لە کاتی مردنیدا،

---

[1] ليس من الاسلام، محمد غزالي ـ لا ٢٢٤ .

[2] الفلوفي الدين لا ١٠٥ .

چونکە خوای گەورە پێ فەرمووبوون: ((وما اتاکم الرسول فخذوه و مانهاکم عنه فانتهوا))
واتە: هەرچی پێغەمبەر فەرمانتان پێ دەدات جێ بە جێی بکەن هەرچیشتان لێ قەدەغە دەکات قەدەغەی بکەن لەسەر خۆتان .

هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) لە ژیاندا زۆر لەوە دەترسا کە پاش خۆی قەبرەکەی بکەن بە نەزەرگە و جەژن و قەرەباڵغی لە پاڵدا بکەن، بۆیە هەرچی فەرموودە صەحیحەکانییەتی لەو بارەیە باسی قەبری خۆی دەکات و هەرگیز باسی قەبری تری نەکردووە لەبەر دوو هۆ یەکەم:

١- هەستی دەکرد هاوەڵان خوایان لێ ڕازیبێ زۆریان خۆش دەویست، بۆیە دەترسا ئەو خۆشەویستیەیان لە پاش مردنی بەرەو نەفامی و گومڕای بیانبات و قەبرەکەی بڕازێننەوە و خۆڵەکەی ماچ بکەن و داواکاری گەورەی لێ بکەن و بیبنە ڕێز پەروەردگارەوە ـ پەنا بە خوا ـ

٢- ئەوەی بە باش زانیوە لە گۆڕی خۆیەوە دەست پێ بکات و قەدەغەی بکات بیکەن بەمەزارگە و مەرقەد و ساڵانە و ڕۆژانە سەردانی بکەن بەمەبەستی جۆرا و جۆری ناڕەوا ـ وەك شیفای نەخۆش و منداڵ پێدان و شتی تر . و ئەگەر گۆڕی ئەو دروست نەبێت بکرێتە مەزارگە ئەوە موسڵمانان بۆیان دەردەکەوێت کە قەبری کەسی تر لە قەبری ئەو بەڕێزتر نییە .

٣- خەیاڵی بۆئەوە نەچووە کە موسڵمانان بگەڕێنەوە سەردەمی نەفامی و تەعزیم و گەورەی بدەن بە مەلاو شێخ و پیاو چاکەکانیان و مەزارگەیان بۆ دروست بکەن و بەهەزاران کەس وەك چۆن بۆ ماڵی خوا ـ کەعبە ـ دەچن ئاوا بۆ ئەویش بڕۆن و بگرە زیاتریش، ئەگینا ئەگەر ئەو گومانەی ببردایە بە موسڵمانان ئەوا دەیفەرموو (نەگۆڕی من و نەگۆڕی هیچ کە سێکی تر مەکەن بە جەژنگە) بەڵام ئەو بە خۆی فەرمووە (ولا تجعلوا قبري عيداً) .[1]

ئەمەش ئەو پەڕی بیدعە و داهێنراوێکی ترسناکە و لە پاش ((خير القرون)) داهێنراوە، ئیمام مالیکیش ـ (ﷺ) ـ دەڵێت: هەر کەسێ شتێکی تازە بهێنێتە ناو ئەو ئاینەوە کە پێشتر نەبوبێت، ئەوە وا دەر دەخات کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) خیانەت و ناپاکی بەم ئاینە کردووە ـ حاشا للە ـ چونکە خوای گەورە دەفەرموێت ((الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمْ

---

[1] وتەی وەرگێر .

الإِسْلاَمَ دِيناً)) [1] واته: ((ئەمڕۆ ئیتر ئاینەکەتان بە تەواوی(کامل) بوو، بەخششی خۆم بەسەردا تەواوکردن و ڕازی بووم ئاینی ئیسلام بکەنە ئاینی خۆتان)) . و ئەوەی دوێنێ بەشێ نەبووە لە ئاین ئەمڕۆ بەشێك لە ئاین . [2]

و: عەلی (ﷺ)باوەڕ بە بورجەکان پووچەڵ دەکاتەوە :

کاتێك ئەمیری باوەڕداران ویستی سەفەر بکات بۆ جەنگ لەگەڵ خەوارجەکاندا، یەکێ لە ئەستێرەناسەکان پێی ووت: ئەمیری باوەڕاران سەفەرمەکە چونکە مانگ لە بوورجی دوو پشکدایە و ئەگەر لەم کاتەدا سەفەر بکەیت لەو جەنگەدا دەشکێیت، و عەلیش (ﷺ) پێی ووت:بەڵکو ئەم سەفەرە دەکەم پشت بەخوا و متمانە بە پەروەردگار و بەدرۆخستنەوەش بێت بۆ تۆ، سەفەرەکەی کرد و سەرکەوتن و پیرۆزی بە دەست هێنا و زۆرێ لە (خەوارجەکان) ی لەناو برد . [3]

لە ڕیوایەتێکدا هاتووە کە کاتێ بەسەرکەوتوویی لەجەنگی نەهرەوان بوویەوە، سوپاسی خودای کرد و پاشان ووتی (ئەگەر لەو کاتەدا هێرشەکەمان بکردایە کە ئەستێرەناسەکە ووتی و سەریکەوتنایە، ئەوا نەفام و سادەکان دەیان ووت: لەبەر ئەوە سەرکەوت کە لەو کاتەدا ڕۆیشت کە بۆی دیاری کرد)[4].

ئەوەتا ئەمیری باوەڕداران زۆر خەمی ئەوەی بووە کە بیروباوەڕی موسڵمانان وەك سەرچاوە ساف و زوڵاڵەکەی بمینێتەوە و خورافاتی تێکەڵ نەبێت و کەس نەکرێتە هاوبەشی خودا لە ئیش و کارەکانیدا..

(بەڵام ئەمڕۆ موسڵمانان بە جۆرێك لە بیر و باوەڕی ئیسلام دورکەوتوونەتەوە ـ پەنا بە خوا ـ بە ئاشکرا لە تەلەفزیون و کەناڵە ئاسمانیەکانەوە بورجی خەڵکی دەخوێننەوە و ناهێڵن خەڵکی خۆیان بدەنە دەستی پەروەردگاریان و ئیش و کاریان پەك نەخەن). [5]

---

[1] المائدة (٣) .

[2] الاعتصام للشاطي (٢/٢٣) .

[3] مجموع الفتاوي (٣٥/١٧٩) .

[4] البداية والنهاية (٧/٢٨٨) .

[5] ووتەی وەرگێر .

ز- هەندێك عەلی كوڕی ئەبو طالبیان بە خوا دەزانی!! :

عبدالله كوری شەریك (العامری) لە باوكییەوە دەگێرێتەوە و دەڵێت: بە عەلی ووترا: كۆمەڵێ كەس لە بەر دەرگای مزگەوتدا وەستاون وا دادەنێن تۆ خوا بیت! و ئەویش بانگی كردن و پێی ووتن ها چی دەڵێن؟ ووتیان: تۆ خوامانیت و دروست كەر و ڕۆزی دەرمانیت! و عەلیش ووتی: دەك لە ناوبچن من هەر وەك ئێوە بەندەیەكم، وەك ئێوە خواردن دەخۆم و خواردنەوە دەخۆم، و ئەگەر بە قسەی خوا بكەم پاداشتی خێرم دەداتەوە (انشاء الله) و ئەگەر بە قسەی نەكەم ئەترسم سزای سەختم بدات، دەی لە خوا بترسن و پەشیمان ببنەوە، بەڵام ئەوان هەر سوور بوون لەسەر بیر و ڕای خۆیان، عەلیش (ﷺ) دوای خستن بۆ ڕۆژی داهاتوو .

لە ڕۆژی داهاتووە (قەنبەر) هات بۆ لای عەلی و پێی ووت: هەر سوورن لەسەر قسەكەی دوێنێیان . و عەلیش (ﷺ) ووتی: بانگیان بكەرە ژوورەوە و كەچی هەمان قسەیان دووبارە كردەوو، و لە ڕۆژی سێیەمدا بانگی كردن و پێی ووتن: ئەگەر هەمان قسە بكەن بە پیسترین شێوە ئەتانكوژم، بەڵام ئەوان هەر سوور بوون لە سەر بۆ چوونی لاری خۆیان، و عەلیش (ﷺ)لە نێوان كۆشكی خەلیفە و مزگەوتدا ئاگرێكی گەورەی كردەوە و پێی ووتن: ئەگەر نەگەڕێنەوە لەو قسەیەتنان ئەتان خەمە ناو ئەو ئاگرەوە، و ئەوان هەر سوور بوون ئەویش هەموویانی خستە ناوییەوە سوتاندنی،[1] و ووتی:

إني اذا رأيت الامر امراً منكراً   اوقدت ناري و دعوت قنبراً .

هەموو هاوەڵان ڕازی بوون بەو كارە بەڵام (ابن عباس) (ﷺ)ڕازی بوو بو كوشتنیان بەڵام لەگەڵ سوتاندنیاندا نەبوو بۆیە هەركە هەواڵەكەی بیست ووتی: ئەگەر من بوومایە دەمكوشتن و نەمدەسوتاندن چونكە پێغەمبەری خوا ـ (ﷺ) فەرموویەتی: ((لا تعذبوا بعذاب الله)) واتە: بە سزای خوا سزای كەس مەدەن .[2]

---

[1] فتح الباري (١٢/٢٧٠) سنده حسن .

[2] البخاري كتاب المرتدين (٤/٢٧٩) .

(ابن تیمە) ـ (ﷺ) ـ دەڵێت: ئەوە ئاشکرایە کە زۆرێ لە ئیمامی یەکانی سوتاند چونکە باوەڕیان وابوو کە عەلی خودایە.[1]

ح- باوەڕ ڕەنگی دڵ چی لێ دەکات؟ عەلی چۆن پێناسەی تەقوا دەکات؟

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ)دەڵێت: ئیمان لەسەرەتاوە وەك نوختەیەکی سپی وایە لەسەر دڵ، و هەتا باوەڕی بەهێزتر و زیاتر بێت ئەو سپییایە زیاد دەکات و بەڵام بەندە هەرکاتێ دوو ڕوویی زیادی کرد بێتێدا دڵی ڕەش هەڵدەگەڕێت و هەر کاتێ بەتەواوی بوو بە دوو ڕوو، دڵی بە تەواوی ڕەش دەبێتەوە، و سوێند دەخۆم بەخوا ئەگەر دڵی موسڵمان شەقق بکەیت، دەبینیت سپییە و ئەگەر دڵی دوو ڕوو لەت بکەیت دەبینیت ڕەشە)[2] .

دەربارەی تەقوا دەڵێت: ((ترك الاصرار على المعصية، وترك ألاغترار بالطاعة))[3] واتە: بەردەوام نەبوون لەسەر گوناه و خەڕۆ نەبوونیش بە گوێ ڕایەلی .

یان دەڵێت: ((التقوى هي الخوف من الجليل والعمل بالتنزيل، والقناعة بالقليل والاستعداد ليوم الرحيل))[4] واتە: تەقوا واتە ترسان لە خوای جەلیل و کارکردن بە قورئانی تەنزیل و ڕازی بوون بەکەم و قەلیل و خۆ ئامادەکردن بۆ ڕۆژی مردن و ڕەحیل .

ط: قەزا و قەدەر لە لای ئەمیری باوەڕدەران:

ئەمیری باوەڕدەران عەلی (ﷺ) دەڵێت: هیچ شتێك لەسەر زەوی ڕوونادات تا لە ئاسمان ئەنجام نەدرابێت، و هیچ کەسێك نییە کە دوو فریشتە لەگەڵیدا نەبێت بۆ پارێزگاری لێی، تا قەدەری دێت، ئەو کاتە ئەو دوانە وازی لێ دەهێنن، ومن لە لاین خواوە قەڵغان و پارێزەری بە توانام هەیە بەڵام کاتێ ئەجەلەم هات وازم لێ دەهێنن، و هەرگیز تام و چێژی باوەڕ نا چێژێت ئەو کەسە

---

[1] الفتاوي، (٢٧/٤٧٤).

[2] هەمان سەرچاوە لا (٧/١٩١) .

[3] تفير الرازي (٢/٢١) .

[4] فرائد الكلام لا ٣٣٤ .

وانەزانێت کە ئەوەی بەسەری هاتووە بە ناڕەوا و هەڵە نەبووە و ئەوەی بەسەری نەهاتووە ئەوە نەی پێکاوە .[1]

ی- چۆن خوا ئەو هەموو خەلکە لێپرسینەوە دەکات؟:

بە ئەمیری باوەڕدارانیان ووت: چۆن خوای ـ عز و جل ـ لێپرسینەوە لەگەڵ ئەو هەموو خەلکە دەکات لەگەڵ زۆرییاندا؟ ئەویش لەوەڵامدا ووتی: ((کما یرزقهم علی کثرة عددهم))[2] واتە: وەك چۆن ڕۆزیان دەدات لەگەڵ زۆری ژمارەیاندا.

---

[1] حیاة الصحابة کاند هلوی (ب٣) لا ٣٠٥ .

[2] ادب الدنیا و الدین لا ٢٦ .

دووەم/ عەلی ئەبو طالیب و هەندێ لە شیعرەکانی:

١- دەربارەی ئارامی و خۆگرتن:

الا فاصبر على الحدث الجلـيـل وداو جواك بالصـبر الجليـل
ولاتجزع فان اعســـرت يوماً فقد ايرت في الدهـر الطويـل
ولا تظنن بربك ظن ســـوء فان الله اولى بالجـمـيل
فان العـسريتبعه يـــســــار و قول الله اصدق كل قيل
فلو أن العـــقول تـجر رزقاً لكان الرزق عند ذوي العقولِ
فكـم من مؤمن قدجاع يومـاً سيروى من رحيق السلســـبيل [1]

٢- دەربارەی هاوڕێیەتی:

فلا تصاحب أخا الجهـل فـإياك واياه
فكم من جاهل اردى حليماً حين اخـاه
يقاس المرء بالمـــرء اذا ما هو ماشاه
وللشيء من الشيء مقايس واشباه
قياس النمل بالنمل اذا ما هو حاذاه
وللقلب على القلب دليل حين يلقاه [2]

٣- دەربارەی خۆ بەکەم زانی و قەناعەت کردن:

حقيق بالتواضع من يموت ويكفى المرء من دنياه قوت
فما للمرء يصبح ذا هموم و حرص ليس تدركه النعوت
صنيــع مليـكنا حسن جميل وما أرزقه عنا تفوت

[1] البداية و النهاية (١١/٨) .
[2] هەمان سەرچاوە .

حوت .[1]

ولا تفشِ سـرك الاّ إليك — فان لكل نصحيح نصيحاً

فاني رأيت غواة الرجـال — لايتركون اديماً صـحيحاً .[2]

سێیەم/ هەندێ لە ووتە بەنرخەکانی ئەمیری باوەڕداران:

١- دەڵێت: ((صلاة الليل بهاء في النهار)) واتە: شەونوێژ دەبێتە هۆی ڕووناکی دەم و چـاو لـە ڕۆژدا .

٢- ((صلاح الدين من الورع وفساده من الطمع))

واتە: خۆپاراستن لە گوناه ئاینی مرۆڤ چاك دەكات و هەڵپەهەڵپی دنیاش خراپی دەكات .

٣- ((الفرصة تمرّ مرَّ السحاب)) واتە: هەل زوو ڕوودەدات وەك هەوری خێرا .

٤- ((طوبى لمن عمل بعلمه)) واتە: خۆشبەختی بۆ ئەو كەسەی كار بەزانستەكەی دەكات .

٥- ((جمال الخُلق ابهى من جمال الخَلق)) واتە: جوانی ڕەوشت ڕازاوەترە لە جوانی لەش و لار .

٦- ((المعرف لا يتم الا بثلاث خصال: تصغيره وستره تعجيله))

واتە: چاكە تەواوی تێداینە تا شتێ شتی تێدا نەیەتەدی: بچوكردنەوەی، شاردنەوەی، پەلەكردنی .

٧- ((لا راحة للحسود)) واتە: مرۆڤی حەسود حەوانەوەی نیە.

٨- ((الحاسد فغتاظ على من لا ذنب له)) واتە: مرۆڤی حەسود ڕقابەرێتی كەسێكی بێ گونـاه دەكات .

٩- ((ويل للباغين من احكم الحـاكمين)) واتە: وەیل بۆ ستەم كـاران لەبـەردەمی حـاكم تـرینی حاكمان .

---

[1] هەمان سەرچاوە .

[2] عيون الاخبار ابن قتيبة (١/٩٧) .

١٠- ((اخفاء الشدائد من المروءة)) واتە: شارینەوەی نارەحەتیەکان نیشانەی پیاوەتیە .

١١- ((احسن الی المسیء تسده)) واتە: چاك بە لەگەڵ خراپەکار چاکی دەکەیتەوە .

١٢- ((من عذب لسانه کثر اخوانه)) واتە ئەوەی زمانی شیرین بێت هاورێ زۆر دەبێت .

١٣- ((صاحب الاخیار تأمن الاشرار)) واتە: هاورێیەتی پیاو چاکان بکە، دڵنیا دەبێت لەپیاو خراپ .

١٤- ((جلیس الخیر غنیمه)) واتە: دانشتنی خێر دەستکەوت و غەنیمە .

١٥- ((لا تنظر الی من قال وانظرالی ما قال))واتە: مەپرسە کێ دەڵێت، بپرسە چی دەڵێت .

١٦- ((قیمه کل امری مایحسنه)) واتە: نرخی مرۆڤ بەپێ ئەو شتانەیە دەیزانێت .

١٧- ((احذر صولة الكريم اذا جاع و صولة اللئيم اذا شبع)) واتە: خۆت بپارێزە لە کاردانەوەی مرۆڤی چاك ئەگەر برسی بوو، و کاردانەوەی مرۆڤی بێ نرخ ئەگەر تێر بوو .

١٨- ((الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا)) واتە: خەڵکی نووستوون کاتێ مردن بەخەبەر دێن .

١٩- ((الناس اعداء ماجهلوا)) واتە: خەڵکی ڕقیان لەو شتانەیە کە نایزان .

٢٠- ((الفقر یخرس الفطن عن حجته ـ والمقل غریب في بلده)) واتە: هەژاری ژیرمەند لاڵ دەکات لە بەرگری لەخۆی و کەم دەست غەریبە لە وڵاتی خۆیدا .

٢١- ((بشاشة الوجه عطیه ثانیه)) واتە: ڕووخۆشی بەهرەیەکی ترە .

٢٢- ((العفو عند المقدرة شکر للمقدرة)) واتە: لێبووردەیی لەکاتی دەست ڕۆشتندا ئەوە سوپاسی ئەو بە خششەیە .

٢٣- ((اعادة الاعتذار تذکیر للذنب)) واتە: دووبارە داوای لێبووردن کردن، بیرخستنەوەی تاوانە.

چوارەم/ ئەمیری باوەڕداران لە چەند شتێك دەدوێت:

١- ڕەوشتەكانی چاكترین بەندەكان:

لە ئەمیری باوەڕدارانیان پرسی دەربارەی ڕەوشتی چاكترین بەندەكانی خوا، ئەویش لە وەڵامدا ووتی:

((ئەوانەی هەر كاتێ چاكە بكەن خۆشحال دەبن، و خراپە بكەن تەوبە و پەشیمانی دەردەبڕن، و هەر كاتێ بەڵایەكیان بەسەردا بێت ئارام دەگرن، و هەر كاتێ تووڕە بن لێبوردە دەبن)) [1].

یان دەڵێن: خوای ـ عز و جل ـ كۆمەڵێ بەندەی وای هەیە، ئەڵێ بە چاوی خۆیان بەهەشتیەكان دەبینن نەمرن لەناو بەهەشتدا و دۆزەخیەكانیش دەبینن لەناو سزادان، خەڵك لە خراپەیان بێ خەمە، دڵیان پڕ لە غەمە، دەروونیان خاوێنە، پێداویستیان كەمە، ڕۆژانێكی كەم خۆگرن بۆ ڕۆژانێكی درێژ خایەن، لە شەودا بیانبینیت قاچەكانیان ڕێك وەستاوە و فرمێسكەكانیان كوڵمیاندا دێتە خوارەوە و داوا لە خوا دەكەن گەردنیان لە ئاگر بپارێزێت، و لە ڕۆژیشدا پیاو چاكن، نەرم ونیان، لە خوا ترسن وەك پەرداخ ساف و جوان،كەیەكێ سەیریان دەكات دەڵێ نەخۆشن و بەڵام نەخۆشیش نین، تێكەڵی ی خەڵكی دەكەن، و شتێكی هەرزانیش تێكەڵ بە خەڵكی دەبێت [2].

یان دەڵێت: پێویستە لەسەر موسڵمان ـ سەیركردنی پەند بێت و بێدەنگییەكەی بیركردنەوە بێت و قسەكانی ژیرانە بێت)) . [3]

٢- عەلی (ﷺ) وەسفی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) دەكات:

كاتێ عەلی كوڕی ئەبوطالیب(ﷺ) هەستی كرد هاوڕێكانی كەمێ سستی و تەمەڵیان پێوەدیارە و بێ ئاگایی خەریكە زاڵ دەبێت بەسەر خوا پەرستی و گوێ ڕایەڵیدا، بۆیە هەستا بە یاد خستنەوەی هاوەڵە بەرێزەكانی پێغەمبەر (ﷺ) كە (أبو أراكة) دەڵێت:

---

[1] مروج الذهب (٢/٤٣١) .

[2] البداية و النهاية (٨/٦) .

[3] مروج الذهب (٢/٤٣٤) .

نوێژی بەیانیم کرد لەگەڵ عەلیدا (ﷺ) و پاش سەلامدانەوە، سەیرێکی لای ڕاستی خۆی کرد و بێ تاقەتی پێوە دیاربوو، مایەوە مایەوە تا خۆر دای لە بن میچی دیواری مزگەوت و هەستا دوو ڕکات کرد و دەستەکانی دابەیەکدا و ووتی:

((سوێند بە خوا هاوەڵانی پێغەمبەری خوام بەجۆرێك بینیوە کە بەیانی زوو بە قژی بژ و ڕەنگی زەردەوە وەك کەسێك لەسەفەر گەڕابێتەوە، و شەوەکەیان بە کڕنووش و شەونوێژ بە سەردەبردو قورئانەکەی پەروەردگاریان دەخوێندەوە، و یان قاچەکانیان لەسەر زەوی بوو یان ناوچەوانیان، و هەرکە بانگی بەیانی دەدا خۆیان دەکردەوە خۆیان بەم دیودیودا لار دەکردەوە لەسەر شێوەی درەختێك بوون کە ڕەشەبا دەیهێنی و دەیبا، چاوەکانیان ئەوەندە فرمێسکی پێدا دەهاتە خوارەوە تا جل و بەرگەکەیانی تەڕدەکرد، بەڵام وەڵڵاهی وا ئەزانم ئەم خەڵکە ئەم شەویان بەبێ ئاگایی و لەناو غەفلەتدا بەسەر بردووە، پاشان هەستا و ڕۆیی و دوای ئەوە کەس نەیبینیوە پێبکەنێت تا ئەو دوژمنی خوایە (ابن ملجم) شەهیدی کرد .[1]

٣- سەردانی نەخۆش و بیماران:

(ثویري کوڕی ابی فاختە) لە باوکییەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: عەلی دەستی گرتم ووتی: بابڕۆین سەرێك لە حەسەن بدەین ـ نەخۆش بووە ـ کاتێ ڕۆیشتشن دەبینین (ابو موسی) لەوێیە، ئەمیری باوەڕداران لێ پرسی: ئەی (ئەبا موسی) سەردانی بەئاسایی هاتووی یان بۆ لای نەخۆش؟ ووتی: بەڵکو بۆلای نەخۆش هاتووم، و عەلیش (ﷺ) ووتی: لە پێغەمبەری خوام بیستووە کەوا فەرموویەتی: ((مامن مسلم يعود مسلماً عنوة الأصلى عليه سبعون الف ملك، حتى يمسي، وان عاده عشية صلى عليه سبعون الف ملك حتى يصبح))[2] واتە: هەر کەسێ بەیانیەك سەردانی نەخۆشێك بکات (٧٠) هەزار فریشتە تا ئێوارە سڵاواتی لەسەر دەدەن و ئەگەر شەو سەردانی بکات ئەوا (٧٠) فریشتە تا بەیانی سەڵاواتی لە سەر دەدەن .

---

[1] حلية الاولياء (٧٦/١) .

[2] صحيح سنن الترمذي للالباني (٢٨٦/١) .

٤- عەلی (ﷺ) هانی حەسەن دەدات لەسەر ووتاردان:

ڕۆژێك عەلی (ﷺ) بە حەسەنی کوڕی دەڵێت: کـوڕی خـۆم ووتارێـك بـدە بـا گوێـت لێبگـرم، حەسەنیش ووتی: مـن شـەرم دەکـەم تـۆم لـەلابێت ووتـار بخـوێنم، عـەلیش (ﷺ) بـە جـۆرێ دوورکەوتەوە کە حەسەن نەیدەبینی، و پاشان حەسەن (ﷺ) لەناو خەڵکەکەدا هەستایە سەر پێ و ووتارێکیدا زۆر جوان و بەهێز و ڕەوان بێژبوو و کاتێ لێبوویەوە و ڕۆیشت، عەلی بە دەم خۆیـەوە دەیووت ((زرية بعضها من بعض والله سميع عليم))[1] واتە: وەچەیەکن هەموویان لە یەك دەکەن، (واتە وەك خۆم ووتار دەدات، چەند شایانە باوکان ئابەو جۆرە کوڕەکانیان ڕابهێنن و ئامادەیـان بکەن بۆ ڕۆژانی داهاتوو جێگەی خۆیەتی بە جوانترین شێوە بگرنەوە ئای کە چەند زانامان بـینی مردن ـ بە بەهەشت شاد بن ـ بەڵام نەیانتوانی بە منداڵی وەچەکانیان لەسەر پرۆگرامـی پـیرۆزی خۆیان پەروەردەبکەن و گەورەیان بکەن وا ئێستا بە پلەی (١٨٠) پێچەوانەی مەنهەج و پرۆگرامی باوکیانن[2] ـ پەنا بە خوا ـ .

٥- ناڕەحەت ترین کار:

ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی طالیب (ﷺ)دەڵێت : ((أشد الاعمـال ثلاثـا، إعطـاء الحق مـن نفسك، و ذكر الله على كل حال، و مواساة الأخ في المال))[3] واتە: سێ کردەوە بە قورسـترین کـار دەژمێردرێن: لە مافی خۆت بپچڕێت، و یادی خوا بکەین بە بەردەوامی، دڵخۆش کردنی برایانـت بە پارە پێدانیان .

[1] البداية والنهاية (٧٣/٨) .
[2] ووتەی وەرگێر .
[3] حلية الاولياء (٨٥/١) .

پێنجەم/ لە هەندێ نەخۆشی ترسناك ئاگادارمان دەكاتەوە:

١- پاداشتی گوناه :

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ)دەڵێت: پاداشتی گوناه كردن، مرۆڤ سست دەكات لەخوا ناسی، و ژیان سەخت و ناخۆش دەكات، و چێژیش نابینێ، ووتیان: یانی چێژ نابینێت؟ ووتی: هەر حەڵاڵێكی دەست كەوێت شتێكی بۆ پەیدا دەبێت لێ تێك بدات .[1]

وهەروەها هانی خەڵكی دەدات بۆ چاكە و دەڵێت: ((هەر كەسێك بەبێ خزم و كەس سەربەرزی بوێت و نەوەی زۆری بەبێ منداڵ و دەوڵەمەندی بەبێ پارە، دەی با لە سەر شۆری گوناه كردن بگوێزێتەوە بۆ سەربەرزی چاكەكردن .[2]

٢- هیوا درێژی و ئارەزوو پەرستی:

ڕۆژێك ئەمیری باوڕداران لەسەر مینبەر لە كوفە ووتاری دەدا و پاش سوپاس و ستایشی پەروەردگار ووتی: ئەی خەڵكینە ئەوەی زۆر لێی دەترسم دوو شتە: هیوا درێژی ـ طول الامل ـ ئارەزوو پەرستی، هیوا درێژی قیامەتت لەبیر دەباتەوە و ئارەزوو پەرستیش لە هەق و ڕاستی لات دەدات، كورە دنیا ڕۆی پشتی هەڵكرد، وا قیامەت بەرەو ڕوومان دێت، هەر لایەك كوڕی خۆی هەیە، دەی كوڕی قیامەت بن و كوڕی دنیا مەبن، وا ئەمڕۆ كردەوە كردنە و لێپرسینەوە نیە و سبەێنێ لێپرسینەوە و كردەوە كردن نامێنێت .[3]

٣- ڕووپامایی و ڕیاكاری:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) دەڵێت((لا تعمل شیئاً من الخیر ریاء ولاتتركه حیاءً))[4] واتە: هیچ كردەوەیەك مەكە لەبەر ڕیا و ڕووپامایی و وازیش لە چاكە مەهێنە لەبەر شەرمكردن .

---

[1] تاریخ الخلفاء سید طی لا ٢٠٤ .

[2] تاریخ الیعقوبي (٢٠٠٦/٢) .

[3] منهج علي في الدعوة الى الله لا ٣٠٧ .

[4] ادب الدین و الدنیا لا١١٠ .

یان دەڵێت: ((بۆ ڕیا کار کۆمەڵێ نیشانە هەیە: یەکێ لەو نیشانانە ئەوەیە هەرکاتێ لەناو خەڵکیدا بوو گورج و گۆل و ئیش کەرە و بەڵام هەرکاتێ هەر خۆی بوو تەمەڵ و تەوەزەلە و زیاتر ئیش دەکات کە باسی چاکەی بکەیت و واز لەئیش دێنێت کاتێ سەرزەنشتی بکەیت .[1]

٤- لە خۆبای بوون (العجب):

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ)دەڵێت: (الاعجاب آفة الالباب)[2] واتە: لە خۆبای بوون لەناو بەری ژیرمەندەکانە . و عبداللە کوڕی موبارەك دەڵێت: ((لە خۆبای بوون ئەوەی کە شتێ لە خۆتدا ببینی و لە خەڵکی تردا نەیبینی .[3]

شەشەم/گرنگیدانی عەلی (ﷺ) بە ڕێکخستنی بازاڕەکان:

ئەمیری باوەڕداران زۆر بە پەرۆشەوە بووە گرنگی بدات بە بازاڕ و ڕێکخستنی نرخەکان و هاندانی بازرگان و فرۆشیارەکان بۆ لە خوا ترسان و گزی نەکردن لە فرۆشیاری بێ ئاگا .

(الحر) ی کوڕی (حرموز المراوي) لە باوکییەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: عەلیم بینی (ﷺ) لە کۆشکی خیلافەت هاتە دەرەوە و بەرەو بازاڕ دەکەوتە ڕێ کە بوردەیەکی لە بەردابوو کورت ببوو لە سەرووی ڕەقەلەی قاچییەوە بوو، دارێکی بەدەستەوە بوو لە بازاڕدا دەگەڕا و فەرمانی بە دوکان دار و دەست گێڕەکان دەکرد بە لە خوا ترسان و جوان شت فرۆشتن و دەیووت: ((اوفوا الكيل والميزان و لا تنفتحوا اللحم))[4] واتە: کێشان و تەرازووتان با لا قورس بێت و گۆشت ڕووت مەکەنەوە لە ئێسقان .

(أبي مطر) دەڵێت: لە مزگەوت چوومە دەرەوە، دەبینم پیاوێك لە دواوە بانگم دەکات، و دەڵێت: جل و بەرگت لە خوارەوە کورت کەرەوە چونکە خاوێن تر دەبێت و خوایش پێی خۆشە و سەرت

---

[1] الكبائر (ذهبي) لا ١٤٥ .

[2] جامع بين العلم و فضلة (٥٧١/١) .

[3] سير اعلام النبلاء (٤٠٧/٨) .

[4] فضائل الصحابه (٦٨٨/٢) اسناد صحيح .

کەمێ کورت کەرەوە ئەگەر موسڵمانیت، ومنیش لەدوایەوە کەوتمە ڕێ عەبایکی لەبەر کرد بوو دەم و چاوی هەڵبەست بوو ، خۆی خستبووە شێوەی عەرەبی دەشتەکی ووتم: ئەمە کێیە؟ پیاوێك لە تەنیشتمەوە ووتی ئەڵێ غەریبی لەم شارە، ووتم: بەڵێ، خەڵکی شاری بەسرەم .و ووتی: ئەمە عەلی کوڕی ئەبوطالیبە و ئەمیری باوەڕدارانە.

بەردەوام ڕۆیشت تا گەیشتە لای ماڵی (ابن معیط) و پێی ووت: شت بفرۆشن بەڵام سوێندی تێدا مەخۆن، چونکە سوێند شت و مەك سەرف دکات بەڵام بەرەکەت نلهێڵێت، و پاشان دای بە لای خورما فرۆشەکاندا، و دەبینی کەنیزەکێك دەگری، لێی پری: بۆچی دەگریت؟ ئەویش ووتی: ئەم پیاوە بایی یەك درهەم خورمای پێ فرۆشتم بەڵام گەورەم لەماڵەوە بە دڵی نەبوو پێی ناردمەتەوە و ئەویش وەری ناگرێتەوە، عەلیش (ﷺ)بە دوکاندارەکەی ووت: خورماکەی لێ وەرگرەوە و درهەمەکەی پێ بدەرەوە چونکە ئەم داماوە هیچی بە دەست نیە، و ئەویش لێی وەرگرتەوە و لێم پرسی: ئەم پیاوە دەناسیت؟ ووتی: نەخێر، ووتم: ئەمە ئەمیری باوەڕدارانە عەلی کوڕی ئەبو طالیبة (ﷺ)... کابراش شەرم گرتی و ووتی: حەزدەکەم لێم ڕازیبیت ئەی ئەمیری باوەڕداران، و عەلیش (ﷺ) پێی ووت: ڕەزامەندی منت بۆ چییە ئەگەر بە جوانی مامەڵە لەگەڵ کڕیارەکاندا بکەیت .

پاشان دای بەلای خورما فرۆشاندا و پێ ووتن: بەشی برسی و نەدارانی لێ بدەن بەرەکەت دەکەوێتە ناو کاسبیەکانتان .

پاشان دای بە لای ماسی فرۆشاندا و پێی ووتن: لەم بازاڕەی ئێمەدا نابێ ماسی سەر ئاو کەوتوو بفرۆشێت.[1]

زازان دەڵێت: عەلی (ﷺ) بە تەنها خۆی دەگایندە بازاڕ و ڕێگەی بە نەشارەزایان پیشان دەدا و یارمەتی لاوازەکانی دەدا و دەیدا بەلای سەوزە و میوە فرۆشاندا و ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە بە سەریاندا: ((تِلْكَ الدَّارُ الآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُواً فِي الأَرْضِ وَلا فَسَاداً)) واتە:

---

[1] البداية و النهاية (٣٩/٨ ـ ٣٩) .

بەهەشتی خوا لە قیامەتدا بۆ ئەو کەسانەیە کە نایانەوێت لە سەر زەویدا بەرز رابگیرێت و خراپە بڵاوبکەنەوە .[1]

((ابو الحصاء)) دەڵێت: عەلی کوڕی ئەبوطالیبم بینی (ﷺ) لەناو بازاڕدا دەگەڕا و لە نرخی کاڵا و شت و مەکەکانی دەپرسی .

هەندێ ئامۆژگاری و بەرگری لە گوناه و خراپەکان :

١- ناڕازی بووە ئافرت بچێتە بازاڕی قەرەباڵغ و شان بە شانێن کردن:

بۆیە زۆر سەرزنشتی ئەو پیاوانەی دەکرد کە بەرگری ناکەن لە ژن و کچەکانیان کە نەڕۆن بۆ بازاڕەکان بە تایبەت بازاڕی پڕ لە نا شەرعی یان کافران و دەیووت: پێم گەیشتووە کە ئافرەتانتان دەردەچن و لە بازاڕەکاندا شان شانێن دەکەن لەگەڵ علوجەکان .[2]

٢- بازرگانەکان دەترسێنێ لە نەشارەزایی لە شەرعدا:

ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) دەڵێت: ئەو کەسەی لە ئسلام و ئەحکامەکانی نەگەیشتبێتێ ئەگەر ببێتە بازرگان، ئەو دەکەوێتە ناو سوو خواردنەوە، دەکەوێتەناو سوو خواردنەوە، و دەکەوێتە ناو سوو خواردنەوە،[3] وە بە دارەکەی دەستیشی دەیەیدا لەو فرۆشیارانەی کە ناشارەزا بوون لە ئەحکامی شەرعیدا و دەیووت: خۆتان فێرکەن پاشان وەرنە ئەم بازاڕەمانەوە.[4]

(ئەمرۆ حوکمەتی ئسلامی دەتوانێت مەرج دابنێت لە کاتی مۆڵەت پێدانیان و پرسیاری جۆراوجۆریان لە سەر بەشەکانی کڕین و فرۆشتن و سوو خواردن وو شتە پەیوەندارەکانی تریش یان لێ بکات و چەندان خولی زانستیان لەو بوارەدا بۆ بکاتەوە و تیایاندا بنەماکانی دڵ نەرمی و

---

[1] الدر المنثور ، سیوطی (٦/٤٤٤) .
[2] مسند احمد (٢/٢٥٤-٢٥٥) صحیح الاسناد .
[3] بستان العارفین لا (٣٥٠) .
[4] نظام الحكومة الإسلامية - الكتاني (١٧/٢).

بەزەیی هاتنەوە بەکڕیاری هەژار و نەداردا و سوێند نە خواردن و قازانجی زۆر ناشیا و دانەنان لەسەر کەل وپەل و ڕاستگۆی لە مامەڵەدا و هتد ...)[1] .

٣- لە سەردەمی عەلیدا (ﷺ)کەس بۆی نەبوو لە بازاڕدا شوێن داگیربکات و بڵێت هەموو ڕۆژێ ئەم شوێنە هی خۆمە و کاتێ دەنگە دەنگێك لە شاری کوفە دروست بوو لەسەر ئەوە، عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ)هەستا و چوو بۆ ناو بازاڕدا و پێی ووتن:کەس بۆی نیەکاری وا بکات چونکە بازاڕی موسڵمانان وەك ڕێزەکانی نوێژی مزکەوت وایە و هەر کەسێ ئەوەندە مافی هەیە تیایدا کە لەوێ بمێنێتەوە و هەر کاتێ بەجێی هێششت مافی بەسەرییەوە نامێنێت .

بەڵام پاشان لە سەردەمی (موغیرەی کوڕی شوعبە) دا (ﷺ) هەرکەسە شوێنێکی خۆی پێ درا[2] وەك ئەمڕۆ حوکمەتەکان چاو لە فیکری ئیسلامی دەکەن و گەڕەکی بازرگانی دروست دەکەن و خاوەن پیشەکانی بۆ دەردەکەن لە شارەکاندا ...

ئەم کارە مەزنەی ئمام عەلی کردی (ﷺ) ئەمڕۆش بەردەم دوکانەکان دەگرێتەوە بۆ دەستگێرەکان و هیچ دوکاندارێك ناتوانێت بەردەمی دوکانەکەی بکات بە هی خۆی و بیدات بە کرێ .[3]

٤- لادێ یەکی سوتاند:

ئەمیری باوڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) زۆر نارەحەت و نیگەران دەبوو لە یەکێك کە ئارەقی بفرۆشتایە، و فەرمانی سووتاندنی ئەو ناوچەی دەردەکرد .

(الإمام ابو عبیدە القاسم کوڕی سلام) دەگێڕێتەوە کە ڕۆژێکیان عەلی کوڕی ئەبوطالیب (ﷺ) سەیری گەڕەکێکی شاری کوفەی کردو پرسیاری کرد: ئەم دێیە کوێیە؟ وتیان: زرارەی پێ دەڵێن و خەڵکی رووی تێ دەکەن و ئارەقی تێدا دەفرۆشرێت، و ئەویش کەوتە ڕێ تا گەیشتە ئەوێ و ووتی: ئاگرم بۆ بکەنەوە، و ئاگریان تێ بەردەن، چونکە باپیسەکان یەکتری بۆن، و (راوی) دەڵێت تا ئەو پەری سوتا و ئاگرەکە گەیشتە باغەکەی خواستای کوڕی جەبرونا .[4]

---

[1] ووتەی وەرگێر .

[2] الاموال لابي عبيد لا ١٢٣ .

[3] ووتەی وەرگێر

[4] الاموال لا ٩٧،٩٨ .

٥- خراپەکارانی زیندانی دەکرد:

قازی یوسف کوڕی عبدالمالکی کوڕی عومەیر دەڵێت: ((عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) هەر کاتێ ببیبینیایە لەناو گەرەکێك یان هۆزێك دا خراپەکارێك یان بەد ڕەوشتێکی تێدایە، یەکسەر فرمانی گرتنی دەردەکرد و ئەگەر دەوڵەمەند بوایە لە پارەی خۆی مەسرەفی زیندانەکەی پێدەکێشا و ئەگەر هەژاریش بووایە لە (بیت المال) مەسروفی بۆ دەکرد و هەمیشە دەیفەرموو: لە شەڕ و خراپەی بێوەی دەبن و لە بەرامبەردا لە (بیت المال)ەکەی خۆیان خواردنی پێدەدرێت .[1]

٦- ڕقی لە بەخیلەکان بووە:

ئەمیری باوەڕدران عەلی (ﷺ) دەڵێت: ((مژدە بدەن بە پارە و سامانی بەخیل کە یان لە ڕووداودا خەرجی دەکات یان بۆ وەرەسەکەی)) .[2]

و دیسان دەڵێت: ((البخیل مستعجل الفقر ، یعیش في الدنیا عیش الفقراء و یحاسب في العقبي حساب الاغنیاء)) . واتە: بەخیل پەلەی هەژاریەتی، لە دنیا ژیانی هەژاری بە سەردەبات کەچی لە قیامەتدا حیسابی دەوڵەمەندی بۆ دەکرێت ـ پەنا بە خوا ـ .

٧- هاواری دەکرد خەڵکینە نوێژەکانتان:

ئەمیری باوەڕداران زۆر گرنگی دەدا بە نوێژ و کاتێ دەچوو بۆ مزگەوت: بەرێوە بە دەنگی بەرز دەیووت: نوێژ، نوێژ، و بەو کارەی خوڵکی بە خەبەر دەهێنا بۆ نوێژی بەیانی .[3]

٨- گرنگی دان بە شارەوانی:

ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) فەرکانی دەدا بە ڕاکێشانی ئاو و دامەزراندنی ئاوەڕۆ لە جادە گشتیەکاندا .

---

[1] الخراج لابي یوسف لا ١٥٠ .

[2] نثر اللالیء لا ١٨٣ .

[3] منهج علي في الدعوة

حەوتەم/ لە سەردەمی عەلی (ﷺ) پۆلیس دەست بەکار بووە:

زۆر لە سەرچاوەکان ئاماژە بە رۆڵی گرنگی ـ شورتە ـ پۆلیس ـ دەکەن لە سەردەمی خەلیفە عەلیدا (ﷺ)

(أصبغ کوڕی نباتە) دەڵێت: گەنجێك هات و سکاڵای خۆی بەرزکردەوە بۆ لای عەلی (ﷺ) ووتی: باوکم لەگەڵ کۆمەڵێك کەسدا چووە بۆ سەفەرێك، کەچی هەموویان هاتوونەتەوە باوکم نەبێت، کاتێ لێم پرسین ووتیان: مردوە ووتم ئەی پارەکانی؟ ووتیان هیچی پێ نەبوو، و شکاتم برد بۆ لای شورەیح و سوێندی دان وبەرەڵای کردن .

و عەلیش پۆلیس بانگ کرد و هەریەك تاوانبار و دووپۆلیسی بۆ دانا، وپێی ووتن با لە یەکتر نزیك نەبنەوە و جیایان کەنەوە لەیەك، وتیشی کەس قسەیان لەگەڵ نەکات .

کاتبەکەی خۆی بانگ کرد و لەگەڵ یەکێك لە تاوانبارەکان و پێ ووت: باسی باوکی ئەو لاوەم بۆ بکە، چ رۆژێك لەگەڵتاندا کەوتە رێ؟ لە کوێ لاتان دا؟ چۆن دەرۆیشتن؟ بە چ دەردێك ئەو پیاوە مرد؟ و ئەیماڵەکەی چی بەسەر هات؟ و تەنانەت پرسیاریش لێ کرد دەربارەی ئەوەی کێ شۆردی؟ و کێ نوێژی لە سەر کرد؟ و لە کوێ نێژرا؟ نووسەرەکەش هەموو وەڵامەکانی دەنووسی خەڵکەکەش (الله اکبر) یان دەکرد، وتاوانبارەکانی تر نەیان دەزانی کە ئیفاد لەدەمی هاورێکەیان وەرگیراوە و پاشان یەکێکی تری بە تەنها بانگ دەکرد و هەمان پرسیارپارەکانی پێشووی لێ کردەوە و ئا بەو جۆرە لە هەموویان پرسی و لە ئاکامدا هەریەکەو بەجۆرێك وەڵامی پرسیارەکانی دایەوە کە پێچەوانەی یەکتری بوون، و پاشان یەکەمی بانگ کرد و پێ ووت: ئەی دوژمنی خوا، درۆ و دەلەسەکانتمان بۆ دەرکەوت و هیچ شتێك لە سزا دەربازت ناکات جگە لە راست گۆیی و پاشان کریەوە زیندان، تاوانبارەکانی تر گومانی ئەوەیان نەبرد کە هاورێکەیان دانی بە راستیدا ناوە، بۆیە دووەم کەسانی بانگ کرد و هەرەشەی لێ کرد و ئەویش ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران من هەر لە سەرەتاوە پێم ناخۆش بوو ئەو کارەی کردیان و ئەوانی تریشی بانگ کرد و بەو شێوەیە دانیان بە راستی دانا، پاشان یەکەم کەسی لە زیندان دەرهێنا و پێی ووت: هاورێکانت دانیان بە

هەموو شتێك داناوە و تۆش جگە لە ڕاستی گووتن هیچ شتێك فریات ناكەوێت، و ئەویش دانای بە تاوانەكەدا دانا و هەموو پارەكانی پیاوەكەی پێ بژاردن و تۆڵەشی لە بكوژەكەی كردەوە .[1]

[1] الطرق الحكمية لا ٤٩ .

بەشی چوارەم

دەزگای دارایی و دادوەری لە سەردەمی عەلی کوڕی ئەبو طالیب و لەگەڵ هەندێ لە بۆچونە فیقهی یەکانیدا :

جێ باسی یەکەم

دەزگای دارایی :

لە سەردەمی ئەمیری باوەڕداراندا بەو شێوەیە گۆڕان بەسەر ئەم دەزگایەدا نەهات ، بەڵام ئەبوو ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) گەڕایەوە سەریاساکانی سەردەمی خەلیفە ئەبو بەکر الصدیق (ﷺ) کە موچەو بەخشینەکانی یەکسان کردەوە لە نێوان هەمواندا بەبێ جیاوازی لە نێوان بەندەو گەورەکاندا[1].

لە هەندێ لە ویلایەتەکاندا بەرپرسەکان خۆیان سەرپشك بوون لە خەرج کردنی داهاتەکاندا، و هەروەك چۆن کاتێك " الاشتر النخعی " نارد بۆ میسر بە ناونیشانی والی ئەوێ ، پێی ڕاگەیاند کە لەگەڵ بەرپرسیارێتی گشتی یەکەیدا دەبێت بەرپرسیارێتی دەزگای دارایی بگرێتە ئەستۆ و بەو شێوەیەی بەرژەوەندی گشتی تێدایە خەرج بکات.

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) مەسەلەی داهاتی بە سەرچاوەیەکی بنەڕەتی دادەناو زۆر بەوردی چاودێری دەخستە سەر ئەو لایەنەو کەسی تایبەتی بە نهێنی دا دەنا بۆ ئەوەی چاودێری کارمەند و والی یەکانی بکات و بزانێت چۆن و بە چ شێوازێك داهات و سامانی وڵات خەرج دەکەن[2].

بەڵام بەهۆی ئەو جیاوازی و بەربەرێکانی یە ناوخۆیی یەی لە سەردەمی عەلی کوڕی ئەبوو طالیبدا ڕویدا بەتایبەتی کاریگەری خراپی هەبوو لەسەر هەردوو دەزگای دارایی و سەربازیەوە و پاشتریش بوو بەهۆی کۆتایی هێنان بە زێڕین ترین سەردەم کە سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدین بوو کە لەمەو دوا ـ انشاء الله ـ بە درێژی لێوەی دەدوێین

---

[1] الاستیعاب (١١/٣).

[2] الولایة علی البلدان (٢/ ٩٨).

جیٚ باسی دووەم

دەزگای دادوەری :

سەردەمی هەڵبژاردنی عەلی (ﷺ) بۆ خیلافەتی ئیسلامی هاوکات بوو لەگەڵ ڕووداوی ترسناکی شەهید کردنی خەلیفەی سێیەمی ئیسلام عثمـان (ﷺ) و دوا بەدوای ئەویشدا کۆمەڵێ پشێوی و ئاژاوە گێڕی ڕوویدا کە ڕیزی موسڵمانەکانی پەرتەوازە کرد و یەکبوونی لەناو بردن.

ئـەمیری بـاوەڕدارانیش (ﷺ) لەگـەڵ ئـەو هـەموو سـەرقاڵیەیدا لایـەنی دادوەری و حوکمڕانی دروستی پشت گویٚ نەدەخست .

ئەوەتا کاتێك (مالیك الاشتر) والی میسر دەبێت ، عەلی (ﷺ) نامەیەکی بۆ دەنێرێت کە جێگای خۆیەتی هەموو دادوەرێکی موسڵمان و پارێزەرەکـان لەبـەریان بێـت، ئەمـەش دەقـی نامەکەیە :

" ئەو کەسانە هەڵبژێرە بۆ دادوەری کە لەکاتی ڕوداوەکاندا ، دنیای لیٚ نایەتـە یـەك و دوژمـن و نەیاری کار لە بڕیارەکانی ناکات، و بەردەوام نابێت لەسەر چەوتی، و خێرا بۆلای حەق دێتەوە هەر کە بۆی ڕۆیشن بویەوە ، و تەماح و ستەمی نابێت ، بە حاڵی بوونی کەم ڕازی نابێت ، بەڵکو ئەو پەڕی تیٚ گەیشتنی دەوێت ، لە هەموان زیاتر خۆی لە کارە ـ شبهە ـ دارەکـان دەپارێزێـت ، لـە هەموان زیاتر شەیدای بەڵگەیە ، و لەهەموان کەمتر بیٚ تاقەت بێت بـە شـکات کردنـەکان ، لـە هەموان زیاتر بە ئارام بێت لە ڕوون کردنەوەی مەسەلەکاندا ، و لەهەموان زیاتر سور بێت لەسـەر ڕوون کردنەوەی حوکمەکە ، لەو کەسـانەی کـە نەلـەبوون و خۆشـگوزەرانیدا لـە حـەق لادەدەن و نەکەسیش دەتوانێت دەمیان چەور بکات ، و ئەو کەسانەش زۆر کەمن .

ئەگەر ئەو کەسانەت دۆزیەوە پێویستی یەکانیان جیٚ بەجیٚ بکـە ، تـەواو بـواری بـدە و خەرجی تەواوی بدە با نەبوونی پێوە دیار نەبێت و موحتاجی پارەی کەس نەبێت، تۆ ئەوەنـدە لـە خۆتی نزیك بکەرەوە و پلەی بدەریٚ تا نەوەك وەزیر و دەست وپێوەندەکانت بەرەو خۆیان بیبەن ، و بەو کارەشت پیاوان لەوە دڵنیا دەبن کە تۆ لەناویان نابەیت و دوریان ناخەیتەوە "[1].

[1] شرح نهج البلاغة لە (نظام الحكم) ی قاسمی وەرگیراوە (٣٧٩/١).

لە نامەیەکی تریدا دەڵێت " بە ویژدان و دادپەروەر بە لەبەر خاتری خوا و لەناو خەڵکدا دادپەروەر بە ئەگەر زیانی بۆ خۆیشت یان کەسێکی نزیکت هەبوو، لەگەڵ ئەوانەشدا دادپەروەر بە کە ناکۆکیت هەیە لەگەڵیاندا، و ئەگەر وانەکەیت زوڵم و ستەم دەکەیت ، و ئەو کەسەیش ستەم لە بەندەکانی خودا بکات ، ئەوە خوای ـ عز وجل ـ لە جیاتی ئەوان شکات کەری دەبێت ، و ئەو کەسەیش خودا شکات کاری بێت بەڵگەی پێنایەت و بەردەوام لەگەڵ ئەودا لە جەنگدایە تا واز دەهێنێت یان تەوبە دەکات ،

و هیچ شتێکیش ئەوەندە کاریگەر نیە بۆ نەهێشتنی بە خشش و نیعمەتەکانی، وەك بەرپا کردنی زوڵم و ستەم ، و خوایش بیسەری هاواری ستەم لێکراوانە ،و بۆ ستەم کارانیش هەردەم لە کەمیندایە "[1].

یەکەم/ شێوازی دادوەری عەلی (ﷺ) :

١ ـ دەستی نەبرد بۆ گۆڕینی شێوازی دادوەری :

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) ویستی شێوازی دادوەری بگۆڕێت بە شێوازێك لەگەڵ ئەو پێشکەوتن و گۆڕانکاریانەی بەسەر کۆمەڵگەی ئیسلامی داهاتبوو بگونجێت ، بەلاَم ئەو کارەی دواخست و وازی لێهێنا بۆ ئەو کاتەی ئارامی و هێوری ڕوو دەکاتەوە کۆمەڵگە ، و لێوەی دەگێڕنەوە کە وتویەتی " دادوەری بەڕێوەبەرن هەروەك جاران دەبێت تا ئەو کاتەی یەکبوون دەبێت و کۆدەبینەوە ، چونکە من زۆر دەترسم لە جیاوازی و پەرتە وازەیی "[2].

٢ــ دادوەری یەکێکە لەو بەرپرسیاریانەی کە ئیش و کاری خەڵکی ڕادەپەڕێنن و دەبێت مەرجەکانی موسڵمانەتی و ژیری و پێگەیشتوویی تێدا بێت و هەروەها دەبێت هیچ لە خەڵکی وەرنەگرێت وەك بەرتیل و دیاری و هتد...، و زۆر نەرم و نیان بێت و بەرەق ترین قسەی خەڵك تێك نەچێت و تۆڕە نەبێت ، و زانا بێت بە شەریعەت بە هەموو وردەکاریەکانیەوە .

---

[1] هەمان سەرچاوە (٢/ ٥٥٩).

[2] مصنف عبدالرزاق (١١/ ٣٢٩).

جارێکیان به دادوەرێکی ووت " ئایا ـ ناسخ و مەنسوخ ـ دەزانیت ؟ ووتی : نەء ، و ئەویش پێی ووت: خۆیشت و خەڵکیشت لەناو بردووە ، و هەروەك دەبێت ئاگای لە حوکم و دادوەریەکانی قازیەکانی پێش خۆی بێت تا هەر کەسەو بەجۆرێ حوکم دەر نەکات ، و دەبێت زۆر خۆ بەکەم زان بێت و پێی عەیب نەبێت پرسیار لە زاناو داناو ژیرمەندەکان بکات و ئەو کاتە زۆر کەم دەکەوێتە هەڵەوە، و دەبێت حوکمی ڕاستی بدات و بوێر بێت و نەترسێت لە دەسەڵات داران.

ئەم شێوازانە لە وتەیەکی عەلیدا (ﷺ) بە جوانی کۆکراوەتەوە کە دەڵێت " دادوەر بە دادوەر دانانرێت تا (٥) شتی تێدا نەیەتەدی: عەفیف بێت (واتە هیچ شتێك لەکەس وەرنەگرێت) ، نەرم و نیان و لەسەرخۆ بێت ، زانا بێت بەدادوەرەکانی پێش خۆی، و ڕاوێژ بکات بە ژیرمەندانو لەبەر خاتری خوا لەلۆمەی لۆمە کاران نەترسێت)[1] .

٣ ـ دەبێت دادوەر بێ بەرامبەر کار بکات :

بەوەی کە بەرپاکردنی دادوەری ئەرکی سەرەکی دەوڵەتی ئیسلامیە وفیقهی ئیسلامیش لەم بوارەدا زۆر مەبەستیەتی کە حەقەکە ڕۆشن بێتەوە و ستەم لێکراو مافی خۆی وەربگرێتەوە ، بۆیە هیچ یەکێك لە شکات کەرەکان نابێت پارە بدەن بە دادوەر کە بۆ ئەوەی نمەك گیر نەبێت ، بەڵکو حکومەتی ئیسلامی موچەی تەواوی پێ دەدات و عەلیش (ﷺ) موچەی بە (شورەیح) دەدا لەبەرامبەر کارە دادوەریەکەیدا لە کوفەو مانگانە (٥٠٠) درهەمی بۆ بڕیبوویەوە[2] .

٤ ـ سەرەتای کاری پارێزەری :

سەرەتای کاری پارێزەری (محامات) دەگڕێتەوە بۆ سەردەمی عەلی کوڕی ئەبوو طالیب (ﷺ) کە عەقیلی برای دانا بوو بۆ ئاسان کاری کارە ناکۆکیەکان ـ الخصومات ـ ، و کاتێ عقیل بەساڵدا چوو عبداللە ی کوڕی جەعفەری لە جیاتی ئەودا داناو هەردەم دەیوت " ما قضى لوكيلي فلي ، وما قضى علی وكيلي فعليَّ " واتە : چ مافێك بدرێت بە وەکیلەکەم ئەوە بۆ منە و چ مافێکیش لە وەکیلەکەم بسەنرێت ئەوە لەسەر منە[3] .

---

[1] المغنی (٩/ ٤٣).

[2] موسوعة فقه علي بن ابی طالب لا ٥٦ .

[3] اصول الحاكمات الشرعية لا ٧٠.

دووەم / ئەو کارانەی لەسەر دادوەر پێویستە :

١ـ لێکۆڵینەوە بە وردی لە کێشەکان : نابێت بە پەلە حوکم دەربکات پێش وردبوونەوە و لێکۆڵینەوە و دڵنیا بوون لە حوکمەکە بۆیە قازی شورەیح دەڵێت" لسانك عبدك مالم تتكلم ، فإذا تكلمت فإنت عبده ، فانظر ما تقضي ، و فيم تقضي ؟ و كيف تقضي ؟ " واتە : زمانت بەندەی تۆیە تا قسە نەکەیت و ئەگەر قسەت کرد تۆی دەبیتە بەندەی ئەو، جا بەوردی بڕوانە چ حوکمێ دەدەیت ؟ لە چیدا حوکم دەدەیت؟ و چۆن حوکم دەدەیت؟

٢ـ یەکسانی لەنێوان دوولای ناکۆکدا :

جارێکیان عەلی (ﷺ) میوانێکی هات و چەند ڕۆژێك لەلای مایەوە و پاشان لەسکاڵایەکدا هاتە بەردەم عەلی، و ئەویش پێی ووت : تۆ لایەنێکی ناکۆکیت ـ الخصم ؟ وتی : بەڵێ ، ووتی پێی : بڕۆ ئەم ماڵە بەجێ بهێڵە چونکە ئێمە بەرگریمان لێکراوە کە لایەنێکی ناکۆك بە تەنها میوانداری بکەین مەگەر لەگەڵ لایەنەکەی تریدا[1] .

٣ـ دەنگ بەرز کردنەوە بەسەر دوو لای ناکۆکدا:

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) ـ ابو الاسود الدؤلی ـ کرد بە والی شاری بەسرە بەڵام پاش ماوەیەك لای برد،

و ئەویش پێی ووت : ئەوە بۆچی لات بردم خۆ من نە ناپاکیم نواندووە و نەتاوانبارم؟ ووتی : نا بەڵکو لەسەر ئەوەی کە خۆم بە چاوی خۆم تۆم بینی هاوار و قیڕەت دەکرد بەسەر دوولای ناکۆکدا[2] .

٤ـ بوار نەدان بە نەفس کە کاری لێبکات :

ئیتر ئەو کاریگەریە خزمایەتی یە، ئارەیەکی زۆرە، ئان ڕق و ناکۆکی پیشتر، جەعدەی کوڕی هەبیرە هات بۆ لای عەلی (ﷺ) و پێی ووت : ئەگەر دوو کەس هاتنە لات بۆ شکات و

---

[1] كنز العمال ژمارە ١٤٤٢٩.

[2] المغنى (٩/ ١٠٤).

یەکەمیان تۆ خۆشەویست ترین کەسی بیت و دووەمیان بۆی بکرێت سەرت ببڕێت سەرت دەبڕێت، ئایا هەق دەدەیت بە لایەنی یەکەم و دووەم بێ بەش دەکەیت ؟
عەلیش (ﷺ) بە خێسەکەیەوە سەیری کرد و پێی ووت: ئەگەر دادوەریم بۆ خۆم بکردایە بەڵێ، بەلاّم بۆ خوایە[1].

٥ ـ ڕاوێژ کردن :

لەسەر قازی پێویستە ڕاوێژ بکات بە زانا و خاوەن بۆ چوونە جوانەکان تا هەقی لە دەست دە رنەچێت ،و عەلی خۆی یەکێك بووە لەو کەسانەی خەلیفەکانی پێش خۆی ڕاوێژیان پێکردووە لە کاتی ڕووداو و کێشەکاندا، (خصاف) لە (ادب القاضی) دا دەڵێت : هەر کاتێك عثمانی کوڕی عەفان (ﷺ) دوو کەسی سکالاّ کەر بهاتنایە بۆ لای یەکسەر دەیووت : عەلیم بۆ بانگ بکەن، بەیەکێ تریشی دەووت: طلحە و زوبیر و کەسانێکە تریشم لە هاوەڵانی پێغەمبەر بۆ بانگ بکەن ، و کاتێ دەهاتن بەو دوو کەسەی دەووت: ئادەی قسەی خۆتان بکەن ، و کاتێ قسەیان تەواو دەکرد، ڕووی دەکردە بانگ کراوان و پێی دەوتن لەم بارەیەوە چی دەڵێن؟ ئەگەر ڕاکانیان لە ڕایەکەی خۆیەوە نزیك بوایە حوکمی دەدان و ئەگەر ڕاکەیان جیاواز بوایە لەگەڵ ڕایەکەی خۆی ئەوا دوای دەخستن بۆ کاتێکی تر[2].

---

[1] فقه علي بن ابی طالب ـ قلعه جی ـ لا ٥٠٨.

[2] شرح ادب القاضی الخصاف (١/ ٣٠٥).

جێ باسی سێیەم

فیقهی ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالیب (رضي الله عنه) :

یەکەم / عیبادات و پەرستشەکان :

زۆر ناڕەحەت نەبوو لە سەر ئەمیری باوەڕداران هەستان بە ڕوون کردنەوەی مەسەلە فیقهی یەکان بۆ خەڵکی چونکە خاوەنی زانیایەکی لەسنور بەدەر بوو، ئەگەر بمانەوێت بینوسینەوە لە چەندان بەرگدا جێگای نابێتەوە، ئێمە لێرەدا ئاماژە بۆ هەندێکی دەکەین :

١ـ عبدالرزاق بە سەنەدی خۆی لە (مصنف) دا دەڵێت عەلی (رضي الله عنه) ابن مسعود (رضي الله عنه) و شەعبی دەربارەی ئەو کەسەی بە دانیشتنەوە خەوی لێبکەوێت ئایا دەست نوێژەکەی دەشکێت؟ ئەو سیانە دەڵێن : دەستنوێژ هەڵگرتنەوەی لەسەر نیە[1] .

٢ـ قورئان خوێندن بەبێ دەست نوێژ واتە لەبەر:

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (رضي الله عنه) دەڵێت : پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەهەموو حاڵەتێکدا قورئانی بۆ دەخوێندینەوە جگە لە کاتی لەش قورسی[2] .

عامیری شەعبی دەڵێت : لە (ئەبی غەریفی هەمەدانیم) بیستووە دەیووت : عەلی کوڕی ئەبو طالیب (رضي الله عنه) چووە سەر ئاو کاتێ هاتە دەرەوە ووتی : هەموو کاتێك قورئان بخوێنن مەگەر کاتێ نەبێ لە شتان قورس بێت ـ جنب ـ ئەگەر وابوون یەك پیتیش مەخوێنن[3] .

---

[1] المصنف (١/ ١٣١).

[2] مسند احمد (٢/٥١) اسناده صحيح .

[3] مصنف عبدالرزاق (١/٣٣٩).

٣ـ چونە لای خێزان لەکاتی سوڕی مانگانەیدا:

عمری کوڕی خطاب (ﷺ) لە عەلی پرسی دەربارەی کەسێك بڕواتە لای خێزانەکەی لەکاتی حەیزدا؟ و ئەویش لەوەلاّمدا ووتی: هیچ کەفارەتێکی لەسەر نیە تەنها ئەوە نەبێت کە دەبێت تەوبە بکات[1].

أ ـ دەربارەی نوێژ:

١ـ لە کڕنوش و سوجدەدا قورئان ناخوێندرێت:

لە عەلی کوڕی ئەبو طالیبەوە (ﷺ) دەگێڕنەوە کە ووتویەتی : پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەرگری لێکردم کە لەکاتی (رکوع و سجود) دا قورئان بخوێنم[2].

٢ـ نوێژ نەکەر کافرو بێباوەڕە :

لە ئەمیری باوەڕدارانیان پرسی دەربارەی ئافرەتێك نوێژ ناکات؟ لە وەلاّمدا ووتی: هەر کەسێك نوێژ نەکات کافرە[3].

و عبدالله ی کوڕی شەفیق دەڵێت : هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) هیچ کرەوەیەکیان نەدەبینی کە خاوەنەکەی بێ باوەڕ و کافر بکاتەوە جگە لە نوێژ نەکردن[4].

ئەمە بۆ کەسێکە باوەڕی پێی نەبێت ، بەلاّم ئەو موسڵمانەی لەبەر تەمبەڵی و تەوەزەلی وازی لێ دێنێ ئیمامی شافعی و مالیك دەڵێن : (کافر) نابێت بەڵکو (فاسق) دەبێت و دەبێت داوای تەوبەی لێ بکرێت و ئەگەر هەر نەیکرد ئەوا بە شمشێر دەکوژرێت وەك حەدەکانی تر.

بەلاّم ئیمامی (المزنی) کە لەگەورە زانایانی شافعی مەزهەبە دەڵێت : ناکوژرێت و کافریش نابێت بەڵکو زیندانی دەکرێت و لێدانی دەکرێت ـ تعزیر[5].

---

[1] مصنف ابن ابی شیبە (١/ ٥٩).

[2] مسلم (١/ ٣٤٩) .

[3] مصنف ابن ابی شیبە (١١/٤٧).

[4] المغنی (٢/ ٤٤).

[5] شرح صحیح مسلم (٢/٧٠).

٣ـ دووباره کردنەوەی نوێژ لە وەختی خۆیدا:

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) دەربارەی ئەو کەسەی کە نوێژی کردووە و بەلاّم دەبینێ وا موسڵمانان بە کۆمەڵ نوێژ دەکەن وتی : با لەگەڵیاندا نوێژ دابستێت چونکە دووەمیانی بە سوننەت بۆ دەنوسرێت و یەکەمیان بە فەرز[1].

هۆی ئەم فەتوایەش لەو فەرموودەیەوە هاتووە کە ئەبو زەڕ (ﷺ) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی فەرمووم " کیف انت إذا کانت علیك امراء یمیتون الصلاة او یؤخرون الصلاة عن وقتها ، فإن ادرکتها معهم وفصلّ فأنها لك نافلة "[2].

٤ـ نوێژی تەراویح بە جەماعەت :

لە (ابی عبدالرحمن السلمی) دەڵێت : عەلی (ﷺ) لە ڕەمەزاندا نوێژی تەراویحی بۆ دەرکردن[3].

ئیسماعیلی کوڕی زیادیش دەڵێت: عەلی (ﷺ) دای بەلای هەندی لە مزگەوتدا ـ لە پاش نوێژی عیشا واتە لەکاتی تەراویح دا ـ دەبینی چراکانی داگیرساون و ڕوناکن وتی : خوای گەورە گۆڕەکەی عومەر پڕ بکات لە نور وا مزگەوتەکانی ڕوناك کردینەوە[4].

٥ـ نوێژی جەژن لە مزگەوتەکاندا:

نوێژی جەژن دەبێت لە دەشتدا بکرێت ، بەلاّم لە سەردەمی عەلیدا (ﷺ) لە شاری کوفە خەڵکەکە زۆر زۆر بوون و تیایاندا هەبوو نەخۆش و ناتوانا و پیرو پەککەوتە بوو نەیاندەتوانی بڕۆن بۆ دەرەوەی شار بۆ نوێژ، عەلی (ﷺ) پیاوێکی دانا کە لە مزگەوتدا نوێژ بۆ ئەو کەسانە بکات و ئەمەش بوو بە سوننەت چونکە پێغەمبەرمان (ﷺ) دەفەرموێت " علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشیدین من بعدي "[5].

---

1 مصنف ابن ابی شیبه (٢/٢٧٦).

2 مسلم کتاب المساجد ذ ٢٤٠.

3 المغنی (٢/ ١٦٩).

4 المغني (٢/١٦٩).

5 سنن ترمذی حسن الصحیح ٢٦٧٦.

٥ ـ شۆرینی شەهید :

لەلای عەلی (ﷺ) شەهید بە هیچ جۆرێك نابێت بشۆرێت ، و دەگێرنەوە کە هیچ کام لەو کەسانەی کە لەگەڵیدا شەهید دەبوون بەدەستی خەوارج یان نەیارەکانی و کفنیشی نەدەکردن وەك چۆن عەمماری ناشت (ﷺ).

ب ـ دەربارەی زەکات:

١ ـ ئەو شتانەی زەکاتیان دەکەوێت:

لەلای ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) لەم شتانەدا زەکات واجبە : گەنم و جۆ وخورماو مێووژ و ابن حزمیش لەسەر ئەمەیە[1].

٢ـ سەوزە و میوە و هەنگوین : ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) دەڵێت " سەوزەوات زەکاتی تێدا نیە"[2]. لە ڕیوایەتێکی تردا دەڵێت " سەوزە و پاقلەوات زەکاتی نییە"[3]. ئەمە ڕای جمهوری زانایانە و بەڵگەشیان ئەوەیە کە ئەم شتانە کاتین و نامێننەوە، و هەروەها عەلی (ﷺ) دەربارەی زەکاتی هەنگوین دەڵێت " هەنگوین زەکاتی ناکەوێت "[4].

٣ـ زەکات بەکێ بدرێت ؟ دروستە زەکاتەکە هەمووی بەیەك جۆر کەس بدرێت لە هەشت جۆرەکەی هەژاران ، یان دروستی بەیەك کەس بدرێت و دەوڵەمەندی بکات لەلای عەلی (ﷺ) و دەڵێت : هیچی تێدا نیە ئەگەر زەکات بەیەك جۆر (لە هەشت جۆرەکە) بدرێت یان جارێکیان زەکاتی بۆ هات وهەمووی نارد بۆ یەك خێزان[5].

---

1 فقه الامام علي (١/ ٣٤٦).

2 مصنف عبدالرزاق (٧١٨٨).

3 فقه الامام علي (١/٣٤٧).

4 هەمان سەرچاوە (١/ ٣٤٥).

5 فقه الامام علي (١/ ٣٥٢).

٤ ـ زەکات دان بە باوك ودایك یان کوڕو کچ :

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) دەڵێت: نەکوڕ نەباوك زەکاتیان بۆیەك ناشێت و ئەگەر هەرکەسێك باوکی هەبێ یان کوڕی هەبێت و دەستگرۆیی نەکات ئەوە لە خراپەکاران دادەنرێت لەگەڵیاندا (العقوق)[1] .

(چونکە نابێت کوڕ بهێڵی باوك و دایکی ئەوەندە هەژار بکەون کە زەکاتیان پێ بشێت و یان باوك بهێڵی کوڕەکەی زەکاتی پێ بشێت.)[2]

ج ـ دەربارەی ڕۆژوو:

١ ـ ڕۆژووی لەش قورس ـ لەش پیس ـ :

دروستە مرۆڤ بەڕۆژوو بێت لە کاتێکدا کە لەشی قورس بێت و بەو شێوەیەشەوە ڕۆژوو بکاتەوە لە پاشان خۆی بشوات و نوێژەکەی بکات و ڕۆژوەکەی دروستە لەلای عەلی (ﷺ).

٢ـ پیر نابێت بە ڕۆژوو بێت:

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) لە تەفسیری ئایەتی (١٨٤)ی سورەتی البقرە دا (وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) دا دەڵێت: ئەو پیرانەی ناتوانن بەڕۆژووبن با نەیگرن و لەباتی هەر ڕۆژێك نانی هەژارێك بدات[3].

د ـ دەربارەی ئیعتیکاف:

(ئیعتیکاف) سوننەتێکی موئەکەدە و موسڵمان بۆ شەحن کردنەوەی باوەڕ و بەندایەتە یەکانی، لە مزگەوتدا دەمێنێتەوە بەڵام لەو ماوەیەدا نابێت (ئیعتکاف) بشکێنێ و بڕواتە دەرەوە مەگەر لەبەرکارێکی زۆر پێوست بەڵام لەلای ئەمیری باوەڕداران دەتوانێت بڕوات بۆ نوێژی جومعەو

---

[1] فقه الامام علي (١/ ٣٥٢).

[2] ووتەی وەرگێڕ.

[3] تفسیر الطبري (١١/٢).

سەردانی نەخۆش و شوێن جەنازە کەوتن و سەردانی کردنیماڵەوە و دەرکردنی پێداویستیەکانی بەڵام نابێت دابنیشێت و دەبێت بە پێوە بێت[1].

* دەربارەی سەرو ڕیشی سپی:

دروستە مرۆڤ کە چوو بەساڵدا و سەر و ڕیشی سپی کرد ، دەستی بۆ نەبات بە هیچ ڕەنگێك ڕەنگی نەکات هەرچەندە بەخەنە دروستە بەڵام وەك شەعەبی دەڵێت: عەلیم بینی بە شێوەیەك سەرو ڕیشی سپی بوو هاتبوون بەسەر شانەکانیدا[2].

ابن اسحاق دەڵێت : عەلیم بینی سەری ڕوتابویەوە ـ اصلع ـ و سەرو ڕیشی سپی کردبوو[3].

* یاری کردن بە تاوڵە:

لەلای عەلی (ﷺ) تاوڵە حەرامە و لە بارەیەوە دەڵێت: سکڵی سور بگرم بە دەستمەوە پێم خۆشترە لەوەی کە زاری تاوڵە بگرم بە دەستمەوە[4]. و هەرگیز سەلامی لەو کەسانە نەکردووە کە خەریکی تاوڵە بوون[5]. و بەڵکو ڕووی تێ کردوون و پێی وتون " وەڵلاهی ئێوە بۆ ئەمە دروست نەکراون و وەڵلاهی ئەگەر لەوە نەترسامایە کە دەبێتە سوننەت لەدوای خۆم ئەوە بەو تاوڵەیە دەهاتم پێداانداو دەم و چاوم دەشکاندن[6].

* سیغە کردن یان ژن هێنان بۆ لەزەت:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) دەڵێت : ڕەمەزان هەموو ڕۆژویەکی تری لابرد ، و زەواجی موتعەیش تەلاق و عیدە و میرات هەڵدەوەشێنتەوە، بەڵگەیشی ئەوە بوو کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەرگری کردووە لە ژنهێنانی لەزەت (سیغە) و خواردنی گوێ درێژی ماڵی کاتێ لە خەیبەر بوو[7].

---

[1] مصنف ابن أبي شيبة (٨٧/٣).
[2] فقه الامام علي (١/ ٤٩٥).
[3] مصنف ابن أبي شيبة (٤٢٧/٩).
[4] هەمان سەرچاوە (٧٣٨/٨).
[5] اعلاء السنن للتهانوي (٤٦٤/١٧).
[6] سنن البيهقي، فقه الامام علي (٥٠٢/١).
[7] مسلم، كتاب النكاح (١٠٢٧/٢).

* چوونە لای خێزان لە دواوە:

لەلای ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) چوونە لای ژن بەشێوەی نادروست و لەدواوە واتە - لِواطة - حەرامە،

(ابن قدامه) ئەمەی نەقڵ کردووە لە (ابی المعتمر) و دەگێڕنەوە کە عەلی(ﷺ) لەسەر مینبەرەکەیەوە هاواری کرد : پرسیارم لێبکەن، و پیاوێکیش ووتی: ئایا دروستە پیاو لەدواوە بچێتە لای خێزانی خۆی ؟ عەلیش (ﷺ) پێی ووت: هەی نەزانی خوا نەزان کردوو، ئەی ئایەتی پەروەردگارت نەخوێندۆتەوە کە دەفەرموێت ((انکم لتأتون الفاحشه ما سبقکم بها من احد من العالمین)) العنکبوت ٢٨. واتە : ئێوە گوناهێك دەکەن کە هیچ کەس پێش ئێوە شتی وای نەکردووە؟.

* دەستکەوتی کافران نافرۆشێتەوە بە خۆیان :

لە (ام موسی) و دەڵێت : لەناو ئەو غەنیمانەدا کە بۆ عەلیان هێنا قاپێکی لە ئاڵتون دروستکراوی تێدا بوو کە ڕەمزی فارسەکانی پێوە بوو، ویستی پارچە پارچەی بکات و دابەشی بکات بەسەر موسڵماناندا و هەندێ کەس لە (دەهقانەکان) کە لەوان غەنیمە کرابوو، ووتیان : ئەگەر ئەم دەفرە بشکێنی بەهاکەی دەشکێت و بەساغی پارەی زۆر دەکات و بەو شێوەیە پێمان بدەرەوە و چەند قات پارەی دەدەین ، عەلی (ﷺ) لە وەڵامدا ووتی : نەخێر ماڵێك خوای گەورە لە ئێوەی سەندوە بۆ ئێمە، من هەرگیز پێتان نادەمەوە، و لەت و پەتی کرد و دابەشی کرد بەسەر موسڵماناندا[1] .

* حوکمی زینای ناچاری:

ئەگەر کەسێك ناچار بوو بۆ ئەوەی خۆی لە مردن ڕزگار بکات - زینا - بکات، ئەوەش سزای حەدی لەسەر نیە لەلای عەلی (ﷺ)[2].

[1] فقه الامام علي بن ابي طالب (٢/٧٥٢).

[2] هەمان سەرچاوە (٢/٧٨٨).

دەگێڕنەوە ئافرەتێك هات بۆلای عمر(ﷺ) ووتی : من زینام کردووە وبەلکو بەرد بارانم - رجم - بکەیت، و عمریش وتی : برۆ تا چوار شایەتی نەدەیت لێت قبولّ ناکەین ، و ئەویش چوار جار شایەتی دا و عمریش فەرمانی دەرکرد ڕەجم بکرێت.

عەلی(ﷺ) ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران ، بیگەڕێنەوە و پرسیاری لێبکە هۆی چی بووە وا زینای کردووە بەلکو لەوانەیە بیانویەکی - عذر- هەبێت؟

عمریش بانگی کردەوە و پێی ووت : بۆچی زینات کرد؟ و ئافرەتەکەش ووتی : کۆمەلێ ووشترمان هەبوو چووم بیانهێنمەوە و شەریکێکیشمان هەبوو ئەویش بەدوایماندا هات و من ئاوی زۆرم پێ نەبوو، ووشترەکانشم شیریان تێدا نەبوو، بەلاّم ووشترەکانی ئەو شیردار بوون ، و لەوبیابانە من ئاوم لێبڕا و تینووم بوو، داوای ئاوم لێکرد و ئەویش نەیدامیّ و ووتی: تا خۆت نەدەیت بە دەستەوە و منیش خۆم نەدا بەدەستەوە ، بەلاّم دواتر خەریك بوو لەتینویدا گیانم دەردەچوو، بۆیە خۆم دا بەدەستەوە.

لێرەدا عەلی (ﷺ) هاواری کرد: (الله اکبر)" فمن اظطر غیر باغ ولا عادٍ فلا إثم عَليه ، أری لها عذراً)[1].

واتە: هەر کەسێك ناچار بکرێت بۆ گوناهێك و دەستی خۆی تیا نەبێت ئەوە تاوانبار نابێت، ئەم ئافرەتانەش بیانووی خۆی پێ یە.

* عەرەق خواردن لە ڕەمەزاندا:

(عطاء) لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە کە عەلی (ﷺ) (٨٠) داری حەدی دا لە شاعیرێك بە ناوی النجاشی الحارث و زیندانیشی کرد و (٢٠) داریشی لە ڕۆژی داهاتودت لێدا. و پێی ووت: (٨٠)دار بۆ عەرەق خواردنەکەت و (٢٠) کەیش بۆ ئەوەی کە بوێری بەرامبەر خوا و لە ڕەمەزاندا عەرەقت خواردەوە[2].

---

[1] المغني (١٨٧/٨).

[2] کنز العمال ١٣٦٨٧.

* دەستی دز بڕین و هەڵواسینی بە بەرۆکیدا

سوننەتە بە داو و دەرمان بە زوترین کات شوێن برینەکەی دەستی دزەکە خۆش بکرێتەوە و پاشان دەستە قرتاوەکە بکرێت بە ملی و خەڵکی ببینن و عەلی (ﷺ) دەچوو بۆلای دزەکان لە زیندان و پێی دەووتن: دەستتان بەرز بکەنەوە بۆ لای خوای گەورە و ئەوانیش بەرزیان دەکردەوە و ئەویش پێی دەوتن : کێ دەستی بڕیونەتەوە؟

ئەوانیش دەیانوت: عەلی ، و ئەویش دەی پرسی لێیان : لەسەر چی؟ و ئەوانیش دەیان ووت: دزیمان کردووە و عەلیش دەیووت " اللهم اشهد اللهم اشهد" خوایە تۆ بەشایەت بە وفەرمانی دەرکرد خێرا چارەسەری برینەکەیان بکەن با پیسی نەکات لێی .

* کەسێ بە خزمەتکارەکەی دەڵێت : فلاّن کەسم بۆ بکوژە :

لەلای عەلی (ﷺ) هەر کەسێك فەرمان دەربکات بۆ خزمەتکار و بەندەکانی کە فلاّن پیاوی بۆ بکوژن و ئەوانیش کوشتیان ، پیاوەکە دەکوژرێتەوە و بەندەکەش زیندانی دەکرێت.

خەلاس لە عەلیەوە دەگێڕێتەوە دەربارەی کەسێك فەرمان بدات بە خزمەتکارەکەی کە کەسێکی بۆبکوژێت ووتویەتی: دەبێت گەورەکەی بکوژرێت چونکە ئەو بەندەیە وەك قامچی یان شمشێری ئەو کابرایە وایە و ئەو بەندەیەی تەنها زیندانی دەکرێت[1].

* کەسێك لە قەرەباڵەغیدا بپلیشێتەوە:

ئەگەر کەسێك لەکاتی قەرەباڵەغی و کێشمە کێشمدا بوو بەژێرەوە و مرد، خوێنەکەی لەسەر(بيت المال) ی موسڵمانانە لەلای عەلی ، یەزیدی کوڕی مەزکوڕی هەمەدانی دەڵێت : پیاوێك لە ڕۆژی جومعەدا و لەکاتی قەرەباڵەغی چوونە دەرەوە دا بوویەژێرەوە و خنکا ، و عەلی (ﷺ) لە (بيت المال) خوێنەکەی دا[2].

---

1 فقه الامام علي بن أبي طالب (٢/٨٣٦).

2 الخلافة الراشدة، ل ٥٠٢.

* ئەسپ سوار یان ئۆتۆمبێل خەڵکی بکەن بە ژێرەوە:

عەلی (ﷺ) لە ڕیوایەتێکدا دەربارەی ئەو شوفێرە یان ئەو سوارەی کە کەسێك دەکات بە ژێرەوە دەڵێت: ئەگەر جادەکە تەسك بوو ئەوە تاوانبارە دەبێت خوێنەکەی بدات ، بەلاَم ئەگەر جادەکە فراوان بوو ـ واتە شۆستەی هەبوو ـ یان شۆستەیشی نەبێت بەلاَم زۆر پان بێت ئەوە ـ کەمتەرخەمی پیادەکەیە و شوفێر هیچی لەسەر نییە، چونکە لەم حاڵەتەدا کەسە لێدراوەکە تاوانبارەو کەمتەرخەمی کردووە[1] .

* حوکمی کەسێك کە بڵێ فلاَنم کوشتوە و نەشی کوشتبێ :

لەسەردەمی عەلیدا (ﷺ) پۆلیس ـ عەسەس ـ پیاوێکیان هێنا بۆ لای ئەمیری باوەڕداران کە قەمەیەکی بەدەستەوەبوو، جلەکانیشی هەر خوێن بوو لەگەڵ پیاوێکی کوژراوی لەخوێن گەوزاودا، و لێی پرسی و ئەویش وتی : من کوشتومە ، عەلیش (ﷺ) فەرمانی دەرکرد کە بیکوژنەوە ، و کاتێ بردیان پیاوێك بەپەلە هات و وتی ئەی گەورەی باوەڕداران من کوشتوومە و ئەو پیاوە بێتاوانە بانگ کەنەوە ، عەلیش بە پیاوی یەکەمی وت: چی وای لێکردی بڵێیت من کوشتومە و نەیشت کوشتووە؟ وتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران دەی چ چارەیەکی ترم هەبوو، پۆلیسەکانت لەپاڵ پیاوێکدا گرتمیان کە لەخوێندا گەوزاوە و منیش بە چەقۆیەکی خوێناویەوە بەڕاسەریەوە وەستاوم و لەناو کەلاوەکەدا بووم و ترسام کەس باوەڕم پێنەکات ، بۆیە دانم نا بەو کارەداو داوای پاداشتەکەیم لە خوای خۆم کرد. عەلیش (ﷺ) وتی : کارێکی خراپت کرد ، تێم گەیەنە چۆن چویت بۆ ئەوێ ؟ ئەویش وتی : من پیاوێکی قەسابم و بەیانی زوو هاتم بۆ دوکانەکەم و مانگایەکم سەربڕی و گوریم لەو کاتەدا ، میز زۆری بۆ هێنام و هەر بەقەمەکەی دەستمەوە چووم بۆ کەلاوەکەی نزیك دوکانەکەم بۆسەر ئاو کاتێ ویستم بگەڕێمەوە دەبینم پیاوێك کوژراوە و لەخوێنی خۆیدا گەوزێنراوە و منیش حەپەسام و سەیرم دەکرد، لەناکاو پۆلیس هاتن و منیان بەو حاڵەوە بینی وتیان تۆ بکوژیت و گرتمیان و منیش لەو دڵنیا بووم کە تۆ باوەڕ بەوان دەکەیت و باوەڕ بەمن ناکەیت .

---

[1] فقه الإمام علي (٢/٨٤٢).

و پاشان عەلی (رضي الله عنه) ڕووی کردە پیاوی دووەم و پێی ووت: ئەی تۆ بۆچی ئەم پیاوەت کوشت؟ کابرایش ووتی: ڕاستی یەکەی لەبەر تەماحی پارە و پولەکانی بردمە ئەو کەلاوەیە و کوشتم کە گوێم لە چرپەی پێی ئەم کابرایە بوو خێرا بەدزیەوە ڕام کرد، بەڵام زانیم خەریکە ئەو کابرایە بەبێ تاوان دەکوژن ، ووتم خوێنێکم ڕشتووە با دوو خوێن نەیەتە سەرم .

عەلی (رضي الله عنه) ووتی بە حەسەنی کوڕی : ئەی تۆ چی دەڵێیت لەم بارەیەوە ؟ ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران ، ئەگەر کەسێکی کوشتبێ وا کەسێکی تریشی لە مردن ڕزگار کردو خوایش دەفەرموێت ((وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً)) المائدە ٣٢. و عەلیش (رضي الله عنه) لە هەردووکیان خۆش بوو ، لە (بيت المال) یش خوێنەکەی دا[١] .

[1] القضاء في الإسلام، لا١٥٤.

بەشی پێنجەم

دامەزراندنی ویلایەتەکان لە سەردەمی عەلی دا (رضي الله عنه) :

جیٚ باسی یەکەم

هەرێمەکانی دەوڵەتی ئیسلامی

یەکەم/ شاری مەککەی پیرۆز:

کاتێ عثمان ی کوڕی عەفان (رضي الله عنه) شەهید کرا ، خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عـاص والی شاری مەککە بوو، بەڵام کاتێ عەلی (رضي الله عنه) بوو بە خەلیفەی چوارەم یەکێ لە بڕیارەکانی لابردنی خالید بوو، و (ئەبا قەتادەی ئەنصاری) لە جێگەی داناو ویلایەتی ئەبا قەتادەیش لە دوو مانگ زیاتر نەبو، ئەوە بوو کە عەلی (رضي الله عنه) ویستی بڕوات بۆ عێراق حەزی کرد و قثم ی کوڕی عەباسی بخاتە شوێنی ئەو، و سەرچـاوەکان بـاس لـەوە دەکـەن کـە (قثم) حـوکمی مەککـە و طـائیف و شوێنەکانی چواردەوری کردوە لەیەك کاتدا. و مەککەیش لەو سـەردەمەدا بـاس و ڕۆڵێکـی وای نەبوو جگە لە وەرزی (حج) نەبێت ، هەرچەندە ئەمیری بـاوەڕداران عـەلی (رضي الله عنه) بەبۆنـەی ئـەو هەمووە شەڕو ئاژاوە و ئاشوبانەی دووچاری خەلیفە بـوون نەیپەرژایـە سـەر مەککـە و تەنانـەت حەجیشی پێ نەدەکرا و ئەرکی سەرۆکایەتی کردنی حەجیشی دابوو بەسەر قثم ی کوڕی عەباسدا،

ئیتر پاش ماوەیەك شاری مەککـە لـەنێوان هـەردوو سـەرگەورەدا (عـەلی و موعاویـە (رضي الله عنه)) لـە کێشمەکێـشمەدا بـوو هـەر ماوەیـەك یـەکێکیان حوکمیـان دەکـرد و، موعاویـەش سوپایەکی گەورەی بەسەرکردایەتی (بسر کوڕی ارطاة) نارد بۆ شاری مەککەو بە یەکجاری شـاری مەککە لە ژێر دەستەلاتی ئەمیری باوەڕداراندا نەماو (قـثم) ناچار بوو هەڵبێت و عـەلیش (رضي الله عنه) تاوتوێی ڕزگارکردنەوەی شاری مەککەی کردبوو لەلای هاوڕێکانی بەڵام شەهید بوونی بوو بـەهۆی سەرنەگرتنی ئە کارە[1] .

---

[1] الولاية على البلدان (٢/٤).

دووەم / شارەکەی پێغەمبەر (ﷺ) :

شاری مەدینە بە درێژایی سەردەمی پێغەمبەری خوا(ﷺ) و هەر سێ خەلیفە ڕاشیدەکەی دوای خۆی پایتەختی دەوڵەتی ئیسلامی بووە ، و خەلیفە خۆی لەوێ نیشتەجێ بووە و لەوێ وە حوکمی هەموو ناوچەکانی تری کردووە و مەگەر لەبەر سەفەرێك بۆ حەج یان بۆ جیهاد لە دەدینە دەرچووبن و جێگرێکیان لە شوێنی خۆیان دانابێت.

بەڵام لەسەردەمی خەلیفەی چوارەمدا بارو زروفەکە گۆڕا و لەپاش شەهیدبوونی عثمان (ﷺ) ناچار بوو شاری مەدینەی پایتەخت بەجێ بهێڵێت و بەرەو عێراق بەرێ بکەوێت بەتایبەت لەپاش دەرچوونی طلحە و زوبێر و عائشە(ﷺ) بۆ عێراق لە پێش دەست پێکردنی جەنگی جەمەل[1] .

و سەهلی کوڕی حنیف ی کرد بەوالی شاری مەدینە لە باتی خۆی دایناـ، وماوەی حوکمەکەشی بەسەر مەدینە لە ساڵێك زیاتر بووە، و لەپاش لابردنی ئەو (تمام ی کوڕی عەباسی) کرد بەوالی ئەوێ، و لەپاش ئەویش ئەبو ئەیوبی ئەنصاری (ﷺ) کرد بەوالی و بەردەوام بوو تا ساڵی ٤٠ی کۆچی.پاش ئەوەی کە (موعاویە) سوپایەکی گەورەی لەشامەوە بەرێ کرد و شاری مەدینەی خستە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە و ئەبو ئەیوبیش ناچار بوو بەرەو شاری کوفە بۆی دەرچوو خۆی گەیاندە ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) .

ئیتر مەدینەی پڕ لەنور لەو ماوەیەدا کە موعاویە دەستی گرتبوو بەسەریدا باسێکی وای نەما لەناو ڕووداوە هەنوکەیی و گرنگەکاندا[2] .

سێیەم / بەحرەین و عومان :

بەحرەین لە کاتێکدا ـ عثمان ـ شەهید بوو بەشێك بوو لە ویلایەتی بەسرە، و (ابن عامر) بەرپرسی بۆ دادەنا، و لەسەردەمی عەلیدا(ﷺ) کۆمەڵی ئەمیری بەسەریەوە داناوە و ناسراوترینیان (عمر کوڕی ابی سلمە)[3]. و لەگەڵ عەلیدا ڕۆیشت بۆ عێراق و پاشان کردی بەوالی

---

[1] تاريخ خليفة بن خياط، لا ١٨١.

[2] الولاية على البلدان (٢/٣٥٧).

[3] تهذيب التهذيب (٧/٤٥٦).

بەحرەین و پاش ماوەیەك هێنایەوە بۆ هاوڕیەتی خۆی . و (عومانیش) هەندێ شۆڕش و ئاژاوەی تێ کەوت و عەلیش دوو کەسی نارد بە سوپایەکەوە بۆ ئـەوەی یەکـەمیان وەك والی و دووەمیـان وەك سەرکردەی سوپاکە و لەوێشەوە (یەمامە) بەشێك بوو لە ئیدارەی بەحرەین.

چوارەم / یەمەن :

کاتێ عثمـان(رضي الله عنه) بە غەدر شەهید کراو بەیعەت درا بەعەلی(رضي الله عنه) و بوو بە خەلیفـەی نـوێی موسڵمانان ، و عبیدالله ی کوڕی عەباس (رضي الله عنه) ی دانا بەوالی یەمەن ، چـونکە لـەپاش شـەهید کردنی عثمان ، والی یەکانی ئەو ناوچەیەیان بەجێ هێشت و خۆیان گەیاندە سوپای (جمل) لەگـەڵ (طلحە و زوبێر و عائشە) و ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوو لە ئامادەسازی سوپای جەمەلدا[1] .

و کوژرانی عثمان زۆر کاریگەری کردبووە سەر دەروونی یەمەنیەکان و ڕق و کینەیان دەخواردەوە بۆ بکوژانی و هەندێ لە یەمەنیەکان هەر بەیعەتیشیان بەعەلی نەدابوو و حـەزیان دەکـرد پێـشتر تۆڵەی عثمان بکرێتەوە ئەوجا خەلیفە دیاری بکرێت، و بـەڵام هەرکـە ئـەم مەسـەلەیە دواکـەوت نامەیان نارد بۆ موعاویە لە پاش (تەحکیم)، و ئەویش بەهاوکاری ئەوان سوپاکەی (بسر) ی نـارد بۆ یەمەن و دەستیان گرت بەسەر وڵاتی یەمەندا و بەڵام پاش ماوەیەکی کەم عەلی (رضي الله عنه) تـوانی بیگێڕێتەوە ژێر دەستەڵاتی خۆی و(عبیدالله ی کوڕی عەباسی) کـردەوە بـەوالی و بـەردەوام بـوو لەسەر کارەکەی تا شەهیدکردنی ئەمیری باوەڕداران (رضي الله عنه)[2] .

پێنجەم/ ویلایەتی شام :

موعاویە (رضي الله عنه) لەسەردەمی عمر و عثمان دا (رضي الله عنهما) والی ویلایەتی شام بـوو، و کـاتێ عـەلی (رضي الله عنه) بوو بەخەلیفە ویستی عەزلی بکات و لە جێگایدا (عبدالله ی کوڕی عمر) بخاتە شوێنی، و بەڵام ئەو داوای لێبوردنی کرد و باسی ئەوەی کـرد کـە خزمایـەتی و ژن و ژنخـوازی هەیـە لـە نێوانیاندا[3] .

[1] مروج الذهب للمسعودی (٢/٣٥٧).
[2] تاریخ الطبري (٦/ ٨٠-٨١).
[3] الاقتصار للصحب والآل، لا (٥٠٧).

لەپاش ئەوەی کە (ابن عمر) (ﷺ) داوای لێبوردنی کرد لە وەرگرتنی ئـەم کـارە و قبـوڵ کردنـی ویلایەتی شام، ئەمیری باوەڕداران لەباتی ئەو (سەهلی کوڕی حەنیف) ی هەڵبژارد و ناردی، بەڵام هەرکە لەشام نزیك بوویەوە سوارەکانی موعاویە گرتیان و پێیان ووت : ئەگەر عثمان نـاردوویتی یا خوا بەخێر بێیت و ئەگەر یەکێکی تر ناردویتی بەزووترین کات بگەڕێرەوە[1]. لەو کاتەدا وڵاتی شام خۆیان دەخواردەوە بۆ تۆڵە لـە بکـوژانی عثمـان بـە تایبـەت کراسـە خوێناویەکـەی لەگـەڵ پەنجەکانی (نائله) ی خێزانی کە بۆ بەرگری لە هاوسەرەکەی ژیانی بـەکاری هێنـان و ئـەو دوور لەخوایانە بەقرتاندیان بە شمشێر! ، و هەروەك هەواڵی دەست گرتنی ئاژاوەگێڕەکـان بەسـەر شـاری مەدینەدا و هەڵهاتنی بەنی ئومەیە لێی بەرەو شاری مەککە، و ئەمەو چەندان هۆکاری تـر بوونـە هۆی کاریگەری لەسەر شامی یـەکان و لەسـەرویانەوە موعاویـە (ﷺ)وە هـەبوو کـە خـۆی بـە تۆڵەسێنی شەرعی عثمان دەزانی و ئەو خاوەنی خوێنەکەی بوو. لەبەرئەوە موعاویە هەستا بـە کۆکردنەوەی خەلکی و ووتاری بۆدان دەربارەی کوشتنی عوسمان بـەبێ تـاوان بەدەسـتی کۆمـەڵێ دووڕوی ئاژاوەگێر، کە حورمەتی خوێنی موسڵمانیان نەگرت، لە مانگی حەڕامدا خوێنیـان ڕشت ولەکوێ؟ لە (بيـت الحـرام) یـشدا!!. خەلکەکـە هەڵـچوون و هاواریـان لێ بـەرز بوویـەوە کـە ژمارەیەك لە هاوەڵانی پێغەمبەریان لەناو دابوو(ﷺ) کە یەکێکیان (مره بن كعب) بـوو ووتـی : ئەگەر لەزاری پێغەمبەرەوە نەمبیستایە هەر باسیشم نەدەکرد، باسی فیتنـە و ئـاژاوەی کـرد کـە نزیك بۆتەوە، و پیاوێك کە دەم و چاوی هەڵبەستبوو لەوێ وە تێپەڕی و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (هذا يومئذٍ على الهدى) واتە: لەو ڕۆژەدا ئەم پیاوە لەسەر هیدایەت و ڕێبازی خوایە، و منـیش هەستام و چووم بۆلای دەبینم عثمانی کوڕی عەفانە، و دەم و چاویم لاداو پێم ووت ئەو پیاوەیـە ، فەرمووی بەڵێ[2].

فەرموودەیەکی تریش جگە لەمەی باسمان کرد، کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر سووربون لەسـەر بەرنامەی عثمان و خۆسازدان بۆ تۆڵە سەندنەوە لە بکوژانی کە نوعمانی کـوڕی بەشـیر(ﷺ) لـە عائشەوە دەگێڕێتەوە کە وتویەتی: پێغەمبەری خوا(ﷺ) ناردی بەدوای عثمـان ی کوڕی عەفاندا و

[1] صحيح سنن ابن ماجه (١/٢٤).
[2] مسند أحمد ژ (٢٤٠٤٥) حديث صحيح.

ئەویش خێرا هات بۆلای پێغەمبەریش(ﷺ) چوو بەرەو ڕووی و دەستی دا بەهەردوو شانیدا فەرمووی " یا عثمان ان الله عسی ان یلبسكَ قمیصاً فأن أرادك المنافقون علی خلعه فلا تخلعه حتی تلقانی " سێ جار دووبارەی کردەوە، واتە: ئەی عوسمان لەوانەیە خوای گەورە کراسێك بکاتە بەرت، ئەگەر دووڕووەکان بیانەوێت لەبەرت دایبکەنن تۆ هەردای نەکەنیت تا دەگەیتە من، و منیش پێم ووت ئەی دایکی باوەڕداران تۆ ئەم فەرمودەیەت لەلایە؟ عائشەش (ﷺ) ووتی: بیرم چۆتەوە وەڵلاهی نایەتەوە بیرم ، و دەڵێ بۆ موعاویەم باس کرد بەلام بەوەش ڕازی نەبوو، تا نامەی نووسی بۆ دایکی باوەڕداران کە ئەو بەنوسین بۆم بنێرێت و ئەویش بۆی نووسی[1].

سوربوون لەسەر جێ بەجێکردنی حوکمی قورئان بەسەر بکوژانی عثماندا هۆی سەرەکی بوو بۆ قبوڵ نەکردنی خەڵکی شام بە بەیعەت دان بە علي (ﷺ) ، و لەبەر ئەوە نەبوو، کە موعاویە حەز بە کورسی دەستەڵات بکات و لەو پێناوەدا خوێنی موسڵمانان بڕێژێت ، و هەرگیز خۆی بەشیاوی ئەو مەقامە نەزانیوە و لەو دڵنیابووە کە عەلی(ﷺ) یەکێکە لە و(٦) کەسەی کە ئەهلی شورا بوون بە درێژایی حوکمی ئیسلام لە سەردەمی پێغەمبەرەوە تا خەلیفەکەی پێش خۆی[2].

ئەبی مسلم الخولانی ووتی بە موعاویە: تۆ کێبەرکێ لەگەڵ عەلیدا دەکەیت، یان تۆ خۆت بەئاستی ئەو دەزانیت؟ ووتی : نەبەخوا، من چاك دەزانم ئەو لەمن باشترە، و لەمن شایان ترە، بەلام ئایا نازانن عثمان بەستەم کوژرا، و منیش ئامۆزایم و خاوەنی خوێنەکەیم، و بڕۆنە لای و پێی بڵێن: با بکوژانی عوسمانم بداتە دەست و منیش خۆم دەدەمە دەستی ئەو، و قسەیان لەگەڵ عەلیدا کرد و قبوڵی نەبوو، وتی: جاری با بەیعەت بدەن و مەحکەمەیان لەسەر منە و موعاویەش بەمە ڕازی نەبوو[3].

بەلام جێگەی داخە کە هەندێ لە نوسەرەکان بە هەوانتە دەمیان لەم مەسەلە ترسناکە کوتاوە و موعاویەیان بەوە تاوانبار کردووە کە کێ بڕکێی هاشمی یەکانی کردووە و نەریتی سەردەمی

---

[1] فتح الباري (٩٢/١٣).

[2] خلافة علي بن ابی طالب لا ١١٢.

[3] ولاة مصر للکندي، ص ٤٢-٤٣.

نەفامی زیندوو کردۆتەوە و ئومەوی و هاشمی زینـدوو کردۆتـەوە وەك عبـاس محمـود عقـاد لـە (عبقریە علي) دا و نوسەرانی تریش باسیان کردووە[1].

شەشەم/ ویلایەتی جەزیرە:

دورگەی عەرەبی بە درێژایی خیلافەتی عثمان بەشێك بـووە لـە ویلایـەتی شـام و لـەپاش شەهید کردنی عثمان (ﷺ) و شام لە ژێر دەستی موعاویەدا بووە وعێراقیش بەدەستی عەلیـەوە بووە، نیمچە دورگەیش لەو نێوانەدا پێ گیرابوو هەر جارە ولایەکیان دەستیان دەگرت بەسـەریدا و لەو کاتەی عەلی (ﷺ) دەستی بەسەریدا ڕۆیشت (الاشتر) ی کرد بەوالی بەسەریەوە.
ئەو ناوچەیەبوو بو بە جێگای ئەو هاوەلانەی خۆیان دوور دەگـرت لـە جـەنگی براکـوژی و لـەوێ گۆشەگیر بوون.

حەوتەم / ویلایەتی میسر:

کاتێ عثمـانی کوڕی عەفان (ﷺ) شەهید کرا، والی میسر" محمدی کوڕی ابی حوزەیفـە" بـوو کە بەزۆری خۆی سەپاندبوو بەسەر ئەو ناوچـەیەداو عثمـان ڕازی نـەبوو پێـی، و لـەپاش مردنـی عثمان، عەلی بوو بە خەلیفە و تاماوەیەکی کورت لەو پۆستەدا هێشتیەوە ، موعاویە سـوپایەکی بەرەو میسر برد و توانیان محمدی کوڕی ابی حەزیفە بگرن و بیکەنە زیندانەوەو پاشتریش کوژرا[2].
عەلی (ﷺ) ئەو محمدەی دانەنابوو بەوالی بەلام لەبەر هەر هۆیەك بوو هێشتی یەوە تا ماوەیەك ، بەلام پاش لەناو چوونی بەدەستی سوپای موعاویە، عـەلی (ﷺ) هەسـتا بـەدیاری کردنـی والی نوێ بۆ ولایەتی میسر(قەیسی کوڕی سەعدی ئەنصاری) نارد بۆ ئەوێ و پێی ووت:
بڕۆ بۆ میسر، من تۆم کرد بە والی ئەوێ، و بڕۆ خۆت بخە ڕێ و متمانەت بە کێ هەیـە لەگـەڵ خۆت بیبە بۆ ئەوێ، و لەگەڵ سەربازەکاندا، چونکە ئەمە زۆر گرنگـە بـۆ ترسـاندنی دوژمنـان و

---

[1] الكامل في التاريخ (٢/ ٣٥٤).
[2] ولاة مصر، ص ٤٤.

دڵخۆش کردنی دۆستانت، ئەگەر ـ انشاء الله ـ بەبێ وەی گەیشتیتە ئەوێ لەگەڵ چاکەکاراندا چاك بەو توندیش بە لەگەڵ گومان لێکراواندا و نەرم بە لەگەڵ میللەتەکەدا، چونکە نەرمی بەرەکەتە[1].

سەعدیش بە شێوەیەکی لێزانانە و حەکیمانە چووە ناو میسرەوە لەبەر دەرگای شاردا هاتنە رێگای پێیان ووت: تۆ کێیت و چۆن هاتویت؟ ووتی: سەعدی کوڕی قەیسم و یەکێکم لە هەڵهاتوانی عثمانی غەدر لێکراو! ئیتر ئەوانیش بە خێر هاتنیان کردو کردیانە ژوورەوە. پاش ئەوەی گەیشتە میسر و لە (فسطاط) چووە سەر مینبەر و ووتارێکی بۆ دان وتیایدا نامەی ئەمیری باوەڕدارانی بۆ خوێندنەوە و ناردنی خۆی وەك والی پێ ڕاگەیاندن و خەلکەکەش بوون بە دووبەشەوە نیوەیان قبوڵیان کرد و بەیعەتیان دا بە عەلی و نیوەشیان هەر داوای خوێنی عثمانیان دەکرد و چوونە ماڵی خۆیان.و قەیس زۆر حەکیمانە جولایەوە لەگەڵ نەیارەکانیدا و زۆری لێ نەکردن بۆ بەیعەت دان بە عەلی و نەك هەر ئەوەندە بەڵکو یارمەتی و ساڵانەکەی بۆ دەناردنە ماڵەکانی خۆیان و هەندێ کەسیشی تەرخان کردبوو کە ڕێزیان بگرێت و چاك بێت لەگەڵیاندا[2].

ئەو هەڵسوکەوتە جوان و نەرم ونیانەی قەیس بوو بە هۆی ئەوەی کە لەمیسردا نەیاری نەماو ئارامی و خۆشی ڕووی کردە ولاتی میسر، و پیاوانی ئیداری دانا و پۆلیسی تاعین کرد و دەستەلاتی بەهێزو گەورە بوو تاوای لێهات موعاویە هەیبەتی دەکرد لە هێزی سەربازی قەیس ی کوڕی سەعد و نامە گۆڕینەوە لەنێوانیاندا هەبوو، تا وای لێهاتبوو لەگەڵ موعاویەو ئیدارەکەیدا دۆستانی عەلی گومانی ئەوەیان لێدەکرد کە گۆڕابێت و بوبێت بە لایەنگری ئەوان، و داوایان لە ئەمیری باوەڕداران دەکرد کە لایبات و بیگۆڕێت و ئەویش دەیووت: بێ قەزا بن شتی وای نەکردووە وازم لێبێنن، هەر وازیان لێ نەهێنا تا بەقسەی کردن و نامەی بۆ ناردو بۆی نووسی: من پێویستیم پیتە لای خۆم و کەسێك دابنێ لە شوێنی خۆت و خۆیشت خێرا وەرەوە بۆلای خۆم[3].

(مالیك الاشتر) ی لە جیاتیدا داناو بەلام ئەو پیاوە گەیشتە دەریای سور و لەوێ گیانی سپارد و داخ لەدلان ئەو مردنە پاکەیان داوەتە پاڵ موعاویە(ﷺ) کە گوایە ئەو دەستی هەبووە لە دەمان خوارد کردنیدا!

---

1 هەمان سەرچاوە.

2 ولاة مصر لا (٤٥- ٤٦) رجاله ثقات.

3 ولاة مصر لا ٥٠.

بەلاّم ابن كثير و ابن خلدون و كەسانى تريش ئەم هەواڵە زۆر بـە دوور دەزانـن كـە موعاويـە كـە هاوەڵێكى دڵسۆزى پێغەمبەرى خوا بووە (ﷺ) . پاشتر عـەلى (ﷺ) محمدە كوڕى ئـەبو بـەكرى صديق ديارى دەكات وەك والى ميسر وكاتێ دەڕوات بۆ ئەوێ قەيس لەوێ بوو، بۆيە محمدى دانـاو كۆمەڵێ ئامۆژگارى دۆستانە و برايانە كرد دەربارەى چۆنيەتى هـەڵس و كـەوتى دروسـت لەگـەڵ گەلى ميسردا.

و پێى ووت: هەر چەندە من لابراوم بۆ تۆ، بەلاّم ئەمە ڕێم لێناگرێت كۆمەڵێ ئامۆژگارى برايانەت بكەم ، يەكێك لەوانە واز لەو كەسانە بێنە كە داواى خوێنى عثمان دەكەن و بەيعـەت بـە عـەلى نادەن و لەگەڵيان باش بە ئەگەر هاتنە لات ڕێزيان بگرەو ئەگەر نەشـهاتن مـەنێرە بەدوايانـدا، و ئەگەر پێت كرا لەگەڵ مردووى موسڵمانانددا بڕۆ بۆسەر قەبران و سەردانى نەخۆش بكـە، چـونكە تۆ بەمە لێت كەم نابێتەوە[١]. ئەوە بوو تا ماوەيەك بەو جۆرەى دەكرد و ژيان لە ميسردا ئاسـايى بوو بەلاّم وردە وردە ئامۆژگاريەكانى قەيسى پشت گوێ خست، و دەستى كرد بە ناڕەحەت كردنى ئەو كەسانەى كە بەيعەتيان بە علي نەدابوو، داواى بەيعـەتى لێـدەكردن و كۆمـەڵێ چەكداريـشى نارد و ماڵەكانى سوتاندن و هەندێكيانى زيندانى كرد و ئەوانيش دەستيان دايە دژايەتى كردنى[٢].

پاشتر هەل بۆ موعاويە هەڵكەوت و پەيوەندى خۆى توند كرد لەگەڵ ئەو كەسـانەدا كـە نـەيارى محمد بوون، و بە سوپايەكى گەورەوە دايا بەسەر ميسردا بەسەركردايەتى ـ عـەمرى كـوڕى عـاص (ﷺ) ـ و پاش كۆمەڵى جەنگى گەورە و خوێناوى توانيان دەست بگرن بەسەر ميسردا و (محمد) بگرن و شەهيدى بكەن و بەو جۆرە ميسريش لە دەسـتى ئيمـام عـەلى(ﷺ) دەرچـوو وبـوو بـە ويلايەتێكى سەر بە حوكمى شام و موعاويە سەرپەرشتى دەكرد ئەمە لـە سـاڵى (٣٨)ى كۆچـيدا بوو.

---

[1] الكامل في التاريخ (/).

[2] خلافة علي بن ابي طالب، ص ١٠٧.

هەشتەم / ویلایەتی بەسرە:

ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) عثمـانی کوڕی حەنیف الانصاری دیاری کرد بۆ والی بەسـرە پاش ئەوەی کە والیەکەی پێش ئەو (عبـدالله ی کـوڕی عاصـیر) دەسـتی لـە کـار کـشاندەوە و گەڕایەوە شاری مەککەی پیرۆز، ئەم عثمانە پیاوێکی زۆر شارەزا بوو لە ئیش و کـار و وردەکـاری ی ئەو ناوچەیە چونکە پیشتر عمر (ﷺ) داینا بوو بەسەر(خەراج) و دیاری کردنی ڕوبەری عیراق، و عثمان بە شێوەیەکی جوان ڕۆشتە ناو بەسرەوە، بەڵام خـەڵکی بەسـرە بـوون بـە سـێ بەشـەوە، بەشێکیان بەیعەتیان دا بە عەلی و هاتنە ناو کۆمەڵەوە و کۆمەڵێکیش دوورەپەرێز بـوون و سـەر بەهیچ لایەك نەبوون، و کۆمەڵێکی تر بەیعەتیان نەدا..[1]

ماوەیەکی کەم لەوێ والی بوو، ئیتر طلحـە و زوبێر و عائشە بەرەو بەسرە هاتن لە پێش ڕودانی جەنگی جەمەل و داوای تۆڵەی عثمانیان دەکرد(ﷺ) و کارەکە لەدەست دەرچوو گەیـشتە شـەڕو کوشتار، و ماوەیەکی کەم پێش دەست پێکردنی جەنگی (جەمەل) عثمانی کوڕی حەنیف بەسـرەی بەجێ هێشت و بەرەو کوفە کەوتە ڕێ و لەڕێگادا گەیشتە عەلی (ﷺ) .

لە پاش جەنگی جەمـەل و سـەرکەوتنی ئـەمیری بـاوەڕداران ، و مانـەوەی لـەناو شـاری بەسرەدا بۆ ماوەیەك و لەپاش ئەوە عبدالله ی کوڕی عەباسی کرد بەوالی ئـەوێ و (زیـادی کـوڕی ابیە) یشی کرد بە بەرپرسی خەراج (دارایی).

و پاشان بە (ابن عباس) ی ووت: سوود لە شارەزایی و عەقڵ و سیاسەتی ووردی زیاد وەربگـرە[2].

و هەندێ ئامۆژگاری پێشکەش کردو پێی ووت:

" أوصيك بتقوى الله ـ عز وجل ـ و العدل مع ولاك الله امـره ، اتـسع للنـاس بوجهـك و علمـك و حكمك و اياك و الإحن فإنها تميت القلب و الحق، و اعلم انما قريك من الله بعدك مـن النـار، ومـا قريك من النار بعدك من الله، وأذكر الله ولاتكن من الغافلين"[3].

---

[1] تاريخ الطبري (٥/٥٨٠).

[2] وقفة الصفين للنقدی، لا ١٠٥.

[3] سیرة اعلام النبلاء (٣/٣٥١).

واتە: ئامۆژگاریت دەکەم لە خوای ـ عز وجل ـ بترسە و دادپەروەر بە لەگەڵ ئەوکەسانەی خوا کردوونی بەژێر دەستەت، دەخیلت بم ڕقاوی و کینە لەدڵ مەبە چونکە دڵ و حەق دەمرێنێت، و بزانە ئەوەی لە خوا نزیکت بکاتەوە لە ئاگر دورت دەخاتەوە و ئەوەی لە ئاگر نزیکت بکاتەوە لە خوا دورت دەخاتەوە، و یادی خوا زۆر بکەو لە غافڵ و بێ ئاگایان مەبە."

هەندێ لەنوسەرە بەناو موسڵمانەکان وەك (طە حسین) لە (علی و نبوة) دا هەندێ ناماقوڵی دەربارەی هەڵوێستی (ابن عباس) باس دەکات سەبارەت بە عەلی، کە پیاوێکی دوڕاو ناتوانێت پیاوێکی مەزنی وەك " ابن عباس " بپێوێت کە (اعمش) دەگێڕێتەوە دەڵێت ساڵێکیان (ابن عباس) ئەمیری حەج بوو و وتارێکی وای بۆ داین کە خۆم پێنەگیرا ووتم تا ئێستا ووتاری وام نەبیستووە و ئەگەر فارس و ڕۆم و تورکەکان بیانبیستایە موسڵمان دەبوون[1].

نۆیەم/ ویلایەتی کوفە:

ویلایەتی کوفە لەسەردەمی عثماندا (ﷺ) (ابو موسی الاشعری) (ﷺ) والی بووە بەسەریەوە کە هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری خوا بووە و ڕاوی زۆرێك لە فەرمودەکانی بووە، و لەپاش شەهید کردنی عثمان (ﷺ) عەلی کوڕی ئەبو طالیب لە هەمان پلەو مەقامدا هێشتیەوە و ئەویش بەیعەتی لە خەڵکەکە وەرگرت بۆ عەلی و لەو بارەیەوە نامەیەکی بۆ نووسی و تیایدا پێی ڕاگەیاند کە زۆربەی خەڵکی کوفە قبوڵی بەیعەتدانیان کردووە بۆی[2].

کاتێ ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) لە مەدینە بەرەو عێراق دەرچوو دەربارەی ئەبو موسی پرسیاری کرد و لەڕێگا پیاوێکی پێ گەیشت و عەلی (ﷺ) هەمان پرسیاری لێکرد و ئەویش وتی: ئەگەر بۆ ئاشتەوایی و صولح هاتویت ، ئەوە ئەبو موسا ئەهلی صولح و ئاشتی یە، و بەلاّم ئەگەر بەنیازی شەڕو کوشتار هاتویت ئەوە ئەو لەگەڵ شەڕکردندا نیە، و عەلیش فەرمووی " وەڵلاهی جگە لە صولح و ئاشتەوایی هیچ مەبەستێکم نیە تا وە لاّمان دەداتەوە[3].

---

[1] تاریخ الطبری (٥/ ٤٦٧).

[2] هەمان سەرچاوە (٥/ ٥١١).

[3] هەمان سەرچاوە (٥/ ٥١٧- ٥١٩).

بەلاَم کاتێ ئیمامی عەلی (ﷺ) عماری کوڕی یاسرو محمدی کوڕی ئەبو بەکر و حەسەنی کوڕی خۆی نارد بۆ کوفە تا لەگەڵیاندا بن لە جەنگیان دژی بەیعەت نەدەران لە (جەمەل) دا، و خەڵکی کوفەیش لە ئەبو موسایان پرسی و ئەویش ووتی: خۆتان دەزانن، بەلاَم ئەگەر قیامەتی خۆتان دەوێت مەڕۆن بۆ شەڕ، و ئەگەر دنیاشتان دەوێت بڕۆن ئیتر خۆتان سەرپشك بن .

بەلاَم پاش ماوەیەك زۆرێك لە خەڵکی کوفە ڕازی بوون لەگەڵ (حسن)دا بن و بجەنگن لەگەڵ نەیارانی خیلافەتدا، و نزیکەی (٩) هەزار چەکداریان خستە ڕێ لەگەڵیانداو ئیتر لەو کاتە بەدوا ئەبو موسا والی کوفە نەبوو بەڵکو ڕۆشتەوە بۆ شاری مەدینە و لەو ئاژاوەیە بەدوور بوو.

دەیەم / ویلایەتەکانی ڕۆژهەلاَت:

١ـ فارس:

سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) سەهلی کوڕی حەنیفی ئەنصاری (ﷺ) کرد بەوالی ئەو ناوچەیە، و پاشان لە ساڵی ٣٧ ك فارسەکان هەڵیان تۆڕاند و دەستیان دایە ئاژاوە و عەلیش (ﷺ) پەیوەندی کرد بە (ابن عباس) ەوە کە لەو کاتەدا والی بەسرە بوو پێی ووت: چارەسەری کێشەی فارس بکە و ئەویش پاش تاوتوێ کردن و لێکۆڵینەوە هەستا بە ناردنی یارمەتی دەرەکەی خۆی (زیادی کوڕی ابیە) نارد بۆ ناویان بە (٤) هەزار موجاهیدەوە و ئەو ئاژاوە و هەڵتۆڕاندنەی دامرکاندەوە و وەزعەکەی ئاسایی کردەوە و تا کۆتایی حوکمی عەلی (ﷺ) بەوالی فارس مایەوە[1].

٢ـ خوراسان :

خوراسان ویلایەتێکی زۆر فراوان بوو، و ڕاستەوخۆ پەیوەندی لەگەڵ ویلایەتی بەسرەدا هەبووە بە درێژایی سەردەمی خەلیفە ڕاشیدەکان، و یەکەم والی کە عەلی (ﷺ) پاش بەیعەت پێدانی داینا بەسەریەوە (عبدالرحمن ی کوڕی ئەجزی).

---

[1] الولاية على البلدان (٢/١٢).

سجستانیش له خوراسانەوە نزیك بوو، پەیوەندی بەوالی بەسرەوە هەبوو، لەپاش رووداووی نەخوازراوی (جەمەل) لات و لوت (صعلوك)ە كانی عەرەب شۆڕشیان نایەوەو خراپەكارانیان لەو ناوەدا بەرپاكرد، تا عەلی (رضي الله عنه) جوابی نارد بۆ (ابن عباس) كە ئەمیرێك بنێرێت بە سوپایەكەوە و چارەسەری ئەو ئاژاوەیە بكات و ئەویش (رەبعی كوڕی كەئسی عەنبەری) نارد بۆ ئەوێ و سەعلوكەكانی عەرەبی لابرد و ئارامی و ئاسایشی بۆ ئەو ولاتە گێڕایەوە[1].

ئا بەم شێوەیەی پێشوو بۆمان دەردەكەوێت كە ئەمیری باوەڕداران چەند هەوڵی لە رادەبەدەر و نارەحەتی و سەرئێشەی تووش بووە تا ئەو هەموو كێشانەی ناو ئەو هەرێمانەی چارەسەر كردووە و هەرێم بە هەرێم چارەسەری ناكۆكی و ئاژاوە ناوخۆیی یەكانی كردووە.

ئەمەش سەرەڕای ئەوەی كە موعاویەی برای لەشامدا گەورەترین كێشەی بۆ دروست كردبوو و هەروەك زۆرێ لە هاوەڵەكانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گۆشەگیر بوون و پشتی خەلیفەی چوارەمیان بەردابوو كردبوویان بە پارووییەكی نەرم و ئاسان بۆ نەیارەكانی .

هەروەك دروست بوونی خەواریجەكان لە دواساتەكانی ژیانیدا ئەرك و ئاگاو خەریك بوونێكی زیاتری بۆ دروست بوو، كە بەجۆرەها شێوە دژایەتیان دەكرد و شەڕیان دەكرد.

بەلاّم لێرەدا جێگەی خۆیەتی ئاماژە بۆ ئەوە بكەم كە موعاویە (رضي الله عنه) بەدرێژایی سەردەمی خیلافەتی عەلی (رضي الله عنه) داوای خیلافەتی نەكردووە و داوای بەیعەتی لەموسڵمانانی شام نەكردووە، بەڵكو هەر پێی ووتراوە (أمیر) و بە عەلیش ووتراوە (امیر المؤمنین) و لەپاش شەهیدكردنی عەلی (رضي الله عنه) لە ساڵی (٤٠)ی كۆچیدا ئیتر موعاویە بەرامبەری نەماو كێشەكە بۆ ئەو یەكلابوویەوە[2].

---

[1] الأخبار الطوال، ص (١٥٣).

[2] وتەی وەرگێڕ.

جێباسی دووەم

دیاری کردنی (والی) یەکان لەسەردەمی عەلیدا (ﷺ):

عەلی (ﷺ) لە کاتێکدا هەڵبژێردرا بە خەلیفە، وڵاتی گەورەی ئیسلامی پڕبوو بوو لە پشێوی و ئاژاوەگێڕی و کەس بەکەسەوە نەبوو و تەنانەت ئەم ئاژاوەگێڕیە پایتەختی ئیسلامیشی گرتەوە کە مەدینە بوو، بۆیە دڵسۆزان هەستیان بە ترسناکی ئەو بارودۆخەکرد و هەریەکەو بەجۆرێ ئامۆژگارییان پێشکەش بە خەلیفەی نوێ دەکرد(ﷺ) بەتایبەت لەلایەنی دانان و لابردنی (والی) هەرێمەکان[1].

یەکەم/ هەڵوێستی خودی عەلی لە والیەکانی عثمان:

١ـ هەڵوێستی عەلی (ﷺ) لە والیەکانی عوسمان.

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) باش هەستی بەوە دەکرد کە هۆی سەرەکی ئاژاوەکان ، ئەوەبوو کە کۆمەڵێ لە خەڵکی لە والیەکانی عوسمان(ﷺ) ڕازی نەبوون، و ئەوەش بەهانەیەکی باش بوو بەدەستی ئاژاوە گێڕانەوە بۆ دژایەتی کردنی عثمان . (ابن عباس)(ﷺ) دەڵێت: عثمان پێش ئەوەی شەهید ببێت منی کرد بە ئەمیری حەج و کاتێ گەڕامەوە خۆی شەهید کرابوو، بەیعەتیش بە عەلی درابوو، چووم بۆلای بۆماڵەکەی خۆی و دەبینم (موغیرەی کوڕی شوعبە) ی بەتەنها لەلایەو منیان لەدەرەوە دانا تا ئەو هاتە دەرەوە ، پاشان چووم بۆلای عەلی و پێم ووت: ئەمەی ڕۆشتە دەرەوە چی پێ وتیت؟ پێش ئەم جارە پێی ووتم : جواب بنێرە بۆ عبداللە ی کوڕی عامیر و موعاویە و باقی والیەکانی عثمان، کە هەموویان لە پلە و مەقامی خۆیان بێننەوە و ئەوانیش بەیعەتت لە خەڵکی بۆ وەردەگرن و وڵات ئارام و سەقامگیر دەکەن،

منیش سەرم بادا و ووتم : وەڵلاهی ئەگەر یەك سەعاتیش خەلیفە بم هەوڵ دەدەم ڕای خۆم جێ بەجێ بکەم و ئەو کەسانە لە دەستەڵات دوور بخەمەوە. ئەو جارە بەجێی هێشتم و خۆیشی

[1] الولاية على البلدان (٢/٢٧).

دەیزای کەلەسەر هەڵەیە، وا ئێستا گەڕاوەتەوە لام و پێم دەڵێت: من ئەو جار شتێکم پێ وتیت بەڵام بەقسەت نەکردم ، و من دوای ئەوە ڕایەکی ترم بۆ هاتووە، وە دەڵێم هەر وابکە کە خۆت پێت خۆشە و هەموویان لاببەو کۆمەڵێ والی خاوەن متمانە دابنێ، چونکە خوا بێوەی کردین و ئەوانەش لە دەرهێنانی دڕکێك ئاسان ترن.

(ابن عباس) دەڵێت: منیش پێم ووت: یەکەم جار ئامۆژگاری کەرت بوو، بەلاّم دووەم جار غەشی لێکردیت عەلی (رضي الله عنه) ووتی : ئامۆژگاری چی کردووم؟ (ابن عباس) ووتی : تۆ چاك دەزانیت موعاویە کەمی حەزی دنیایی تێدایە ئەگەر لە شوێنی خۆی دات بنایەتەوە گرنگ نەبوو لەلای کێ ئەمیری باوەڕداران دەبێت، بەلاّم هەرکە لات برد ووتی: عەلی ئەم خیلافەتەی بەبێ ڕاوێژی هەموو موسڵمانان وەرگرتووە و بەبەرچاویەوە هاوڕێکەمان کوژراوە، و خەڵکت لێ هان دەدات[1] .

ئەم ڕیوایەتەی سەرەوە زۆر لاوازە و ڕووداوە مێژوویەکان بەدرۆی دەخەنەوە چونکە هاوەڵانی نازداری پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) وەك موعاویە بەدنیاویست و موغیرەیش بە غەشکەر دادەنێت!! کە حاشا لەو پیاوانەی خودا، ئێ پاشان پیاوانی وەك موعاویە ئەگەر شایستەی ئەمیری نەبوایە ، نەیدەتوانی (٢٠) ساڵ والی بێت و ئێ عبدالله ی کوڕی عامیر لە فتوحاتەکانی ئیسلامدا دەستێکی باڵای هەبوو توانی ئیسلام بگەیەنێتە چیاکانی کابل لە ئەفغانستان! بەلاّم تانەدان لە والیەکانی عثمان (رضي الله عنه) کاری ئاژاوەگێڕەکان بوو، عەلیش (رضي الله عنه) ویستی بەدڵی ئەوان بکات تا واز لە گێرە شێوێنی بهێنن و ئارامی و سەقامگیری بۆ دەوڵەتی ئیسلام بگێڕنەوە[2] .

٢ـ هەڵوێستی عەلی (رضي الله عنه) لە دانانی عثمان (رضي الله عنه) هەندێ لە خزمەکانی بە والی هەرێمەکان :

هەندێ لەنوسەرەکان ئاماژە بۆ مەسەلەی دیاری کردن و دانانی والی هەرێمەکان دەکەن کە گوایە عثمان و عەلی (رضي الله عنهما) خزمەکانی خۆیانیان داناوە کە هەرچەندە وردیش بینەوە دەبینین ، لە (١٨) والی عثمان (رضي الله عنه) تەنها (٥) کەسیان خزمی خۆی بوو کە ئەمانە بوون : موعاویە و

---

[1] تاريخ الطبرى (٥/ ٤٦١- ٤٦٣).

[2] ووتەی وەرگێر.

عبدالله بن سعد و عبدالله ی کوڕی عامیر وکە پێش ئەوەی شەهیدیش بکرێت دوانیانی عەزل کرد کە وەلیدی کوڕی عەقبە و سەعیدی کوڕی عاص و لە کوفەیش عەزلی کردن کە عادەتیان وابوو لەهیچ والیەك ڕازی نەبوون و هەموویان بە بیانو بوون[1].

و هەموو ئەو خزمانەشی کە دایناٍبوون لەبەر لێهاتوویی و لێوەشاوەیی خۆیان بوو نەك لەبەر ئەوەی کە تەنها خزمی خۆی بوون ، کە توانیان عەدل و دادپەروەری و ئارامیش سەقامگیر بکەن لە هەرێمەکانیاندا، ئەمیری باوەڕدارانیش عەلی (ﷺ) لەسەر پرۆگرام و بەرنامەی عثمان بەردەوام بوو، هەستا بە دانانی کەسانی لێهاتوو، خواناس لەناو خزمەکانیدا و کردنی بەوالی هەرێمەکان کە پشتی بەست بە ئامۆزاکانی کە کوڕانی عەباسی کوڕی عبدالمطلب بوون، و هەموو لێکۆڵینەوەکان ئەوە دەسەلمێنن کە هەریەکە لە عثمان و عەلی(ﷺ) لەبەر لێهاتووی و بەتوانایی نەفەریان هەڵبژاردووە بۆ بەرپرسیارێتی ئیتر ئەو کەسە خزم بوبێت یان بێگانە بەلایانەوە گرنگ نەبووە، بەڵکو گرنگ ئەوە بووە کە دڵسۆز بن بۆ ئیسلام و بەوەفا بووبن بۆ خەلیفەی موسڵمانان و لەناو هەرێمەکانیشدا دادپەروەر و چاك بووبن .

هەر چەندە ئیمامی عەلی (ﷺ) (٣٦) والی هەبووە کە (١١) کەسیان لە ئەنصارەکان بوون و (٧) حەوتیان لە قورەیش و چواریان لەنەوەکانی عەباس بوون[2].

دووەم / چاودێری کردن و ئاراستە کردنی بەرپرسەکان لەلایەن ئەمیری باوەڕدارانەوە :

ئەمیری باوەڕداران واخوی پێوە گرتبوو بەردەوام چاودێری والی و کاربەدەستەکانی دەکرد و لەبارەیانەوە پرسیاری دەکرد و بۆ ئەو کارەیش کۆمەڵێ هۆکاری بەکاردەهێنا ، لەوانە:

پشکنەر و چاودێری دەنارد و پرسیاریان لە خەڵکە ژێر دەستەکەیان دەکرد و هەندێ کاتیش لەکاربەدەستێك هەواڵی کاربەدەستەکانی تری دەپرسی، و نامەی نارد بۆ کەعبی کوڕی مالیك : کەکەسێك لەجێگەی خۆی دابنێ و چەند کەسێك لەگەڵ خۆتدا بەرەو تا دەگەیتە ناو زەوی ـ کورە

1 حقبة من التاريخ لا ٧٥.

2 عصر الخلافة الراشدة لا ١٢٩.

ـ و لەوێ دەربارەی کاربەدەستانم پرسیار لە خەڵکی ناوچەکە بکە و هەواڵی هەڵس و کەوت و ڕەوشتیان بپرسە بۆم[1].

هەندێ کات چاودێرەکانی حکومەتی ئیسلامی بەڕەسمی دای دەنان و ناسراو بوون و هەندێ کاتیش وا پێویستی دەکرد کە کەسانی نەناسراو بن و جێگەی گومان نەبن و والی و کاربەدەستەکان نەیان ناسن و نەشزانن بۆچی هاتوون[2].

جاری وا دەبوون خەڵکی هەمان ویلایەت بوون، جاری وایش هەبوو دەچوون بۆ چاودێری ویلایەتەکانی تر بۆ ڕاپەڕاندنی کاری چاودێری کردنەکە.

و هەندێ کاتیش ڕاشکاوانە دەرگای دەخستە سەر پشت بۆیەکە بەیەکەی دانیشتوانی ئەو هەرێمە کەچی ڕەخنە و گلەیی و گازندەیەکیان هەیە یان بەئاشکرا بیگەیەنن بە خەلیفە یان ئەگەر نایشوێرن باوەك ڕاپۆرتێکی نهێنی بینووسن و بیگەیەننە ئەمیری باوەڕداران .

و هەر کاتێ لەو سکاڵایانەدا ستەم و ناعەدالەتی ئەو والیانەی تێدا دەرخرابێت عەلی (ﷺ) فەرموویەتی

" اللهم انی لم أمرهم ان يظلموا خلقك او يتركوا حقك " واتە : ئەی خوای پەروەردگارم من فەرمانم پێ نەداون کە زوڵم و ستەم لە دروستکراوەکانی تۆ بکەن یان مافێکی تۆ پشت گوێ بخەن.

و هەندێ کاتیش لەسەر ئەو ڕاپۆرتانە کاری جدی دەکرد و ئەو والیانەی زیندانی دەکرد و بەداریش دارکاری دەکردن ئەگەر تۆمەتەکە بەسەریاندا بسەپایە. یان بەردەوام خەریکی ئامۆژگاری کردنی والی و کاربەدەستەکانی بووە و هەموو کاتێك ڕێڕەوی ڕاستی لە ڕێگەی ئامۆژگاریەوە بۆ ڕوون دەکردنەوە و ئاڕاستەی دەکردن بۆ کاری جوان و گەل ڕازی کردن.

جارێکیان هەندێ لە دەهقانە ـ فارسەکان ـ سکاڵای کاربەدەستێکیان کردلەلای عەلی (ﷺ) و ئەویش بۆی نووسی " پاشان... ئەوا دەهقانەکانی ولاتەکەت سکاڵای توندڕەوی و شێوازی ڕەقت لێدەکەن و تۆش کەوای نەرم و نیانی لەبەر کە لەگەڵ هەندێ لەتوندی و ڕەقیدا، بەزەیی و توڕەیی پێکەوە گرێ بدە، جار بەجار نزیکیان بکەرەوە و جار بەجاریش دووریان بخەرەوە (انشاء الله)[3].

---

[1] الولاية على البلدان (٢/ ٣٣).

[2] نهج البلاغة (٢/ ١٥٥).

[3] تاريخ بن خياط لا ٢٠٠.

سێ یەم/ سنوری دەستەڵاتی والیەکانی عەلی (ﷺ) :

ئەمیری باوەڕداران هەرگیز ڕێگەی بەوە نەداوە کە هەرهەموو ئیش و کارەکان لە دەستی یەك کەسدا کۆببێتەوە بەڵکو کارەکانی دابەش کردووە و دەستەڵاتی لەت کردووە لە نێوان دوو تا سێ کەسدا وەك لەبەسرە ئەنجامی دا، بەجۆرێك (ابن عباس) ڕادەسپێرێ بۆ ئەوەی کاری (والی) ئەنجام بدات ـ بەزاراوەی ئەمڕۆ سەرۆکی هەرێمەکە ـ و لەهەمان کاتدا (زیاد بن أبیه) دەکاتە بەرپرسی دارایی و کۆکردنەوەی خەراج، و داواش لە (ابن عباس) دەکات کە گوێ بگرێت بۆ ڕاو بۆچوونی زیاد لە چوارچێوەی کارەکەیدا و بەهەمان شێوەیەش زیاد گوێ لە مشتی والی ولآت بێت ، و بەلاّم کاری یاسایی و دادوەری تایبەت کرد بە (ابو الاسود الدؤلی).

* والی ئەم کارانەی خوارەوە ئەنجام دەدات:

١ـ دانانی وەزیر:

دانانی وەزیر لە دەستەلآتی والی دایە و بۆکەس نیە جگە لە خەلیفەی موسڵمانان وەزیری بەسەردا بسەپێنێ چونکە وەزیر دانراوە بۆ هاوکاری والی و دەبێت خۆی هاوکاری چاك و دڵسۆز دەست نیشان بکات.

و دەبێت کاری بۆ دیاری بکات و لەسنوری خۆی زیاتر پێ ڕانەکێشێت، و دەبێت پێشتر وەزیر نەبووبێت لە حکومەتی والیەکدا کە گەندەڵ و ستەم کار بوبێت، و لەو بارەیەوە ئامۆژگاری مالیك ی کوڕی الاشتر دەکات و دەڵێت : خراپترین وەزیرت ئەو وەزیرانەن کە پێشتر وەزیری والی یەکی خراپ بوون، و ئەوانەی لە گوناهدا بەشداریان بوون با نەبنە هاوکاری تۆ، و تۆ لەخەڵکانی تر جگە لەوانە پیاوی دڵسۆزو خزمەتگوزار دەدۆزیتەوە کە هەرگیز پشگیری زاڵمیان نەکردووە، و ئەوانە بۆتۆ چاکن و زیاتر بەسۆزن و کەمتر دەبنە سۆزداری کەسانی تر.

و ژمارەی وەزیرەکانیش پێداویستی ولآت دروستی دەکات و والی خۆی دەزانێت چەند وەزیر و هاوکاری پێویستە بۆیە عەلی (ﷺ) ژمارەکەی دیاری نەکردن بۆ مالیك .

٢ـ دامەزراندنی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری :

ئەمەش بە پشت بەستن بە زاناو دانا و ژیرمەندان و ئەهلی حەل و عەقد و پسپۆڕ و شارەزایان و ئەمانەش لەم ئامۆژگاریانەی ئەمیری باوەڕداراندا بەڕوونی دەردەکەوێت کە دەڵێت: لەگەڵ زاناکاندا تاوتوێی زانستەکان بکە و لەگەڵ ئاقڵ و ژیرمەندەکاندا گفتوگۆ و لێکۆڵینەوە بکە ، لەهەموو ئەو مەسەلانەدا کەلە چاکسازی ولاتەکەتدا بەسوودن ، و بەردەوامی دەبەخشن بەو کارانەی کە حکومەتەکانی پێش تۆ هێناویانەتە کایەوە[1] .

چۆن سورد لەو هەموو کەسە جیاجیاکان ببینیٚ ئەگەر لەژێر قوبەیەکدا کۆیان نەکاتەوە و پێکەوە ڕاگۆڕینەوە نەکەن؟.

٣ـ دامەزراندنی سوپا و پێداویستی یەکانی :

ئەمیری باوەڕداران بە مالیك ی (الاشتر النخعي) دەڵێت: بەرزترین پلەو مەقام و ڕێزبەبەخشە بەسەربازەکانت، و بەئەوەشی کۆمەکیان پێشکەش دەکات، و ئەوەندە یارمەتیان بدە کە پێداویستی خۆیشیان و ماڵ و منداڵیان دەربکات ، تا هەموو خەفەتێکیان جهاد و کوشتاری دوژمنان بێت، و بەسۆز و بەزەیی بیت لەگەڵیاندا ئەوانیش سۆز و بەزەیی خۆیانت پیٚ دەبەخشن[2] .

لەم ووتە بەنرخەی عەلی یەوە (ﷺ) ئەم خالانەی لیٚ وەردەگیرێت:

١ـ دەبێت هێزێکی سەربازی هەبێت بەرگری لەهەرێمەکە بکات و سەنەدی سوپای بێت لە فتوحاتی ولاتەکاندا.

٢ـ دروست کردنی ئەم دەزگایە ئەرکی سەر شانی (والی)یە و دەبێت لە (بيت المال) یش خەرجی سوپاکە و موچەی سەربازەکانی دابین بکرێت.

٣ـ هەڵبژاردنی سەرکردە بۆ سوپاکانی هەرێمەکە لە دەستەلاتی (والی)یە و دەبێت گرنگی تایبەتی بە خۆیان و ماڵ و منداڵیان بدات کەوایان لیٚ بکات جگە لە جیهاد و گیانبازی لە پێناوی خواو پاراستنی ولات هیچ خەمێکی تریان نەبێت.

---

[1] نهج البلاغة شرح محمد عبده لا ٦١٠.

[2] نهج البلاغة شرح محمد عبده لا ٦١٣.

٤- دیاری کردنی سیاسەتی دەرەوە لە جەنگ و ئاشتی :

ئەمیری باوەڕداران لە ئامۆژگاریەکانی بۆ (مالیك الاشتر) ووتی: صولّح و ئاشتی ڕەدمەکەرەوە ئەگەر دوژمنەکەت خستی یە بەردەستت و ڕەزامەندی خوای تێدابوو، چونکە ئاشتی حەوانەوەیە بۆ سەربازەکانت و خەم وخەفەتت ناهێڵێ و ئاسایش بۆ ولاتەکەت دەستەبەر دەکات، و بەلاّم بەتەواوی وریابە لە دوژمنەکەت لەدوای صولّح چونکە لەوانەیە خۆی نزیك کردۆتەوە تا لەناکاودا پەنێکت پێدادەدات، و زۆر توندو تۆلّبە، و لەو کارەشدا گومانی چاکەش بە خراپ بزانە، و ئەگەر لەگەڵ دوژمنەکانتدا پەیمان و ڕێکەوتنت ئیمزا کرد، ئەو پەڕی بەوەفابە و پەیمانی خۆت بەپاکی بەرەسەر، و لەو پێناوەشدا گیانی خۆیشت داناوە گوێ مەدەرێ بۆ ئەوەی بەڵێنەکەت بەریتە سەر، و خەلّکی هیچ فەرزێك لەوە گەورەتر سەیر ناکەن ئەوەندەی پارێزگاری لەوەعد و پەیمان دەکەن ، وتەنانەت کافرو بێ باوەڕانیش عەهد و پەیمان دەبەنە سەر چونکە لەناو چوونی خۆیان لە غەدرو ناپاکیدا دەبینیەوە،و ناپاکی نەکەیت لە بەڵێنەکانتدا و فێڵ و فڕ نەکەیت لە ڕێککەوتنەکانتدا[١].

٥- پارێزگاری لە ئاسایشی ناوخۆ:

ئەمەش بە گرتنەوەی سیاسەتی ئاشتی خوازانە لەگەڵ میللەتەکەی خۆیدا، وەك ئەمیری باوەڕداران نامەی نارد بۆ هەندێ لە کاربەدەستەکانی و پێی ووتبوو:" هەندێ لە دەهقانەکانی ولاتەکەت سکالاّی ئەوەت دەکەن کە تۆ لەگەڵیاندا توندوتیژ و ڕەقیت و وشکیت و بەسوکیش سەیریان دەکەیت، ....دەی کەوای نەرم ونیانی بکەرە بەریان لەگەڵ کەمی توندو تیژی، لەنێوان هەڵسوکەوتی ڕەق و نەرمدا بژی لەگەڵیان ، و نزیك بوونەوە و نزیك کردنەوەیان تێکەڵ بکە لەگەڵ دوورکەوتنەوە و دور خستنەوەیان"[٢].

ئەو سیاسەتەش بەوە دێت هەر کاتێ ئاسایشی ناوخۆ کەوتە لەرزەو کەسانێکی ناوخۆ دەستیان دایە سەرپێچی و ئاژاوەنانەوە دەبێت بەشێوەیەکی ئاشتیانە بەرەو ڕووی کێشەکە بڕوات و بەنەرمی چارەسەری ئەو ئاژاوەیە بکات و هێزی بەکارنەهێنێت و زەبرو زەنگ نەنوێنێت بەرامبەر

---

[1] نهج البلاغة شرح محمد عبده ل٦٢٧.

[2] الولاية على البلدان (٢/ ٣٧)

میللەتەکەی ، وبە (مالك الاشتر) دەڵێت: هێزو دەستەلآتی خۆت بەهێز مەکە بە کوشتن و بڕین و خوێنی حەرام ، چونکە ئەوە لاوازی دەکات و لەناوی دەبات و نایهێڵێت[1] .

٦ـ دامەزراندنی دەزگای دادوەری لە هەرێمەکاندا:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) دەڵێت:" پاشان کەسانێك هەڵبژێرە بۆ حوکمڕانی و دادوەری کەلەلای خۆت باشترین کەسی میللەتەکەت بن، لەو کەسانەی کە گەورەیی مەسەلەکان نایانترسێنێت و ڕقەبەرایەتی کەس وای لێ ناکات کەلەسەر ڕای خۆی سوور بێت، و لەناو هەڵەدا بەردەوام نابێت، و خاوەخاو ناکات لەگەڕانەوە بۆلای حەق کاتێ بۆی دەرکەوێت، بۆ تەماح و دەستکەوتی دنیا نەڕوانێت، بەئەو پەڕی چارەسەر ڕازی بێت نەك بەکەم، و لەهەموویان زیاتر لەکارە گوماناویەکان خۆی بەدوور بگرێت(الشبهات) ، و لەهەموو کەس زیاتر دوای بەڵگە بکەوێت، کەمتر نیگەران بێت لە زۆری شکات کەران، لە هەمویان زیاتر بەئارام بێت لە پێناو ڕوونکردنەوەی مەسەلەکاندا، و لەهەمووان زیاتر سووربێت لەسەر دەربڕینی حوکمی کۆتایی، ولەو کەسانە بێت کە ناترسێت لە مەدحی مەدح کەران و هیچ دەستکەوتێکی دنیایی لەدەربڕینی حوکمی ڕاست و دروست لای نەدات، و ئەوەندە پارەو هاوکاری بدەرێ کە پێویستی بە خەڵکی نەبێت، تا بەو کارە دڵنیای بکەیت لەوەی لەلای تۆ پیاو لەناو ناچێت، و بەقوڵی بۆ ئەو مەسەلەیە بڕوانە"[2] .

لەم دەقەی بە نرخەی ئەمیری باوەڕدارانە ئەم خالآنەمان بۆ دەردەکەوێت:

١ـ دیاری کردنی قازی و دادوەر لە کارو ئەرکی (والی) ولآتە.

٢ـ لەسەر والی پێویستە مەرجی توندو تۆڵی هەبێت لە هەڵبژاردنی قازیەکانیدا.

٣ـ لەسەر والی پێویستە ئەوەندە چاودێری و کۆمەکی قازیەکان بکات تاوایان لێبکات پێویستیان بە یارمەتی و پارەو پوڵی خەڵك نەبێت[3] .

---

[1] نهج البلاغة شرح محمد عبده ل٦٢٧.

[2] شرح نهج البلاغة ل ٦١٥.

[3] الادارة و النظام الاداری ل ٢٥٨.

٧ـ خەرج كردنی پارەو سامان:

سەرچاوە دارایی یەكانی ویلاتەكانی ولاّتی ئیسلام : زەكـات ، خێـرو خێـرات، دەسـتكەوتی غەنیمەكان، ئەو سامانانەی بەبیّ شەڕ دەست دەكەوێت (الفیئ) و دەستكەوتی زەوی و زارەكان و شتی تر، كە دەخرێتە (بیت المـال)ی موسـلّمانان كـە بـەرزترین خەزێنەیـە ودارایـی ولاّتـی تێـدا هەلّدەگرێت، فەرمانبەری هەیە كەهەر سامانێكی بۆ بڕوات خێرا تۆماری دەكـات و هەرچـیش ی لیّ دەربچێت تۆماری دەكات. و (بیت المال) كارێكی زۆر گرنگی هەیە لە هەرێمە فیدراڵییەكاندا ـ اللامركزیـة ـ و ئەو پارەوسامانانەی كە لە سەرچاوە جیاجیا كانەوە دێتە خەزێنـەی موسـلّمانان لەو هەرێمانەدا هەموی خەرج دەكرێتەوە لە ئیش و كارو پێداویستی یەكانی هەرێمەكـەو موچـەی فەرمانبەر و دادوەر و سەربازەكانی لیّ دەدرێت و ئەوەی لەو پێداویستی یانە زیـاترە دەكرێـت بـە چاكسازی و بیناسازی و پردو نەخۆشخانەكان ، و ئەگـەر لـەوەش زیـاتر بـوو ڕەوانـەی پایتـەخت دەكرێت و دەنێردرێت بۆ خەلیفەی موسلّمانان.

لەو بارەیەوە عەلی (ﷺ) دەلّێت" الناس كلهم عیال علی الخراج و اهلـه " واتە خـەلّكی هـەموو بەتـەمای دەسـتكەوتەكانی زەوی و خەلّكـەكانی یـەتی . و هـەروەها هـانی موسـلّمانان دەدات كەبەتەنیا پشت بە (خراج) نەبەستن و بەلّكو خەراجیان بۆ ئاوەدان كردنەوەی ولاّت بوێت و جـوابی نارد بۆ (قرضە ی كوڕی كەعبی أنصاری) و پێی ووت: هەندیّ لە ئەهلی ـ ذمـة ـ باسـی ئـەوەیان كردووە كە كانیەكی گەورە هەبووە لەو ناوچەیەدا و بەلاّم پاشـتر پڕبۆتـەوەو داپۆشـراوە، دەی مـن دەمەوێت مەسروف لە پاككردنەوە و دەرخستنەوەیدا بكەیت چونكە خوا ئاگادارە ئاوەدان كردنەوە و پێشخستنی ولاّتم پێخۆشترە لەوەی پارەو سامانی خەراجم بۆبێتەوە والسلام "[1].

٨ـ دانانی فەرمانبەر و بەرپرسەكان لەلایەن (والی)یەكانەوە:

ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) زۆر جار (والی) یەكانی خۆی ئاگاداركردۆتەوە كـە بـەرپرس و فەرمانبەرەكانیان لەسەر بنەمای خۆشویستن و خزمایەتی و نزیكی هەلّنەبـژێرن بـەلّكو شـیاوی و بەتوانایی لەپاش تاقیكردنەوەی ورد.

---

[1] الولایة علی البلدان (٢/ ٣٧).

و دەڵێت" زۆر بەوردی سەیری هەلسوکەوتی فەرمانبەرەکانت بکەو تاقیان بکەرەوە، ونەکەی لەبەر خۆشەویستی و نزیکی ئەو کارە بکەیت چونکە ئەوە سەرتۆپەی ستەمکاری و ناپاکی یە، ئەوانەیان هەڵبژێرە کە خاوەن ئەزموونن و بەشەرمن، و لەبنەماڵەی پیاوچاکانن و مێژوویان هەبێت لە موسڵمانەتیدا، و ئەوانە ڕەوشتیان بەرزتر و مەبەستیان پاکترە و خۆیان زۆر بەرزدەگرت لە پارە خواردن و تەماح کاری، و زیاتر لە پاشەڕۆژی کارەکانیان دەترسن، و پاشان رزق و پارەی چاکیان بخەرە دەست بۆ ئەوەی پێداویستی خۆیانی بەباشی پێ تەواو بکەن لەلایەك، و لەلایەکی تریشەوە هەرگیز بیر لەوە ناکەنەوە دەست بەرن بۆ ئەو پارانەی لەبەردەستیاندایە، و قسەو بەڵگەیان پێ نایەڵێت کاتێ بیانەوێت ناپاکیت لەگەڵ بکەن و پارەبدزن.

پاشان ئیش و کاریان بەسەر بکەرەوە و چاودێریان بەسەرەوە دابنێ ـ بە نهێنی ـ لەو کەسانەی کە ڕاستگۆن و بەوەفان.

و پاشان سزایش دیاری دەکات بۆ ئەوانەی ناپاکی دەکەن لەگەڵ ئەو هەمووە گرنگی دان و موچەی باش و ڕێزی تەواو دا دزی و ناپاکیان کرد لێیان قبوڵ نەکەیت بەڵکو وەك پێیان دەڵێت: " ئەگەر یەکێك لەو فەرمانبەرانەت دەستی درێژ کرد بۆ دزی و ناپاکی و چاودێرە ڕاستگۆکانیشت ڕاپۆرتیان لەسەر بەرزکردنەوە بۆت و تەواو ڕاستی مەسەلەکەت بۆ دەرکەوت، لێدان و سزای گیانی دابەزێنە بۆی و ئەو بەرپرسیارێتی یەی کەپێت داوە و لێی بسەنەرەوە و پاشان لە پلەو مەقامێکی زۆر سوك و سەلیم دا دای بنێ تا حەیای بچێت"[1] .

ولە شوێنێکی تردا ڕودەکاتە والیەکانی و پێیان دەڵێت : باچاکە کارو دەستپاکەکان لەگەڵ خراپەکار و ناپاکەکان وەك یەك و بەیەك چاو سەیریان مەکە، چونکە ئەو کارە دەبێتە هۆی ئەوەی ئیتر ئەهلی چاکە لە چاکەکردن سارد ببنەوەو ئەهلی خراپەش بەردەوام بن لەسەر خراپەکاری خۆیان و هەریەکەیان چی شایستەیە لەگەڵیدا بیکە.

[1] شرح نهج البلاغة لا ٦١٦.

بەشی شەشەم

هەردوو جەنگی (جەمەل) و (صفین) و مەسەلەی تەحکیم:

خوای گەورە دەفەرمویّت ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)) سورة الحجرات ٩ـ ١٠.

واتە: هەرکاتیّ دوو کۆمەڵ لە باوەڕداران بوو بەشەڕیان، ئێوە صولْحیان بکەن، ئەگەر لایەکیان زوڵمی لەلاکەی ترکرد، ئێوەش شەڕ لەگەڵ ئەو لایەدا بکەن کە زوڵم دەکات تا دەیانگەڕێننەوە بۆلای ڕێبازی خوا، و ئەگەر گەڕایەوە ئێوەش دادپەروەرانە صولْحیان بکەن چونکە خوای گەورە ئاشتی خوازانی خۆش دەوێت.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە ئەوەیە کە (أنس ی کوڕی مالك) دەگێڕێتەوە کە بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووترا: چۆنە سەردانێکی عبداللە ی کوڕی ئوبەی بکەیت؟ فەرمووی : بابڕۆین بۆلای ، موسڵمانەکانیش لەگەڵیدا ڕۆیشتن و دایان بەلای زەویەکی کرێن و وشکەڵاندا و پێغەمبەرمان (ﷺ) بەسواری گوێدرێژێکەوە ، کاتیّ گەیشتە لای ووتی : کەمیّ لێم دووربکەرەوە بۆنی گوێدرێژەکەت ئازاری دام و ناڕەحەتی کردم!.

پیاوێکی ئەنصاریش زۆری پیّ ناخۆش بوو پێی ووت : وەڵلاهی بۆنی گوێدرێژی پێغەمبەری خوا لە بۆنی جەنابتان خۆشترە، و پیاوێکی خزمی (عبداللە)یش ئەو قسەیەی پیّ ناخۆش بوو، چەند پیاوێکی خزمی ئەنصاریەکەش پێیان ناخۆش بوو هاتنە وەڵام و دەستیان کرد بەشەڕو پێکدادان و بەنەعل و بۆکز و پالەدارخورما هاتن بەیەکدا، و وامان بۆ باس کراوە کە ئەو ئایەتەی سەرەوە لەسەر ئەم تێك ئالان و شەڕە هاتە خوارەوە[1].

ئایەتی ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا)) واتە: هەر کاتیّ دوو کۆمەڵ کە موسڵمانان بوو بە جەنگ و هەرایان پێویستە لەسەر دەستەڵات داران بەهێز بچنە نێوانیان و

[1] البخاری (٢٦٩١) ،مسلم ١٧٩٩.

نەهێڵن یەکتری قات و قڕبکەن، و هەروەك لەسەر پیاو ماقوڵ و پیاوچاکان و ئەهلی عیلم و دەستەی ئامۆژگار و بانگەوازکارانی ڕێگەی خوا،لە ڕێگەی ئامۆژگاری کردن و قسەی خێرو ڕەوانەوەی گومانەکان و یەك خستنەوەی ڕاو بۆچونەکانەوە ئاشتیان بکەنەوە...

هەرلەم ئایەتەشدا ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆی تێدایە کەلەوانەیە جەنگ و هەرا بکەوێتە ناو موسڵمانانەوە بەلاّم ئەگەر ڕووی دا ئەوە دەگمەنە و کەمە و ئەسڵ ئەوەیە کە موسڵمانان برایەتی و خۆشەویستی دەچڕن بۆیەکتری و فەرموودەکان ئاماژەی ئەوە دەکەن کە موسڵمانان دەبێت بۆ یەکتری وەك یەك لاشەوابن وبە ئازاری یەکەوە ئازار بچەژن.

و لە (صحیح)ی (البخاری)دا هاتووە لە (ابی بکرە) وە(ﷺ) دەڵێت:پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووتاری بۆدەداین ولەو کاتەدا حەسەنی کوڕی عەلی (ﷺ) لەگەڵیدا بووە، و جارێ سەیری ئەوی دەکرد و جارێکی تری سەیری خەلکەکەی دەکرد و دەیفەرموو ((ان ابنی هذا سید، ولعل الله تعالی أن یصلح به بین فیئتین عظیمتین من المسلمین))[1].

واتە: ئەم کوڕەم سەید و گەورەیە، و لەوانەیە خوای گەورە بیکاتە هۆی ئاشتبونەوەی دوو کۆمەڵی گەورەی ناو موسڵمانان، و (سبحان الله) هەروایش بوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەواڵی دا و حەسەن (ﷺ) بوو بە هۆی ئاشت بوونەوەی ئەهلی شام بە سەرۆکایەتی موعاویە و ئەهلی عێراق بەسەرۆکایەتی خەلیفە موسڵمانان، دوای ئەو جەنگە خوێناویانەی کەوتە نێوانیان، و گرنگ ئەوەیە خوای تەعالا صیفەتی باوەڕی لە هیچ لایەکیان نەکردۆتەوە و هەردولا بە باوەڕدار ناو دەبات و ئەمەش پێچەوانەی ڕای خەواریجەکانە کە خەلکی بە گوناهە گەورەکان کافر دەکەن و لە میللەتی موسڵمان دەیان کەنە دەرەوە.

ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) ناوکرۆکی ئەم ئایەتەی جێ بەجێ کرد لەگەڵ گەورە هاوەلاّنی وەك ـ طلحە و زوبێر(ﷺ) هاتن بەدەم هەنگاوە پڕلەئاشتی یەکەی عەلی، بەلاّم ـ ئەفسوس ـ تاقمەکەی (عبدالله ی کوڕی سەبەء) ئاگری شەڕەکەیان خۆش کرد لە نێوان هەردوولادا و لەشوێنی خۆیدا بەوردی باسی دەکەین (انشاء الله).

[1] البخاری ژ ٧١٠.

و عەلی(ﷺ) زۆر بەپەرۆشەوە بوو کە ئەو جەنگە نەخوازراوە لەنێوان ئەو و خەڵکی شامدا ڕوونەدات، و بۆ ئەو مەبەستەیش شمشێرەکەی لە خۆی کردەوە و تا دەستی بگات فڕێ ی دا، تا کار بکاتە سەر دڵی موعاویە(ﷺ) بێتەوە ژێر گوێڕایەڵی و ڕێگەی ئاشتی هەڵبژێرێت و یەکڕیزی خیلافەتی ئیسلامی بپارێزێت...بەڵام داخەکەم ـ موعاویە ـ لە ئیجتهادەکەیدا نەیپێکاو بەهەڵەدا چوو بەوەی بەردەوام داوای بکوژانی عثمانی کوڕی عەفانی دەکرد(ﷺ) و هەقیش لەلای ئەمیری باوەڕداران بوو، بۆیە جەنگ لە نێوانیاندا دەستی پێکرد.

وە ئایەتی (إنما المؤمنون أخوة) واتە تەنها موسڵمانان برای ڕاستەقینەی یەکترن و ئەم ئایەتە ـ بناغەی پەیوەندیەکانە ـ بەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) سیفەتی (باغی) واتە ستەم کاری دایە پاڵی ئەوانەی کە عەمماری کوڕی یاسر(ﷺ) شەهید دەکەن وەك فەرموویەتی " تقتل عماراً الفئة الباغية" و جەنگیش دژی هەڵگەڕاوە ـ باغی ـ فەرزی کیفایەیە و ئەگەر کەسانێك پێ ی هەستان لەسەر کەسانی تر دەکەوێت و لەسەر ئەو بنەمایە بوو کە هەندێ لە گەورە هاوەڵان وەك ـ ابن عمر و سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس و محمدی کوڕی مەسلەمە ـ(ﷺ) خۆیان بەدوور گرت لەو جەنگەو بەشداری هیچ لایەکیان نەکردو پاشتریش هەریەکەیان بیانوویەکیان بۆ عەلی هێنایەوە و ئەویش قبوڵی کرد لێیان.

لە ئاکامیشدا جەنگەکە کۆمەڵێ ئەحکامی شەرعی نوێ ی لێکەوتەوە وەك (تەحکیم)و(جەنگ دژی موسڵمانە باغی یەکان) و پاشانیش لەسەرکردنی تاجی ئاشت بوونەوە کە لەسەردەستی حەسەنی کوڕی عەلی کوڕی ئەبو طالیب(ﷺ) هاتە کایەوە.

جیّ باسی یەکەم

ڕووداوەکانی پێش جەنگی "جەمەل"

ئاژاوەی کوشتنی عوسمان (ﷺ) بوو بەهۆی هێنانی کۆمەڵێ ئاژاوەی تر بەدوای خۆیدا، و باڵی کێشا بوو بەسەر ڕووداوەکانی دواترداو زۆر هۆکار بوونە فاکتەری شەهیدکردنی عوسمانی کوڕی عەفان (ﷺ) لەوانە: ئەو خۆش گوزەرانی یەی ڕووی کردبووە کۆمەڵگەی ئیسلامی، و گۆڕانکاری یە کۆمەڵایەتی یەکانی ئەو سەردەمە و هاتنی عثمان ـ بەدوای عومەری کوڕی خطاب ـ دا، و بەجیّ هێشتنی شاری مەدینە لەلایەن گەورە هاوەڵانەوە، و دەمارگیری سەردەمی نەفامی، و وەستانی بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکان ـ الفتوحات ـ و تەماحی تەماح بازان، و پیلانی کینە بازان، و داڕێژانی نەخشەی ورد بۆ تاوانبارکردنی عثمان (ﷺ) و بەکارهێنانی هۆکاری بزوێنەری دڵی خەڵکی، و ڕۆڵی (عبدالله ی کوڕی سەبەء) لەو ئاژاوەیەدا،

خەڵکی زۆر زۆر عوسمانیان خۆش دەویست، لەبەر سیاسەتە جوانەکانی و پلەو مەقامی لەدڵی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) فەرموودەی زۆر لەسەر چاکی یەکانی و پێدانی دوو کچی خۆی پیّ ی و کە بەو بۆنەوە ناوی نرا ـ ذی النورین ـ و یەکێکە لەو گەورە هاوەڵانەی کە مـوژدەی بەهەشتیان پیّ درا لەماوەی ژیانی خۆیداو لەسەردەمی خیلافەتیدا زۆر زوڵم و ناهەقی پیّ کراوە لەلایەن هەندیّ لە گێرەشێوێنانەوە، و خۆ لەتواناشیدا هەبوو هەموویان لەناو بەرێت بەڵام دەستی بۆ نەبردن چونکە زۆر لەوە دەترسا کە یەکەم کەس بێت ببێتە هۆی ڕشتنی خوێنی ڕۆڵەکانی ئوممەتی محمد المصطفی (ﷺ) و سیاسەت و هەڵس و کەوتی عثمان (ﷺ) لەبەرامبەر گێرەشێوێنان و ئاژاوەکەدا بریتی بووە لە نەرم و نیانی و دادپەروەری و لەسەرخۆیی، و بەرگریشی لە هاوەڵان دەکرد کە دژی ئاژاوەگێڕان بجەنگن، و حەزی کردووە خۆی بکاتە قوربانی هەموو موسڵمانان، و بۆیە شەهیدکردنیشی بوو بەهۆی هێنانی کۆمەڵیّ فیتنەو ئاژاوە بەدوای خۆیدا،

بەڕاستی شەهیدکردنی عثمان (ﷺ) زۆر گەورەو گران بوو لەسەر دڵی موسڵمانان و کۆمەڵگەی ئیسلامی بەگشتی هەژاند، و خەڵکەکەی کرد بە دوو بەشەوە، و گەورەترین بەڵگە لەسەر بیّ

تاوانی و بەرائەتی عثمان هەڵوێستی هەموو هاوەڵان لەسەر بێ تاوانی و بێ گوناهی یەکەیەتی و هەموو لەسەر ئەوەن بەڵام هەریەکەو بەجۆرێك...

بەکورتی تیشك دەخەینە سەر ڕۆڵی (عبدالله ی کوڕی سبأ) لە هەڵگیرساندنی ئاژاوەکە بەگشتی:

یەکەم/ ئاسەواری سەبەئی لە هەڵگیرساندنی ئاژاوەکاندا:

١- سەبەئی یەکان ڕاستین یان خەیاڵین؟ ڕاستی عبدالله ی کوڕی سەبەء؟

هەمو زاناو نووسەرانی کۆن لەسەر ئەوەن و بێگومانن لەبوونی ئەم پیاوە جولەکەیە کە ناوی (عبدالله ی کوڕی سەبەء) بوو کە تۆوی فیتنەو ئاژاوەی لەناو موسڵماناندا چاند لەلایەکەوەو لەلایەکی ترەوە ویستی بدات لە کەسایەتی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرمان (ﷺ) کە نموونەی پاکی و ڕەوشت بەرزی و بەوەفایی و غیرەت بوون ـ و بەوە تاوانباریان بکات کە ئەوان بوون هۆکاری ئاژاوەکەو بەوەش لە پلەو مەقام و پاکی و وێنەی پڕشنگداری یان کەم بکاتەوە. هەموو کتێبە بڕواپێکراوەکانی لای ئەهلی سوننە و ئەهلی شیعە ناوی ئەم پیاوە خراپەکارە براوە، و هەندێ کەسی وەك زانای بەناوبانگ (الشعبی) دەربارەی (عبدالله) دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سەبەء کەسێکی درۆزنە.

(إبن تیمیە) دەڵێت: بنەمای (رافزە) پیاوێکی زەندیق ـ بێ باوەڕ ـ ی وەك عبدالله ی کوڕی سەبەء دروست کرد.[1] (إبن حجر)یش دەڵێت: (عبدالله ی کوڕی سەبەء) لە زیادەڕەوەکانی (زنادقە)یە ... شوێن کەوتەیشی هەبووە پێیان ووتوون (سەبەئی یەکان) و پەنا بەخوا — دیعایەی خوایەتی عەلی کوڕی ئەبو طالیبیان کردووە ... و عەلی لەسەردەمی خۆیدا بەئاگر سووتاندوونی[2].

(موقریزی) کە لەساڵی ٨٤٥ کۆچیدا ژیاوە دەڵێت (عبدالله ی کوڕی سەبەء) لەسەردەمی عەلیدا سێ شتی دەدا بەگوێی شوێن کەوتوانیدا کە ئەو سیانەش: پێغەمبەر وەسیەتی بۆ عەلی کردووە ببێتە جێ نشینی!، گەڕانەوەی ڕۆح بۆ دونیا!، تەناسوخ!.[3]

---

[1] مجموع الفتاوی (٤٨٣/٢٨).

[2] لسان المیزان، إبن حجر (٣٦٠/٣).

[3] المواعظ والاعتبار، مقریزی (٩/ ٢٥٦-٢٥٧) .

ئەگەر چاوێکیش بگێڕین بەسەرچاوە باوەڕپێکراوەکانی شیعەدا باسی (إبن سبأ) زۆر کراوە لەوانە: (الکشی) لە محمدی مەولەویەوە دەڵێت: سەعدی کوڕی عبداللە پێ ی ووتم: یعقوب ی کوڕە یەزید و محمدی کوڕی عیسی و علي کوڕی مهزیار لە فضالی کوڕی ئەیوبی ئەزدی یەوە، ئەویش لە (أنان) ی کوڕی (عثمان) ەوە دەڵێت: ((گوێم لێ بوو (أبا عبداللە) دەیووت: لەعنەتی خوا لە عبداللە ی کوڕی سەبەء بێت، ئەو بوو بانگەشەی خوایەتی ئەمیری باوەڕدارانی دەکرد، و ئەمیری باوەڕدارانیش بەندەیەکی گوێ ڕایەڵ بووە، وەیل و لەناوچوون بۆ ئەو کەسەی درۆمان بەدەمەوە هەڵدەبەستێت، و هەندێ کەس هەندێ شتمان دەدەنە پاڵ کە ئێمە نایدەینە پاڵی خۆمان و بە خوا ئێمە بەریئو دوورین لەو شتانەوە))[1]

و ئەم ڕیوایەتە لەلای شیعەکان لەلایەن سەنەدەوە (صحیح)ە.[2] و خاوەنی کتێبی (الخصال) دا (القمی) هەمان هەواڵی سەرەوەی هێناوە بەڵام بەسەنەدی خۆیەوە، و خاوەنی (روضات الجنات) لەسەر زمانی (الصادق المصدوق) باسی (إبن سبأ) ی کردووە ووتوویەتی: خوا لەعنەتی لە (إبن سبأ) کردووە لەسەر ئەوەی کە درۆو ساختە (تزویر) و ئاشکراکردنی نهێنی یەکان و تەئویلاتی کردووە[3].

و یەکەمین کەس کە گومانی دروست کرد لەبوونی (عبداللە ی کوڕی سبأ) دا ڕۆژهەڵاتناسە داخ لەدڵەکان بوون و هەندێکی کەمیان هەستان بە بڵاوکردنەوەی باسی نەبوونی عبداللە و ئیتر لەو ڕۆژە بەدوا شیعەکانی هاوچەرخیش باوەڕیان پێ کردن و دەستیان دایە گومان بڵاوکردنەوە دەربارەی بوونی (عبداللە) و لەئاکامدا هەندێکیان چوونە سەر ئەو بۆچوونە، بەڵام ئەوانە هیچ بەڵگەیەکی ڕاست و دروستی مێژووییان لەبەر دەستا نی یەوهەموو بەڵگەکانیان لەسەر بنەمای گومان دروست کردووە[4].

---

[1] رجال الكشي (١/٣٢٤).

[2] عبدالله بن سبا الحقيقة المجهولة/ للشيعي محمد بن على المعلم، لا ٣٠.

[3] عبدالله بن سبأ، سليمان العودة، لا ٦٢.

[4] تحقيق مواقف الصحابة (١/٣١٢).

٢- ڕۆڵی عبدالله ی کوڕی سەبەء لە جوڵاندنی ئاژاوەکەدا:

لەکۆتایی ساڵەکانی سەردەمی حەکمڕانی عوسمانی کوڕی عەفاندا (ﷺ) هەندێ تێکچوون و پشێوی ڕووی کردە کۆمەڵگەی ئیسلامی لەبەر ئەو هۆکارانەی کە پێشتر باسی هەندێکیمان کرد، و لەم کەش و هەوا ـ لێڵەدا ـ جولەکەکان ویستیان جوڵەیەك بکەن و جۆرە دەرکەوتنێکی ژێر بەژێریان هەبێت، بۆیە ئەو ئاژاوەیەیان بەهەل زانی کە ڕوی کردبووە پایتەختی ئیسلام و بەڕواڵەت موسڵمان بووبوون و بۆ پاراستنی گیانیان، یەکێ لەو کەسانە (عبدالله ی کوڕی سەبەء) بوو کە پێیان دەووت (إبن السوداء).

ئەم پیاوە لەڕاستیدا نابێت زۆر گەورە بکرێت و وەك دێوە زمە سەیری بکرێت وەك هەندێ زیادەڕەو ـ غالی ـ گەورەی دەکەن و باسی دەکەن، هەروەها ناشبێت بچووك بکرێتەوە و هەوڵی ئەوە بدرێت کە گومان دروست بکرێت لە بوونیدا یان ئەو ڕۆڵە قێزەونەی ئەو پێی هەستا بچووك بکرێتەوە، بەڵکو ئەو ڕۆڵەی ئەو بینی ترسناك ترین و زیانیەخش ترینیان بوو.

ئەم پیاوە زۆر فێڵبازو لێزان بووە لە لادانی ماناکانی قورئان لە مانا ڕاستەکانی یەوە بۆ تەئویلاتی نادروست کە قورئان لێیان بەری یە، بۆ نموونە دەڵێت: زۆر سەرسام دەبم لەو کەسانەی کە دان بەگەڕانەوەی عیسا دادەنێن جارێکی تر بۆ سەر زەوی کەچی باوەڕیان بەگەڕانەوەی پێغەمبەر محمد (ﷺ) نی یە جارێکی تر بۆ سەر زەوی! کەچی خوای گەورە دەفەرموێت ((إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ))"القصص/٨٥" و کەواتە محمد (ﷺ) لە عیسا شایانترە کە بگەڕێتەوە[1].

هەروەها ڕێگایەکی تری فێڵبازانەی گرتەبەر تا ئەوە بخاتە دڵی خەڵکی سادە و ساکارەوە کە عەلی ـ وەصی پێغەمبەری خوا بووە!! و بۆ سەلماندنی ئەو درۆیەی خۆی دەڵێت: هەموو پێغەمبەرێك خۆشەویستێکی هەبووە، و هەموو پێغەمبەرێکیش جێنشین و وەصی یەکی بۆ دوای مردنی دیاری کردووە، و عەلیش (ﷺ) وەصی پێغەمبەری خوا بووە، و کەواتە: محمد خاتەمی پێغەمبەرانەو عەلیش خاتەمی وەصی یەکانە[2].

---

[1] تاریخ الطبري (٣٤٧/٥).
[2] هەمان سەرچاوە.

کاتێ ئەو شتانەی ئاخنی یە مێشکی شوێنکەوتوانی، ئیتر چوو بۆ قۆناغی دووەم لەو نەخشەیەی کە کێشابووی، کە ئەویش یاخی بوونی خەڵکی بوو لەدژی عثمان (ﷺ) و ئەوەش یەکی دەگرتەوە لەگەڵ حەزو ئارەزووی هەندێ کەسدا و پێی ووتن: کێ لەوە ستەمکارترە کە وەسیەتی پێغەمبەر جێ بەجێ نەکات و عەلی کە وەصی پێغەمبەر بووە لای داوەو خۆی چۆتە شوێنی خەلیفە؟!.. وپاشان پێی ووتن: عثمان بەناهەق خیلافەتی بۆخۆی بچڕیوە و ئەمەش عەلی (ﷺ) کە وەصی پێغەمبەری خوایەو هەستن بیجولێنن .. و بەتانەو تەشەر لەئەمیرەکانتانەوە دەست پێ بکەن و لەشێوازی فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپەدا پێشانی خەڵکی بدەن و دڵی خەڵکی بۆ ئەم کارە ڕابکێشن و بانگیان بکەن بۆ ئەم کارە.

بۆ ئەم مەبەستە نەفەرەکانی خۆی بڵاوکردەوە بەناو شارەکانداو نامەی دەنارد بۆ ئەو کەسانەی لەسەر ئەو بۆچوونە بوون و ئەوانیش نامەیان بۆ ناردەوەو فەرمان بە چاکەو بەرگری لە خراپەیان دەردەخست لە ڕواڵەتدا، و پاشان نامەی دەنووسی بۆیان و تیایدا ناتەواوی و ستەمکاری و ناشیاوی والی و ئەمیرەکانی خۆیانی بۆ ڕون دەکردنەوە و ئەوانیش لەوێوە نامەیان بەهەمان جۆر دەناردەوە بۆ هاوڕێکانی تریان[1].

ئا بەو جۆرە خەڵکی هەر شارەو نامەیان دەنارد بۆ شارەکانی ترو تیایدا هەموویان دژی شاری مەدینە دەجوڵانەوەو هەموو سەرزەوی یان پڕکرد لەو قسانەو لەڕواڵەتدا بەنیازێکەوەو لەژێریشەوە نیازێکی تر، و خەڵکی شارەکان دەیان ووت: ئێمە زۆر باشترین لەوەی شارەکانی تر پێوەی دەناڵێنن..[2]

لەم دەقانەی سەرەوەدا شێوازی عبداللە ی کوڕی سەبەء بەجوانی ڕوون و ئاشکرایە، کە دەیویست دوو هاوەڵی مەزنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە بەرچاوی خەڵکەوە بدات بەگژی یەکدا، بەشێوەیەك یەکەمیانی کرد بە ماف خوراو و ستەم لێکراو کە عەلی بوو، دووەمیشیان کردبوو بە ستەمکارو پێشێلکەری ماف کە عثمان بوو!

---

[1] هەمان سەرچاوە (٥/٣٤٨).

[2] تحقيق مواقف الصحابة (١/٣٢٧).

پاشان هەوڵیدا خەڵکەکە لە ئەمیرەکانیان هەڵگەڕێنێتەوە و لەژێر پەردەی فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپەدا بەرامبەری بوەستن، بەتایبەتی لەشاری کەفەدا ـ تا وایان لێ هاتبوو لەبەر بچوکترین کێشە دەستیان دەدایە شۆڕش و یاخی بوون لەگەڵ والی یەکانیان،

سەرەتا لەلایەن دوو چینی کۆمەڵەوە ژەهری خۆی کردە ناو لەشی وولاتی گەورەی ئیسلام، یەکەمیان: چینی عەرەبە دەشتەکی یەکان کە زۆر سادەو سینە ساف بوون و خۆش بڕوا بوون و مادەیەکی خاو بوون بۆ جێ بەجێ کردنی پیلانەکەی.

دووەمیان: قورئان خوێنەکان ـ القراء ـ ئەوانەشی بەوە هەڵخەڵەتاند کە گوایە ئەم کارانەی ئەم پێیان دەڵێت بەشێکە لە فەرمان بەچاکەو بەرگری لە خراپە، و خەڵکانی تریش لەو کەسانەی ویست و ئاوات و مەبەستی تایبەتی خۆیان هەبوو، و دڵ و مێشکی پڕکردن لە پڕوپاگەندەی درۆ بەدەم خەلیفەی سێ یەمەوە (ﷺ)، بۆ نموونە گوایە عثمان (ﷺ) پارەو سامانی ڕشتووە بەسەر خزمەکانی خۆیدا لە (بيت المال) ی موسڵمانان و گوایە قەدەغەو شتی بۆ خۆی تەرخان کردووە و ئەمەو چەندان تانەی تر کە دڵ و دەروونی گێرەشێوێنانی پڕکرد دژی عثمان (ﷺ)ی بەری و بێ تاوان، و پاشان داوای دەکرد لەخەڵکی هەر هەرێمێك کە بەنامەو نوسراو کۆمەڵێ هەواڵ و ڕووداوی ناخۆش و دڵتەزێن بنێرن بۆ هەرێمەکانی تر، تا وای لێهات ئەهلی هەر هەرێمێك وای دەزانی حاڵەکە ئەمەنە خراپ بووە کە ئیتر لەوە خراپتر نابێت،

سودمەندی سەرەکی لەو بارو زروفە تەنها سەبەئی یەکان بووە، چونکە بەو قسە هەلەق و بەلەقانەوە لەلایەن خەلکە گشتی یەکەوە سودی باش دەگەیەنێت بە زیاتر گەرم کردنی بازاڕی گێرەشێوێنان و تێك دانی کۆمەڵگەی ئیسلامی[1].

عثمان ی کوڕی عەفان (ﷺ) هەستی کردبوو کە داوو تەڵەکە نانەوە لەناو هەرێمەکاندا سەری هەڵداوەو ئوممەت لەبەردەم نیازێکی خراپدایە، دەیووت: ((وەللاهی ئاشی ئاژاوە گێڕان لەکاردایە، دەی خۆشبەختی بۆ خۆمان ئەگەر کەسێك بمرێت پێش ئەوەی بیجوڵێنێت))[2].

---

[1] تاريخ الطبري (٥/ ٢٥٠).

[2] هەمان سەرچاوە (٥/ ٣٤٨).

ئەو شوێنەی کە زەویەکی لەبار بوو بۆ کارەکەی (عبداللە ی کوڕی سەبەء) میسری هەڵبـژاردبوو، و لەوێوە هەواڵەکانی خستە گەڕ دژی خەلیفە عثمان و هانی خەڵکی دەدا کـە بـڕۆن بـەرەو شـاری مەدینە و ئاژاوە هەڵگیرسێنن بە بیانووی ئەوەی کە عثمان بە ناڕەوا و بەناهەق خیلافەتی بۆخـۆی زەوت کردووە، و عـەلی (ﷺ) جێ گەی وەسیەتی پێغەمبەری خوا بووە و ئەو شایانترە[1]،

هەندێ قسەو ووتەی بەناوی هەندێ لە گەورە هاوەڵانەوە نووسی و بەناو عەرەبە دەشتەکی یەکاندا بڵاوی کردەوە و کاتێ هاتن بۆ مەدینە و لەگـەڵ ئـەو هاوەڵانـەدا دانیـشتن دەبیـنین شـتی وایـان نەووتووە و بەڵکو خۆیشیان لەو ووتانە بەری دەکرد[2].

و بینیشیان وا عثمان هـەموو مافـەکانی داوەو دیـاری کـردووە بـۆ هاوەڵـان، و بـەڵکو لەگەڵیان دانیشت و گفتوگۆی کردو درۆو بوختانی ئەو ووتانەی ئەوانی بۆ ڕوون کردنـەوەو هـەموو کارەکانی خۆی بۆ باس کردن کە لەبەر چ حیکمەتێك کردوویەتی.

تەنانەت یەکێ لە سەرکردەکانیان ـ مالك الأشتر ـ ووتـی: دەی لەوانەیـە ئەمـە فێـڵ و فـڕەو لـە خەلیفەو لە ئێوەش کرابێت.

هەموو مێژوونووسان و زانایان و فەرمودەناسان لەسەر ئەوەن کە پیاوێك بەناوی (إبن سبأ) وە دەرکەوتووەو کۆمەڵێ بۆچوون و بیرو باوەڕی چەوتی هێناوە لەناو موسڵمانانندا بڵاوی کردۆتەوە، تا ناکۆکی و جیاوازی بخاتە نێوان موسڵمانان و فەرمانڕەواو سەرکردەکانیان و لە ئاینەکەشیان دوریان بخاتەوە و کۆمـەڵێ فیتنەچی و گێرەشێوێنی دۆزیەوە و پێکـەوە کۆمەڵـەی (سـەبەئی) یـەکانی لێ پێك هێنان و بوونە یەکێ لە هۆکارە سەرەکی یەکانی شەهید کردنی عثمان (ﷺ).

دووەم/ جیاوازی هاوەڵان لە شێوازی داواکردنی تۆڵەی عثمان (ﷺ):

ئەو ناکۆکیانەی کەوتە نێوان عەلی و طلحە و زبیر و عائشە و نێـوان عـەلی و موعاویـە هۆکارەکەی ئەوە نەبوو کە عەلی شایستەی خیلافەت نی یەو یان هەقی خۆی نەبووە یان گلـەییان

---

[1] هەمان سەرچاوە (٦).

[2] أحداث وأحاديث الفتنة المهرج، لا ١٥٨.

هەبێت لە بەڕێوەبردنی کارەکانیدا، بەڵکو ئەمە لەلایەن هەموو لایەکەوە سەلمێنرابوو کە کەسی لەو باشتر لەناو هاوەڵاندا نەمابوون دوای سێ خەلیفە ڕاشیدەکەی پێش خۆی.

بەڵکو جیاوازیان لەشێوازی تۆڵەسەندنەوە لە بکوژانی عثمان (ﷺ) و عەلیش (ﷺ) وەك ئەوان سور بوو لەسەر تۆڵەسەندن لە ئەو گێرەشێوانەی هەستان بەتاوانی شەهیدکردنی عثمان و بڵاوکردنەوەی ئاژاوە لەناو هەرێمەکاندا..

بەڵکو عەلی (ﷺ) ئەوەندە جیاوازی هەموو لەنێوان ئەو و ئەواندا ئەوەبوو کە ئەوان دەیان ووت دەبێت بەزووترین کات و یەکەمین ئیشیش بێت لە ئیشەکانی خەلیفەی چوارەم کە هەستێت بەتۆڵە سەندنەوە لەو کەسانەی عثمانیان بەناڕەوا بەسەر قورئانەکەیدا شەهید کرد،

بەڵام عەلی (ﷺ) دەیفەرموو: پەلە مەکەن با بارو زروفەکە ئاسایی بکەینەوە و ئاشتی و ئارامی بگێڕینەوە بۆ هەرێمەکان و پاش ئەو کارانە یەك یەك دادگاییان دەکەین و تۆڵەیان لێ دەستەنینەوە.

سێ یەم/ زوبێرو طلحە و عائشە (ﷺ) بەرەو بەسرە دەڕۆن:

طلحە و زبیر (ﷺ) چوون بۆ مەککەو لەگەڵ دایکی باوەڕداران عائشەدا (رضي الله عنها) کۆبوونەوە، ئەم کۆبوونەوەیەش پاش چوار مانگ لە شەهیدکردنی عثمان (ﷺ) کرا، واتە لە ساڵی ٣٦ ی کۆچی، و لەگەڵ عائشەدا ڕێك کەوتن کە دەرچن، چونکە پاڵەپەستۆیەکی دەروونی زۆر ناڕەحەت کاریگەری زۆری کردبووە سەر ئەوانەی کە بەبەر چاویانەوە خەلیفەی موسڵمانان بە شتەمکارترین شێوە شەهید کرا لە ماڵەکەی خۆیدا، و هەستیان بەوە دەکرد کە تاوانێکی گەورەیان کردوەو خۆشبوونیشیان نی یە بەوە نەبێت کە هەموو هەوڵیان بخەنە کار بۆ تۆڵە سەندنەوەی لە بکوژانی.

هەرچەندە ئەوان لەبەر قسە نەشکاندنی عثمان بەرگریان لێ نەکرد کە خۆی دا بەکوشت لەپێناو ئەوەی کەس خوێنی خۆی لەسەر نەڕژێنێت بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا عائشە دەیووت: عثمان بەستەم و ناڕەوا کوژراوەو وەڵڵاهی داوای خوێنەکەی دەکەم[1].

---

[1] تاريخ الطبري (٥/٤٨٥).

طلحەیش دەیووت: ((من بەرامبەر عثمـان قەرزار بارم و تەوبەو پەشیمانیم بـەوە دەبێـت لـەپێناو سەندنەوەی خوێنی عثمان دا خوێنی خۆم بڕژێنم))[1]

و زبێریش ووتی: (با خەڵکی ڕاپەڕێنین بۆ سەندنەوەی ئەم خوێنە تـا نەفـەوتێت و بەفـەوتانی ئـەو خوێنە دەستەڵاتی خوا لەناوماندا بێ نرخ دەبێت، و ئەگـەر خـەڵکی وێنـەی ئـەو کەسـانە دەرس دانەدەن پێشەوایەك نامێنێت کە کوشتن نەیگرێتەوە)[2].

بەڵێ لەمکاڵ دەرچوون و نەیاندەزانی چ ئاکـامێکی نادیـار چـاوەڕوانیان دەکـات، و هەریەکـەیان لەماڵ دەرچوو نەیدەزانی ئایا دەگەڕێتەوە یان نا؟ و خێزان و منداڵـەکانیان بـەگریان و شـیوەنەوە ماڵئاواییان لێ کردن و شاری مەککە هیچ ڕۆژێکی وا گریاناوی بەسـەردا نـەهاتبوو کـە خـەڵکی هەموو بۆ ئیسلام و ئەو ڕۆژەی هاتۆتە پێش بۆی.

بۆچی لەمەککەوە دەستیان کرد بەدەرچوون؟

کۆمەڵێ هۆکار وای لێکردن کە لە مەککەوە بیر لەهۆکاری هاتنەدی ئەو داواکاری یـەیان بکەنەوە، لەوانە: (بنی أمية) لە مەدینەوە هەڵهاتن و لە مەککە گیرسانەوە، و لەوانە: عبـدالله ی کوڕی عامر کە ئەمیری عثمـان بـوو بەسـەر بەسـرەوەو لـەپاش گرتنـی بەسـرە لەلایـەن سـوپای موعاویەوە هەڵهات بۆ مەککەو هانی خەڵکی دەدا بۆ سەندنی تۆڵەی عثمـان و ئامادەیی خۆیشی پیشان دەدا بەهەموو هاوکاریەکی مادی و مەعنەوی.

لەوانە (یعلی) ی کوڕی (أمينه) پێش شەهیدبوونی عثمان لە یەمەنەوە بەسـوپاکەیەوە هـات بۆ هاوکاری خەلیفە، بەڵام کاتێ گەیشتە مەککە بیستبووی کە گێرەشـێوێنان عثمانیـان شـەهید کردووە و ئەو ئیتر لەوێ مایەوە کە چەك و وڵاخ و پێداویستی چاکی پێبوو،

پاش ئەم هۆکارانە هەموو لایەك ئامادە بوو بۆ دەرچـوون بـەڵام بـەرەو کـوێ دەرچـن؟ ئـەوە پرسیارێك بوو هەریەکەیان بەجۆرێك وەڵامی دایەوە، و عائشە (رضـي الله عنهـا) ووتـی: دەبێـت لەشاری مەدینەوە دەست پێ بکەین، و بۆچونێکی تر دەیووت: نا، با بەرەو شـام بـڕۆین و لەگـەڵ سوپاکەی موعاویەدا یەکبگرینەوە و پێکەوە بکوژانی عثمان بگرین و بیانکوژینەوە، و بەڵام پاش

---

[1] سير أعلام النبلاء (٣٤١/١).

[2] تاريخ الطبراني (٤٨٧/٥).

مشت و مڕێکی زۆر ڕایان هاتە سەر شاری بەسرە، چونکە بەسرە شارێکی زۆر گەورەیە و ئەوانەش کەمن و پێیان ناوێرن و هەروەك شام مسۆگەر بوو لەبەر بوونی موعاویە، و پاشان بەسرە دەستەڵاتی خەلیفەی بەسەرەوە لاوازبوو لەچاو شارەکانی تردا و دەتوانن لەوێ ئاواتەکانیان بهێننە دی[1].

مەبەستیشیان لەم دەرچوونە ڕوون و ئاشکرابوو، کە ئەویش تۆڵە سەندنەوە لە بکوژانی عثمان (ﷺ) و چاکسازی و دەرخستنی نالەباری ئەو کارەی گێرەشێوێنان کردیان بە عوسمان و خیلافەت، و هەروەها فەرمان بەچاکەو بەرگری لە خراپە بوو[2]،

و ئەمەش داواکردنی جێ بەجێ کردنی حەدێك بوو لە حدودەکانی خوا چونکە ئەگەر ئەوانە نەکوژرێنەوە ئیتر هەر کەسێك دوای ئەوان خیلافەتی بەدڵ نەبێت دێنە سەر پایتەخت و خەلیفە دەکوژن.

ئامانجیشیان لەدوای بەسرە چوونە ناو کوفە بوو کە لەو کاتەدا پایتەختی خیلافەت بوو، لەوێ بەئاسانی بکوژان کە لەناو سوپای عەلیدا (ﷺ) خۆیان حەشار دابوو بگیرێن و بکوژرێنەوە بەکەمترین قوربانی[3].

دەرچوون بەرەو بەسرە، ئامادەکردنی شاری بەسرە بۆ بەرەنگاری و تۆڵە سەندن و ئەو تووڕە بوونە جەماوەری یەی کە هاوەڵە بەرێزەکانی پێغەمبەری جوڵاند بۆ تۆڵە سەندن لە بکوژانی عثمان (ﷺ). شتێکی وا ئاسان نەبوو، وەك بڵێ ی کەسێکی ئاسایی کوژرابێت، بەڵکو سوپای بێ شومار کەوتە ڕێ بۆ تۆڵە سەندن و جێ بەجێ کردنی حەدێك لە حدودەکانی خوا کە کوشتنەوەی بکوژە، ئێ عثمان (ﷺ) خاوەنی پلەو مەقامێکی گەورە بوو لە دڵی موسڵمانانداا، یەکێك بوو لە هاوەڵە گیان لەسەر دەستەکانی پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) کوشتنی ئا بەوجۆرە و بەدەستی هەندێ هەرچی و پەرچی (أوباش) و گێرەشێوێن ـ غوغاء ـ شتێکی ئاسایی نەبوو.

---

1 دراسات في عهد النبوة، لا (٤١٨).

2 هەمان سەرچاوە، لا (٤١٩).

3 مقدمة إبن خلدون، لا ١٩١.

ئێ تیرۆرکردنی (عثمان) مانایەکی زۆر گەورەی هەبو کە ئەویش تیرۆرکردنی خیلافەتی ئیسلامی بوو کە لە ئیسلامدا خاوەنی شەرعی خوایە لە پارێزگاری لەئاین و کاروباری وولات[1].

زوبێرو طلحەو عائشە (ﷺ) بۆ شەڕ دەرنەچوون، بەلکو بۆ ئەوە دەرچوون کە ڕایەکی گشتی شەقامی ئیسلامی کۆبکەنەوە بۆ بەرەنگاربوونەوەو لەگەڵ تاقمەکەی سەبەئی یەکان کە بەهێز بوو بوون و گاڵتەیان پێ نەدەکرا، ئەمەش بە ڕوونکردنەوەو باس کردنی ئەو کارە نامرۆڤانەی کە گێرەشێوێنان کردیان،

ئیتر لای هاوەڵان ڕوون و ئاشکرابوو کە ئەو کەسانە هەستاون بەو کارە ناشایستەیە لەناو سوپاکەی عەلیدا و لە پلەو مەقامی بەرزدا خۆیان حەشارداوە و عەلیش (ﷺ) کە لەوان زیاتر حەزدەکات تۆڵە بۆ عثمان بسەنێت و حدودی خوا جێ بەجێ بکرێت بەلاّم دەیزانی ناتوانێت هەڵسێت بەوکارە لەگەڵ ئەو کەسانەداو ئێ پاشان زۆر دەترسا لەوەی بدەنەوە بەسەر مەدینەدا و قات و قڕی بکەن،دەیان ویست تەنانەت سوپاکەی عەلی (ﷺ) جگە لەگێرەشێوێنەکانی ناوی - هەموو بێنە سەر ئەو قەناعەتەی کە ئەمان بۆ مەبەستێکی پیرۆز و جێ بەجێ کردنی حدودی خوا - هاتوون و مەبەستیان شەڕ نی یە و نیازیان بە دژایەتی کردنی عەلی نیە (ﷺ)[2].

کاتێ عائشە (رضي الله عنها) گەیشتە شاری بەسرە، والی بەسرە لێ ی پرسی لەهۆی هاتنی بۆ ئەم شارە و لەوەلاّمدا عائشە (رضـی الله عنهـا) ووتـی: وەڵڵاهی کەسێکی وەك من بەنیەتێکی شاراوە وە نایەت، و نیازو هەواڵی خۆی لەکوڕەکانی ناشارێتەوە، گێرەشێوێنان لەهەرێمەکانەوە و لەهەرچی و پەرچی لەهۆزەکانەوە هاتن و دایان بەسەر حەرەمی پێغەمبەری خوادا و ئەوەی کردیان کردیان و نەفرەتی خوایان بەسەرخۆیاندا هێنا بەکوشتنی پێشەوای موسڵمانان بەبێ بەڵگەو بەبێ بەهانە، و خوێنی حەرامیان حەڵاڵ کرد، و دەی ئێمە بۆ ئەم مەبەستە بانگتان دەکەین کە لەسەر نێرو مێ و گەورەو بچووکی ئیسلام پێویستە فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپە بکەن[3].

---

[1] دور المرأة السياسي، لا ٣٩٤.

[2] تاريخ الطبري (٤٨٩/٥).

[3] الثقات لإبن حبان (٢٨٢/٢).

و عائیشه (رضي الله عنها) نامەی نارد بۆوالی کوفه که ـ أبو موسى الأشعري ـ بوو، لەوکاتـەدا و عەلی (ﷺ) دایناـبوو، بـۆی نوسـی: دەربـارەی کوشـتنی عثمـان ـ بـەناڕەوا ـ زانیاریـت پـێ گەیشتووە، و منیش لەبەر بەرژەوەندی خەڵکی لەماڵ دەرچـووم، و تـۆیش فـەرمان بـدە هـەموو سەربازانت بچنە ماڵەکانی خۆیان و بێ وەیی هەڵبژێرن تا ئەوکاتەی هەواڵی خۆشی چاك کردنەوەی کاروباری موسڵمانانیان پێ دەگات[1].

چەند مەسەلەیەکی گرنگ لەدەرچوونەکەی عائشەدا (رضي الله عنها):

١- ئایا لەم دەرچوونەیدا کەس زۆری لێ کردووە؟

یەعقوبی کە خاوەنی کتێبی (تأريخ اليعقوبي) یە وا گومـان دەبـات کـە زوبێـری کـوڕی عەوام (ﷺ) زۆری کردووە لە عائشە کە هەستێت بەم سەفەرە، و (الذهبي) یش ئاماژەیـەکی وای هەیە گوایە عبدالله ی کوڕی زوبێـر زۆری لێ کردبێـت، بـەڵام ئەگـەر بـەوردی بـەدوای ڕاسـتیدا بگەڕێیت، بۆت ڕوون دەبێتەوە ئەم قسانە هیچ کامیان ڕاست نین، چونکە ئەمان دوای (٤) مانگ دێن بۆ مەککەو مەسەلەکە دەخەنە بەردەستی عائشة (رضي الله عنها) بەڵام عائشە هەر لەیەکەم ساتی کارەساتەکەوە داوای خوێنی عثمـانی کـردووە و دەگێڕنـەوە یەکـسەر لەگـەڵ ڕووداوەکـەدا مەدینەی بەجێ هێشتووە و چووە بۆ مەککە، و لەوێ یەکسەر عبدالله ی کـوڕی عـامیر حضرمی پێگەیشتووە و پێ ی ووتووە: چی تۆی هێناوەتەوە (بۆ مەککە) ئەی دایکی بـاوەڕداران؟ ئـەویش لەوەڵامدا ووتی: بۆیە گەڕامەوە چونکە عثمان بە ستەم لێکراوی کوژراوە و هەرگیز وەزع ئاسـایی نابێتەوە تا ئەم گێرەشێوێنانە مابن، بۆیە ئیسلام سەربەرز بکـەن بـە سـەندنی تۆڵـە لـە بکـوژی عثمان، و عبدالله یەکەمین کەس بوو کە هات بەدەم داواکاریەکەیەوە[2].

کەواتـە طلحـە و زوبێـر لـە مەدینـە دەرنەچـوون مەگـەر دوای چـوار مـانگ لـە تێپـەڕبوونی کارەساتەکە[3].

---

[1] تاريخ الطبري، لا (٤٧٥).

[2] دور المرأة السياسي، لا ٣٨٤.

[3] هەمان سەرچاوە، لا ٣٨٤.

٢- ئایا عائشە ـ کێ ی لەگەڵدا بوو؟

ئەوانەی لەگەڵی دەرچوون کومەڵێك لە هاوەڵان بوون[1]، و عائشە لەو ئافرەتانە نەبووە کە بەزۆر و بەروگیری خەڵکی بداتە بەر و بیانیات بۆ بەسرە و هەموو ریوایەتەکان لەسەر ئەوەن کە سەرجەم دایکانی باوەڕداران پشتگیری بوون لەم هەنگاوەیدا و هەموو کەسێك بەکاملی سەربەستی خۆیەوە لەهەوڵە چاکسازیەکەیدا لەگەڵی بوون و ئەم ژمارەیەش کەم نەبوون و وەك طلحە و زوبێر دەڵێن: پیاو چاك و نەجیب زادکانی خەڵکی بەسرە دوای عائشە کەوتن[2].

تەنانەت ئەگەر کەسانی بەڕێز و موسڵمان و پیاو چاك نەبوونایە، ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) لەدوای جەنگی جەمەل لەسەر شەهیدەکانیان نەدەوەستاو دوعای لێخۆشبوونیان بۆ بکات و بەچاکە ناویان بەرێت[3]،

٣- ئایا دایکانی باوەڕدارانی لەگەڵدا بووە لەم کارەیدا؟

لەو ساڵەدا کە ئەو کارەساتە دڵتەزێنە ڕووی دا دایکانی باوەڕداران لە حەج بوون، و هەرکە خەبەرەکەیان بیست لەوێ مانەوە و نەگەڕانەوە، و چاوەڕوانیان دەکرد بزانن خەڵکی چی دەکەن و مەسەلەکە بەرەو کوێ دەڕوات

پاش ئەوەی بەیعەت درا بە ئەمیری باوەڕداران لە مەدینە، دەنگە دەنگی گێرەشێوێنی لە هەرێمەکانەوە لە سەرهەڵداندا بوو، ژمارەیەکی زۆر لە هاوەڵان شاری مەدینەی منەوەریان بەجێ هێشت و بەرەو مەکە گەڕانەوە، کەواتە مەککە کۆمەڵێکی زۆر لە هاوەڵانی پێغەمبەر و دایکانی باوەڕدارانی لێ بوو[4].

سەرجەم دایکانی باوەڕداران ڕازی بوون لەگەڵ عائشەدا بگەڕێنەوە بۆ مەدینەی پڕ نوورە بەڵام هەرکە ڕای عائشە و هاوەڵانی لە مەدینەوە گۆڕدرا بۆ بەسرە، سەرجەم دایکان ووتیان: ئێمە جگە لە مەدینە بۆ هیچ کوێ ناڕۆین[5].

---

[1] تاريخ الطبري، دور المرأة السياسي، لا ٣٨٥.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] البداية والنهاية (٧/٢٤١).

[4] هەمان سەرچاوە.

[5] تاريخ الطبري (٥/٤٨٧).

کەواتە ڕازی بوون بەکارەکەی و دەستخۆشیان لێ دکرد بەڵام لەوەدا جیاواز بوون کە ئەوان حەزیان دەکرد لە مەدینەوە ئەو کارە بکرێت و نەڕۆن بۆ عێراق. تەنانەت: دایکی باوەڕداران (حفصەی کچی عمر) ووتی من لەگەڵت دێم بەڵام عبداللە ی برای سوێندی لێ خوارد کە نابێت بڕۆیت و ئەویش داوای لێبوردنی کرد لە عائشە کە عبداللە ی برام ناهێڵێت بێم لەگەڵتدا[1].

٤- ڕای زانایان دەربارەی عائشە (رضي الله عنها):

هەموو زانایانی ئیسلام لەسەرئەوەن کە عائشە لەناو دایکانی باوەڕداراندا زاناترینیان بووە لەڕووی تەفسیر و شەرع و ڕیوایەتی فەرموودەوە[2].

عورەی کوڕی زوبێر دەڵێت: عائشە وای لێ هاتبوو کە کەسم نەدیوە وەك ئەو زانا بێت لە قورئانداو لە فەرزەکان و لەسوننەتدا و لەشیعردا و لەڕووداوەکانی عەرەب، و نەژادناسی .... دادپەروەری و پزیشکی دا)[3]

(شەعبی) بەسەرسوڕمانەوە باسی زانست و فیقهی عائشەی کردووە و پاشان ووتوویەتی: گومانی چی دەبەن بە پەروەردەکراوی دەستی پێغەمبەر؟!

و (عطاء) دەیووت: عائشە فیقهزانترین کەس بووە و لە ڕووداوە گشتی یەکانیشدا جوانترین ڕای هەبووە[4].

ئەحنەفی کوڕی قەیس کە یەکێکە لە ڕەوانبێژەکانی عەرەب دەڵێت: (گوێم گرتووە لە ووتاری ئەبو بەکر و عمر و عثمان و علي و خەلیفەکانی تریش، بەڵام نەمدیوە کەس وەك عائشە ووتار بدات و ووتە دەربڕێت)[5]

---

[1] سير أعلام النبلاء (٢/١٨٣).

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] سير أعلام النبلاء (٢/١٨٥).

[4] هەمان سەرچاوە (٢/١٨٣).

[5] مسند أحمد (٦/٩٧).

٥- تێپەڕبوونی عائشە (رضي الله عنها) بەلای ئاوی (حەوئەب) دا:

لە ڕیوایەتی صحیح دا هاتووە کە عائشە (رضي الله عنها) داویەتی بەلای ئاوی (الحوأب) دا، قەیسی کوڕی حازم دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەخێزانەکانی فەرموو: ((کیف بأحداکنّ تنبح عليها كلاب الحوأب))[1]

لەڕێگەی (شوعبە) وە ئەویش لە (أصیل)ەوە کە ووشەکان هی شوعبەن دەڵێت: (عائشە کاتێك تێپەڕی بەلای ئاوی (حەوئەب) دا گوێ ی لە وەڕەی سەگ بوو، ووتی: وا ئەزانم بگەڕێمەوە باشە، چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرمووین: ((ایتکن تنبح علیها کلاب الحوأب)) واتە: کامتانن کە سەگی حەوئەب لێ ی دەوەڕێت؟، زوبێریش پێ ی ووت: ئایا دەگەڕێیتەوە؟ نا بەڵکو خوای گەورە بەبۆنەی تۆوە ئاشتی بخاتە نێوان موسڵمانان)[2].

٦- ئەو کارانە چی بوون لە بەسرە کردیان؟

هەرکە ئەو سێ کەسە کە ـ زوبێر و طلحە و عائشە ـ (رضي الله عنهم) گەیشتنە بەسرە لەناوچەی (خربیە) نیشتەجێ بوون، و لەوێوە جوابیان نارد بۆ پیاو ماقول و ناودارو سەرۆك هۆزەکان و داوای هاوکارییان لێ دەکردن لە مەسەلەی سەندنەوەی تۆڵە لە بکوژانی عثمان (رضي الله عنه)، و زۆرێك لەخەڵکی بەسرە و شارەکانی تریش حەزیان دەکرد لەوەی تۆڵە بۆ خەلیفەی موسڵمانان بکرێتەوە، بەڵام هەندێ لەوانە وایان بەچاك دەزانی ئەو کارە بدرێتە دەستی خەلیفە و ئەو بەو کارە گرانە هەستێت، و سەربەخۆ هەستان بە ئاوا کارێکی ترسناك بەبێ ڕەزامەندیێ خەلیفە بەسەرپێچی دادەنرێت،

بەڵام لەلایەکی ترەوە خەڵکەکە دەیانبینی کە کۆمەڵێ هاوەڵی پێغەمبەری خوا (ﷺ) داوای ئەو کارە دەکەن کە موژدەی بەهەشتیان پێ دراوە و ئەندامانی شوران و دایکی باوڕداران خاتوو عائشەیان لەگەڵە ـ خۆشەویستەکەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، و تێگەیشتوو و زاناترین

---

[1] خلافة علي بن أبي طالب، ل ١٣٣.

[2] طبقات إبن سعد (٥/٤٥٦).

ئافرەتی هاوەڵان، و لەلایەکی تریشەوە داواکاریەکەیان شتێکی جوان و ڕۆشنەو یەك کەس لە هاوەڵان لارییان لێ ی نی یە.

و زوبیر (ﷺ) نامەی نارد بۆ (أحنف) ی کوڕی (قیس) التمیمی کە سەرۆك هۆزی تەمیم بوو، هەموویان لەقسەی دەرنەچوون و داوای لێ کرد پشتیان بگرێت لە داواکردنی خوێنی عثمان و تۆڵە سەندنەوە لە بکوژانی، و ئەحنەف خۆی باسی ئەو کاتە ناخۆشەمان بۆ دەکات و دەڵێت: ترسناکترین داواکاری بوو تا ئەو ساتە وەختە لەمن کرابێت، : پشت هەڵکردن لەو کەسانەی کە دایکی باوەڕداران عائشە و خۆشەویستەکەی پێغەمبەرمان (ﷺ) یان لەگەڵدایە زۆر ناڕەحەت و ئەستەمە[1]،

بەڵام لەبەرئەوەی جورئەتی نەکرد خوێنی موسڵمان بەدەستی موسڵمان بڕژێنێت، بۆیە وای بەباش زانی نەچێتە سەر هیچ لایەك و خۆی و (٦) هەزار لە هۆزەکەی دوورەپەرێز بوون لەو جەنگە، بەڵام کۆمەڵە کەسانێکی زۆر لە هۆزەکەی بەگوێیان نەکرد و ڕۆیشتنە ناو سوپاکەی عائشەوە[2].

تا وای لێ هات وەك زوهەری دەڵێت: (زۆرینەی خەڵکی بەسرە چوون بەدەم داواکاریەکانیانەوە)

٧- کوژرانی (حەکیم ی کوڕی جەبەلە) و گێرەشێوێنانی هاوڕێ ی:

دوای ئەوەی عائشە (رضي الله عنها) وتارێکی دا بۆ خەڵکی بەسرە، حەکیم ی کوڕی جەبەلە دەستی دایە شمشێرو دەستی کرد بەشەڕ لەگەڵ هاوڕێکانی طلحە و زوبیر و عائشە (ﷺ) و ئەوانیش دەستیان دایە ڕمەکانیان بەڵام نەیان دەوەشاند،

بەڵام حەکیم و تاقمەکەی هەر وازیان نەهێناو بەردەوام ئەسپەکانیان تاو دەدا و شەریان پێ دەفرۆشتن و طلحە و عائشەیش دەستیان نەدەچوو شەڕکردن مەگەر زۆر ناچاربوون و بەرگریان لە گیانی خۆیان کرد[3]،

---

[1] مصنف عبدالرزاق (٥/٤٥٦).

[2] تاريخ الطبري (٥/٤٩٤).

[3] هەمان سەرچاوە (٥/٤٩٥).

و حەکیم ی ـ نەگبەت ـ هەر ورزنگی دەدا لە ئەسپەکەی و بەرەو پێش هێرشی دەبرد بۆیان، و لەگەڵ ئەوەشدا عائشە لەجێ ی خۆی وەستابوو ـ خەڵکی هاندەدا لەسەر شەڕنەکردن و دەست نەکردنەوە، و داوای لە هاوڕێکانی دەکرد کە دوور کەونەوە لێیان و مەچنە ڕێگەیان و ئا بەم شێوەیە مانەوە تا شەو داهات و لەیەك دوورکەوتنەوە.

لەبەیانی ڕۆژی داهاتوودا دیسان حەکیم هاتەوە و ڕمێکی درێژی بەدەستەوە بوو بەدەم خۆیەوە قسەی بە عائشە دەووت و بەرەو عائشە دەڕۆیشت و هەرکەسێ، هەر ژنێك یان پیاوێك پێ ی بگوتایە قسە بە عائشە مەڵێ، هەڵدەگەڕایەوە بۆی و دەیکوشت[1].

ئیتر لەوێدا خۆیان بۆ پێنەگیرا و ووتیان بە حەکیم: ئەرێ تۆ چیت؟ دوێنێ ئەوەی کردت کردت و کەس وەڵامی نەدایتەوە، کەچی ئەمڕۆ خراپتر لەدوێنێ هاتوویتەوە، دەی وەڵلاهی وازت لێ ناهێنین تا خوا تۆڵەت لێ دەکاتەوە. بەڵام گەڕانەوەو وازیان لێ هێناو دەستیان نەچووە خوێنی.

بۆیە حەکیم لەگەڵ تاقمەگێرەشێوێنەکەیدا کە کاتی خۆی دایان بەسەر مەدینە داو عثمانیان بەنارەوا و زوڵم شەهید کردبوو کۆبوونەوە و بۆیان دەرکەوت کە کەشف بوون و مانەوەیان لەبەسرەدا نەماوە و بۆی دەرچوون لە ڕێگا گەیشتن بە هاوڕێکانی عائشە، و شەڕێکی قورسیان پێکەوە کرد[2].

بانگەواز کەری عائشەیش بانگی لێوە دەکردن و دەیوت: دەست هەڵگرن لە جەنگ بەڵام ئەو گێرە شێوێنانە گوێیان نەدەدا بە بانگەکە و بەردەوام بوون.

تا بهاتایە زیاتر شەڕەکەیان گەرم دەکرد و عائشە (رضی الله عنها) هاواری کرد: شەڕنەکەن لەگەڵ کەس تا شەڕتان لەگەڵدا نەکرێت...

بەڵام طلحە و زوبێر(ﷺ) بۆیان دەرکەوت کەئەم تاقمە بێ شەرمانە شمشێر لەبرای موسڵمانی خۆیان هەڵدەکێشن و خۆیان لەکەس لانادەن و خوێنی موسڵمان ڕشتن لەلایان حورمەتی نییە!.. و ئامانجیان هەڵگیرساندنی جەنگەو بەس.

---

[1] تاريخ الطبري (٥/ ٤٩٩).

[2] تاريخ الطبري (٥/ ٤٩٩).

بۆیە هەردووکیان بەیەکدەنگ ووتیان: سوپاس بۆ ئەو خوایەی گەیاندنی بە بکوژانی عثمان کە خەلکی بەسرەن و خوایە گیان دنکیان بە زیندوویی دەرنەکەویت، و ئەمرۆ تۆڵەی عثمانیان لێ بکەیتەوە، دەستیان کرد بەجەنگ لەگەلّیان و ئەو نەگبەتانە زۆر بەڕاستیان بوو، پیس دەجەنگان!

بۆیە بانگیان کردن : ئەوەی لە بکوژانی عثمان نی یە باواز لە شەڕ بهێنی لەگەلّمان، چونکە ئێمە تەنها مەبەستمان ئەو کەسانەن خوێنی عثمانیان بەناهەق ڕشت، و ئێمە لەگەلّ کەستان دەست پێشخەری ناکەین، بەلاّم ئەوان زۆر ترسناکانە دەجەنگان لەگەلّیان![1]

ولەئاکامدا هەمویان کوژران و تەنها یەك کەسیان نەبێت کە هەلّهات و بەو شێوەیە بەسرە پاك کرایەوە لە گێرە شێوێنان و بکوژانی خەلیفەی سێ یەمی پێغەمبەری خوا(ﷺ) .

طلحە و زوبێر پێکەوە هاواریان کرد: کێ ی ترتان لە هۆزەکان لەناو ئەو تاقمەدا بوون کە هاتن و دایان بەسەر شارەکەی پێغەمبەری خوادا(ﷺ) با بێتە پێشەوە[2]. ئەو گێرە شێوێن و نەفامانەی ـ وەك عائشە وەسفیان دەکات ـ کە هیچ چارێکیان نەمابوو جگە لە تۆلّە لێ سەندنەوەیان بەیانیەکی زوو ویستیان بدەن بەسەر چادرەکەی عائشەدا و تیرۆری بکەن بەلاّم خوای گەورە بەکۆمەلّی لە موسلّمانان کە بەچوار دەوریدا پارێزگاریان دەکرد پاراستی، هەرچەندە ئەوەندە نزیك بوونەوە تا گەیشتنە بەردەرگای چادرەکەی و شەڕ دەستی پێکرد و هەمویان کوژران و تاقیان دەرنەچوون.[3]

لەئاکامدا سوپاکەی عائشە (رضی الله عنها) خواردن و پێداویستی یان لێبڕا ـ چونکە لەمیوانداری کەسدا نەبوون ـ بۆیە هێرشیان برد بۆ خانووی حوکم کەوالی لەوێ (ولاّتەوانی) دەکرد و دەستیان گرت بەسەریدا و والیان گرت و دەستیشیان گرت بەسەر (بیت المال)داو بەتەواوەتی بەسرەیان بۆیەکلایی بویەوە و نزیکەی (٧٠) کەس لەوانەیان کوشت کە دابویان بەسەر مەدینەدا و بەناڕەوا عثمانیان شەهید کرد بوو بەسەرۆکایەتی سەرگەورەکەیان (حەکیم ی کوڕی جەبەلە) و

[1] هەمان سەرچاوە (٥/١٠٥).

[2] هەمان سەرچاوە (٥/ ١٠٥).

[3] انساب الاشراف (٩٣/٢) بسند حسن .

هەموو خەڵکی بەیعەتیان دا بەزوبێر کە ببێتە ئەمیر و سەرکردەی سوپاو کاری جەنگ بەرێت بەرێوە[1].

٨ـ نامەی عائشە (رضی الله عنها) بۆ هەموو هەرێمەکان:

بۆئەوەی کەس بەهەڵە تێنەگات و ڕای گشتی دروست نەبێت دژی عائشە و ئەم جەنگەی بەسرە، دەستی کرد بەناردنی نامە بۆ شام و کوفە و یەمامە و مەدینەو تیایدا مەسەلەکەی بۆ ڕۆشن دەکردنەوە کە بەچ شێوەیەك شەڕ دروست بووە و کە خواستی ئەوانی لەسەر نەبووە: بۆ شامی یەکانی نووسی " ئێمە لەماڵ دەرچووین تا شەڕ بنەبڕبکەین قورئانەکەی خوای ـ عزو جل ـ ئیش پێ بکەین ئەو فەرمانەی خوا ـ قصاص ـ جێ بەجێ بکرێت بەسەر هەمواندا گەورە و بچوك و زۆرکەم و نزم و بەرز، تا خوای گەورە خۆی حوکمیان بکات،

بۆ ئەو مەسەلە لە هەموو پیاو چاك و نەجیب زادەکانی بەسرە بەیعتیان پێ داین، کەچی پیاو خراپ و تاوانبارەکانی ناو شار بەرامبەرمان وەستان و شمشێریان لێ هەڵکێشاین ، و دەیان ووت: دایکی باوەڕداران دەگرین و دەیکەینە بارمتە ئەگەر هەوڵ بدات هەق ڕۆشن ببێتەوە! ، و خوای گەورەیش بواری پێدان و موسڵمانان جار لەدوای جار هەر خۆیان لێ لادەدان ، تا هەر کۆڵیان نەدا و هەر بەزۆر هێنایینیانە شەڕ لە ئاکامدا بکوژانی عثمان لە خەڵکی بەسرە هەموویان کوژران جگە لە (حورقوس) نەبێت کە خوای (عزوجل) تۆڵەیش لەو دەکاتەوە[2].

چوارەم/ ئەمیری باوەڕداران پایتەخت دەگوێزێتەوە بۆ کوفە:

مەدینەی پڕ نوور جۆرە هەیبەتێکی خۆی هەبوو لە دڵی باوەڕداراندا و هەموو هەرێمەکانی تر، بە چاوێکی قورسەوە دەیانڕوانی یە ئەو شارە لەبەرئەوەی کە دروست بوونی یەکەمین دەوڵەتی ئیسلامی و بوونی قەبری پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەوێ .

---

[1] تاريخ الطبری (٥/ ٥٠١).

[2] الثقات لابن حبان (٢/ ٢٨٣).

بەلاَم ئەميری باوەڕداران (ﷺ) گوێ بە ئامۆژگاری و لالاَنـەوەی هـاوەلاَنی پێغەمبـەری خـوا نەدا کە ڕجایان لێکرد مـەدینە بەجێ نەهێلێت و نەڕوات بۆ جێ یەکی تر، بەلاَم ئـەو بەپێویـستی زانی لەبەر هەندێ هۆکار لەوانە، تا لەنزیکەوە موعاویـە(ﷺ) ببینێـت و بزانێـت چـی دەوێـت و دەیەوێت چی بکات[١].

هەروەك وای دەبینی کەچی تر مـەدینەی پایتەخت ئـەو جـۆرە توانایـەی نـەماوە کەهەنـدێ لـە هەرێمەکان هەیانە لەوانە بوونی سامانێکی زۆر و جەنگاوەرێکی بێ شومار لە عێراقدا هـەبوون[٢]. هەرچەندە عەلی کوڕی ئەبو طالیب(ﷺ) کەسێکی کەللە ڕەق نەبوو کە قسە هەر قسەی خۆی بێت و گوێ بـۆ ئامۆژگـاری دۆسـتانەی کـەس نـەبێت، ئـەوە ((ئـەبوو ئـەیوبی ئەنـصاری یـە(ﷺ)) ئامۆژگاری عەلی دەکات کە لەمەدینە دەرنەچێت و چونکە مەدینە کۆچگای پێغەمبەری خوایە و قەبرەکەی لەوێ یەو مادەی خاوی ئیسلام عـەلی یـە، و خـۆت لێرەبـە و بـاوالی و بەرپرسـەکانت هەرێمەکان بەرن بەڕێوە، و ئەو کاتە هەر کەسێك دژایەتیت بکات بەو هەرێمانـە جـەنگی لەگـەلاَ دەکەیت و ئەگەر ناچاری دەرچونیش بـووت ئـەوا بیـانووت هەیـە و کـەس لێـت دواناکـەوێت، و خەلیفەی باوەڕدارانیش (ﷺ) ماوەیەك بە قسەی ئەم هاوەلە بەڕێزەی پێغەمبەری خوای کرد[٣].

بەلاَم دواتر هەندێ ڕووداوی نوێ هاتنە ئاراوە وایان لەعەلی کرد خۆی کۆبکاتەوە و بـەرەو عێراق بکەوێتە ڕێ و بڕیاری دا بەرەو کوفە بچێت تا لەشامەوە نزیك بێت و داوای کرد لە خەلکی مەدینە کە هەموویان لەگەلی بچن بەلاَم ئەوان خۆیان دواخست و سستیان نواند و ووتیان نـەخێر، وەللاهی هێـشتا ڕۆشـن نـی یـە دەبێـت چـی بکـەین و دەبێـت خۆمـان بگـرین چـونکە ئـاژاوە هەربەردەوامە و ماوەتەوە.

زۆری لە هاوەلاَن (ﷺ) چوونە مالەکانی خۆیان و دەرگایـان داخـست کـە زۆربـەیان بەشـدارانی جەنگی بەدر بوون لە مالَ نەهاتنە دەرەوە مەگەر بۆ گۆڕەکەیان[٤].

---

[1] الانصار في العصر الراشدي لا(١٦١).

[2] هەمان سەرچاوە لا ١٦١.

[3] البداية والنهاية لا (١٦٤).

[4] تاريخ الاسلام في عهد الخلفاء الراشدين.

بەڕادەیەك خەمبار بوون کە ئەبو حەمیدی (الساعدی) ئەنصاری کە یەکێکە لە بەشدارانی بەدر لەدوای شەهید کردنی عثمان (ﷺ) ووتی:" پەروەردگارم مەرج بێت پێکەنین لەخۆم حەرام بکەم تا دەگەمەوە لات"[1]،

و ئەو هاوەڵە بەڕێزانە زۆر ئەترسان لەوەی ئەگەر لەگەڵ عەلیدا دەربچن بۆ عێراق مانای وایە بەدەستی خۆیان بەرەو زۆنگاوی (فیتنە) و ئاژاوەکە دەڕۆن و ڕەنجی چەند ساڵە جیهادیان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بەبادا دەچێت و بەجوانی نامێنێتەوە بۆ قیامەتیان[2]. هەندێکی زۆر کەمیان بەشداریان کرد لەسوپاکەی عەلیدا(ﷺ) و تەنانەت شەعبی دەڵێت: تەنها چوار کەس لە هاوەڵانی بەشداری جەنگی جەمەلیان کرد کە ـ عەلی و عمار و طلحە و زوبێر ـ بوون و هەر کەسێ پێنجەم بهێنێ ئەوە مانای وایە من درۆزنم[3].

لەو ژمارە زۆرەی هاوەڵان کە لە (١٠) هەزار کەس زیاتر بوون، چەند کەسێکی کەمیان لەگەڵ عەلیدا بەڕێ کەوتن بۆ عێراق و بەڵکو زۆربەی ئەوکەسانەی بەشداری جەنگی جەمەلیان کرد کوفەیی و بەسرەیی بوون و ئەگەر هاوەڵانی تێدا بوبێت سەرچاوەکان ئاماژەیان بۆ شەهید و بریندار و ووتە و ئامۆژگاریەکانی ناو چەنگیان دەکرد و ڕێنموونی جەنگاوەرانیان دەکرد و وەك عادەتی خۆیان[4].

- عبدالله ی کوڕی سەلام(ﷺ) ئامۆژگاری ئەمیری باوەڕداران دەکات:
- عبدالله ی کوڕی سەلام(ﷺ) یەکێك بوو لە هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) داوای کرد لە عەلی(ﷺ) کە لەشاری مەدینە دەرنەچێت و نەڕوات بۆ عێراق و پێی ووت: ئەترسم مێشی شمشێر تێت بدات و ئەگەر ئەم مینبەرەی پێغەمبەری خوا بەجێ بهێڵیت جارێکی تر نەگەڕێیتەوە بۆلای.

عەلی (ﷺ) ئەم شتانەی دەزانی بۆیە ووتی : وەڵلاهی پێغەمبەری خوا ئەم شتانەی بۆ باس کردووم، بەڵام ئەوانەی لەگەڵ عەلیدا بوون لە کوفی و بەسریەکان زۆر لە ئیسلام حاڵی نەبوون

---

[1] الانصاری في العصر الراشدی لا ١٦٤.

[2] تاریخ ابن خیاط لا ١٦.

[3] الاصناف في ما وقع من تاریخ العصر الراشدی من الخلاف لا ٣٨٨.

[4] مسند ابی یعلی (٣٨١/١).

و خوێنی موسڵمان لەلایان شتێکی ئاسایی بووە، دیار بوو هـاوەڵانی پێغەمبـەریان لەگەڵدانـەبوو ئەگینا چۆن دەیان ووت بە (ابو الحسن): ڕێگامان بدە با بیکوژین!! ئەمیری باوەڕدارانیش دەیووت: شتی وانەکەن عبدالله ی کوڕی سەلام پیاوێکی زۆر صالح و چاکە.

*** ئامۆژگاری حەسەن(ﷺ) بۆ باوکی:**

حەسەن (ﷺ) ڕۆیشت بۆ(الربـذة) کە سوپاکەی باوکی لەوێ بوون و لـەوێ سـەربازگەیان دروست کردبوو، و لەگەڵ نزیکی (٢٠٠) کەس لە موسڵمانان چوون بۆ لایان، و لەوێ حەسەن(ﷺ) چوو بۆ لای باوکی و بەچاوی پڕ بەگریان و فرمێسکەوە پێی ووت: هەرچیم پێ ووتیـت گوێـت بـۆ نەگرتم، سبەینێ لەجێ یەکی وادا بێ کەس کوژدەکرێیت و کەسێ نییە بە چواردەورتدا و بـەرگریت لێ بکات.

عەلی یش(ﷺ) پێی ووت: هێشتا هەر وەك منداڵ دەگریت، تۆ چـیت پـێ ووتـوم و مـن بەقسەم نەکردبیت؟ حەسەن ووتی: پێم وتیت لەو ڕۆژەی عثمانی تێدا کوژرا تۆ لەمەدینە مەبە بـا کاتێ عثمان دەکوژرێت تۆ لەوێ نەبیت و پاش کوشتنیـشی ووتم: بەیعەتـە دوا بخـە تـا نوێنـەری هەرێمەکان دێن و بەیعەتت پێ دەدەن و پاشان ووتم : تـۆ خـۆت مەگلێنـە بـەو کـارەی (طلحـە و زوبێر) دەیکەن و لەماڵ دانیشە و بەرامبەریان مەوەستە، با خراپەکاری و ئاژاوە لە خەڵکی تـرەوە سەرهەڵبدات، و لەهەموو ئەوانەدا گوێت بۆ نەگرتم .

ئەمیری باوەڕدارانیش (ﷺ) لەوەڵامدا ووتی: ئێ ی کـوڕی خـۆم، ئـەوەی کـە دەیڵێـت (خۆزگە لەکاتی شەهید کردنی عثمانـدا تـۆش لەمەدینـە نەمایتایـە)، دەی وەڵڵاهـی ئـەو چـۆن ئابڵوقە درابوو، ئێمەش هەربەو شێوە ئابڵوقەدرابووین، و ئەوەشی دەڵێیت با چـاوەڕوانت بکردایـە تا هەرێمەکان (الامصار) دەهاتن و بەیعەتیان پێ بدایتایە، من ئـەوەم نـەکرد چـونکە ئـەم کـارە لەدەستی مەدینەدا بووە و حەزم نەکردووە لە دەستی ئەوان دەریچێت بۆ ناوچەکانی تر.

بۆ مەسەلەی (طلحە و زوبێر) یش، چۆن شتی وا دەبێت کەمن خەلیفەم و وەڵڵاهـی لـەو کاتەوەی ئەو دوانە جموجۆڵیان هەیە من نەمتوانیوە ئیشەکانم وەك پێویست ئەنجام بـدەم و تـەوێت بۆخۆم دانیشم لە ماڵەکەمدا ؟!. دەی وازم لێبهێنە کوڕی خۆم[1].

عەلی(ﷺ) وا دیار بوو ئەم جارە زۆر سوور بوو لەسەر ڕۆیشتن بۆیە لە ڕەبەزەوە ـ محمدی کوڕی ئەبوبەکرو محمد کوڕی جەعفەری نارد بۆ کوفە تا داوا لە خەڵکەکەی بکات کە شوێن عەلی بکەون و بەشداری ئارام کردنەوە و سەقامگیرکردنەوەی وولاتی ئیـسلام بکـەون لەگەڵیـدا، بـەڵام نەیان توانی سەرکەوتن بەدەست بهێنن چـونکە (ئـەبو موسـی الاشـعری) (ﷺ) والی کوفـە بـوو ساردی کردنەوە و پێی ڕاگەیاندن کە ئەمە (ئاشوبێکە) و دەبێت موسڵمان خۆی بەدوور بگرێت لـە خوێن ڕشتنی موسڵمان و پاشـان دوای چـەند ڕۆژێـك عـەلی (ﷺ) بـە سـوپایەکەوە کـە (٩٠٠) جەنگاوەر بوو گەیشتە شاری (ذی قـار) و لەوێ وە هەوڵی دا کوفەیی یەکان قەناعەت پێ بکات و لەو کارەشیدا سەرەتا (والی کوفـە)(ابـو موسـی الاشـعری(ﷺ)) عـەزل کـردو (قرضـە ی کـوڕی کەعب)ی کرد بەوالی و پاشان عماد و حەسەنی کوڕی ناردە ناویان و بەدوایاندا عبـدالله ی کـوڕی عەباس ی نارد، بەڵام سوودێکی وای نەبوو.

بەڵام (قەعقاع) ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە قەناعـەت پـێ کردنیـان ووتـی پێیـان ولاتـی ئیسلام پێویستی بەرێکخستنەوە وچاککردنەوە هەیە و دەبێت ئەمیرەکەی بەتوانا و بەهێز بێت تا ئەو کارە ئەنجام بدات و ئێوەش دەبێت پشتی بگرن چونکە نیازی پاکـەو بـۆ نەهێـشتنی سـتەم و چاکسازی هاتووە و دەی ئێوەش خۆتان بنوێنن[2].

وحەسەنیش(ﷺ) وتارێکی بۆ دان و پیێ ی ووتن: ئەی خەڵکینە ، وەرن بەدەم بانگـەوازە ئەمیرەکەتانەوە و خۆتان بگەیەننە ڕیزی براکانتان، خۆ خەڵك هەیە ـ ئەو کارە ئەنجام بدات لەگـەڵ عەلیدا ـ بەڵام وەڵڵاهی ئاقڵ و ژیرمەندو پیاوچاکی لەگەڵدا بێت باشە چ بۆ دنیاو چ بۆقیامـەتیش دەی وەرن بە دەممانەوە و لەم محنەتەدا کە ئێمەش و ئێوەیش تێوە گلاوین[3].

---

1 تاريخ الطبري (٥/٤٨٢).

2 تاريخ الطبري (٥/٥١٦).

3 هەمان سەرچاوە (٥/٥١٦).

و خەڵكی كوفە قەناعەتیان كردو نزیكەی (٦تا٧) هەزار جەنگاوەریان ئامادەكرد بۆ خەلیفەی موسڵمانان و پاشان (٢)هەزاری تریش لە خەڵكی بەسرە لە هۆی عبدالقیس چووە ڕیزیان و پاشان لە هۆزەكانی دەوروبەریشەوە ژمارەیەكی تریان بۆ هات و بەكۆی گشتی سوپاكەی عەلی (ﷺ) گەیشتە نزیكەی (١٢) هەزار كەس[1].

كاتێ سوپاكەی كوفەیی یەكان گەیشتە لای عەلی (ﷺ) لە (ذی قار) پێی ووتن : ئەی خەڵكی كوفە ئێوە هێزی فارسەكانتان شكاند و پاشاكەیتان لەناو برد و كۆمەڵیانتان بڵاوە پێكرد تاوای لێهات هەموو سامانیان بوو بەمیراتی ئێوە، و خەڵكی بەسەر دوژمنانیاندا زاڵ بوون، من ئێوەم بانگ كردووە تا بەرەو براكانمان بڕۆین لەبەسرە ئەگەر بەبێ وەی گەڕانەوە ئەوە ئێمەش هەر ئەوەمان دەوێت، و ئەگەر نەگەڕانەوە ئەوا بەنەرمی چارەسەری كێشەكە دەكەین، نزیكیان نابینەوە مەگەر ئەوان دەستمان لێ بوەشێنن بەستەم، هیچ كارێك وازلێناهێنین ئەگەر بزانین بەرژەوەندی و چاكەی موسڵمانانی تێدایە و خراپە و ئاژاوە هەڵدەگرێت ـ إنشاء الله ـ ولا قوة الا بالله)[2].

* جیاوازی بیروڕا كار لە خۆشەویستی و برایەتی ناكات :

ئەم ووتەیە بەكردەوە لەم شەڕە نەخوازراوەدا بەدی كرا، كە لەگەڵ جیاوازی بۆچوون و بیروڕادا، كەمترین ڕق وكینە نەچووە دڵی هیچ لایەكیان بەرامبەر براكەی، دە سەیری ئەم ڕوداوە بكە لە كوفە ڕویداوە:

بوخاری لە ئەبی وائیلەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: (ابو موسى الاشعرى) و (ابو مسعود) و (عقبەی كوڕی عەمری ئەنصاری) (ﷺ) هاتن بۆلای عەماری كوری یاسر(ﷺ) كە نوێنەری عەلی بوو بۆلای كوفەیی یەكان كە دەیویست هانیان بدات لەگەڵ عەلیدا بڕۆن.

ووتیان : لەوەتی موسڵمان بوویت نەماندیوە ئاوا بەو خێرایی یە هەستی بەكارێك كە ئێمە پێمان ناخۆش بێت ئەوەندەی ئەم كارەی ئێستات .

عماریش (ﷺ) ووتی: منیش تا ئێستا كارێكی وام لێنەدیوون ئەوەندەی ئەم سستیەتان بەرامبەر ئەمیری باوەڕداران پێم ناخۆش بێت لەوەتی موسڵمان بوون.

---

[1] مصنف عبدالرزاق(٥/٤٥٦ـ ٤٥٧) بسند صحيح الى الزهد.

[2] تاريخ الطبرى (٥/ ٥١٩).

ڕیوایەتەکان دەڵێن ـ ابو مسعود ـ دەوڵەمەند بووە بە خزمەتکارەکەی دەڵێت: جوانترین جل و بەرگ بێنن و بیکەنە بەری عمار و ابو موسی الاشعری با نوێژی جومعە بە جل و بەرگی تۆزاوی و سەفەرەوە نەکەن[1].

نابینی ئەبو مەسعود و عمار ڕای جیاوازیان هەیە و یەکتری بەهەڵە دەزانن کەچی لەولایشەوە دەبینی یەکتریان خۆش دەوێت و حەزناکەن یەکتری بە دیمەنی ناشیرین و جلی کۆنەوە ببینن و ناهێڵی خەڵکی بەسوك سەیری برا موسڵمانەکەیان بکەن.

جا کەسی ئاوا بن بۆیەکتری ئیتر چۆن حەز دەکەن شمشێر لەیەکتر هەڵبڕن و خوێنی یەکتری بڕێژن؟ هەر چەندە هەردوولا لەسەر حەق بوون و لە ئیجتهاد دا جیابوونەتەوە و هەریەکە و بەڵگەی خۆی بە دەستەوە بوو، یارانی عەلی (ﷺ) ئەو ئایەتەیان جێ بەجێ دەکرد کە ئەگەر هەردوولا بوو بەشەڕیان دەبێ موسڵمان لایەنی ستەم لێکراو بگرێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت ((فقاتلوا الذی تبغی حتی الی امر الله)).

لایەنی دووەمیش ئەو فەرموودانەیان جێ بەجێ دەکرد کە موسڵمان دەترسێنن لە فیتنە و ئاژاوەی ناوخۆ و چەکیان بەڕووی براکانیاندا بەرز دەکردەوە ، بەڵام هەردوولا بەنا بەدڵی و بەجەنگێکی قێزەونی نەخوازراویان دەزانی[2].

* کوژراوی هەردوولا شەهیدن و بەهەشتین :

ئەبو سەلامەی دەلانی پرسیاری کرد لە ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) : ئایا ئەو کۆمەڵەی کە داوای خوێنی عثمان دەکەن ئەگەر بەپاکی مەبەستیان ڕەزامەندی خوا بێت لێیان وەردەگیرێت؟ ووتی: بەڵێ .

ووتی: ئەی هۆکاری دواکەوتنی تۆ لەداواکردنی خوێنەکەی عثمان قبوڵ کراوە؟ ووتی: بەڵێ، شتێك نەتوانی پێ ی بکەیت ئەتوانیت چی سوودی موسڵمانانی تێدایە ئەوە بکەیت.

---

[1] البخاری کتاب الفتن.

[2] المدینة النبویة.

پرسیارێکی تری کرد: ئەگەر تووشی جەنگ بووین پێکەوە ـ خوا نەکردە ـ ئاکامی کوژراوی هەردوولامان کوێ یە؟ ووتی: من رجام وایە هەرکەسێك ئەمڕۆ بەدڵێکی پڕ لەباوەڕی خاوێنەوە لە ئێمە یان لە ئەوان بکوژرێت خوای گەورە دەیخاتە بەهەشتەوە[1].

پێنجەم / هەوڵەکانی صولح و ئاشتبوونەوە:

عەلی(ﷺ) پێش ئەوەی سوپاکەی بەرەو شاری بەسرە بەڕێ بخات، ماوەیەك لە (ذی قار) مایەوە، و مەبەستیشی هەر ئەوەبوو کە بەشێوەیەکی ئاشتیانە و دوور لەخوێن ڕشتن و کوشتاری براکوژی ئەم ئەزمەی ئاژاوەیە کۆتایی پێ بهێنرێت، و موسڵمانان لەو شەڕە بپارێزێت کە هیچ سوودی تێدا نیە جگە لە لاواز بوونی موسڵمانان و لەو پێناوەدا هەموو هێز و دەستەڵاتێکی خستەکار.

هەروەها (طلحه و زوبیریش) (ﷺ) بەهەمان شێوە حەزیان دەکرد مەسەلەکە ئاشتیانە ڕێ ڕەوی خۆی بگرێت و ئامانجەکانیان بێتەدی بەبێ ئەوەی خوێنی موسڵمانانی بێ تاوان بڕژێت و بۆئەو مەبەستە گەورە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) کەوتنە نێوانیان ئەوانەی کە بێ لایەنیان هەڵبژاردبوو واتە (اعتزال) یان کردبوو لەشەڕ لەگەڵ هیچ کام لە دوولایەنی شەڕ.

* (کەعب ی کوڕی سور) یەکێکە لەگەورە پیاوانی تابعین ، و هەموو هەولێکی خۆی خستەکار، لەتوانای خۆی زیاتر وزەی خستەکار، بەجۆرێ ڕۆڵی خۆی بینی کەلەتوانای کەم پیاودا هەیە بەو جۆرە بکات لەپێناو هەڵنەگیرسانی شەڕ لە نێوان ئەو دوو بەرەیە گەورەیەی موسڵمانان ، وبەلاّم ئەوەی لێی دەترسا هاتە دی و لەو پێناوەشدا بوو بە قوربانی و چووبووە نێوان هەردوو سوپاکەوە و بانگی هەردوولای دەکرد کە بۆخاتری خوا شەڕمەکەن و وەرنەوە بۆلای قورئانەکەی پەروەردگار و چەکەکانتان فڕێ بدەن[2].

* قەعقاعی کوڕی عەمری تەمیمی: ئەمیری باوەڕداران هەستا بەناردنی قەعقاع بۆلای طلحە و زوبێر بەمەبەستی ڕێککەوتن و صولح و ئاشتەوایی، و پێ ی ووت: ئەو دوو پیاوە ببینەو

---

[1] البداية والنهاية (٧/ ٢٥٠).

[2] الطبقات لابن سعد (٧/٩٢).

بانگیان بکە بۆ پێکەوە ژیان و ناوکۆمەڵ و مەسەلەی جیاوازی و ناکۆکیان لەلا ترسناك و گەورە بکە.

(قەعقاع) هەستاو چوو بۆبەسرە ، یەکەم جار چوو بۆلای عائشە(رضی الله عنها) و پیێ ی ووت: دایە گیان تۆچی هێناویتی بۆ بەسرە؟ عائشەیش ووتی: کوڕی خۆم لەپێناوی چاکسازی و ئاشتەوایی ناو خەڵکی داهاتووم، و قەعقاعیش داوای لێکرد کە با طلحە و زوبێر ئامادەی گفتوگۆی نێوانیان بن و با بێن و گوێیان لیێ بێت.

* گفتوگۆی نێوان قەعقاع و طلحە و زوبێر:

کاتیێ هاتن قعقاع دەربارەی ئەم هاتنەیان بۆبەسرە پرسیاری لێکردن و ئەوانیش وتیان بۆ چاکسازی و ئاشتەوایی نێوان خەڵکی هاتووین .

قعقاعیش پیێ ی ووتن: ئەم ئاشتەوایی و چاکسازیە چۆنە ئێوە باسی دەکەن ؟ وەڵلاهی ئێمەش ئەگەر بەچاکی بزانین لەگەڵتان ڕێك دەکەوین و ئەگەر بەچاکی نەزانین ڕێك ناکەوین، هەردووکیان وتیان: بکوژانی عثمان (ﷺ) دەبێت بکوژرێت و ئەگەر نەکوژرێتەوە واتە وازهێنان لە حوکمەکانی قورئان، لەکار خستنی فەرمانەکانی، و بەڵام ئەگەر بکوژرێتەوە ئەوە زیندوو ڕاگرتنی قورئان و ئەحکامەکانی شەرعە.

قەعقاعیش ووتی: خۆ لەبەسرەدا (٦٠٠) کەس لە بکوژانی عثمان هەبوون، و هەموویانتان کوشت جگە لە یەك کەس کە حەرقوصی کوڕی زوهیری سەعدی یەولە دەستان هەڵهات و خۆی خزاندە ناو هۆزەکەی و (٦٠٠) کەسی هۆزەکەی بەرامبەرتان وەستا و بوویە دوژمنتان و بەیەك دەنگ بەرامبەرتان وەستان، دەی ئەگەر واز لە حەرقوص بهێنن وئەو داواکاریەش کە بانگەشەی بۆ دەکەن وازی لیێ بهێنن بۆ عەلی باشتر نی یە؟ چونکە ئەگەر شەڕ لەگەڵ بەنی سەعد دابکەن و ئەوان سەربکەون بەسەرتاندا ئەوە تووشی ئەوە دەبن کە لیێ ی دەترسان و بەداواکردنی (حەرقوص) هەردوو هۆزی (ربیعەو مضر) دەکەن بە دوژمنی خۆتان چونکە پشتی ئەوان دەگرن و دژی ئێوە دەوەستن و عەلیش ڕێك و پێك ئەمەی بەسەر هات لەگەڵ بکوژانی عثمان (ﷺ) کەلەناو سوپاکەیدا هەبوون.

*** کەواتە چارەسەر ئەوەیە ئارام گرتن و پاشان تۆڵە سەندن:**

عائشەو ئەوانەی لەوێ بوون، قسەکانی قەعقاع کاری تێ کردن و بەڵگەی قسەکانی قەعقاعیان زۆر پێ قبوڵ بوو، بۆیە خاتوو عائشە پێ ی ووت:

ئەی تۆ ڕات چۆنە ئەی قەعقاع ؟ ئەویش ووتی: ئەمە کارێکە دەرمانەکەی پەلە نەکردن و ئارام گرتنە و پێویستە لەمەسەلەی تۆڵە سەندنەوەدا بۆ عثمان لەسەر خۆو ئارام بین ، و ناکۆکی و جیاوازیەکان نەمان و هەموو ئوممەتی ئیسلام لەسەر خیلافەتی عەلی یەك بگرن و ئەویش خۆی یەکلا دەکاتەوە بۆ تۆڵە لێسەندنەوەیان، ئەگەر ئێوە بەتەواوەتی بەیعەت بە عەلی بدەن و بێنە ژێر ڕکێفی و لەگەڵیدا ڕێك بکەون، ئەمە نیشانەی خێرو مژدەی ڕەحمەتی خوایە و توانایە بەسەر بکوژانی عثماندا...

بەڵام ئەگەر وانەکەن و هەر لەسەر قسەی خۆتان بن و بەنیازی شەڕو کوشتار بن ئەوە نیشانەی خراپەیەو نەمانی ئەم دەستەڵاتە ئیسلامی یە یەو هەوڵی بێوەیی بدەن دەستتان دەکەوێت، دەی کلیلی چاکەبن هەر وەك جاران وابوون، و تووشی بەڵاو نەهامەتیمان مەکەن،و بەرەو ڕووی مەچن،و ئەو کاتە خوایش ئێمەش و ئێوەش لەناو دەبات .

بەخوا من ئەم قسانەتان بۆ دەکەم و بانگتان دەکەم بۆی و لەهەمان کاتیشدا زۆر دەترسم ئەم ئیشە سەرنەگرێت و خوایش بەڵگەمان لەسەر بگرێت، ئەم ئوممەتەی کەچەك و تفاقی لە کەمیدایە و ئەم هەموو بەڵاو نەهامەتیانەی تووش بووە، ئەمەی توش بووە زۆر ترسناك و گەورەیە، خۆ ئەمە کوشتنی کەسێك نی یە و شەڕی نێوان دوو هۆز نی یە .

هەموویان قەناعەتیان کرد بەم قسە جوانانەی قەعقاع کە دڵێکی پاك و دڵسۆز و ڕاستگۆوە دەردەچێت، و ڕازی بوون لەسەر ئاشتەوایی لەگەڵ عەلیدا(ﷺ) و پێیان ووت: زۆر چاکت کرد و زۆر جوانت ووت، بڕۆرەوە ، ئەگەر عەلیش لەسەر هەمان ڕای تۆ بوو ئەم ئیشە چاك دەبێتەوە ـ انشاء الله ـ .

قەعقاع گەڕایەوە بۆ (ذی قار) بەسەرکەوتوویی لە کارەکەیدا، و بەدرێژی بۆ عەلی گێڕایەوە چی ڕوویدا بوو لە نێوان ئەو و ئەواندا، و عەلیش زۆر بەوە ڕازی و دڵخۆش بوو، خەریك بوو

بەیەکجاری صولح بکەن، ئیتر کێ پێ ی ناخۆشە با هەر پێ ی ناخۆش بێت و کێیش پێ ی خۆشە با هەر پێ ی خۆش بێت[1].

* مژدەی ڕێککەوتن:

کاتێ قەعقاع گەڕایەوە و هەواڵەکەی دابەعەلی، و ئیمام عەلیش(ﷺ) دوو پیاوی نارد بۆ زیاتر متمانە بەو هەواڵە خۆشەی کە قەعقاع لەگەڵ خۆی هێنایەوە لەلایەن سوپاکەی طلحە و زوبێرەوە، دوو پیاوەکە گەڕانەوە بە ئیمامیان ووت: لەسەر هەمان ڕان و فریا بکەوە برۆ بۆلایان... و ئەویش ڕۆشت بۆ ئەوێ چووە لایان و هەر هۆزەو لەلای هۆزەکەی خۆیدا بەزی ـ مضر بۆ مضر و ربیعە بۆ ربیعە و یەمەن بۆ یەمەن.

کەس ناڕازی نەبوو لە پێکهاتن و صولح، و هەندێك بوون بە میوانی هەندێك و هەندێك دەچوون بۆلای هەندێکی تر، و باس و نیازیان هیچ نەبوو جگە لە باسی صولح و ئاشتەوایی[2].

لە ئاکامدا ئەمیری باوەڕداران بڕیارە ترسناکەکەی کۆتایی داو ووتی: ئەوا من سبەینێ بەرەو بەسرە دەکەومە ڕێ و ها ئەو کەسانە لەگەڵم نەیەن بۆئەوێ کەلە کوشتنی عثماندا دەستیان هەبووە[3].

شەشەم/ هەڵگیرسانی جەنگ:

لەناو سوپاکەی ئەمیری باوەڕداراندا (ﷺ) کەسانێك هەبوون لە کوشتنی عثماندا دەستیان هەبوو بەلاّم خەڵك پێی نەزانیبوون و نەیدەناسین یان خەڵکی دەیناسین بەلاّم هۆزەکەی لە پشتی بوو کە نەیدەتوانی دەستیان بۆ بەرێت، و هەندێکی تر بەڵگە نەبوو لەسەری کە بەژداری کوشتنەکەی کردووە، و یان هەندێکی تردڵی دووڕووی ـ نفاق ـ ی تێدابوو بەلاّم ئاشکرای نەکردبوو.[4]

---

[1] البداية والنهاية (٧/ ٧٣٩).

[2] تاريخ الطبري (٥/٥٣٩).

[3] هەمان سەرچاوە (٥/٥٢٥).

[4] هەمان سەرچاوە (٥/ ٥٢٦).

شوێنکەوتوانی (ابن سبئا) هەوڵیان دەدا ئاگری جەنگەکە هەڵبگیرسێنن، تا بەم کارەیان لە کوشتن و تۆڵە سەندنەوە لێیان دەرباز بن[1].

ئیتر پاش ئەوەی خەڵکەکە هەموو بە دڵ ئارامیەوە چوونەوە ناو چادرەکانیان، و عەلی (ﷺ) دەرچوو، هەروەها طلحە و زوبێریش دەرچوو بەرەو سەربازگەکەی خۆیان، و چ عەلی و - طلحە و زوبێر -(ﷺ) جوابیان نارد بۆ فەرماندە و سەرکردەکانی سوپاکانیان جگە لەو کەسانەی کە گەمارۆی ماڵی عثمانیان دابوو کاتی خۆی، و خەڵکی زۆر بەدڵی ئاسودە و خۆشحاڵی یەوە ئەو شەوە خەویان لێ نەدەکەوت و لە خۆشی صوڵح و پێك هاتن لە نێوان ڕیزەکانی شوێن کەوتوانی قورئاندا....

(ئای کە هەستی موسڵمانەتی زۆر ناسکە، زوو هەڵدەوەرێ، ئەگەر نەشارەزایانە دەستی بۆ بەرین، یان وریا نەبین و لەتاریکایی شەودا نەخشەی هەڵکێشانی لەلایەن حەسودان و دڵ گەنیواندا دەدرێت بەڵام خۆزگە گومانی چاکەمان بەرامبەر بە براکانمان ببردایە و بمانزانیایە لە ئاومان هەرگیز بەدەستی یەکتر لیل نابێت بەڵکو دەستێکی ڕەشی لە پشتەوەیە و ئێمە زۆر جار هەستی پێ ناکەین)[2].

ئەوەتا لەم شەوەدا کە موسڵمانانی ناو هەردوو سوپا و موسڵمانانی دورە پەرێزیش دڵخۆشن بەم ئاشتەوایی و پێك هاتنە، بەڵام ئەی هەڵگیرسێنەرانی ئاژاوە (فتنە) دەبێ ئەم شەو چەند خەفەتبار بن و چەند دڵتەنگ بن بەو ئاشتی و ئارامی و سەقام گیری ڕیزەکانی موسڵمانان.

بۆیە بکوژانی عثمان لە شوێن کەوتوانی (ابن سبئا) ئەو شەوەیان بە ناڕەحەت ترین و ناخۆشترین ساتەکانی ژیانیان لێ دەڕۆیشت... چونکە لەناو چوونی خۆیانیان تێدا دەبینی یەوە، بۆیە ئەو شەوە خەو نەچووە چاویان و بەدزیەوە کۆبونەوەیەکیان کرد و لەناو خۆیاندا باسیان لەوە دەکرد کە سبەینێ چی بکەین.

یەکێکیان وتی: (طلحە و زوبێر) دوو کەسن باش دەیان ناسین، بەڵام تا ئەمڕۆیش هێشتا نازانین علي بەنیازە چی بکات، چونکە داوای لە خەڵکی کرد هەموویان بکەونە ڕێ لەگەڵیدا جگە

---

[1] تحقيق مواقف الصحابة (٢/ ١٢٠).

[2] ووتەی وەرگێر.

لەو کەسانەی بە شێوەیەك لـە شـێوەکان بەشـداری کوشـتنی عثمانیـان کـردووە، ڕای خـەڵکیش وەڵڵاهی یەك شتە دەربارەی ئێمە، کە ئەوەش ڕێکەوتنیانە لەگەڵ عەلی لەسەر خوێنی ئێمە[1].

(عبدالله بن سبأ)یش ـ کە ڕاوێژکاریان بوو ـ دەسـتی کـرد بـە قـسەکردن و ووتـی: ئـەی خەڵکینە، سەربەرزی ئێوە لەوەدایە، کە خەڵکی بـێن بەیەکـدا دەی وایـان لێ بکـەن، و سـبەینێ ئەگەر خەڵکەکە گەیشتن بەیەك و شەڕو هەرا بنێنەوە و بواریان بۆ مەهێڵنەوە پێکەوە دابنیـشن و ڕێك کەوتن مۆر بکەن.

لەهەر کەسەوە نزیکن هەوڵ بدەن ئاگری شەڕەکەی پێ رابگەیەنن و ئەو کاتە خوا عەلی و طلحە و زوبێر وا خەریك دەکات بەشەڕەوە نەیانپەرژێتە سەر ئاشتی و صولح بـەلاّم مـەهێڵن یـەك کەس هەست بەم جموجۆڵەی ئێوە بکات[2].

هەموویان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە بەنهێنی جەنگەکـە دروسـت بکـەن و لـەتاریکایی کۆتـایی شەودا کە کەس کەس ناناسێتەوە و هەستان یەمەنیان ناردە سەرچادری یەمەنیەکان و ڕەبیعـە بـۆ ڕەبیعە و مضر بۆ مضر و شمشێریان لێ هەڵکێشان.

خەڵکی بەسرەیش ئاگریان تێ بەربوو، هەڵچوون و هەر هۆزە پەلاماری ئەو هۆزەی خـۆی دەدا کە شەو هاتبوونە سەریان و طلحە و زوبێر(ﷺ) خێرا ئاگاداری بەرپرسانی لای ڕاسـتی سـوپا کە (عبدالرحمن ی کوڕی حارث) سـەرۆکایەتی دەرکـردو لای چـەپیش کـە (عبـدالرحمن ی کـوڕی عیتاب ی کوڕی اسید) ی کرد کە لەحاڵەتی ئامادەباشیدا بن.

و ئەوانیش پرسیان چی ڕوویداوە؟ ووتیان: ئەم شەو کوفەیی یەکان داویانە بەسەرماندا، و ئەوانیش ووتیان: هەرگیز گومانمان نەبردووە عەلی (ﷺ) شتی وا بکات و نیەتی خۆی بگۆڕێت بـۆ خوێن ڕشتن و بەلاّم خۆ کرا، بۆیە سوپاکەیان گەڕاندە دواوە بۆ نزیکی بەسرە و دەستیشیان کرد بـە قەسف کردنی هێرش بەرەکان و فڕاندنیانەوە بۆ سەربازگەکەی خۆیان[3].

عەلی (ﷺ) و کوفەیی یەکان گوێیان لە دەنگەکە بوو، (عبدالله ی کـوڕی سـەبەئی) بـۆ سەرگرتنی نەخشە ژاهراوی یەکەی ـ کە پیاوێکی لـە نزیکـی عـەلی دانـابوو تـا هەاڵەکـەی بـە

---

[1] تاريخ الطبری (٥/٥٢٦).

[2] هەمان سەرچاوە (٥/ ٥٢٧).

[3] هەمان سەرچاوە (٥/ ٥٤١).

پێچەوانەوە بۆ باس بکات، کاتێ عەلی (ﷺ) ووتی: ئەمە چی بووە؟ پیاوە - نەگبەتەکەش وەك نەخشەی بۆ کێشرابوو- ووتی: جگە لەوان کێ هەیە لەناخۆفدا بدات بەسەرماندا و بەلاّم باش بوو لێیان هاتینە دەست و ڕایان کردەوە، ئەوە هەموو موسڵمانێك لێ ی دەترسا هاتە دی، و ناچار عەلی (ﷺ) ئاگاداری بەرپرسانی لای ڕاست و لای چەپی سوپای کردەوە کە ئامادەبن، و لەم کاتەدا سەبەئی یەکان بەردەوام ئاگری جەنگەکەیان خۆش دەکرد[1] .

لەگەڵ ئەو جەنگە سەرتایی یەی بەو بەیانی زووە ڕووی دا، بەلاّم هەردوولا بەئارام و لەسەرخۆیی یەوە لەوەزعەکەیان ڕوانی بزانن مەسەلەکە چی بووە؟ و عەلی(ﷺ) و سوپاکەی لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن کە دەست پێشخەری نەکەن لەم جەنگە - نەخوازراوەدا - تا ڕاستی ڕوداوەکەیان بۆ روون دەبێتەوە و بەلگەیان دەکەوێتە مشت،بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا برینداریان نەدەکوشت و شوێن هەلّهاتوو نەدەکەوتن، بەلاّم سەبەئی یەکان بەردەوام ئاگری جەنگەکەیان خۆش دەکرد[2] .

لەلایەن سوپاکەی طلحە و زوبێریشەوە - طلحە - بەسەر وەلاّخەکەیەوە بوو چواردەوریان دابوو بەجەنگاوەر و ئەویش هاواری دەکرد: گوێتان لێمە؟ گوێم بۆ دەگرن؟ بەلاّم جەنگاوەرەکانی گوێیان لێ نەبوو هەر دەهاتن و دەچوون بەیەکدا، و ئەویش ووتی: ئۆف - ئۆف لە پەپولەکانی دەوری ئاگر و قەلّەڕەشەکانی دەوری لاك[3]. ئای لە ئاژاوە چی یە سەبەئی یەکان کە دەرگایان داخست لەدواین تروسکایی ئاشتەوایی و پێکهاتن .

و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت کە سەبەئی یەکان و هاوکارانیان ئاگری شەڕیان هەلگیرساند - و گومانی تێدانیە کە هاوەلاّن(ﷺ) - مەبەستیان چاکسازی و پێکهاتن و ئاشتەوایی و برایەتی بووە، و ئەمەیە کە شتێکی ڕاست و بەلگە نەویستە و دلّئارامی تێدایە[4] .

واهەندێ دەقی مێژوویی دەکەینە نمونە لەسەر ئەودەستە ئاژاوەگێڕەی کەکەوتە نێوان ئەو دوو سوپا موسڵمانە و توشی شەڕێکی قێزەونی نەخوازراوی کردن لەوانە:

---

[1] هەمان سەرچاوە.

[2] تاريخ خليفة بن خياط لا ١٨٢.

[3] فتح الباري (١٣/٥٦).

[4] شرح العقيدة الطحاوية لا ٥٤٦.

١- له کتێبی (أخبار البصرة) ی (عمری کوڕی شیبة) داهاتووه که ئەو کەسانەی کە بەبکوژانی عثمان تاوانبارکرابوون لەوە ترسان که هەردوو سوپا پێك بێن و بڕیاری کوشتنی ئەمان بدەن، بۆیە شەڕەکەیان هەڵگیرساند و ئەوەی ڕوویدا ڕوویدا..

٢- (الامام الطحاوی) دەڵێت: ئاژاوەی (جەمەل) لەلایەن خراپەکارانەوە تەقیەوە بەبێ ویست و حەزی عەلی و بەبێ ویست و حەزی طلحە[1].

٣- قازی (عبدالجبار) ووتەی زاناکان نقلّ دەکات که عەلی و طلحه و زوبێر و عائشه(ﷺ) لەسەر صولح و ئاشتەوایی پێك هاتن و شەڕنەکردن و ووردبوونەوە لە ڕاستی مەسەلەکان، بەلاّم لەناو سەربازگەدا دوژمنانی عثمان هەبوون که ئەو صولحەیان پێ ناخۆش بوو، ولەوەش ترسابوون کە ئیتر هەردوولا یەك بگرن و بیانپەرژێتە سەر ئەمانەو ئەو کارەیان دروست کرد کە کردیان و بۆیشیان چووە سەر[2].

٤- (ابوبکر العربی) دەڵێت: عەلی بەرەو بەسرە ڕۆیشت و لەیەك نزیك بوونەوە تا لەیەکتر حالّی بن بەلاّم ئارەزوو پەرستان وازیان نەهێنا و دەست پێشخەریان کرد لە خوێن ڕشتندا و وەزعەکەیان تێکدا بەسەریەکدا تا مەسەلەکە ڕۆشن نەبێتەوە و بکوژانی عثمان گوم بن، و یەك کەس دەتوانێت سوپایەك تێك بدات، جاوەرە هەزار کەس بن)[3].

٥- (ابن حزم) دەڵێت: وبەڵگەیش لەسەر ئەوەی کەیەکیان گرتوو و شەڕو پێکدادانیان نەکرد، ولەشەوەکەیدا بکوژانی عثمان بۆیان دەرکەوت ئەم صولح و ئاشتەوایی یە زیانی بۆ ئەوان تێدایە، و بەوشەوەدا دایان بەسەر سەربازگەی طلحە و زوبێردا وشمشێریان لێ خستنە کار، و ئەوانیش بەرگریان لەخۆیان کرد و هەموو شەڕانی یەکانیان فڕاندەوە ناو سەربازگەی عەلی و ئەوانیش لەوێ بەرگریان لەخۆیان کرد و ئا بەم جۆرە هەردوولا کردیان بەجەنگ و هەرلایەك وای دەزانی لایەکەی تر هێرشی بۆکردووە.

---

[1] تثبیت دلائل النبوة/ همدانی ٢٩٩.

[2] العواصم من القواصم لا (١٥٦- ١٥٧).

[3] الفصل في الملك والنحل (٤/ ١٥٧-١٥٨).

فاسق و یاخی یەکان لە بکوژانی عثمان شەڕەکەیان تا بێت گەرم تر دەکرد، وبەلاّم هەردوولا لایەنی طلحە و عەلی ـ تەنها بەرگریان لەخۆیان دەکرد و خاوەنی نیەتێکی پاك و مەبەستێکی خاوێن بوون.

و زوبێر لەداخانداو ئەو دیمەنەی بەدڵ نەبوو کە موسڵمان برای موسڵمانی خۆی بکوژێت، بۆیە مەیدانی جەنگەکەی بەجێ هێشت و (طلحە)یش تیرێکی وێڵ لەدوورەوە هات و دای قاچی و پڕاو پڕ ئەو جێگایەی پێکا کە کاتی خۆی لە جەنگی (ئوحود)دا بریندداربوو بوو وا ئێستا کولایەوە و پشتی هەلکرد لە جەنگەکە و گیانی سپارد(ﷺ).

و زوبێریش پاش ئەوەی لەمەیدانی جەنگەکە پاشەکشەی کردەوە بۆ دووری ڕۆژێك لەبەسرەوە ولەوێ لە(وادی السباع) شەهیدیان کرد[1].

٥ـ (الذهبي) دەڵێت: جەنگی جەمەل بێ مێشکەکانی هەردوولا هەڵیان گیرساند[2].

جەولەی یەکەمی جەنگی نەخوازراوی جەمەل:

سەبەئی یەکان لە زیادبووندابوون لە ریزەکانی هەردوو سوپادا، تا بێت ئاگری شەڕەکەیان خۆشتر دەکرد، و هێرشیان دەبردە سەر لایەنەکەی تر، وهانی هەردوولایان دەدا بۆ پەلاماری لایەنەکەی تر، وبەو جۆرە جەنگەکە زۆر گەرم و ترسناك بوو، ناوی لێنرا جەنگی جەمەل چونکە دایکی باوەڕداران عائشە (رضی الله عنها) لەجەولەی دووەمی شەڕەکەدا لەناو جەرگەی جەنگەکەدا بەسواری حوشترەکەیەوە بوو...

ئەو جەنگەیش لە ڕۆژی هەینی ١٦ی جمادی دووەمی ساڵی ٣٦ی کۆچی ڕوویدا، لەناوچەی (زابوقە)ی نزیك شاری بەسرە، و عەلی زۆر خەفەتباری ئەو ڕوداوە نەخوازراوە بوو بانگی خەلکی دەکرد و دەیووت: وازبهێنن لە جەنگ و کوشتار، بەلاّم کەس گوێ ی بۆنەدەگرت و هەمووی خەریکی شەڕ بوو لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا[3].

---

[1] العبر (٣٧/١).
[2] تاريخ الطبري (٥١٦/٥).
[3] الطبقات (١٠٨/٣) صحيح الاسناد.

ئەم جەنگە بەدوو جەولە ئەنجام درا و جەولەی یەکەم (طلحە و زوبێر) فەرماندەیی سوپای بەسرەیان دەکرد، لە بەرەبەیانەوە تاکەمێ پێش نیوەڕۆ بـەردەوام بـوو، عـەلی (ﷺ) لەلایەکـەوە هاواری دەکرد بەسەر سوپاکەی خۆیدا و (طلحە و زوبێر)یش بەهەمان شـێوە بـە جـەنگاوەرەکانی خۆیانیان دەووت: بریندار نەکوژن، ئەوەی هەڵدێ شوێنی مەکەون، و ئەوەی مەیدانی جەنگ بەجێ دێڵی وازی لێ بهێنن.

زوبێر(ﷺ) لەو کاتەدا بە عبداللە ی کوڕی ووت: ئەمڕۆ هەر کەسێك دەکوژرێـت یـان سـتەمکارە یان ستەم لێکراو، ومن وادەزانم بەستەم لێکراوی دەکوژرێم، و گـەورەترین خەفـەتم قەرزەکانمـە) و داوای لێ کرد دوای خۆی بۆی ببژێرێت[1].

تەنانەت شەڕکردنیشیان لەگەڵ یەکتریدا پڕیەتی لەپەند و ئامۆژگاری بۆ موسڵمانانی دوای خۆیان و ئەوە زوبێر(ﷺ) پیاوێك دێت بۆلای و پێشنیاری بۆ دەکات کە ئەگەر پێت خۆش بێت من ئەچمە ناوسوپاکەی عەلی و خۆمی لێ نزیك ئەکەمەوە و ئەو کاتە بە ئاسـانی دەیکـوژم بـۆت، و زوبێر زۆر توڕە بوو لێ ی ،و پێ ی ووت: نـا، موسـڵمان پـەلاماری موسـڵمان نـادات و بـاوەردار بەرگری لێ کراوە لە کوشتنی باوەڕدار[2].

(کەواتە زبێر بۆ کوشتنی برای موسڵمانی خۆی لـەماڵ دەرنەچـووە، چـونکە پـەروەردەی دەستی محمد المصطفی یەو تەنهامەبەستی تۆڵە سەندنەوەیە لەو کەسـانەی کەبـەناڕەوا، بەسـتەم ـ گەورەی باوەڕدارنیان لە پایەتەختی ئیسلامدا و لەناو شارەکەی پێغەمبەری خـودادا و لەماڵەکـەی خۆیدا شەهید کرد و وەك باسکی بانانیش و بەڕۆژی ڕۆشنا و بەبێ ترس گەڕانەوە شارەکانی خۆیان و زوبێر و هاوبیرانی بۆماوەی چوار مانگ خۆیان گرت تـابزانن ئـەمیری بـاوەڕداران عـەلی (ﷺ) تۆڵەیان لێ دەسەنێت بەلاّم هیچ دەنگی نەبوو عەلی (ﷺ) مەشغولی کاری زۆر لەوە گەورەتر بـوو کە یەکخستنەوەی ماڵی دەوڵەتی ئیسلامی بوو کـە هـەموو هـەرێمێك بۆخـۆی ببـووە ولاتێکـی سەربەخۆ و وجودی بۆخەلیفەی موسڵمانان دا نەدەنا)[3].

---

[1] مسند احمد (١٩/٢) احمد شاكر دەڵێت: (اسناده صحيح).

[2] البداية والنهاية (٥٢١/٧).

[3] ووتەی وەرگێر.

بەلاّم زوبێر کاتێ بینی وەزعەکە لەدەست دەرچووە و شەڕ ڕوویدا و کوشتنی موسڵمان بەدەستی موسڵمانەکەی ئاسایی بوو، ئیتر بینی لەباتی تۆڵە لە بکوژانی عثمان، وا ئەمڕۆ سەدان و هەزاران موسڵمان دەکوژرێت و وازی لە جەنگەکە هێناو بەرەکانی جەنگی بەجێ هێشت، بەتایبەت لەبەرئەوەی کە عەماری کوڕی یاسری بینی(ﷺ) لە ڕیزەکانی سوپای عەلیدا جەنگ دەکات ئیتر پشتی بەتەواوی سارد بوویەوە وزانی لەم کارەیاندا لەسەر هەق نەبوون و ئەم جەنگە ناڕەوایە لەگەڵ خەلیفەدا ئەنجامی دەدەن و فەرموودەکەی پێغەمبەری خودای بیرکەوتەوە کە فەرموویەتی " تقتل عمار الفئة الباغية" واتە کۆمەڵێکی یاخی ولەسنور دەرچوو عمار دەکوژن.

و هەروەها (ابن عباس) یش(ﷺ) کاریگەری هەبووە لەسەر زوبێر کەواز لەجەنگ بهێنێ و چونکە خزمایەتی لەگەڵ عەلیدا بیرخستەوە و پێ ی ووت: دەی کوا وەفات بۆ (صفیە ی کچی عبدالمطلب) کە شەڕ لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبو طالیبدا دەکەیت؟..

لەبەرامبەری ئەو تێك شکاندنە هات بەسەر سوپای بەسرەیی یەکاندا کە زوبێر وازی لە جەنگەکە هێنا و طلحە بە تیرێکی ویلّ شەهید بوو، کۆمەڵێکی زۆر کوژرا و بریندایان لێ کەوت، عەلی (ﷺ) هیچ دڵخۆش نەبوو بە سەرکەوتنیشی نەدەزانی، و بەگریانەوە باوەشی کرد بەحەسەنی کوڕیدا و فرمێسك لە چاوەکانی دەهاتە خوارەوە، و حەسەنیش(ﷺ) دەیووت: باوکە گیان ئائەمە بوو من بەرگریم لێ دەکردیت، و باوکیشی ووتی: من چوزانم کار دەگاتە ئەم ڕادەیە، توخوا ژیان تامی چی یە دوای ئەم ڕووداوە؟ و بەتەمای چ خێرێك بین ئیتر؟.[1]

جەولەی دووەمی جەنگەکە:

هەواڵی جەنگەکە گەیشتە دایکی باوەڕداران عائشە (رضی الله عنها) و ئەویش سواری حوشترەکەی بوو و بەچواردەوریدا پیاوانی هۆزی ئەزدی یەکان دەوریان دابوو، و (کەعب ی کوڕی سور)ی لەگەڵدا بوو، عائشە قورئانێکی دابوو بە دەستی یەوە تا بانگی خەڵکی بکات بۆ وازهێنان لە خوێن ڕشتن.

---

[1] البداية والنهاية (٥٢١/٧).

و دایکی باوەڕداران خۆی کرد بەناو جەنگەکەدا ـ کەزۆر ـ متمانەی تەواوی هەبوو بەوەی کەگوێ ی بۆ دەگیرێت و بەقسەی دەکەن لەبەر ئەو شوێنەوارە مەزنەی هەیەتی لەدڵی موسڵمانانداو دەتوانێت ئاگری ئەو ئاژاوە گێڕی یە بکوژێنێتەوە[1].

کەعب قورئانەکەی بەرز کردەوە و چووە پێشی سوپاکەی بەسرە و بانگی سوپاکەی عەلی کردو ووتی: ئەی خەڵکینە، من کەعبی کوڕی سورم و قازی و دادوەری بەسرەم و تکاتان لێ دەکەم بۆ خاتری قورئانەکەی پەروەردگار کار بەم قورئانە بکەن و لەسەر صولح و ئاشتی بنیات بنێن.

بەڵام گێرەشێوێنەکان و سەبەئی یەکان ترسی ئەوەیان لێ نیشت کە ئەم هەوڵەی کەعب سەرکەوتن بەدەست بهێنێ، بۆیە بەیەك جار دایانە بەرتیر و شەهیدیان کرد و بە جۆری کوژرا کە قورئانەکەی بەدەستی یەوە بوو تا گیانی دەرچوو[2].

وە بەوەشەوە نەوەستان بەڵکو تیربارانی کەژاوەی عائشەیشیان کرد و ئەویش هەر هاواری دەکرد و دەیووت: ئای، کوڕەکانم، خودا...خودا...خودا و ڕۆژی قیامەت بخەنەوە بیری خۆتان و واز لەشەڕ بێنن، بەڵام سەبەئی یەکان نەیان دەهێشت خەڵکە پاکەکە بچن بەدەم داواکەی دایکی باوەڕدارانەوە تا بێت توند تر لەسوپای بەسرەیی یەکانیان دەدا،

عەلیش(ﷺ) لەدوای جەنگەکەوە هاواری دەکرد بۆ وازهێنان لەشەڕ بەڵام سەبەئی یەکان کەلە پێشی شەڕەکەوە بوون تا بێت جەنگەکەیان دژوارتر دەکرد و گوێیان بۆ عەلی نەدەگرت.

و کاتێ عائشە (رضی الله عنها) بینی وا کەس گوێ ڕایەڵی ناکات، و هەروەها کەعبیشیان بە قورئانەی باوەشی یەوە کوشت، هاواری کرد: ئەی خەڵکینە نەفرەت بکەن لەبکوژانی عثمان و شوێن کەوتوانیان، و هەموو سوپاکەی بەسرە دەستیان کرد بە نەعلەت کردن لە بکوژانی عثمان، تاوای لێهات عەلی(ﷺ) پرسی: ئەم دەنگ و هاوارە چی یە؟ وتیان : عائشەیە لەگەڵ بەسرەی یەکاندا نەفرەت لە بکوژانی عثمان دەکات، و ئەویش فەرمووی: ئادەی هەموو لەگەڵمدا بانەفرەت لە بکوژانی عثمان و هەموو سوپاکەی عەلی بەیەك دەنگ هاواریان دەکرد نەفرەت لە بکوژانی عثمان[3].

---

[1] مصنف عبدالرزاق (٥/٤٥٦) مسند صحيح الى الزهري.

[2] البداية والنهاية (٧/٢٥٣).

[3] البداية والنهاية (٧/ ٢٥٣).

شەڕەکە گەرم بوو شمشێرەکان شکان و سوپاکان تێکەڵی یەکتر بوون، و لەم کاتەدا گێرەشێوێنەکان ویستیان خۆیان بگەیننە عائشەو حوشترەکەی سەر ببڕن و خۆیشی بکوژن، بەلاّم بەسرەیی یەکان بەرگری سەرو ماڵیان لێ کرد و هەرکەسێ دەستی بگەیشتایە تەڕەشۆی حوشترەکە خێرا دەیانکوشت.

بەڕاستی هۆزەکانی ناو بەسرە هەر لە ئەزدیەکان و بەنی صنبە و گەنجانی قورەیش بەرەنگاریەکی بێ وێنەیان کرد لە دایکی باوەڕداران و تا دەهات شەڕەکە گەرم تر دەبوو.

محمدی کوڕی طلحە (السجاد) ڕشۆی حوشترەکەی گرت و پێ ی ووت: دایە گیان، چی دەفەرمویت تا بیکەم؟

عائشەیش پێ ی ووت: وەك کوڕە چاکەکەی ئادەم بکە (هابیل) واتە دەست لەشەڕ هەڵبگرە، و ئەویش شمشێرەکەی کردەوە کێلان بەلاّم ـ بەداخەوە ـ بەبێ شمشێر لەدواوە شەهیدیان کرد ـ ڕەحمەتی خوای لێ بێت ـ.[1]

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) هەستی کرد کە ئەم کارە زۆر ترسناکە و هەموو هۆزەکانی بەسرە وازناهێنن و بەسەر و گیان بەرگری لەدایکی باوەڕداران دەکەن بۆیە بەزیرەکی خۆی و لێهاتوویی سەربازی یە بێ وێنەکەی بۆی دەرکەوت مانەوەی ئەو حوشترە لەناو جەرگەی جەنگەدا هۆی بەردەوامی جەنگەکەیە و لەناو چوونی هەموو خەڵکی بەسرەیی یەکان نەواز لەشەڕ دەهێنن و نەشکستیش دێت بەسەریاندا مادەم عائشە بە حوشترەکەیەوە لەناو جەرگەی بەرەکانی جەنگدا بێت.

و هەروەها مانەوەشی مەترسی یەکی گەورەیە لەسەر ژیانی خۆی چونکە کەژاوەی کون کون بوو بوو بەهۆی ئەو هەمووە تیر و ڕم و شتانەی تر کە بەری کەوتبوو[2].

بۆیە فەرمانی دەرکرد بۆ محمدی کوڕی ئەبوبەکر(ﷺ) کەبرای عائشە بوو لەگەڵ چەند کەسێکدا بڕۆن و حوشترەکە دانەوێنن و عائشە دابگرن لەکەژاوەکەی ئەوانیش وایان کرد و حوشترەکەیان

---

[1] انساب الاشراف ـ بلازی (٤٣/٢) باسناد متصل.

[2] مصنف ابن ابی شیبه (٢٨٦/١٥) بسند جید.

سەربڕی و عائشەشیان هێنایە خزمەت ئەمیری باوەڕداران، و ئەویش فەرمانی دا بردیان بۆ مـاڵی عبدالله ی کوڕی بەدیل.

و هەروا دەرچوو کە ئەمیری باوەڕداران زەینی بۆی ڕۆیشت و بیری لێ کردەوە و هەر ئەوەندەت وانی هەموو سەربازەکانی سـوپای بەسـرە بڵاوەیـان لێ کـرد و هەریەکـە بەلایەکـدا ڕایـان کـردو عەلیش(ﷺ) هاواری دەرکرد: بریندار نەکوژن و شوێن هەڵهاتوو نەکـەون و مـاڵ و سامانیان بـە غەنیمە نەگرن جگە لەوەی لەناو جەنگەکەدایە وەك چەك و تفاق و تەقەمەنی ، جگە لەوە هیـچی تریان بۆ ئێوە ڕەوا نیە، و نەی هێشت کەسیان بچنە ناو ماڵەکانەوە.

نەك هەرئەوەندە بەڵکو بە خەڵکی بەسرەیشی ووت: ئەگەر کەل و پەلێکی خۆتان برابـووە لـەلای سەربازەکانی من دۆزیتانەوە بیبەنەوە، بۆیە پیاوێك هات بۆلای کۆمەڵێ سەربازی سوپاکەی عەلی دەبینی لە مەنجەڵێکی گەورەدا، گۆشت دەکوڵێنن و ئەویش مەنجەڵەکـەی خۆیـانی ناسـی یـەوە و گۆشتەکەی بۆداکردن و مەنجەڵەکەی لەداخاندا بردەوە[1].

* ئایا چەند کەس بەسوپای هەردوولا شەهید بوون لەو جەنگەدا:

ئەم جەنگە نەگریسە نەخوازراوەی کە موسڵمان تیایدا بۆ بەرگری لەگیانی خۆی، جـەنگی لەگەڵ برا موسڵمانەکەیدا دەکرد و یەکتریان دەکوشت، بەڵام ژمارەی کوژراوانی هەردوولا ڕوون نی یە، هەرچەندە ڕاوی نووسەرەکان هەرکەسەو بەئارەزو و مەزاجی خۆی ڕێژەی بۆ داناون.

بۆ نمونە قەتادە دەڵێت (٢٠)هەزار کەس کوژرا[2]. و یـەعقوبیش دەڵێـت: (٢٣) هـەزار کـەس کوژرا بوون، و ئەم ژمارانە ئەبو (مخنف) ی رافزی وادەزانێت چاکی کردووە کە بڵێت بەس لەسوپای بەسری یەکان (٢٠) هەزار کوژرا، و ئەمانە و چەندان بۆچوونی تر کە هـەموویان لەڕاسـتی یـەوە دوورن و زیادەڕۆییان بەئاشکرا پێوە دیارە، چونکە بە هەردوولاوە ئەوەندە نەدەبوون!.

[1] مروج الذهب (٣٦٧/٢).

[2] مصنف ابن ابی شیبه (٥٤٦/٧) و فتح الباری (٦٢/١٣).

ئەم زیادە ڕۆیی یەش کۆمەڵێ هۆکاری هەبوو لەوانە:

* ناحەزانی هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) وەك سەبەئی یەکان و شوێنکەوتەکانیان، دەیان ویست بازنەی ناکۆکی یەکەی نێوان هاوەڵان گەورەتر بکەن کە خۆشەویستی و چاوکردن لە پێغەمبەرەکەیان ودوای خۆی کۆی کردبوویەوە کاریان تێ نەکات.

* شاعیرە ناحالّی یەکانی هۆزەکانی هەردوولا مەسەلەکەیان گەورە دەکرد و ڕێژەی کوژراوی بەرامبەرەکانیان زۆر دەکرد تا شیعرەکەیان بەهێز بێت و هۆزەکەشیان لێهاتوو سەربەرزبێت ئەوە، جگە لە حیکایەت خوانە خوانەناسەکانیش کە ئەوانیش ڕۆڵیان هەبوو تیایدا لە پێناوی گەرم کردنی شەوچەرەکانیاندا.

بەلاّم خۆشبەختانە لە ڕاستیدا ڕێژەی کوژراوی هەردوولا لە جەنگی جەمەلدا زۆر کەم بووە لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

* ماوەی جەنگەکە زۆر کورت بوو کە (ابن ابی شیبە) بە (اسناد صحیح)[1] ەوە هێناویەتی کە جەنگەکە دوای نیوەڕۆ بەرپاکرا و پێش خۆر ئاوابوون کەس بەدەوری حوشترەکەدا نەما کە بەرگری لێ بکەن.

* شێوازی جەنگەکە کە هەموو بەرگری لەخۆی دەکرد و مەبەستی کوشتنی ڕێژەیەکی زۆرتر نەبوو.

* هەموو جەنگاوەرێك هەوڵ داوە تووشی پیاو کوژی و قەتڵ نەبێت لەبەر گەورەیی گوناهەکەی لە شەرعدا .

* ئەگەر قیاسی بکەینە سەر جەنگی یەرموك ـ کە (٣) هەزار کەس کوژران و قادسیە(٨) هەزاری تێدا کوژراوە چونکە جەنگەکە چەند ڕۆژێکی زۆری خایاند و بەلاّم (جەمەل) ماوەیەکی زۆر کەم بوو، پاشان جەنگێکی بیروباوەڕی و سەرو مالّی نەبوو وەك ئەو جەنگانەی سەرەوە.

---

[1] مصنف ابن ابی شیبە (٧/٥٤٦) و فتح الباری (١٣/٦٢).

* (خەلیفەی کوڕی خیاط) ناوی کوژراوانی جەنگی جەمەل دەهێنێت، کە (١٠٠) کـەس تێناپەڕێت[1]، باواش دابنێین دوو قاتی ئەو ژمارەیە بوون کە (٢٠٠)کەس دەکـات و دکتـۆر خالـد محمد غیث لە نامەی دکتۆڕاکەیدا (استشهاد عثمان و وقعة جمـل في مرويـات سيف بـن عمـر، في التاريخ الطبري، دراسة نقدية)دا ئەمەی بەڕاست زانیوە و هەڵبژاردووە.

* ئەمیری باوەڕداران عەلی لەدوای جەنگەکە:

جەنگ لەتەواو بوون دابوو، بانگەواز کاری عەلی(ﷺ) هاواری کـرد: پـەلاماری برینـدار نادرێت، شوێن شکاو و هەلاتوو مەکەون و خۆتان مەکەن بەماڵاندا، هەر کەسـێ چـەکەکەی دانـا ئەوە بێ وەی دەبێت، و ئەو کەسەی چووە ماڵی خۆی و دەرگای داخست بێ وەی دەبێت، و مـاڵ و سامانیان غەنیمە ناکرێت جگە لەوەی لەگەڵ خۆیان هانیویانە بۆجـەنگ وەك چـەك و پێداویـستی جەنگ و هیچی تریان بۆ کەس حەلاڵ نی یە.
و داوایشی لەخەڵکی بەسرەکرد کە هەرکەسـێ هـەر شـتێکی بـردوون لێ ی بـسەننەوە[2]، ولـەناو سوپاکەی عەلیدا بلاوبوویەوە گوایـە ئـەو ئافرەتانـەی گـیراون عـەلی دابەشـیان دەکـات بەسـەر جەنگاوەرەکاندا وەك کەنیزەك، بەلام عەلی (ﷺ) لەناکاودا فەرمانی دەرکرد و ووتی: بۆ کەس نی یە بەتەمای ئافرەتان بێت و هەر ئافرەتێکیش مێردەکەی شەهید بووە با چـوار مـانگ و دە ڕۆژی خۆی تەواو بکات، و خەڵکەکەش هاواریان لێ هەستاو بەڵگەیەکی لاوازیان گرت بەدەسـتیانەوە و ووتیان: خوێنیان حەلاڵ بێت بۆمان کەچی ژن و ماڵیان حەلاڵ نی یە بۆمان؟!.
لەوەلامدا عەلی (ﷺ) پێ ی ووتن: ئەمە ئەخلاقی موسڵمانە لەگەڵ ئەهلی قیبلەدا و پاشان پێـی ووتن: دەی باشە وەرن قورعەی بۆ بکەن بزانن عائشە (رضی الله عنها) بەری کێ دەکەوێت چونکە ئەو سەرکردەیانە، و هەموویان بەیەك دەنگ ووتیان : " اسـتغفر الله" و بۆیـان دەرکـەوت لەسـەر هەڵەیەکی گەورەبوون، بەلام لەباتی ئەوەدا لە (بيت المال) سەری (٥٠٠) درهەمی پێدان[3].

---

[1] تاريخ خليفة لا ٦٨٧-٦٩٠.
[2] خلافة علي بن ابي طالب ـ عبدا لحميد لا ١٨٦.
[3] مصنف ابن ابی شيبة (٥٨٦/١٥) بسند صحيحة ابن حجر (٥٧/١٣).

* عەلی (ﷺ) سەردانی شەهیدەکانیان دەکـات و دووعـای لێخـۆش بـوون و بـەزەییان بـۆ دەکات:

لەپاش تەواو بوونی جەنگەکە عەلی (ﷺ) لەگەڵ کۆمەڵێ لە یارانیدا چـوون بـۆ شـوێنی جەنگەکە و سەردانی کوژراو و بریندارانی کرد و لەوێ لەناو شەهیدەکاندا چاوی کەوت بـە محمدی کوڕی طلحە(السجاد) و ووتی: " إنا لله وإنا اليه راجعون" وەڵلاهـی ئەمـە لاوێکـی زۆر صـالح و بۆخوا ژیاو بوو، پاشان لەبەردەمی تەرمەکەیدا بەچۆکدا هات و بـێ تاقـەت و خەفـەتبار بـوو، و داوای لێ خۆشبوونی کرد بۆ شەهیدەکانیان و باسی چاکە و پیاوەتی ژمارەیەکیان دەکرد[1].

کاتێ گەڕایەوە بۆماڵە دەبینێ خێزانەکەوهەردوو کچەکەی بۆ (عثمان و طلحـە و زوبێر) و خزمەکانی تریان لە هۆزی قورەیش دەگریان ، و ئەویش پێ ی ووتن: تکام وایە ئێمـە و ئـەوان لـە بەهەشتدا کۆ بکاتەوە و ئەو ئایەتە بمانگرێتەوە کە دەفەرموێت " و نزعنا ما في قلوبهم من غـل، اخوانا على سرر متقابلين" واتە: ڕق و کینەمان لەناو دڵەکانیاندا ڕیشەکەن کـردووە و بەرامبـەری یەکتری لەبەهەشتدا بە خۆشی و شادی یەوە دانیشتوون، پاشان ووتی: دەی ئەوانە کێن ئەگەر ئێمە نەبین؟ دەی ئەوانە کێن ئەگەر ئێمە نەبین؟...

* بەیعەت دانی خەڵکی بەسرە:

ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) زۆر خەمی ئەوەی بوو کە یەك ڕیزی موسڵمانان بپارێزێت، و ڕیزی دانیشتوانی ناو دەوڵەتی ئیسلام بگرێت، و بەشێوەیەکی جوان هەڵس و کـەوتیان لەگەڵـدا بکات، و ئەم هەڵوس و کەوتە جوانەشی وای لە خەڵکی بەسـرە کـرد کـە بەیعـەتی خۆیـانی پـێ بدەن...[2]

ئەمیری باوەڕداران، ئێوارەی ڕۆژی (جەمەل) دیلەکانی بردە شوێنێکی چاك و تایبەتـەوە و لەپاشـا نوێژی مەغریب داوای کرد موسای کوڕی طلحە ی کوڕی عبیداللە ی بۆ بهێنن و هێنایان و ئەویش لەبەری هەستاو بەخێرهاتنی جوانی کرد و لەتەنیـشت خۆیـەوە دای نیـشاند، و هـەواڵی خـۆی و براکانی تری لێ دەپرسی و پاشان پێ ی ووت: ئێمە ئەم زەویەمان لـەئێوە نەسـەندوە و هەرچـەندە

---

[1] هەمان سەرچاوە (١٥/ ٢٦١) . المستدرك (٣/ ١٠٣-١٠٤، ٣٧٥) اسنادە حسن لغيره.

[2] الطبقات (٢٢٤/٣) بسند حسن.

دەشمانەوێت بیگرین بەڵاّم گرتمان لەترسی ئەوەی خەڵکی بەتاڵان نەیبەن و هەمووی پێدایەوە و پێی ووت: برازای خۆم هەر پێویستی یەکت بوو سەرمان لێ بدە تا بۆت جێ بەجێ بکەین، و هەربەو شێوەیەشی کرد لەگەڵ عمرانی برایشی داو ئەوانیش هەردووکیان بەیعەتیان پێدا، وسەرجەم دیلەکانی تریش کە ئەو هەڵوێستە جوانەیان لە عەلی بینی هەموو بەیعەتیان خۆیانیان پێدا و ئەویش بەیعەتی لێ وەردەگرتن، هەموویان هۆز بەهۆز دەهاتن بەیعەتیان پێشکەش دەکرد[1].

و پاشان هەواڵی مەروانی کوڕی حەکەمی پرسی و ووتی: کوانێ لەکوێ یەمن خۆشەویستی یەکی تایبەتی و خزمایەتیم هەیە لەگەڵیدا و هەروەها گەورەیەکە لەناو گەنجەکانی قوڕەیش دا، و مەروانیش (حسن و حسین و ابن عباس)ی ڕاسپارد کە قسە لەگەڵ عەلیدا بکەن بۆی و کاتێ پێیان ووت: ووتی: ئەو سەربەستە و بۆکوێ دەڕوات بابڕوات و مەروانیش بەرامبەر ئەم چاکەیەی عەلی (ﷺ) نەڕۆیشت هەتا بەیعەتی خۆی پێ نەدا[2].

پاشان مەڕوان - پێش ئەوەی بڕوات - دەربارەی عەلی (ﷺ) بە حەسەنی کوڕی ووت: تا ئێستا نەم دیوە باشترین کەسی سەرکەوتووی وەك باوکت، چونکە کاتێ لەشەڕی جەمەلدا شکاین و ڕامان کرد، هاواری کرد، بریندارییان مەکوژن، شوێن هەڵهاتوویان نەکەون[3].

پاش ئەوەی خەڵکی بەسرە بەژن و پیاوەوە بەیعەتیان دابە ئەمیری باوەڕداران ، (عبدالله ی کوڕی عباس) ی ئامۆزای کرد بەوالیان و (زیادی کوڕی ابیه)یشی کردە بەرپرسی خەراج و دارایی ویستی ماوەیەکی زۆر لەناویاندا بمێنێتەوە بەڵاّم هەرکەزانی مالیك (الاشتر) لەو زویر بوو کەنەیکرد بەوالی بەسرە و بەخۆی و هۆزەکەیەوە بەسرەیان بەجێ هێشت و عەلیش(ﷺ) لەترسی ئەوەی نەوەك فیتنە و ئاژاوەیەك هەڵگیرسێنێت زووکەوتە ڕێ و خۆی پێ گەیاند و لەوێ پێ ی ووت: ئەم دەرچوونە چی بوو بەبێ پرسی کەس؟ ئەویش ووتی: نەمزانیووە تۆ ڕازی نیت[4].

---

[1] سنن سيد بن منصور (٣٣٧/٢) بسند حسن.

[2] كتاب اهل النبي ـ للماوردی لا ١١٧، وفتح الباری(٦٢/١٣).

[3] فتح الباری (٥٧/١٣).

[4] ڕۆژی پێنج شەممە گەیشتنە یەك و ڕۆژی هەینی جەنگەکە هەڵگیرسا.

* شەڕی جەمەل کەی بووە؟

ڕای زۆر هەیە لەسەر ڕۆژەکەی بەڵام هەموو لەسەر ئەوەن کە ڕۆژی پێنج شەممەی ساڵی ٣٦ی کۆچی بوو، بەڵام لەمانگەکەدا جیاوازیان هەیە و ڕای بەهێزیش ئەوەیە کە خەلیفەی کوڕی خیاط لە ڕێگەی قەتادەوە هێناویەتی و لەم بارەیەشەوە ڕاست ترین (اسناد)ە.[١]

* ئافرەتان سەربەست بوون لە دەربڕیندا:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) چوو بۆ سەردانی ئەو ماڵەی کە عائشەی لێ دانرابوو، و داوای ڕوخسەتی کرد و ئەویش پێشوازی لێکرد و لەوێ کۆمەڵێك ژنی لێ بوو بۆ شەهیدەکانیان دەگریان کە عبداللە و عشمانی کوڕی خەلەفیان تێدابوو، کە عبداللە لەگەڵ عائشەدا بوو شەهید کراو عشمانیش لەگەڵ علي دا بوو شەهید کرا و خێزانەکەی عبداللە کە ناوی (صفیە) بوو ڕووی کردە ئەمیری باوەڕداران و پێ ی ووت:
خوای گەورە منداڵەکانت هەتیو بکات وا منداڵەکانی منت هەتیو کرد!، و عەلیش هیچ وەڵامی نەدایەوە و تێك نەچوو، و هەڵیش نەچوو، و لەکاتی هەڵسانیدا دووبارە قسەکەی پێ ووتەوە و ئەو هەرسەری داخستبوو بێ دەنگ بوو.
بۆیە پیاوێك لەگەڵ عەلیدا بوو ووتی: ئەی ئەمیری باوەرداران بۆ ئەم ئافرەتە بێ دەنگ ناکەیت؟ گوێت لێ نی یە چی دەڵێت؟ و ئەویش لەوەڵامدا ووتی: بێ قەزا بیت ئێمە فەرمانمان پێدراوە دەست بەرزنەکەینەوە لە ژنانی بێ باوەڕو بت پەرست، ئەی چجای ئافرەتانی موسڵمان ؟!.[٢]

* هەڵوێستی عەلی(ﷺ) دەربارەی قسەی سووك ووتن بە عائشە(رضی اللە عنها):

پیاوێك ووتی: ئەی ئەمیری باوەرداران دوو کەس لەبەردەرگان و قسە بە عائشە دەڵێن، و عەلیش(ﷺ) فەرمانی دا بە (قەعقاع) کەیەکی (١٠٠) جەڵدەیان لێ بدات و جلەکانیشیان لەبەر دابکەنێت، و قەعقاعیش فەرمانەکەی جێ بەجێ کرد.

[1] البدایة والنهایة (٣٥٧/٧).
[2] سیراعلام النبلاء (١/ ١٧٩).

* عماری کوڕی یاسر (ﷺ) بەرگری لە دایکی باوەڕداران دەکات:

محمدی کوڕی عەریب دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پیاوێك لەپاڵ عەلیدا بەخراپە باسی عائشەی دەکرد و عەماری کوڕی یاسریش هاتە ژوورەوە و ووتی پێ ی: ئەم پیاوە کێ یە وا بێ ئەدەبی دەنوێنی بەرامبەر خێزانی پێغەمبەرمان (ﷺ) ؟ وکابراکەیش... تەریق بوویەوە و بەشەرمەزاری یەوە بێ دەنگ بوو[1].

* ئایا دایکی باوەڕداران خوێنی موسڵمانانی حەلاڵ کردووە؟

پێشتر باسمان کرد کە بۆچ مەبەستێکی گەورە و گران لەماڵ دەرچوو، نەك بۆ شەڕو کوشتار، ئەوە زوهەری یە لە عائشەوە دەگێڕێتەوە کە دوای جەنگی جەمەل ووتویەتی: من بەم دەرچوونەم ویستم بچمە نێوان خەڵکی و نەهێڵم زوڵم لەیەکتری بکەن، و حسابی ئەوەم نەکردبوو کە موسڵمانان پێکەوە شەڕ دەکەن، ئەگەر دەمزانی شتی وا ڕوودەدات هەرگیز ئەو هەڵوێستەم وەرنەدەگرت[2].

و ئەمەش ڕاست ترین شتە لەم بابەدا هاتبێت و ئیتر عائشەی خێزانی (خیر البشر) چۆن خوێنی خوشك وبرا موسڵمانەکانی حەلاڵ دەکات و ئەوەی لەو بارەیەوە بەناڕەو دەمی کوتاوە لەدوو کەس بەدەرنی یە، یان ڕافزیەو ویستوویەتی مێژووی جوانی ئیسلام لەکەدار بکات و جەنگی نێوان (عەلی و عائشە) بەشەڕی ناوخۆ ناوزەند بکات!.

یان قەڵەم بەدەستە نەخوێندەوارەکانی هاوچەرخی کەلە سەرچاوە باوەڕ پێنەکراوەکانەوە شت وەردەگرن و وەك تووتی دەیلێنەوە وەك سەرچاوەکانی : (الامامە والسیاسە - الاغانی - مروج الذهب ـ تاریخ الیعقوبی) و بەڵکو (تاریخ التمد الاسلامی) جورجی زێدان.

---

[1] المغازی للزهری لا ١٥٤.

[2] دراسة و تحلیل للعهد النبوی الاصیل محمد جمیل.

* ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) بەڕێزەوە عائشە بەرەو مەککە بەڕێ دەخاتەوە:

عەلی کوڕی ئەبو طالیب(ﷺ) هەستا بەڕێ کردنی دایکی باوەڕداران عائشە (رضی الله عنها) خواردن و پارەو هەموو پێداویستی یەکی ڕێگای بۆ ئامادەکرد و ئەوانەشی کە مابوون و کاتی خۆی لەگەڵیدا هاتبوون، مەگەر کەسێکیان خۆی پێ ی خۆش بێت لەبەسرە بمێنێتەوە و (٤٠) ژنی خەڵکی بەسرەی خستە تەکی و بە محمدی ووت: تۆ لەگەڵیدا بڕۆ تادەگەیەنیتە شوێنی خۆی.

کاتێ ڕۆژی بەڕێ کەوتنی قافڵەکەی عائشە هات (رضی الله عنها) و عەلی هات بۆلای و تالەگەڵ خەڵکەکەدا خوا حافیزی لێ بکات، وبەعەلی ووت: کوڕی خۆم هەندێکمان گلەیمان لە هەندێکی ترمان هەیە، و هەندی دەڵێین تۆ لەوکارەدا کەمتەر خەمیت نواند و ئێوەش دەڵێن: ئێمە بەزیادەوە مەسەلەکەمان جولاندوە، ولەمەولا لەسەر ئەو مەسەلەیە کەس دەست درێژی نەکاتە سەر کەس، کەس کەس زویر نەکات.

وەڵلاهی پێشتر و لەکۆنیشدا لەنێوان من و عەلیدا هیچ دوژمانیەتی یەك نەبووە و نێوانمان خزمایەتی زیاتر نەبێت هیچی تر نەبووە، و ئەو لەگەڵ ڕەخنەی زۆرم دا لێ ی لەلای من لە پیاوچاکانە....

عەلیش(ﷺ) ووتی: ئەی خەڵکینە، وەڵلاهی ڕاستەکات ، وباش دەڵێت، نێوان من و ئەو جگە لەخزمایەتی و موسڵمانەتی هیچی تر نەبووە و وەئەویش خێزانی پێغەمبەرەکەتانە لەدونیا و لە قیامەتدا.

لە ڕۆژی شەممەی مانگی ڕەجەبیساڵی ٣٦ی کۆچیدا بە جوانترین هەڵس و کەوت و کردار عائشەی ڕەوانە کرد و چونکە کاتی خۆی پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەواڵی دابوو پێ ی کە تۆو عائشە ناکۆکیەك دەکەوێتە نێوانتان و ئەگەر ڕوویدا بە شێوازو هەڵس و کەوتی جوان لەگەڵی بجولێرەوە وبە ڕێزەوە بیگێڕەوە بۆ شوێنی خۆی، وەك پێغەمبەر(ﷺ) بە عەلی دەفەرموویت " إنه سيكون بينك وبين عائشة أمر" قال" انا يا رسول الله؟ قال : نعم :فقال انا ؟ قال: نعم، فقلت فأنا اشقاهم يا رسول الله ، قال : لا، ولكن إذا كان ذلك فارددها الى مأمنها"[1].

---

[1] مسند احمد (٣٩٣/٦) اسناده حسن.

* هەموویان لەو کارەیان پەشیمان بوون:

(ابن تیمیه) دەڵێت:....... و هەروەها هەموو ئەوانەی پێشین، پەشیمان بوونەوە لەو جەنگەی کە کردیان، و هیچ لایەکیان مەبەستیان شەڕو پێکدادان نەبوو، بەڵام بەبێ حەزو ویستی خۆیان جەنگ دروست بوو[1].

و ئەمیری باوەڕداران عەلی(ﷺ) لەدوای ڕووداوی جەمەل دەیووت: خۆزگە (٢٠) ساڵ لەمەوبەر بمردمایە، و عائشەیش (رضی الله عنها) هەر جارێ بگەیشتایە ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت ((وقرن فی بیوتکن)) واتە: لەماڵەکانی خۆتاندا ئۆقرە بگرن ومەچنە دەرەوە، ئیتر ئەوەندە دەگریا تا سەرپۆشەکەی خۆی تەڕ دەکرد[2].

ئەوسێ کەسەی سەرۆکایەتی بەسرەیی یەکانیان دەکرد لە جەمەلدا:

١ـ دایکی باوەڕداران عائشە(رضی الله عنها):

عائشە کچی ئەبوبەکری صدیق و دایکیشی أم رمان الکنانیە بە چوارساڵ دوای هاتنی ئیسلام لەدایك بووە و پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەتەمەنی لە تەمەنی (٩) ساڵیدا خواستی.

* عائشە ئەو تاکە ئافرەتەیە لە خوای گەورە لە سەرووی حەوت ئاسمانەوە پاکی و ڕەوشت بەرزی ئاشکرا کرد بە ئایەتی قورئانی پیرۆز، و تاکە ژنی پێغەمبەرە(ﷺ) کە بەکچی خواستوویەتی، و خۆشەویست ترین هاوسەری پێغەمبەری خوا بووە لە دڵی پێغەمبەردا و لەناو هەموو خێزانەکانی تریدا،

بوخاری لە (عەمری کوڕی عاص)ەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێ پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەگەڵ سوپاکەی (ذات السلاسل)دا ناردمی و منیش چووم بۆلای و لێم پرسی: چ کەسێکت لە هەموو کەس خۆشتر دەوێت؟ فەرمووی "عائشە" وتم ئەی لە پیاوان؟ فەرمووی" ابوها" واتە باوکی[3].

---

[1] المنتقی من مناهج الاعتدال فی نقض کلام اهل الرفض و الاعتزال ـ محی الدین الخطیب لا ٢٢٢.

[2] سیراعلام النبلاء (٢/ ١٧٧).

[3] البخاری ـ فضائل الصحابة٧٣٦٨.

"حافظ الذهبی" دەڵێت: ئەم فەرموودەیە صحیحە و شتێکی وایە لای هەموان هاتووە ئیتر بـا " رافزە" لەداخا بتەقن.

* عائشە (رضی الله عنها) تاکە ئافرەتێکـە کـە جوبرەئیـل بـە پێغەمبـەردا سـەلامی بۆناردووە و بخاری بە ئیسنادی عائشە خۆیەوە دەگێڕێتەوە کە ووتویەتی: پێغەمبەری خوا ڕۆژێـك ووتی: " یا عائشة هذا جبریل یقرئـك الـسلام" واتـە: ئەمـە جوبرەئیلـەو سـەلامت لێ دەکـات" ئەمیش لەوەڵامدا ووتی: " وعلیه السلام ورحمـة الله وبرکاتـە،بەڕاستی ئـەوەی تـۆ دەیبینـی مـن نایبینم[1].

* عائشە (رضی الله عنها) یەکێکە لە خێزانەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە بەهەشـتدا، حاکم لە عائشەوە گێڕاویەتەوە کە دەڵێت: بە پێغەمبەری خوام ووت: کێ خێزانتە لـە بەهەشـتدا؟ فەرمووی:" اما إنك منهن" واتە: تۆ یەکێکیت لەوان.

* ئەمە و سەرەڕای ئەوەی کەبەڕاستی زانا بوو لە تەفسیر و ئـەحکامی شـەرعدا و زۆری لەفەرموودەکانی پێغەمبەری خوای گێڕاوەتەوە بۆمان، و یەکێکە لەو سێ ئافرەتـەی کـە باشـترین ئافرەتی ئوممەتی ئیسلامن کە خدیجە و عائشەو فاطمە یە (رضي الله عنهن).

٢ـ زوبێری کوڕی عەوام (رضي الله عنه) :

زوبێری کوڕی عەوام ی کوڕی خویلد و کوڕی پوری پێغەمبـەری خوایـە(ﷺ) کـە دایکـی صفیەی کچی عبـدالمطلب ە و یەکێکە لەو دە کەسەی مژدەی بەهەشتیان پێ دراوە و یەکێك بـووە لە ئەندامانی شورا لەسەردەمی هەر چوار خەلیفەکەدا، لەتەمەنی (١٦) ساڵیدا موسڵمان بـووە و لەهیچ جەنگێکی ئیسلام و کافران دوانەکەوتووە[2].

[1] سیر السلف (١/٢٢٦).

[2] الطبرانی في الکبیر(١/ ١٢٢).

* ولەدوای موسڵمان بوونی دووچاری سزای سەخت بووە لەلایەن مامی یەوە و دەیخستە ناو حەسیرێك و لەژێرەوە دوكەڵی دەدا و پێ ی دەووت: بگەڕێرەوەبۆناو كوفر و ئەویش دەیـووت: هەرگیز ناگەڕێمەوە ناوكوفر[1].

* یەكەم كەس بوو لـەپێناوی خـوادا شـمشێری هەڵبكێـشێت لەسـەردەمی مـەككی دا، سەعیدی كوڕی موسەیب (ﷺ) دەڵێت جارێكیان كەوتـە بـەر گـوێ ی زبـێری كـوڕی عـەوام كـە پێغەمبەری خوا(ﷺ) كوژراوە، و ئەویش شمشێری هەڵكێشاو بەرەو دەرەوە ڕای كـرد... و لـەڕێگا لەگەڵ پێغەمبەردا ڕووبەڕووبوونەوە و پێ ی فەرموو ((ما شأنك يا زبـير؟ واتـە : چـی ڕوویـداوە زوبێر؟ ووتی: بیستم وتیان تۆ كوژراویت، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی " فمـا كنـت صـانعاً؟ دەی چیت دەكرد؟ زوبێریش ووتی: وەڵلاهی پیشانی قورەیشم دەدا چی دەكەم، پێغەمبـەریش دوعـای خێری بۆ كرد،و سەعید دەڵێت: ڕجام وایە ئەم دوعایەی پێغەمبەر لەلای خوا نەفەوتێت[2].

* یەكێكە لەو هاوەڵانەی كە كۆچی كرد بۆحەبەشە، ولەوێ ڕێزێكی زۆریان لێ گیرا بەلاّم پاش ماوەیەك نەجاشی توشی شەڕێك هات لەگەڵ دوژمنەكانیدا و خۆی و سـوپاكەی چـوونە ئـەو بەری نیل بۆ شەڕی سەرو ماڵی.

تاماوەیەك هیچ هەواڵێك نەبوو، هـاوەڵان زۆر نیگـەرانی نەجاشـی بـوون و لەناوخۆیانـدا ووتیـان یەكێكمان بڕوات هەواڵێكمان بۆ بزانێت و زوبێری بەغیرەت كە هێشتا منداڵیش بـوو ووتـی: مـن دەڕۆم و گۆزەیەكی بەست بەسنگیەوە و دای لە ڕوباری نیل و ڕۆیشتە ئـەو بـەرەوە و پـاش چـەند ڕۆژێك زوبێر هاتەوە و ووتی: مژدە بێت نەجاشی سەركەوت بەسەر دوژمنانیدا..[3]

* حەواری و خۆشەویستی تایبەت ی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بـوو، لە جـەنگی خەنـدەق دا پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی : كێ هەواڵێكی (بني قريظـة) مان بۆ دێنێتەوە؟ زوبێرووتی: مـن، بەسواری ئەسپێكەوە ڕۆیشت هەواڵی بۆهێنایەوە، بۆجاری دووەم فەرمووی كێ هەواڵمان بۆ دێنێ؟ زوبێر ووتی: من و بۆهێنایەوە و بۆجاری سێ یەمیش بەهەمان شـێوە تـا پێغەمبـەری خـوا(ﷺ)

---

[1] فضائل الصحابة (٩١٤/٢).

[2] السيرة النبوية لابن هشام (٢٧٩/١)

[3] مسلم ٢٤١٤.

فەرمووی " لكل نبي حواريّ ، وحواريىّ زبير" واتــە: هــەموو پێغەمبــەرێك حــەواری و دۆســتی نزیکیان هەبووە، ودۆست و حەواری منیش زوبێرە[1] .

* زۆر حەزی کردووە کردەوە چاکەکانی شاراوە بێت وکەس پیّ ی نــەزانێت و خالــصا بــۆ خوای عزوجل بێت، هانی موسڵمانانیش دەدات تا کردەوەجوانەکانیان بەدزیەوە بێت و کەس پیّ ی نەزانێت و لەوبارەیەوە دەڵێت ((ایکم إستطاع ان یکون له خبیئه من عمل صالح فلیعمل))[2] .

* زوبێر ترسنۆکانە کوشتوویانە:

کاتیّ لەناو جەنگی جەمەلدا بوو بینی موسڵمان خوێنی موســڵمان دەڕژێــت بــەبیّ تــاوان بۆیە ـ اسغفر الله ـ ی کرد وپاش ئەوەی کەس بەقسەی نەدەکرد وازیان لە شەڕەکە نەدەهێنا ناچار خۆی بە ولاّخەکەی گۆڕەپانی جەنگەکەی بەجیّ هێشت و لــەڕێگا عــەمری کــوڕی جــەرموزی پــیّ گەیشت و عەمر پیّ ی ووت: تۆزێك ئیشم پێت هەیــە، زوبێــر ووتــی: دەی وەرە نزیــك ببــەرەوە ، خزمەتکارەکەی زوبێر بە زوبێری ووت: ئاگاداربە چەکی پیّ یە. زوبێری بــەغیرەت ووتــی: دەی بــا چەکی پیّ بێت، و پیاوەکەش هاتە پێشەوە و قسەی لەگەڵ زوبێردا کرد تاکاتی نوێژ، زوبێر پــیّ ی ووت: با نوێژەکانمان بکەین، ووتی : زۆرچاکە با بیکەین، زوبێر لە پێــشەوە بــەر نوێــژی دەکــرد و جەرموز لەدواوە دایە بەر خەنجەر و شەهیدی کرد.

هەندێکی تریش دەڵێن: جەرموز هاتبوو بۆ دۆڵی (وادی السباع) و لەویّ دەبینیّ زوبێر لە بنی درەختێکدا خەوتووە و بەخەنجەر دای دەگرێتەوە و شەهیدی دەکات.

و کاتیّ عەلی(ﷺ) هەواڵەکەی بیست فەرمووی " مژدە بدەن بەبکوژی کوڕی صفیە کە دەخرێتــە ناو ئاگری جەهەنەم"[3] .

٣ـ طلحە ی کوڕی عبیدالله (ﷺ):

ناوی ئەبو محمد (طلحــە) ی کــوڕی (عبیــدالله) و لــە (مــرة ی کــوڕی کــەعب)دا لەگــەڵ پێغەمبەردا یەك دەگرێتەوە، دایکیشی ناوی (صعبة ی کــچی حضرمی یەمــەنی)یــە و خوشــکی

---

[1] الزهر ابن مبارك، ص٣٩٢.

[2] الطبقات (٣/١٠٥) اسناده حسن.

[3] الاصابة (٢/٢٢).

(علاء الحضرمی)یە[1]. و هاوەڵێکی دڵسۆزی پێغەمبەری خوا بووە و شەرەف مەند بووە بە کۆچ کردن بۆ مەدینەی پڕ لەنوور و یەکێکە لەو دەکەسانەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە ژیاندا مژدەی بەهەشتی پێداون و یەکێکە لەو هەشت کەسەی کە تەنها ئەوان موسڵمان بوو بوون لە مەککەدا و یەکێکە لەو (٥) کەسەی لەسەر دەستی ئەبوبەکری صدیق موسڵمان بوون و یەکێکە لە ئەندامانی شورا.

* موسڵمان بوونی:

طلحە (ﷺ) دەڵێت: لەبازاڕی (بصری) بووم، ڕاهیبێك لەشوێنی بەندایەتی خۆیەوە دەیووت: پرسیارم بۆ بکەن لە حاجیانی ئەم ساڵ یا خەڵکی شاری مەککە یان لەگەڵدایە؟ (طلحە) ووتی: بەڵێ، منم، ووتی: ئایا هێشتا احمد پەیدانەبووە لەناوتاندا؟ ووتم: ئەحمەد کێ یە؟ ووتی: کوڕی (عبداللە)ی کوڕی (عبدالطلب) ئەم مانگە ئەو مانگەیە کە تیاتیدا دەردەکەوێت و ئەویش کۆتا پێغەمبەرە لەکەعبەدا دەردەکەوێت و کۆچ دەکات بۆ شاری خورما، دەخیلت بم باکەس پێشت نەکەوێت بۆلای.

(طلحە) دەڵێت: قسەکانی کاریان تێ کردم و خێرا بەرەو مەککە هاتمەوە ووتم: شتی تازە ڕوو داوە؟ ووتیان : بەڵێ : (محمد الامین) دەڵێ بووم بە پێغەمبەر و ابن ابی قحافەیش باوەڕی پێ کردووە ، طلحە دەڵێت: خۆم گەیاندە ئەبوبەکرو پێم ووت: تۆ شوێنی کەوتویت؟ ووتی: بەڵێ، بابڕۆین ببۆلای و شوێنی بکەوە، چونکە خەڵکی بۆ ڕێگای ڕاست و خێر و چاکە بانگ دەکات، و (طلحە)یش ئەبوبەکری ئاگادارکر لە ووتەکانی (راهیبە)کە، و ئەبو بەکر (ﷺ) طلحەی لەگەڵ خۆی برد بۆلای پێغەمبەری خوا و لەوێ موسڵمان بوو، و ئەویش هەواڵەکەی ڕاهیبەکەی بۆ گێڕایەوە و پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر دڵخۆش بوو. پاشتر نوفڵ ی کوڕی خویلد ـ کە پێیان دەوت شێری قوڕەیش ـ هەردووکیانی بەیەك پەت بەشتەوەو بەیەکەوە و هۆزەکەشیان (بنو تمیم) هیچیان نەووت، بۆیە دواتر بە طلحە و أبو بکر دەڵێن ـ دوانەکە ـ[2].

---

[1] البداية والنهاية (٢٥٨/٧).

[2] الحاكم في المستدرك (٣٦٩/٣).

و لەڕێگای شام و لە بازرگانی گەڕایەوە لەنێوان مەکەو مەدینەدا گەیشت بە پێغەمبەری خواو ئەبو بەکر ـ کۆچیان دەکرد بۆ مەدینەو جل و بەرگ و خواردنی پێدان و گەڕایەوە مەککەو پاش تەواوکردنی ئیش و کارەکانی لە مەککە، خانەوادەی ئەبو بەکری لەگەڵ خۆی برد و کۆچیان کرد بۆ مەدینە.

* بەشداری جەنگی بەدری نەکردووە چونکە پێش جەنگەکە ـ پێغەمبەری خوا (ﷺ) طلحە و سەعیدی کوڕی زەیدی نارد بۆ زانینی ڕێڕەوی قافڵە بازرگانی یەکەی قورەیش و ئەوانیش چوونە کەناری دەریاو لەوێ مانەوە هەر زانیان ڕێڕەوی گۆڕی خێرا چوونەوە بۆ مەدینە تا هەواڵەکە بەرنەوە، بەڵام پێغەمبەری خوا بەشی خۆیانی لە غەنیمە دیاری کرد وەك جەنگاوەرێك[1].

* لە جەنگی ئوحود دا ـ ڕۆڵێکی پاڵەوانانەی بینی، و ئەبو داود (الطیالیسی) لە عائشەوە دەگێڕێتەوە کە ووتوویەتی ئەگەر باسی جەنگی ئوحود لەلای ئەبو بەکردا بکرایە دەیووت: ئەو ڕۆژە هەمووی ڕۆژی طلحە بوو[2].

* و لەو جەنگەدا (٣٦ ـ تا ـ ٣٩) جار بریندار بوو، دوو پەنجەیشی شەلەل لێیداو وەستان[3]،

* هەر لەدنیا پێغەمبەرمان (ﷺ) مژدەی شەهیدی پێداوە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەربارەی طلحە دەفەرموێت: ((من أحب أن ینظر الی شهید یمشي علی وجه الأرض فلینظر الی طلحه بن عبیدالله))

* هاوەڵانی پێغەمبەری زۆر خۆش ویستووە و ڕازی نەبووە کەس باسیان بکات بەجۆرێك، جارێکیان پیاوێك دێت بۆلای طلحە و پێ ی دەڵێت: ئەم پیاوەیە مانی یە ـ أبو هریرە ـ لەئێوە زاناترە لە فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ)؟ چونکە هەندێ فەرموودەمان بۆ باس دەکات کە ئێوە بۆتان باس نەکردووین، طلحە یش زۆر بەهێمنانە ووتی: ((ئەو شتانێکی زۆری لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بیستووە کە ئێمە نەمان بیستووە، چونکە ئێمە ماڵ و حاڵمان هەبوو دەچووینەوە بۆ ماڵی خۆمان و تەنها بەیانیان و ئێواران دەگەیشتینە خزمەت پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەڵام ـ ئەو پیاوە ـ ماڵ و حاڵی نەبوو، هەژار بوو، هەمیشە لەبەر دەرگای پێغەمبەردا

---

[1] فتح الباري (٣٦١/٧).

[2] البخاري (٣٦١/٧).

[3] رواه الترمذي والحاكم وصححه الألباني في صحيح الجامع (٥٩٦٢).

دادەنیشت تا زیاتر بگاتە خزمەتی و گومانی تێدانی یە کە لە ئێمە زیـاتر فـەرموودەی لـە زاری پێغەمبەرەوە بیستووە، ئایا کەسێك هەیە کە خێرو چاکەی تێدابێت و قسە هەڵبەستێت بـەدەمی پێغەمبەری خواوە کە نەیفەرموبێت))[1]

* پیاوێکی زۆر بەخشندە بوو و لەرێ ی خوادا بەلێشاو مـاڵی بەخـشیوەو هـەرگیز ڕازی نەبووە پارە لەماڵێدا بخەوێت و خێر؟دابەشی کردووە بەسەر هاوەڵە هەژارەکاندا، حەسـەنی بەسـری (ﷺ) دەڵێت: طلحە (ﷺ) زەویەکی هەموو فرۆسشت بـە (٧٠٠) هـەزارو ئـەو شـەوە خـەوی لێ نەکەوت تا بەیانی لەترسی ئەو پارەیە، و هەرکە ڕۆژ بوویەوە دابەشی کرد[2].

* شەهیدبوونی (طلحە) (ﷺ) لە جەنگی (جەمەل) دا بوو، کاتێ شـەڕەکە دەسـتی پـێ کردبوو عەلی و طلحـە بەرامبـەری یـەکتری وەسـتان و عـەلی (ﷺ) ئامۆژگـاری کـردو ئـەویش گەڕایەوە ڕیزەکانی دواوەو بەڵام تیرێکی وێڵ هات و دای لە ڕانی طلحـە و دەڵـێن لـە ڕانـی یـەوە چەقی بووە ورگی ئەسپەکەیشی و پێکەوە نووسان و طلحە هاواری کرد: بەندەکانی خوا فریام کەون و خزمەتکارەکەی چووە سەر ئەسپەکەی و لە دوایەوە سوار بوو تا نەکەوێت و بردیـە نـاو بەسـرەو کردی بەماڵێکدا و لەو ماڵەدا گیانی پاکی سپارد،

هەندێکیش دەڵێن کاتێ تیرەکە لێ ی دا هەر لە گۆڕەپانی جەنگەکانی تردا گیانی سـپارد و عەلی (ﷺ) گەڕا بەناو شەهیدەکانداو لە ناویاندا ـ طلحـە ـ ی بینی بوویەوەو خـۆڵی لـە دەم و چاوی سڕیوە و پاشان ووتوویەتی: ئەی باوکی محمد، زۆر نیگەرانم و پێم ناخۆشـە ئـاوا بـەکوژراوی لـەم دۆڵـەدا دەتبیـنم، و پاشـان ووتـی: هـەموو خەفـەت و سـکاڵای نـاخم دەبەمـە لای خـوای پەروەردگار.و پاشان ووتی: خۆزگە بیست ساڵ پێش ئێستا بمردبایە[3].

---

[1] سیر أعلام النبلاء (٧/١) إسناده حسن.

[2] هەمان سەرچاوە (٣٢/١).

[3] تأریخ الإسلام ـ عهد الخلفاء الراشدین (٥٢٨)

* خوای (عز وجل) جەستەی طلحە بە پارێزراوی دەهێڵێتەوە:

لەپاش شەهیدبوونی لە بەسرە دەنێژرێت و پاش زیاتر لە (٣٠) ساڵ گۆڕەکەی دەگوێزنەوە بۆ شوێنێکی تر، و جەستەکەی ـ سبحان اللە ـ وەك خۆی مابوویەوە هیچی لێ تێك نەچووبوو مەگەر چەند تەڵێك لە لایەکی ڕیشی یەوە وەریبوو،

(مثنی) ی کوڕی سەعید دەگێڕێتەوەو دەڵێت: پیاوێك هات بۆلای عائشەی کچی طلحە و پێ ی ووت: طلحە م لەخەودا بینیوە پێ ی ووتم بڵێ بە عائشەی کچم با گۆڕەکەم بگوێزنەوە بۆ جێگایەکی تر چونکە ئاوو تەڕایی ناڕەحەتیان کردووم و کاتێ گوێزایانەوە دەبینن لاشەی پیرۆزی وەك خۆی ماوەتەوە مەگەر چەند تەڵێك لە ڕیشی وەریبوو، کە سی و شتێك ساڵ لەوەو بەر شەهید کرابوو[1]، دەی خوای گەورە لەویش و لە هەموو هاوەڵانی پێغەمبەرەکەی خۆش ببێت.

* سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص (ﷺ) دوعا لە پیاوێك دەکات:

سەعیدی کوڕی موسەییب (ﷺ) دەڵێت: پیاوێك بێ شەرمی دەنواند و قسەی سوکی بە طلحە و زبیر و عثمان و علي (ﷺ) دەووت و سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص یش (ﷺ) بەرگری لێ دەکرد و پێ ی دەووت: قسە بە براکانم مەڵێ، ئەو هەر وازی نەدەهێنا،

سەعد هەستا دوو ڕکات نوێژی کردو پاشان دەستی بەرز کردەوە بۆلای پەروەردگار ووتی: ئەی خوای بەدەستەڵات ئەگەر قسەکانی ئەم پیاوەت پێ ناخۆشە دەی ئەمڕۆ شتێکی وای بەسەر بهێنە بۆم تا بیکەیتە بەڵگەو بیکەیتە پەند،

پیاوەکە لەماڵ دەرچوو یەکسەر لەسەر کۆڵانەکەدا هەڵتەقی بەدەزگای کابرایەکدا کە ئاوی پێ دەدا بەخەڵکی و ئەم کەوتە ناو سنگی دەزگاکەو تا فریای کەوتن ئەنجر ئەنجری کردو کوشتی، و خەڵکیش هاتن بۆلای سەعد پێیان دەووت: پیرۆزت بێت ئەی (باوکی ئیسحاق) دوعاکەت گیرا بوو[2].

[1] أصحاب الرسول (١/ ٢٧٠).

[2] البداية والنهاية (٧/ ٢٥٩).

جێباسی دووەم

جەنگی صفین

یەکەم: زنجیرە رووداوەکانی پێش جەنگەکە:

١- کراسە خوێناویەکەی عوسمان:

کاتێ عوسمانی ستەم لێکراو شەهید کرا (ﷺ) ، دایکی باوەڕداران (ام حبیبە)ی کچی (أبو سفیان) کراسە خوێناوییەکەی بە نوعمانی کوڕی بەشیردا ناردی بۆ شام، کە چەند تەلێك لە ڕیشی خوێ تێدا بوو کە لە کاتی کوشتنی وەری بوون، و نوعمان کەوتە ڕێ بە خۆی و کراسەکە و نامەیەکەوە، و لەگەڵ چەند پەنجەیەکی نائلەی خێزانیدا کە ئەو گێرەشێوێنانە بە شمشێر قرتاندبوویان کاتێ خۆی دابوو بە سەریدا و بەرگری لە خەلیفەی هاوسەری کردبوو[١].

موعاویە (ﷺ)کە ئەو کاتە ئەمیری شام بوو، ئەو دیمەنەی زۆر کاری تێ کرد و ئەویش لە رۆژی هەینی دا و لە کاتی ووتاردا کراسەکەس بەرزکردەوە و کە لە خوێندا سوور بوو بوو، پیشانی خەلکەکەی دا و کە پەنجەکانی نائیلە بەسترابوو بە سەر قۆلەکانییەوە ..

خەلکی هەر کە ئەوەیان بینی دایانە پرمەی گریان و لەو تاواندا باوەشیان دەکرد بەیەکدا و هانی یەکتریان دەدا تۆلە سەندنەوە لە بکوژانی[٢].

شەرحبیلی کندی هات بۆ لای موعایە و پێی ووت: عوسمان خەلیفەمان بووە ئەگەر دەتوانیت تۆلە بسیەنیت ئەوە باشە، ئەگەر ناتوانیت ئەمیریمان مەکە[٣].

و کۆمەڵێ لە پیاوانی شامیش سوێندیان خوارد کە لە خێزانەکانیان نزیك نەبنەوە خەویش نەچێتە چاویان تا بکوژانی عوسمان نەکوژنەوە یان گیانیان لەو پێناوەدا دانەنێن[٤].

و موعاویەش هەر ئەمەی دەویست، هێنای ئەو کراسە بەوشێوە ترسناکە و کوشتنی خەلیفە و فەرماندەیی و بەرپرسیارێتی وا لە دەست گێرەشێوێنەکاندا، و (البیت المال) تالان کراوە،

---

[1] البداية و النهاية (٧/٢٥٩)   تێبینی: بەدوور دەزانرێت کە پەلەی خێزانەکەی عوسمان نەنێژرابێت چونکە ئەوە دژی دەقەکانی شەریعەتە ((وەرگێر)) .

[2] البداية والنهاية (٧/٥٣٩) سندها ضعيف .

[3] الانساب (٤/٤١٨) .

[4] تاريخ الطبري (٥/٦٠٠) .

و خێزانی خەلیفە پەنجەکانی دەستی قرتاوە، ئەمانە هەست و نەست و مەشاعیری خەلکیان جولاند و کاریکردە سەر دڵەکان و چاوەکانی پڕکرد لە ئاو، ئیتر شتێکی غەریب نیە کە موعاویە و هەموو موسلمانانی شام داوای تۆڵە بکەن بۆ عوسمان، و بەیعەت بە علی نەدەن تا ئەو کەسانە بە سزای خۆیان نەگەیەنێت .

و ئایا دەچێتە عەقلی کەسەوە ئەمیری باوەرداران و سەرکردەی وڵاتانی ئیسلام لەلایەن کۆمەڵێ گێرەشێوێن و کینە لە دڵ و پیلان گێڕەوە بکوژرێت و کەچی جیهانی ئیسلام لەو پەر بۆ ئەو پەری مەوج نەدات و داوای تۆڵە نەکات لەو کەسانەی بەم تاوانە نا مرۆڤانەیە هەستان؟![1]

٢- هۆکارەکانی بیعەت نەدانی موعاویە:

موعاویە (ﷺ) والی شام بوو لە سەردەمی عمر و عوسماندا (ﷺ) و کاتێ عەلی خیلافەتی گرتە دەست ویستی لای ببات و (ابن عمر) بخاتە شوێنی و (ابن عمر)یش داوای لێ بووردنی کرد و ئەویش زۆری لێ نەکرد و لەباتی ئەودا (سهل کوڕی حنیف)ی نارد هەر کە گەیشتە لێوار شام چەکدارەکانی موعاویە بە سەرۆکایەتی (حبیب کوڕی مسلمه المهری) هاتە رێگەی و پێ ووت: ئەگەر نێردراوی عوسمانی ئەوە ئەتخەینە سەرچاوان و ئەگەر کەسی تر ناردویتی ئەوە لە کۆیوە هاتوویت بگەڕێرەوە بۆ ئەوێ[2].

دەیان ووت: ئێمە بەیعەت بە کەسێك نادەین کە بکوژانی عوسمان دالّدەداوە و هەتا (عەلی) (ﷺ) هەڵنەستێت بەسەندنەوەی تۆڵە لەو کەسانەی عوسمانیان شەهیدکرد هەرگیز بەیعەتی پێنادەین، و دەترسان لە بکوژەکانی عوسمان کە هەموو دەستەڵاتدار و لە ئاستی بەرپرسیارەتیدا بوون و دەیان ووت: بەیعەت لەسەرمان واجب نیە وە ئەگەرلە پێناویشیدا کوژراین ستەم لێکراو دەبین .

---

[1] معاوية بن ابو سفيان-غضبان ص(١٧٨-١٨٣) .

[2] التاريخ الطبري (٤٦٦/٥) .

دەیان ووت: عوسمان بە ستەم کوژراوە و ئەمە ڕای هەموو موسڵمانانە و ئەگەر بیعەت بدەین بە عەلی ئەوە ئێمەش لە خۆمان دەترسین لەمەولا چونکە بکوژانی عەلی زیاتر دەستەڵاتمان بە سەردا پەیدا دەکەن و ئا بەو جۆرەی خوێنی عەلی وون دەبێت .

موعاویە وای دەبینی کە تۆڵەسەندنەوە لە بکوژانی عوسمان ئەرکی سەرشانی ئەوە بە پلەی یەك چونکە ئەو ئامۆزایەتی و وەلی خوێنەکەیەتی و خوای گەورەش دەفەرموێت ((وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَاناً فَلا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنصُوراً)) "الاسراء"٣٣" .

بۆیە موعاویە خەڵکەکەی کۆکردەوە و وتارێکی بۆ دان و باسی کوشتنی عوسمانی بۆ کردن لە سەر دەستی کۆمەڵێ بێ مێشکی دووڕوو کە خۆیان لە ڕشتنی خوێنی حەرام لانەدا، کە لە مانگی حەرامدا و لە شاری حەرامدا، و خەڵکی هاواریان لێ بەرزبوویەوە بۆ تۆڵەسەندنەوە، وە ژمارەیەکیان کە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا بوون (ﷺ) ئەم بیستایە هەرگیز قسەم نەدەکرد و باسی ئاژاوەی بۆ کردین کە نزیك بۆتەوە و لەو کاتە پیاوێك لەوێوە تێپەری دەم و چاوی هەڵبستبوو، و فەرمووی: ئا ئەو پیاوە لەو کاتەدا لەسەر هیدایەت و ڕێنموونییە، و چووم بۆ لای ئەو پیاوە دەبینم عوسمانە، و ڕووم کردە پێغەمبەر و ووتم: ئەمەیە؟ فەرمووی: بەڵێ[1] .

ئەمە بوو هۆی سەرەکی بیعەت نەدانی موعاویە و خەڵکی شام بە ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) و ئەوان بۆچونیان وا بوو کە تۆڵەسەندنەوەکە پێش بەیعەت دانەکە بێت، وئیتر هەرگیز لە بەۆ ئەوە نەبووە کە هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خوا (موعاویەی کوڕی ئەبو سفیان) حەزی لە کورسی حوکم و سەرۆکایەتی شام بووبێت، یان داوای شتێك بکات هەقی ئەو نەبێت چونکە ئەو باش لەوە دڵنیا بوو کە کاری - خیلافەت - دەبێت لە ئەندامانی شورا دەرنەچێت کە عەلی یەکێك بوو لەوانە، و لەویش بەڕێزتر و باشتر و شایانتر بوو .

و لە شاری مەدینە بە کۆی دەنگ هاوەڵان کردوویانە بە ئەمیری باوەڕداران و بۆ چوونی موعاویە پێچەوانەی ڕاستی بوو .

---

[1] صحيح سنن إبن ماجة (١/٢٤٠) .

٣- موعاویه وەڵامی ئەمیری باوەڕداران دەداتەوە:

عەلی (ﷺ) نامەی زۆری نارد بۆ موعاویە لە شام بەڵام ئەو وەڵامی نەدەدایەوە، تا بەردەوام بۆ ماوەی سێ مانگ نامە لە دوا نامەی بۆ دەنارد، و پاشان موعاویە نامەیەکی نووسی بۆ عەلی بە پیاوێکدا بۆی نارد، و پیاوەکەش هاتە خزمەتی عەلی (ﷺ) و لێی پرسی: چیتان دەوێت؟ پیاوەکە ووتی: لە لای گەلێکەوە هاتووم بۆ لات کە بە هیچ ڕازی نابن لە تۆڵە سەندنەوە لە بکوژانی عوسمان و هەموویان دەمەغیان کولاوە بۆ تۆڵەسەندنەوە .

(٦٠) هەزار کەسم دیوە لە ژێر کراسە خوێناویەکەی عوسماندا گریاون و موعاویەش لە سەر مینبەر بە گریانەوە پیشانی داون لە دیمەشق، و عەلیش (ﷺ) ووتی: ئەی پەروەردگارم من دوورم لە خوێنی عوسمان، و پیاوەکەش هەستا و گەڕایەوە بەڵام خەواریجەکانی دەوروبەری ویستیان ئەویش بیکوژن بەڵام بە هەزار حاڵ رزگاری بوو لە دەستیان و ڕۆیشتەوە[1] .

٤- عەلی بە نیازە شام بگرێتەوە و حەسەن نارازییە:

پاش ئەوەی عەلی (ﷺ) وەڵامی موعاویەی بیست (ﷺ) ، خەلیفە نیازی کرد جەنگ لەگەڵ خەلکی شامدا بکات، و نامەی نارد بۆ قەیسی کوڕی سەعد کە والی میسر بوو، کە خەلکی ئامادە بکات بۆ ئەو جەنگە، هەروەها جوابیشی نارد بۆ ئەبو موسا الاشعری لە کوفە و بۆ عوسمانی کوڕی حونەیف بۆ هەمان مەبەست .

و خۆشی دەستی کرد بە ووتاردان و هەندانی خەلکی بۆ ئەم مەبەستە و خۆی سازدا بۆ هێرش بردن و لە شاری مەدینە ڕۆیشتە دەرەوە (قثم کوڕی عەباس) لە جێگەی خۆی دانا لەوێ، و حەسەنی کوڕی هات بۆ لای و ووتی: واز لەم کارە بیهێنە ئەمە خوێن ڕشتنی موسڵمانانە و کەوتنەوەی دووبەرەکی یە، بەڵام گوێی بە ووتەکانی کوڕی ژیری خۆی نەدا زیاتر سوور بوو لە سەر جەنگ، و دەستی کرد بە ڕێك خستنی سوپا، و لیوای دایە دەستی محمدی کوڕی حنیفە و عبداللەی کوڕی عەباسیش (ﷺ) دەستە ڕاست و عەمری کوڕی ئەبی سەلەمی بەر پرسی لای

---

[1] البداية والنهاية (٧/٢٤٠) .

چەپ، و بە تەواوی خۆی خستە ڕێ بۆ گرتنەوەی شام، بەڵام هاتنی عائیشە و زوبێر و طلحە بۆ بەسرە و دواتر جەنگی جەمەل- ئەو نیازەی پێ دواخست[1].

٥- ئەمیری باوەڕداران نوێنەری دەنێرێت بۆ لای موعاویە:

لە ڕۆژی دووشەممەی ١٢ی ڕەجەبی ساڵی (٣٦)ی کۆچی، گەیشتە کوفە، و پێیان ووت: فەرموو دابەزە بۆ ناو قەسری سپی، عەلی (ﷺ) ووتی: نەخێر، عمری کوڕی خطاب (ﷺ) پێ ی ناخۆش ناخۆش بووە تێدا بحەوێتەوە، و منیش وەك ئەو پێم ناخۆشە، و بۆیە لە (جامع الاعظم) دابەزی و دوو ڕکات نوێژی کرد، و پاشان ووتارێکی بۆدان و تیایداهانی دان بۆ خێر و چاکە، و بەرگری لێ دەکردن لە خراپە، و لە ووتارەکەیدا وەسفێکی کوفەی کرد .

وپاشان جوابی نارد بۆ جەریری کوڕی عبدالله کە والی هەمەزان بوو، و بۆ ـ اشعثی کوڕی قەیس ـ کە والی ئازربایجان بوو، و پێی ووتن بەیعەتی لە خەلك وەربگرن و ئامادەیان بکەن بۆ مەبەستی کۆنترۆل کردنی شام و ئەوانیش بەو جۆرەی ئەو ووتی هاتنەوە بۆ لای عەلی (ﷺ) .

هەرکە عەلی (ﷺ) نیازی کرد کەسێك بنێرێت بۆ لای موعاویە و بانگی بکات بۆ بەیعەت دان، جەریری کوڕی عبدالله ی بەجەلی ووتی: ئەی ئەمیری موسڵمانان من ئامادەم بڕۆم بۆ لای، چونکە نێوان من و ئەو دۆستایەتی یەك هەیە، و بەیعەتی لێ وەردەگرم بۆت.

(الأشتر) ووتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران مەینێرەوە، ئەترسم دڵی لەگەڵ ئەودا بێت. و عەلیش ووتی: وازی لێ بێنە، و بەنامەیەکەوە ناردی بۆ لای موعاویە و تیایدا باسی ئەوەی بۆ کردبوو کە موهاجرین و ئەنصار هەموو بەیعەتیان پێداوم و لەجەنگی جەمەلیش دا ئەوەی ڕوویدا ڕوویدا و بانگت دەکەم بۆ ئەوەی تۆش وەك ئەو خەلکەی تر وەرە ژێر بەیعەتەوە،.

کاتێ جەریر نامەکەی دایە دەستی موعاویە، ئەویش عەمری کوڕی عاص و سەرانی شامی کۆکردەوە و ڕاوێژی پێکردن، و هەموو ڕازی نەبوون بەیعەت بدرێت مەگەر پاش تۆڵە لە بکوژانی عثمان بکاتەوە یان بیداتە دەستی ئەوان.

---

[1] هەمان سەرچاوە (٧/٢٤٠-٢٤١) .

کاتێ عبدالله گەڕایەوە و هەواڵەکەی بە ئەمیری باوەڕداران دا (الأشتر) ووتی: ئەم ووت ئەو مەنێرە؟ ئەگەر خۆمت بناردایە، ئەمزانی چۆن وەڵامیان دەدەمەوە و دەمیان دادەخەم، جریر ووتی: جا ئەگەر تۆ بچویتایە هەر لەوێ لەتۆڵەی عثمان دەیانکوشتیت داماو، (الأشتر) یش ووتی پێ ی: ئای ئەمیری باوەڕداران بەقسەی منی بکردایە تۆو وێنەی تۆی سجن بکردایە تا کارەکانی ئەنجام دەدا.

و جەریریش بە توڕەیی یەوە هەستاو ڕۆشتەوە بۆ (قەرقیساء) کە خۆی والی ئەوێ بوو ئا بەو جۆرە (الأشتر) هاوەڵێکی دڵسۆزی عەلی دوورخستەوە کە یەکێکە لە هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، خۆی دەڵێت: هەرکاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) منی بدیایە بەدەممەوە پێدەکەنی دەیفەرموو: ((يطلع عليكم من هذا الباب رجل من خير ذي يمن، على وجهه مصحة مَلَك)) [1]

٦- عەلی (ﷺ) بەرەو شام بەڕێ دەکەوێت:

عەلی (ﷺ) تەواو ئامادە باشی کرد بۆ گرتنی شام، سوپایەکی گەورەی خستە ڕێ کە ڕیوایەتەکان هەریەکەو ژمارەیەکیان ووتوە بەڵام زۆربەیان لاوازن و پشتیان پێ نابەسترێت[2]. و ئەوەی کە تەنها ڕیوایەتێکی ڕاست و ئیسناد باش بێت ئەوەیە کە دەڵێت (٥٠) هەزار جەنگاوەر بووە[3].

و ئەمیری باوەڕداران لە (نەخیلە) سەربازگەی خست کە نزیك بوو لە کوفەوە و بەرامبەری شام بوو، و لەوێوە هۆزەکان یەك یەك بەجەنگاوەرەکانیانەوە هاتن بۆ پاڵپشتی، و زیادی کوڕی نضر الحارثی نارد بە (٨) هەزار چەکدارەوە، و پاشان بەرەو مەدائین ـ بەغدادی ئێستا ـ ڕۆیشت و لەوێشەوە (٣) هەزار چەکداری نارد بۆ ناوچەی موصل ..

لەو کاتەدا هەواڵی بۆ هات کە موعاویە بەسوپایەکی گەورەوە هاتووە بۆ (صفین) بۆ بەرەنگاری کردنی سوپاکەی عەلی (ﷺ)، و ئەویش بەسوپاکەیەوە کەوتە ڕێ بەرەو (ڕەقە) کە

---

[1] مسلم، ذ (٢٤٧٥).

[2] (البداية والنهاية) دەڵێت (١٥٠) هەزار/ خليفة بن خياط (٩٠) هەزار/ المعرفة والتاريخ (١٢٠) هەزار کەس بووە.

[3] تاريخ خليفة لا (١٩٣) بسند حسن.

شارێکی سوریایه ئێستا ـ و لەوێشەوە بە بەلەم و کەشتی چووە ئەوبەری فورات و لە (صفین) گیرسایەوە[1].

٧- دەرچوونی موعاویە بۆ (صفین):

موعاویە (ﷺ) زۆر بەڕاستی بوو لە تۆڵە سەندن لە بکوژانی عثمان (ﷺ) بۆیە کەمینی دانا بۆ کۆمەڵێ میسری کە بەشداربوون لە کارەساتی شەهید کردنی عثماندا، و لەکاتی گەڕانەوەیاندا گرتنی و هەموویانی کوشت، کە یەکێکیان ئەبو عەمری کوڕی بەدیل (الخزاعی) بوو[2].

و هەروەها توانی ئەو سەرانەی کە دەستیان هەبوو لەو تاوانەدا لە میسری یەکان وەك عبدالرحمن کوڕی عدیسی، کەنانەی کوڕی بشیر و محمدی کوڕی حوزەیفە، بگرێت و بیانکاتە گرتوخانەوە لە فەلەستین ـ لەمانگی ذی الحجة ی ساڵی (٣٦) ی کۆچیدا هەموویانی کوشت[3].

و لەو کاتەدا هەواڵی بۆ هات کە عەلی (ﷺ) خەڵکی عیراق و ناوچەکانی تری خستۆتە ڕێ بۆ گرتنی شام و بۆیە ووتارێکی بۆ خەڵکی شام داو ووتی: وا عەلی هەموو خەڵکی عیراقی لێ هان داوون. (ذو الکلاع الحمیری) ووتی: دەی سا تۆ ئەمرکەو ئێمەش جێ بەجێ ی دەکەین[4].

و خەڵکی شام هەموو هەستان و بەیعەتیان دا بەموعاویە لەسەر سەندنی خوێنی عثمان و جەنگ لەو پێناوەدا، و عەمری کوڕی عاص (ﷺ) دەستی کرد بە ئامادەکردنی سوپا و سازدانی لیواکان، و ژمارەی سوپاکەی ئەوانیش دیسان جیاواز لەناو راویەکان و مێژوو نووسەکاندا لەنێوان (١٢٠ هەزار) و (١٠٠ هەزار) و (٧٠ هەزار) بەڵام هەموویان لاوازن و جێگەی ئارامی دڵ نین، بەڵام دوای لێکۆڵینەوە ئەوە دەردەکەوێت کە (٦٠ هەزار جەنگاوەر بوون) چونکە ڕاوی یەکەی صفوان کوڕی عەمری سەکسی یە و خەڵکی (حمص) لە شام و خۆی زۆرێ لەو کەسانەی بینیوە کە بەشداری جەنگی صفین یان کردبوو[5].

---

[1] تاریخ الطبري (٥/٦٠٤).

[2] المحن لأبي العرب التميمي، لا ١٢٤.

[3] خلافة علي، عبدالحميد، لا ١٩١.

[4] الاصابة (١/٤٨٠).

[5] خلافة علي بن أبي طالب، لا ١٩٤.

٨- جەنگ لەسەر ئـــاو:

سوپاکەی عەلی (ﷺ) گەیـشتە (صـفین) کـە سـوپاکەی موعاویـە لـەوێ سـەربازگەیان خستبو، دەبینێ شوێنێکی فراوان نی یە تـا سـوپاکەی تێـدا دابـەزێنێت و ناچـار بـە شـوێنێکی لێژگایی یەوە گیرسایەوە کە هەمووی تەلەزمە بەردی گەورە بوو[1]،

لەم کاتەدا سوپای عیراق ئەبڵەق بوون لەوەی کە سـوپاکەی موعاویـە نـاهێڵێ دەسـتیان بگاتە ئاو، خێرا هاتن بۆ لای ئەمیری باوەڕداران و پێیان ووت چی بکەین؟ تیا دەچین؟!

عەلی (ﷺ) هەستا بەناردنی (أشعث ی کوڕی قـەیس) بـە دوو هـەزار جـەنگاوەرەوە تـا ڕێگە بکەنەوە بۆ گەیـشتن بـەئاو، و ئـەوانیش جەولەیـەکی سـەرەتایی جـەنگیان کـرد و تیایـدا سەرکەوتن و ڕێگایان کردەوە[2].

بەڵام ریوایەتێکی تریش هەیە کە پێچەوانەی ئەم ریوایەتەی پێشەوەیە کە دەڵێت: (أشعث ی کوڕی قەیس) دەچێت بۆ لای موعاویەو پێ ی دەڵێت: بۆ خاتری خـوا، موعاویـە ـ ئاگـات لـە ئوممەتی محمد بێت، ئەوا ئەهلی عێراقتان هەمووی کوشت ئەی کێ بێنێ بۆ ماڵ و منداڵـەکانیان؟ خوای گەورە دەفەرموێت: ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا)) و موعاویـەش ووتی: ئێستا تۆ بۆچی هاتوویت؟ ووتی: وازمان لێ بێنن با دەستمان بگاتـە ئـاوی خواردنـەوە، و ئەویش بە (ابی الاعور) ی ووت: واز لە براکانمان بێنن با ئاو بەکاربێنن[3].

ئیتر لەپاش ئەو ڕووداوە بۆ ماوەی یەك مانگ ڕۆژی کەتیبەیەکی بـچووك لـە هـەردوولا دەردەچوون و جەنگیان دەکرد و پاشان دەگەڕانەوەو جاری واش هەبوو ڕۆژی دوو جـار، و ئەمـەش لەبەرئەوە بوو هیچ لایەکیان پێیان خۆش نەبوو خوێنێکی زۆری موسڵمانانی هـەردوو لا بڕژێـت و بەو هیوایەوە ئەم جەنگە بـچوکانەیان ئـەنجام دەدا بـەڵکو صـوڵح و ئاشـتەوایی جێگـای شمـشێر بگرێتەوە ...

---

[1] هەمان سەرچاوە، لا ١٩٦.

[2] مصحف ابن ابي شيبة (٢٩٥/١٥) بسند حسن.

[3] سير أعلام النبلاء (٤١/٢) و مرويات أبي مخنف، لا ٢٩٦.

٩- وەستانی جەنگ و هەوڵەکان بۆ ئاشتی:

هەر مانگی (محرم) هاتە پێشەوە هەردوو لا پێشنیاری صوڵح و ئاگربەستیان کرد کە ئەم خوێن ڕشتنە بووەستێنێ و ئەم مانگەیان بە هەل زانی بۆ نامە گۆڕینەوە و ناردنی نوێنەر بۆ لای یەکتری، بەڵام نامەکان شتێکی نوێ ی تێدا نەبوو لە لایەن عەلی یەوە داوای بەیعەت یەکەم جار پاشان تۆڵە سەندن، و وەڵامی ئەوانیش تۆڵە سەندن یەکەم جار پاشان بەیعەت دان.

و دوو هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەرمان (ﷺ) زۆر هەوڵیان دا ئاشتی بخەنە نێوان هەردوو لا بەڵام بێ هود بوو هیچ لایەك لە قسەی خۆی دانەدەبەزی، بۆیە ناچار هەردووکیان وازیان لە هەردوو لایەنی شەڕکەر هێناو بەشداری ئەو خوێنە نەبوون کە یەکەمیان (أبو درداء و أبو أمامة) بوو (رضي الله عنهما).

دووەم

دەستپێکردنی جەنگ

وەزعەکە گەڕایەوە بۆ سەردەمی پێش (ذي الحجة) و جەنگ دەستی پێ کردەوە وەك جاران بە مەفرەزە، مەفرەزەو سریە سریە و شمشێربازی تاکە کەسی دەستی پێکردەوە، و ئەمەش لە ترسی ئەوەی جەنگی گەورەو گرانەکە نەکرێت، و لەو ماوەیەدا ئەو جەنگە لاوەکیانە گەیشتە (٧٠)تا (٩٠) جەنگ.

بەڵام دوو سوپای زەبەلاح بەرامبەری یەکتری وەستابن ئاکامیان هەر تێك ڕژان و شوڕی ماڵ کاولکەر دەبێت، بۆیە عەلی (ﷺ) بە سوپاکەی خۆی ووت: سبەینێ چوارشەممە جەنگی یەکلاکەرەوەیان لەگەڵدا دەکەین، و موعاویەیشی لەو نیازەی ئاگادار کرد[1] و هەمووان خۆیان چەك و تفاقیان بۆ سبەینێ ڕێك دەخست و دڵە ڕاوکەی ئەوەشیان بوو کە بەرامبەرەکەیان براو موسڵمانەکەیانە و بیکوژن هەروەی نەیکوژن هەروەی.

١- ڕۆژی یەکەم:

لە ڕۆژی چوارشەممەدا، هەردوو لا خۆیان ئامادە کرد و ڕیزەکانیان ڕێك خست، و سوپاکەی ئەمیری باوەڕداران بەو شێوەیە سوپاکەیان ڕێك خست، عەلی خۆی لەناو جەرگەدا بێت، و عبداللهی کوڕی عباس لەلای چەپ و عماری کوڕی یاسریش سەرکردەی ئەسپ سوارەکان، و محمدی کوڕی حەنەفی یەیش لیوای بەدەستەوەبوو.

و سوپای شامیش خۆی لەسەر گردەکە هەموو جەنگاوەرانی ناوجەرگەی بەدەستەوەبوو، و عەمری کوڕی عاص سەرکردەی ئەسپسوارەکانی شام و (ذي الكللاع الحميري) بەرپرسی لای ڕاست ..

---

[1] البداية والنهاية (٢٧٣/٧).

و بۆجۆره هەردوو سوپا تێکەڵی یەکتری بوو، دۆڵ و دەشتەکەیان پڕ کرد، و لەوێدا علي (ﷺ) ووتاری دەدا بۆ جەناگاوەران و تیایدا داوای لێ دەکردن خۆگرو بەئارام بن و ذیکرو یادی خوایان لەبیر نەچێت، لەبەیانی زووەوە جەنگ بە نارەحەت ترین شێوە دەستی پێکردو بەردەوام هەر گەرم دەبوو مەگەر بۆ کاتی نوێژەکان شەڕەکە بوەستایە، و هەرلایەك- و لە سەربازگەی خۆیدا بەکۆمەڵ نوێژیان دەکرد و جەستەی شەهیدانی هەردوو لا لەیەکی جیادەکردنەوە. یەکێ لە جەنگاوەرەکانی سوپای عەلی (ﷺ) لەعەلی پرسی: ئەی ئەمیری باوەڕداران ئاکامی کوژراوی ئێمەو ئەوان کوێ یە؟ و عەلی (ﷺ) ووتی: هەرکەسێ لەئێمەو هەرکەسێکیش لەوان نیەتی پاك بێت و لەبەر خاتری ڕەزامەندی خواو ڕۆژی دوایی بجەنگێت و بکوژرێت دەڕواتە بەهەشتەوە[1].

و بەردەوام ئەو ڕۆژە جەنگ بوو بەڵام هیچ لایەك سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، و لەئێوارەی ئەو ڕۆژەدا عەلی (ﷺ) سەیرێکی سەربازگەی شامی یەکانی کرد و ووتی: خوایە لە منیش و لەوانیش خۆش ببیت[2].

٢- ڕۆژی دووەم:

بۆ ڕۆژی داهاتوو کە ڕۆژی پێنج شەممە بوو، عەلی (ﷺ) بەپەلە نوێژی بەیانی بە موسڵمانان کرد و دای بەسەر سوپای شامی یەکاندا، و پێش ئەوە هەندێ گۆڕانکاری لە سوپاکەیدا کرد وەك گۆڕینی مەیمەنە کە (أشعث) ی گۆڕی بە عبدالله ی کوڕی بەدیل الخزاعی و ئەویشی خستە لای چەپ. و هەردوو لا بەرەو یەکتری کسان و شەڕێکی گەرم و خوێناوی دەستی پێ کرد و سوپای عێراقی یەکان بەرەوپێش چوونێکی بەرچاویان پێوە دیار بوو، و عبدالله ی کوڕی بەدیل توانی لای چەپی سوپای موعاویە بشکێنێت و بەرەو کەتیبەکەی موعاویە کەوتە ڕێ و جەنگێکی دژوار و بێ وێنەی دەکرد، و لەم سەرکەوتنە لاوەکی یەی عێراقی یەکاندا هەموو سوپا تەکانێك ڕۆشتە پێشەوە تا وای لێ هات موعاویە خەریك بوو گۆڕەپان بەجێ بهێڵێت و هەڵبێت، بەڵام خۆی گرت و ڕووی نەهات ئەو کارە نەنگە بکات و بەپێچەوانەوە هانی کەتیبەی (السهباو) ی دا کە

---

[1] سنن سعيد بن منصور (٢/٣٤٤-٣٤٥) بسند ضعيف.

[2] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٢٩٧) بسند ضعيف.

خۆی سەرپەرشتی دەکردن بۆ گیان فیدایی و بە گوڕو تینەوە بەرپەرچی سوپای عەلیان دایەوە و عبدالله ی کوڕی بەدیل شەهید بوو، و یەکسەر (الاشتر) یان خستە جێگەی،

و سوپای شام ئارامیان گرت و خۆیان گرت و پەیمانی مردنیان دا بەیەکتری و سەرلەنوێ هێرشیان بردەوەو کۆمەڵێکیان لێ شەهید بوو لەوانە (عبدالله ی کوڕی خطاب و حەوشەب و ذو الکلاع) (ﷺ) و ئەم جارە سوپای شام هێرشیان هێناو زۆریان هێنا بۆ سوپای ئەمیری باوەڕداران تا وای لێ هات عەلی (ﷺ) دەستی کرد بەگەرم کردنەوە و بەرزکردنەوەی ورەی سوپاکەی و هەموو پەیمانی جەنگ تا مردنیان دا بەیەکتری[1].

و(عماری کوڕی یاسر) (ﷺ) لەتەمەنی (٩٤) ساڵیدا بوو کاتێ بەشداری ئەم جەنگەی کرد، و بەگوڕو تینەوە دەجەنگاو هانی خەڵکەکەی دەدا و ورەی بەرزدەکردنەوە بەڵام سۆزو خۆشەویستی هەر هەبوو بۆ براکانی لەسوپای شام، ئەوەبوو جەنگاوەرێکی تەنیشتی ووتی: خەڵکی شام بێ باوەڕن، و عمار زۆری پێ ناخۆش بوو بەرگری لێ کرد شتی وا بڵێت و پێ ی ووت: بەڵکو لێمان یاخی بوون و ئێمە لەسەر ئەو یاخی بوون و سەرکەشی یەیان (البغی) جەنگیان لەگەڵ دەکەین ئەگینا خوامان یەکەو پێغەمبەرمان یەکەو قیبلەشمان یەکە[2].

ئەو گوڕو تینەی لە عمارێکی پیردا کە لەتەمەنی (٩٤) ساڵیدا بەو گوڕو تینەوە دەجەنگا ئەوە ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لە بەرزکردنەوەی ورەو لێبڕانی جەنگاوەرەکاندا و توانیان ڕێ ڕەوی جەنگەکە بە بەرژەوەندی خۆیان بگۆڕن و عماریش زیاتر هانی دەدان و دەیووت: بۆ پێشەوە هشام، بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێردایە،

لە خۆرئاوابوونی ئەو ڕۆژەدا عمار (ﷺ) داوای قاپێ شیری کرد و پاشان ووتی: پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرمووم ئەی عمار ئاخر خواردنەوەیەك لەدنیادا بیخۆیتەوە قاپێك شیرە[3]. و دوای ئەو قاپە شیرە، خۆی و هشامی کوڕی عوتبە ی کوڕی أبي وقاص ڕۆشتنە ناو جەنگەکەوە و بەگوڕو تینەوە شەڕیان دەکرد و هەردووکیان شەهیدبوون و نەگەڕانەوە[4](ﷺ).

---

[1] الأصابة (٤٥٤/١).

[2] مصنف ابن ابي شيبة (٢٩٠/١٥) إسناده حسن لغيره.

[3] مصنف ابن ابي شيبة (٣٠٢/١٥،٣٠٣).

[4] تاريخ الطبري (٦٥٣/٥).

٣- شەوی هەریر:

شەوی هەینی جەنگەکە تا بێت گەرمتر دەبوو کە ڕۆژانی پێشوو شتی وای بەخۆوە نەدیبوو، و هێرش و پەلاماری عێراقی یەکان زۆر بەهێزتر بوو تا وایان کرد لە شامی یەکان لە شوێنەکانی خۆیان بترازێن، و عەلی (ﷺ) شەڕێکی ئازایانەو نەبەردی کرد و پەیمان مردنی دەبەست[1]. ئیمام شافعی دەڵێت: لە عەلی یەوە دەگێڕنەوە کە شەوی هەریر نوێژی ترسی (صلاة الخوف)ی کردووە لە مەغریبدا[2].

یەکێ لە بەشداربووانی ئەو جەنگە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: سێ شەو و سێ ڕۆژ بەردەوام جەنگمان دەکرد تا ڕمەکانی دەستمان شکا، تیرمان پێ نەما، و ناچاربووین دەستمان کرد بە شمشێربازی و تا نیوەی شەو بەو جۆرە بووین، تا وامان لێ هات باوەشمان کرد بەیەکدا، و کاتێ شمشێرەکانیش کول بوون - وەك ئاسن ئەمان کێشا بەیەکتریدا و دواتر هەر دەسکەکەی مابوو بەدەستمانەوە و ئەمان دا لەیەکتری و تەنها گوێمان لە مرەو همەی یەکتری بوو، و پاشان دەستمان کرد بە شەڕە بەرد و پاش ئەوەش دەستمان کرد بە شەڕە قوڕ و خۆڵ و پاشان دەستمان کرد بە گازگرتن لەیەکتری بەدانەکانمان.

تا ڕۆژی هەینی بەردەوام بوو، و خۆر بەرز بوویەوە و یەك ئاڵا بە هەڵکراوی نەدەبینرا و لەناو تۆزو غوباردا هیچ کوێ دیارنەبوو و جەنگ هەردوو لای ماندوو کردبوو و دەستەکانی شەکەت کردبوو، و گەروەکانی ووشك کردبوو[3].

(ابن کثیر) وەسفێکی ئەو ڕۆژەمان بۆ دەکات و دەڵێت: شەوی هەینی بوو - شەوی هەریر - جەنگاوەرەکان گازیان لەیەکتری دەگرت تا هیلاك دەبوون ئیتر هەردووکیان دادەنیشتن و کەمێ دەحەوانەوە و بەدانیشتنەوە مڕیان دەدایە سەر یەکتری و پەلاماری یەکتریان دەدا و پاشان هەڵدەسانەوە و وەك لەسەرەتاوە دەستیان دەکردەوە بەجەنگ - إنا لله وإنا اليه راجعون - و خەڵکی

---

[1] المستدرك (٤٠٢/٣) الذهبي: ضعيف.

[2] تلخيص الحبير (٧٨/٢).

[3] وقعة صفين، لا ٣٦٩.

تا بەم جۆرە بوون تا ڕۆژ بوویەوە و هەموو موسڵمانەکان بەئاماژەی چاو نوێژی بەیانیان ئەنجام دا و جەنگ بەردەوام بوو تا کاتی چێشتەنگاو، و لەوکاتەوە وردە وردە سەرکەوتن بەلای سوپای ئەمیری باوەڕداراندا دەشکایەوە[1].

٤- بانگەشەی ـ تەحکیم ـ:

حاڵی هەردوو سوپاکە شپرزە بوو، و گەیشتە ئاستێك کە ئیتر توانای جەنگیان نەما، و (أشعث ی کوڕی قەیس) کە سەرۆکی هۆزی کندە بوو لەشەوی هەریردا ووتارێکی بۆ هاوڕێکانی داو ووتی: (بەچاوی خۆتان ئەی موسڵمانان ـ لەدوێنێ وە دەبینن چۆن عەرەب قڕی تێکەت، وەڵڵاهی گەشتوومەتە ئەم تەمەنەم شتی وام نەدیوە، دەی ئەوەی لێرەیە با نادیارەکان ئاگادار بکاتەوە و ئەگەر سەبینێ دەست هەڵگرین لە جەنگ عەرەب هەموو لەناو دەچێت، و ئابڕوەکان دەتکێن، خۆ بەخوا لەترسی جەنگ من ئەم قسەیە ناکەم، بەڵام من پیاوێکی بەتەمەنم و خەمی سبەینێ ی ژن و منداڵەکانمانە کاتێ ئێمە هەموو لەناو بچین، ئەی خوای گەورە من بۆچوونی خۆمم پێشکەشی هۆزەکەم و هاودینەکانم کردو کەمتەرخەم نەبووم)[2].

ئەم قسانەی (أشعث) موعاویە (ﷺ) ووتی: (بە ڕەبّی کەعبە ڕاستەکان، ئەگەر بەیانیش ئەم شەڕە بەردەوامبکەین ـ پیاو نامێنێ ـ ڕۆمەکانیش زۆر بەئاسانی پەلاماری ژن و منداڵە جێماوەکانمان دەدەن، و فارسەکانیش پەلاماری عێراقیان دەدایەوە و ژن و منداڵەکانیان زەوت دەکرد، بەخوا ئاقڵ و ژیرمەندان هەست بەمە دەکەن، و پاشان بەهاوڕێکانی ووت: قورئان هەڵواسن بەنووکی شمشێرەکانتانەوە)[3].

ئیتر ئەمە ڕاستی یەکەو هەردوو لایەنی شەڕکەر هەستیان پێکرد و گەیشتنە ئەو قەناعەتە و ئەمەش حەقیقەتێکە و دەبوایە پێش جەنگەکە هەستیان پێ بکردایە بەڵام شەیتان ناهێڵێ نەوەکانی ئادەم بەردەوام دەست لە ملی یەکتر بن و کەرنەفالی خۆشەویستی بۆ یەکتری بچرن.و ئەمە فێڵ نەبوو لەلایەن هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری خواوە (ﷺ)کە(عەمری کوڕی عاص) بانگەشەی بۆ بکرێت و سەبەئی یەکان زۆر پێ ی قاس بوون چونکە ئەوان لەئاوی لێڵ دا

---

[1] البداية والنهاية (٢٨٣/٧).

[2] وقعة صفين، لا ٤٧٩.

[3] هەمان سەرچاوە، لا (٨٨١،٨٨٤).

حەزیان لە مەلە بوو، دەیانزانی موسڵمانان تا مەشغوڵی شەڕو جەنگ بن نایانپەرژێتە سەر ئەوان کە بکوژانی عثمانی کوڕی عەفان (ﷺ) ی بێ تاوان و غەدر لێ کراوبوون.

و سەبەئی یەکان کە خەریك بوو خۆریان بەرەو ئاوابوون بـچێت بەئاشـتەوایی موسـڵمانان لەناو خۆیاندا ئەوان ناچاربوون هەموو شتێك کە بشێ و نەشێت، بیدەنە پاڵ هەموو موسڵمانێك و بەدەم عەلی یەوە دەیان درۆ ڕێك بخەن، و لەوانە: ئەو قورئانانەیان بەرز نەکردۆتەوە مەگەر فێـڵ و ساختەیەکی بەدواوەیە[1].

ئەو ڕیوایەتەی (أبـی مخنـف) کـە گریمـانی ئـەوە دەکـات کـە گوایـە عـەلی (ﷺ) بـەو بانگەشەیەی کە خەڵکی شام پێشنیاریان کردبوو کـە ـ تـەحکیم ی قورئانـە ـ ڕازی نـەبوو بـەڵام لەژێر فشاری قورئان خوێنەکان ـ خەواریج ـ دا ناچاربوو قبوڵی بکات)[2]. ئەم ڕیوایەتە واهـی یـەو بەهیچ جۆرێك قبوڵ ناکرێت چونکە (أبی مخنف) ئیمامی یەکی داخ لە دڵە.

لەبەرامبەردا ڕیوایەتی وا هەیە لە ڕاویەکانی بەوە تۆمەتبار نەکراون کە ئارەزووی خۆیان چیرۆك و وتە هەڵبەستن و بیدەنە پاڵ ئەو دوو هاوەڵە بەڕێزەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە علي و موعاویـە بوون، لەوانە ئەو ڕیوایەتەی پێشەوا (أحمدی کوڕی حەنبەل) لە (حبیب) ی کوڕی (أبـی ثالـث) ەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ئێمە لە (صفین) بووین، کـاتێ جەنگەکـە لەسـەر خـەڵکی شـام گـەرم بـوو عەمری کوڕی عاص وتی بە موعاویە: قورئانێك بنێرە بۆ لای و بانگی بکـە بـۆ لای کتێبەکـەی خواو دڵنیابە ئەو نەخێر ناکات، و بەپیاوێکدا قورئانی ناردو وتی بە عەلی (ﷺ): لەنێوان ئێمـەو ئێوەدا با قورئان حەکەمان بێت، ((أَلَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنْ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ)) " آل عمران/٢٣".

عەلی وتی: بەڵێ باشە، من شایانترم قبوڵی بکەم، و قورئان خوێنەکان کە بەدەوری عەلیدا بـوون شمشێرەکانیان خستە سەر شانیان ووتیان: ئەی ئەمیری باوەڕداران بۆ بەردەوام نـەڕۆین بۆیـان تـا خوای گەورە نێوانمان دەخات بەلایەکدا؟.

---

[1] الكامل (٢/٣٨٦).

[2] تاريخ الطبري (٥/٦٦٢).

و لەوکاتەدا ـ سهل ی کوڕی حەنیف الانصاری ـ (ﷺ) ووتی: ئەی خەڵکینە خۆتان تاوانباربکەن، ئێمە لەڕۆژی حودیبیە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا بووین، زۆربەمان شەڕمان پێ باش بوو بەڵام پێغەمبەری خوا ڕێکەوتنی کرد لەگەڵ بێ باوەڕاندا و تەنانەت (عمر) (ﷺ) ناڕازی بوو بەو سوڵحەو سورەتی فەتح هاتە خوارەوە بۆ سەر پێغەمبەری خوا (ﷺ)، و عەلیش (ﷺ) ووتی: بەڕاستی ئەمەش فەتحەو مەسەلەکە دادەخات و گەڕایەوە و خەڵکەکەش لەگەڵیدا گەڕانەوە[1].

ڕازی بوون هەردوو لا بەوەی قورئان حەکەمی هەردوو لا بێت و صولح بکەن لەسەری، بەبێ ئەوەی مەرامی هیچ کام لەلایەنی شەڕکەر بێتەدی، نە شامی یەکان بکوژانی عثمانیان لەبیرما، و نە عەلی (ﷺ) داوای بەیعەت دانەکەی لەبیرما، ئەمەش لەبەر بەرژەوەندی گشتی و نەفەوتانی ئوممەتی محمد (ﷺ) لەشەڕی نەخوازراوی لابەلاییدا کە دەبێت ئەو خوێنانە لە جەنگە ڕزگاریخوازەکاندا بڕژێت لەپێناو بانگەوازی ئیسلام و گەیاندنی ئاینی نوێ بەسەراپای دانیشتوانی سەرزەوی،و ئەمری واقیع ئەمەی بەسەر موسڵمانانی هەردوولادا فەرز کرد و ئەم هەنگاوەش دەری خست کە موسڵمانان هێشتا لەئاستی بەرپرسیاریێتی و هێزو دەستەڵات و باوەڕ بەخۆکردندان[2].

ئەمیری باوەڕداران علي (ﷺ) دڵی زۆر خۆش بوو بەوەستانی جەنگی (صفین) و ڕازی بوو بە (تەحکیم). و بەسەرکەوتن هەژماری دەکرد و گەڕایەوە بۆ کوفە[3]. و ئومێدی خواست تەحکیم خاڵی ئاشت بوونەوەی ئوممەت بێت و یەکریزی بگەڕێنێتەوە و دەوڵەت بەهێزبکاتەوە و بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکانی وڵاتان بخەنەوە گەڕ.

کۆمەڵێك هۆکار بوونە هۆی ئەوەی هەردوو لا تەحکیم قبووڵ بکەن لەوانە:

* کۆتا چارەسەر بوو بۆ وەستانەوەی دەریای خوێن ڕشتن لەهەردوو لایەنی موسڵمانان و هەوڵێکی هەمەلایەنەو گومانی سەرکەوتنی زۆر بوو بەپێچەوانەی هەوڵە تاکەکەسی یەکانی جەنگی جەمەل کە شکستیان دەهێنا.

---

[1] الانصاف، لا ٥٣٠.

[2] دراسة في تأريخ الخلفاء الأمويين، لا ٣٨.

[3] دراسة في تأريخ الخلفاء، لا ٣٨.

* کوژراوێکی زۆر و ڕشتنی خوێنێکی لەڕادەبەدەر لە هەردوو لا و ترسان لە لەناوچوونی هەموو پیاوانی ئیسلام و هەوڵ دان بۆ ئاگربەست ئارەزوی هەردوو لا بوو.
* ئەو وەرسی و بێتاقەتی یەی ڕووی کردە خەڵکی بەبۆنەی درێژی جەنگەکە، وەك بڵێ ی هەموو لایەك چاوەڕوانی ئاوا پێشنیارێك بوون کە هاواری وەستانی لافاوی خوێن بکات و خەڵکی بڕۆن بەدەمی یەوە و جەنگاوەرەکان هاواریان دەکردو دەیان ووت: جەنگ سەری خواردین و مانەوەمان لە ئاگربەست و شەڕوەستاندایە[1].

و بەرزکردنەوەی قورئان شتێکی تازە نەبوو، بەڵکو پێشتر لەجەنگی جەمەل دا (کەعب ی نوری سور) ی لەسەر شەهید کرا کاتێ هاواری دەکرد وەرن بەدەم ئەم قورئانەوە و شەرمێکی لێ بکەن و جەنگ بوەستێن بەڵام ئەم جارە لە (صفین) دا بەرزکردنەوەی قورئان هەوڵی تاکەکەسی نەبوو بەڵکو هەوڵی سەرکردایەتی بوو بۆیە ئومێدی سەرکەوتنی زیاتربوو.
* ئیمان و بیروباوەڕ لەدڵەکاندا جێگیر بوو بۆیە هاتن بەدەم بانگەوازی دەنگی ئاشتی یەوە وەك خوای گەورە دەفەرموێت ((فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ)) "النساء/٥٩"، واتە: لەهەرشتێکدا ناکۆکی کەوتە نێوانتان بگەڕێنەوە بۆلای خواو پێغەمبەر بۆتان چارەسەر دەکات.

٥- شەهیدکردنی عەماری کوڕی یاسر (رضي الله عنه):

ئەو فەرموودەیە (صحیحە) و لەزانستی فەرموودەدا وەرگیراوە کە پێغەمبەری خوا بە عماری کوڕی یاسری فەرموو: ((تقتلك الفئة الباغية))[2] واتە عەمار کۆمەڵێکی یاخی بوو شەهیدت دەکەن، بۆیە شەهیدبوونی زۆر کاریگەربوو لەسەر جەنگەکە و هەموو هاوەڵان (رضي الله عنهم) بەدوای عەمارەوە بوون و ئەو لەهەمو لایەك بوایە، ئەوانیش دەچوونە ئەو سەنگەرە و (خزیمە)ی کوڕی (ثابت) (رضي الله عنه) دەستی نەدەچووە جەنگ لەگەڵ برا شامی یەکانیدا بەڵام هەرکە عەماری بینی شەڕ دەکات ئەویش دەستی دایەوە شمشێرەکەی و چونکە ئەو فەرموودەیەی سەرەوەی بیستبوو[3].

---

[1] الصفين، لا (٢٨٢-٢٨٤).
[2] مسلم، ژ (٢٩١٦).
[3] مسلم، ژ (٢٩١٦).

لەڕیوایەتێکی ـ صحیح ـ دا هاتووە کە دوو کەس لەلای عبداللە ی کوڕی عەمری کوڕی عاص دا دەمەقالەیان بوو لەسەر ئەوەی ئەو دەیووت من کوشتوومە و ئەوی تریش دەیووت من کوشتوومە و عبداللە یش تووڕەبوو ووتی: یەکێکتان خۆی لێ ڕزگار بکات و ئەو خوێنە بخاتە سەر برادەرەکەی چونکە من لەپێغەمبەری خوا بیستووە کە فەرموویەتی ((تقتله الفئة الباغية)) واتە کۆمەڵێکی سەرکەش و یاخی لەموسڵمانان دەیکوژن، موعاویە بە عبداللە ی ووت: دەی کەواتە تۆ چی دەکەیت لەگەڵماندا؟ ئەویش ووتی: باوکم سکاڵای منی کرد لەلای پێغەمبەر (ﷺ) کە گوێڕایەڵی ناکەم و پێغەمبەریش پێ ی فەرمووم: ((اطع أباك مادام حياً ولا تعصه)) واتە: ((بەگوێ ی باوکت بکە تا لەژیاندایە و سەرپێچی مەکە)) و منیش لەگەڵی دەبم و بەشداری جەنگیش ناکەم[1].

و (بخاري) لە ئەبی سەعید خودەریەوە دەگێڕێتەوە کە دەڵێت: ئێمە ـ لەکاتی دروست کردنی مزگەوتەکەی پێغەمبەردا (ﷺ) یەك یەك خشتمان هەڵدەگرت بەڵام عمار دوو دوو خشتی هەڵدەگرت و پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەو جۆرە چاوی پێ ی کەوت بانگی کرد و تۆزەکەی لێ دەکردەوە و پێ ی دەفەرموو: ((ويح عمار تقتله الفئة الباغية يدعوهم الى الجنة ويدعونه الى النار))[2] واتە بێ قەزابێ عەمار کۆمەڵێکی سەرکەش و یاخی دەیکوژن و ئەو بۆ بەهەشتیان بانگ دەکات و ئەوان بۆ ئاو ئاگری بانگ دەکەن و عەماریش ووتی: پەنا ئەگرم بەخوا لە فیتنەو ئاژاوەگێڕی.

و پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەفەرموێت: ((قاتل عمار وسالبه في النار)) واتە بکوژی عەمارو ئەو کەسەیشی شتەکانی لێ دەکاتەوە بۆخۆی لەئاگری دۆزەخ دان.

٦- هەڵس و کەوتی جوان لەکاتی جەنگ و ڕووبەڕووبوونەوەکەدا:

لەجەنگی ـ صفين ـ دا شتی وا سەیر ڕووی داوە کە تاکانەیەو لەهیچ جەنگێکی دونیادا شتی وا نەبینراوە، و ئەگەر هەزاران کەسی ناو گۆڕەپانەکە بەچاوی خۆیان نەیانبینیایە کەس باوەڕی پێ نەدەکردن و بەڵکو خۆیشیان باوەڕیان پێ نەدەکرد، چونکە گۆڕەپانی جەنگ کەشێکی

---

[1] البخاري، ژمارە (٤٤٧).

[2] السلسلة الصحيحة (٥/١٨-١٩).

تایبەتە .. سۆزو بەزەیی .. خزمایەتی .. نوێژو ئاینداری .. وەفاو بەڵێن بردنە سەر و فێڵ نەکردن و بەشداری کردن بەبێ شەڕکردن! و ئەمانەو چەندان شتی تر کە ڕەوشتی بەرزی موسڵمانان دەسەلمێنێت تنانەت لەکاتی شەڕو پێکادانیشدا لەوانە:

* لەگەرمەی شەڕدا گوێیان لە بانگ بوایە جەنگەکەیان دەوەستان و دەستیان دەکرد بەنوێژ جگە لەشەوی هەریر کە هەمووان بەئاماژەی چاو نوێژەکانیان کرد بەخێرایی پاشان دەستیان کردەوە بەجەنگ[1].

* ئەو ڕۆژەی عەماری کوڕی یاسر (ﷺ) ـ شەهید کرا ـ شەڕەکە وەستاو هەردوو لا نوێژیان لەسەر کرد لەتەنیشتی یەکتریدا[2].

* عەمری کوڕی عاص (ﷺ) جوابی نارد بۆ سەربازگەی عەلی (ﷺ) کە با جەنگەکە بەشێوەیەکی کاتی بووەستێنین تا جەستەی کوژراوەکان بەخاک دەسپێرین و ئەوانیش پێیان باش بوو هاتن بەدەم داواکاریەکەیانەوە و ڕاوی یەکە دەڵێت وەك پەنجەکانی دەست هەردوو دەچوون بەناو یەکدا.

* هاوەڵانی عەلی (ﷺ) شەهیدێکی خۆیان بەلای عەمری کوڕی عاص دا بردەوە ـ عەمر دەستی کرد بەگریان بۆی و ووتی: ئەوپەڕی ئیجتیهادی خۆی کرد و ئەمەی بۆ خوا بەباش زانی[3].

* کاتێ شەڕ دەوەستا ـ وەك سەربازێکی بەشداربووی صفین دەگێڕێتەوە ـ هەموو سەردانی یەکتریان دەکرد و دەچووین بۆلای یەك و قسەمان دەکرد لەگەڵ یەکتریدا[4].

هەموو دەچوون بۆ ئاوهێنان و لەوێ وەك برا بوون و کەس جەنگی لەگەڵ کەسدا نەدەکرد و پاڵ پاڵێنیان بوو لەسەر ئاو خواردنەوە و هیچ کەس ئازاری کەسی تری نەدەدا[5].

---

[1] تاريخ دمشق (٢٣٣٩/١٨).

[2] أنساب الأشراف (٥٦/٦) بسند حسن الى عتبة.

[3] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە.

[4] سير أعلام النبلاء (٤١/٢).

[5] تاريخ الطبري (٦١٠/٥).

* دووکەس دەستیان دەکرد بەشەڕ بە بۆکزو گاز لەیەکتر گرتن و هەرکە ماندوو دەبوون هەردووکیان دادەنیشتن و دەستیان دەکرد بگفتووگۆو ڕا گۆڕینەوە و قەناعەت بەیەکتری کردن و لەپاش ئەوەی حەوانەوە دیسان هەڵدەستانەوە بۆ یەکتری و پەلاماری یەکتریان دەدا.

* گەنجی یەك هۆز بوو بوون بەدوو بەشەوە هەرلایەك و قەناعەتی وابوو لەلایەك شەڕیکەن و لەوپێناوەدا گیانیان دادەنا و لەکاتی شەڕوەستاندا هەموو هۆزەکە دەچوونەوە بۆ سەردانی یەکتری[1].

* کوڕ دەبینی بەس لەبەرئەوەی دڵی باوکی لێ نەڕەنجێ و لێ ی زویر نەبێت لەگەڵیدا ڕۆیشتووە بۆ جەنگ بەڵام لەوێ ئامادە نی یە خوێنی برایەکی موسڵمانی خۆی برژێنێت وەك عبداللە ی کوڕی عەمری کوڕی عاص.

* لەناو ئەم جەنگەدا کۆمەڵێ لە قوتابیانی عبداللە ی کوڕی مەسعود (ﷺ) بەشداری جەنگەکەیان کرد بەئامادەبوون و بۆ بەرگری لەخراپە و زوڵم و ناڕەوایی لەهەر لایەکیانەوە ڕوویدات، و بەعەلیان ووت: ئێمە لەگەڵ هیچ لایەکتاندا نابین بەڵام حەزدەکەین لەنزیکەوە چاودێری جەنگەکە بکەین و ئەگەر شتێکی ناڕەوا لەهەر جەنگاوەرێکەوە ڕوویدا ئێمە دەڕۆین بۆی و بەرگری ئەو کارەی لێ دەکەین،

و عەلی (ﷺ) زۆر خۆشحاڵ بوو بەم هەڵوێستەیان و ووتی: زۆرباشە یاخوا بەخێربێن، ئەمەیە تێگەیشتنی ڕاستقینە لە ئیسلام و زانیاری فەرموودەکان و ئەوەی بەم کارەی ئێوە ڕازی نەبێت ئەوە زاڵم و ناپاکە[2].

٧- هەڵس و کەوتی جوان لەگەڵ دیلەکاندا:

لەجەنگی صفین دا بەڕوونی هەڵس و کەوتی جوان و شایستە دەبینین لەلایەن عەلی یەوە (ﷺ) بەرامبەر بەو کەسانەی کە بەدیل گیرابوون، ئەمەش شتێکی سەیر نی یە چونکە ئیسلام وا ڕۆڵەکانی پەروەردە دەکات لەگەڵ ئەسیری بێ باوەڕانیشدادەبێت بەڕێزو حورمەتەوە هەڵس و

---

[1] البداية والنهاية (٧/٢٧٠).

[2] خلافة علي بن ابي طالب، عبدالحميد، لا (٢٤٣).

کەوتیان لەگەڵدا بکرێت و نابێت نان و خواردنیان لێ بگیرێتەوە و نابێت ببەسترێنەوە و نابێت سەرما یان گەرمایان بێت و نابێت نەتوانن پەیوەندی بەکەس و کاریانەوە بکەن و هتد.

بەڵام لەبەرئەوەی ئەسیرەکان هێزو پاڵپشتی لایەنەکەیەتی نابێت ئازاد بکرێت لەناو جەنگەکەداو دەبێت ڕابگیرێت تا جەنگەکە دەکەوێت بەلایەکدا، چونکە دەڕواتەوە ناو سوپاکەی و بەهێزیان دەکاتەوە، لەبەرئەوە عەلی (ﷺ) دیلەکانی حەپس دەکرد و داوای بەیعەتی لێ دەکردن و ئەگەر هەرکەسێکیان بەڕاستی بەیعەتی بدایە ئەوە بەڕەڵای دەکردن، و ئەگەر گیربووایەو بەیعەتی نەدایە، ئەوە چەك و وڵاخ و شتەکانی لێ دەسەند و دەیدا بەو جەنگاوەرەی کە دیلی کردووە، و پاشان قورئانی دەهێناو سوێندی دەدان کە بەشداری شەڕەکە نەکەنەوە و پاشان ئازادی دەکردن و لەڕیوایەتێکیشدا یەکی (٤) درهەمیشی پێ دەدان[1].

ئەسیرێکی تریان هێنا بۆلای ئەمیری باوەڕداران و هاواری کرد: بەئەشکەنجە مەمکوژن، عەلی (ﷺ) پێ ی ووت: بەهیچ شێوەیەك ناتکوژین من لەخوای هەموو جیهانیان دەترسم و پاشان ئازادی کرد و ووتی: ئەگەر خێرداربیت بەیعەت دەدەیت؟

٨- چەند کەس کوژرا لەو جەنگەدا؟:

هەروەك جەنگی جەمەل ـ کە مێژوونووس و ڕاویەکان جیاوازیان هەبوو ـ هەریەکەو ژمارەیەکی خەیاڵی نووسیوە، هەیە حەزدەکات ژمارە کوژراوی خۆیان کەم بکاتەوە و ژمارەی بەرامبەر زیاد بکات تا ئازایەتی خۆیان دەربخات، و هەش بووە ژمارەی بەرامبەری کەم کردۆتەوە و کوژراوی خۆیانی زیادکردووە ئەمەش لەبەرئەوەی سۆزو بەزەیی خەڵکی بۆلای خۆیان ڕابکێشێت بەڵام نزیکەی (٢٨ تا ٣٠) کاتژمێر شەڕ کراوە[2].

هەرچەندە جەنگەکە خەست و دژوار بوویێت، دژواری و ناهەمواریەکەی نەدەگەیشتە ڕادەی شەهیدو کوژراوانی جەنگی مەزنی قادسیە کە موسڵمانەکان (٨٠٠٠) شەهید و فارسەکانیش (١٢) هەزار کوژراویان هەبوو، ئیتر نازانم ئەم ڕێژە زۆرانەیان لەکوێ هێناو چۆن چووە

[1] الدولة الأموية (٣٦٠-٣٦٢).

[2] الصواعق المرسلة (٣٣٧/١) بدون سند.

عەقڵیانەوە کە پیاوێکی وەك (ابن ابي خیثمة) کوژراوانی هەردوولا بە (٧٥) هەزار کەس مەزەندە دەکات و ابن قەییمیش ـ بەزیاتر لە (٧٠) هەزار کەس مەزەندە دەکات!

٩- ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) سەردانی کوژراو و بریندارەکان دەکات:

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) لەدوای هەموو جەولەیەکی جەنگەکان، سەردانێکی مەیدانی گۆڕەپانی جەنگەکانی دەکرد و سەیری کوژراو و بریندارەکانی دەکرد و دوعای لێخۆش بوونی بۆ دەکردن، یەکێ لەو کەسانەی لەوێ بوو دەڵێت: عەلیم بینی بەسواری ئەسپەکەی پێغەمبەری خواوە بوو (ﷺ) کە ناوی (الشهباء) بوو بەناو کوژراوەکاندا دەگەڕاو لەکاتی گەڕانیدا (الأشتر) یشی لەگەڵدابوو،

دایان بەلای یەکێ لە شەهیدەکانی شام دا (الاشتر) ناسی یەوە ووتی: وەڵڵاهی بەپیاوێکی موسڵمان و چاك دەهاتە بەرچاوم، عەلیش (ﷺ) فەرمووی: ئێستایش موسڵمانێکی پیاوچاکە، ئەو پیاوە ناوی حابس ی کوڕی سەعد ی طائی بوو ، یەکێك بوو لەخواناس و قازی یە ناودارەکانی شام، و ئەم قازیە هاتە لای عمری کوڕی خطاب (ﷺ) و پێ ی ووت: خەوێکم دیوە زۆر ترساوم لێ ی!، عمر فەرمووی: چی یە؟ ووتی: خۆرو مانگم لەخەومدا بینی کردیان بەشەڕو ئەستێرەکانیش بوون بەدوو بەشەوە، عمر (ﷺ) ووتی: تۆ لەگەڵ کامیاندا بوویت؟ ووتی: لەگەڵ مانگدا بووم و عمریش ئایەتێکی قورئانی خوێند کە ئەمەبوو ((وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً)) "الاسراء/١٢" واتە: شەوو ڕۆژمان وەك دوو بەڵگەی خۆمان دروستمان کردوون و شەومان بەتاریکی سڕیوەتەوە و ڕۆژمان بە ڕووناکی هێشتۆتەوە، دەی وەڵڵاهی هیچ ئەرك و بەرپرسیارێتی یەکت ناخەمە ئەستۆ و هەرگیز ناتکەم بە بەرپرس، و ڕاویەکە دەڵێت بیستوومە لەجەنگی (صفین) دا لەگەڵ موعاویەدا بوو شەهید کرا[1].

و دای بەلای کوژراوەکانی خۆیانداو کوژراوەکانی موعاویەداو ووتی: خوا لێتان خۆش بێت، خوا لێتان خۆش بێت، بەهەردوو لای دەووت[2].

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (٧٩/١١) بسند منقطع.

[2] خلافة علي بن ابي طالب، عبدالحميد، لا (٢٥٠).

یەزیدی کوڕی (أصم) دەڵێت: دای بەلای کوژراوانی خۆیاندا ووتی: ئەمانە بەهەشتین و دای بەلای کوژراوانی شامدا ووتی: ئەمانەش بەهەشتین[1]، و پێ ی دەووتن ئەمانە لە باوەڕدارانن[2].

١٠- هەڵوێستێکی مەردانەی موعاویە (ﷺ):

پاشای ڕۆمەکان ئەم جەنگەی نێوان مەعاویەو علي کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) ی بەهەل زانی تا هەندێ لە زەویە لەدەست چووەکانی لە موسڵمانان بسەنێتەوە،

(ابن کثیر) دەڵێت: پادشای ڕۆمەکان تەماحی کردە موعاویە. دوای ئەوەی کە سەرشۆڕو ترسە زاوری دەستی موعاویە و سوپای ئیسلام بوو، ئەم شەڕەی نێوان موعاویەو عەلی (ﷺ) بەهەل زانی و بەسوپایەکی گەوەوە نزیکی سنوورەکانی دەوڵەتی ئیسلام بوویەوە و بەنیازبووو بیانگرێتەوە، موعاویەیش (ﷺ) نامەیەکی بۆ نووسی و تیایدا ووتی: وەڵڵاهی ئەگەر وازنەهێنی و نەگەڕێیتەوە شوێنی خۆت ـ ئەی نەفرەت لێکراو ـ هەر ئێستا لەگەڵ ئامۆزاکەمدا یەك دەگرینەوەو پێکەوە هێرشت بۆ دەهێنین و لەهەموو خاکەکانی خۆیشت دەرت دەکەین وە کونە مشکت لێ دەکەین بە قەیسەری.

پادشای ڕۆم لەگەڵ خوێندنەوەی نامەکەدا هەموو گیانی هاتە لەرزە و سوپاکەی پاشەکشە پێ کردەوە و داوای تازەکردنەوەی هودنەیشی کرد لە موعاویە[3]. (ئەمەش بەڵگەیە لەسەر نەفس بەرزی و پیاوچاکی و بەرگری کردنی لە ئیسلام و خاکی ئیسلام، ئەگینا سەرکردەیەکی دونیایی خۆفرۆش و هەلپەرست و کورسی دۆست بووایە ـ جوابی دەنارد بۆ پادشای ڕۆم دەیووت (١٠٠) هەزار جەنگاوەرم بۆ بنێرە با سوپاکەی علي تێکبشکێنین و دواتر چەندی زەویت دەوێت لەخزمەتتدایە)[4]

١١- ئەمیری باوەڕداران دەدات بەلای گۆڕستانێکدا:

---

[1] مصنف ابن ابی شیبة (١٥/٣٠٣).

[2] تاریخ دمشق (١/٣٢٩-٣٣١).

[3] البدایة والنهایة (٨/١٢٢).

[4] ووتەی وەرگێڕ.

کاتێ ئەمیری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) لەجەنگی ـ صـفین ـ گەڕایـەوە، دای بەلای گۆڕستانێکداو ووتی:

((السلام عليكم أهل الديار الموحشة، والمحال المقفرة، من المؤمنين والمؤمنات، والمسلمين والمسلمات، أنتم لنا سلف فارط، ونحن لكم تبع، وبكم عما قليل لاحقون، اللهم اغفر لنا ولهم، وتجاوز بعفوك عنا وعنهم، الحمد لله الذي جعل الأرض كفاتا، أحياءً وأمواتاً، الحمد لله الذي خلقكم وعليها يحشركم، ومنها يبعثكم، وطوبى لمن ذكر الميعاد وأعدّ للحساب، وقنع بالكفاء))[1].

١٢- بکوژانی عثمان (ﷺ) حەزدەکەن جەنگ بەردەوام بێت!:

ئاژاوەگێڕەکـان ئەوانـەی دایـان بەسـەر مەدینـەی منـەوەرەداو خەلیفـەی سـێ یـەمی پێغەمبەری خوایان شەهیدکرد و ئەو شارە پیرۆزەیان تاڵـان و بڕۆکـرد، وا ئـەمڕۆ ئـەوەتان لـەناو سوپاکەی عەلیدا و وەك گورگ پێستی مەڕیان لەبەر کردووە و خۆیان بەدڵـسۆزی عـەلی دەزانـی، بۆیە لەئاشتی و صولحدا زەرەریان بوو، و هەروەها بۆئەوەی هـەردوو لایـان بـێ هێـزو لاوازبـن و دواتر نەتوانن تۆڵەی عثمان بکەنەوە و سزای کەس بدەن، هەر تێکچوون کاتێ بینیـان وا خـەڵکی شام قورئان هەڵدەبڕن، و عەلی (ﷺ) دەڕوات بەدەمیانەوە و فەرمانی وەستانی شـەڕ دەدات، زۆر هەوڵیاندا عەلی لەو بیرە لابدەن، بەڵام لەدەستیان دەرچوو، جەنگ وەستا، و هیچ چارەیەکیان نەما جگە لەوە نەبێت کە ئەو ئاژاوەگێڕانە لە عەلیش جیابوونەوە، و قسەیەکیان داهێناو ووتیان (الحكم لله) و لەهەردوو لا خۆیان بەدوور گرت.

ئەوەی سەیرو نامۆیە لەم قۆناغەدا مێژوونوسان باسی ئەو پیلان و کارانە ناکەن کە ئـەو جیا خوازانە ـ خواریج ـ پێ ی هەستان، و لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆرێکیان لـەناو سـوپاکەی عەلیـدا بوون، و باسی نهێنی سەرنەکەوتنی ئەو ئاگربەستەی نێوان ئەو دوو لایەنەیان نەکردووە کە ماوەی چەند مانگێکی خایاند و ئایا ڕۆڵی ئەوانە چی بووە لە سەرنەکەوتنیدا، و هەرەس پێهێنانی گشت دانیشتن و ڕێکەوتنەکان، چونکە بێ کەم و زیاد هەروەك لەجەنگی جەمەلدا دەترسان شەڕ بوەستێ

[1] أحداث وأحاديث فتنة الهرج، لا (١٤٧).

و تۆڵـە لـەوان بـسەنرێت خـۆ لەجـەنگی (صـفین)یـشدا هـەمان ترسـیان هـەبوو، چـۆن هـەوڵی سەرنەکەوتنی پێکهاتنەکانیان نەدابێت؟![1].

١٣- عەلی (ﷺ) ڕازی نابێت قسە بە موعاویە بووترێت:

دەگێڕنەوە دووکەس لە هاوەڵانی عەلی (ﷺ) جنێوو قسەی سوکیان بە موعاویـە دەووت و نوفرەتیشیان لەخەڵکی شام دەکرد، عەلیش (ﷺ) جوابی بۆ ناردن و پێ ی ووتن: واز لەو قسانە بێنن کە بیستوومە لێتان.

ئەوانیش هاتن بۆ لای و ووتیان: ئەی ئەمیری باوەڕداران ئایا ئیمە هەق نین و ئەوان لەسەر ناهەق ـ باطـل ـ؟ ووتی: با، بەڕەبّی کەعبە وایە ... ووتیـان: ئـەی ئـیتر بۆچـی نـاهێڵی جنێـوو نەفرەتیان لێ بکەین؟ ووتی: حەزم نەکرد ئێوە لە نەفرەت کەران بن، بـەڵام واباشـە بڵـێن: خوایـە خوێن ڕشتن هەڵگرە لەنێوئێمەو ئەواندا و ئاشتی بخەرە نێوان ئێمەو ئەوان، و لەگومڕایی بیانپارێزە تا هەقیان بۆ ڕۆشن ببێتەوە و لەناو هەڵەدا بەردەوام نەبن[2].

ئەو درۆو دەلەسانەی بەدەمی (عەلی و موعاویەو حەسەن و حسین و أبن عباس) ەوە هەڵبەسـتراوە هەمووی دەچێتە خانەی ئەو هەوڵانەوە کە نەخشەی ووردی بـۆ دارێـژراوە ـ بـۆ ناشـیرین کردنـی مێژووی ئیسلامی زێڕین و ژیانی ئەو پیاوە مەزنانەی کە پێشەواو مامۆستای ئێمـەن و لەهـەموو ڕەوشتێکی بەرزدا سەرمەشقن بۆ مرۆڤایەتی لەدوای خۆیان، کە گوایە لەسەر مینبـەر لەعنـەتیان لەیەکتر کردووە!!

ئەوانەی ئەمانەیان گەورەکردووە و هەڵیان بەستووە وایان زانیوە ئیتر موسڵمانان مێـژووی پاکی خۆیانیان لێ دەشێوێت و بەچاوی سوکەوە دەڕواننـە پێـشەواو سـەرکردە ئیـسلامی یـەکانی

---

[1] ووتەی وەرگێڕ.

[2] الاخبار الطوال، لا (١٦٥).

دێرینیان و دواتریش دەڵێن قورئانێک و پێغەمبەرێك مرۆڤی ئاوایان پەروەردە کردووە کە لەڕاستیدا بۆ دژایەتی کردنی خودی ئیسلامەکەیە نەك کەسایەتی یەکان.

ئەگینا هەڵەی ئەوان چی یە؟ ئەوانیش مرۆڤ بوون و مرۆڤیش هەڵە دەکات و شتی لەبیر دەچێت و بۆچوون و ئیجتیهادی نەپێکی دەبێت و بەوەش لەبازنەی موسڵمانێتی دەناچێتە دەرەوە.

پێغەمبەری ئیسلام محمد (ﷺ) هاوەڵانی واگۆش کردبوو کە بەهیچ جۆرێك نەفرەت لەکەس نەکەن و قسەی ناشرینیش بەکەس نەڵێن و دەفەرموێت ((ليس المؤمن بطعان ولا اللعان))[1] واتە: موسڵمان جنێوفرۆش و نەفرەت کەر نی یە.

و عەلی (ﷺ) لەعنەت کردن و بەکافرکردنی نەیارەکانی خۆی بەدوورگرتووە و لەڕەوشتی بەرزی ئامۆزاو زاوای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و خەلیفەی چوارەمی ئوممەتی ئیسلام نەوەشاوەتەوە و ئەمەش لەکتێبە صحیحە باوەڕپێکراوەکانی شیعەدا بەڕوونی بەدی دەکرێت[2].

[1] السلسلة الصحيحة للالباني، ژ ٣٢٠.

[2] أصول مذهب الشيعة، ٩٣٢.

جێباسی سێ یەم

(التَحكيم)

لەدوای جەنگی (صفين) هەردوولا ڕێك کەوتن لەسەر (تەحکیم)، تەحکیم واتـە هـەردوولا یەکی حەکەمێك دەستنیـشان بکـەن و ئـەو دوو حەکەمـە چـیان بڕیـاردا و بەرژەونـدی هـەموو موسڵمانانی تێدابوو، کاری لەسەر بکرێت و هەردولا پێ ی ڕازی بن.

لەلایەن موعاویەوە عەمری کوڕی عـاص و لەلایـەن عەلیـشەوە (أبـا موسـی الأشـعری) دەستنیشان کرا، و بەو بۆنەیەوە هەردوولا پەیماننامەیەکیان نووسی، و (دومە الجندل) دیـاری کـرا بۆ شوێنی کۆبوونەوەی هەردوو حەکەم لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی ٣٧ ی کۆچی.

ئا لێرەوە کێشە سەری هەڵداو کۆمەڵێك لەسـوپاکەی عـەلی (ﷺ) نیگـەران بـوون بـەو ڕێکەوتنەو وتیان ئەوە گوناهێکە و خاوەنەکەی پێ کـافر دەبێـت، و پێویـستە لەسـەری تەوبـەو پەشیمانی دەربڕێت لەلای خواو ئیتر لەلای عەلی دەرچوون و ناویان نرا ـ خواریج ـ و ئەویش ـ إبن عباس ـ ی نارد بۆ ناویان و گفتوگـۆو دەمەقاڵـەی لەگەڵـدا کـردن و پاشـان عـەلی (ﷺ) خـۆی لەگەڵیان دانیشت مەسەلەکەی لەگەڵیان تاوتوێ کرد، و کۆمەڵێکیان گەڕانەوە بـەڵام کۆمـەڵێکی تریان ملیان نەدا لەسەر ڕای خۆیان سووربوون.

ئیتر عەلی (ﷺ) تووشی کۆمەڵێ جەنگ هات لەگەڵیاندا کە بەتەواوی سوپاکەی مانـدوو بوو و شەکەت بوون و هێزیان لێ بڕاو ئەو کارە هەر بەردەوام بوو تا کار گەیشتە ئەوەی شـەهیدی بکەن کە لەمەولا بەدرێژی باسی لێوە دەکەین ـ إنشاء الله ـ.

مەسەلەی تەحکیم ترسناکترین بابەتە لەمێژووی خەلیفە ڕاشـیدەکاندا، زۆرکـەس تیایـدا بەهەڵەدا چووە لەنووسەران و بەپشت بەستن بەسەرچاوە لاوازەکان یان هەڵبەستراوەکان، کە تیایـدا هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا ناشیرین کراوە بەتایبـەتی (أبـو موسـی الأشـعری) (ﷺ) کـە بەمرۆڤێکی فەقیر حاڵی، گێلۆکە داویانەتە قەڵەم وتیان لەبەر سادەیی خۆی عەمری کوڕی عاص (ﷺ) فێڵی لێ کردووە لەمەسەلەی (تەحکیم) دا.

ئەم جۆرە ناوناتۆرانەی کە دراونەتە پاڵ ئەو دوو هاوەڵە مەزنەی پێغەمبەری خوا ـ یەکەمیان بەگێلۆکەو دووەمیان بەفێڵباز ـ بدرێتە قەڵەم ـ پەنا بەخوا ـ.

ئەو دوو پیاوە زۆر گەورەو لێهاتوو بوون و توانیان پێکەوە دابنیشن و گەورەترین شەڕو پێکادان بکوژێننەوە و ئوممەتی محمد (ﷺ) لەقەتڵ و امێکی حەتمی ڕزگاریکەن و لەسەر چەند خاڵێك کە هەردوولا پیّ ی ڕازی بن.

* زۆر پێویستە لێرەدا کورتەیەك لەژیانی ئەو دوو هاوەڵە مەزنەی پێغەمبەرمان بخەینە بەردەستی خوێنەر تا بۆی دەربکەوێت کە هەرچی وتراوە و هەرچی نووسراوە لەلایەن ناحەزانیانەوە درۆن و شایستەی ئەو دوو پیاوە نین:

یەکەم/ ژیانی (ئەبو موسای ئەشعەری):

ناوی عبداللە ی کوڕی قەیس ە، زانای گەورەو هاوەڵی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و نازناوی (أبو موسى الأشعري) لیّ نراوە کە فیقەزان و قورئان خوێنێکی بلند مەقام بووە، و لەشاری مەککە موسڵمان بووە، إبن سعد دەڵێت: هاتووەتە مەککەو بووە هاوپەیمانی سەعیدی کوڕی عاص و هەرلەویّ موسڵمان دەبێت و یەکێکە لە کۆچەویانی حەبەشە[1].

و هەندیّ لەڕیوایەتەکان دەڵێن لەحەبەشە گەڕاوەتەوە بۆ موسڵمان کردنی هۆزەکەی. پاش ئەوەی پێغەمبەری خوا کۆچ دەکات بۆ مەدینە و لەویّ سەقامگیر دەبێت، و لەویّ خۆی و موسڵمان بووەکانی هۆزەکەی کۆچ دەکەن بۆ شاری مەدینە[2]،

١- لەسەروەریەکانی (أبو موسى الأشعري) (ﷺ):

أ/ دووجار کۆچەریان: کاتیّ کۆچەریانی حەبەشە گەڕانەوە، موسڵمانان خەریکی ڕزگارکردنی خەیبەر بوون، و پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕووی تێکردن و فەرمووی: ((لكم الهجرة مرتين: هاجرتم الى النجاشي، وهاجرتم إليَّ))[3] واتە: دووجار پاداشتی کۆچتان هەیە: کۆچتان بۆلای نەجاشی و کۆچتان بۆلای من.

---

[1] الطبقات (١٠٧/٤).

[2] فتح الباري (١٨٩/٧).

[3] مسلم، ژ (٢٥٠٢).

ئەنەس دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((يقدم عليكم عداً قوم هم أرق قلوباً للإسلام منكم)) واتە: هۆزێك بەرێوەیە بۆ لاتان کە لەئێوە زیاتر دڵیان بۆ ئیسلام دەجولێت، و (ئەشعەریەکان) هاتن و بەشیعرەوە دەیان ووت: غداً نلقى الأحبه محمداً وحزبه . واتە: سبەینێ بە محمد و یارانی شاد دەبین و کاتێ گەیشتن تەوقەیان کرد و ئەوان یەکەمین کەس بوون تەوقەیان داهێنا[1].

ب/ مەبەستی هۆزەکەی تۆیە ئەی ئەبا موسی:

عەیازی ئەشعەری دەگێڕێتەوە و دەڵێت: کاتێ ئەو ئایەتە هاتە خوارەوە ((فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ)) "المائدة/٥٤" واتە: خوای گەورە گەلێکی تر دەنێرێت کە خوا خۆشی دەوێن و ئەوانیش خوایان خۆش دەوێت. لەوکاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((هم قومك يا أبا موسى، وأومأ اليه))[2] واتە: ئەوانەی خوا ناویان دەبات مەبەستی هۆزەکەی تۆیە ئەی ئەبو موسا، و ئاماژەشی بۆ دەکرد.

ج/ پێغەمبەر دوعای لێخۆشبوونی بۆدەکات:

ئەبو موسی الأشعری دەڵێت: کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەجەنگی حونەین بوویەوە، سوپایەکی خستەڕێ بەفەرماندەیی (أبو عامر الأشعری) و منیشی لەگەڵدا بووم و ڕۆیشتین و گەیشتین بە (دریدی کوڕی صمة) کە فەرماندەی سوپایەکی بێ باوەڕان بوو، توانی درید بکوژێت و جەنگاوەرەکانیشی هەڵهاتن، بەڵام یەکێکیان تیرێکی وەشاند و دای لە ڕانی (أبو عامر)[3] ، ووتم پێ ی: کێ لێ ی دای؟ ئاماژەی کرد بۆ پیاوێك و منیش کەوتمە دوای و ئەو نەیدەوێرا بووەستێت، تا پێم ووت: تۆ عەرەبیت زۆر عەیبە دەترسیت و ڕادەکەیت، کەوام ووت وەستاو دەستمان کرد بەشەڕو لەئاکامدا کوشتم و هاتمەوە و ووتم بە (أبو عامر) خوای گەورە ئەو نەگبەتەی گوشت، ووتی: تیرەکە لەڕانم دەربهێنە، منیش لێم نەوەو دەرم هێناو ئاوی سپی لێ هاتە دەرەوە، ووتی: ئەی برازاکەم، بڕۆرەوە بۆلای پێغەمبەرو سڵاوی منی پێ بگەیەنە پێ ی بڵێ داوای لێخۆشبوونم بۆ بکات، و پاشان منی خستی شوێنەکەی خۆی و پاش کەمێك گیانی سپارد، و کاتێ هاتینەوە

[1] سير اعلام النبلاء (٢/٣٨٤) اسناده صحيح.
[2] المستدرك (٢/٣١٣) صححه الحاكم.
[3] سير أعلام النبلاء (٢/٣٨٥).

هەواڵەکەم بەپێغەمبەر دا (ﷺ) و ئەویش دەستنوێژی گرت و هەردوو دەستی بەرزکردەوە بۆلای پەروەردگار فەرمووی: ((اللهم اغفر لعبيد الله بن ابى عامر)) واتە: (خوایە لە عبیدالله خۆش ببە) و ئەوەندە دەستی بەرزکردبوویەوە بن باڵیم دەبینی و پاشان ووتی: ((اللهم اجعله يوم القيامة فوق كثير من خلقك)) واتە: خوایە لەڕۆژی دواییدا پلەی بەرزکەرەوە بەسەر زۆرێ لەدروستکراوەکانتدا)).

منیش ووتم: دوعا بۆ منیش بکە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((اللهم اغفر لعبد الله من قيس ذنبه وأدخله يوم القيامة مدخلاً كريماً))[1] واتە: خوایە لەگوناهەکانی عبدالله ی کوڕی قەیس خۆش ببە و لەڕۆژی دواییدا بیخەرە جێگایەکی زۆر بەڕێز.

د/ مژدەی ناوێت ئێوە وەرن:

ئەبو موسا (ﷺ) دەڵێت: لە جەعرانە لەخزمەت پێغەمبەردا بووم (ﷺ) دەشتەکی یەك هات ووتی: ئایا ئەو وەعدانەی داوتە بۆم جێ بەجێ دەکەیت؟ فەرمووی ((ابشر)) مژدەت لێ بێ، کابرا ووتی: مژدەی زۆرت داوە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) لای کردەوە بەلای من و بیلال داو فەرمووی ((ان هذا قد ردّ البشرى فاقبلا أنتما)) واتە: ئەمە موژدەی ناوێت ئێوە وەرن. هەردووکیان ووتیان: وەری دەگرین ئەی پێغەمبەری خوا، داوای جامۆلکەیەکی کرد دەستوو دەم و چاوی تێ شۆرد و ئاوی ڕادایە دەمی و فەرمووی: ((إشربا منه وافرغا على رؤوسكما ونحوركما)) واتە: ها لێ ی بخۆنەوەو بیکەن بەسەروبەر و کێشتاندا و ئەوانیش وایان کردو (أم سلمه) لەودیوی پەردەکەوە هاواری کرد: کەمێکیشی بهێڵنەوە بۆ دایکتان، و کەمێکیان بۆ هێشتەوە[2].

٢- پلەو مەقامی (أبو موسى) لەلای عومەری کوڕی خطاب (ﷺ):

(أبو موسى الأشعرى) بەیەکێك لە پایەکانی دەوڵەتەکەی عمر دەژمێردرێت و زیرەکترین و زاناترینی هاوەڵان بوە و فەرماندەی سوپاکانی (فتح) ی قوم و قاسان و تەستەر بووە، و پاشان

---

[1] مسلم، ژمارە (٢٤٩٨).

[2] مسلم، ژ (٢٤٩٨).

بەناوبانگترین والی یەکانی بەسرە بووە و لەو کاتەیشدا خۆی بەسواری ئەسپەکەیەوە جیهادی کردووە لەڕزگارکردنی ناوچە فارس نشینەکاندا.

(کەواتە هەڵبژاردنی عەلی (ﷺ) ئەبو موسی الأشعری وەك نوێنەری خۆی کە مەسەلەی تەحکیم و ئاشتەوایی لەگەڵ موعاویەدا (ﷺ) و پیاوێکی ئا بەو چەشنەی کە پێشتر باسمان کرد ئایا جێگەی هەزار گومان نین ئەو کەسانەی بە فەقیرۆکە و گێلۆکە دای بنێن یان مەسەلەکە ئەوەنەبوو بەڵکو ئەگەر بەهیچ مەرجێکی عەمری کوڕی عاص ڕازی نەبوایە جگە لەبەیعەت بەعەلی، ئایا جەنگ دووبارە هەڵنەدەگیرسایەوە و ئەوەی مابوو لەئوممەتی محمد ئەویش تێدانەدەچوو؟ بێگومان بەڵێ، بەڵام ئاژاوەگێڕەکان ئەوەیان دەویست ئەگەر ئەوەی بکردایە، پێیان دەووت چەند ژیرو زۆرزان و دنیا دیدەو زانایە)![1]

[1] ووتەی وەرگێڕ.

دووەم

(ژیانی عەمری کوڕی عاص) (ﷺ):

ناوی عەمری کوڕی عاص ی کوڕی وائل السهمی یە، (ابن إسحاق و ابن زبیر و ابن بکـار) پێیـان وایە لە حەبەشەو لەسەر دەستی نەجاشی موسڵمان بووە، و لەساڵی (٨) ی کۆچیدا کۆچی کرد بـۆ مەدینە ...

١- موسڵمان بوونی:

عەمر (ﷺ) خۆی باسی موسڵمان بوونی خۆیـان بـۆ دەکـات وەڵێـت: کـاتێ لەجـەنگی ئەحزاب گەڕاینەوە، کۆمەڵێ لەپیاوانی قورەیشم کۆکردەوە کە لەسەر ڕاوبۆچوونی من دەجولانـەوە، پێم ووتن: ئێوە چاك دەزانن کە من وادەبینم کاری محمد ڕۆژ بەڕۆژ بەهێزترو بەرزتر دەبێت، و مـن ڕایەکم هەیە، ئێوە چی دەڵێن؟ ووتیان: چی یە؟ ووتم: با هەڵبێین بۆلای نەجاشـی و لـەژێر سـایەی دەوڵەتەکەی ئەودا بژین زۆر لەوە باشترە لەژێر دەستی محمدا بژین، و ئەگەر هۆزەکەشمان سەرکەوت بەسەریدا ئەوە ئێمە داناسن و زۆر چاکە، ووتیان: ڕایەکی جوانە ..

ووتی خۆتان کۆبکەنەوەو زۆر حەزی لەدیاری یە با هەندێ پێستەی جوانی بۆ بەرین لەگەڵ خۆمان.

و پاشان بەڕێ کەوتین بۆلای، ئێمە لەلای بووین ـ کاتێ (عەمری کوڕی أمیة الضمری) هات بۆلای و هەندێ قسەی محمدی بۆهێنا دەربارەی (جەعفەر) و هاوەڵەکانی.

و منیش بەهاوڕێکانی خۆم ووت: چۆنە داوای ئەو پیاوە بکەم لە نەجاشی و ئەویش دەیداتە دەستم و منیش دەیکوژم و بەم کارە خزمەتێك بەقورەیش دەکەم بەکوشتنی نوێنەرێکی.

بۆیە چوومە ژوورەوە و سەرم بۆ دانەواندو وتـی: سـڵاو لـەهاوڕێم، ئایـا شـتێکت لـە وڵاتەکـەی خۆتەوە بەدیاری بۆ هێناوم؟ ووتم: بەڵێ پادشا، پێستێکی زۆرو جوانم بۆ هێناوی، و پادشا سـەیری کردن و زۆر جوان بوون لەلای و دڵی گرتبوونی.

و پاشان پێم ووت: پادشا، من ئەو پیاوەم بینی کـە هـات بـۆلات و پاشـان چـووە دەرەوە، ئـەوە لەلایەن پیاوێکەوە هاتووە کە دوژمنی ئێمەیە، دەی بیدە دەستی من تـا بیکـوژم، چـونکە زۆرێ لەگەورە پیاوانی لەناو بردووین، دەڵێ: پاشا زۆر تووڕە بوو، دەستی ڕاکێشاو دای بە لووتی خۆیداو

وام زانی لووتی خۆی شکاندووه، ئەگەر زەوی شەقی ببردایە دەڕۆیشتم پیایداو خۆم ڕزگار دەکرد، و پاشان پێم ووت: پادشا، وەڵڵاهی بمزانیبایە تۆ پێت ناخۆشە شتم وام لێ داوا نەدەکردی.

پادشان ووتی: تۆ دەتەوێت نوێنەری پێغەمبەرێکت پێ بدەم کە ئەو (ناموس)ە هاتووە بۆلای کە پێشتر بۆلای موسی هاتووە تا بیکوژیت؟ ووتی: پاشا تۆیلێ ی وابێت؟ پادشا ووتی: بێ قەزابێ عەمر بەگوێم بکەو شوێنی بکەوە، چونکە ئەو وەڵڵاهی لەسەر هەقە، و خوای گەورە سەری دەخات بەسەر ئەوانەدا کە دژی دەوەستن وەك چۆن موسی ی سەرخست بەسەر فیرعەون و سەربازەکانیدا، ووتم: دەی بەیعەتم لێ وەردەگریت لەسەر ئیسلام؟ ووتی: بەڵێ. و دەستی درێژکردو منیش بەیعەتم پێدا لەسەر ئیسلام.

و پاشان هاتمە دەرەوە و مەسەلەکەم لەهاوڕێکانم شاردەوەو پاشان دەرچووم و گەڕامەوە بۆلای پێغەمبەر تا موسڵمان ببم و لەڕێ گەیشتم بەخالیدی کوڕی وەلید کە ماوەیەکی کەم پێشی - فەتحی مەککە و لەمەککەوە هاتبوو، پێم ووت: ئەی باوکی سولەیمان بەرەو کوێ دەچیت؟ ووتی: وەڵڵاهی مەسەلە ڕۆشن بوویەوەو ئەو پیاوە پێغەمبەرەو من وەڵڵاهی دەڕۆم موسڵمان دەبم، هەتاکەی؟ و منیش ووتم: وەڵڵاهی منیش بۆئەوە هاتووم موسڵمان ببم، پێکەوە چووین بۆ مەدینەو چووینە خزمەت پێغەمبەری خواو خالید پێش کەوت و موسڵمان بوو بەیعەتیشی داو منیش چوومە پێشەوەو ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا بەیعەتت پێ دەدەم بەڵام بەو مەرجەی لەگوناهەکانی پێشووم خۆش ببێ، پێغەمبەری خوایش (ﷺ) فەرمووی: ((یا عمرو بایع، فإن الإسلام یجب ما کان قبله، وإن الهجرة تجب ماکان قبلها)) واتە: ئەی عەمر بەیعەت بدە، ئیسلام بوون گوناهەکانی پێشوو هەمووی دەشواتەوە و کۆچکردنیش گوناهی پێشوو دەسڕێتەوە و منیش: بەیعەتم پێداو هاتمە دەرەوە[1].

٢- عەمر بۆماڵ و سامان موسڵمان نەبووە:

عەمر دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) ناردی بەدوامدا و پێ ی فەرمووم ((خذ علیك ثیابك وسلاحك، ثم آئتني)) واتە: (جل و بەرگ بپۆشەو شمشێرەکەت هەڵگرەو وەرە بۆلام) و کاتێ هاتم بۆلای دەبینم دەستنوێژ دەگرێت، و چاوێکی پێداخشاندم و پاشان چاوی داخست و فەرمووی ((اني

[1] صحیح السیرة، لا (٥٠٨) صححه الألباني.

أريد أن أبعثك على جيش، فيسلمك الله ويغنمك، وأرغب لك في المال ورغبة صالحه)) واتـه: (مـن دەمەوێت بەفەرماندەی سوپایەك بتنێرم و خوا بێ وەیت دەكات و دەسكەوتی باشیشت دەبێـت، و تۆش سامانی باشت دەدەمێ و تووشی خێریش دەبیت) دەڵێ: ووتم ئەی پێغەمبەری خـوا مـن بـۆ پارەو سامان موسڵمان نەبووم، من خۆشەویستی ئیسلام موسڵمانی كردووم و لەگـەڵ پێغەمبـەری خوادا بم، پێغەمبەریش (ﷺ) پێ ی فەرموو: ((یا عمروو نعم المال الـصالح للمـرء الـصالح))[1] واتـه ئەی عەمر چەند جوان و گونجاوە پارەو سامانی چاك بۆ پیاوی چاك.

٣- پێغەمبەری خوا (ﷺ) مەدحی عەمر دەكات:

عەمری كوڕی عاص (ﷺ) دەڵێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەوكاتەوە مـن و خالـد موسـڵمان بـووین بەموسڵمانێكی ترمان ناگۆڕێتەوە لەبواری جەنگدا[2].

طلحەی كوڕی عبدالله (ﷺ) دەڵێت: گوێم لێ بوو پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەیفـەرموو: ((ان عمـرو بن العاص من صالحی قریش))[3] واته: عەمری كوڕی عاص لەپیاوە چاكانی قورەیشه.

---

[1] سنن البيهقي (٤٣/٤).

[2] السلسلة الصحيحة (١/٢٤٠) ژ (١٥٦).

سیٚ یەم

دەقی پەیمان نامەکەی (التحکیم) :

بسم الله الرحمن الرحیم

١- ئەمە دەقی ئەو رێکەوتننامەیە کە علي کوڕی ئەبو طالیب و موعاویە لەگەڵ کۆمەڵانیاندا لەسەری پێك هاتوون کە هەردوولا ڕازی بن بەوەی قورئان و سوننەت حوکمیان بەسەردا بکات.

٢- علي لەباتی ئامادەو نائامادەی دانیشتوانی خەڵکی عێراق و موعاویەش لەباتی دیارو نادیاری خەڵکی شام ئەم ڕێکەوتنە دەکەن.

٣- ئێمە ڕازین بەهەر حوکمیٚ کە قورئان بۆمان دەردەکات و لەئەلفی یەو تا تاء، و ئەوەی قورئان بەجوانی زانی بەجوانی بزانین و ئەوەی گۆڕی نا ئێمەش گۆڕی بنێین.

٤- علي و دەستەو کۆمەڵەکەیڕازین کە عبداللە ی کوڕی قەیس نوێنەرو حەکەمیان بێت و موعاویە و کۆمەڵەکەیشی ڕازین بە عەمری کوڕی عاص (ﷺ) کە ببێتە نوێنەرو حەکەمیان.

٥- عەلی و موعاویە پەیمانی خوایان لەهەردوو نوێنەر وەرگرت کە حوکمی قورئان هەڵبژێرن و ئەگەر نەبوو سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) و لەو دوانە لانەدەن و دەست ئەنقەس ناکۆکی لە مەسەلەکاندا دروست نەکەن و خۆیان لەناو ـ شبهات ـ داگیر نەکەن.

٦- هەردوو نوێنەریش پەیمانی خوایان لە عەلی و موعاویە وەرگرت کە یەکسەر ڕازی بن بەهەر حوکمێك ئەمان دەگەن پیٚ ی لەقورئان و سوننەت و دژی نەوەستن و پێچەوانەی کارنەکەن و بۆیان نەبێت هیچ خاڵێك هەڵبوەشێننەوە.

٧- هەردوولا ئەمین دەبن لەحکومەتەکەی خۆیاندا لەسەرو ماڵ و هەموو شتێکیان و ئوممەتیش پاڵپشتیان دەبێت لە ڕازی بوونیان بەحوکمی قورئان.

٨- ئەگەر یەکێ لەنوێنەرەکان لەم ماوەیەدا مردن، بۆ لایەنەکەی تر هەیە کەسێکی تر دیاری بکات لەشوێنیدا کە پیاوچاك و خواناس بێت.

٩- ئەگەر لەم ماوەیەدا یەکێ لە ئەمیری لایەنەکان مرد، بۆ لایەنەکەی تر هەیە ئەمیرێك دیاری بکات خۆیان پێ ی ڕازی بن.

١٠- ئەم قەزیەیە لەنێوان هەردوولا ڕووی داوەو ڕێکەوتوون لەسەر جەنگ نەکردن.

١١- ئەم ڕێکەوتنە ـ تەحکیم ـ واجب بووە لەسەر هەردوولا و هەردوو ئەمیرو هەردوو نوێنەرو هەرکەسێك خۆی لێ لابدات و کاری پێ نەکات ئەوە ئوممەت بۆی نی یە بەقسەیان بکات و دەتوانێت لەعەهدو پەیمانیان دەربچێت.

١٢- تا ماوەی دیاری کراو هەموو خەلکی لەسەرو مالّیان ئەمینن و چەك دادەنرێت و نادیاری ئوممەت ـ غائب ـ، وەك دیارو ئامادە حوکم دەیانگرێتەوە.

١٣- هەردوو حەکەم دانیشتنەکانیان لەشوێنێکدا ئەنجام دەدەن کە ناوەندبێت لەنێوان عێراق و شام دا.

١٤- هەردوو حەکەم نەهێلّن کەس ئامادەی دانیشتنەکانیان بێت مەگەر کەسێك خۆیان پێیان خۆش بێت و پێ ی ڕازی بن.

١٥- ماوەی دانیشتنەکان تا ماوەی ڕەمەزان دەبێت و ئەگەر هەردوو حەکەم بەپێویستیان زانی حوکمی کۆتایی پێش دەخەن یان دوای دەخەن.

١٦- ئەگەر هەردوو حەکەم تا ماوەی دیاری کراو ـ تا مانگی ڕەمەزان ـ نەگەیشنە ئەنجامێکی باش ـ لەحوکمی قورئان ـ ئەوا هەردوولا وەك سەردەمی جەنگەکانیان لێ دێتەوە و ڕێکەوتننامە لەئارادا نامێنێت.

١٧- ئوممەتیش پەیمان و بەلّێنی خوایان لەسەرە لەم کارەدا، و هەموو یەکدەستن بەرامبەر ئەو کەسەی بێ باوەڕ یان ستەمکاری یان بەدڕەوشتی دەنوێنێ بەرامبەر ئەم ڕێکەوتننامەیە.

و ئەم ڕێکەوتننامەیە ئیمزا کرا بەشایەتی کۆمەلّێکی زۆر لەهاوەلّان و موسلّمانان بەگشتی لەوانە (حسن و حسین) و عبداللە ی کوڕی عباس و عبداللە ی کوڕی جعفر و الأشعث ی کوڕی قەیس و

الأشتری کوڕی حارث، سەعیدی کوڕی مەتسی هەمەدانی و طفیل و حصین و عوف و کوڕانی حارث ی کوڕی عبدالمطلب و عبداللە ی کوڕی خباب ی کوڕی ئەرەت و عتبەی کوڕی ئەبو سفیان و محمدی کوڕی ئەبو سفیان و لەڕۆژی چوارشەممەی (١٣) مانگی صفر ی ساڵی ٣٧ ی کۆچی نوسرایەوە.

چوارەم

بەسەرهاتی (التحکیم) و لاوازیەکانی لەچەند لایەنێکەوە:

١ـ هەموو ڕێگاکانی ڕاویەکانی لاوازن، و بەهێزترینیان ئەوەیە کە بەسەنەدی زوهەری کە هەموو ڕاویەکانی جێگەی متمانەن بە (مرسل)ی دەیگێڕێتەوە:کە خەڵکی شام قورئانیان هەڵبڕی و خەڵکی عێراقیش هەبیەتی قورئانەکە چەکی پێ دانان و هەردولا ڕازی بوون قورئان حەکەم بێت لە نێوانیاندا، و هەردولا یەکی حەکەمێکیان بۆ ئەو مەسەلەیە دیاری کرد، و بڕیاریان دا قورئان کێ هەڵبڕێ هەڵی بڕن و کێ ی دابەزان دایبەزێنن، و بڕیاریان دا لە (دومة الجندل) کۆببنەوە وە ئەو ساڵە بۆیان نەکرا لەوێ کۆببنەوە بۆ ساڵی ئاینەدە لە (ئەزرەح) کۆبوونەوە،و لەو کاتەوە ـ حەروریەکان ـ لە عەلی جیابوونەوە و دەستیان کرد بە جەنگ و هەرا لەگەڵیدا.

و ئیتر هەموو ڕێگاکانی تری ئەم مەسەلەیە لاوازە چ لە دەقی ووتەکاندا و چ لەسەنەدو پیاوەکاندا.

٢ـ زانایان زۆرگرینگیان پێ نەداوە:

لەبەر ئەوەی بە سەنەدێکی صحیح ەوە نەگەیشتۆتە دەستمان ، مەحاڵە زاناکان پشتی پێ ببەستن لەمەسەلە فیقهی یەکاندا لەگەڵ زەرورەتی و پێداویستیشیان پێ ی .

٣ـ موعاویە(ﷺ) دانی ناوە بەوەی عەلی(ﷺ) شایستەترە لەو:

هەرگیز ڕۆژێك لە ڕۆژان موعاویە کێ بەرکێ ی خیلافەتی لەگەڵ عەلیدا نەکردووە و لەگەڵ مانی عەلیدا لە ژیان ئەو هەرگیز داوای بەیعەت و خیلافەتی بۆخۆی نەکردووە.

یحیی ی کوڕی سولەیمانی الجعفی بەسەنەدێکی (جید)[١] ەوە نقلی دەکات و دەڵێت: لە ئەبی موسلم الخولانی یەوە کە پرسیاری لە موعاویە کردووە: ئایا تۆ کێشمە کێشمی خیلافەت لەگەڵ

[1] فتح الباری (١٣/ ٨٦).

عەلیدا دەکەیت یان تۆ خۆت بەئاستی ئەو دەزانیت؟ ووتی: نـەء، و مـن چـاك دەزانم ئـەو لـەمن باشترەو شایانتریشە بەم کارە، بەڵام ئەی ئێوە نـازانن کـە عثمـان بەسـتەم شـەهیدکراوەو منـیش ئامۆزایم و خاوەنی خوێنی ئەوم؟ بڕۆن بۆلای عەلی و پێ ی بڵـێن: بـا بکـوژانی عوسمانمـان بداتـە دەست و ئێمەش خۆمان دەدەینە دەستی ئەو، و ئەوانیش چوون بۆلای عەلی و قسەیان لەگەڵ کرد بەڵام ئامادەنەبوو بیانداتە دەستیان[1].

و ئەمە هۆی سەرەکی هەموو نـاکۆکی یـەکانی نێـوان عـەلی و موعاویـە بـوو و کـاری (التحکیم) یش بۆ ئەم مەسەلەیە هاتە ئاراوە و نەك لابردنی خەلیفە و هەڵبـژاردنی خەلیفەیـەکی تر[2]. کەواتە وەك ابن حزم دەڵێت جەنگی ئەمیری باوەڕداران دژی موعاویەو دەسەڵاتی شام لەسـەر ئەوەبوو کە خیلافەتی ئیسلامی کە عەلی (ﷺ) لێپرسراوی بوو دەستی نەدەڕۆیـشت بەسـەر ئـەو ناوچەی ژێر دەستەڵاتی موعاویەداو ئەمیش ئەمیر المؤمنین بوو ـ واجب ـ بۆ گوێڕایەڵی کردن.

٤- هەموو مەرجەکانی خیلافەت لە عەلیدا هەبووە:

وەك دادپەروەری و زانایی، سیاسەت مەداری، و بەرژەوەندی زانی خەڵکی و دەبێ خەڵکی قوڕەیشیش بێت. و هەموو ئەم خاڵانەدا لە عەلی دا (ﷺ) هاتبوونەدی، موهـاجرین و ئەنـصار و ئەهلی حەل و عەقد هەڵیان بـژارد وەکـەس ناتوانێـت لای بـەرێت مەگـەر ئەوانـەی کـە هـەڵیان بژاردووەو ئەوانیش لەخۆیانەوە ئەو کارە ناکەن بەڵکو دەبێت بەجوانی ڕوون ببێتـەوە کـە خەلیفـە ئەو مەرجانەی تێدا نەماوە ...

ئەگەر هەرکەسێك و هەندێ ڕەخنەی لە خەلیفە هەبێت و بتوانێت بەو هۆیەوەلایبەرێت ئـەوا هـیچ مانایەك بۆ خەلیفەی موسڵمانان نامێنێت.

خۆ ئیمام عەلیش (ﷺ) هەرگیز نەگۆڕاوەو تـا مـردن هـەر لەسـەر دادپـەروەری و خێـرو چـاکەو خزمەتگوزاری لێبڕان بووە.

---

[1] سیر اعلام النبلاء (١٤٠/٣).

٥- سەردەمی (تەحکیم) سەردەمی ئاشوب بوو:

ئەو دەمەی بڕیاری (تەحکیم) درا لەنێوان ئەو دوو لایەنە شەڕکەرەدا سەردەمێکی پڕ لەئاژاوەو ئاشوب بوو، کەس بە کەسەوە نەبوو، جا ئەمە هێشتا خەلیفەش هەبوو، جا ئەی ئەگەر خەلیفە لابرایە چی ڕووی دەدا؟ بێگومان وەزعەکە بەرەو خراپترو شپرزەتر دەبوو، هاوەڵانی پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر لەوە ژیرتربوون کە وەزعێکی ئاوا بخولقێنن.

٦- عومەری کوڕی خطاب (ﷺ) پێش شەهیدبوونی: شایستەکانی خیلافەتی لەشەش کەسدا بینی یەوەو هەموو ئەنصارو موهاجرین بەوە ڕازی بوون و ئەوەش مانای ئەوەبوو نابێت لەو کەسانە دەربچێت بۆ کەسانی تر، و لەسەردەمی عەلیدا (ﷺ) تەنها یەك کەس مابوویەوە کە ئەویش (سعدی کوڕی ئەبی وقاص) بوو بەڵام سەعد خۆی نەیدەویست و خۆی لەبەرپرسیارێتی بەدوور دەگرت و پلەوپایەی دنیایی نەدەویست و کاتێ عمری برای پێ ی ووت: خەڵکی خەریکی دەستکەوتنی پۆست و بەرپرسیارێتی یەکانن کەچی تۆ لێرەدا خەریکی ئاژەڵداریت؟ سەعد دای بەپشتی عمری برایدا ووتی: خوا بەندەیەکی لەخوا ترسی شاراوەی خۆش دەوێت، کەواتە عەلی (ﷺ) بەهەموو پێوانەیەکی خەلیفەیی شایستەی ئەمیری موسڵمانان بووەو تەحکیم بۆ لابردن و هەڵبژاردنی خەلیفە نەبووە[١].

٧- هەموو ڕیوایەتەکان باس لەوە دەکەن کە بەیعەت دانی شام بەموعاویە دوای شەهیدکردن عەلی بوو:

(ابن عساکر) بەسەنەدێکی واوە کە هەموو پیاوەکانی جێگەی متمانەن لە سەعیدی کوڕی عبدالعزیز التنوخی[٢] یەوە دەڵێت: عەلی (ﷺ) لەعێراق بوو پێ ی ووتراوە (أمیر المؤمنین) و موعاویەیش لەشام پێ ی ووتراوە (ئەمیر)، و پاش ئەوەی عەلی ـ شەهید ـ کرا ئیتر خەڵکی شام بەموعاویەیان دەووت: ئەمیر المؤمنین[٣].

---

[1] مرویات تأریخ ابی مخنف، لا ٤١١.

[2] تنوخی زاناترین کەس بووە لە نیش و کاری شام.

[3] تأریخ الطبری.

پێنجەم/ هەڵوێستی ئەهلی (سوننە) لەو جەنگانەدا:

ئەهلی (سوننەو جەماعە) هەڵوێستیان بەرامبەر ئەو جەنگانەی لەناو هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) ڕووی داوەئەوەیە هیچ نەڵێین لەو بارەیەوە مەگەر شتێك کە شایستەی ئەو بەرە ناوازە قورئانی یە بێت، چونکە قسەکردن لەو مەسەلانەدا زیاتر ڕق و کینە دروست دەکات و دوژمنایەتی جێگیر دەکات و لەوبارەیەوە وتوویانە:

(لەسەر هەموو موسڵمانێك واجبە هەموویانی خۆش بوێت و لێیان ڕازی بێت و داوای ڕەحمەت و بەزەیی خوایان بۆ بکات و کرداره چاکەکانیان بپارێزێت، و دان بەپلەو مەقام و پێشینەیاندا بنێت و چاکەو بەرزیەکانیان لەناو خەڵکدا بڵاوبکاتەوە، و ئەوەی لەناویاندا ڕووی دا لە مەسەلەی ـ ئیجتیهاد ـ ەوە بووە و هەموویان پاداشتی خۆیان هەیە چ پێکابێتیان یان بەهەڵەدا چووبن، و بکوژو کوژراوەکانیان لەبەهەشتی خوادان، بەڵام ئەوەندەهەیە پاداشتی ئەوانەی پێکاویانە دوو بەرامبەری ئەوانەیە کە بەهەڵەدا چوون.

و ئەهلی سوننە ڕێگەیان نەداوە بە موسڵمانان لەو مەسەلانەی لەناو هاوەڵاندا ڕوویدا قسەو گفتوگۆ بکەن، و پێش ئەوەی هەندێ ووتەی زانایان بهێنین لەوبارەیەوە با هەندێ دەقی قورئان و سوننە باس بکەین کە دەربارەی ئەو شەڕو ناکۆکیانەی ناو هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتووە لەوانە:

١- خوای گەورە دەفەرموێت ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ))" الحجرات/٩"

لەم ئایەتە پیرۆزەدا خوای پەروەردگار فەرمان بەسەر موسڵماناندا دەدات کە ئەگەر ئاژاوەو شەڕو ناخۆشی کەوتە نێوان دوو تاقم لە موسڵمانان هەوڵ بدەن ئاشتی و صوڵح بخەنەوە نێوانیان چونکە ئەوان برای یەکن، و ئەم جەنگ و لەیەکتری کوشتنە لەبازنەی بیرواوەڕ ناچنە دەرەوە چونکە خوای

ـ عز وجل ـ به ـ مؤمنين ـ ناويان دەبات و ئەگەر لەناوهەموو موسڵمانانيشدا جەنگ وەرا دروست بوو ئەوا هەردەبێت هەوڵ بدرێت ئاشتی و پێكهاتن بخرێتەوە نێوانيان[1].

٢- لە ئەبی سەعيد (الخدري) يەوە (ﷺ) دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموويەتی: ((تمرق مارق عند فرقه من المسلمين تقتلهم أولى الطائفتين بالحق))[2] واتە: تاقمێك لەموسڵمانان جيادەبنەوە و كۆمەڵێكی تر جەنگيان لەگەڵ دەكەن كە لەحەقەوە نزيكترن.

ئەو تاقمەی لەفەرموودەكەدا ئاماژەيان بۆكراوە ئەو ناكۆكی يەيە كە كەوتە نێوان علي و موعاويە، وەسفی هەردوو لايان دەكات بە (مؤمنين) و هەردووكيان مەبەستيان هەق و ڕاستی يە ... فەرموودەكە موعجيزەيەكی پێغەمبەر (ﷺ) ئاشكرا دەكات كە چۆنی فەرموو بەو شێوەيە هاتەدی، و هەردوولای بە موسڵمان داناوە ئەمەش بەپێچەوانەی تاقمی ڕافيزەكان كە دەڵێن خەڵكی شام بێ باوەڕ بوونەوە، و تيايدا واش دەردەخات كە كۆمەڵەكەی عەلی (ﷺ) زياتر لەسەر هەقن، و عەلی (ﷺ) لە ئيجتيهادەكەيدا دووجار پاداشتی بۆ دەنووسرێت لەلای خوا، بەڵام موعاويەو ئەهلی شام يەكجار پاداشتيان هەيە چونكە عەلی پێكای بەڵام موعاويە لە ئيجتيهادەكەيدا نەيپێكا. وپێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموويەتی: ((إذا إجتهد الحاكم فأصاب فله أجران وإذا إجتهد فأخطأ فله أجر))[3]

٣- (ئەبی بەكرە) (ﷺ) دەگێڕێتەوە و دەڵێت لەكاتێكدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووتاری دەدا ـ حەسەنی كوڕی عەلی هات و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لعل هذا سيد ولعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين))[4] واتە: بەڵكو ئەمە دەبێتە گەورەو بەڵكو خوا بەبۆنەی ئەمەوە ئاشتی دەخاتە نێوان دوو كۆمەڵی موسڵمانان.

فەرموودەكە ئاماژە بۆ ئەوەدەكات كە خەڵكی شام و خەڵكی عێراق موسڵمانن و ڕەدێكی زۆر بەهێزيشە بۆ (خەواريج) كە دەيان ووت عەلی و خەڵكی عێراق و موعاويەو خەڵكی شام

---

1 العواصم من القواصم، لا (١٦٩-١٧٠). أحكام القرآن (١٧١٧/٤).
2 مسلم (٧٤٥/٢).
3 البخاري — في فتح الباري (٣١٨/١٣).
4 البخاري، كتاب الفتن، ژ (١٧٠٩).

هەموویان کافر بوونە چونکە فەرموودەکە شایەتی موسڵمانەتی هەردوولای دا، بۆ سوفیانی کوڕی عیینە، دەڵێت: ووشەی (دوو تاقم لەموسڵمانان) زۆر جێگەی دڵخۆشی یە لەلامان.
و بەیهەقی دەڵێت: پێ ی سەرسام و دڵخۆش بوون چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەردوو لایان بە موسڵمان دادەنێت و ئەوەش ـ موعجیزەیەکی تری پێغەمبەرمانە (ﷺ) و بەو کارەش ئاشتی خستەوە نێوان عێراق وشام[1].

* هەڵوێستی زاناو دەستەڵات دارانی ئیسلام دەربارەی ئەو جەنگانە:

١- پرسیاریان کرد لە (عمری کوڕی عبدالعزیز) (رضي الله عنه) دەربارەی ئەو شەڕو کوشتارەی کەوتە نێوان هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەویش لەوەڵامدا فەرمووی: ((ئەوە خوێنێکە خوای گەورە دەستی ئێمەی لێ پاراست با زمانیشی لێ بپارێزین[2])) و بەیهەقی لەسەر ئەو ووتەیە تالیقێکی جوانی هەیە و دەڵێت: قسەیەکی زۆر جوانە چونکە بێ دەنگی بۆپیاو زۆر باشە لەو شتانەی پەیوەندە بەوەوە نی یە[3].

٢- لە (حسن البصري) پرسیارکرا دەربارەی شەڕو کوشتاری ناو هاوەڵان لەوەڵامدا ووتی: جەنگێك بوو هاوەڵانی محمد (ﷺ) بەشداریان کرد وئێمە لەوێ نەبووین، و ئەوان دەیانزانی ئێمە نایزانین، یەکیان گرت شوێنیان کەوتین، و جیابوونەوە ئێمە وەستاین.

٣- لە جعفر (الصادق) یان پرسی دەربارەی ئەو جەنگانەی ناو هاوەڵان و لەوەڵامدا ووتی: منیش هەر ئەوە دەڵێم کە خوای گەورە فەرموویەتی ((عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لا يَضِلُّ رَبِّي وَلا

[1] الاعتقاد للبيهقي، لا ١٩٨.
[2] الانصاف، باقلانی، لا ٦٩.
[3] مناقب الشافعي، لا ١٣٩.

يَنسَى)) "طـه/٥٢" واتە: ((شارەزایی دەربارەی ئەو مەسەلەیە لەلای پەروەردگارمە لـەلای خـۆی نووسراوەو خوایش هیچی لیّ وون نابیّت و هیچی لیّ ناشیّویّت))[1].

٤- دیسان لەو بارەیەوە لە أحمدی کوڕی حەنبەلیان پرسی، لەوەڵامدا ووتی: چاکەنەبیّت لـەبارەیان هیچ ناڵیّم، و جاریّکی تر پیاویّك لەوەی نیّوان علي و موعاویە پرسیاری کرد، و ئەویش پشتی لیّ هەڵکدو پیّیان ووت ئەم پیاوە هاشمیە، لەوەڵامدا ئەم ئایەتەی بۆ خویّندەوە ((تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "البقرة/١٣٤" واتـە: ((ئەوانـە گەلانیّك بوون ڕۆشتوون هەرچیان کردووە بۆخۆیانـەو ئیّـوەش هەرچـی بکـەن بۆخۆتانـەو پرسـیار مەکەن لەوەی ئەوان کردوویانە)).

٥- ابن تیمیە سەبارەت بەوەی ناوهاوەڵان ڕووی دا دەڵیّـت: ((ئـەهلی سـوننەو جەماعـە دەمـی خۆیان دەگرن لەقسەکردن لەوبارەیەوە و دەڵیّن: هەرچی ووتراوە لەو بارەیـەوە کـە باسـی خراپیـان دەکات یان بۆیان هەڵبەستراوە یان لیّیان لابراوەو ئەوەیشی ـ صحیحە ـ دەربارەیان بیانوویـان بـۆ بنیّینەوەو بڵیّین لەئیجتیهادیاندا لەنیّوان پیّکان و هەڵەدا بوون))[2].

٦- (ابن کثیر) یش دەڵیّت: ((هەندیّ ناکۆکیـان مەبەسـتدار نـەبوو ـ عـن قـصد ـ وەك جـەنگی جەمەل، و هەندیّ ناکۆکی تریان لە ئیجتیهادەوە بووە وەك (صفین) و ئیجتیهادیش خیّـرە بپیّکـیّ یان بەهەڵەدا بچیّت))[3].

ئاگاداری لە هەندیّ کتیّب کە میّژووی هاوەڵانیان شیّواندووە:

یەکەم – (الامامة والسیاسة) دراوەتە پاڵ (ابن قتیبة) :

ئەم نووسراوە یەکیّکە لەو کتیّبانەی کە ڕۆڵیّکی ترسناکی هەیە لە شـیّواندن وتیّکـدانی میّـژووی هاوەڵانی بەڕیّزی پیّغەمبەری خوا(ﷺ)، لەم بارەیەوە دکتۆر عبداللە عەسیلان لە کتیّبەکەیدا کـە

---

[1] الجامع لأحكام القرآن (٣٣٢/١٦).

[2] هەمان سەرچاوە (٣٣٢/١٦).

[3] الانصاف فيما يجب اعتقاده، لا ٦٧.

به ناوی (الامامة والسياسة في ميزان التحقيق العلمي) دايه به كۆمەڵێكبەڵگەوە دەيسەلمێنێت كه ئەو كتێبه به ناڕەواو درۆ دراوەته پاڵ زانای خوا ناس (ابن قتيبة) ، لەو بەڵگانەيش

أ – هەموو ئەوانەی له كۆندا باسی (ابن قتيبة) يان كردووه كه سيان ئاماژەيان بۆ ئەوه نەكردووه كه كتێبێكی مێژوويی بەو ناوەوه هەبێت ، بەڵكو جگه له كتێبی (المعارف) كه تاكه كتێبێكه ئەو زانايه دەربارەی مێژوو نووسيبێتی.

ب – هەركەسێ لاپەڕەكانی ئەو كتێبه هەڵبداتەوە هەست بەوە دەكات كه (ابن قتيبة) له ديمەشقومەغريبی عەرەبيدا ژياوه! ،له كاتێكدا كه ئەو پياوه به درێژايی ژيانی له بەغدا دەرنەچووه مەگەر بۆ دەينوور نەبێت.

ج – ئەو شێوازوڕێڕەوەی (الامامة والسياسة) ی لەسەر نووسراوه زۆر پێچەوانەيه لەگەڵ نووسينەكانی (ابن قتيبة)دا كه لەبەر دەستماندايه ، چونكه ابن قتيبه پێشەكی دووردرێژی داناوه بۆ هەموو نووسراوەكانی وتيايدا مەبەست له نووسينەكانیو پرۆگرامورێڕەوی نووسينی خۆی ڕوون كردۆتەوه ، كەچی نووسەری كتێبی (الامامة والسياسة) پێشەكيەكی زۆر كورتی نووسيوه كه له سێ دێڕ زياتر نييه ، ئەمەش جگه لەشێوازی دانانونووسينەكەی كه له هيچ نووسينێكی (ابن قتيبة) ناكات.

د – نووسەر ئەو كتێبه وا دەر دەخات كه گوايه ڕاستەوخۆ له زاری (ابن ابی ليلی)وه وەريگرتووەۆئەم (ابن ابی ليلی) يه زانياكی فيقهزانوقازی كوفه بووه وله ساڵی ١٤٨ی كۆچيدا له دنيا دەرچووه،وشتێكی زانراويشه كه(ابن قتيبه)تا ساڵی ٢١٣ی كۆچی له دايك نەبووبوو،كه دوای مردنی (ابن ابی ليلی) دەكات به (٥٦) ساڵ!.

ه – ئەو ڕاویومامۆستايانەی كه (ابن قتيبة) له هەمو كتێبەكانيدا ناويان دەبات ولەوانەوەمەسەلەكان دەگێڕێتەوەلەم كتێبەدا بوونيان هەر نی يه.

و – زۆرێ له ڕيوايەتەكانی ئەم كتێبه به شێوەی نەخۆشولاوازهاتووه كه زۆربەيان بەو جۆرەيە،له هەندێ له ميسريەكانەوه دەگێڕنەوه !،له محمدی كوڕی سولەيمان وئەويش له هەندێ له مامۆستاكانی ميسرەوه دەگێڕنەوه ليان هەندێ له مامۆستايانی مەغريب بۆيان باس كردوين !

یان لە هەندێ لە مامۆستاکانەوە دەگێڕنەوە ! هەندێ لە مامۆستایان بۆیان باس کردوین! ئەمەو چەندان دەستەواژە و شێوازی (ابن قتیبة) ناکات ولەنووسینەکانیدا بوونیان نییە.

ز – دانەری کتێبی (الامامة والسیاسة) لە دوو زانا گەورەی میسرەوە شت دەگێڕێتەوە ، کە لە کاتێکدا ابن قتیبە پێی نەخستۆتە میسر لەو دووزانایەوە هیچی وەرنەگرتووە!

ح – (ابن قتیبة) لە لای زانایانی ئیسلام پلەوپایەیکی بەرزی هەیەوبە(اهل السنة)ی ناوەزەد دەکەنومتمانەیان هەیە بە زانست ودینداری یەکەی ، وەك (السلفي) دەڵێت (ابن قتیبة) یەکێکە لە متمانە پێکراوەکان و ئەهلی سوننەتە.

ئبن حزم یش دەڵێت : زانستودینداریەکەی جێگای متمانەبوو ، و(الخطیب البغدادي) یش بەو شێوەیە دەڵێت.

(ابن تیمیة)ش دەڵێت : (ابن قتیبة) لەو کەسانەیە کە سەر بە(احمد)و(اسحاق)دادەنرێتوبەسەرخەرانی سوننەت ناوی دەرکردووە ، دەی کەسێك خاوەنی ئاوا پلەوپایەومتمانەبێتلە لای زانایانی ئیسلام کەی ڕەوایەوکەی ماقوڵە نووسەری (الامامە والسیاسە) بێت کە مێژووی جوان وزێڕینی هاوەڵانی پێغەمبەرمان(ﷺ)بشێوێنێت و شتیان بەدەمەوەهەڵبەسێت؟!

دکتۆر عەلی نەفیع (العلیانی)لە کتێبی (عقیدة الامام ابن قتیبة)لە ڕوانگەی کتێبی (الامامة والسیاسة) دا دەڵێت: پاش ئەوەی بە ووردی کتێبی (الامامة والسیاسة)م خوێندەوەوبەجوانی لێی کۆڵیمەوە بۆم دەرکەوت کە نووسەری ئەو کتێبە شیعەیە، وویستوویەتی ئەم کتێبە بئاخنێتە ناو کتێبەکانی (ابن قتیبة)وبەو ڕێگایە بتوانێت ڕێزێکی بۆ پەیدا بکات چونکە(ابن قتیبة) لە لای مەغریبیەکان زۆر بەرزوبەڕێزبووە،ئەوەی ئەوە دەسەلمێنێ کە نووسەرەکەی شیعەبووە ئەم خاڵانەی لای خوارەوە بووە:

١- نووسەری کتێبی(الامامة والسیاسة) لەسەر زمانی عەلی کوڕی ئەبو طالیب کە بە کۆچەریانی وتووە دەڵێت (توخوا ، توخوا ئەی کۆمەڵیکۆچەریان،دەستەلاتی محمد لە بنەماڵەکەی دەرمەکەن ،سوێند بەخوا ئەی کۆچەریانئێمەوەك (اهل البیت)لە هەمو کەس

شایانترین بەو کاپلەیە- خیلافەت- وئێمە لە ئێوە زیاتر بەو کارە شایانین ،سوێند بەخوا ئەو کارە هی ئێمەیە دەی شوێن ئارەزواتتان مەکەون گومڕا دەبن لە ڕێگەی خودا.

٢- نووسەری (الامامة والسیاسة) زۆر پیس دابەزیوەتە سەر هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ)ولەکەداری کردوون (ابن عمر) بەترسنۆك!! وسەعدی کوڕی ئەبوو وەقاص بە حەسوود!! دەزانێت ، وباسی محمدی کوڕی سەلەمە دەکات گوایە لە عەلی کوڕی ئەبوطالیب توڕە بووە لەسەر ئەوەی کە لە خەیبەردا – مەرحەبی – جولەکەی کوشتووە اوگوایەعائیشە خوا لێی رازی بێت فەرمانی کوشتنی عوسمانی دەرکردووە!.ودەی لەکەدارکردنی هاوەلانی پێغەمبەر(ﷺ)لە شێوازو ڕەوشتی شیعەکانە ئیتر با خەواریجیش لەسەر ئەو بۆچوونە بن چونکە خەواریج هاوەڵان بە گشتی لەکەدار ناکەن وەك ئەوان دەیکەن.

٣- دانەری الامامه والسیاسه باسی ئەوە دەکات گوایە (مختار)ی کوڕی (ابی عبید)بە دەستی (مصعب)ی کوڕی (زوبیر)کوژراوە ، چونکە پشتیوانی بنەماڵەو ئالوبەیتی پێغەمبەری خوای کردووە وئیتر باسی ئەو قسە پڕوپووچانەی ناکات کە دەیووت نیگام (وحی)بۆ دێت.

دەی بەس شیعەکان موختاریان خۆش دەوێت چونکە تۆڵەی لە بکوژانی حوسەین کردەوە ،دەی لەگەڵ ئەوەدا کە (ابن قتیبة) وا باسی ئەو موختارە دەکات کە لە یاساوسنور دەرچوویووەووای بلاوکردۆتەوەکە جوبرەئیل دێت بۆ لای.

٤- نووسەری (الامامة والسیاسة) دەربارەی ژیانو سەردەمی سێ خلیفەی یەکەم نزیکەی (٢٥)لاپەڕەی نووسیوە لبەلاّم لەسەر ئەو فیتنەوناکۆکیەی لە ناو هاوەلاندا ڕووی دا (١٠٠)لاپەڕی نووسیوە !،کە ئەونووسەرە هەستاوە مێژووی پرشنگداری هاوەڵانی کورت کردۆتەوەومێژووی شەڕوناکۆکی یەکەی ناویانی گەورەکردووەودەیان پەڕەی پێ ڕەش کردۆتەوە کە زۆربەیان هەڵبەستراون یان زۆر لاوازن وئەمەش لە ڕەوشتی شیعەکانە پەنا بە خوا.

٥- سەید محمود شکری (الالوسي) لە (مختصر التحفة الاثنا عشرية)دا دەڵێت یەکێ لە فێڵەکانیان -واتە ڕافیزەکان- ئەوەیە دێن بزانن چ زانایەکی گەورەی ئەهلی سوننە هەیەوهاوکات ئەوانیش بەوناوەوە کەسێکی نووسەریان بوبێت ئەوە هاتوون هەموو قسەو ووتار وبۆچونەکانی شیعەکەیان داوەتە پاڵی ئەو زانا سوننە پایەدارە،بۆ نموونە (الامام السدی) دوو پیاون یەکەمیان (الامام السدی الکبیر)ودووەمیان(السدی الصغیر)ویەکەمیان لە زانا باوەڕ پێکراوەکانی ئەهلی سوننەوجەماعەیەوبەلآم دوەمیان لە فەرمودەهەڵبەستە درۆزنەکانی ڕافیزەیەوهەروەها(ابن قتیبە)یش دوانن یەکەمیان (عبدالله بن قتیبە)ی ڕافیزی یەو دووەمیان عبدالله ی کوڕی مسلم ی کوڕی قتیبەیەولە زانا خاوەن متمانەکانی ئەهلی سوننەیەوکتێبێکی هەیە بەناوی ·المعارف) وئەو عبدالله ڕافیزیەیش بۆ سەر لێتێکدان کتێبێکی نووسیوە بە هەمان ناو(المعارف)لبۆ چەواشەکردنی خەڵکی!!.

٦- کەواتە بەمەدا بۆمان دەردەکەوێت نووسەری کتێبی (الامامە والسیاسە) لە نووسینی ابن قتیبە ڕافیزیەکەیە نەك ابن قتیبە سونی یە خاوەن متمانەکە وئا بەو جۆرە شتەکانیان تێکەڵ کردوەوناوەکانیان تێکەڵ کردوەوخەڵکیش لێ ی تێك چووە، والله اعلم.

دووەم - نهج البلاغە:

(نهج البلاغە) یەکێکە لەو نوسراوانەی کە ویستوویەتی ڕووی گەشی هاوەڵانی پێغەمبەری ئیسلام (ﷺ) ناشیرین بکات و ئەم کتێبە (لەسەنەدو مەتن)دا ڕەخنەی زۆری لەسەرە. شیعەکان دەڵێن ئەم کتێبە (شریف الرچی) دایناوە، ئەم شەریفەیش لەلای زانایانی فەرموودە قبوڵ کراو نی یەو ئەگەر سەنەدیش بهێنێت، چجای ئەگەر بەبێ سەنەد و لەسەر هەواو ئارەزوی خۆی قسە ڕێك بخات وەك لە (نهج) دا کردوویەتی.

بەڵام تاوانباری یەکەم لەلای (زانایانی فەرموودە) براکەیەتی کە ناوی (عەلی الرچی) بووە:

١- (ابن خلكان) سەبارەت بەژیانی (شریف المرتچی) دەڵێت: خەڵکی جیاوازیـان هەیـە لـە (نهـج البلاغە) دا کە ئایا هەمووی ووتەی ئەمیری باوەڕدارانە؟ ئایا خـۆی کـۆی کردۆتـەوە یـان عـەلی برای[1]، دەڵێن هیچی ووتەی ئیمامی عەلی نی یە بەڵکو ئەوەی کۆی کردۆتەوەو ئەوەی داویەتی یە پاڵی عەلی کوڕی ئەبو طالیب هەرئەوەش دایناوە[2].

٢- (الزهبی) دەڵێت: ئەوەی کتێبی (نهج البلاغە) بخوێنێتەوە دڵنیا دەبێت لـەوەی کـە درۆکـراوە بەدەمی ئەمیری باوەڕدارانـەوە عـەلی کـوڕی ئـەبو طالیـب (ﷺ) جنێـوی ئاشـکرای تێدایـە، و دەمکووتان بۆ هەردوو جێنشینی یەکەم و دووەمی پێغەمبەری خـوا (ﷺ) ـ أبـو بکـر و عمـر ـ بەئاشکرا هاواردەکات، و هەندێ دەستەواژەی رەکیك و لاوازی تێدایـە کـە هەرکەسـێ شـارەزایی هەبێت دەربارەی نەفسیاتی صحابە قورەیشی یـەکان، بەتـەواوی بـۆی دەردەکـەوێت کـە زۆربـەی ناڕەوایە[3].
٣- (ابن تیمیە) دەڵێت: هەموو زانایان دەزانن کە زۆربەی ئـەو وتارانـەی لـە (نهـج البلاغـە) دا هـاتووە بـەدەم عـەلی یـەوە هەڵبەسـتراوە، و لـەهیچ کتێبێکـی کۆنـدا زۆربـەیان نـەهاتوون و سەنەدەکانیشیان نەزانراون[4].
٤- (ابن حجر) یش دەڵێت: ئەوەی (مطالعة)ی (نهج البلاغة) بکات لەوە دڵنیا دەبێت کە درۆیـەو بەدەم ئەمیری باوەڕدارانەوە هەڵبەستراوە ..... و زۆربەی ناڕەوایە[5].
زانایان لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە گومانیان لەو کتێبە هەیە کە عەلی (ﷺ) ئاگـاو خەبـەری لێ ی بێت، لەوانە:
١- یان سەنەدی نی یە یان سەنەدەکان زۆر لاوازن.

---

[1] الباعث الحثیث، ل ١٨٢.
[2] الادب الإسلامی، نایف معروف، ل ٥٣.
[3] الوفیات (١٢٤/٣).
[4] میزان الاعتدال (١٢٤/٣).
[5] منهاج السنة (٢٤/٤).

٢- ووتاری دوورو درێژ که کێ ئەم هەموو وتارەی عەلی لەبەرکرد! کە زۆربەی وتارەکانی پێغەمبەری خوایش (ﷺ) لەبەرنەکراون.

٣- زۆر وتاری تێدایە کە کتێبە باوەرپێکراوەکان داویانەتە پاڵ کەسانی تر جگە لە عەلی (ﷺ).

٤- کۆمەڵێ قسەو توانجی تێدایە بۆ خەلیفەکانی پێش خۆی کە ئەوانە هیچی لەو ناوەشێنەوە.

٥- قسەکانی زۆربەیان - سجع - یان تێدایەو ئەو ئەدەبەش لەسەردەمی عەباسی یەکاندا برەوی پێ درابوو.

٦- دەستەواژەی فەلسەفی و کەلامی تێدایە کە لەسەدەی سێ یەمی کۆچیدا هاتنە ئاراوە.

(بەڵام هەندێ شتی بەسودو جوانی تێدایە کە موسڵمان دەتوانێت سودی لێ وەربگرێت و دڵی پێ خۆش بکات بەڵام بەئاگاداری یەوە).

سێ یەم - کتێبی (الاغانی) اصفهانی:

کتێبی (الاغانی) کە (ابی الفرج الاصفهانی) نووسیویەتی ، کتێبێکی ئەدەبی‌وشەوچەرەوگۆرانییە، نەك کتێبێکی زانستی‌ومێژوویی‌وفیقهی‌وسەمفۆنیای خۆشی هەیە لە مێشك‌وگوێی ئەهلی ئەدەب‌ومێژووداوخۆ ئەوەش ئەوە ناگەیەنێ کە بێ دەنگ بیت بە ژاری شعوبی‌ودەستی ناپاکی‌ورێکخستنی درۆودەلەسەولەکەدارکردن. نووسەرو شاعیروخۆشنووسی عیراقی- مامۆستا ولید الاعظمي — هەستاوە بە نووسینی کتێبێك بە ناوی (السیف الیمانی فی نحر الاصفهانی صاحب الاغانی)، ئەو پیاوە خوا پاداشتی بەخێری بداتەوە قۆڵی لێ هەڵماڵیوەودەستی کردوە بە جیاکردنەوەی راستی یەکان لە سوعبەت وجیاکردنەوەی ژەهر لە هەنگوین،ئەو هەموو درۆو ووتە رێکخراوانەوئاگری شعوبیەت‌ورەگەز پەرستی وکینەبازی هەڵوەشاندۆتەوە،کە رق‌وکینەی لەناو دڵەکانداپەنگیان خواردۆتەوە، هەموو ئەو پۆخڵەواتانەی بە درۆ خستۆتەوە کە ئەسفەهانی لەملاوئەولا کۆیان کردبوونەوە لە چیرۆك‌وحیکایەتە دروستکراوەکان کە هیچیان جێگای متمانە نین‌ودەبنە هۆی نا شیرین کردنی رووی گەشی ئال‌وبەیت‌ولەکەدارکردنیان وشێواندنی رەوشت‌وباویان ،هەروەك بۆچوونی

هەڵەی ئەسفەهانی بە درۆ خستۆتەوە، دەربارەی موعاویەوخەلیفەکانی ئومەویبە جۆرێ کە ریوایاتی ترسناکیان دەم هەڵبەستولەکەدارکەر.

هەروەك چۆن وەلیـد الاعظمـی خـوای گـەورە بـە بەهـشت شـادی بکـات کۆمـەڵێ بابـەتی جۆراوجۆری هێناوە وتیایدا بەرگری کردووە لەو تانەوتەشەرانەی بە ناڕەوا دراوە لە بیروباوەڕی ئیسلامیوئاینی ئیسلامویەچاکتر زانینیسەردەمی نەفامی لە سەردەمی ئیسلامیوهەندێشتی ناڕەواوپڕوپووچی تریش زانایان لە کۆندا دەربارەی ئەسفەهانی وتوویانە :

۞(خطيب البغدادي) دەڵێت :ئەبو فەرەجی ئەسفەهانی درۆزن ترین کەس بوو، شتێکی زۆری لە خەڵکی دەکڕیوپاشان حیکایەتەکانی خۆی لەسەر دادەمەزراند

۞(ابن الجوزی) دەڵێت: وێنەی ئەو پیاوە متمانە ناکرێت بە ڕیوایەتەکانی ، کتێبەکانی شتی وای تێدایە کە یەکسەر فاسقی بکاتوئارەق خواردنەوە سوكوئاسان دەکات،هەندێ کات ئـەو شـتانەی لـە خۆیـەوە بـاس دەکردوهەرکەسـێك لـە کتـێبی (الاغـانی)ببێتـەوە،هـەمو خراپەوپیسیەکی تێدا بەدی دەکات

۞(الذهبي) دەربارەی دەڵێت : ابن تیمیە ی مامۆستامانم دەبینی بـە لاواز نـاوی دەبردولـە مەسەلەی نەقلکردندا تاوانبـاری دەکـردو ئەوشـتانەیزۆر بەگەورەوترسـناك دەزانـی کـە ئـەو دەینووسی.

چوارەم - (تأريخ اليعقوبى) لە ساڵی ۲۹۰ی کۆچیدا مردوە:

ناوی احمدی کوڕی یەعقوبی اسحاق ی کوڕی وەهـەبی عەباسـی بووەوخەڵکیبەغـداد بـووە ، مێژوو نووسێکی شیعەی ئیمامی بووەو لە دەوڵەتی عەباسیدا کاری نووسینی دەواوین بووە ، تا ناوبانگی بە — نووسەری عەباسی- دەرکردووە.

ئەم یەعقووبی یە باسی مێژووی ئیسلامی کردوە بەلاَم لە ڕوانگەی شیعەییەوەودان بـە هـیچ خەلیفەیەکدا نانێت جگە لە علی کوڕی ئەبو طالیبوکوڕەکانی بە پێـی خاڵبەندیئیمامـەکانی شیعەوعەلیش بە (وصى) ناو دەبات .

کاتێ باسی مێژووی (ابوبکر وعمر و عثمان(ﷺ) دەکات ووشەی خەلیفەیان ناداتە پاڵ بەڵکو ئەوەندە دەڵێت فلاَن کەس بوو بە دەسەلاَتداروئیتر یەك کەسیان نەپەڕاندووە لە تانە لێدان ولەکەدارکردن، هەروەها گەورە هاوەلاَنیشی گرتۆتەوە.

دەربارەی عائیشە خوا لێی ڕازی بێت وخالیدی کوڕی وەلیدوعەمری کوڕی عاص وموعاویەی کوڕی ئەبوسوفیان شتی خراپی نووسیوەورووداوی سەقیفەی بەو شێوەیەکی زۆر ناشرین باس کردووەوتیایدا باسی پیلان گێڕانی کردوە بۆ زەوت کردنی خیلافەت لە علی(ﷺ)کە ئەو (وصی) پێغەمبەر(ﷺ)بووە لە لای.

ئیتر شێوازی تاوانبارکردن ولەکەدارکردنەکانی هەرهەمان شێوازی هاو مەزهەبەکانی بووە لە (تشیع)، ئیتر یان هەواڵەکە ڕاستە بەلاَم بۆی زیاد کردووە یان هەرخۆیدروستی کردووە. یان لە شوێنی خۆیداباسی نەکردوە تا ماناکەی لە دەست بدات وئەوەی سەیروجێی تێبینیە لە نووسینەکانیدا کاتێ باسی خەلیفە ئومەویەکان دەکات بە پادشا ناویان دەبات لەبەلاَم هەر کە دێتە سەر باسی خەلیفە عەباسیەکان بە خەلیفە ناویان دەبات وناوی دەوڵەتی عەباسی بە دەوڵەتە پیرۆزەکە ناو دەبات لە کتێبەکەیدا بە ناوی (البلدان) کە ئەمەش دوو ڕوویی وخۆحەشاردانی دەردەخات لە پشتی شیعاری (توقیە)داوئەم کتێبە کە نموونەی شێواندنی ڕاستیەکان ولادانە لە ڕاستی ڕووداوەکان لە کتێبەکەیدا کە بە ناوی (التاریخ الاسلامی)یە ،بۆتە سەرچاوەی زۆرێك لە ڕۆژهەلاَتناسە داخ لە دڵەکان کە هەستاون بە لەکەدار کردن وناشیرین کردنی مێژووی ئیسلام وژیانی پیاوەمەزنەکانی، هەرچەندە لە لایەنی زانستیەوەئەم کتێبە نرخ وبەهایەکی نی یە چونکە لە بەشی یەکەمدا ئەفسانەوچیرۆکیخورافی لە خۆ گرتووە ولەبەشی دووەمیشدا بە تێڕوانینێکی حیزبیانە نووسراوەولەلایەنی بابەتی وپرۆگرامیەوەکەمترین مانای متمانەی زانستی لە خۆ گرتووە.

پێنجەم -(المسعودی)وکتێبی (مروج الذهب ومعادن الجوهر) :

ئەم نووسەرە ناوی ابو الحسن علی کوڕی حوسەین ی کوڕی عەلی مەسعوودی یەولە نەوەکانی (عبدالله بن مسعود)خوا لێی رازی بێت، هەندێ دەڵێن خەلکی مەغربی عەرەبیە بەلاَم خۆی ڕاستە خەلکی عیراقەومالی باری کردووەبۆ میسرو لەوێ ژیاوە.

ئەم مەسعوودی یە پیاوێکی شیعە بووەو(ابن حجر)لەو بارەیەوە دەڵێت : کتێبەکانی پڕن لەوەی کە ئەم کەسە شیعەیەکی موعتەزیلەبووە.
باسی لەوە کردووە کە وەسیەت کردن بۆ عەلی هەر لە باوکە ئادەمەوە پشتاوپشت تا پێغەمبەر(ﷺ)کراوەوپاشان باسی ئەوەی کردووەکە خەڵکی جیاوازیان لە تێگەیشتن لەو دەقانە بۆ درووست بووەوشیعەی ئیمامیش هەروا دەڵێت پڕاوپڕ، گرنگی دانبە عەلی ﷺ وژیانەکەی لەو کتێبەیدا زۆر زیاتر پانوپۆر ترە لە گرنگی دان بە ژیانی پێغەمبەر(ﷺ)وزیاتر گرنگی داوە بە خانەوادەی علیﷺوبە ووردی هەرچی هەواڵ وشتێك لەسەر ئەوان هاتبێت لە (مروج الذهب) دا هێناویەتی وهەولی تەواوی داوە کە بێشەرمانەوبێ پەردەویستوویەتی سەرەتای ئیسلام بشێوێنێت.
ئەمەش هەندێك بوون لەو کتێبانەی لە کۆندا نووسراون ئێمە باسمان کرد تا خوێنەری موسڵمان ئاگاداریان بێت ،کە ئەو کتێبانەش بوونەتە جێگای گرنگی پێدانی هەندێ لە نووسەرە هاوچەرخەکان وەك (طه حسين) لە فیتنە گەورەکەدا بە ناوی (علي وبنوه)
وعەقادیش لە عەبقەرێکانیدا ،هاتوون خۆیان گلاندوە بەو ڕیوایەتە هەڵبەستراوولاوازانەوشیکارەکانیشیان لە سەر ئەوانە بنیات نراوەودواتریش ڕاستیان نە پێکاوەولەمەسەلەی هاوەڵاندا کەوتوونەتە هەڵەی زەق وپیسەوە ، هەروەها -عبدالوهاب النجار- یش لە کتێبی (الخلفاء الراشدون) دا هەندێ ڕیوایەتی لە کتێبی (الامامة والسياسة) وە نەقڵ کردووە.هەروەها -حسن ابراهيم حسن - لە کتێبی (عەمری کوڕی عاص)دا پشتی بەستووە بە ڕیوایەتە هەڵبەستراوەکانی ڕافیزەکان کە دەڵێن: عەمری کوڕی عاص -پەنا بەخوا-پیاوێکی بەرژەوەند پەرستوتەماح کار بووە وهیچ شتێکی نەکردووە ئەگەر نەیزانیبێت بەرژەوەندی وسوودێکی دنیایی بۆ خۆی تێدایە.
ئەمەو کۆمەڵێك لە لێکۆڵەرەوان بە هەمان ڕێژەوداڕشتنەوە خۆیان کردۆتەوەبە ناو تونەیلی تاریکدا بە هۆی دوریان لە پرۆگرام وڕێڕەوی ئەهلی سوننەوجەماعەوە لە کاتی هەڵسەنگاندن وهەڵسوکەوت کردن لە گەڵ ئەو لێشاوە زۆرەی ڕیوایەتە مێژوویەکان.

بەشی حەوتەم

هەڵوێستی ئەمیری باوەڕداران عەلی دەربارەی (خەواریج) و پاشان شەهیدکردنی

جێباسی یەکەم

((خەواریجەکان))

یەکەم/ (خەواریج) چۆن پەیدابوون و کێن؟

ئەهلی عیلم کۆمەڵێ پێناسەیان داناوە بۆ خەواریج هەریەکە کۆمەڵێك کەس دەگرێتەوە لەوانە:

* (أبو الحسن الأشعری) ناوی ـ خەواریج ـ دەبڕێت بەباڵای ئەو تاقمەدا کە لە خەلیفە ڕاشیدی چوارەم علي کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) جیابوونەوە، و ئەوەشی ڕوون کردۆتەوە کەهۆی ناونانەکەشیان لەوەوە هاتووە کە دەرچوون لەژێر فەرمانی عەلی کوڕی ئەبو طالیب کاتێ بتەحکیم ڕازی بوو[1].

* بەڵام (ابن حزم) دوورتر دەڕوات و دەڵێت ـ ناوی خەواریج ـ هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە هاوشێوەی ئەو کەسانەن کە لەفەرمانی عەلی کوڕی ئەبو طالیب دەرچووون و لەبیرو باوەڕدا وەك ئەوان وان و دەڵێت: هەرکەسێك وەك ئەوان بیربکاتەوە لەمەسەلەی تەحکیم و بەکافرکردنی هاوەڵان بەگوناهی گەورەو دەرچوون لەدژی ئەمیرە ستەم کارەکان، و ئەوانەی خاوەنی گوناهی ـ کەبیرەن ـ بەهەمیشەیی لەدۆزەخا دەمێننەوە، و پێشەوایەتی لەغەیری قورەیشیشدا دروستە ئەوە بە ـ خاریجی ـ دادەنرێت، و هەرکەسێك جگە لەو شتانەی باس کران جیاوازی هەبێت لەگەڵ موسڵماناندا ئەوە ـ خەواریج ـ نی یە[2].

---

[1] مقالات الإسلامیین (١/٢٠٧).

[2] الفصل في الملل والأهواء والنحل (٢/١١٣).

* (الشهرشتانی) دەڵێت: (خەواریج) بریتی یە لەدەرچوون لە حوکمی خەلیفەیەك کە موسڵمانان بەکۆی دەنگ هەڵیان بژاردووە ئیتر با لەهەر سەردەم و لەهەر شوێنێکدا بێت، ئیتر لەسەردەمی هاوەڵاندابێت یان لەهەر سەردەمێکی تردا[1].

* (ابن حجر) یش دەڵێت: (خەواریج) ئەو کەسانەن قبوڵی ئەوەیان نەکرد کە عەلی بەتەحکیم ڕازی بوو و لە عثمان و نەوەکانی تەبەڕایان کردو جەنگیشیان لەگەڵ کردن و ئەگەر بەکافریشیان بزانن ئەوە پێیان دەڵێن (الغلاة) واتە: ڕۆچووەکان[2].

بەکورتی و پوختی خەواریج بەوانە ووتراوە کە لە عەلی (ﷺ) هەڵگەڕانەوە دوای قبوڵ کردنی ـ تەحکیم ـ لەپاش جەنگی ((صفین)) و کۆمەڵێ ناوی تریشیان هەیە لەوانە ـ الحرورية، الشراة، المحكمه، و بەهەموو ئەو ناوانە ڕازی بوون جگە لەناوی (المارقه) نەبێت واتە لەئاین چووەتە دەرەوە و ئەوان خۆیان بەموسڵمان تر دەزانی لەخەڵکی تر[3].

و هەندێ لەئەهلی عیلم ـ دوورتر دەڕوات و بنەڕەتی خەواریج دەباتەوە بۆ سەردەمی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و یەکەمین قبوڵ نەکردن و دەرچوون (ذو الخويصرة) بوو کە ڕەخنەی لە پێغەمبەری خوا گرت (ﷺ) کاتێ عەلی (ﷺ) لە یەمەنەوە ئاڵتون و زێڕی ناردەوە بۆ (بيت المال). و پێغەمبەری خوا (ﷺ) وای بەپێویست زانی بیدات بە (٤) کەس کە ناویان (عيينه بن الحصن) و (اقرع بن حابس) و (زيد الخيل) و (علقمه بن كلاثه) و یەکێ لەهاوەڵان ووتی: هەقی ئێمە بوو پێمان بدات نەك ئەوانە ... کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم ووتەیەی بیست و فەرمووی: ((الا تأمنوني وأنا أمين من في السماء يأتيني خبر السماء صباحاً ومساءاً)) واتە: ئایا باوەڕتان بەوە نی یە کە دەسپاك و ئەمینم لەکاتێکدا من ئەمینم لەلای ئەوانەی لە ئاسمانن و بەیانی و ئێوارە هەواڵی ئاسمانم بۆدێت؟!.

و پیاوێك هەستایە سەرپێ کە چاوقووڵێکی توێل زق ی ڕیش زلێکی سەرتاشراوی جل شۆڕ بوو ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا لەخوا بترسە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((ويلك أولست أحق أهل الأرض أن يتقى الله)) واتە: وەیل بۆتۆ ئایا من شایانترین کەسی سەرزەوی نیم کە

---

[1] الملل والنحل.

[2] هدى الساري في مقدمة فتح الباري، لا ٤٥٩.

[3] مقالات الإسلاميين (٢٠٧/١).

دەبێت لەخوا بترسم؟! کابرا هەستاو ڕۆشتە دەرەوە، و خالیدی کوڕی وەلید (ﷺ) ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا با بدەم لەگەردنی، فەرمووی ((لا، لعله أن یکون یصلی)) واتە: نەء، لەوانەیە نوێژگەر بێت.

و خالیدیش ووتی: نوێژگەر هەیە بەدەم ستێك دەڵێت و بەدڵ شتێکی تر، و پێغەمبەریش فەرمووی: ((انی لم أؤمر ان أنقب عن قلوب الناس)) واتە: من فەرمانم پێ نەدراوە سەیری ناودڵی خەڵکی بکەم و پاشان سەیرێکی پیاوەکەی کردو فەرمووی:

((انە یخرج من ضئضئي هذا قوم یتلون کتاب الله رطباً ولا یجاوز حناجرهم یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة))[1] واتە: ((لە وەچەی ئا ئەم پیاوە کۆمەڵێك دێن قورئان دەخوێننەوە ـ بەزمان ـ بەڵام لەگەرویان ناڕواتە خوارەوە ـ بەرەو دڵیان ـ لەئیسلام دەچنە دەرەوە وەك چۆن تیر لەکەوان دەردەچێت)).

* (ابن جوزی) دەڵێت: یەکەم کەس و خراپترین کەس کە بوو بەخەواریج (ذو الخویصرة التمیمی*) بوو کە بەپێغەمبەری خوای ووت: دادپەروەربە، و پێغەمبەری خوایش (ﷺ) فەرمووی ((ویلك ومن یعدل اذا لم أعدل[2])) واتە: لەناوچیت، ئەگەر من دادپەروەر نەبم کێ دادپەروەر دەبێت؟!. و ئەم پیاوە یەکەمین ـ خاریجی ـ بوو کە لە ئیسلام دەرچوو و نەگبەتی یەکەی لەوەدابوو کە ڕای خۆی پێ پەسەند بوو، وە ئەگەر کەمێ خۆی بگرتایە دەیزانی کە لەسەرووی ڕای پێغەمبەرەوە ڕای تر نی یە ـ ڕای ئەو وەحی لەگەڵدایە ـ و شوێن کەوتوانی ئەم پیاوەبوو کە شەڕیان لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبو طالیبدا کرد[3].

و (ابن کثیر) یش ئەو کەسانەی گێرەشێوێنیەکەیان نایەوەو هاتنە سەر شاری مەدینە و عثمانیان شەهیدکرد بەـ خەواریج ـ ناویان دەبات، دەڵێت: خەواریجەکان (بیت المال) ی موسڵمانانیان بڕی کە ماڵ و سامانێکی زۆری تێدابوو[4].

---

[1] اخرجه البخاري (٢/٢٣٢) ومسلم (٢/٧٤٢).

* ذو الخويصرە ناوی عمدی کوڕی حەزم بووە.

[2] اخرجه مسلم (٢/٧٤٠).

[3] تلبيس الابليس، لا ٩٠.

[4] البداية والنهاية (٧/٢٠٢).

ڕای کام لە زانایان لەم بارەیەوە ڕاجیحە؟

ڕای بەهێزو تەواو لەو پێناسەیەوە نزیکە کە ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە بە (تەحکیم) ڕازی نەبوون و لە عەلی هەڵگەڕانەوە چونکە یەکەم ئەوانە وەك تاقم ناسراون و بۆچونی سیاسی و ڕای تایبەتیان هەبووە و کاریگەری فیکری و عەقائیدیان لەسەر موسڵمانان بەجێ هێشتووە[1].

ئەوەی زۆر ناشیرین و ناشیاوە بۆ ئەو خەواریجانە ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هانی موسڵمانان دەدات هەرکاتێ ئەوانە پەیدابوون بیانکوژن، و تەنانەت باس لەوەش دەکات کە ئەگەر خۆیشی دەستی بیانگاتێ لەناویان دەبات وەك لەناوبردنی عاد و ثمود و دەفەرموێت ((لئن أدركتهم لاقتلنهم قتل عادٍ))[2] پاداشتی تەواوی ئەو کەسەی کە دەیانکوژێت زۆر گەورەیە لەلای خوای گەورە.

بەڵام لەسەردەمی ئەمیری باوەڕداراندا دەرکەوتن و ئەو شەرەف مەند بوو بەکوشتن و لەناوبردنیان، چونکە بڕاوبڕ ئەو سیفەتانەیان تێدابوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە فەرموودەکانیدا هەواڵی پێدابوو، و عەلی (ﷺ) بەو سوپا مەزنەوە کە ئامادەی کردبوو بۆ خەڵکی شام، و خوای گەورە ئەو شەرەفەی پێداو لە جەنگێکی نەخوازراودا لەکۆڵ موسڵمانانی کردنەوەو بەسوپاکەیەوە بەرەو نەهرەوان کەوتە ڕێ کە لەوێ مۆڵیان دابوو، و دای بەسەریانداو نەیهێشت یەك کەسیان دەربچن و مێژوونووسەکان دەڵێن ئەوانەی دەرچوون لەپەنجەکانی دست کەمتر بوون.

بەڵام یەکسەر جەنگی لەگەڵ نەکردن تا ئەوان خوێنی حەرامیان ڕشت و پەلاماری قافڵەو سامانی موسڵمانانیان دا، ئەویش لەبەر ئەو زوڵم و ستەم و دزی و جەردەیی یەیان شەڕی لەگەڵدا کردن.

---

[1] الفرق معاصر، عواجی (١/٦٧).

[2] البخاري.

دووەم/ خەواریج دەڕۆن بۆ حەوراء و (ابن عباس) دەڕوات بۆ ناویان بۆ مێزگرد:

کاتێ ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) بەخۆی و سوپاکەیەوە لە صفین گەڕایەوە بەرەو کوفە، چەند کیلۆمەترێکیان مابوو بگەنە ناوشار، ژمارەیەکی زۆر لەخەواریج خۆیان جیاکردەوەو کە ڕیوایەتەکان جیاوازن لەڕێژەی ژمارەکەیاندا هەندێ دەڵێن (١٢) هەزار کەس بوون[1]. و ڕیوایەتێکی تر بە (١٤) هەزار ناوزەدی کردووە[2]. ابن کثیریش بە (٨) هەزار کەس ناوزەدی کردوون[3].

ئەم جیابونەوەیە عەلی و هاوڕێکانی نیگەران کرد و بەخۆی و ئەوانەی لەگەڵیدا مابوونەوە هاتنەوە بۆ کوفە، و ئیترئەمیری باوەڕداران فیکرو هۆشی بەوانەوە خەریك بوو، بە تایبەت دوای ئەوەی زانی کە خۆیان ڕێکخستووە و ئەمیری نوێژ و ئەمیری جەنگیان دیاری کردووە، و شیعاری بەیعەت تەنها بەخوا دەدرێت ، و فەرمان بەچاکە و بەرگری لەخراپەیان بەرزکردبوویەوە، کەئەمە مانای ئەوە بوو ئیتر بە یەکجاری لە عەلی (ﷺ) جیابوونەتەوە و لەکۆمەڵی موسڵمانان دەرچوون.

ئەمیری باوەڕداران زۆر سوور بوو لەسەر ئەوەی هەوڵی گەڕانەوەیان بدات بۆناو کۆڕ و کۆمەڵی موسڵمانان و بۆ ئەم مەبەستە (ابن عباس)ی ناردە ناویان تا قەناعەتیان پێ بکات و لەکەلی شەیتان دابەزن.

(ابن عباس) (ﷺ) خۆی ئەم سەردانەیمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ڕۆشتم بۆناویان و جوانترین جل و بەرگی یەمەنیم لەبەرکرد، کە گەیشتمە ئەوێ لەئەسپەکەم دابەزیم و ڕۆیشتمە ژوورەوە بۆلایان کە کات نیوەڕۆ بوو، ـ ابن عباس ـ پیاوێکی زۆر پێکەوتە و جوان بوو ـ ووتیان : مەرحەبا (ابن

---

[1] تاريخ بغداد (١/١٦٠).

[2] مصنف عبدالرزاق بسند جيد (١/١٥٧-١٦٠).

[3] البداية والنهاية (٧/٢٨٠) إسناده صحيح.

عباس) بەخێر بێیت ئەم جلە کەشخەیە چی یە لەبەرتدایە؟ ووتی: جا چ عەیبێکی هەیە؟ من خۆم پێغەمبەری خوام دیووە (ﷺ) زۆر لەمە کەشخەتری لەبەر دابووە " قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنْ الرِّزْقِ ".[1] هاتە خوارەوە...

ووتیان پێ ی : بۆچی هاتویت؟ ووتی: من لەلای هاوەڵانی پێغەمبەرەوە هاتووم بۆ لاتان موهاجرین و ئەنصار ولەلای ئامۆزاو زاوای پێغەمبەر(ﷺ) کە قورئان لەسەر ئەوان هاتە خوارەوە، و ئەوان لە ئێوە باشتر لێ ی تێگەیشتوون و کەسێك لەوان لەناوتاندا نابینم.

هاتووم بۆ ناوتان تا ووتەی ئەوانتان پێ بگەینم، ووتەی ئێوەش بەوان بگەینم، و چەند کەسێك هاتنە بەرامبەرم و منیش رووم تێ کردن و پێم ووتن : ئەو بەڵگانەم پێ بڵێن چی یە وا بەو هۆیەوە لە هاوەڵانی پێغەمبەرو ئامۆزاکەی هەڵگەڕاونەتەوە؟ ووتیان: لەبەر سێ شت، ووتم: کامانەن؟ ووتیان یەکەم: قبوڵی دانانی حەکەمی کرد لە کاری خوادا و حوکمیش تەنها هی خوایە، دەی ئیتر خەڵکی و حوکم لە کوێ؟ ووتم : ئەمە یەکەمە ئەی دووەم کامەیە؟ ووتیان: خوێنی حەڵاڵ کردن کەچی ماڵ و سامان و خێزانەکانیانی حەرام کرد لێمان، دەی ئەگەر کافر بوون خۆ ماڵ و منداڵیان حەڵاڵ دەبێت، و ئەگەر موسڵمانیش بن نەك ماڵیان بەڵکو خوێنیشیان حەرامە بۆمان، ووتم : ئەمەش دووەمە ئەی کامەیە سێ یەم.

ووتیان : خۆی لە (ئەمیر المؤمنین)ی سڕیەوە، دەی ئەگەر ئەمیری باوەڕداران نەبێت، دیارە ئەمیری کافرانە، ووتم: هەرئەمەندە؟ هیچی ترتان پێ نیە؟ ووتیان: جارێ ئەوەندە بەسە، دەڵێ پێم ووتن ئەگەر ئایەتی قورئان و فەرموودەی پێغەمبەرتان بۆ باس بکەم بۆ وەڵامی ووتەکانتان دەگەڕێنەوە؟ ووتیان: بەڵێ.

(ابن عباس) (رضي الله عنه) دەڵێ ووتم: ووتەی یەکەمتان کە دەڵێن حوکمی خوا نادرێتە دەستی پیاوان ، دەی من لە قورئاندا ئایەتتان بۆ دەخوێنم کە تیایدا حوکمی خۆی داوەتە دەستی پیاوان لە نرخی چارەکە دەرهەمێکدا، کە خوای تەعالا فەرمانی داوە حەکەمی بۆ بگرن، نابینن خوای (عزوجل) دەفەرموێت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنْ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ)). (سورة المائدة٩٥) .

[1] سورة الاعراف ٣٢.

دەی من بۆ خوا پێتان دەڵێم: حەکەم لەپیاوان دابنرێت بۆ صولح و ئاشتی نێوان موسڵمانان وەستانی لافاوی خوێن باشترە یان ڕاو کردنی کەروێشکێك؟ ووتیان: بەڵێ، ئەمەیان باشترە،

ووتم: دەربارەی ئاشتەوایی نێوان ژن و پیاو حەکەمی داناوە وەك دەفەرموێت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَماً مِنْ أَهْلِهَا)) (النساء ٣٥). دەی توخوا حەکەم گرتن بۆ هێنانەوەی ژنێك گەورەیە یان وەستاندنەوەی لافاوی خوێنی موسڵمانان؟ ووتیان: بەڵێ وایە.

ووتم: ووتەی دووەمتان کە دەڵێت: پیاو دەکوژێت بەلاّم سامانەکەی ناکاتە غەنیمە و دەستکەوت، ئایا ڕازیتانە عائشەی دایکتان بکەنە نەیزەك؟ و ناموسی حەلاڵ کەن بۆ خۆتان کە دایکتانە؟ ئەگەر بلێن: ئەویش وەك خەڵکانی ترەو دەبێت حەلاڵ بکرێت بۆمان و ئەوە کافر دەبن خۆ ئەگەر بلێن دایکمان نی یە هەر کافر دەبن چونکە خوا دەفەرموێت دایکتانە ((النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ)) (سورة الاحزاب ٦).

دەی ئێستا تێ گەیشتن یان نا؟ ووتیان بەڵێ، زۆر باش.

دەی ئەوەشی کە دەڵێن ناوی خۆی لە ئەمیری باوەڕداران سڕیوتەوە، دەی من شتێکتان بۆ باس دەکەم لەوە زۆر خراپتر، پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە ڕۆژی حودەیبیەدا صولحی کرد لەگەڵ بێ باوەڕەکاندا و بە عەلی ووت " اكتب يا علي هذا ما صالح عليه رسول الله " ووتیان ئەگەر بلێین تۆ پێغەمبەری خوایت ئیتر بۆ شەڕت لەگەڵدا دەکەین، و پێغەمبەری خوایش(ﷺ) بە عەلی فەرموو ((امسح يا علي، اللهم انك تعلم اني رسول الله، امسح يا علي واكتب هذا ما صالح عليه محمد بن عبدالله)) واتە: (محمد رسول الله) بسڕەوە ئەی عەلی و خوایە بەخوا تۆیاش دەزانیت کەمن پێغەمبەری خوام بەلاّم عەلی بیسڕەوە) دەی وەڵلاهی پێغەمبەری خوا(ﷺ) زۆر گەورەترە لە عەلی، ئەو ناوی خۆی کوژاندەوە، دەی هەر بەوەی ناوی خۆی سڕیەوە خۆ لە پێغەمبەرایەتی نەسڕرایەوە دەی خۆ تێگەیشتن؟ ووتیان بەڵێ، هەر لەو مێزگرد و گفتوگۆیەدا (٢٠٠٠) کەسیان گەڕانەوە بۆلای کۆمەڵی موسڵمانان و ئەمیری باوەڕداران، و ئەوانی تریان یاخی بوون و لەسەر گومڕایی یەکەیان دەستیان دایە شمشێر دژی عەلی(ﷺ) و موجاهرین و ئەنصاریش لێیان هاتنە دەست و لەناویان بردن.[1]

---

[1] خصائص امير المؤمنين علي بن ابي طالب، تحقيق احمد بلوشي لا ٢٠٠ اسناده صحيح.

سێ یەم / عەلی (ﷺ) خۆی مێزگردیان لەگەڵ دەكات:

دوای ئـەوەی عبـدالله ی كـوڕی عـەباس (ﷺ) مێزگـردو كفتوگـۆی لەگەڵـدا كـردن و لەئەنجامدا (٢٠٠٠) كەسیان ڕاستیان بۆ دەركەوت و گەڕانەوە بۆلای كۆمـەڵی موسـڵمانان، بڵـام عەلی (ﷺ) هێشتا دڵی ئاوی نەخواردەوەو ئەم جارە بڕیـاری دا خـۆی بـچێتە ناویـان و قـسەیان لەگەڵدا بكات و ئەوەبوو قسەی لەگەڵ كردن هەموویان لەگەڵیدا گەڕانەوە بۆ كوفە.

بەڵام پاشتر دەركەوت كە ئەو خەواریجە سەر سورلێشێوانە ـ بەهەڵە تێگەیشتبوون و وایان زانیبوو عەلی (ﷺ) لەو گوناهە گەورەیەی كەكردی پەشیمان بوەتەوەو تەوبەی كردووە ـ بەقس ەی ئەوان ـ وئیتر وردە وردە لەناو خەڵكدا وایان بڵاوكردەوە كە پەشیمانە لـە قبـولكردنی تـەحكیم و حەكەم، تا وای لێهات (الاشعث ی كوڕی قیس الكندی) هات بـۆلای پـێ ی ووت: خـەڵكی بـاس لەوە دەكەن تۆ لەبەر خاتری ئەوان لەكوفر پەشیمان بوویتەوە، و عـەلیش (ﷺ) ڕۆژێ چـووە سـەر مینبەرو وتارێكی داو لەپاش حەمدو سەنای خوا باسی ڕاستی مەسەلەكەی بۆ خەڵكەكە كردو كە چۆن قسەی لەگەڵ كردوون و ئاخرجار چۆنی بەجێ هێشتن[1].

لەكاتی وتارەكەدا پیاوێك هاواری كرد ((ان الحكم الّا لله)) و یەكێكی تر ووتی (الحكـم الا لله) وپاشان هەموویان هەستانە سەرپێ (الحكم لله) یان دەكرد، ئەمیری باوەڕدارانیش ئاماژەی بـۆ دەكرن كە دانیشن، ووتی: بەڵێ ((الا حكم الا لله)) بەڵام ئەمە ووشەیەكی ڕاستە بەڵام بۆ ناڕاسـت بەكاری دەهێنن (قول حق یبتغی مع الباطل))

و پاشان ئەمیری باوەڕداران بەسیاسەتی ژیرانەی خۆی بۆ ڕوونكردنـەوە بەرامبـەر لایەنـە توندڕەوەكان و طه رەف گیرەكان و پێ ی ووتن: ئێوە سێ شتتان لەسەر ئێمە هەیە:

١- ڕێتان لێ ناگرین لەمزگەوتماندا نوێژ بكەن.

٢- لەهیچ دەستكەوت و غەنیمـەو فـەیئێك بـێ بەشـتان ناكـەین مـادەم دەسـتان لـەناو دەستماندایە.

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٣١٢-٣١٣) وصححه الألباني في أرواء الغليل (١١٨/٨).

٣- جەنگتان لەگەڵ ناكەین تا ئێوە جەنگمان لەگەڵدا نەكەن[1].

ئەمیری باوەڕداران علي (ﷺ) ئەو سێ مافەی بۆ دیاری كردن، تا دەستدرێژیی یان دەرچوونیان لەكۆمەڵی موسڵمانان لێ دەردەكەوێت، ئیتر هەرچی بۆچوون و ڕای تایبەتیان هەیە پەیوەندی بەخۆیانەوە هەیەو كەس هیچیان پێ ناڵێت مادەم لەچوارچێوەی بیروباوەڕی ئیسلامیدا بێت، ە ئەو لەسەرەتاوە لە ئیسلام نەیكردنە دەرەوە، بەڵكو ئەو مافی جیاوازی لەبیرو ڕای پێ بەخشین بەمەرجێ بەرەو ناكۆكی و جیایی و چەك هەڵگرتن نەڕوات[2].

ئەمیری باوەڕداران هەڵنەسا زیندانەكانیان لێ پڕبكات یان سیخور و چاودێریان بەسەرەوە دابنێ، و سەربەستیشی نەگرتنەوە، بەڵام هەردەم سوربوو لەسەر ئەوەی كە بە بەڵگەو بەشێوەی ئاشتیانە هەقیان بۆ ڕۆشن بكاتەوە بۆ ئەوان و بۆ ئەوانەیش كە بەڕاو وبۆچوونەكانیان خەڵەتابوون.

• ڕۆژێك هەموو مامۆستاو ـ مەلاكان بەزاراوەی ئەمڕۆ ـ قورئان خوێنەكانی كۆكردەوە و داوای گەورەترین قورئانی كرد و بۆیان هێنا و بەدەست ئاماژەی دەكرد بۆ قورئانەكەو دەیووت پێی : دەی فەرموو قسە بكە بۆ ئەم خەڵكە، و خەڵكەكەیش هاواریان لێ بەرز بوویەوە و ووتیان: ئەی ئەمیری باوەڕداران ئەوە تەنها مرەكەب و وەرەقەیە وفەرموو ئێمە قسەكانی ئەو دەكەین چیت دەوێت لێمان؟ ئەویش ووتی: ئەو برادەرانەتان كەلە سنوور دەردەچوون و ئەوامن و ئەوا قورئان با لەنێوانماندا بێت.

خوای گەورە دەربارەی ژن و پیاو بڕیاری حەكەم گرتنی بۆ هەردوولا داناوە و ئوممەتی محمد زۆر لەو كێشەیە گەورەترە و ڕەخنە لەمن دەگرن كە حەكەمم داناوە بۆ نێوانی وەستانی خوێنی عێراق و شامی یەكان وەك دەفەرموێت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَماً مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلاحاً يُوَفِّقْ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً خَبِيراً (٣٥)) سورة النساء)) .

یان دەڵێن پێم كە تۆ لەگەڵ ناوی موعاویەدا، نووسیوتە ـ علي كوڕی ئەبو طالیب ! و نەت نوسیوە ئەمیری باوەڕداران! دەی من لەگەڵ پێغەمبەردا بووم (ﷺ) لە صولحی حودەیبییەدا كاتێ نووسی (بسم الله الرحمن الرحيم) ـ سوهەیلی كوڕی عەمر ـ ووتی: ئێمە ئەم شێوەیە نازانین

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٣١٢-٣١٣)، والشافعي في الام (١٣٦/٤).

[2] الوظيفة العقيدية للدولة الاسلامية، لا ٤٧.

بەڵکو بنوسن (بسمك اللهم)! و کاتێ نووسی لە محمد پێغەمبەری خواوە.... سـوهەیل ووتـی: جـا ئەگەر بمان ووتایە تۆ پێغەمبەریت چۆن جەنگمان لەگەڵ دەکردیت! بنووسە: (هـذا مـا صـالح علیـه محمد بن عبدالله)! دەی ئێمەش پێغەمبەر سەر مەشقمانە وەك خوا ـ عزوجل ـ دەفەرموێت ((لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الآخِرَ)) الاحزاب٢١.

بەڵام دواتر ـ خەواریج ـەکان بۆیان ڕۆشن بوویەوە کە عەلی(ﷺ) سورە لەسەر دانانی (ابو موسـی الاشعری) بەحەکەم، و داوایان لێ کرد ئەو کارە نەکات، وئەو بەقسەی نەکردن و پێ ی ووتن ئـەوە غەدرو ناپاکی و پەیمان شکاندنە و ئێمە لەگـەڵ ئەوانـەدا عهـد و بـەڵێنمان نووسـیوە و خـوایش دەفەرموێت ((وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَـدْتُمْ وَلا تَنقُـضُوا الأَيْمَـانَ بَعْـدَ تَوْكِيـدِهَا وَقَـدْ جَعَلْـتُمُ اللَّـهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلاً)) "لنحل/٩١".

ئیتر پاش ئەوە خەواریج بڕیاریان دا لەشار دەربچن و ئەمیرێك بۆخۆیان دیاری بکەن و بـۆ ئەو مەبەستە لەماڵێ عبدالله ی کوڕی وەهەبی ڕاسبی دانیشتنیان کرد، و ئەو پیاوەش ووتـارێکی بەهێزو پاراوی بۆدان و تیایدا باسی زوهد ودنیانەویستی بۆکردن لەگەڵ هەوڵدان بۆ مسۆگەرکردنی ڕۆژی دوایی و بەهەشت، وهانی دان بۆ فەرمان بەچاکە وبەرگری لەخراپە و پاشان پێـی ووتـن: بـا بڕۆین لەم شارە ستەم کارە دەرچین کەخەڵکەکەی سـتەمکارن و بدەینـە ئـەو کەژانـە یـان بڕۆینـە ناوباخەکانی سنوری عێراق و نارەزایی خۆمان دەربڕین لەبەرامبەر ئەم زاڵمانە.

پاشان حرقوص ی کوڕی زوهێر[1] هەستایە سەرلا پێ پاش حەمد و سـەنای خـوا ووتـارێکی دا ووتی: ژیـان و خۆشـی دنیـا چـەند ڕۆژێکـی کەمـە و تـەواو دەبێـت و دەی جـوانی ڕازاوەیـی و سەوزیەکەی ڕاتان نەکێشی بۆخۆی، و ڕێتان لێ نەگرێت لە شوێن ڕاستی کەوتن و ڕازی نەبوون بـە زوڵم و زۆر ((إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (١٢٨) "لنحل/١٢٨".

حمزەی کوڕی سنان الاسدیش هەستایە سەرپێ و ووتی: ((ئـەی هۆزینـە ڕای پەسـند ئـەو ڕایەیە ئێوە باستانکرد، وهەق و ڕاستیش هەر ئەو قسانەیە کە ئێوە کردتان، و ئەگـەر یـەکێکیش دیاری بکەن ببێتە ئەمیرتان زۆرچاکە، چونکە پێویستە پایەیەك[2] و دانتان[3] هەبێت، و ئاڵایـەکیش

---

[1] ئەم حەرقوصە یەکێکە لەبکوژانی عوسمان و خەڵکی بەسرەیە و تەنها کەسێك بوو کە نەکوژرا بەدەستی طلحە و زوبێر لە تۆڵەی عوسماندار رزگاری بوو.

[2]، ٣ پایە/ ئەمیر/ دان و سوپاو دەستەڵات.

سۆزتان هەبێت بۆی، و لەژێریدا کۆببنەوە، و جوابیان نارد بۆ زەیدی کوڕی الحصن الطائی ـ کە یەکێ بوو لە سەرکردەکانیان کە ببێتە ئەمیریان بەڵام ئەو نەیکرد، و پاشان بە (حەرقوص ی کوڕی زوهەیر) یان ووت ئەویش نەیکرد، و بەحەمزەی کوڕی سنانیشیان ووت، قبوڵی نەکرد، و بەشورەیح ی کوڕی ئەبی أوفی العیسی یان ووت، بەڵام ئەویش قبووڵی نەکرد، و عبدالله ی کوڕی وهب ی (الراسبی) یان ووت و ئەو قبوڵی کرد، ووتی: وەڵڵاهی لەبەر دەستکەوتی دونیایی وەری ناگرم و لەترسی مردنیش ڕەدی ناکەمەوە))[1]

و کۆبوونەوەیەکی تریان کرد لەماڵی (زیدی کوڕی حصن الطائی) و ئەویش ئەوەندەی تر هانی دان و پێ ی ووتن فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپە بەرپا بکەن و ئایەتێکی قورئانی بۆ خوێندنەوە و ووتی: ((يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلا تَتَّبِعْ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ)) "ص/٢٦". و پاشان ئایەتێکی تری خوێندەوە ((وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْكَافِرُونَ)) "المائدة/٤٤".

و پاشان ووتی: (من شایەتم کە ئەهلی بانگەوازەکەمان و موسڵمانی ڕوو لەقیبلەکەمان، شوێن هەواو ئارەزوو کەوتن و حوکمی خوایان دایە دواوەوە و زوڵم و ستەم تێکەڵی قسەو کرداریان بوو، و جیهادو کوشتاریان پێویست بووە لەسەر موسڵمانان).

پیاوێك لەناویاندابوو بەناوی (عبدالله بن شجره السلمی) دەستی کرد بەگریان و هانی دان لەسەر چەك هەڵگرتن و دەرچوون لەدژیان، ووتی: بەشمشێر دەموچاو تەوێڵیان بشکێنن تا ـ خوای گەورە ڕەحمان و ڕەحیم گوێڕایەڵی دەکرێتەوە، و ئەگەر ئێوە سەرکەوتن و گەشتنە مەبەست و بەو شێوەیەی ئێوە دەتانەوێ خودا پەرسترا ئەوا پاداشتی گوێڕایەڵان و کردەوەکاران بۆ ئێوە دەبێت، و ئەگەر سەریش نەکەوتن دەی چی لە شەهیدبوون لەپێناوی خواو بەهەشت گەورەترو چاکترە[2]؟!

(ابن کثیر) دوای ئەوەی باسی ئەو دانیشتنەی کرد کە شەیتان بۆی نوسیبوونەوەو لەوبارەیەوە ووتی: ئەمانە جۆرە کەسێك بوون، و نامۆترین جۆرەکانی ئادەمیزادن، و پاك و بێگەردی بۆ ئەو

---

[1] البداية والنهاية (٣١٢/٧).

[2] هەمان سەرچاوە (٣١٢/٧).

خوایەی کە خەڵکی جۆراوجۆری دروست کردووە و بەڕاستی دروست کەرێکی مەزنە، هەندێ لە سەلەفی صالّح جوانیان وتووە دەربارەی ئەوانە کە پڕاوپڕ ئەو ئایەتە باسی ئەوانە دەکات و دەفەرمویّت ((قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً (١٠٣) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً (١٠٤) أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْناً)) "الكهف/١٠٣-١٠٥".

مەبەست لەو ئایەتە ئەو مرۆڤە گومڕایانەن، کە کردارو گوفتاریان هەمووی نەگبەتی یە کە ڕایان پێکەوە هاتە سەر ئەوەی لەدژی موسـڵمانان و خەلیفەکـەیان هەسـتن، وردە وردە بـەرەو شاری مەدائن کەوتنە ڕێ تا ئەوێ بکەنە پێگەی خۆیان و خۆیانی تێدا پارێزراو بکەن، و نامـەیان نارد بۆ هەموو ئەو کەسانەی لەسەر هەمان ڕای ئەمان بـوون ـ لەهـەموو هەرێمـەکان بەتایبـەتی شاری بەسرە تا کۆچ بکەن بۆلای ئەوان،

بەڵام زیدی کوڕی حصن الطائی ووتی: مـەدائن بـاش نـی یـە بـۆ ئـەم کارەتـان چـونکە سوپایەکی بەهێزی تێدایە کە ئێوە چاریان ناکەن و دەرتان دەکەن لێ ی، بەڵام باشتر وایە بەهەموو براکانتان بڵێن بەرەو ((ڕوباری جوخا)) بڕۆن و لەوێ کۆببنەوە، بەڵام یەك یەك و دوو دوو دەربـچن و بەکۆمەڵ و بەئاشکرا لەکوفە دەرمەچن تا ئاشکرا نەبن و پێتان نەزانن.

و یەك نامەی گشتیان نووسی بۆ خەڵکی بەسرەو ئەو شوێنانەی تریش کە هاو مەسـەلەکی خۆیانی لێ بووە وەك میسر، و بۆ ئەم کارەشیان، دایك و باوك و ماڵ و منداڵیان بەجێ هێـشت و وایان دەزانی ئەوە دەبێتە مایەی ڕەزامەندی خوای پەروەردگار، و هەستیان بەوە نـەکرد کـە ئـەوە لەگەورەترین گوناهەکانەو یەکێکە لە گوناهە لەناوبەرەکان، بەڵام ئەو شەیتانە (نەفرەت لێکـراوە) ی کە لەپـەروەردگار یـاخی بـوو بڕیـاری دا ڕۆڵـەکانی ئـادەم سەرلێـشێواو بکـات مـادەم گیـان لەجەستەیاندا بێت، بەڵام باش بوو هەنـدێ لـەباوکان و دایکـان ڕۆڵـەکانی خۆیانیـان هێنایـەوەو سەرزەنشتی زۆریان کردن، و هەندێ لەو گەڕاوانە ئیتر باش بوون و تەوبەیان کرد بەڵام هەنـدێکیان بەدزیەوە سەرلەنوێ ڕایان کردەوە بۆ ناو گومڕاکان و قیامەتیان لەدەست دەرچوو، ئیتر هـەموویان بەرەو (نەهرەوان) کەوتنە ڕێ و لەوێ زۆربوون و دەستەڵاتیان پەیداکرد[1].

---

[1] البداية والنهاية (٣١٢/٧-٣١٣).

و کاتێ هەردوو حەکەم (عەمری کوڕی عاص و ئەبو موسا الاشعری) ڕێك نەکەوتن و بەدەستی بەتاڵ بڵاوەیان لێ کرد، لەو کاتەدا ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) نامەی بۆ ناردن و تیایدا نووسی: ئەوا هەردوو حەکەم ڕێك نەکەوتن، و داواتان لێ دەکەم وەرنەوە بۆ کوفەو با پێکەوە بڕۆینەوە بۆ جەنگ لەگەڵ شامی یەکاندا،

بەڵام ئەوان قبوڵی شتی وایان نەکرد، ووتیان: شتی وا ناکەین هەتا کافر بوونی خۆت ئاشکرا نەکەیت و پاشان تەوبە بکەیت، و ئەویش شتی وای نەکرد[1].

یان نامەیەکیان بۆ ناردەوەو بۆیان نووسی: ((تۆ لەبەر خاتری خودا توڕە نەبوویت، تۆ لەبەر خاتری خۆت تووڕە بوویت، ئەگەر دان بەکافر بوونی خۆتدا دەنێیت و پاشان تەوبەیەکیش دەکەیت، ئەوە باشەو لەنێوان خرماندا تاوتوێ ی مەسەلەکە دەکەین، وە گەرنا ئێمە تۆمان لەئەمیری خستووە بەئاشکراو خوایش ناپاکانی خۆش ناوێت)) و هەکە نامەکەی خوێندنەوە ئیتر بێ هیوا بوو لێیان، و بڕیاری دا وازیان لێ بهێنێت و بەسوپاکەیەوە بەرەو شام بڕوات تا سەردەکەوێت بەسەریاندا[2].

---

[1] اناب الاشراف (٦٣/٢) بسند فيه ضعف وله شواهد.

[2] خلافة على بن أبى طالب، عبدالحميد، لا ٣١٩.

پێنجەم/ جەنگی (نەهرەوان) ساڵی ٣٨ ك:

١- هۆکارەکانی جەنگەکە:

ئەو مەرجانەی کە ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) بۆ خەواریجەکانی دانابوو ئەوەبوو کە خوێنی کەس نەڕژێنن، و کەس نەترسێنن، ڕێگری نەکەن، بەڵام ئەگەر ئەوان ئەم سەرپێچیانەیان کرد شەڕکردنیان لەگەڵدا حەڵاڵ دەبێت.

لەبەرئەوە ـ خەواریج ـ هەرکەسێ لەگەڵ ئەو بۆچوونەی ئەواندا نەبوایە بەکافریان دەزانی، و هەرکەسێکیشیان بەکافر بزانیایە ئەوە خوێن و ماڵ و منداڵیان بەحەڵاڵ دەزانی، و یەکەم کەس بوون لەئیسلامدا موسڵمان کافر بکەن و پاشتریش خوێنی حەڵاڵ بکەن.

ڕیواتەکانیش لەو بارەیەوە زۆرن و هەریەکەو بەجۆرێك، و ئەوەی کە صحیحەو ڕاویەکەی یەکێك بووە لەخۆیان و بەچاوی خۆی تاوان و خوێن ڕشتنەکانی ئەو تاقمەی بینیوە، و پاشان وازی لێهێناون و خۆی دەگێڕێتەوەو دەڵێت: ((هاوڕێیەتی تاقمەکەی نەهرەوانم کرد، و پاشان بێزم لەکارەکانیان دەهاتەوە بەڵام لەبەرئەوەی نەمکوژن، مەسەلەی خۆم بەشاراوەیی هێشتەوە، جارێکیان لەگەڵ کۆمەڵێکیاندا بووم، و لەئاوایی یەك نزیك بووینەوە کە نێوان ئێمەو ئەو لادێ یە ڕووبارێك هەبوو، و هەر ئەوەندەمان زانی پیاوێك لە لادێ کەوە دەرچوو، عەباکەی خۆی کۆکردبۆوەو ڕای دەکرد، ئەوانیش پێیان ووت: چی یە ئەڵێی لێمان دەترسیت؟ ووتی: بەڵێ، و پێیان ووت: هیچ مەترسەو بێخەمبە، ووتم: وەڵڵاهی وادیارە ئەیناسی بەڵام من نەمدەناسی، و پێیان ووت: تۆ کوڕی خەبابی هاوەڵەکەی پێغەمبەری خوایت؟ ووتی بەڵێ، ووتیان: فەرموودەیەکت لەلایە کە باوکت لەپێغەمبەری خواوە بۆی گێڕابێتەوە؟ ووتی: لێم بیستووە کە گوێ ی لێبووە لە پێغەمبەری خوا باسی سەردەمی ئاشوب و فیتنەی کردو فەرمووی ((القاعد فيها خير من القائم، والقائم فيها خير من الماشي، والماشي فيها خير من الساعي، فإن أدركتك فكن عبدالله المقتول)) واتە: ((ئەوەی دانیشی باشترە لەو کەسەی پیایدا بەپێوە بێت، و ئەوەی بەپێوە بێت باشترە لەوەی کە تیایدا دەڕوات، و ئەوەیشی تیایدا دەڕوات باشترە لەو کەسەی کە تیایدا ڕادەکات و ئەگەر کەوتیتە ئەو سەردەمە، ئەوا ببە بە بەندەیەکی کوژراوی خودا)).

پاشان خۆی و خێزانەکەیان گرت کە لەگەڵیدا بوو، گرتنیان و بردنیان، لەڕێگا دایان بەلای چەند دەنکە خورمایەکدا کە وەریبوونە زەویەکە و یەکێکیان بردی بۆ دەمی، و ئەوانی تر پێیان ووت: ئەوە هی خاوەنەکەیەتی چۆن حەڵاڵت کرد بۆخۆت؟ و ئەویش خستی یەوە شوێنی خۆی. و پاشان دایان بەلای بەرازێکدا یەکێکیان بەشمشێرەکەی پەلاماری دا، یەکێ تر پێ ی ووت: ئەوە بەرازی ئەهلی ذمەیە چۆن حەڵاڵە بۆت بیترسێنیت؟

لەوێدا عبداللە ی کوڕی خباب (ﷺ) ووتی: ئەزانن چی لەو دوانە حەرامترە لەسەرتان؟ ووتیان: چی یە؟ ووتی: خوێنی من، بەڵام ئەو دڵڕەقانە گرتیان و لەقەراغی ڕووبارەکەدا سەریان بڕی و ڕاویەکە دەڵێت: بەچاوی خۆم بینیم خوێنەکەی بەدرێژایی ڕووبارەکە سوری دەکردەوە تا لەچاو وون بوو، واتە تێکەڵی ئاوکە نەدەبوو - و پاشان (سریە) یان بانگ کرد کە سکی پڕبوو، بەخەنجەر سکیان دڕی و کۆرپەکەیان دەرهێنا، و هەر ئەو ڕاویە دەڵێت: تا ئەو کاتە هاوڕێیەتی کەسم نەکردووە ئەوەندەی ئەوان خوێنڕێژو قێزەون سروشت بێت و پاشتر هەلێکم بۆ هەلکەوت و ڕام کرد[1].

ئیتر دوای ئەوە خەلکی زۆر دەترسان لێیان بەتایبەت دوای بیستنی هەواڵی سك دڕینی ئەو ژنە بێ تاوانە و کوشتنی کۆرپەکەیشی و نەك هەر ئەوەندە بەلکو بوبونە جێگای مەترسی و هەڕەشە بۆ ناوچەکە، و هەرچەندە هەندێ کات هەر لەخۆیان ئەو کارانەیان پێ ناخۆش بوو پێیان دەووتن: وەیل بۆئێوە ئێمە کەی بۆ ئەم کارانە لەعەلی جیابووینەوە[2]؟!.

لەگەڵ ئەو هەموو کارە حەڕام و ناشایستانەدا کە ئەو تاقمە پێی هەڵدەستان عەلی (ﷺ) نەیدا بەسەریانداو دەست پێشخەری نەکرد لەکوشتنیاندا، بەلکو نامەی بۆ دەناردن تا پیاوکوژو خوێنڕێژەکانم بۆ بنێرن با بەحەدی خوا بیانکوژمەوە، و ئەوانیش بەفیزێکەوە و وەك گاڵتەکردنێك دەیان ووت: هەموومان پیاوکوژین[3].

ئەمیری باوەڕدارانیش (ﷺ) بەخۆی ئەو سوپا گەورەیەی ئامادەکردبوو بۆ گەڕانەوەی شام بۆ ژێر دەستەڵاتی خیلافەت لەساڵی - ٣٨ -ی کۆچیدا بەرەو مۆڵگەکەیان کەوتەڕێ لە نەهرەوان[4]. و

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٣٠٨-٣٠٩).
[2] مجمع الزوائد (٦/١٣٧-١٣٨) بسند صحيح.
[3] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٣٠٨-٣٠٩).
[4] انساب الاشراف (٢/٦٣).

لەکەناری خۆرئاوای ڕووبارەکەوە سەربازگەی داکوتا، و لەبەرامبەریشدا خەواریجەکان لەڕووی کەناری خۆرئاوای ڕووبارەکەوە بوون لەتەنیشتی شاری نەهرەوان[1].

٢- ئەمیری باوەڕداران هانی سوپاکەی دەدات:

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) هەستی بەوە دەکرد کە ئەو کۆمەڵە کەسەی بەخەواریج ناویان دەرکردووە، هەر ئەوانەن کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە فەرموودەکانیدا بە لەئاین دەرچوو (مارقة) ناویان دەبات، بۆیە هانی هاوڕێکانی خۆی دەدا تا بەسوپاکەوە بۆیان بچین و لەناویان بەرین، و ئەم فەرموودانەی دەربارەی ئەو تاقمە هاتبوون زۆر کاریگەریان دروست کردبووو لەسەر شوێن کەوتووانی عەلی (ﷺ).

عەلی (ﷺ) لەو بارەیەوە ڕووی کردە سوپاکەی ووتی: من لەپێغەمبەری خوا بیستووە (ﷺ) کە فەرموویەتی: ((یخرج قوم من أمتي یقرؤون القرآن، لیس قراءتکم الی قراءتهم بشيء، ولا صلاتکم الی صلاتهم بشيء، ولا صیامکم الی صیامهم بشيء، یحسبون ان لهم وهو علیهم لا تجاوز صلاتهم تراقیهم، ویمرقون من الإسلام کما یمرق السهم من الرمیة))

واتە: ((کۆمەڵێك کەس لەناو ئوممەتی مندا دەردەکەون کە قورئان خوێنن، بەڵام قورئان خوێندنی ئێوە لەگەڵ ئەوان زۆر جیاوازە، نوێژو ڕۆژ دەگرن بەڵام لەگەڵ هی ئێوەدا زۆر جیاوازن، قورئان دەخوێنن وادەزانن خێریان دەگات بەڵام هەمووی لەسەریانە ـ گوناهبار دەبن بەخوێندنی ـ و ئەوانە لەئیسلام دەرچوون وەك چۆن تیر لەکەوان دەردەچێت)).

و بەردەوام لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و ووتی: ئەگەر ئەو سوپایەی کە ئێوە بۆیان دەچن بیانزانییبایە لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەیاندا چیان بەسەردێت هەرگیز وازیان لەکردەوەی چاك نەدەهێنا، بەڵگەیش لەسەر ئەوەی کە ئەو فەرموودانە مەبەستی ئەوانە پیاوێکیان تێدایە بەس قۆڵی ماوەو باڵی پەڕیوەو لەسەر زامەکەی قۆڵیدا گۆیەك هەیە وەك گۆی مەمك وردە و تووکی سپیشی لێ سەوز بووە، ئێوە دەڕۆن بۆ جەنگی موعاویەو خەڵکی شام واز لەو کەسانە دێنن دوایی ماڵ و منداڵتان ببێتە هی ئەوان؟

---

[1] تاریخ بغداد (١/٢٠٥-٢٠٦).

وەڵڵاهی من خوازیارم ئەوانە ئەو کەسانە بن چونکە خوێنی حەرام و بێ تاوانان دەڕێژنن و ئەدەن بەسەر ماڵ و حاڵی خەڵکیدا، دەی بکەونە ڕێ بۆیان بەناوی خوداوە[1].

عەلی (ﷺ) لەڕۆژی نەهرەواندا ووتی: فەرمانم پێدراوە لەگەڵ لەئیسلام هەڵگەڕاواندا بجەنگم و و ئەوانەیش لە دین هەڵگەڕاوەن[2].

سوپای ئیسلام بەرامبەر سوپای خەواریجەکان سەربازگەی داکوتاو نێوان هەردوولایان ڕووباری نەهرەوان بوو، و فەرمانی دەرکرد بۆ سوپاکەی دەسپێشخەری نەکەن تا خەوریجەکان دەپەڕنەوە ئەمبەر ڕووبارەکە، و عەلی (ﷺ) لەوکاتەدا داوای لێ دەکردن بۆ خاتری خوا بگەڕێنەوە، و بۆ ئەو مەبەستە بەرائی کوڕی عازبی نارده ناویان (ﷺ) و لەوێ سێ ڕۆژ مایەوە بەڵام بێسوود بوو، گەڕانەوە لەبەرنامەیاندا نەبوو[3].

بەردەوام نوێنەری دەنارده ناویان ـ تا شەڕ هەڵنەگیرسێت ـ بەڵام ئەوان لەکۆتاییدا نوێنەری عەلییان شەهیدکردو هاتنە ئەم بەری ڕووبارەکە[4].

و کاتێ خەواریجەکان تا ئەو ڕادەیە هیوای ئاشتی و گەڕانەوە بۆناو کۆمەڵی موسڵمانانیان دایەوە دواوەو ئیتر کەس بەتەمای ئەوە نەما ئاشتی و صولح بێتە ئاراوە، و دەرگاکانیان بەتەواوەتی داخست و سوربوون لەسەر جەنگ و خوێنڕێژی.

ئیتر ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) دەستی کرد بە ئامادەسازی تەرتیباتی سوپاکەی، و ئامادەسازییان بۆ جەنگ[5]، و بەرپرسی لای ڕاست (حجری کوڕی عەلی) و لای چەپیش (سبث ی کوڕی ڕەبعی) و (معقل) ی کوڕی (قیس الریاحی) و (أبو أیوب الأنصاری) یشی کردە فەرماندەی ئەسپ سوارەکان، و فەرماندەی پیادەکانیش (أبو قتادة الأنصاری) و فەرماندەی موجاهیدەکانی شاری مەدینەیش (قەیسی کوڕی سەعدی کوڕی عبادە) و فەرمانیشی دا بە (أبو أیوب الأنصاری) کە ئاڵایەك هەڵگرێت لەناو شەڕەکەدا بۆ ئەمان و بێ وەیی خەواریجەکان و پاشان هاواری کرد:

---

1 مسلم (٧٤٨/٢).

2 السنة لإبن ابي عاصم، تحقيق الألباني، حديث صحيح.

3 السنن الكبرى، البيهقي (١٧٩/٨).

4 مصنف ابن ابي شيبة (٣٢٥/١٥-٣٢٧).

5 خلافة علي بن أبي طالب، عبدالحميد، لا ٣٢٤.

هەركەسێك لەخەواریجەكان بێتە ژێر ئەو ئاڵایەوە، ئەوە ئـەمین و بـێ وەی دەبێـت، و هەركەسـێك لەوان بگەڕێتەوە بۆ كوفە یان مەدائین ئەویش هـەر ئـەمین و بـێ وەیـە، و ئێمـە هـیچ مـافێكی ئەوەمان نی یە كەس بكوژین مەگەر ئەوانە نەبێت كە براكانمان دەكوژن.

ئەوەبوو لەسەر ئەو ووتە جوانانە كۆمەڵێكی زۆر لەخەواریجەكان وازیان هێنا كە نزیكـەی (٤) هەزار كەس دەبوون، تا وای لێهات نزیكـەی (١٠٠٠) كـەس مایـەوە بەدەسـتی عبـدالله ی كوڕی وهبی ڕاسبی یەوە) و بەرامبەری عەلی وەستان و سوپاكەی خۆیانیان سازدا و زەیدی كـوڕی حصن الطـائی لەلای ڕاست و شورەیحی كوڕی ئەوفا بۆلای چـەپ و حـەمزەی كـوڕی سـنانیش بـۆ ئەسپ سوارەكان و حەرقوص ی كوڕی زوهێریش بـۆ پیادەكـان و بەرامبـەری عـەلی و سـوپاكەی وەستان.

٣- دەست پێكردنی جەنگەكە:

خەواریجەكان بەرەو ڕووی سوپاكەی عەلی هێرشیان هێناو عـەلیش ئەسـپ سـوارەكانی لەپێـشەوە وەستاند و تیرهاوێژەكانی خستە بەردەمیان، و پیادەكانیشی لەدواوە دانـا، و پـێ ی ووتـن لێیـان مەدەن تا ئەوان لێتان نەدەن.

و خەواریجەكان بەرەو ڕوویان دەهاتن و هاواریان دەكرد (لا حكم الا لله) و با بڕۆین با بڕۆین بـەرەو بەهەشت، و دایان بەسەر ئەسپ سوارەكان و ئەسپ سوارەكانیش خۆیان لاداو بوون بەدوو بەشـەوە بەشێك چوونە لای ڕاست و بەشێكیش چـوونە لای چـەپ و تیرهاوێـژەكان پێـشوازیان لێ كـردن و تیربارانیان كردن، و ئەسپ سوارەكانیش لەلای چەپ و ڕاستەوە دایان بەسـەریاندا، و پیادەكـانیش بەڕم و شمـشێر داران گرتنـەوە، كارێكیـان كـرد بـە خەواریجـەكان هـەر شـێت بـوون لـەژێر پێـی ئەسپەكاندا، و هەموو فەرماندەكانیان كوژران عبدالله ی كوڕی وەهب و حەرقوصی كوڕی زوهەیرو شوڕەیحی كوڕی ئەوفاو عبدالله ی كوڕی سەخیر السلمی)[1].

---

[1] تاریخ الخلافة الراشدة، لا ٤٢٥.

ئەبو ئەیوبی ئەنصاری دەڵێت: ڕمێکم کرد بەسکی خەواریجێکدا و لەپشتی یەوە دەرم کردو پێم ووت: مژدەبێت ئەی دوژمنی خوا ئەچیتە ئاگری دۆزەخەوە، و ئەویش پێی ووتم: لەوێ دەزانیت کاممان دەڕۆینە ناویەوە[1].

کۆمەڵێکی تریان وازیان لە جەنگ هێنا لەبەر ووشەیەك کە لە سەرکردەکەی خۆیانیان بیست کاتێ عەلی (ﷺ) بەشمشێرێك دای لەخەواریجێك و پێش ئەوەی بمرێت ووتی: چەند خۆشە بە بەهەشت شادبوون، و عبدالله ی کوڕی وەهب ی الراسبی ووتی: نازانم بۆ بەهەشت دەچیت یان بۆ ئاگر! و ئەم ووتەیە لەلای برادەرانی عبدالله سەیر بوو کە بەڵگە بوو لەسەر نەبوونی دووربینی و ئازایەتی و یەقینی لەسەر ڕاستی.

و پیاوێك بەناوی فەروەی کوڕی نوفلێ الاشعبی ووتی: من ئەمە خەڵەتاندمی بەم کارە هەستم کەچی وادەبینم گومانی هەیە؟ بۆیە لەگەڵ کۆمەڵێ لە هاوڕێکانیدا وازیان لەشەڕ هێنا. و کۆمەڵێکیش دایانە پاڵی ئەبو ئەیوب الأنصاری، و ئیتر خەڵکەکە بەدزیەوە هەڵدەهاتن و ڕایان دەکرد[2].

ئەم جەنگە ماوەیەکی کورتی خایاند و بەخێرایی لەبەرژەوەندی سوپای ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) یەکلایی بوویەوە، تەنها ماوەی چەند سەعاتێکی خایاند لەڕۆژی نۆیەمی مانگی (صفر) ی ساڵی ٣٨ی کۆچی[3].

و ئەم جەنگە بوو بەهۆی کوژرانی ژمارەیەکی زۆر لە خەواریجەکان و بەپێچەوانەوە لەناو سوپاکەی عەلیدا (ﷺ) وەك مسلم لە (صحیح) دا لەزەیدی کوڕی وەهبەوە دەگێڕێتەوە کە وتوویەتی: تەنها دوو کەس شەهید بوون[4]. لەڕیوایەتێکی تردا کە سەنەدەکەی حەسەنە دەڵێت (١٢) تا (١٣) کەس شەهیدکرا.

بەڵام خەواریج هەر هەموویان قات و قڕ کران مەگەر چەند کەسێك نەبێت کە توانیان بەدزیەوە

---

[1] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەرە.

[2] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەرە.

[3] اخبار الخوارج، لا ٢١.

[4] انساب الأشراف (٦٣/٢).

هەڵبێن وەك مەسعودی دەڵێت[1].

٤- دۆزینەوەی بێ باڵەکە لەناو سوپای خەواریجدا:

فەرمووده هاتووه دەربارەی (ذو ثدی) واتـه مـەمك دارەکـەو ئـیتر هەنـدێکیان لاوازن و هەنـدێکیان بـەهێزن، و یـەکێ لەوانـە دەفـەرمووێت: (أسـود البـشره)[2] واتـە: ڕەش پێـستە، و لەڕیوایەتێکدا دەفەرموێت: حەبەشی یە، یان دەفەرمووێت: بێ قۆڵەو لەکۆتایی ئـەو خڕایـی پاڵـە قرتاوەی وەك گۆی مەمك هەیەو بـەدەوری گۆکەیـشدا ورده مـووی سپی هەیـەو ئـەو باڵەیـشی دەجوڵێت واته دێت و دەچێت، و لەڕیوایەتێکدا هاتووه کە ناوەکەیشی مالك ە،

بۆیە ئـەمیری بـاوەڕداران عـەلی (ﷺ) لەگـەڵ موجاهیـدەکانی هـاوڕێ ی دا بەگـەرمی دەگەڕان بۆ تەرمەکەی چـونکه دەیـانزانی هەواڵـەکانی پێغەمبـەری خـوا ڕاسـتەو (ﷺ) دەبێـت تیایاندا بێت، تەرمەکان لەپاڵ دەریاکەدا لەسەریەك کەوتبوون و هاوەڵـان لایـان دەبـردن تـا ئـەو (مالیك) ە دەرکەوێت، و کاتێ دۆزیانەوه عەلی (ﷺ) ووتی: ((الله أکبر)) کەسیش نازانێ بـاوکی ناوی چی یە؟ و عەلی (ﷺ) فەرمووی: باوکی ناوی چی یە؟ و کەس نەیزانی کوڕی کێ یە[3].

لەسەرەتاوه هەر نەیاندەدۆزیەوه، ئیتر خـەمی ئـەوەیان لێ هـات کـە ئـەم کۆمەڵـە ئـەو کۆمەڵە نەبن کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هـانی موسـڵمانان دەدات بیـانکوژن، بۆیـە عـەلی (ﷺ) لەکۆتاییدا ووتی: ئەو کۆمەڵە تەرمـەی کـەوتوون بەسـەریەکدا جیایـان بکەنـەوه بـزانین نـی یـە لەژێرەوه؟ کاتێ جیایان کردنەوه ئەو کابرایە لەناو کوژراوەکانـدا دەرکـەوت و عـەلی ووتـی: (الله أکبر)، خواو پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرمووه، و لەوێدا سوجدەەکی سوپاسگوزاری بۆ خودا بـردو (الله أکبر) یان دەکردو مژدەیان دەدا بەیەکتری[4].

---

[1] مسلم (٧٤٨/٢).

[2] تاریخ خلیفة، لا ٩٧.

[3] مصنف عبدالرزاق (١٤٦/١٠).

[4] الفتح الربانی علی سند الإمام أحمد (١٥٥/٢٣) بإسناد حسن.

٥- هەڵسوکەوتی ئەمیری باوەڕداران لەگەڵ خەواریجەکاندا:

ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) وەك موسڵمانان مامەڵەی لەگەڵدا کردوون چ لەپێش جەنگەکە و چ لەپاش جەنگەکە، بۆیە هەرکە جەنگ بەرەو تەواوبوون چوو فەرمانی دا بەسەربازەکانی کە شوێنی ڕاکردوو نەکەون و برینداریش نەکوژن، و جەستەی کوژراوەکان نەشێوێنن، و یەکێ لە زانا فیقهزانەکان ـ ئەبی وائل ـ دەڵێت: نە لەڕۆژی جەمەل و نە لەڕۆژی نەهرەوان دا علي (ﷺ) جنێو قسەی سوکی پێ نەوتوون[1].

هەموو ئەو شتانەی لەخەڵکیان داگیر کردبوو بەحەرامی و دزی ـ چونکە ئەوان خوێن و ماڵی خەڵکیان حەڵاڵ کردبوو ـ عەلی (ﷺ) لەگەڵ خۆی بردنیەوە بۆ کوفەو فەرمانی دەرکرد ـ هەرکەسێ شتی خۆی دەناسێتەوە بێت بیباتەوەو هەر هەموویان بردەوە تەنها مەنجەڵێك نەبێت مایەوە کەچی پیاوێك هات و ووتی لە منیان سەندووەو بردیەوە[2].

و فەرمانی دا تەنها ئەو شتانەی بەکاری دێنن بۆ شەڕو پێداویستی یەکانی دابەش بکرێت بەسەر سەربازەکاندا ...

سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص (ﷺ) بە فاسق ناوی بردوون یان لادەر ـ زاغوا ـ باسیان دەکات و لە ئەمیری باوەڕدارانیان پرسی: ئایا کافرن؟ ووتی: ئەوان لە (کوفر) هەڵهاتن، ووتیان دەی دووڕوون؟ علي (ﷺ) فەرمووی: نەء، چونکە مونافیقەکان زۆرکەم یادی خوا دەکەن، ووتیان ئەی کەواتە چی بوون؟ فەرمووی لێمان هەڵگەڕانەوەو جەنگمان لەگەڵ کردن.

لەکۆتاییدا عەلی ئامۆژگاری سوپای ئیسلامی داهاتوو دەکات و ئەفەرمووێت ((ئەگەر هەر کۆمەڵێك لە ئیمامی عادل و دادپەروەر هەڵگەڕانەوە ـ بێگومان جەنگیان لەگەڵدا بکەن بەڵام ئەگەرلە ئیمامی ستەمکارو نادادپەروەر هەڵگەڕانەوە شەڕیان لەگەڵ مەکەن چونکە بەڵگەیان پێ یە[3].

---

[1] مصنف ابن ابي شيبة (٣١٧/١٥-٣١٧) مسند صحيح.
[2] السنن الكبرى للبيهقي (١٨٢/٨) بسند صحيح.
[3] تلخيص الحبير (٤٧/٤).

شەشەم/ شوێنەواری فیقهی لە جەنگەکانی عەلیدا (ﷺ):

ئەمیری باوەڕداران بەبۆنەی ئەو زانیاری یە زۆرو تێگەیشتنە وردەیەوە توانی کۆمەڵێ بنەماو یاسا دابنێت بۆ مەسەلەی جەنگ و کوشتار لەگەڵ ـ بغاة ـ یاخی و دەرچووان لەدژی ئیمامی موسڵمانان لە هەموو سەردەمێکدا، و ئیتر زاناکان لەدوای خۆی بە بەڵگە دەیان هێنایەوە لەو بوارەداو یەکێ لە زانایان دەڵێت: ((ئەگەر ئەو جەنگانەی عەلی نەبوایە لەگەڵ دژو نەیارانیدا کەس لەدوای خۆی نەیدەزانی چۆن مامەڵەی شەرعی بکات لەکاتی شەڕکردن لەگەڵ ئەهلی قیبلەدا))[1]

بۆیە خۆیشی دەربارەی خۆی دەڵێت: ((ئەگەر من نەبوومایە لەناو خەڵکیدا کێ ئەم جۆرە هەڵسو کەوتەی لەگەڵ هەڵگەڕاواندا دەکرد[2]؟)).

ئەحنەف وتی بەعەلی (ﷺ) کەس و کارەکانمان لەبەسرە وادەزانن ئەگەر تۆ سەرکەویت بەسەریاندا ژن و منداڵەکانیان دەکەیتە غەنیمەو دابەشی دەکەیت، و پیاوەکانیشیان دەکوژیت، ئەویش لەوەڵامدا فەرمووی: (وێنەی من کەس ترسی وای نی یە لێ ی، دەی شتی وا کەی ڕەوایە مەگەر لەگەڵ بێ باوەڕاندا).

لەسەر ئەم بنەمایانە بۆمان دەردەکەوێت جەنگ لەگەڵ موسڵمان و ئەهلی قیبلە زۆر جیاوازە لەگەڵ جەنگ دژی بێ باوەڕان یان هەڵگەڕاوان.

١- مەبەست لەجەنگ لەگەڵ یاخی بووان لەلای ئیمامی موسڵمانان هێنانەوەیانە بۆلای ڕاستی و بۆ ناو کۆمەڵی موسڵمانان و کوشتنیان زۆر زەروری نی یە بەپێچەوانەی بێ باوەڕو هەڵگەڕاوەکاندا کە دەتوانرێت کوشتن و لەناوبردنیان بکرێتە مەبەست[3].

٢- ئەگەر ئافرەت یان منداڵ یان بەندە لەڕیزی یاخی بووەکاندا جەنگیان دەکرد ئەوە حوکمی پیاوە جەنگاوەرەکانیان هەیەو دەکوژرێن بەڵام برینداریان ناکوژرێت و شوێن هەڵهاتوویان ناکەوێت، چونکە مەبەست لە شەڕ لەگەڵیاندا بۆ وازهێنانیانە و بەڵام کافرو هەڵگەڕاوە ئەتوانرێت

---

[1] فتح الباري (٣٠١/١٢) سەنەدێکی صەحیحی هەیە لەلای گیری.

[2] التمهيد للباقلاني، لا ٢٢٩.

[3] مصنف عبدالرزاق (١٢٤/١٠).

بکوژرێن چ لە گۆڕەپان یان لەکاتی هەڵاتندا[1].

٣- ئەگەر ـ بغـاة ـ و یاخی بووەکان وازیان لەشەڕ هێنا ئیتر بەگەڕانەوە بۆناو بازنـەی گوێڕایـەڵی یان بەدانانی چەك یان بە تێکشکان یان بە بریـندارو نەخۆشـی یـان (گولـە ـ پێنـەمان ـ)، ئـەوە دروست نی یە هەڵکوتینە سەریان بۆ کوشتنی بریندار یان ئەسیر، ئیتر با کوشتنی دیل و برینداری بێ باوەڕانیش دروست بێت.

(ابن ابی شیبه) لە (مصنف) دا لە عەلی یەوە دەگێڕێتەوە کە لەڕۆژی جەمەلدا ووتوویەتی (شوێن ڕاکردووانیان مەکەون، برینداریان مەکوژن، و هەرکەسێ چەکی دانا ئەمین و بێ وەی دەبێت)[2].

یان لەڕۆژی جەمەلدا هاواری کرد ئەسـیرەکان نـەکوژن و دەخیلتـان بم دەسـت نەبـەن بـۆ ئافرەتان ئیتر با جنێویشتان بدەنێ و قسەیش بە فەرمانـدەو سـەرۆکەکانتان بلـێن، چـونکە ئێمـە لەسەردەمی نەفامیشدا دەست بۆ ئافرەت نەبراوە لەشەڕدا مەگەر بەشتێکی سووکە لێیان درابێـت ەك نەعل و پەلی دارخورما و لەسەردەمی ئیسلامیشدا هەروابووە[3].

ئەبی ئومامەی باهلی (ﷺ) دەڵێت: (خۆم بەشـداری (صـفین)م کـرد نەمـدی برینـدارێك بکوژن و شوێن ڕاکردوویەك بکەون و یان بەندەیەك بکوژن یان شتەکانی کوژراو بەرن)[4].

٤- یاسای گرتنی ئەسیری یاخی بووان بەم چەشنەیە ئەگـەر دڵنیابوویـت دووبـارە ناچـێتەوە نـاو گۆڕەپان ودووبارە جەنگت لەگەڵ بکاتەوە، ئەوە دەبێت بەڕەڵای بکەیت و ئەگەر زانیـت بەشـداری دەکاتەوە ئەوە لەزیندان دەهێڵرێتەوە تا دوای جەنگەکەو پاشان دروست نی یە لەزیندان بمێنێتەوەو دەبێت ئازاد بکرێت بەڵام دیلی بێ باوەڕان دەتوانرێت لەزینداندا بهێڵرێتەوە[5].

٥- پەنا نابرێت بۆ بێ باوەڕان یان هاوپەیمانان ـ معاهد ـ لە ئاینەکانی تر کـە بەشـداری جـەنگ بکەن لەگەڵ موسڵمانە یاخی بووەکاندا، هەرچەندە دروستە بۆ کوشتاری کـافران یـان هەڵگـەڕاوان

---

[1] المغنی (١٠٨/٨-١٢٦).

[2] الأحکام السلطانیة، لا ٦٠.

[3] الفتح (٥٧/١٣) إسناده صحیح.

[4] نصب الرایة (٤٦٣/٣).

[5] المستدرك (١٥٥/٢) سنده صحیح وافقه الذهبی.

بەشداری جەنگیان پێ بکەیت[1].

٦- دەبێت ئاگربەستیان بۆ ماوەی دیاری کراو لەگەڵدا نەکات و لەو پێناوەشدا پارەیان لێ وەرنەگریت چونکە ئەگەر لاوازە دەبێت چاوەڕوان بێت تا بەهێز دەبێت و چاریان دەکات، ئەگەر لەسەر ماڵیش لەگەڵیان ڕێك کەوتبوو ئەوە دروست نی یە ئەو پارەیەش دەبێت بزانرێت چۆن دەستیان کەوتووە ئەگەر (زەکات و فەیئە) نایان داتەوە بەڵکو بیخاتە ناو (بیت المال) بەڵام ئەگەر پارەو سامانی خۆیان بوو دەبێت بۆیان بگێڕێتەوە[2] چونکە علي (ﷺ) ماڵ و سامانی خەڵکی جەمەلی حەڵاڵ نەکرد.

٧- ئەگەر لەدژی ئیمام هەستابوون و تەئویل و بیانوویەکی گونجاویان بەدەستەوەبوو یان دەیان ووت ستەمیان لێ کراوە ئەوا ستەمەکەیان لەسەر لادەبات و لەڕێگەی نامەو نوێنەرەوە تەئویل و بیانووەکانیان ڕاست دەکاتەوە، وەك چۆن عەلی (ﷺ) لەگەڵ خەواریجدا کردی و زۆر لەوانە ڕاستیان بۆ دەرکەوت و گەڕانەوە ناو کۆمەڵی موسڵمانان[3]، ئەگەر نەگەڕانەوە ئەوە پێویستە جەنگیان لەگەڵدا بکات[4].

٨- ئەگەر بەئاشکرا لە گوێڕایەڵی ئیمام دەرنەچووبوون و لەماڵێکدا خۆیان جیانەکردبوویەوە، بەڵکو تاك تاك بوون و ئاسان بوو لەسەر ئیمام ڕێك و پێك کردنیان و کۆنترۆڵ کردنیان، دەبێت شەڕیان لەگەڵدا نەکرێت و وازیان لێ بهێنرێت و حوکمی دادپەروەرانەیان بەسەردا جێ بەجێ بکرێت وەك (حدود) ەکان[5].

٩- نابێ لەگەڵ ـ سەرکەش و یاخی بوواندا ـ بەمەنجەنیق و ئاگر پێوەنان بۆردومانیان بکات چونکە زیانەکانی گشتی دەبێت و بێ تاوانیش پێوەدەبێت و نابێت ماڵەکانیان ئاگر تێ بەربدات و درەخت و ڕەزەکانیان ببڕێت یان پانی بکاتەوە، ئیتر با ئەو کارانە لەگەڵ سوپای بێ باوەڕاندا دروستیش بێت، چونکە (دار الاسلام) هەموو شتێکی پارێزراوەو نابێت ببەزێنرێت، بەڵام مەگەر

---

[1] الأحكام السلطانية، لا ٦٠.

[2] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە.

[3] الأحكام السلطانية للماوردي، لا ٦٠.

[4] السنن الكبرى للبيهقي (٨/١٨٠).

[5] مجموع الفتاوى (٤/٤٥٠).

لەکاتێکدا زۆر پێویست بەوکارە بکات لەلای شافعی و أبو حنیفە دروستە چونکە خۆیان قایم کردووەو نایەنە دەرەوە[1].

١٠- نابێت ماڵ و سامانیان بکرێتە غەنیمەو ژن و منداڵەکانیشیان ناکرێتە کەنیزەك و دابەش ناکرێن بەسەر موجاهیدەکاندا چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((لا یحل مال امریء إلا بطیب من نفسه))[2] واتە: (ماڵی کوسڵمان بۆ کەس حەڵاڵ نی یە مەگەر بەخۆشی و حەزی خۆی). یان بە بەڵگەی ئەوەی کە عەلی (ﷺ) لەڕۆژی جەمەلدا ووتی: هەرکەسێ شتێکی برابوو، ناسیەوە لەلای کێ یە با لێی بسەنێتەوە[3].

هەر هۆی ئەمەش بوو کە خەواریجەکان ڕقیان لە ئەمیری باوڕداران هەستاو پێیان دەووت: ئەو خەڵکە دەکوژرێت کەچی ماڵ و سامانی بەغەنیمە ناکرێت و ژن و منداڵیان دابەش ناکات بەسەر جەنگاوەراندا، و (ابن عباس) یش (ﷺ) ئەم بۆچوونەی بۆ ڕاست کردنەوەو پێی ووتن: دەی ئایا ئێوە ڕازی دەبن دایکتان عائشە (رضي الله عنها) بکەن بە کەنیزەك؟ و هەموو سەریان داخست و قسەیان بۆ نەماوە.

بەڵام دروستە چەك و وڵاخەکانیان بۆ جەنگاوەران وەك ابن ابی شیبە لە (أبی البختری) وە دەگێڕێتەوەو دەڵێت: کاتێ لەجەمەلدا سوپای بەسرە تێك شکاو عەلی (ﷺ) ووتی: بەدوای کەسدا نەگەڕێن کە لەدەرەوەی سەربازگەیە، هەرچی شمشێرو وڵاخەکانیانە بیبەن بۆخۆتان[4].

١١- کوژراوی ـ بغاة ـ یاخی بووان دەشورێت و کفن دەکرێت و لەگۆڕستانی موسڵماناندا دەنێژرێت، چونکە ئەوانیش موسڵمانن ـ لەسەر مەزهەبی شافعی و (أصحاب الرأی)[5].

١٢- ئەهلی ـ بغاة ـ یاخی بووان لەبەرئەوەی ئەهلی بیدعە نین ـ فاسق ـ نابن، چونکە مەسەلەی شەڕ لەگەڵکردنیان لەسەر ئەوەیە کە بەهەڵە کەوتوونەتە ناو ماناکردنی دەقەکانەوە ـ تأویل ـ وەك

---

[1] الاحكام السلطانية، لا ٥٨.

[2] المغني لابي قدامة (٨/١٠).

[3] السنن الدار القطني (٣/٢٦) صححه الألباني في أرواء الغليل، ذ (١٤٩٥).

[4]) المغنى (٨/١١٥).

[5] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٢٦٣).

مجتهد چۆن هەڵە دەکات و ناشبن بە (فاسق) و شایەتییان وەرگیراوە لە دادگای ئیسلامیدا، لەسەر ڕای ئیمامی شافعی. بەڵام خەواریج و ئەهلی بیدعە فاسقن و شایەتییان لێ وەرناگیرێت[1].

١٣- دروستە بۆ ئیمامی عەدل خزمەکانی خۆیشی بکوژێت ئەگەر لەڕیزی - یاخی بوواندا - بوون و وەك جێ بەجێ کردنی (حدود) ەکانی خوا وایە کە دەبێت جێ بەجێی بکات با لەدڵیشەوە خەفەتی بۆ بخوات[2].

١٤- ئەگەر یاخی بووان پارەو سامانیان لەئەهلی ناوچەی ژێردەستەڵاتیان کۆکردبوویەوە لەکاتی دەست ڕۆشتنیاندا وەك زەکات و سەرانەو شتی تر، بۆ ئیمام دروست نی یە داوای ئەو پارانە بکاتەوە لەکاتی سەرکەوتنی بەسەریاندا چونکە علي (ﷺ) لەدوای (جەمەل) هیچ بەرپرسیارێتی یەکی دارایی نەخستە ئەستۆی سوپای بەسریەکان و داوای هیچی لێ نەکردنەوە.

١٥- ئایا یاخی میرات لەعادل دەبات؟ یاخی میراتی عادل نابات ئەگەر خۆی کوشتبێتی چونکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی ((القاتل لا يرث))[3] واتە پیاوکوژ میراتی پێ ناشێت.
بەڵام ئەبو حەنیفە دەڵێت ((عادل میراتی لە باغی دەکەوێت بەڵام باغی - یاخی - لە - عادل - ی ناکەوێت بەڵام ئەبو یوسف دەڵێت: ئەویش دەیکەوێت چونکە تەئویلێکی هەبووە لەو جەنگەیدا[4].
١٦- ئەگەر هیچ چارەیەکی تر نەبوو جگە لەجەنگ کردن و کوشتنی یاخی بووان ئەوە دروستە ئەوکارە بکرێت و هیچ گوناه و خوێن و کەفارەتێك ناکەوێتە سەر جەنگاوەرەکان کە جەنگیان لەگەڵ دەکەن، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت ((فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ))[5] واتە: جەنگ دژی یاخی بوان بکەن تا وایان لێ دەکەن بگەڕێنەوە بۆلای خوای گەورە.

---

[1] تحقيق مرافق الصحابة (٢/٣٠١).
[2] المغنى (١١٨/٨).
[3] تحقيق مواقف الصحابة (٢/٣٠١).
[4] المغنى (١١٩/٨)
[5] حجبع سنن ابن ماجه، ذ (١٢٤٠).

حەوتەم/ سیفاتەکانی خەواریج:

١- ڕۆچوون لەئیسلامدا (الغلو في الدين):

گومانی تێدانی یە کە خەواریجەکان ئەهلی بەندایەتی و خواناسی یەکی زۆربوون و زۆر لەهەولّی ئەوەدا بوون کە گەورەو بچووکی ئیسلام جێ بەجێ بکەن و لەهەموو قەدەغەکراوەکانیشی بەدووربن.

(ابن عباس) (ﷺ) کاتێ چوو بۆ ناویان بۆ ئەوەی قسەو گفتوگۆیان لەگەڵدا بکات پاشان دەڵێت: (چوومە ناو گەلێکەوە کەسم نەدیوە تا ئێستا وەك ئەوان تێبکۆشێت ـ لەئاین داریدا ـ تەوێلیان دیاری بوو بوو لەتاو کرنووشی زوریاندا و دەستەکانیشیان وەك ئەژنۆی حوشتر ترەکیبوو لەزۆری دەست نوێژگرتن و دەم و چاویان گۆڕابوو لەبەر زۆری شەونوێژو نەخەوتن)[1]

((جندب الازدی)) دەڵێت لەگەڵ ئەمیری باوەڕداران ـ عەلیدا بووم ـ (ﷺ) کاتێ لە خەواریجەکان نزیك بووینەوە یەك گیزە گیزیان لێوە دەهات وەك پورەهەنگ لەتاو قورئان دەور کردنەوە[2]، خەریکی ڕۆژو نوێژێکی زۆر دەبوون و لەسنوری ئاسایی دەرچوبوون و بەرەو توندڕەوی و ڕۆچوون چووبوون کە ئەمەش بردنی بەرەو ئەوەی لەگەڵ بنەماو یاساکانی ئیسلامدا پێچەوانە بنەوە وەك ئەوەی دەیان ووت: هەرکەسێك گوناهی گەورە بکات ئەوە کافر دەبێت و تەنانەت هەندێکیان لەوە خراپتریشیان ووت کە ئەوەی گوناه بکات با بچوکیش بێت بەهەمیشەیی لەناو ئاگردا دەمێنێتەوە[3].

و پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەڕەشەی لەو کەسانە کردووە کە زۆر قووڵ دەبنەوە لەخواناسی و موسڵمانەتی و بەندایەتیدا ـ بەتایبەت بەندایەتی یە ڕووکەشەکان ـ ظاهري ـ و دەفەرموێت ((هلك المتنطعون، هلك المتنطعون، هلك المتنطعون))[4] واتە: لەناوچن ڕۆچوان لەناوچن ئەوانەی لەبەندایەتی یەکاندا زیادەڕەوی دەکەن و لە فەرمودەکانی پێغەمبەر و شێوازی بەندایەتی یەکانی

---

[1] هەمان سەرچاوە، ٩٣.
[2] مسلم كتاب العلم شرح النووي (٢٢/١٦).
[3] تلبيس ابليس لا ٩٣.
[4] الفصل لابن حزم (١٩١/٤).

پێغەمبەریان بەدڵ نی یەو دەڵێن عیبادەتی کەم بووە!!!.و ئێمە زیاتری ناکەین!.

٢- تێنەگەیشتن و جەهل بە ئیسلام:

یەکێ لە نەخۆشیە سامناکەکانی خەواریج تێنەگەیشتن بوو لە حەقیقەتی دەقەکانی قورئان و سوننەت و خراپ حاڵی بوونیان لێ ی وەك (ابن عمر) (ﷺ) دەربارەیان لەوەڵامی پرسیارێکدا دەربارەی الحروریە دا دەڵێت: موسڵمان بەکافر دەزانن و خوێن و ماڵیان بەحەڵاڵ دەزانن و ژنیان مارە دەکەن کە بیشزانن مێردی هەیە، و کەسێ نابینم شایەنی ئەوە بێت شەڕیان لەگەڵدا بکرێت لەوان[1].

و (ابن عمر) خوای لێ ڕازی بێت بەخراپترین دروستکراوی خوا سەیریان دەکات و دەڵێت ((هەرچی ئەو ئایەتانەی لەسەر کافرو بێباوەڕان دابەزیوە ئەوان دایدەبەزێننە سەر موسڵمانان))[2].

٣- لەت کردنی ڕیزی موسڵمانان:

(ابن تیمیە) دەڵێت ((ئەوانە لە بیرو باوەڕیاندا بەرامبەر پێشەوایانی ڕێنموویی و کۆمەڵی موسڵمانان گومڕایی ڕووی تێ کردوون و لە میانەڕەوی - عدل - چوونەتە دەرەوە و گومڕاو سەرلێشێواو بوون و ئەمەش هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە لەپڕگرامی سوننەو جەماعە دەچنە دەرەوە، و پاشان هەر شتێك لەلای ئەوان بەزوڵم بکرێت ئەوە بەکوفری دادەنێن و کۆمەڵێ حوکمی بۆ دادەنێن[3].

هەر لە نەفامی و تێنەگەیشتنیان ئەوەبوو کە دانی تەحکیمیان بەکوفر زانی و داوایان لەعەلی کرد تەوبە بکات و موسڵمان بێتەوە!![4] و لە ناڕەحەت ترین کاتدا پشتی ئەمیری باوەڕدارانیان بەردا و لەقسەی دەرچوون.

ئیتر لەبەرئەوە لە عەلی جیابوونەوەو ڕیزی موسڵمانانیان لەت کردو دووبەرەکیان خستە ناویانەوەو تەنانەت دواتریش خۆیشیان لەناو یەکدا یەکتریان بەبێ باوەڕ لەقەڵەم دەدا[5].

---

[1] الاعتصام (٢/١٨١،١٨٣).

[2] ظاهرة الغلو في الدين، محمد عبدالكريم، لا ١١٤.

[3] مصنف ابن ابي شيبة (١٥/٣١٢).

[4] الخوارج للسعودي، لا (١٩١-١٩٢).

[5] ظاهرة الغلو في الدين، لا ١٠٦.

٤- بەکافر کردنی خەڵکی لەسەر گوناه کردن و حەڵاڵ کردنی خوێنیان:

(ابن تیمیة) دەڵێت یەکێکی تر لە نیشانەکانی خەواریج و (بیدعە) چی یەکان ئەوەیە کە خەڵکی بەهۆی گوناهەوە بەکافر دەزانن و ئیتر خوێن و ماڵ و سامانیان بە حەڵاڵ دەزانی و هەموو (دار الاسلام) یان بە (دار الکفر) دادەناو ئەو شوێنەی خۆیانیان بە (دار الإیمان) دادەناو زۆربەی ڕافیزەکانیش وا دەڵێن،

تەنانەت عبدالله ی کوڕی خبابی کوڕی ئەرەتیان شەهید کرد بەس لەبەرئەوەی ڕای لەگەڵ ڕایاندا نەبوو، هەر بەوەوە نەوەستان سکی ـ سریە ـ شیان ڕادا کە لەگەڵ عبدالله دا بوو.

(ابن تیمیە) دەفەرموێت: (خراپ تێگەیشتنیان لە قورئان بەرەو گومڕایی بردن وەگەرنا مەبەستیان نەبوو دژایەتی قورئان و موسڵمانان بکەن).

٥- هەڵە دەدەنە پاڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ):

(ابن تیمیة) دەڵێت: خەواریجەکان بەدووریان نەدەزانی کە پێغەمبەر (ﷺ) لە سوننەتی ژیانیدا بەهەڵەدا چووبێت (پەنا بەخوا) بۆیە لەلای ئەوان دەبێت لەو شتانەدا شوێن پێغەمبەر بکەون کە لەگەڵ قورئاندا یەك دەگرنەوەو بەڵام ئەگەر فەرمانێ دەربکات پێچەوانە بێت لەگەڵ قورئاندا ئەوە بەقسەی ناکرێت، و لەم بۆچوونەیشدا زۆری لە موسڵمانە سادەکانیان بۆلای خۆیان ڕاکێشتبوو، ئیتر بەهەر هۆیەك بووایە خۆیان لە جێ بەجێ کردنی سوننە دەدزیەوە چ بە تەئویل کردنی یان بە لاوازکردنی سەنەدەکەی یان دەقەکەی و بەم کارەشیان کەوتوونەتە گەورەترین هەڵەوە چونکە قورئان خۆی فەرمان دەکات کە لە هەموو شتێکدا گوێڕایەڵی پێغەمبەری خوا بکەن ((وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا)).

٦- تانەو تەشەردان و بەگومڕاکردن پیشەیان بووە:

تانەو تەشەردان لە پێشەوایانی هیدایەت و بەگومڕاکردنیان و تۆمەتبارکردنیان بەوەی کە لە عەدالەت و ڕێگەی ڕاست لایان داوە، و ئەم هەڵوێستە هەر لە سەردەمی پێغەمبەری خواوە ڕووی داوە، کاتێك (ذو الخویصرة) بە پێغەمبەری خوای ووت: ئەی پێغەمبەری خوا دادپەروەربە،

بەم کارە (ذو الخويصرة) خۆی پیاوێکی بەرزو ئامۆژگاری کەر دایە قەڵەم و پێغەمبەری ئەکرەمیش (ﷺ) بە ناڕەواو نادادپەروەر دانا، و ئەم سیفەتە بۆگەنەش بەدرێژایی مێژوو لەگەڵ خەواریجەکانـدا هات و زۆر مەسەلەیان لەسەر بنیات دەنا[1].

٧- گومانی خراپ بردن:

گومانی خراپ بردنیش یەکێکی ترە لەو سیفەتە ناشیرنانەی کە خەواریج لەسەری بـوون و یەکەم کەسیش (ذو الخويـصرة) ی تێکەوت کە گومانی خراپی بە پێغەمبەری خوا برد ووتی پیٚ ی: ئەمە بەش کردنێکە نە دادپەروەری تێدا بەدی کراوە و نە لەبەر خوایش ئەنجام دراوە[2].

(گومانی خراپیش سەرچاوەکەی گوێڕایەڵی شەیتان و نەزانکاری یـە، چـونکە مرۆڤێکـی سادەیەو نازانێـت کـە پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) هـەر کارێـك بکـات دووربینـی تێـدا دەکـات، و حیکمەتێکی گەورەی لەپـشتەوەیە و مەبەسـتی بـەرەو پـێش بردنـی بانگـەوازی ئیـسلامە نـەك مەبەستی فەرق و جیاوازی کردن لەنێوان هاوەڵێـك و هـاوەڵێکی تـردا، و دڵنـەوایی کردنـی ئـەو دەوڵەمەندانە زۆر پێویست بوو، چونکە لەداهاتوودا پارەو سامانی ئەوان بوو کـاروانی فتوحاتیـان بەهەموو دنیادا بڵاو کردەوە)[3].

٨- توندو تیژ بوون لەگەڵ موسڵماناندا:

خەواریج بەوە ناسراون زۆر توندڕەو و کەللە ڕەق و توندوتیـژن، بـەڵام نەگبـەتی خـەواریج لەوەدابوو کە لەگەڵ ومسڵماناندا توندوتیژ بوون و کەللە ڕەق، بەپێچەوانەی ئایەتەکانی قورئانـەوە کە وەسفی موسڵمانان دەکات بەوەی لەگـەڵ ئیمانداراناـدا نـەرم و نیـانن و لەگـەڵ بـیٚ باوەڕانـدا توندوتیژ وەك دەفەرموێت ((أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ)).

ئیتر بەو توندو تیژیەیانەوە موسڵمانانیان تۆقاندبوو، خۆ موسڵمانان ناهـەقیان نـەبوو کـە دەترسان لێیان چەنکە لەلای ئەوان هەمووی کافرەو دەبێت خوێنیان بڕژن و مـاڵ و سـامان و ژن و کچەکانیان بگرن و بیان بەن بۆ خۆیان!،

---

[1] البخاري، فتح الباري (١٢/ ٢٩٠).

[2] البخاري ـ كتاب استتابة المرتدين ، فتح البخاري (١٢/ ٢٠٩).

[3] ووتەی وەرگێڕ.

و نمونوکەشی ئەوەیە کە بەسەر کوڕەکەی خەبابی کوڕی ئەرەتیان هێنا (ﷺ) و بەو جـۆرە ناشایستەیە خۆی و (سریە) ی خێزانیان کوشت و بەڵام لەگەڵ ئەهلی ذمە و کافراندا نـەرم و نیـان بوون و بەیەکتریان دەووت ئەو بەرازە مەترسێنە کێ دەڵێ هی موعاهیدێك نی یە؟!!.

جێباسی دووەم

کۆتا ڕۆژەکانی ژیانی ئەمیری باوەڕداران و شەهیدکردنی (ﷺ)

یەکەم/ دوا بەدوای جەنگی نەهرەوان:

جەنگ کردنی ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) لەگەڵ ئەو خەواریجە لەدین دەرچوانەدا بەڵگەیەکی ئاشکرایە لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ) لەسەر هەق بووە کاتێك جەنگی دژی موعاویەو شامی یەکان ڕاگەیاند، و لەموعاویە زیاتر لە هەق و ڕاستی یەوە نزیك بوو، و لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) دەگێڕنەوە کە فەرموویەتی: ((تمرق مارقة عند فرقة من المسلمين يقتلها أولى الطائفتين بالحق))[1]

واتە: کۆمەڵێك لە موسڵمانان لە ئیان دەردەچن و کۆمەڵێك لەگەڵیان دەجەنگن کە لە کۆمەڵەکەی دووەمیان زیاتر لەسەر هەقن.

خوێنەر لێرەدا هەست بەوە دەکات کە ئەو سوپایەی توانی سەرکەوێت بەسەر خەواریجەکانداو فەرمودەکان وەسفی چاکەی دەکەن و بە سوپایەکی حەق بێژی دەزانن و لەدوای ئەوەی شەهیدبوونی عەماری کوڕی یاسر (ﷺ) لە ڕیزەکانی سوپاکەی عەلیدا زیاتر خەلکەکەی دڵخۆش کردو بۆیان ڕوون بوویەوە کە علی لەسەر هەقە و کۆمەڵێك شەهیدی دەکات کە کۆمەڵێکی یاخی و باغی یە کە موعاویە و شامی یەکان شەهیدیان کرد.

خەلکەکە چاوەڕوان بوون کە ئەمیری باوەڕداران - دوای سەرکەوتنی لە جەنگی نەهرەواندا و توندو تۆڵ کردنەوەی ئاسایشی ناوخۆ کە خەواریجەکان کرمنیان کردبوو، هەروەك

---

[1] مسلم (٢/٧٤٥-٧٤٦).

کەسیش لەوە ئەمین نەبوو کە ئەگەر بڕوات بۆ جەنگ لەگەڵ شامی یەکاندا لێرە ماڵ و منداڵی بە سەلامەتی دەمێنێتەوە و خەواریج نایان کەن بە کەنیزەك و دابەشیان ناکەن بەسەر خۆیاندا!!

هەموو ئامادەی ئەوە بوون کە لەوانەیە عەلی (ﷺ) فەرمان دەربکات بۆ دووبارە لەشکرکێشی بۆ گەڕاندنەوەی زەوی پانوپۆڕی شام بۆ ژێر دەستەڵاتی خەلیفە، بەڵام هەندێ جار هەوا بەئارەزووی کەشتی ناڕوات. ((إن الرياح لا تجري بما تشتهي السفن)). و ئەمیری باوەڕداران ئەم کارە قورس و گرانەی بۆ نەچووە سەر و پێش ئەوەی پێ ی هەستێت دەستێکی ڕەش و چڵکن شەهیدی کرد[1].

دەرچوونی خەواریجەکان لەناو سوپاکەی عەلیدا (ﷺ) کەلێنێکی گەورەی کردە ناو سوپاکەی و توانی تا ڕادەیەك لەهەیبەتی سوپاکە کەم بکاتەوە.

هەروەك ئەو سێ جەنگە ـ جمل و صفین و نەهرەوان ـ عێراقیەکانیان بێ تاقەت کردبوو، لە جەنگ بێزاری کردبووون بەتایبەتی جەنگی صفین کە لەگەڵ برا شامی یەکانیاندا کریان، ئەوە جەنگێ نەبوو وەك جەنگەکانی ترو ئەوە وەك ئاش وابوو هەموو لایەکی هاڕی و هەرگیز لە خەیاڵیان دەرنەدەچوو، و ئەگەر (صولّح و تەحکیم) نەهاتایەتە ئاراوە و عەلی (ﷺ) ڕازی نەبوایە پێ ی، بەڕاستی کارەساتێکی گەورە ڕووی لە جیهانی ئیسلام دەکرد کە شوێنەوارە خراپەکانی بەخەیاڵدا نایەت ...

ئەم جارە خەڵکەکە ساردی و سستی نواندنیان پێ خۆشتر بوو تا دەرچوون جارێکی تر بۆ جەنگی ـ شام ـ خۆ دەشیان زانی عەلی (ﷺ)لەسەر هەقە[2].

ئەمیری باوەڕداران علی (ﷺ) ڕۆژانە کێشەی نوێ ی بۆ دەهاتە پێش کە بە باس کردنیان موو گرژ دەبێت و هەر ئەو پیاوە مەزنە بوو کە خۆی گرتووە لەبەردەمیدا، هێشتا لەکێشەی ـ خەواریج ـ ڕزگاری نەبوو بوو بەتەواوەتی کە بە کافرو بێ باوەڕ دایانە قەڵەم ـ پەنا بەخوا ـ کەچی لە بەرامبەردا کۆمەڵێکی تر (قوت) بوونەوە و ئەمان (١٨٠) پلە پێچەوانەی خەواریج بوون و

---

[1] خلافة علي بن أبي طالب، عبدالحميد، لا ٣٤٥.
[2] خلافة علي بن أبي طالب، لا ٣٤٥.

ئەمان دەیان ووت عەلی (ﷺ) زۆر زۆر پیرۆزەو لەئاستی بەشەر بـارز تـرەو تەنانـەت هەنـدێکیان جورئەتی ئەوەیان کرد ـ پەنا بەخوا ـ بڵێن خوایە!![1]

ئەوانەش بەو کارەیان کۆمەڵێ بیروباوەڕی خراپیان لەگەڵ خۆیان هێنـاو ئاخنیانـە نـاو بیروبـاوەڕی پاکی موسڵمانان بۆیە ئەمیری باوەڕداران زۆر بەقورسی دابەزی بە سەریان وەك پێشتر باسمان کـرد هەندێکی بەزیندوویی لێ سوتاندن.

ئەمانـە کاریگـەریان هـەبوو لەسـەر ساردبوونەوەی خـەڵك لـە علـی (ﷺ) و بەتایبـەت پـاش جیابوونەوەی ـ خریت ی کوڕی ڕاشید ـ کە والی عەلی بوو بەسەر ئەهوازەوە و بانگەشەی لابردنی عەلی دەکرد و زۆرێ لە خەڵکە سادەکەش هاتن بە دەمی یەوە و دواتـر تـوانی زەکـات و سـەرانە بۆخۆی بنچێتەوە لە ناوچەی فارسەکاندا، بەڵام علی (ﷺ) سوپایەکی نارده سەری بە فەرماندەیی ـ معقل ی کوڕی قەیس ـ توانی بیشکێنێت و خۆیشی بکوژرێت[2].

لەکاتێکدا ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) ڕووبەڕووی ئەم کێشانەو چەندان کێشەی تر دەبوویەوە وەك وازهێنانی (بنی ناجیه) و نەدانی (خەراج) لەلایەن فارسەکانەوەو ڕاپەڕینی خەڵکی (ئاواز) کە ئەزمەیەکی سەربازی و دارایی بۆ هاتە پێش، و لە بەرامبەریشدا ـ موعاویە ـ و سوپای شـام لـە زیادبوونی دەستەڵاتدا بوو هۆکارەکەشی دەگەڕایەوە بۆ چەند خاڵێك لەوانە:

١- کوشتنی وزەو تواناکانی عەلی و سوپاکەی بە جەنگی لابەلایی وەك (نهروان) و خەواریجەکان.

٢- والی علی (ﷺ) لە میسر محمـدی کـوڕی ئـەبو بـەکری صـدیق بـوو (ﷺ) وەك والی پێـشوو لێزانانە هەڵس و کەوتی لەگەڵ بکوژانی عثمان و داواکارانی خوێنی عثماندا نەدەکردو وەك باسمان کرد پێشتر بەم کارەی زیاتر خەڵکەکەی لـەخۆی ئاڵـسکاندو موعاویـەیش لـە بەرامبـەردا تـوانی پەیوەندی بکات لەگەڵ داواکاری خوێنی عثمانـدا و دواتر توانی میسر بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خـۆی و بەوەش کۆمەکی و پاڵپشتێکی سەربازی و دارایی چاکی دەسـتکەوت و عـەلیش ـ شـتێکی ئـاوا چاکی لەدەست چوو.

---

[1] نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، لا (١٥-١٦) مصطفى حلمي.

[2] تاريخ طبري (٦/٢٧).

٣- میسر زیاتر بەشام دەبخوارد لەبەر نزیکی و هاوسنووری نێوانیان بەپێـچەوانەی عێراقـەوە کـە دوربووو لێ یەوە. و تا وایشی لێ هات کە بیر لە جەزیرەی عەرەبی و مەککە و مەدینـە بکاتـەوە بەڵام علی (ﷺ) توانی نەهێلێ توخنی ئەو ناوچانە بکەوێت[1].

بۆیە علی (ﷺ) زۆر گلەیی لە دۆست و دەست و پێوەنـدەکانی خـۆی دەکـات و لـە یـەکێ لـە ووتارەکانیدا لەوبارەیەوە دەڵێت: ((دەرکەوتن و بەرزیەك لەلای موعاویەدا دەبینم و هەرچی سـەیر دەکەم ئەوانە سەردەکەون بەسەرتاندا چونکە ئەوان لەگەڵ نـاڕەوایی یەکەیانـدا یـەکن بـەڵام ئێـوە لەسەر هەقن کەچی پەرتەوازەن، و ئەوان گوێ ڕایەڵی ئەمیرەکـەیانن و ئێـوەش سەرپێـچی کـاری ئەمیرەکەتانن، و ئەوان ئەمانەت پارێز بوون، و بەڵام ئێوە ناپاك دەرچوون، و هەرکەسێ دەکەم بـە بەرپرسی جێگایەك خێرو خێراتی ئـەو ناوچـەیە کـۆ دەکاتـەوە و دەیبـات بـۆ موعاویـە و فلانم بەکارهێنا هەرچی کۆکردەوە بردی بۆلای موعاویە، تا وام لێهاتووە متمانەیان پێ نەکەم قاپێکیان بدەمە دەست، دەی سا خوای گەورە تۆ ئاگاداری ڕقم لێیانـەو ئـەوانیش ڕقیـان لـە منـە، و دەی خوایە گیان ڕزگارم کە لێیان و ڕزگاریان بکە لێم))[2]

---

[1] تاريخ خليفة، لا (٦٩٨) بدون سند.

[2] التاريخ الصغير، بخاري (١/١٥).

دووەم/ ئەمیری باوەڕداران ورەی سوپاکەی بەرز دەکاتەوە بۆ کشان بەرەو شام و پاشان هودنە و ئاگربەست:

بەڵام ئەمیری باوەڕداران لەبەردەم ئەم نەهامەتیانەدا چۆکی دانەدا، و هەموو هەوڵێکی خستەوە کار بۆ جوڵاندن و بەرزکردنەوەی ئاستی ورەی سوپاکەی، و بۆ ئەو مەبەستە هەموو زیرەکی و ژیری و ڕەوانبێژی خۆی بەکارهێنا، و توانی ووتارە بەناوبانگەکەی بدات بۆیان، و کە بە کەلەپورێکی گەورە دادەنرێت و لەخۆڕایی ئەو وتارەی نەدا بەڵکو دوای چەشتنی تاڵاوێکی زۆر لە واقیعی سەردەمەکەی خۆیدا و ئەمەش بەشێکە لە ووتارەکەی:

((پاشان .... جیهاد دەرگایەکە لە دەرگاکانی بەهەشت و خوای گەورە خستویەتی یە سەر پشت بۆ دۆستانی خۆی، و بەرگی تەقوایە و قەڵغانی بەتینی خودایە بۆیان، و هەرکەسێك پشتی لێ هەڵبکات و وازی لێ بهێنێ، ئەوا خوای گەورە جل و بەرگی سەرشۆڕی لەبەر دەکات و دووچاری کۆمەڵێ بەڵای دەکات، و دەیکات بە پاشکۆی بچوك و بێ نرخەکان، و دڵی دادەخات لەئاستی ڕێنموونی و پێکان، بە وازهێنانی لە جیهاد کوێر دەبێت لەئاستی ڕاستی، و دەبێتە جێگەی لاقرتی و گاڵتە جاڕی، و لە دادپەروەریش بێ بەش دەبێت.

ئەوا من بەشەو و بەڕۆژ، بە نهێنی و بەئاشکرا بانگم کردوون بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەوانە، و پێم ووتن با بدەین بەسەریاندا پێش ئەوەی بدەن بەسەرماندا، دەی سا وەڵڵاهی هیچ گەلێك جەنگ و هەرا نەهێنراوەتە نێو ماڵەکەیەوە و سەرشۆڕ نەبوو بێت، و سستیتان نواندو دانیشتن، و تا واتان لێهات پەلامارتان بدەن لەهەندێ لاوە، و وڵاتانیان لەدەست سەندن، و ئەوە (برای غامیدە) و بەسوارکانی یەوە دای بەسەر ئەنباردا و حەسانی بیکری لەناوبرد و سوپای ئێوەی لەو ناوەدا نەهێشت،

هەواڵم پێ گەیشتووە کە یەکێ لە چەکدارەکانیان هەڵی کوتاوەتە سەر ژنێکی موسڵمان و ژنێکی ئەهلی ذمە، و ویستوویەتی هەموو خەڵخاڵ و گوارەو بازنەکانی دەستیان دابکەنن پێیان تا هاواریان کردووە و داوای بەزەییان کردووە ئینجا لەکۆڵیان بوونەتەوە، و کەس ووشەیەکی بە یەکێکیان نەوتووە و قەترەیەك خوێنیان نەڕشتوون،

دەی ئەگەر موسڵمانان دوای ئەوە لە داخاندا بمرێت ناهەقی نی یە لەلای من بگرە زۆر شایانی مردنیشە ...

ئای کە جێگەی سەرسامی یە دڵ دەتەقێ و خەفەتبار دەبێت کاتێك دەبیستیت ئەوانە لەسەر ئەو لە یاسا دەرچوونەیان کۆبوونەتەوە و کەچی ئێمە لەسەر یاسا و هەقین کەچی ناکۆك و جیا جیاین دەی ناشیرینی و خەم وو خەفەت بۆ ئێوە کە واتان لێهاتووە ئەتان کەن بە نیشانەو پێتان دەوێرن و ئێوە بەوان ناوێرن، و ئەوان دەدەن بەسەرتاندا و ئێوە هیچتان دیار نی یە، و سەرپێچی خوا دەکرێت و ئێوەش پێ ی ڕازین.

ئەگەر بەهاویندا فەرمان دەرکەم بۆتان کە بڕۆن بۆیان خێرا دەڵێن: بەم چلەی هاوینە بۆ؟ ئەی چی تێدایە ئارام بگرین تا دنیا کەمێك فێنك دەکات!؟.

و ئەگەر بڵێم بە زستان بڕۆن بۆیان، ئێوە هەر دەڵێن: بەم چلەی زستانە بۆ؟ ئەی بۆ کەمێك ئارام نەگرین تا سەرما دەشکێت!!.دیارە مەسەلەکە سەرماو گەرما نی یە، بەڵکو خۆدزینەوەیە لە جیهاد و کوشتار لەپێناوی خوادا، وەڵڵاهی هەرچی سەیرتان دەکەن لە شمشێر دەترسن وەك منداڵ وان بەڵێ شێوەتان لەپیاو دەکات بەڵام پیاو نین، ئاوەتە خواز بووم هەر نەم بینینایەو هەر نشم ناسینایە، ناسراویەك وەڵڵاهی تا سەر ئێسقان پەشیمانم لێ ی،

خوا لەناوتان بەرێت دڵتان تەقاندم، و سنگتان پڕکردوم لە ڕق و کینە، ژەمی غەم و پەژارەتان کردۆتە گەرووم، و بەم سەرپێچیەشتان منتان سەرشۆڕ کردوە ئابڕوی منتان بردوە لەلای ودەڵێن قورەیش: عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) پیاوێکی ئازایە بەڵام هونەری جەنگ نازانێت! خوا لێیان هەڵنەگرێت، و بۆ کەسیان هەیە لەو مەیدانەدا ئەوەندەی من لەو کارەدا دەوری بووبێت؟ و لەمن کۆنتر بێت لەو بوارەدا؟ چونکە من لەسەردەمێکەوە لەگەڵ ئەم کارەدا بووم کە (٢٠) ساڵم پڕ نەکردبوویەوە، و وا ئێستا خەریکە پێ دەنێمە (٦٠) شەستەوە بەڵام لەگەڵ کەسێکدا بڵێم چی کە چواردەورەکەی بە قسەی نەکەن))[1]

---

[1] البيان والتبين، حافظ، لا (٢٣٨،٢٣٩).

ئەم ووتارە بە ووتارە ئاگرینەکانی ئـەمیری بـاوەڕداران دادەنرێـت کـە تەقانـدی یـە ئـەو کەسانەی بە چواردەوریدا بوون، ئەو کەسانەی کە نەیان هێشت بەروبوومی جیهادەکەی کۆ بکاتەوە و ئەو سەرکەوتنە بەدەست بهێنێت کە هەوڵی بۆ دەدا، و ئەم ووتارەشی بەشێوازێکی ئەدەبی جوان ڕێك خستبوو، کە دەستەواژەکانی هەست و نەست و لایەنە نادیارەکانی مرۆڤەکانی دەهەژاند، زۆر سادەبوو دووربوو لە ووتارە فەلسەفی یە قورس و گرانەکان کە کەس لێی تێناگات، و هەروەك لـە سەجع و بەهێزکردنی دەستکرد بۆ ووشەکانی[1].

لەم ووتارەدا عەلی (ﷺ) هەندێ باسی نەبەردی و چاکەی خۆی دەکات بۆ ئامادە بووان و ئەمەش ئەو بەرگری کردن و باس کردنەی ـ عثمانمان ـ وەبیر دەخاتەوە کە لەکاتێکدا گێرەشێوێنان هەموو مەدینەیان پڕکردبوو، چواردەوری ماڵەکەیان دابوو، ئەمیش بۆ ئەوەی کە ئەو بێ ئاگایانـە کەمێ بەئاگا بێنەوە و کەتنی خراپ نەنێنەوە هەندێ لە چـاکی و کـارە مەزنـەکانی خـۆی بـاس دەکرد کە لەخزمەت پێغەمبەردا (ﷺ) کردبوونی بەهـەمان شـێوەیش عـەلی (ﷺ) وادەکـات تـا تێیان بگەیەنێت کە کەسێك ئا بەو جۆرە بووبێت کـەی شایـستەی ئەوەیـە ئـاوا خـوێن سـاردانە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت.

بەڵام لەگەڵ ئەم هـەمووە هەوڵانەشـدا کـە ئـەمیری بـاوەڕداران (ﷺ) دەیـدا لـەپێناوی هێنانەوەی شام بۆ ژێر دەستەڵاتی خیلافەتی ئیسلامی بەڵام نەیتوانی ئاواتەکانی بێنێتەدی و ئـەو کارە ئەنجام بدات، ئەمەش بەهۆی ئەو پەرتەوازەبوون و لێکترازانەی دووچاری سوپاکەی بوو بوو.

بۆیە لەساڵی (٤٠) ی کۆچیدا ناچار بوو لەگەڵ موعاویـەدا پەیماننامەیـەك مۆربکـات و تیایدا بڕیار بدات ناوچەکانی شام لەژێر دەستی موعاویەدا بمێننەوەو ئەمیری باوەڕدارانیش عێراق و باقی ناوچەکانی تری لەژێر دەستەڵاتدا بێت و کەس دەست نەخاتە ئیش و کاری ئـەوی تـرەوە و کەسیش بەسوپاوە هەڵنەکوتێتە سەر ئەوی تر[2].

---

[1] الأدب الإسلامي، نايف معروف، لا ٥٩.

[2] تاريخ الطبري (٥٦/٦).

سێ یەم/ ئەمیری باوەڕداران داوای شەهیدبوون و گەڕانەوەی بەپەلە لەخودای خۆی دەکات:

تا بەو شێوەیە کە باسمان کرد عەلی (ﷺ) زۆر ناڕەحەت بوو کە لەگەڵ والی یەکی خۆیدا صولح بکات و ڕازی بێت بە لەت کردنی دەوڵەتی ئیسلامی و تەسك کردنەوەی سنوری دەستەڵاتی خەلیفە کە بەجۆرێ دەستە نەڕوات بەسەر نزیکترین وولاتی ئیسلامدا کە وڵاتی شام بوو! لەکاتێکدا دەبوایە هەموو موسڵمانان بەتایبەت ئەوانەی چوار دەوری ئەوەندە بەهێزیان بکردایە کە کەس نەیتوانیایە داوای جیابوونەوە و لەت کردنی دەوڵەتی ئیسلامی بکردایە و دەبوایە موعاویە (ﷺ) لەسەر کار لابرایەو (والی) یەکی تر بخرایەتە شوێنی کە ئەمیری باوەڕداران بەدڵی بوایەو خۆی دای بنایە و هەموو فەرمان و کارێکی لەپایتەختی دەوڵەتی ئیسلامی یەوە وەربگرتایە کە عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) سەرۆکایەتی دەکرد ..

ئێستایش دوای (١٤) سەدە بەسەر ئەو ڕووداوانەدا هەموو وڵاتانی دنیا ئەوەیان لەلا ڕوونە کە دەبێت سەرۆك کۆمار دەستەڵاتی تەواوی هەبێت و هیچ هەرێمێك داوای جیاخوازی نەکات و لەو پێناوەشدا چ ئەمریکاو چ رووسیاو چ چین و وڵاتانی تریش کە لەکۆمەڵە ویلایەتێك پێك هاتوون و کەسیان جورئەتی ئەوە ناکات لە دەستە خوشکەکانی جیابێتەوەو ئەو کاتە پاروویەکی بەچێژ بۆ دوژمنان و بەئاسانی قوتیان بدەن.

بۆ ئەو مەبەستە عەلی (ﷺ) زۆر خەمبارو بێ تاقەت بوو، تەنانەت وای لێ هاتبوو لە دواساتەکانی ژیانیدا دەیووت: ئەی پەروەردگارم من لەگەڵەکەم زۆر بەگلەیی و وەڕەسم، و ئەوانیش لەمن بێتاقەتن، دەی خودایە ڕزگارم بکە لێیان وئەوانیش ڕزگار بکە لێم) تاوای لێهات چەند ڕۆژێك پێش شەهید بوونی یارو یاوەر و شوێن کەوتوانی دەهاتن بۆلای، و دەکەوتن بەسەر قاچ و دەستیدا تاماچی بکەن، بەڵام ئەو بەردەوام و زۆر بەتاسەوە داوای لەخوای گەورە دەکرد بیگەڕێنێتەوە بۆلای خۆی و شەهیدی پێ ببەخشێت.

و ـ جندب ـ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ئیتر موسڵمانان دەهاتن و دەکەوتن بەسەر پێیەکانیدا و ماچیان دەکرد و ئەویش دەیووت: بەڕاستی من بێ تاقەت بووم لێیان و بێ تاقەتیان کردووم، و

ڕقم لێیانە و ڕقیان لێمە، دەی نەجاتم بدە لەدەستیان و نەجاتیان بـدە لەدەسـتم، و خـوای گـەورە بمکوژێت ڕزگارم بکات لە دەستتان[1].

حسن ی کوڕی عەلی (ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: عەلی (ﷺ) پێی ووتم: ئەم شـەو پێغەمبەری خوام (ﷺ) بینی لە خەودا۔ وپـێم ووت: ئـەی پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) توشـی گـەلێك دەردی سـەری بـووم بەدەسـت ئوممەتەکەتـەوە؟ و پێغەمبـەریش(ﷺ) فـەرمووی "ادع علـیهم" ،"دوعایان لێ بکە" و منیش ووتم: "خوایە بیانگۆڕە بۆم بـە گـەلێکی چـاکتر لـەوان، و منـیش بگۆڕە بەکەسێکی خراپتر لەمن بۆ ئەوان " و حەسەن (ﷺ) دەڵێـت : هـەر ئـەوەی ووت و لـەماڵ دەرچوو ۔ بەرەو مزگەوت ۔ بۆ نوێژی بەیانی و شەهید کرا[2].

چوارەم / ئەمیری باوەڕداران دەیزانی شەهید دەکرێت:

(کۆمەڵێك فەرموودەی پێغەمبەری خوا هەیە(ﷺ) کـەوەك بەڵگەیـەکی بـەهێزە لەسـەر پێغەمبەرایەتی محمد(ﷺ) و ڕاستی ئـەو هەواڵـە پاشـەڕۆژیانەی کـە هـەموویان هاتنـەدی ئـەوە دەسەلمێنن کە هەرگیز لەخۆیەوە قسەیەکی نـەکردووە، بـەڵکو نیگـاو وەحـی یـە لەلایـەن خـوای گەورەوە ئاگادارکراوەتەوە، (سبحان الله) ئەگەر ئـەمیری بـاوەرداران لەسـەر جێگـەو بەنەخۆشـی بمردایە هەموو ئەو فەرموودانە (حاشـا لله) بـەدرۆ دەخرانـەوە، و بـەڵام خـوای گـەورە بەهـەموو شـێوەیەك دەیـەوێت پێمـان بڵێـت بـچوکترین گومانتـان نـەبێت لـە ڕاسـتی پێغەمبەرایـەتی پێغەمبەرەکەمدا).[3]

عەلی (ﷺ) زۆر دڵنیابوو لەڕاستی ئەو فەرمودانەو باوەڕی تەواوی پێیان هەبوو، تەنانەت لەناو خەڵکیدا باسی دەکردن، و (ابو الاسود الدؤلی) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: گویم لـە عـەلی (ﷺ) بوو دەیوت: پێم خستە سەر زینی ولاخەکەم و نیازی عێراقم کرد، عبـدالله ی کـوڕی سـەلام(ﷺ) هات بۆلام و پێ ی ووتم: بۆ عێراق دەڕۆیت؟ ووتم: بەڵـــێ، ووتی: ئەی زانیووتە ئەگەر بڕۆیت بۆ ئەوێ شمشێری عێراقیەکانت بەردەکەوێت؟ عەلی (ﷺ) ووتـی: سـوێندم بـەخوا منـیش خـۆم لـە

---

[1] الآحاد و المثاني ۔ ابن ابي عاصم(١/٣٧)باسناد حسن.

[2] تاريخ الاسلام ۔ عهد خلفاء الراشدين لا ٦٤٩.

[3] ووتەی وەرگێر.

پێغەمبەری خودام بیستووە وێنەی ئەم ووتەیە، و (ابو الاسود) یش ووتی: سەرم سوڕما لێ ی، پیاوێکی جەنگاوەر شتی وایش بزانێت دەربارەی خۆی ـ کەچی هەر بڕوات بۆ عێراق ـ وەك عەلی.[1]

ئەم دڵنیایی یەی عەلی ـ لەڕاستی شەهید بونی خۆی ـ پێش بوون بە خەلیفەیش زانیویەتی ، وەك یەکێ لەهاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەگێڕێتەوە کە جارێك عەلی (ﷺ) نەخۆش دەکەوێت و ئەوان دەچن بۆ سەردانی کە ناوی (ابوفضالة الانصاری البدری) (ﷺ) دەڵێت: لەلای عەلی بووین کاتێك نەخۆش بوو، ووتی: من بەم نەخۆشی یەم نامرم، یان بەم ئازارەوە ناڕۆم، بەڵکو پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێ ی فەرمووم کە نامرم تا ئێرەو ئێرەم خوێناوی دەبێت مەبەستی سەرو مل و شانی بوو.[2]

عبدالله ی کوڕی داود دەڵێت: لە (أعمش)م بیستووە، کە ئەویش لە موسلمەی کوڕی سەهل و ئەویش سالم ی کوڕی ابن حجده وە و ئەویش لە عبدالله ی کوڕی سبع ەوە دەڵێت: گوێم لە (علي) بوو لەسەرمینبەر دەیووت: ئێمە چاوەڕوانی نەگبەتێك دەکەین کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێ ی ڕاگەیاندوم کە ئێرە و ئێرەم بەخوێن سوور دەکات، و خەڵکەکەش ووتیان: پێمان بڵێ ئەو بکوژە نەگبەتە کێ یە با لەناوی بەرین، و ئەویش ووتی: پەنا بەخوا کە کەسێك بکوژن،کە بکوژەکەی من نەبێت.[3]

لە ڕیوایەتێکدا دەڵێت: عەلی(ﷺ) بە عبدالرحمن ی کوڕی مەلجەمی ووت: ئا ئەمەیە بکوژەکەم، ووتیان: دەی بۆ وەستاوی بۆ نایکوژیت؟ عەلی(ﷺ) فەرمووی: دەی هێشتا نەیکوشتووم.[4]

پێنجەم/ شەهید کردنی ئەمیری باوەڕداران (ﷺ):

جەنگی نەهرەوان و ئەو تێك شکانەی بەسەر خەواریجەکاندا هات تیایدا کارێکی وای کردە سەر دڵیان کە بەشەو و ڕۆژ لە بیریان نەدەچوویەوە و هەر هەناسەیان هەڵدەکێشا، و ئەو برە کەمەی

[1] تاریخ الذهبی عهد الخلفاء الراشدین (٦٤٨).
[2] خلافة علی بن ابی طالب ـ عبدالحمید لا ٤٣٣ طرقه صحیحة بمجموعها.
[3] کتاب الشریعة للآجری (٤/٢١٠٥) إسناده حسن.
[4] الاستیعاب (١٢٧/٣).

کەما بوونەوە هەر بەرق و کینەو دەیـان ڕوانـی یـە ئـەمیری بـاوەڕداران و لەمەلاّسـدا بـوون بـۆ سەندنەوەی تۆڵەی برادەرەکانیان کەلە (نەهرەوان) کوژرا بوون.

ژیان نووس ومێژوونوسەکان هەموو باس لە ڕیوایەتێکی مەشهور دەکـەن[1]. بـەلاّم هـەمو ئەو ڕیوایەتانە ڕەخنەیان لەسەر وەك هەموو ڕووداوەکانی تر بەدوور نی یە لەزیاد کردن بـۆی یـان کەم کردن لیّ ی و بەلاّم هەمویان لەسەر ئەوە کۆکن کە کـرداره چـەپەڵەکە لەسەردەسـتی هەنـدیّ کەس لە تاقمەکەی (خەواریج) ئەنجام دراوە وەك تۆڵە سەندنەوەیەك بۆ کوژراوەکانی نەهرەوان.

با بەخالّ لەسەر کرداری پلانی کوشتنەکەی بڕۆین:

١ـ پیلان گێڕان کۆدەبنەوە:

لەمەسەلەی (ابن ملجم)دا دەڵێن ڕۆژێك (ابن ملجـم) و (بـورەك ی کـوڕی عبـدالله) و (عەمری کوڕی بیکری تەمیمی) کۆبوونەوە و باسی خەڵکیان دەکرد، و پیتکیان(واتە عەیبەیان لیّ دەدۆزنەوە) لەوالیەکان دەهێنایەوە، و پاشان باسی کۆمەڵی نەهرەوان هاتە ئاراوە، سۆز و بـەزەیی و داوای لێخۆشبونیان بۆ دەرکردن، ووتیان: ئیتر ژیـان دوای ئـەوان بۆچـی باشـە، برایانمـان بـوون خەڵکیان بۆلای خواناسی بانگ دەکرد و لەبەر خاتری خوا گوێیان نەدەدا بـە لۆمـەی لۆمـەکاران، چۆنە بەلاتانەوە ئەگەر ئێمە تۆڵەیان بۆ بکەینەوە لە پیشەوایانی گومڕایی !! ـــ پـەنا بـەخوا لـەم ووتەیە ـ و بیانکوژین و ولاّتیان لیّ ڕزگار بکەین و هەقی براکانیـشمان بکەینـەوە، (ابـن ملجـم) ووتی: علی کوڕی ئەبو طالیـب دانێن بۆمن ـ کە پیاوێکی خەڵکی میسر بـوو، و بـورەکی کـوڕی عبدالله یش ووتی: عـەمری کوڕی عاصیش دابنێن بۆمن، وعەمریش بڕیاری کوشتنی مەعاویـەی دا هەرسێکیان بەڵێنیان دا بەخوا نەگەڕێنەوە تا کارەکانیان ئەنجام نەدەن یان سەری خۆیان دابنـێن لەو پێناوەدا و ئەم دانیشتنە ـ شومە ـ لە حەڤدەی مانگی ڕەمەزانی پیرۆزی ساڵی ٤٠ی کۆچـیدا بوو.[2]

---

[1] وفيات الاعيان (٥/٢٦٨)، البداية والنهاية (٧/٣٢٥)، طبقات ابن سعد(٣/ ٣٥) هتد....

[2] تاريخ الطبرى (٦/٥٩).

٢- (ابن ملجم) لەماڵ دەرچوو بۆ کارەکەی:

(ابن ملجم) چوو بۆ کوفە و ئەم مەسەلەیەی لە هاوڕێکانی شاردەوە لەترسەی ئەوەی نەوەك دەمیان نەوەستێت و باسی بکەن و پیلانەکەیان کەشف بێت و ڕۆژێك لە (تیم الرباب) بوو کە علی (ﷺ) لە نەهرەواندا نزیکەی (١٠) کەسی لێ کوشتبوون و لەگەڵیان دانیشتبوو و باسی کوژراوەکانی خۆیانیان دەکرد لە نهروان، هەر لەو ڕۆژەدا چاوی کەوت بە ئافرەتێکی ـ هۆزی (تیم الرباب) و حەزی لێ کردو ئەوەندە جوان بوو خەریك بوو شێت بێت بۆی ـ ئەو کچە لەڕۆژی نەهرەواندا باوکی و برایەکی کوژرابوون ـ و کاتێ چاوی پێ ی کەوت هەموو شتێکی بیرچوویەوە کە لەپێناویدا هاتبوو،

هەستاو چوو داوای ئەو کچەی کردو کچەکەش بەتەنها قسەی لەگەڵ کردو پێی ووت: شووت پێناکەم هەتا دڵم ئاو نەدەیت، (ابن ملجم) ووتی: جا دڵت بەچی ئاو دەخواتەوە؟ ووتی: (٣) هەزار دینارو بەندەیەك و گۆرانی بێژێك و کوشتنی عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ)! مارەیی یەکەم بێت!

(ابن ملجم) ووتی: هەموو ئەو شتانەت بۆ دێنم، بەڵام کوشتنی عەلی بۆچی ئەگەر تۆ بەمن ڕازیت؟ ووتی: من چاوەڕوانی ئەو مژدەیە دەکەم، و ئەگەر ئەو کارە بکەیت منیش و خۆیشت خۆشحاڵ دەکەیت و پیرۆزت بێت ژیان لەگەڵ من و ئەگەر لەو پێناوەشدا کوژرایت ئەوا ئەوەی لەلای خوا دەستت دەکەوێت لە هەموو دنیاو جوانی یەکانی باشترە. (ابن ملجم) یش ووتی: دەی با بزانیت وەڵڵاهی هەر بۆ ئەو کارە هاتووم بۆ ئەم شارە و داواکاریەکانت جێ بەجێ دەکەم،

(ابن ملجم) بۆ ئەو کارەی داوای هاکاری کرد لە پیاوێکی (بنی أشجع) کە ناوی شبیب ی کوڕی بجرە بوو پێ ی ووت: کارێك هەیە دەیکەیت کە شەرەفی دنیاو ئاخیرەتت دەست بکەوێت؟ کابرا ووتی: ئەو کارە چی یە؟ ووتی: کوشتنی عەلی کوڕی ئەبو طالیب، کابرا ووتی: دایك ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات شتێکی زۆر گەورەو گران داوا دەکەیت، و پێم ناڵێیت: چۆن بە عەلی دەوێریت؟ ووتی: لەڕێ ی مزگەوت لەپێش نوێژی بەیانی بۆی دادەنیشم و کاتێ دەرکەوت بەخەنجەر هەڵدەکوتمە سەری، و ئەگەر سەرکەوتنمان بەدەست هێنا ئەوە دڵمان ئاو دەخوات و تۆڵەی خۆمانمان سەند، و ئەگەر کوژرایشین ئەوەی لەلای خوایە زۆر باشترە لە هەموو دنیاو جوانی

یەکانی. کابرا ووتی: بیّ قەزابی، کەسێکی تر بێت قەیناکە! بەڵام علي ـ نەء، چونکە خزمـەت و لێهاتوویی لە ئیسلامدا ئاشکرایەو پێشینەی ڕوناکی هەیە لەگـەڵ پێغەمبـەردا (ﷺ) قـەت دڵـم نایەت بیکوژم.

بەڵام ئەو فێڵبازە وازی نەهێناو پیّ ی ووت: ئەی نازانیت لە نەهرەواندا چی هێنا بەسـەر بەندە صاڵحەکانی خوادا؟ ووتی: بەڵیّ، ووتی: دەی با لەتۆڵەی ئەوانـدا بیکوژینـەوەو دواتـر ئـەو کابرا داماوەی ناچار کرد بێت بەدەم داواکاریەکەیەوە.

لەکاتی دیاری کراودا ڕۆشتنە ڕیّ ی و لە بەرامبەر ئەو کۆڵانەدا خۆیان مڵاس دا کە علی (رضي الله عنه) لەویّ وە دەچوو بۆ مزگەوت، و هەرکە عەلی دەرکەوت، شەبیب پـەلاماری داو شمـشێرێکی بۆ هێنایەوە بەری نەکەوت و دای کەمـەی دەرگاکـەدا، و (ابـن ملجـم) یـش لـەدواوە بەخەنجـەر دایکرتەوەو وەردانیش لەدواوە شمشێرێکی کرد بەسکیداو ڕایان کرد.

و هاوار هاوار هەستاو خەڵکی هاتن بەدەم مەسەلەکەوەو دوانیان ڕایان کردو خۆیان کـرد بەناو قەرەباڵغی خەڵکەکەداو خۆیان وون کرد بەڵام (ابن ملجم) یان گـرت و پیـاوێکی هەمـەدانی پەلاماری شمشێرەکەی داو لیّ ی سەندو بەدزی عەلی یەوە (رضي الله عنه) شمشێرێکی کێشا بەقاچیدا.

ئیمام عەلیش (رضي الله عنه) نەیتوانی خۆی بگرێت تا (جەعدەی کوڕی هەبیرە) چـووە ژێربـاڵی و بردیە ناو مزگەوت و بەدانیشتنەوە بەرنوێژی کرد بۆ موسڵمانان و پاشان داوای کرد ئەو کابرایـەی بۆ بانگ بکەن و ئەوانیش (ابن ملجم) یان هێنا، و عـەلی (رضي الله عنه) پیّ ی ووت: ئەی دوژمنـی خـوا، من چاك نەبووم لەگەڵ تۆدا؟ ووتی: بەڵیّ، ووتی: دەی کەواتە بۆچی وات کرد؟ ووتـی: (٤٠) ڕۆژە تیژی دەکەم و داوا لە خوا دەکەم خراپترین کەسی پیّ بکوژم! و عـەلی (رضي الله عنه) پیّ ی ووت: دەی هەر بەو خەنجەرەیش دەکوژرێیت، و کەسێکیش ناناسم لەتۆ خراپتر هەبێت[1].

٣- محمدی کوڕی حەنەفی یە کارەساتەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە:

من و کۆمەڵێك جەنگاوەر ئەو شەوەی کە ـ علي کوڕی ئەبو طالیب ـ ی تێدا شەهید کرا ولە نزیکی ئەو کۆڵانەدا ئێشکمان دەگرت و تابەیانی خەریکی شەو نوێـژ بـوون و خـەو لەچاویان

[1] تاريخ الطبري (٦٢/٦).

تۆرابوو و عەلی لەماڵ دەرچوو بەرەو (جامع الآعظم) ڕۆیشت و بەرێگاوە دیووت: خەڵکینە، نوێـژ - نوێژ،ئیتر نازانم ووتەکانی تەواو کرد یان نا بریقەی شمشێرێکم هاتە بەرچاو لەگەڵ هاوارێکدا کـە دەی ووتم: حوکم تەنها بۆ خوایە نەك بۆتۆ و هاورێکانت و شمشێرێکم دی بەرزبوویەوە و شمشێرێکی تریشم بینی و ئاگام لێ بوو، عەلی هاواری کرد: بیان گرن لەدەستتان دەرنەچن و خەڵکی لەهەموو لایەکەوە پەلاماریان دان و هەر ئەوەندەمان زانی (ابن ملجـم) گـیرا و هێنایـان بـۆلای عـەلی، و منیش لەگەڵ خەڵکەکەدا چوومە ژوورەوە و گوێم لێ بوو عەلی دەیووت: سـەر بەسـەر، و ئەگـەر مردم لەتۆڵەی مندا بیکوژنەوە و ئەگەر مایشم خۆم چارەی دەکەم.[1]

کاتێ (ابن ملجم) دەستەکانی بەسترابوونەوە، و (ام کلثوم)ی کچی عەلی هاواری کردو بەگریانـەوە دەی ووت: ئەی دوژمنـی خـوا، خـۆ بـاوکم زەرەری نـەکردووە، بـەڵام سەرشـۆڕی بۆتـۆ، و (ابـن ملجم)یش ووتی: بۆ کێ دەگریت؟ وەڵلاهی خەنجەرەکەم بەهـەزار کڕیـوە و بەهـەزاریش ژەهـراویم کردوەو وایش لێم داوە ئەگەر لەهەموو ئەم شارەم بدایە کەسیان دەرنەدەچوون.[2]

٤ـ وەسیەتی ئەمیری باوەڕداران (رضي الله عنه) بۆ (حەسەن وحوسێن) (رضي الله عنهما):

ئەمیری باوەڕداران (رضي الله عنه) بانگی حەسەن و حوسینی کرد، وپێ ی ووتن: "وەسـیەتتان پـێ دەکەم لەخوا بترسن، باوەش مەکەن بەدونیادا ئیتر با دونیایش بێت بۆلاتـان، و هـەرگیز مـەگرین بەسەر شتێکدا لەدەستتان دەردەچێت، و ڕاست بڵێن، و بەزەییتان بـە هـەتیودا بێتـەوە، و فریـای داماوان بکەون، وکار بۆ ڕۆژی دوایی بکەن، و هاوکار بن بۆ ستەم کـارو ستەم لێکـراو، و کـار بەئایەتەکانی قورئان بکەن و لەلۆمەی لۆمەکاران مەترسن".

و پاشان سەیرێکی محمدی کوڕی حەنەفی یەی کرد ووتی پێ ی : ئایا ئەو ئامۆژگاریانـەی براکانتم کرد تۆش لەبەرت کردن؟ ووتی: بەڵێ، ووتـی: دەی هـەمان ئامۆژگـاری تـۆش دەکـەم و پێشت دەڵێم کە ڕێزی ئەم دو برایەت بگرە، چونکە هەقیان زۆرە بەسەرتەوە، و شوێنیان بکەوە، و بەبێ ئەوان هیچ بڕیارێك مەدە.

---

[1] هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە.

[2] تاريخ الطبری (٦٣/٦).

و پاشان بەوانیشی ووت: ووەصیەتتان بۆ دەکەم ئاگاتان لێ ی بێت، چونکە کوڕی باوکتانە، و چاکیش دەزانن کە باوکتان خۆشی ویستووە.

و بەحەسەنیشی ووت: ئەی کوڕی خۆم وەسیەتت پێ دەکەم لە خوا بترسە، نوێژەکان لەکاتی خۆیدا بکە و زەکات لە شوێنی خۆیدا بدە، دەستنوێژ جوان بگرە، چونکە نوێژ دروست نی یە بەبێ دەستنوێژ، نوێژیش بێ زەکات دروست نی یە، وەسیەتت پێ دەکەم لەگوناە تەوبە بکە، ورقی خۆت بخۆرەوە، و سەردانی خزمەکانت بکە، و نەرم و نیان بە لەگەڵ نەفام کاراندا، ولەدین تێ بگە، لەکار دڵنیابە ئەوجا بیکە، پەیمان بە قورئان بدە ، ولەگەڵ دراویشدا زۆر چاك بە، وفەرمان بە چاکە بدە و بەرگری لە خراپە بکە و خۆت لە خراپەکاری بپارێزە.

و کاتێك مردنی نزیك بوویەوە، دواین وەسیەتی خۆی کردو ووتی:

((بسم الله الرحمن الرحيم، ئەم وەسیەتنامەیە لەلایەن عەلی کوڕی ئەبو طالیب ەوە نووسراوە، وەسیەت دەکات کە شایەتی دەدات هیچ خوایەك نی یە جگە لە (الله) و بێ هاوەڵ و هاوتایە و محمدیش بەندەو پێغەمبەری خوایە، و بەڕێنموونی ناردوویەتی و بە ئاینێکی ڕاست و دروستەوە تا بەسەر هەموو ئاینەکانی تردا سەری بخات با بت پەرستانیش پێیان ناخۆش بێت،

و پاشان نوێژو خوا پەرستی و ژیانن و مردنم بۆ پەروەردگاری جیهانە و هیچ هاوەڵێکی نی یە و بەوەش فەرمانم پێ دراوە و منیش یەکێکم لە وسڵمانان.

و پاشان ئەی (حسن) وەصیەت بۆ تۆو هەموو ئەندامانی خێزانەکەم دەکەم بەوەی لەخوای پەروەردگارتان بترسن و تا مردن لەسەر بەرنامەکەی خوا بەردەوام بن، و دەست بگرن بە حەبلی خوداوە و جیاوازی و ناکۆکی دروست مەکەن، چونکە من خۆم لە (أبو القاسم) م بیستووە کە فەرموویەتی: ((چاکسازی کردنی ناو خەڵکی لە نوێژو ڕۆژو گەورەترن لەلای خوا، و سەیری خزمەکانتان بکەن و سەردانیان بکەن تا لێپرسینەوەی ڕۆژی دواییتان ئاسان بێت))..

٥- دکتۆرەکان نائومێدن لە چاك بوونەوەی علي (ﷺ):

عبدالله ی کوڕی مالیك دەڵێت: کۆمەڵێك دوکتۆر بانگ کران بۆ چارەسەرکردنی ئەمیری باوەڕداران، و زاناترینیان دوکتۆرێك بوو بەناوی (أثیری کوڕی عەمر السکونی) و داوای کرد حەیوانێکی بۆ سەربڕن و سی یەکەی دەرهێنا بە گەرماو گەرمی و ڕەگێکی تێدا دەرهێناو کردی

به ناو برینەکەداو فوی پێداکرد و پاشان دەری هێنایەوە دەبینێ برینەکە گەیشتۆتە نـاو مێـشکی سەری، و بۆیە بەڕاشکاوانە بە عەلی ووت: ئەی ئـەمیری بـاوەڕداران، وەسـیەتی خـۆت بکـە تـۆ دەمریت[1].

جندب ی کوڕی عبدالله دەڵێت: چوومە لای خەلیفەو پرسیارم لێ کرد: ئایا ئەی ئەمیری باوەڕداران ئەگەر تۆمان لەدەست دەرچوو، بەیعەت بە (حەسەن) بدەین؟ ئەویش ووتی: نەدەڵێم بەڵێ نـەدەڵێم نەخێر، ئێوە خۆتان باشتر دەزانن[2].

٦- ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) ناهێڵێ جەستەی بکوژەکەی بشێوێنن:

عەلی (ﷺ) ووتی: ئەو پیاوە بکەنە زیندان، ئەگەر مردم بیکوژن، و ئەگەر ژیاشم تۆڵـەی بریندارکردنی لێ دەکەمەوە[3]. و لە ڕیوایـەتێکی تـردا دەڵێـت: نـان و ئـاوو خـواردنی پێبـدەن و لەگەڵیدا چاك بن، و ئەگەر چاك بوومەوە خۆم خاوەنی خوێنی خـۆمم و یـان عـەفوی دەکـەم یـان تۆڵەی لێ دەکەمەوە[4].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەڵێت: ئەگەر مردم منی چۆن کوشت، ئێوەش وا بیکوژنەوە لەوە زیاتر نەکەن چونکە خوای گەورە زیادەڕەوانی خۆش ناوێت[5].

لە ڕیوایەتێکی تردا ڕووی کردە حەسەن و ووتی: ((ئەی نەوەکانی عبدالمطلب، من وانازانم ئێوە دەستتان هەبێت لەخوێنی موسڵمانانداو بڵێن: ئەمیری باوەڕداران کوژراوە، ئەمیری باوەڕداران کوژراوەو هەرگیز بەشێوەی خراپ نەیکوژن و جەستەی نەشێوێن، چونکە من لەپێغەمبـەری خـوام بیستووە کە فەرموویەتی: ((إياكم والمثلة ولو إنها بالكلب العقور)) واتە: دەخیلتان بم دووربـن لـە کوشتن بە شێواندنی جەستە ئیتر با سەگێکی هاریش بێت)).

---

[1] الاستيعاب (١١٢٨/٣).
[2] تاريخ الطبري (٦٢/٦).
[3] فضائل الصحابة (٥٦٠/٢) بسند حسن.
[4] المحن لأبي العرب، ص، خلافة علي بن أبي طالب، لا ٤٣٠.
[5] الطبقات (٣٥/٣).

٧- (ابن ملجم) کێ یە؟

(الذهبی) دەڵێت: ناوی (عبدالرحمن ی کوڕی مەلجەم) ەو یەکێکە لە خەواریجە درۆزنەکان، لە فەتح کردنی میسردا بەشداری کردووە، و قورئان و فیقهی ئیسلامی خوێندووە و سوارچاکێکی میسر بووە، لەلای موعازی کوڕی جەبەل قورئانی خوێندوە، و یەکێك بووە لە عابدو خواناسەکان، و لەلای خەواریجەکان یەکێکە لە باشترین کەسەکانی ئوممەت ئیسلام!! و لەلای شیعەکان خراپترین دروستکراوی خوایە، بەڵام لەلای ئەهلی سوننە لەو کەسانەیە کە ڕجایان وایە خوا بیخاتە ناو ئاگرەوە، بەڵام بەدروشمی نازانن خوا لێ ی خۆش بێت، یانی ڕایەکی وەسەت و ناوەند لەنێوان ڕای شیعەکان و ڕای خەواریجەکان و دەڵێت: بکوژی عەلی (ﷺ) هەروەك بکوژانی عثمان و طلحة و زبێر و سەعدی کوڕی جوبەیرو عماری کوڕی یاسر و بکوژی حوسەین وایە.

٨- دوو هاوڕێ کەی تری (ابن ملجم) چیان کرد:

بورەکی کوڕی عبداللە لە هەمان شەودا کە دایان لە عەلی (ﷺ) چووە ڕێگەی موعاویە لەکاتێکدا بۆ مزگەوت دەچوو، بورەك پەلاماری داو شمشێرێکی لێدا بەڵام خەتەری نەگرت، و موعاویە پڕی دایەو گرتی، و ئەویش ووتی: هەواڵێکی زۆر خۆشت پێ بدەم، و ئەگەر پێت خۆش بوو سودی دەبێت بۆ من؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: برایەکی ترم لە هەمان شەودا عەلی کوشت، موعاویە ووتی: لەوانەیە نەیتوانیبێت، ووتی: بەڵێ دەتوانێت چونکە عەلی بەبێ پاسەوان دەڕوات بۆ نوێژ، و موعاویە فەرمانی دا بەکوشتنی.

و موعاویەیش ناردی بەدوای (الساعدی) دا کە پزیشك بوو، ئەویش هات و پاش سەیرکردنی وردی برینەکەی پێ ی ووت: دوو چارەسەرت هەیە، یەکێکیان هەڵبژێرە، یەکەم/ یەك ئاسنی گەرم دەخەمە سەر شوێنی برینەکەت، دووەم/ دەرمانێکت دەدەمێ کە چاکت دەکاتەوە بەڵام ئیتر منداڵت نابێت، و موعاویەیش دووەمی هەڵبژارد ووتی: بەخوا تەحەمولی ئاگر ناکەم بۆ منداڵ نەبوونیش گۆی مەدەرێ عبداللە و یەزیدم بەسە، خوا نەیان برێت و دەرمانەکەی خواردەوە و چاك بوویەوە و دوای ئەوە موعاویە ئاگاداری خۆی دەکرد و پاسەوانی بڵاودەکردەوەو لەکاتی سەجدەو رکوعدا ئاگاداری سەری بێت.

بەڵام عەمری کوڕی عاص (ﷺ) ئەو شەوە سك ئێشەیەکی گرتبوو نەیتوانی بڕوات بۆ مزگـەوت و لەباتی خۆی سەرۆکی پۆلیسی نارد نوێژ بۆ موسڵمانان بکات و ئەو کابرایە وای زانی عەمرەو پڕی دایەو کوشتی، بەڵام خۆیشی گیراو بردیان بۆلای عـەمرو سـڵاوی ئـەمیریان لێ کـرد، کابراسـەری سوڕما ووتی: بۆ ئەمە کێ یە؟ ووتیان: عەمری کوڕی عاص ە، ووتی: بۆ من کێم کوشت؟ ووتیان: خارجەی کوڕی حوذافە سەرۆکی پۆلیس، ووتی بەعـەمر: وەڵڵـاهی ئـەی فاسـق بـۆ تـۆ هـاتبووم بتکوژم، و عەمریش ووتی: (أردتـني وأراد الله خارجه) واتـە: مەبەسـتی مـن بـوو بـەڵام خـودا مەبەستی خاریجه بوو، پاشان فەرمانی دەرکرد کە بیبەن بیکوژن[1].

٩- ئەمیری باەڕداران چەند ساڵ خەلیفەی پێغەمبەری خوا بووە؟

خەلیفەی کوڕی خیاط ماوەی خیلافەتەکەی بە چوار ساڵ و نۆ مانگ و شەش ڕۆژ مەزندە دەکرێت، و وادیارە چوار ساڵ و نۆ مانگ و (٣) سێ ڕۆژ ڕاستترە چونکە لە (١٨) ی ذی الحجـة ی ساڵی (٣٥) ی کۆچی بوو بە خەلیفـە و لـە (٢١) ی مـانگی ڕەمـەزانی سـاڵی (٤٠) ی کۆچـی شەهید کرا[2].

حەسەن و حوسەین و عبداللە ی کوڕی جەعفـەر (ﷺ) شـۆردنیان گرتـە ئەسـتۆو حەسـەن (ﷺ) نوێژی لەسەر کرد،

١٠- لەکوێ نێژراوە؟

شوێنی ناشتنەکەی لەنێوان مێژوونووساندا جێگای مـشت و مـڕو جیـاوازی یـە و (ابـن جـوزی) کۆمەڵێ ڕیوایاتی هێناوە و لەدواییدا دەڵێت: خوا خۆی دەزانێت کامەیان ڕاستە، لەو ڕیوایەتانە:

* حەسەنی کـوڕی عـەلی (ﷺ) لـەلای مزگـەوتی (الجماعـة) لـە (رحبـة) ناشـتوویەتی لـەلای دەروازەی کندەوە لەپاش نوێژی بەیانی[3].

* لە کوفە لەلای کۆشکی ئەمارەدا و لـەنزیك مزگـەوتی (الجـامع) دا نێـژراوە لـەکاتی شـەوداو جێگەی گۆڕەکەی وون بووە لەخەڵکی[1].

---

[1] تاريخ الطبري (٦/٦٥).

[2] التاريخ الكبير للبخاري (١/٩٩) سنده صحيح.

[3] الطبقات (٣/٣٨).

* ڕیوایەتێکیش دەڵێت حەسەن (ﷺ) گوێزاویەتیەوە بۆ شاری مەدینە بۆ گۆڕستانی بەقیع[2].
* ڕیوایەتێکی تریش دەڵێت ئەو گۆڕە دیارەی ئێستا کە لە نەجەفە ئەوە گۆڕی ئیمام عەلی یە (ﷺ) بەڵام هەندێ لە زانایانی وەك شەریك ی کوڕی عبدالله الحنفی کە قازی کوفە (ت ١٧٨) و محمدی کوڕی سلیمان الحضرمي (ت ٢٩٧ك) قبوڵی ئەو ڕیوایەتە ناکەن و ڕەدی دەکەنەوە[3].

بەڵام لەڕاستیدا ئەو جێگایەی کە ئێستا ناوی لێنراوە (مشهد علی) لەشاری نەجەف، لەسەردەمی (بني بویه) ی دەوڵەتی عەباسیدا داهێنرا، و شیعەکان لەسەدەی چوارەمی کۆچیدا دایان هێنا، و شارەزایان لەسەر ئەوەن کە ئەو گۆڕە گۆڕی عەلی نی یە (ﷺ) بەڵکو گۆڕی هاوەڵی پێغەمبەری خودایە کە ناوی (مغیرەی کوڕی شوعبە) یە.
و (ابن تیمیه) دەڵێت: ئەو جێگایەی کە پێ ی دەڵێن (مشهد علی) لە شاری نەجەف، هەموو شارەزایان لەسەر ئەوەن کە گۆڕی عەلی نی یە (ﷺ) بەڵکو گۆڕی (مغیرەی کوڕی شوعبە) یە، تا (٣٠٠)ساڵیش تێپەڕی بەسەر شەهیدکردنی عەلیدا (ﷺ) و یەك کەس نەیدەووت ئەوە گۆڕی عەلی یەو یەك کەسیش نەدەکەوتە ڕێ بۆ سەردانی کردنی، لەگەڵ بوونی ئەو هەموو ژمارە زۆرەی موسڵمانان لە ئالی پێغەمبەر و شیعەکان کە حوکمی شاری کوفەیان کردوە،
بەڵکو یەکێك لە مەلیکەکانی (بنی بویه) ئەو جێگایەی ناونا (مشهد علی) لەدوای (٣٠٠) ساڵ لە شەهیدکردنی عەلیدا[4].
و دەڵێت: بەڵام ئەو جێگایەی کە نویان ناوە (مشهد علی) زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەی کە گۆڕی عەلی نی یەو بەڵکو گۆڕی موغیرەی کوڕی شوعبەیە، و ئەو مەسەلەیە لەدوای عەلی (ﷺ) بە (٣٠٠) ساڵ و لە سەردەمی حوکمڕانی (بنی بویه) دا هاتەکایەوە[5].

---

[1] المنتظم (٥/٧٧) تاريخ الإسلام في عهد الخلفاء، لا ٦٥١.
[2] تاريخ بغداد (١/١٣٧).
[3] خلافة علي بن أبي طالب، لا ٤٤١.
[4] الفتاوى (٤/٥٠٢)،دراسات في الأهواء والفرق والبدع (٢٨٠).
[5] الفتاوى (٢٧/٤٤٦).

١١- له تەمەنی چەند ساڵیدا شەهید کرا؟

مێژوونووسەکان جیاوازیان هەیە لە تەمەنی ئەمیری باوەڕدارانـدا هەنـدێکیان دەڵـێن (٥٩) سـاڵ بووە، و دەشڵێن تەمەنی (٦٥) ساڵ بووە، و هەندێکی تریش دەڵێن (٦٣) ساڵ تەمەنی بووەو ئـەم ڕایەی دواتریش ڕاستترین ڕایە.[1]

١٢- ووتاری (حەسەن) (ﷺ) لەدوای شەهیدکردنی باوکی:

عەمری کوڕی حوبەنشی دەڵێت: حەسـەنی کـوڕی عـەلی (ﷺ) لـەدوای شـەهیدکردنی باوکی ووتارێکی بۆ داین و ووتی: دوێنێ پیاوێك بەجێ ی هێشتین کە پێشتریش و دواتریش کـەس لـە زانـستدا پـێ ی نەدەگەیـشت و پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) ئاڵـای دەدایـە دەسـتی و ئـەویش نەدەگەڕایەوە تا خوای گەورە لەسەر دەستیدا سەرکەوتنی خەڵات کرد، و پارەو پولی لەدوای خـۆی بەجێ نەهێشت جگە لە (٧٠٠) درهەم لە مووچـەکەی خـۆی کـە داینـابوو بـۆ خزمـەتکارەکانی ماڵەوەی[2].

١٣- موعاویە (ﷺ) هەواڵی شەهیدبوونی عەلی پێدەگات (ﷺ):

کاتێ هەواڵی شەهیدبوونی عـەلی (ﷺ) دەگاتـە موعاویـە دەسـت دەکـات بـەگریان، و خێزانەکەیشی پێ ی دەڵێت: تۆ لەگەڵیدا دەجەنگایت کەچی وا بۆی دەگریت؟ و ئەویش ووتی: بـێ قەزابی، تۆ چووزانیش خەڵکی چ پیاوێکی چاك و خاوەنی زانست و فیقهیان لەدەست دەرچوو[3].

موعاویە (ﷺ) هەر مەسەلەیەکی ناڕەحەتی بهاتایەتە ڕێگا، نامـەی دەنـارد بـۆ عـەلی کوڕی ئەبو طالیـب (ﷺ) و داوای وەڵامی لەو بارەیەوە لێ دەکرد، و کاتێ هـەواڵی شـەهیدبوونی زانی ووتی: ((ذهب الفقه والعلم بموت علي بن أبـي طالـب)) واتـە: فیقهـو عـیلم لەناوچـوون بـە

---

[1] تاريخ الطبري (٦٧/٧).

[2] فضائل الصحابة (٧٣٧/٢) إسناده صحيح.

[3] البداية والنهاية (١٣٣/٨).

لەناوچوونی عەلی کوڕی ئەبو طالیب، و (عوتبە) ی برای پێ ی ووت: با خەڵکی شام ئەم وتەیەت نەبیستن، و ئەویش ووتی پێ ی: وازم لێ بێنە[1].

کاتێ موعاویە (ﷺ) بوو بە خەلیفەی موسڵمانان داوای لـە (ضرار الصرائي) کـرد کـە وەسففێکی عەلیم بۆ بکە، و ئەویش ووتی: بمبوورە لەو پرسیارە ئەی ئەمیری بـاوەڕداران؟ ئـەویش ووتی: ئەڵێم وەسفی بکە؟ و (ضرار) یش ووتی: کە مادەم چارم نی یە دەی وەڵڵاهی پیاوێکی دوور بین بووە، و بەهێز بووە، ووتەکانی یەکلایی کەرەوە بـوون، و حوکمـەکانی دادپەروەرانـە بـوون، و عیلم و زانیاری لێ دەباری، حیکمەت و ژیریێژی لێ دەبوویەوە، و لـەدنیاو جـوانی یـەکانی دنیـا دەترسا، و بەشەوو ترسناکی یەکانی خۆشحاڵ دەبوو، و پەند وەرگر بوو، و بیری درێژ بـوو، جـل و بەرگێکی حەز لێبوو کە کورت بێت و خواردنێکیش زبرو ڕەق،

لەناوماندا وەك یەکێك لەئێمە وابوو، هەر پرسیارێکمان لێ بکردایە وەڵـامی دەدایـنـەوەو لەشتێك هەواڵمان لێ بپرسیایە هەواڵی پێ دەداین، و ئێمـەیش وەڵڵـاهی لەگـەڵ ئـەو تێکـەڵی و نزیکیەی لێمانەوەنەماندەوێرا قسەی لەگەڵدا بکەین و هەیبەتمان لێ دەکرد،

ئەهلی ئایینی زۆر خۆشدەویست و ڕێزی لێ دەنان و هەژارانی لـەخۆی نزیـك دەکـردەوە، بەهێزو دەستەڵاتدارەکان هیوایان نەبوو کە بەلایانـدا باداتـەوە، و لاوازو بێدەسـتەڵاتەکانیش بـێ هیوا نەدەبوون لە دادپەروەریەکەی،

و شایەتی دەدەم بەچاوی خۆم لەتاریکایی شەوداديومە، کە ئەستێرەکان زریوەیان دەهـات، و ئەویش بەهەردوو دەستی ڕیشی خۆی گرتبوو، بەم لاو ئـەولادا لەرەلـەری بـوو، و وەك گریـانی غەمباران بەکوڵ دەگریا، و دەیووت: ئەی دنیـا بـڕۆ خـەڵکی تـر خـەرۆ بکـە، و ئایـا دەتـەوێت سەرگەردانتم بکەیت؟ یان لە خۆشەویستیتەوەیە بۆم؟

دەی نەیغۆیت تاڵە، و وا سێ بەسێ کەت دەخەمە مشتت و نایـشت هێنمـەوە، تەمـەنت کورتـە، ترسناکیەکانت کاتین وکەمن، و ئای لـە کـەم تێـشوویی، و سـەفەری دوورو درێـژ، و ترسـناکی ڕێگاکە..

[1] الاستیعاب (١١٠٨/٣)

لەوکاتەدا موعاویە دەستی کرد بەگریان، ووتی: ڕەحمەتی خوا لەباوکی حەسەن، و وەڵڵاهی هەر وابووە هەمیشە، دەی ئەی (ضرار) چۆن خەفەتت خوارد بۆ شەهیدبوونەکەی؟ (ضرار) یش ووتی: غەم و خەفەتی ئەو کەسەی کە کۆرپەکەی لەباوەش دەربهێنن و بە بەرچاوی یەوە سەری ببڕن[1].

و عمری کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: ((لە خەومدا پێغەمبەری خودام بینی کە ئەبو بەکرو عمریش لەلای دانیشتبوون و سڵاوم لێ کردو لە خزمەتیدا دانیشتم، و لەو کاتەدا ـ عەلی و موعاویە ـ (ﷺ) هاتن و کردنیانە ژوورێك و دەرگاکەیان لێ داخستن و منیش سەیرم دەکردن، و پاش ماوەیەکی کەم عەلی (ﷺ) بەخێرایی هاتە دەرەوەو دەیووت: بەڕەبی کەعبە لێم خۆش بوو، و ئەو هێشتا نەڕۆیشتبوو موعاویەش بەخێرایی بەدوایدا هاتە دەرەوەو دەی گوت: بەڕەبی کەعبە لێم خۆش بوو))[2]

(ابن عساکر) دەگێڕێتەوە لە (أبی زرعة الرازی) کە پیاوێك بوو هات بۆلای و پێ ی ووت: من زۆر ڕقم لە موعاویەیە! (أبو زرعة) یش ووتی: لەبەرچی؟ ووتی: چونکە لەگەڵ عەلیدا جەنگاوە، و ئەویش پێ ی ووت: بێ قەزابیت ـ ویحك ـ شتی وا نەکەیت ـ چونکە خودای موعاویە زۆر بە بەزەیی یە، و بەرامبەرەکەی موعاویەیش ـ کە عەلی یە ـ پیاوێکی بەڕێزو بەخشندەیە، و دەی ئیتر بۆچی خۆت دەخەیتە نێوانیان؟ خوا لە هەردووکیان خۆش بێت[3].

١٤- حەسەنی بەسری (ﷺ) دەربارەی عەلی (ﷺ) دەڵێت:

لە (حسن البصری) یان پرسی دەربارەی عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) و ئەویش ووتی: ((وەڵڵاهی علی تیرێك بوو لە کەوانی خوادا بۆ سینگی دوژمنانی ئاینەکەی، و ڕەبانی ئوممەتی ئیسلام بوو، پیاوچاك بوو، خاوەنی پێشینە بوو، و خزمی پێغەمبەری خوا بوو، و لەکاری خوادا بێ ئاگایی نەنواندووە، و لەئاینی خوایشدا شتێکی سەرزەنشت کراوی نەکردووە، و دەستی دزی بۆ

---

[1] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە.

[2] البدایة والنهایة (١٣٣/٨).

[3] هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە.

هیچ ماڵێك درێژ نەكردووە، و خوای گەورە عەزیمەیەكی گەورەی پێ بەخشیبوو، و بەو هۆیەوە بەهەشتی ڕازاوەی پێ بەخشراوە، وئەو پیاوەش عەلی كوڕی ئەبو طالیب ە))[1]

١٥- أحمدی كوڕی حەنبەلیش (ﷺ) دەڵێت:

عبدالله ی كوڕی أحمدی كوڕی حەنبەل (ﷺ) دەڵێت: لەلای باوكمدا دانیشتبووم ڕۆژێكیان، كۆمەڵێك لە كەرخی یەكان هاتن و باسی خیلافەتی ئەبو بەكرو عمی كوڕی خطاب و عثمانیان دەكرد و درێژەیان پێدا، بەڵام كاتێ هاتنە سەر خیلافەتی عەلی (ﷺ) زۆر بە دوورو درێژی تر باسیان كرد، و باوكیشم سەری هەڵبڕی و ووتی: ئەوە ئێوە چین؟ زیاد لە ڕادە باسی سەردەمی خیلافەتی عەلیتان كردو دەربارەی علی و خیلافەت و علی! بۆ ئێوە وادەزانن خیلافەت علي جوان كرد؟ نەخێر بەڵكو علی خیلافەتی جوان كرد[2].

هەڵوێستمان لەو سێ جەنگە

* ووتەی وەرگێڕ

ئوممەتی ئیسلام، ئوممەتێكی پەروەردەیە، بە پەروەردەیەكی ڕاست و دروست، لەسەر پێڕەو پرۆگرامی قورئان و سوننەت، و ئیسلام ئەوپەڕی هەوڵی داوە كۆمەڵگەیەكی وایان لێ دروست بكات كە لە هەموو ڕوویەكەوە نموونەیی بن، و مێژوو سەلماندی كە ئەو كارە گەورەو گرانە هاتەدی و پێغەمبەری خوا (ﷺ) توانی لە كۆمەڵێ كەسایەتی تێك شكاو لە هەموو لایەنێكەوە ـ و كاریان مەی نۆشین بە شەریە! و شەڕواڵ پیسی و لەش فرۆشی بوو! و دەستەڵاتدار لاوازو داماوی دەچەوساندەوە! لە بەردو دار و خواردەمەنی بتیان دروست دەكرد و ناویان دەنان خوا!!

كۆمەڵگەیەك ناگای ڕێكخستن و یەكگرتن و وڵات دروست كردنیان نەدەزانی!!

ئا لەم كەسانە توانی بەرەیەكی ناوازە دروست بكات كە تا دنیا دنیایە هیچ سەركردەیەك و هیچ بەرنامەیەك و هیچ حیزبێك نەتوانێت لەو جۆرە بەرەیە بێنێتە ئاراوە.

---

[1] الاستیعاب (١١١٠/٣).

[2] تاریخ مدینە السلام (٦٦٢/١).

ئەم بەرەیە خواناس بوون، شەرم کار بوون، لەخوا ترس بوون، بەرێزو ڕێزگر بوون، و یەکتریان خۆش ویستووە و بەدەم یەکەوە بوون، نموونەی سەربازی گوێڕایەڵ و ئەندامی پابەند بوون ...

بەڵام ئیسلام ئاینی سروشت و فیترەتە، ئیسلام لەگەڵ فریشتەدا هەڵس و کەوت ناکات ... ئیسلام لەو عەرەبە سادە فیکرو نەخوێندەوارانە توانی ئەو جیلە قورئانی یە دروست بکات، ئیتر دوور نی یە لەناو ئەو بەرە موبارەکەدا ناکۆکی ڕوونەدات و هەندێ کاتیش دەست نەدەنە ئێخەی یەکتری ئەوەش لەبەر چەند هۆکارێك و گرنگترینیان: ڕێگەدان بە موسڵمانان کە هەستێت بە ئیجتهاد کردن.

بواری ئیجتهاد واتە ورد بوونەوەو قووڵ بوونەوە لە دەقەکانی قورئان و فەرموودەو دەرهێنانی بیرۆکەی دروست لێیان، ئەمەش جۆرە سەربەستی یەکە قورئان دەیدات بە مرۆڤ کە مانای وایە ئەوەندە سەربەستیان پێ دەدات کە مێشك و عەقڵیان نەکات بە بەردو نەڵێت ((شوێنم بکەوە کوێرانە، جێ بەجێ بکەو هیچ مەزانە!)).

ئەو ئیجتهادەش وای کرد لە هاوەڵانی و دڵسۆزی پێغەمبەر (ﷺ) کە ببن بە چەند بۆچوونێکەوە و هەریەکەیان تەرەفێکیان لێ گرتبوو، بەڵام هەرگیز ڕۆژێك لەڕۆژان ئەو بۆچوونانە وای لێ نەکردوون ڕقیان لەیەکتری بێت، چجای شمشێر لەیەکتری هەڵکێشن؟!.

بەڵام هەردوو لایان لەسەر هەق بوون و ئەو ووتەیە ڕاست نی یە کە دەڵێت هەق یەکێکەو دووەم بەتاڵ بەڵکو لە ئیسلامدا هەق لەت دەبێت، و دەکرێت هەر لەتێکی لای یەکێکیان بێت.

عەلی کوڕی ئەبو طالیب (رضي الله عنه) پاڵەوانی ئەم بەرهەمەی بەر دەستت ـ لەسەر هەق بوو کاتێ هاواری دەکردو دەیفەرموو: هەی یاران من ئامۆزاو جێنشینی پێغەمبەرەکەتانم، پەلەم لێ مەکەن با هەلی گونجاو بێتە پێشەوەو تیایدا یەك یەك ئەوانەی کە دەستیان سور بوو بەخوێنی گەشی عثمان (رضي الله عنه) بگرم و بە سزای سەختی خۆیانیان بگەیەنم، بەڵام ئێستا با بێین ولایەتەکانی ئیسلام توندو تۆڵ بکەینەوەو پەیوەستیان بکەینەوەبە مەدینەی پایتەختەوەو ئاشتی و ئارامی سەقامگیر بکەینەوە ...

بەڵام لە بەرامبەردا بۆچوون و ئیجتهادێکی تر کە دایکی باوەڕداران عائشە (رضي الله عنها) و طلحە و زبیر و موعاویە ـ (رضي الله عنهم) هەڵگری بوون، دەیان ووت: دەبێت ئەم تاوانە نەگریسە گەورەیە

بەسەریدا نەڕوات و پێویستە ئەو تۆڵەیە ئێستا بسەنرێتەوەو دەیان ووت خوێن شەوێکی بەسەردا ڕۆیی دەفەوتێت، نابێت قبوڵی ئەو سوکایەتی یە گەورە زەبەلاحە بکرێت کە بە خەلیفەی سێ یەمی پێغەمبەری خوادا کراوەو دەبێت دەرسێکی وایان دابدرێت کە پاش ئەوان کەس بیر لەوە نەکاتەوە کە هەرکاتێ و هەرکەسێ گلەیی و گازندەی هەبوو بەرامبەر بە ئەمیری باوەڕداران بتوانێت دەستدرێژی بۆ بکات و خۆی و ماڵ و منداڵی خەڵتانی خوێن بکات!.

علی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) بۆچوون و ئیجتهادەکەیانی پێ جوان و قەبوڵ بوو، بەڵام بۆماوەی (٤) تا (٥) مانگ بیری لێ دەکردەوە نەیدەتوانی جێ بەجێ ی بکات چونکە زۆرێك لەو بکوژانە لەناو سوپاکەیدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو، هۆزەکانیان لەپشتیان بوون و کوشتنیان هەروا هەوانتە نەنبوو.

بۆیە بۆ هەلێك دەگەڕا تا بەجۆرێك بیان پێچێت کە کەس لەسەریان هەڵنەداتێ و هەموو لایەك بەتایبەت خزم و هۆزیان کوشتنیان بەڕەوا بزانن، و خۆ هەروایش بوو لە نەهرەواندا سەرانی بکوژانی عثمانی هەموو لەناو برد و یەك موسڵمانیش لە هاوەڵان پێیان ناخۆش نەبوو..

بەڵام تا ئەو کاتەش موسڵمانان لە هەردوو بۆچوونەکە لەو باوەڕەدا نەبوون شەیتانی نەفرەتی دەستێکی تێکدەرانەی سەبەئی دروست بکات و ئەو دوو سەربازگەیەی باوەڕ بدات بەگژ یەکدا و کۆمەڵێك لە یەکتری شەهید بکەن.

ئەمە بەکورتی لەسەر جەنگی جەمەل ..

بەڵام جەنگی سەفین .. هەموو دەوڵەتێکی فیدراڵی و لە هەموو جیهاندا ئەو هەڵوێستەی ئەمیری باوەڕداران عەلیان هەیە، کە دەڵێت نابێت بوار بە هەرێمەکان بدرێت لە (مەرکەز) بەهێزتر بن، یان بواریان پێ بدرێت کە سەرۆکی هەموو ویلایەتەکان کە لە ـ خەلیفەی باوەڕداراندا خۆی دەبینێتەوە ـ دەستی نەڕوات بەسەر هەندێ لە هەرێمەکاندا، یان لێ ی هەڵگەڕێنەوە ـ ئیتر لەبەر هەر هۆیەك و هەر ئیجتهادێك بێت ـ گرنگ ئەوەیە نابێت لێیان قبوڵ بکات و دەبێت بەهۆی

ئامۆژگاری و نامەو نوێنەرەوە بیانگێڕێتەوە ژێر دەستەڵاتی خۆی و ئەگەر هەر چار نەبوو ئەوە دەتوانێت هێز بەکاربهێنێت و کوژراوەکانیشیان بە شەهید حسێب بکات.

لە سەردەمی ئەمیری باوەڕداران ـ عەلیدا (ﷺ) دەوڵەتی پڕ لەخێرو بێری شام کە موعاویە سەرۆکی هەرێمەکەی دەکرد ـ والی ـ لە مەرکەز جیابوویەوەو دەیان ووت تا بکوژانی عثمان تەسلیمی موعاویەی ئامۆزای نەکرێت ئەوا سەر بۆ خەلیفەو پایتەخت دانانەوێنین، کەواتە جەنگی سەفینیش ئەتوانین بە درێژە پێدەری جەنگی جەمەل دابنێین چونکە داواکاری هەردوولا هەمان داواکاری پێشوو بوون.

بەڵام ئەو جەنگەش لەسەر خواستی هیچ کام لە سەرکردایەتی هەردوولا نەبوو، چونکە بۆ ماوەی یەك مانگ (١٠٠) هەزار کەس بە شمشێرو ڕمەوە بەرامبەری یەکتری وەستابوون و دەستیان نەدەچووە خوێنی یەکتری و ڕۆژانە هەندێ پێکادانی بچوك نەبێت هیچ ڕووی نەدەدا.

و هەردوو سەرکردایەتیش لەو باوەڕەدا نەبوون کە کار بگاتە ئەوەی کە برژێنە یەکترو هەر کەسەو لەبەر بەرگری کردن لەخۆی بە جەنگەکەوە بگلێت و یەکتری قەتڵ و عام بکەن .. و هەرکە کار گەیشتە ئەوە خێرا هەردوولا پەنجەی پەشیمانیان گەست و هەرێمی شام ـ کە جیاواز بوو ـ لە کەلی کەللە ڕەقی دابەزی و ووتیان وا بڕوات موسڵمانان پیاویان تیا نامێنێت و فارس و ڕۆم پەلاماریان دەدەنەوە بۆیە قورئانیان هەڵبڕی بۆ ئەوەی حەکەمیان بێت و عەلیش (ﷺ) بەبێ سێ و دوو کردن قبوڵی تەحکیمی کرد..

و بەهۆی ئەو تەوازوع و بێ فیزی یەی عەلی یەوە شەڕەکە کۆتایی هات و بەگوێ ی گێرەشێوێنەکانی ناو سوپاکەی نەکرد کە دەیان ووت: جەنگ مەوەستێنە تا کۆتایی و تۆ خۆت مەبە ڕیزی موعاویە! چونکە تۆ زۆر لەو بەرێزترو گەورەتریت!! کە خوا دەیزانێت چ مەبەسنێکی ژێر بەژێریان هەبوو لەو هاندانەیاندا بۆ ئەمیری باوەڕداران.

ئەتوانین بڵێین جەنگی نەهرەوانیش درێژە پێدەری جەنگی ـ سەفین ـ بوو، چونکە کاتێ ئەمیری باوەڕداران (ﷺ) ئامادەبوو (حەکەم) دیاری بکات بۆ صوڵح و ئاشتی بەرقەراربوونەوە لەنێوان هەردوو سوپای ئیسلامدا، ئیتر گێرەشێوێنان ئەوانەی کە لەجەنگی جەمەلدا داوایان لە علی

دەكرد كە ڕێگەیان بدات ژن و منداڵ و سامانیان بكاتە غەنیمە بۆیان و ئەویش دەیووت ماڵی موسڵمان بۆ موسڵمان حەڵاڵ نی یە.

وە لەجەنگی سەفیندا دەیان ووت ـ علی كافر بووە ـ پەنا بەخوا ـ دەمیان بشكێت ـ و دەبێت لە مەسەلەی (تحكیم) پاشگەز ببێتەوەو تەوبە بكات و موسڵمان ببێتەوە، و كاتێ زانیان عەلی (ﷺ) گوێیان بۆ ناگرێت نزیكەی (١٥) هەزار كەسێكیان لە سوپاكەی جیاكردەوەو بەرەو نەهرەوان كەوتنە ڕێ و لەوێ سەربازگەیان دروست كرد و ئەمیری جەنگیان هەڵبژارد.

بەڵام علی (ﷺ) زۆر هەوڵی دا كە بەئاشتی و بەبێ شەڕ بیانگێڕێتەوە بۆ ناو سوپای ئیسلام بەڵام ئەوان دواجار نوێنەری عەلیا شەهیدكردو ماڵ و سامانی ئەو ناوچانەی ژێر دەستەڵاتی خۆیانیان حەڵاڵ كردبوو و بەئارەزوو كوشت و بڕیان دەكرد .. و ئەمیری باوەڕدارانیش بە سوپاكەیەوە چوو بۆ ناویان و فەرمانی دا دەست نەكەنەوە تا ئەوان دەست درێژی نەكەن و لە ئاكامدا سەردەوتن بەسەریاندا و لەناویان بردن.

بەڵام ئێمە وەك موسڵمان دەبێت ئەوە بزانین كە قورئان بە ناڕاستەوخۆ ئەوەی باس كردووە كە دوور نی یە موسڵمانان لەناو یەكدا جەنگ بكەن، بەڵام مەرج ئەوەیە ئاشتیان بكەنەوەو پشتی ستەم لێكراو بگرن .. تا لەئاكامدا دەست دەكەنەوە ملی یەكترو دەبنەوە بە برا ..

بەڵام ئەوەی جێگەی دڵخۆشی یە بۆ ئەممەتی ئیسلام و موسڵمانان ئەوەیە كە هەردوولا چ لە جەمەل داو چ لە سەفین دا بەو جەنگ و پێكادانە خۆشحاڵ نەبوون و هەردوولا خەفەتیان خواردوە بە كوژرانی هاوەڵێك، ئیتر لەهەر سەنگەرێكدا بوو بێت و داوای ڕەحم و سۆزو لێخۆش بوونیان بۆ كردووە.

لەوەش خۆشتر ئەوەبوو كە دوای جەنگەكە ـ دووكەڵی ـ بەدوای خۆیدا نەهێنا و كەس ڕقی لەكەس هەڵنەگرت دوژمنایەتی دروست نەبوو بەڵكو زۆر كەس دەیزانی كێ باوكی یان براكەی كوشتووە، و كەچی وەك برا دەستی دەكردە ملی و كای كۆنی لەگەڵدا بەبا نەدەكرد ـ هەر ئەوەندە پێ ی دەووت: ئەو كوژراو بە بەهەشت شادبوو، تۆش كە كوشتووتە تەوبە بكە تا خوا لێت ببورێت!..

دوای ئەو جەنگانە برایەتی و پێکەوە ژیانی نێوان (شام و عێراق) لەلایەك و (بەسرە و کوفە) لەلایەك بەهێزتر بوون و کەس لەبیری نەما چی ڕووی داوە و کەسیش حەزی نەکردووە ئەو زامە بکولێنێتەوە.

بەڵام لەم دواییانەدا هەندێ لە قەڵەم دەستە ـ بەناو موسڵمانەکان ـ وەك طە حسین ـ لە کتێبی (علي و بنوه) دا بە پشت بەستن بە ڕیوایەتە نادروست و نا صحیحەکان ـ هاتووە نێوانیانی شێواندووە و بەچاو کردن لەهەندێ ڕۆژهەڵات ناسی داخ لەدڵدا ـ ئەو مەسەلانەیان هێناوەتەوە ناو باس کە گوایە مێژووی ئیسلام پڕیەتی لە کێشمە کێشمە و دووبەرەکی و شەڕی ناوخۆ!!

فەرموون لەگەڵ هەندێ لەجەنگی ناوازەی ئیسلام بۆ ئیسلام:

خۆشبەختانە بەپێچەوانەوە دەرکەوت، و ئەو جەنگانەش وانەیەکی نوێ بوون و ئیسلام مرۆڤایەتی پێ ئاشنا کردو ڕێنموونی کردن کە ئەگەر لەناو خۆتاندا بوو بەشەڕتان! چۆن شەڕ دەکەن؟

* لەشەودا شەڕ بوەستێت تا خەڵکی کەمێ بحەوێتەوەو بریندارەکانیان چارەسەر بکەن و نوێژو خواپەرستی و شەونوێژ ئەنجام بدەن لەلایەك و لەلایەکی ترەوە بەڵکو تا بەیانی دەروویەك بکرێتەوەو هەردوولا جەنگ بوەستێنن.

* لەکاتی نوێژەکاندا جەنگ بوەستێت، چونکە ئیتر کاتی مواجهەکردنی پەروەردگارەو بەڵکو لە نوێژەدا دڵی ئیمانداران بجولێت و واز لەجەنگ بهێنن..

* لەکاتی ئەسپەردەکردنی شەهیدەکانی هەردوولا جەنگ بوەستێت تا بەهێمنی و بەڕێزەوە شەهیدەکان ئەسپەردەی خاك بکرێن لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە کاتێ ئەو هەمووە کوژراوە دەبینن بیر بکەنەوەو شمشێر فڕێ بدەن و جەنگ بوەستێنن.

* نابێت هیچ لایەك ئاوی خواردنەوە قەدەغە بکات لە لایەنەکەی ترو لەسەر ڕووبارەکە هەردوولا گۆزە ئاویان پڕ دکرد، کەسیش مۆڕەی لە خوشك و برا موسڵمانەکەی نەدەکرد. و جێگای سوپاکەی عەلی کرێن و بێ ئاو بوو، بەڵام سوپاکەی موعاویە لەسەر ڕووبارەکە بون و بەسوپاکەی ووت ((ڕێگای ئاو نەگرن لە براکانتان))!.

أحاديث ضعيفة وموضوعة في أمير المؤمنين

علي بن أبي طالب (ﷺ)

١- إن الله أوحى إليَّ ثلاثة أشياء ليلة أسري بي: أنه سيد المؤمنين وإمام المتقين وقائد الغر المحجلين.

واتە: لەشەوی ئیسراو میعراجدا پێم ووترا کە عەلی: گەورەی موسڵمانانەو پێشەوای لەخوا ترسانەو سەرکردەی (الغر المخجلین) ە واتە ئەوانەی لە قیامەتدا شوێنی دەستنوێژەکانیان لە دەست و پێیاندا بریقە دەداتەوە.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٣).

٢- السبق ثلاثة: فالسابق إلى موسى يوشع بن نون والسابق إلى عيسى صاحب ياسين والسابق إلى محمد علي بن أبي طالب.

واتە: سێ کەس خێرا دەگەن: یوشەع ی کوڕی نون زو دەگا، و صاحب یاسین بۆ عیسا و بۆ محمدیش عەلی کوڕی ئەبو طالیب ە.

(ضعيف جداً) السلسلة الضعيفة رقم (٣٥٨) وضعيف الجامع، رقم (٣٣٣٤).

٣- علي إمام البررة، وقاتل الفجرة، منصور من نصره، ومخذول من خذله.

واتە: عەلی پێشەوای چاکەکارانە و لەناوبەری خراپەکارانە، سەرکەوتووە ئەوەی سەری دەخات و سەرشۆڕیشە ئەوەی پشتی بەردات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٧) وضعيف الجامع (٣٧٩٩).

٤- لمبارزة علي بن أبي طالب لعمرو بن عبد ود يوم الخندق أفضل من أعمال أمتي إلى يوم القيامة.

واتە: شمشێربازی عەلی کوڕی ئەبو طالیب لەگەڵ عەمری کوڕی عەبد دا لەجەنگی خەندەق دا باشترە لە کردەوەی چاکی هەموو ئوممەتم هەتا ڕۆژی قیامەت.

(كذب) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٠٠).

٥- اللهم إن علياً احتبس نفسه على نبيك فرد عليه شرقها.

(وفي رواية) اللهم إنه كان في طاعتك وطاعة رسولك، فاردد عليه الشمس، قالت أسماء: فرأيتها غربت ثم رأيتها طلعت بعدما غربت.

واته: ئەی پەروەردگارم عەلی بۆ کاری گوێڕایەڵی تۆ و پێغەمبەرەکەت لەماڵ دەرچوو، خۆر بگەڕێنەوە، ئەسماء دەڵێت: خۆرم دی نیشت کەچی سەری دەرهێنایەوە و بەرز بوویەوە ـ تا عەلی نوێژی عەسری نەفەوتێ!!

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٩٧١) للألباني.

٦- إن الله أمرني بحب أربعة وأخبرني أنه يحبهم، قيل: يا رسول الله من هم؟ (وفي رواية سمهم لنا) قال: علي منهم ـ يقول ذلك ثلاثا ـ وأبو ذر وسلمان والمقداد، أمرني بحبهم وأخبرني أنه يحبهم.

واته: خوای گەورە فەرمانی پێداوم کە چوار کەسم خۆش بوێت و پێشی وتووم کە من خۆشم دەوێن، ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوانە کێن؟ فەرمووی عەلی یەکێکە لەوانەو أبو ذرو سەلمان و مقداد.

(ضعيف) السلسلة الضعيفة للألباني برقمي (١٥٤٩ ، ٣١٢٨). وضعيف الجامع (١٥٦٦). وضعيف سنن الترمذي (٧٧١). وضعيف سنن ابن ماجه (٢٨)، والمشكاة (٦٢٤٩).

٧- أنا مدينة العلم وعلي بابها، فمن أراد العلم فليأت بابه.

واته: من شاری زانستم و عەلی دەرگاکەیەتی و هەرکەسێ زانستی دەوێت با لە دەرگاکەوە بێتە ژوورەوە.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٢٩٥٥).

٨- أنا عبدالله وأخو رسوله وأنا الصديق الأكبر لا يقولها بعدي إلا كذاب، صليت قبل الناس لسبع سنين.

واته ((گوایە ووتەی عەلی یە)): مـن بەندەی خـوام و بـرای پێغەمبەرەکـەیم و مـن ڕاستگۆی گەورەترینم و دوای من کەس ئەو ناوە بۆخۆی دانانێت جگە لـە درۆزن و مـن حـەوت سـاڵ پـێش خەڵکی نوێژم کردووە.

(باطل) ضعيف سنن ابن ماجه، برقم (٢٣).

٩- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

واتە: ڕەحمەتی خوا لەسەر عەلی، و خوایە عەلی لە هەرکوێ دەبێت هەق لەگەڵیدا بێت.

(ضعيف جداً) السلسلة الضعيفة (٢٠٩٤). وضعيف الجامع (٣٠٩٥). وضعيف سنن الترمذي (٧٦٧) والمشكاة (٦١٢٥).

١٠- علي مع القرآن والقرآن مع علي، لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

واتە: عەلی لەگەڵ قورئاندا و قورئانیش لەگەڵ عەلیدایە و لەیەك جیانابنەوە تا دەگەنە سەر حەوزی کەوسەر.

(ضعيف) ضعيف الجامع (٣٨٠٢).

١١- علي يعسوب المؤمنين والمال يعسوب المنافقين.

واتە: عەلی لایەن و پاڵپشتی باوەڕدارانە و پارەو سامانیش پاڵپشتی دووڕووەکانە.

(ضعيف) ضعيف الجامع (٣٨٠٥).

١٢- ليلة أسري بي انتهيت الى ربي عزَّ وجلّ، فأوحى غلي في علي بثلاث: انه سيد المسلمين وولي المتقين وقائد الغرالمحجلين.

لەشەوی ئیسرادا گەیشتمە خوای گەورە دەربارەی عەلی سێ شتی پێ فەرمووم: گەورەی موسڵمانانەو دۆستی لەخوا ترسانەو سەرداری (غر المحجلين) ە.

(موضوع) السلسلة الضعيفة (٣٨٨٩).

١٣- يا أنس: انطلق فادع لي سيد العرب ـ يعني علياً ـ فقالت عائشة: ألست سيد العرب؟ قال: أنا سيد ولد آدم وعلي سيد العرب، يا مشر الأنصار ألا أدلكم على ما إن تمسكتم به لم تضلوا به بعده؟ قالوا: يا رسول الله! قال: هذا علي فأحبوه بحبي وأكرموه لكرامتي، فإن جبريل أمرني بالذي قلت لكم عن الله عزَّ وجلّ.

واتە: ئەی ئەنەس بڕۆ سەرداری عەرەبم بۆ بانگ بکە ـ مەبەستی عەلی بوو، عائشە ووتی: ئەی تۆ سەرداری عەرەب نیت؟ فەرمووی: من سەرداری هەموو نەوەکانی ئادەمم و عەلیش سەرداری عەرەبە، و ئەی ئەنصارەکان شتێکتان پێ بڵێم ئەگەر پابەند بن پێوەی سەرگەردان نابن دوای ئەو؟ وتیان: ئادەی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، فەرمووی: **ئەمە عەلی یەو خۆشتان بوێت**

بەخۆشەویستی من و ڕێزی بگرن وەك ڕێزی من، و جبرائیل لەلایەن خواوە ئەم فەرمانەی پێدا داوم.

(موضوع) السلسلة الضعيفة رقم (٤٨٩٠).

١٤- أنت تبين لأمتي ما اختلفوا فيه من بعدي.

واتە: تۆ ئەو شتانە دوای خۆم بۆ ئوممەتم ڕۆشن دەکەیتەوە کە ناکۆکیان هەیە تیایدا.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩١).

١٥- أنا المنذر وعلي الهادي، بك يا علي يهتدي المهتدون بعدي.

واتە: من ترسێنەرم و عەلی ڕێنمونی کارەو بەتۆ ئەی عەلی دوای من خەڵکی هیدایەت وەردەگرن.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩٩).

١٦- لما أسري بي رأيت في ساق العرش مكتوب: لا إله إلا الله محمد رسول الله صفوتي من خلقي أيدته بعلي ونصرته.

واتە: کاتێ ئیسراو میعراجم پێ کرا بەدیواری عەرشەوە بینیم نوسرابوو: لا اله الّا الله محمد رسول الله و هەڵبژاردەکانی دروستکراوەکانم بە عەلی سەردەخەم.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٢).

١٧- من أراد أن ينظر إلى آدم في عمله وإلى نوح في فهمه وإلى إبراهيم في حمله وإلى يحيى في زهده وإلى موسى في بطشه فلينظر إلى علي.

واتە: ئەو کەسەی دەیەوێت سەیری عیلمی ئادەم تێگەیشتنی نوح و لەسەرخۆیی ئیبراهیم و دنیا نەویستی عیسا و ئازایەتی موسا بکات با سەیری عەلی بکات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٣).

١٨- تقاتل الناكثون والقاسطون والمارقون: بالطرقات والنهروانات والشعفات.

واتە: پەیمان شکێن و ستەمکارو لەئیسلام دەرچوان دەجەنگن ـ لەڕێگەکان و ڕوبارەکان و کێوەکان.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٧).

١٩- نزلت هذه الآية ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنْ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ [المائدة: ٦٧] يوم غدير خم في علي.

واته: ئەم ئایەتە لەسەر عەلی هاتە خوارەوە لە غەدیری خوم...

(موضوع) السلسلة الضعيفة برقم (٤٩٢٢).

٢٠- لما نصب رسول الله علياً بغدير خم فنادى له بالولاية هبط جبريل بهذه الآية ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ [النائدة: ٣].

واته: کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە غەدیری خوم عەلی کرد بە جێ نشینی خۆی جبرائیل ئەم ئایەتەی بۆ هێنایە خوارەوە...

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٢٣).

٢١- هذا أخي ووصيي وخليفتي فيكم فاسمعوا له وأطيعوا، يعني: علياً.

واته: ئەمە برامەو وەصی منە و جێ نشینی منەو گوێڕایەڵی بکەن و لەقسەی دەرمەچن. مەبەستی عەلی بووە.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٣٢.

٢٢- أنشدكم الله: هل فيكم أحد آخى رسول الله بينه وبينه- إذ آخى بين المسلمين-غيري؟ قالوا: اللهم لا.

واته: بۆ خوا پێتان دەڵێم ئایا پێغەمبەری خوا کەستانی کرد بە برای خۆی کاتێ موسڵمانانی کرد بە برای یەکتری جگە لەمن ووتیان: خوا ئاگادارە نەخێر.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٤٩).

٢٣- لا سيف إلا ذو الفقار ولا فتى إلا علي .

واته: شمشێر نی یە جگە لە (ذولفەقار) و گەنجیش نی یە وێنەی عەلی.

(مكنوب على علي) منهاج السنة (٥/٧٠) .

٢٤- حب علي حسنة لا تضر معها سيئة وبغضه سيئة لا ينفع معها حسنة.

واته: خۆشەویستی عەلی چاکەیەکە گوناه کردن زیانی پێ ناگەیەنێت و ڕق لێبونیشی گوناهێکە هیچ چاکەیەك سودی پێ ناگەیەنێت.

(مكذوب على علي) منهاج السنة (٧٣/٥).

٢٥- الثقلان كتاب الله طرف بيد الله وطرف بأيديكم، فتمسكوا بـه لا تـضلوا والآخـر عترتـي،وإن اللطيف الخبير نبأني أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فسألت ذلك لهمـا ربـي فـلا تقـدمهما فتهلكوا ولا تقصروا عنهما فتهلكوا،ولا تعلموهم فهم أعلم منكم .

واتە: دوو سەنگینە کە قورئانەکەی خودایە کە لایەکی بەدەستی خوداوەیە و لایەکی تری بەدەستی ئێوەوەیە، دەستی پێوە بگرن و گومڕا مەبن و دانەکەی تریش (عەتیرە) بەواتـە نـەوەکانی عـەلی خوای بە بەزەیی ئاگاداری کردووم کە ئەو دوانە لەیەك جیانابنەوە تا سەر حەوزەکـە، و مـن ئـەو داوایەم لەخوا کردووە بۆیە پێشیان مەکەون و لێشیان دوامەکەون لەناودەچن و شتیان فێر مەکـەن ئەوان لەئێوە زاناترن.

(ضعيف) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩١٤) .

٢٦- معرفة آل محمد براءة من النار ، وحب آل محمد جواز على الـصراط، والولايـة لآل محمـد أمـان من العذاب .

واتە: ناسینی (خزمانی محمد) لە ئاگر دەتان پارێزێ و خۆشویستنیان لە پردی سیرات ئـەتان کاتـە ئەوبەر و خۆ تەسلیم کردن بۆ ئالی محمد لە سزای خوا دورتان دەخات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩١٧) .

٢٧- إن هذا أخي ووصيي وخليفتي من بعـدي فـاسمعوا لـه وأطيعـوا . هـذا الحديث باطـل متنـا وسندا.

أما من ناحية السند فيه عبد الغفار بن القاسم: قال عنه الذهبي: أبوا مريم الأنـصاري رافـضي، ليس بثقة ، قال علي بن المديني: كان يضع الحديث ،ميزان الأعتدال (٦٤٠/٢)

٢٨- إن وصيي وموضع سري هو علي بن أبي طالب وخير من أترك بعدي وينجز عـدتي ويقـضي ديني علي بن أبي طالب .

واتە: جێ نشین و ئەمینی نهێنیەکانم عەلی کوڕی ئەبو طالیبە و عەلی باشترین کەسە دوای خـۆم بەجێم هێشتبێت و پەیمانەکانم دێنێتە دی و قەرزەکانم بۆ دەبژێرێت.

رواه الهيثمي في مجمع الزوائد (١٤١/٩) وعزاه إلى الطبراني وقال: فيه ناصح بن عبدالله وهو متروك.

٢٩- أنا دار الحكمة وعلي بابها.

واته: من خانەی ژیریم و عەلی دەرگایەتی.

رواه الترمذي وأبو نعيم سكت عن قول الترمذي: هذا حديث غريب منكر .. ولا نعرف هذا الحديث عن واحد من الثقات عن شريك حديث رقم (٣٧٢٣)، وقال ابن الجوزي: هذا حديث موضوع، مشكاة المصابيح (١٧٧٧/٣) وحكم ابن الجوزي بأنه مكذوب (الموضوعات ٣٤٩/١).

٣٠- أنت يا علي وشيعتك (أولئك هم خير البرية).

واته: تۆ ئەی عەلی خۆت و تاقمەکەت باشترین کەسی سەرزەوین.

فيه أبو الجارود: زياد بن المنذر الكوفي: فقال عنه الحافظ ابن حجر: رافضي كذبه يحيى بن معين (التقريب ٢١٠١).

٣١- أوحى الله إليّ في علي ثلاثاً: إنه سيد المؤمنين، وإمام المتقين، وقائد الغر المحجلين.

قال الحافظ: قال الحاكم في المناقب: صحيح الإسناد.

قلت: بل هو ضعيف جداً ومتقطع أيضاً، إتحاف المهرة (٣٤٤/١). وقد رد الذهبي هذا الحديث كما في تعليقه على الحديث (المستدرك ١٣٩/٣) قائلاً بأن عمر بن الحصين العقيلي وشيخه يحيى بن العلاء الرازي متروكان، بل صرح بأن الحديث موضوع.

٣٢- بخ بخ يا علي، أصبحت مولانا ومولى كل مؤمن ومؤمنة.

واته: بەه، بەه، عەلی بویتە گەورەمان و گەورەی هەموو موسڵمانان بە ژن و پیاوەوە.

فيه علي بن زيد جدعان. قال عنه الجوزجاني: واهي الحديث الضعيف، الشجرة في أحوال الرجال، ص (١٩٤) قال ابن الجوزي في العلل المتناهية في الأحاديث الواهية (٢٢٦/١): هذا الحديث لا يجوز الاحتجاج به.

ومن فوقه إلى أبي هريرة ضعفاء وقال البزار: تكلم فيه جماعة من أهل العلم (كشف الأستار ٤٩٠) وقال الدارقطني: ليس بالقوي سنن الدارقطني (١٠٣/١).

٣٣- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

رواه الحاكم وقال صحيح على شرط الشيخين (المستدرك ١٢٥/٣) فيه المختار بن نافع التميمي، قال الذهبي تعقيباً على الحاكم: المختار ساقط: المختار ضعيف (التقريب ٦٥٢٢).

٣٤- علي أخي في الدنيا والأخرة.

واته: عەلی لە دنیاو لە قیامەتیشدا هەر برامە.

ضعيف: انظر ضعيف الجامع للألباني (٣٨٠١).

٣٥- علي باب حطة ومن دخله كان آمناً.

واته: عەلی دەرگایەکی مەحکەمە و هەرکەسێ تێ ی بڕوات دڵنیایە.

موضوع: فيه حسين الأشقر. قال البخاري: فيه نظر (التاريخ الكبير ٢٨٦٢/٢) وقال: عنده مناكير (التاريخ الصغير ٣١٩/٢) انظر السلسلة الضعيفة للألباني (٣٩١٣).

٣٦- عليّ خير البشر فمن أبى فقد كفر.

واته: عەلی باشترین کەسی سەر زەویە هەرکەسیش باوەڕ نەکات کافرو بێ باوەڕە.

موضوع: قال الحافظ ابن حجر: أخرجه ابن عدي من طرق كلها ضعيفة (تسديد القوس ٨٩/٣). قال الذهبي: هذا حديث منكر. ووصف الذهبي هذا الحديث بأنه باطل جلي (ميزان الاعتدال١/٥٢١) وابن الجوزي في الموضوعات (٣٤٨/١).

٣٧- لقد علمت أن عليّاً أحب إليك من أبي مرتين أو ثلاثاً.

واته: باش دەزانیت کە عەلی دوو جار و سێ جار لە باوکت خۆشەویست ترە.

ضعفه الألباني (ضعيف أبي داود، ص٤٩١).

٣٨- مثل أهل بيتي كمثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا ومن تخلف عنها غرق.

واته: وێنەی بنەکاڵەی من وەك کەشتی نوح وایە، هەرکەس بڕواتە ناوی ڕزگاری دەبێت و هەرکەسێ لێ ی دوابکەوێت دەخنکێت.

رواه الطبراني في الكبير(٣٧/٣) و الهيثمي (١٦٨/٩) في إسناده عبدالله بن داهر و الحسن بن أبي جعفر وهما متروكان و قاله الهيثمي.

٣٩- من أحب أن يحيا حياتي و يموت موتتي و يسكن جنة الخلد التي وعدني ربي عزّ وجلّ غرس **قضبانها بيديه فليتول علي بن ابي طالب.**

واتە: هەرکەسێ دەیەوێت وەك من بژی و وەك من بمرێت و لە بەهەشتدا بێت ئەو بەهەشتەی کە بەدەستەکانی خۆی نمامەکانی چاندووە دەی با دۆستایەتی عەلی بکات.

صححه الحاكم (١٢٨/٣) و تعقبه الذهبي فيه القاسم متروك و شيخه ضعيف، وهو يحيى بن العلي الأسلمي: قال الحافظ في التقريب (٧٦٧٧) شيعي ضعيف.

لكنه أخطأ في ذكر إسم الأسلمي فسماه المحاربي و استغل عبد الحسين في المراجعات ذلك أبشع إستغلال.

٤٠- ما صب الله في ضدري شيئاً إلا صببته في صدر علي.

واتە: خوا هیچ شتێکی نەخستۆتە دڵمەوە کە منیش نەم خستبێتە دڵی عەلی یەوە.

حديث موضوع (الموضوعات ١٣١/١) أسنى المطالب (١٢٦٢)

٤١- محبك محبي و محبي محب الله، و مبغضك مبغضي و مبغضي مبغض الله.

واتە: خۆشویستنی تۆ خۆشویستنی منە و خۆشویستنی منیش خۆشویستنی خوایە، و ڕق بوون لە تۆ ڕق بوونە لە من و ڕق بوونیش لە من ڕق بوونە لە خوا.

قال الحافظ: (رواه إبن عدي وهو باطل) (لسان الميزان ١٠٩/٢).

٤٢- ياعلي أبشر فإنك و أصحابك و شيعتك في الجنة، يا علي صليت العصر؟ قال: لا، قال: اللهم إنك تعلم أنه كان في حاجتك و حاجة رسولك فرد عليه الشمس قال: فردها عليه فصلى علي و غابت الشمس.

واتە: ئەی عەلی مژدەت بدەمێ کە تۆو لایەنگرانت لە بەهەشتدان، ئەی عەلی نوێژی عەسرت کردووە؟ ووتی: نەء، ئەویش فەرمووی: ئەی پەروەردگارم تۆ چاك دەزانیت بۆ کاری تۆو پێغەمبەرەکەت ڕۆیشتووە دەی خۆر بگەڕێنەرەوە دواوە، دەڵێت خۆر گەڕایەوە دواوە تا عەلی نوێژەکەی کرد و پاشان نیشت.

(حديث موضوع).

سەرچاوەکان

١- المهدي و فقه أشراط الساعة، الدكتور محمد أحمد إسماعيل المقدم، الدار العالمية، الإسكندرية، الطبعة الآولى ١٤٢٣هـ.

٢- الآنتصار للصحب و الآل من افتراءات السماوي الضال، الدكتور إبراهيم بن عامر الرحيلي، مكتبة الغرباء الأثرية، الطبعة الاولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

٣- النهج المبين للآصول العشرين، عبدالله القاسم الوشلي ، دار المجتمع، جدة، الطبعة الآولى ١٤١١هـ - ١٩٩٠م.

٤- مسألة التقريب بين أهل السنة و الشيعة، د. ناصر بن عبدالله القفاري، دار طيبة، الطبعة الثانية، ١٤١٣هـ ، السعودية.

٥- أصول مضهب الشيعة الإمامية الآثني عشرية، عرض و نقد د.ناصر بن عبدالله بن علي القفاري، دار الرضا للنشر و التوزيع، الجيزة بمصر، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.

٦- بذل المجهود في إثبات مشابهة الرافضة لليهود، عبدالله الجميلي، مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.

٧- السنة و مكانتها في التشريع، د.مصطفى السباعي، المكتب الإسلامي، الطبعة الرابعة، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.

٨- إنتصار الحق مناظرة علمية مع بعض الشيعة الإمامية، مجدي محمد علي، دار طيبة، الطبعة الآولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

٩- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، ألإمام عبدالرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الآولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.

١٠- سنن سعيد بن منصور، دار الصميعي، الرياض ، الطبعة الثانية، ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.

١١- مسند الدارمي، لآبي محمد عبدالله الدارمي، دار المغني، الرياض ، ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.

١٢- الموسوعة الحديثية، السنن الكبرى للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن سعيد النسائي، مؤسسة الرسالة ، الطبعة الاولى ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.

١٣- ثم أبصرت الحقيقة ، محمد سالم الخضر، دار الإيمان ، الطبعة الأولى، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
١٤- المحصول في علم الأصول ، لفخرالدين محمد عمر بن الحسين الرازي، مؤسسة الرسالة ،الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
١٥- فقه الإمام علي بن أبي طالب، أحمد محمد طه، رسالة مقدمة لجامعة بغداد قسم الدراسات الإسلامية ، لم تطبع.
١٦- أحكام القرأن لآبي بكر بن العربي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الآولى ١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.
١٧- تفسير القرطبي، لآبي عبدالله محمد بن أحمد الآنصاري القرطبي، مكتبة الرشد، الطبعة الآولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م.
١٨- التفسير المنير في العقيدة و الشريعة و المنهج، الدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر المعاصر، بيروت، الطبعة الآولى ١٤١١هـ-١٩٩١م.
١٩- في ظلال القرأن ، سيد قطب، دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون، ١٤١٧هـ-١٩٩٦م.
٢٠- سورة الحجرات، د.ناصر العمر، دار التصديق، صنعاء، الطبعة الثالثة١٤٢٢هـ-٢٠٠٢م.
٢١- منهج القرأن الكريم في إصلاح النفوس، عبدو الحاج محمد الحريري ، رسالة مقدمة لجامعة بغداد.
٢٢- الدعاء ومنزلته من العقيدة الإسلامية، لآبي عبدالرحمن جيلان بن خضر العروسي ، مكتبة الرشد، الطبعة الأولى ١٤٧١هـ-١٩٩٦م.
٢٣- مع الشيعة الآثني عشرية في الأصول و الفروع، د.علي السالوس،دار التقوى، طبعة ١٤١٧هـ-١٩٩٧م.
٢٤- سيد الشهداء، دروس و عبر، عبدالحميد بن عبدالرحمن السحيباني، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ-١٩٩٩م.
٢٥- نساء أهل البيت، منصور عبدالحكيم ، المكتبة التوفيقية.
٢٦- الإمام علي بن أبي طالب، رابع الخلفاء الراشيدين، دار الكتب العلمية ، بيروت.

٢٧- تاريخ مدينة السلام و أخبار محدثيها و ذكر قاطنيها العلماء من غير أهلها وواردياها، لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الأولى٢٠٠١م.
٢٨- خلافة علي بن أبي طالب رضى الله عنه، عبدالحميد علي ناصر فقيهي، رسالة علمية قدمت للجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة لم تطبع حتى الأن، أشرف عليها الدكتور أكرم ضياء العمري.
٢٩- الإستيعاب في معرفة الأصحاب لأبي عمر يوسف بن محمد بن عبدالبر، تحقيق علي محمد البجاوي، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى١٤١٢هـ-١٩٩٢م.
٣٠- البداية والنهاية، لأبي الفداء الحافظ إبن كثير الدمشقي، دار الريان، الطبعة الأولى،١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.
٣١- جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشيدين، محمد السيد الوكيل، دار المجتمع، المدينة، الطبعة الخامسة ١٤١٦هـ-١٩٩٥م.
٣٢- الصحيح المسند في فضائل الصحابة، لأبي عبدالله مصطفى العدوي، دار ابن عفان، السعودية، الخبر، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ- ١٩٩٥م.
٣٣- سيرة الخليفة الأول أبي بكر الصديق، د.علي محمد الصلأبي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.
٣٤- دراسات في الأهواء و الفرق والبدع و موقف السلف منها، د.ناصر بن عبدالكريم العقل، دار إشبيليا، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م ، الرياض.
٣٥- دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، د.محمد ضيف الله بطاينة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.
٣٦- الصواعق المحرقة على أهل الرفض و الضلال و الزندقة،لأبي العباس أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيثمي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ-١٩٩٧م.
٣٧- فرائد الكلام للخلفاء الكرام، قاسم عاشور، دار طويق الرياض، ١٤١٩هـ-١٩٩٨م.
٣٨- الخوارج في العصر الأموي، د.نايف معروف ، دار الطليعة، بيروت، الطبعة الرابعة.
٣٩- شرح الصدور ببيان بدع الجنائز و القبور، لأبي عمر عبدالله بن محمد الحمادي، مكتبة الصحابة، الشارقة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ-١٩٩٩م.

٤٠- الموسوعة الحديثية، مسند الإمام أحمد بن حنبل، توزيع وزارة الشؤون الإسلامية و الأوقاف و الدعوة و الإرشاد، الطبعة الثانية ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.

٤١- الأدب العربي من ظهور الإسلام إلى نهاية العصر الراشدي، د.حبيب يوسف مغنية، دار مكتبة الهلال، الطبعة الأولى ١٩٩٥م، بيروت – لبنان.

٤٢- الطبقات، لابن سعد، دار صادر، بيروت.

٤٣- عقيدة أهل السنة و الجماعة في الصحابة الكرام، د.ناصر علي عائض حسن الشيخ، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ-١٩٩٣م.

٤٤- السنة لأبي بكر بن أحمد بن محمد الخلال، تحقيق د.عطية الزهراني، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.

٤٥- بيعة علي بن أبي طالب، أم مالك الخالدي، حسن فرحان المالكي، مركز الدراسات التاريخية، الطبعة الثالثة، عمان.

٤٦- تاريخ الإسلام في عهد الخلفاء الراشدين، محمد احمد الذهبي، دار الكتب العربي، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ-١٩٨٧م.

٤٧- فتح الباري، المطبعة السلفية، الطبعة الثانية ١٤١٠هـ.

٤٨- المدينة النبوية، فجر الإسلام و العصر الراشدي ، محمد محمد حسن شرّاب ، دار القلم ـ بيروت ، الدراسات الشامية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ -١٩٩٤م.

٤٩- تاريخ الطبري، لأبي جعفر، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ-١٩٨٧م.

٥٠- إستشهاد عثمان و وقعة الجمل في مرويات سيف بن عمر في تاريخ الطبري، دراسة نقدية، د.خالد بن محمد الغيث، دار الأندلس الخضراء، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ.

٥١- سنن أبي داود: الإمام أبي داود سليمان السجستاني، تحقيق و تعليق عزت الدعاس ١٣٩١هـ، سوريا.

٥٢- سنن إبن ماجه، الحافظ أبو عبدالله محمد بن زيد القزويني ، دار الفكر.

٥٣- سنن الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، دار الفكر، ١٣٩٨هـ.

٥٤- سنن النسائي، أحمد بن شعيب بن علي بن بحر بن سنان بن دينار النسائي، بشرح جلال الدين السيوطي و حاشية الإمام السندي، الطبعة الأولى ١٣٤٨هـ- ١٩٣٠م ، دار الفكر بيروت.

٥٥- الإحسان في صحيح ابن حبان، علاءالدين علي بن بلبان الفارسي، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩١م.

٥٦- السلسلة الصحيحة، للألباني ، المكتب الإسلامي.

٥٧- معجم الطبراني الكبير، لأبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ-١٩٩٥م.

٥٨- السنة، لعبدالله بن احمد بن حنبل، تحقيق: أبي هاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ لبنان .

٥٩- شرح العقيدة الطحاوية، للعلامة محمد بن علي بن محمد الأذرعي، خرج أحاديثها: محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، بيروت، ١٣٩١هـ.

٦٠- النهاية في غريب الحديث و الأثر، لمجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجرزي، تحقيق: طاهر أحمد الزاوي، و محمود الطناحي، المكتبة الإسلامية.

٦١- صحيح البخاري، لأبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري، دار الفكر، الطبعة الأولى ١٤١١هـ-١٩٩١م.

٦٢- صحيح المسلم، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث، بيروت –لبنان،الطبعة الثانية ١٩٧٢م.

٦٣- صحيح المسلم بشرح النووي، المطبعة المصرية بالأزهر الطبعة الأولى، ١٣٤٧هـ-١٩٢٩م.

٦٤- مجموعة الفتاوى، تقي الدين أحمد بن تيمية الحراني، دار الوفاء بالمنصورة، مكتبة العبيكان بالرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م.

٦٥- المصنف في الأحاديث و الآثار، للحافظ أبي بكر بن أبي شيبة، طبع: الدار السلفية، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ، بومباي الهند.

٦٦- المصنف لعبد الرزاق بن همام الصنعاني، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، طبع: المكتب الإسلامي ، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٠٣هـ.

٦٧- العواصم من القواصم، القاضي أبو بكر بن العربي، تحقيق محب الدين الخطيب، إعداد محمد سعيد مبيض ، دار الثقافة، قطر الدوحة، الطبعة الثانية، ١٩٨٩م.

٦٨- تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة من روايات الطبري و المحدثين، تأليف د.محمد أمحزون،دار طيبة، مكتبة الكوثر، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ-١٩٩٤م.

٦٩- الإبانة في أصول الديانة، لأبي الحسن الأشعري، طبعة الجامعة الإسلامية ١٩٧٥م.

٧٠- الإمامة و الرد على الرافضة، للحافظ أبي نعيم الأصهباني، تحقيق وتعليق د.علي بن محمد بن ناصر ألفقيهي، طبع مكتبة العلوم و الحكم، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ.

٧١- أصول الدين، لعبد القاهر البغدادي، طبع دار كتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى١٣٤٦هـ.

٧٢- الاعتقاد على مذهب السلف أهل السنة والجماعة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي، الناشر، نشاط أباد فيصل أباد، باكستان.

٧٣- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، طبع دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى١٤٠٣هـ.

٧٤- المقدمة لابن خلدون.

٧٥- عبدالله بن سبأ و أثره في أحداث الفتنة في صدر الإسلام، سليمان بن حمد العودة، دار طيبة، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤١٢هـ.

٧٦- الوصية الكبرى، لشيخ الإسلام ابن تيمية، دار المطبعة السلفية و مكتبتها، نشر: قصي محب الدين الخطيب، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ.

٧٧- تمهيد الأوائل و تلخيص الدلائل، للقاضي أبي علي محمد بن الطيب الباقلاني، مؤسسة الكتب الثقافية، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ- ١٩٨٧م.

٧٨- دراسات في عهد النبوة و الخلافة الراشدة، د.عبد الرحمن الشجاع، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ-١٩٩٩م، دار الفكر المعاصر – صنعاء.

٧٩- الخلافة بين التنظير و التطبيق، محمود المرداوي، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ-١٩٨٣م.

٨٠- منهج علي بن أبي طالب في الدعوة إلى الله، د.سليمان بن قاسم العيد، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ-٢٠٠٢م.
٨١- الدور السياسي للصفوة في صدر الإسلام، السيد عمر، معهد الفكر الإسلامي.
٨٢- عبقرية الإمام، عباس محمود العقاد، المكتبة العصرية- بيروت.
٨٣- خلفاء الرسول، خالد محمد خالد، دار ثابت، القاهرة، دار الفكر، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ- ١٩٩٤م.
٨٤- علي بن أبي طالب، خالد البيطار.
٨٥- علي بن أبي طالب، عبد الستار الشيخ، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩١م.
٨٦- الأدب الإسلامي في عهد النبوة، نايف معروف، دار النفائس، بيروت- لبنان.
٨٧- الخلفاء الراشدون، عبد الوهاب النجار، دار القلم، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ-١٩٨٦م.
٨٨- المرتضى سيرة أمير المؤمنين أبي الحسن علي بن أبي طالب، لأبي الحسن الندوي، دار القلم، دمشق،الطبعة الثانية١٤١٩هـ- ١٩٩٨م.
٨٩- لسان العرب، محمد بن مكرم بن منظور، دار صادر، بيروت.
٩٠- تاريخ المذاهب، لأبي زهرة، دار الفكر العربي، الطبعة الأولى.
٩١- نظام الحكم في الإسلام، عارف أبو عبيد، دار النفائس، الأردن، الطبعة ١٤١٦هـ-١٩٩٦م.
٩٢- الإمامة العظمى عند أهل السنة و الجماعة، عبدالله بن عمر سليمان الدميجي، دار طيبة، السعودية، الطبعة الثانية ١٤٠٩هـ.
٩٣- مشكاة المصابيح للبغوي.
٩٤- فتاوى في التوحيد، عبدالله بن جبرين.
٩٥- الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، عبدالعزيز بن أحمد بن حامد، غراس للتوزيع، الكويت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ.
٩٦- مسند الإمام زيد بن علي، جمع عبدالعزيز بن إسحاق البغدادي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣٦هـ.

٩٧- صحيح سنن الترمذي، محمد ناصر الدين الألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.

٩٨- صحيح سنن ابن ماجه للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.

٩٩- صحيح النسائي للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.

١٠٠- مشكاة المصابيح للألباني.

١٠١-حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، لأبي نعيم أحمد عبد الله الأصفهاني، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٠٢- الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع، الحافظ الخطيب البغدادي، تحقيق د. محمود الطحان، مكتبة المعارف، الرياض، ١٤٠٣ هـ.

١٠٣- شرف أصحاب الحديث، الخطيب البغدادي، تحقيق سعيد أوغلي، نشر دار إحياء السنة النبوية.

١٠٤- مسند أحمد، تحقيق أحمد شاكر، الطبعة الثالثة، دار المعارف، مصر، ١٣٦٨ هـ.

١٠٥- تذكرة السامع والمتكلم في آداب العالم والمتعلم، سعدالله بن جماعة، دار الكتب العلمية.

١٠٦- تاريخ اليعقوبي، أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر، دار بيروت لبنان.

١٠٧- جامع بيان العلم وفضله لأبي عمر يوسف بن عبدالنمري القرطبي، دار الفكر، دار الكتب الإسلامية ١٤٨٢ هـ.

١٠٨- ذخائر العقبى في مناقب ذوي القربى، محب الدين الطبري، دار المعرفة، بيروت.

١٠٩- تاريخ الخلفاء للسيوطي، دار صادر، بيروت، الطبعة الأولى، ١٤١٧هـ – ١٩٩٧م.

١١٠- صفة الصفوة للإمام أبي فرج بن الجوزي، دار المعرفة، بيروت.

١١١- التاريخ الإسلامي، مواقف وعبر، د. عبدالعزيز عبد الله الحميدي، دار الدعوة الأسكندرية، دار الأندلس الخظراء، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ – ١٩٩٨م.

١١٢- أدب الدين والدنيا للماوردي.

١١٣- المتجر الرابح في ثواب العمل الصالح للدمياطي.
١١٤- الكامل في التاريخ، أبو الحسن علي بن أبي المكارم الشيباني، المعروف بابن الأثير، تحقيق علي شيري، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ – ١٩٨٩م.
١١٥- صحيح التوثيق في سيرة علي بن أبي طالب، مجدي فتحي السيد، دار الصحابة بطنطا، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ – ١٩٩٦م.
١١٦- الإمام علي بن أبي طالب، محمد رشيد رضا، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣هـ – ١٩٨٣م.
١١٧- رجال الفكر والدعوة للندوي، دار ابن كثير.
١١٨- كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، تصنيف نديم مرعشلي، أسامة مرعشلي، مؤسسة الرسالة، ١٤١٣هـ – ١٩٩٣م.
١١٩- أخلاق النبي في القرآن والسنة، د. أحمد الحداد، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٩هـ – ١٩٩٩م.
١٢٠- روح المعاني، للألوسي.
١٢١- الزهد للإمام أحمد بن حنبل.
١٢٢- أصحاب الرسول، محمود المصري، مكتبة أبي حذيفة السلفي، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ – ١٩٩٩م.
١٢٣- نيل الأوطار، محمد بن علي الشوكاني، الطبعة الأخيرة، مصطفى البابي الحلبي وشركاه، القاهرة.
١٢٤- تراث الخلفاء الراشدين في الفقه والقضاء، د. صبحي محمصاني، دار العلم للملايين، الطبعة الأولى ١٩٨٤م.
١٢٥- مفتاح دار السعادة لابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢هـ.

١٢٦- مدارج السالكين، ابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢هـ.

١٢٧- تاريخ دمشق، دار إحياء التراث، الطبعة الأولى.

١٢٨- لطائف المعارف لابن رجب، دار ابن كثير.

١٢٩- عدة الصابرين، وذخيرة الشاكرين، لابن القيم، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٣٠- التوقيف على مهمات التعارف لمحمد عبدالرؤوف المناوي، تحقيق د. محمد رضوان الداية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ، دار الفكر.

١٣١- معرفة الصحابي لأبي نعيم، تحقيق محمد راضي ابن حاج عثمان، مكتبة الدار في المدينة، ومكتبة الحرمين في الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.

١٣٢- موسوعة فقه علي بن أبي طالب، قلعجي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

١٣٣- فقه التمكين في القرآن الكريم، د. علي محمد الصَّلاَّبي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.

١٣٤- شرح اعتقاد أهل السنة والجماعة، لأبي القاسم هبة الله بن الحسن بن منصور الطبري اللالكائي، تحقيق د. أحمد سعد حمدان الغامدي، دار طيبة، الرياض.

١٣٥- المختصر من كتاب الموافقة بين أهل البيت والصحابة للزمخشري، تحقيق سيد إبراهيم صادق، دار الحديث، طبعة ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

١٣٦- الشيخان أبو بكر الصديق وعمر من رواية البلاذري في أنساب الأشراف، تحقيق إحسان صديق العمد، المؤتمن للنشر، السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

١٣٧- نظام الحكم في عهد الخلفاء الراشدين، حمد محمد الصمد، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.

١٣٨- الدولة والسيادة في الفقه الإسلامي، فتحي عبدالكريم، مكتبة وهبة، الطبعة الثانية ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

١٣٩- النظام السياسي في الإسلام، د. محمد أبو الفارس، دار الفرقان، عمان، الأردن، الطبعة الثانية ١٤٠٧هـ، ١٩٨٦م.

١٤٠- روضة الناظر وجنة المناظر لابن قدامة، موفق الدين عبد الله بن أحمد المقدسي، المطبعة السلفية، القاهرة، الطبعة الرابعة ١٣٩١هـ.

١٤١- الإدارة العسكرية في الدولة الإسلامية نشأتها وتطورها حتى منتصف القرن الثالث الهجري، د. سليمان بن صالح بن سليمان آل كمال، منشورات جامعة أم القرى.

١٤٢- نهاية الأرب في فنون الأدب، شعاب الدين أحمد بن عبد الوهاب النويري، مطبعة كوتسا توماس بالقاهرة.

١٤٣- فن الحكم الإسلامي، مصطفى أبو زيد فهمي، المكتب المصري الحديث.

١٤٤- الشورى بين الأصالة والمعاصرة، عز الدين التميمي، دار البشير، الطبعة الأولى، ١٤٠٥هـ – ١٩٨٥م.

١٤٥- المستدرك على الصحيحين، للإمام أبي عبد الله النيسابوري، بذيلة التلخيص للذهبي، طبعة ١٣٩٠هـ – ١٩٧٠م، دار الفكر.

١٤٦- نهج البلاغة شرح الشيخ محمد عبده، دار البلاغة، الطبعة الثامنة، ١٤٢١هـ – ٢٠٠٠م.

١٤٧- مسند أبي يعلى، أحمد بن علي المثنى التميمي، تحقيق وتخريج حسين سليم أسد، الطبعة الأولى، دار المأمون للتراث، دمشق.

١٤٨- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، دار الريان القاهرة، دار الكتاب العربي، بيروت.

١٤٩- الوسطية في القرآن الكريم، د. علي محمد الصَّلاَّبي، دار النفائس، دار البيارق عمّان، الطبعة الأولى ١٩٩٩م.

١٥٠- التوضيح والبيان لشجرة الإيمان للشيخ عبد الرحمن السعدي.

١٥١- الاستذكار لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار، لابن عبد البر، لجنة إحياء التراث الإسلامي.

١٥٢- الغلو في الدين، د. الصادق عبد الرحمن الغرياني، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ – ٢٠٠١م.

١٥٣- المواعظ والاعتبار، أحمد بن علي عبد القادر المقريزي، الطبعة الثانية، مكتبة الثقافة الدينية القاهرة، ١٩٨٧م.

١٥٤- الاعتصام للشاطبي، تحقيق محمد رشيد رضا، دار المعرفة، بيروت، سنة ١٤٢٠هـ.

١٥٥- الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، لابن القيم الجوزية.

١٥٦- في ظلال الإيمان، صلاح عبد الفتاح الخالدي، مكتبة المنار، الأردن، الزرقاء، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.

١٥٧- تفسير الفخر الرازي، أبو عبد الله محمد بن عمر، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية.

١٥٨- السيرة النبوية، لابن هشام، لأبي محمد بن عبد المالك بن هشام، دار الفكر، بدون تاريخ.

١٥٩- معجم الأدباء، ياقوت الحموي، دار صادر، بيروت.

١٦٠- عيون الأخبار لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.

١٦١- الإعجاز والإيجاز، أبو منصور الثعاليي، دار الرائد العربي، بيروت.

١٦٢- مروج الذهب ومعادن الجوهر لأبي الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي، دار المعرفة، بيروت ١٤٠٣هـ - ١٩٨٢م.

١٦٣- الشريعة للإمام المحدث أبي بكر محمد بن الحسين الآجري، تحقيق د. عبد الله بن سليمان الدميجي، الطبعة الأولى، دار الوطن، الرياض، ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

١٦٤- الشرك في القديم والحديث، أبو بكر محمد زكريا، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى، ١٤٢١هـ - ٢٠٠٠م.

١٦٥- مختصر منهاج القاصدين، أحمد بن عبد الرحمن المقدسي، مكتبة البيان، دمشق ١٣٩٨هـ.

١٦٦- سير أعلام النبلاء، محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، مؤسسة الرسالة، الطبعة السابعة ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.

١٦٧- إحياء علوم الدين للغزالي.
١٦٨- معالم السلوك وتزكية النفوس، عبد العزيز محمد عبد اللطيف، دار الوطن، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.
١٦٩- بدائع الفوائد لابن القيم، مكتبة الرياض.
١٧٠- صيد الخاطر لابن الجوزي.
١٧١- الأخلاق والسير لابن حزم.
١٧٢- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، للإمام عبد الرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
١٧٣- الرياض النضرة في مناقب العشرة، لأبي جعفر أحمد الشهير بالمحب الطبري، الكتب العلمية، بيروت.
١٧٤- المنتظم في تاريخ الملوك والأمم لأبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، دار الكتب العلمية، بيروت.
١٧٥- نظام الكومة الإسلامية للكتاني: المسمى التراتيب الإدارية، محمد عبد الحي الكتاني الإدريسي الحسني، دار الأرقم بن أبي الأرقم - بيروت.
١٧٦- الأموال، لأبي عبيد، تحقيق محمد خليل هرّاس، مكتبة الكليات الأزهرية.
١٧٧- الحياة الإقتصادية في العصور الإسلامية الأولى، د. محمد ضيف الله بطاينة، دار طارق، دار الكندي الأردن.
١٧٨- الهبة في العصر النبوي وعصر الخلفاء الراشدين، د. فضل إلهي، الطبعة الثالثة ١٤٢٠هـ - ١٩٩٦م، مؤسسة الجريسي، الرياض.
١٧٩- المغني للإمام العلامة ابن قدامة المقدسي، دار الحديث القاهرة، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ - ١٩٩٦م.
١٨٠- الخراج، لابي يوسف، يعقوب بن إبراهيم، المكتبة السلفية، الطبعة الثالثة، القاهرة ١٣٨٢هـ.

١٨١- ولاية الشرطة في الإسلام، د. نمر الحمداني، دار عالم الكتب، الرياض، الطبعة الثانية ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
١٨٢- تاريخ خليفة بن خياط، أبو مر خليفة بن خياط بن أبي هبيرة الليثي، تحقيق أكرم ضياء العمري، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، ودار القلم، بيروت ١٣٩٧هـ.
١٨٣- الإصابة في تمييز الصحابة، أحمد بن علي حجر، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
١٨٤- علي بن أبي طالب، د. علي شرفي، دار الكندي، أربد، الأردن، الطبعة الأولى ٢٠٠١م.
١٨٥- الولاية على البلدان في عصر الخلفاء الراشدين، د. عبد العزيز إبراهيم العمري، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.
١٨٦- من أصول الفكر السياسي، محمد فتحي عثمان، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
١٨٧- النظم المالية في الإسلام، عيسى عبده، معهد الدراسات الإسلامية، القاهرة ١٣٩٦هـ.
١٨٨- السياسة المالية لعثمان بن عفان، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٦م.
١٨٩- تاريخ العرب، مطول، د. فيليب حتي، ترجمة إدوارد جرجي، د. جبرائيل جبور، دار الكشاف، بيروت، ١٩٤٩م.
١٩٠- وقائع ندوة النظم الإسلامية، أبو ظبي، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٤م.
١٩١- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الإسلامي، ظافر القاسمي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
١٩٢- إعلام الموقعين عن رب العالمين لشمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر ابن القيم، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية صيدا، بيروت، طبعة ١٤٠٧هـ.
١٩٣- الاجتهاد في الفقه الإسلامي ضوابطه ومستقبله، عبد السلام السليماني، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، المملكة المغريبية.

١٩٤- خلاصة التشريع الإسلامي، عبد الوهاب خلاف، دار القلم، الطبعة الثانية، ١٤٠٢هـ – ١٩٨٢م.
١٩٥- تاريخ القضاعي، كتاب عيون المعارف وفنون أخبار الخلائف، للإمام القاضي محمد بن سلامة بن جعفر الشافعي، مطبوعات جامعة أم القرى.
١٩٦- تاريخ القضاء في الإسلام، د. محمد الزحيلي، دار الفكر دمشق، دار الفكر المعاصر، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ – ١٩٩٥م.
١٩٧- أخبار القضاة لوكيع، وكيع محمد بن خلف بن حيان، الطبعة الأولى، مطبعة الاستقامة بالقاهرة ١٣٦٦هـ – ١٩٤٧م.
١٩٨- الأحكام السلطانية، لأبي الحسن علي بن محمد بن حبيب، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
١٩٩- شرح نهج البلاغة، لابن أبي الحديد، تحقيق حسن تميم، مكتبة الحياة، بيروت ١٩٦٤م.
٢٠٠- صحيح سنن أبي داود، مكتب التربية العربي لدول الخليج.
٢٠١- شرح صحيح مسلم، للإمام النووي، بيروت، دار المعرفة.
٢٠٢- المجموع شرح المهذب، للإمام ابي زكريا يحيى بن شرف النووي، مطبعة الإمام بمصر.
٢٠٣- المبسوط لمحمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي – دار المعرفة، بيروت.
٢٠٤- المحلى بالآثار، للغمام ابي محمد علي بن سعيد بن حزم الأندلسي، دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان.
٢٠٥- معجم الطبراني، سليمان بن أحمد الطبراني، دار العربية، بغداد ١٣٩٨هـ.
٢٠٦- جمع الجوامع بحاشية العطار للإمام ابن السبكي مع شرح الجلال المحلي، دار الكتب العلمية – بيروت.
٢٠٧- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للعلامة علاء الدين ابي بكر بن مسعود الكسائي الحنفي، الناشر زكريا علي يوسف.
٢٠٨- فتح العزيز شرح الوجيز للإمام أبي قاسم عبد الكريم محمد الرافعي، المطبوع في هامش المجموع.

٢٠٩- بداية المجتهد ونهاية المقتصد، لمحمد بن أحمد بن رشد القرطبي، ١٣٨٦هـ - ١٩٦٦م.
٢١٠- المنتقى شرح موطأ الإمام مالك بن أنس للقاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباجي الأندلسي، طبعة مصورة على الطبعة الأولى سنة ١٣١٣ه، مطبعة السعادة.
٢١١- إعلاء السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني على ضوء ما فاده الإمام الفقيه الشيخ أشرف علي التهانوي، بتحقيق وتعليق عبد الفتاح أبو غدة - منشورات إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان.
٢١٢- الإشراف على مذاهب أهل العلم للحافظ محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري، بتحقيق محمد نجيب سراج الدين، الطبعة الأولى، ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م، دار إحياء التراث الإسلامي بدولة قطر.
٢١٣- السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار للشيخ محمد بن علي الشوكاني، تحقيق محمود إبراهيم، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
٢١٤- المدونة الكبرى للإمام مالك بن أنس طبعة بالأوفسيت ١٣٢٣هـ، دار صادر، بيروت.
٢١٥- سبل السلام، للأمير الصنعاني.
٢١٦- مقاصد الشريعة الإسلامية، د. محمد سعد اليوبي، دار الهجرة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.
٢١٧- الحكم والتحاكم في خطاب الوحي، عبد العزيز مصطفى كامل، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
٢١٨- الخلافة الراشدة والدولة الأموية من فتح الباري، يحيى بن إبراهيم اليحيى، دار الهجرة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
٢١٩- عصر الخلافة الراشدة، د. أكرم ضياء العمري، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، الطبعة الأولى ١٤١٤ه - ١٩٩٤م.
٢٢٠- حقيقة البدعة وأحكامها، سعيد ناصر الغامدي، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٢ه - ١٩٩٢م.

٢٢١- الموافقات في أصول الشريعة لأبي إسحاق الشاطبي، تحقيق عبد الله دراز، دار الباز، مكة المكرمة.
٢٢٢- شرف أصحاب الحديث للخطيب البغدادي، تحقيق محمد محمد سعيد الخطيب أوغلي، دار إحياء السنة النبوية.
٢٢٣- الأم للشافعي، دار المعرفة، بيروت.
٢٢٤- مسائل الإمام أحمد لأبي داود سليمان بن الأشعث، مطبعة المنار بمصر، سنة ١٣٥٣هـ.
٢٢٥- مناقب الشافعي للرازي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم، تحقيق عبد الغني الخالق، دار الكتب العلمية، بيروت.
٢٢٦- تهذيب التهذيب، لابن حجر العسقلاني، عن طبعة حيدر آباد.
٢٢٧- الإنصاف فيما وقع في تاريخ العصر الراشدي من خلاف، د. حامد محمد الخليفة، مطابع الدوحة، المدينة الرياضية عمّان، الأردن، الطبعة الأولى ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٢م.
٢٢٨- الاستبصار في نسب الصحابة من الأنصار، تحقيق د. علي نويهض، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
٢٢٩- تهذيب تاريخ دمشق، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
٢٣٠- الأخبار الطوال، لأبي حنيفة أحمد بن داود، تحقيق عبد المنعم عامر، مراجعة د. جمال الدين الشيال، مكتبة المتنبي، بغداد.
٢٣١- كتاب الفتوح، أبو محمد أحمد بن أعثم، الطبعة الأولى، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، الهند ١٣٨٨هـ - ١٩٩٨م.
٢٣٢- ولاة مصر، لأبي يوسف محمد بن يوسف الكندي، تحقيق د. حسين نصار، دار صادر، بيروت، بدون تاريخ.
٢٣٣- مرويات أبي مخنف في تاريخ الطبري، يحيى إبراهيم اليحيى، دار العاصمة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.

٢٣٤- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، جمال الدين أبي المحاسن يوسف بن تغري بردي، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، القاهرة، بدون تاريخ.

٢٣٥- سيرة أمير المؤمنين عثمان بن عفان: شخصيته وعصره. د. علي محمد الصَّلاَّبي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.

٢٣٦- منهاج السنة النبوية لابن تيمية، تحقيق محمد رشاد، مؤسسة قرطبة.

٢٣٧- الثقات، محمد بن حبان بن أحمد، مكتبة مدينة العلم، مكة المكرمة، الطبعة الأولى، ١٣٩٣هـ.

٢٣٨- فتنة مقتل عثمان بن عفان، محمد عبد الله الغبان، مكتبة العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ — ١٩٩٩م.

٢٣٩- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، يوسف عبد الرحمن المزي، بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.

٢٤٠- آثار الحرب في الفقه الإسلامي دراسة مقارنة، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ — ١٩٨١م.

٢٤١- الجرح والتعديل، لابن أبي حاتم، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٢٧١هـ.

٢٤٢- وقعة صفين، نصر بن مزاحم المنقري، تحقيق عبد السلام هارون، الطبعة الثانية، القاهرة ١٣٨٢هـ.

٢٤٣- تفسير التابعين، عرض ودراسة مقارنة، د. محمد عبد الله علي الخضيري، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ — ١٩٩٩م.

٢٤٤- سيرة أمير المؤمنين عمر بن الخطاب، د. علي محمد الصَّلاَّبي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٣م.

٢٤٥- أباطيل يجب أن تمحى من التاريخ، د. إبراهيم علي شعوط، المكتب الإسلامي، الطبعة السادسة ١٤٠٨هـ — ١٩٨٨م.

٢٤٦- الفتنة الكبرى ـ علي وبنوه، طه حسين، دار المعارف بمصر ١٩٦٦م.

٢٤٧- الدراهم المضروبة على الطراز الساساني للخلفاء الراشدين في المتحف العراقي، وداد علي قزاز، مجلة المسكوكات، مديرية الآثار العامة ببغداد الجزء (١) المجلد (١) ١٩٦٩م.
٢٤٨- الأنساب، لأبي سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور التميمي، تحقيق وتعليق الأستاذ محمد عوامة، الطبعة الأولى، نشر محمد أمين دمج، بيروت ١٣٩٦هـ — ١٩٧٦م.
٢٤٩- التمهيد والبيان في مقتل الشهيد عثمان، محمد بن يحيى بن أبي بكر المالقي الأندلسي، حققه د. محمود يوسف زايد، دار الثقافة، الدوحة، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ — ١٩٨٥م.
٢٥٠- الأساس في السنة وفقهها، سعيد حوى، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ — ١٩٨٩م.
٢٥١- الإدارة والنظام الإداري عند الإمام علي، د. محسن باقر الموسوي، الغدير، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ — ١٩٩٨م.
٢٥٢- النظم الإسلامية، صبحي الصالح، الطبعة الخامسة، دار العلم للملايين، بيروت، مايو ١٩٨٠.
٢٥٣- الحياة الإجتماعية والاقتصادية في الكوفة في القرن الأول الهجري، القاهرة ١٩٧٠م، محمد حسين الزبيدي.
٢٥٤- العرافة والنقابة مؤسستان اجتماعيتان مهمتان في العهد النبوي، محمد يوسف الفاروقي، مجمع البحوث الإسلامية ـ الجامعة الإسلامية ـ إسلام آباد باكستان ١٩٨٢م.
٢٥٥- تفسير المنير، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، بيروت ـ لبنان، الطبعة الأولى ١٤١١هـ — ١٩٩١م.
٢٥٦- التفسير الصحيح، موسوعة الصحيح المسبور من التفسير بالمأثور، د. حكمت بن بشير ابن ياسين، دار المآثر، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ — ١٩٩٩م.
٢٥٧- منهج القرآن الكريم في إصلاح النفوس، د. عبدو الحريري، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، لم تطبع.
٢٥٨- دعاوى الإنقاذ للتاريخ الإسلامي، سليمان العودة، رسالة نشرت على الإنترنت.
٢٥٩- تذكرة الحفاظ، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، بيروت، دار إحياء التراث.

٢٦٠- شذرات الذهب في أخبار من ذهب، أبو فلاح عبد الحي بن أحمد بن محمد الحنبلي، بيروت، المكتب التجاري للطباعة والنشر.

٢٦١- وفيات الأعيان وأبناء الزمان، لابن خلكان، أبو عباس شمس الدين أحمد، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر، بيروت.

٢٦٢- البيان والتبيين للجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، دار الخانجي بمصر، ١٣٨٨ه — ١٩٦٨م.

٢٦٣- ميزان الأعتدال للذهبي، تحقيق: علي محمد البجاوي، دار المعرفة، بيروت.

٢٦٤- لسان الميزان، لابن حجر العسقلاني، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٠ه.

٢٦٥- المجروحين من المحدثين والضعفاء المتروكين لابن حبان البستي، محمود إبراهيم زايد، دار المعرفة، بيروت.

٢٦٦- رجال الكشي، لأبي عمرو محمد بن عمر بن عبد العزيز الكشي، قدم له وعلق عليه أحمد السيد الحسيني.

٢٦٧- عبد الله بن سبأ الحقيقة المجهولة، لمحمد علي المعلم.

٢٦٨- الخوارج والشيعة، يوليوس فلهاوزن.

٢٦٩- السيادة العربية والشيعة والإسرائيليات، فان فلوتن، ترجمة حسن إبراهيم حسن، ومحمد زكي إبراهيم، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة الثانية، ١٣٨٥ه — ١٩٦٥م.

٢٧٠- العقيدة والشريعة الإسلامية، جولدتسهير، أجناس، ترجمة د. محمد يوسف موسى وآخرون، القاهرة، دار الكتب الحديثة.

٢٧١- تاريخ الأدب العربي، في الجاهلية وصدر الإسلام، نكلسن، رينولد، ترجمة صفاء خلوصي، بغداد، مطبعة المعارف ١٣٨٨ه — ١٩٦٩م.

٢٧٢- عقائد الشيعة، روندلسن، دوايت، تعريب (ع م) القاهرة، مكتبة الخانجي ١٣٦٥ه — ١٩٤٦م.

٢٧٣- أصول الإسماعلية، لويس برنارد، ترجمة إلى العربية خليل أحمد جلو، جاسم محمد الرجب، بغداد، مكتبة المثنى ١٣٦٧هـ - ١٩٤٧م.

٢٧٤- عائشة والسياسة، سعيد الأفغاني، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧١م.

٢٧٥- الدولة الأموية، يوسف العشي، دار الفكر، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ - ١٩٨٥م.

٢٧٦- أحداث وأحاديث فتنة الهرج، د. عبد العزيز دخان، رسالة دكتوراه بفاس بالمغرب لم تطبع.

٢٧٧- المغني في الضعفاء للذهبي، تحقيق نور الدين عتر.

٢٧٨- التاريخ الكبير للبخاري، مؤسسة الثقافة، بيروت.

٢٧٩- دور المرأة السياسي في عهد النبي والخلفاء الراشدين، أسماء محمد أحمد زيادة، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢١ه - ٢٠٠١م.

٢٨٠- الإمامة والسياسة، المنسوب لابن قتيبة، مؤسسة الحلبي، القاهرة.

٢٨١- لمع الأدلة في عقائد أهل السنة، للجويني، عبد الملك بن عبد الله بن يوسف، بتحقيق فوقية حسين محمود، الناشر الدار المصرية.

٢٨٢- غياث الأمم في التياث الظلم لإمام الحرمين الجويني، تحقيق عبد العظيم الديب، مطابع الدوحة الحديثة قطر، الطبعة الأولى ١٤٠٠هـ.

٢٨٣- التذكرة في أحوال الموتى والآخرة، لأبي عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، حققه وأخرج أحاديثه فؤاد أحمد زمرلي، دار الكتب العربي.

٢٨٤- حقبة من التاريخ، عثمان الخميس، دار الإيمان، الإسكندرية.

٢٨٥- العقيدة في أهل البيت بين الإفراط والتفريط، د. سليمان بن سالم بن رجاء السحيمي، مكتبة البخاري، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.

٢٨٦- إفادة الأخيار ببراءة الأبرار، محمد العربي التباني، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٩٨٤م.

٢٨٧- أعلام النصر المبين لأبي الخطاب بن عمر بن الحسن بـن دحيـة الكلـبي، تحقيـق د. محمـد أمحزون، دار الغرب، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.

٢٨٨- أسد الغابة في معرفة الصحابة، تحقيق محمد إبراهيم البنا، مطبعة الشعب.

٢٨٩- تقريب التهذيب لابن حجر.

٢٩٠- الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدي، الحافظ أحمد بـن عبـد الله الجرجـاني، دار الفكـر للطباعة، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٠٥هـ.

٢٩١- الأنصار في العصر الراشدي، سياسياً وعسكرياً وفكرياً، د. حامد محمـد خليفـة، رسـالة دكتوراه من كلية الآداب في جامعة بغداد، لم تطبع، من صورة منصورة.

٢٩٢- العثمانية، للجاحظ، تحقيق عبد السلام محمد هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى.

٢٩٣- خلاصة الخلافة الراشدة من تاريخ ابن كـثير، محمـد كنعـان، مؤسـسة المعـارف، بـيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٨م.

٢٩٤- نسب قريش، أبو عبد الله الزبيري، دار المعارف، القاهرة.

٢٩٥- التاريخ الصغير للبخاري، محمد إسماعيل البخاري، تحقيق محمود إبـراهيم زايـد، الطبعـة الأولى ١٤٠٦هـ، دار المعرفة، بيروت.

٢٩٦- أنساب الأشراف، لأبي الحسن أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري.

٢٩٧- كتاب أهل البغي من الحاوي الكبير، لأبي الحسن الماوردي.

٢٩٨- المنتقى من منهاج الاعتدال في نقض كلام أهل الرفض والاعتـزال، للحـافظ أبـي عبـد الله محمد عثمان الذهبي، مكتبة دار البيان، حققه وعلق عليه: محب الدين الخطيب.

٢٩٩- سير السلف لأبي القاسم الأصفهاني، دار الرايـة، الريـاض، الطبعـة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.

٣٠٠- أهـل الـشورى الـذين اختـارهم عمـر ﷺ، ريـاض العبـد الله، دار الرشـيد، بـيروت - دمشق، مؤسسة الإيمان، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

٣٠١- عمدة القاري، سرح صحيح البخاري، بدر الدين العيني.

٣٠٢- تحفة الأحوذي بشرح الترمذي، لمحمد بن عبد الرحمن المباركفوري، مطبعة الاعتماد، نشر محمد عبد المحسن الكتبي، تصحيح عبد الرحمن محمد عثمان.
٣٠٣- دراسات تربوية في الأحاديث النبوية، للأعظمي محمد لقمان الأعظم الندوي، دار العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ – ١٩٩٧م.
٣٠٤- الزهد لابن المبارك.
٣٠٥- فرسان في عصر النبوة، أحمد خليل جمعة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ – ١٩٩٩م. اليمامة، دمشق.
٣٠٦- تاريخ الدعوة الإسلامية، محمد جميل عبد الله المصري، المطبعة الأولى ١٤٠٧هـ – ١٩٨٧م.
٣٠٧- معاوية بن أبي سفيان، صحابي كبير وملك مجاهد، منير الغضبان، دار القلم دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ – ١٩٩٦.
٣٠٨- المعرفة والتاريخ، للفسوي، لأبي يوسف الفسوي، تحقيق أكرم ضياء العمري، مطبعة الإرشاد بغداد، ١٣٩٤هـ.
٣٠٩- الأعلام للزركلي، دار العلم للملايين ـ بيروت لبنان ـ الطبعة السادسة، ١٩٨٤م.
٣١٠- إرواء الغليل تخريج أحاديث منار السبيل، للشيخ محمد ناصر الدين الألباني، الطبعة الأولى، ١٣٩٩هـ، نشر المكتب الإسلامي.
٣١١- الدولة الإسلامية في عصر الخلفاء الراشدين، د. حمدي شاهين، دار القاهرة.
٣١٢- مسند أحمد مع الفتح الرباني، للساعاتي، أحمد عبد الرحمن الساعاتي، في ترتيب الإمام، مطبعة الفتح الرباني بالقاهرة، لطبعة الأولى.
٣١٣- تهذيب الأسماء واللغات، للإمام محيي الدين أبي زكريا يحيى بن شرف النووي، دار الكتب العلمية ـ بيروت، لبنان.
٣١٤- تلخيص الحبير في أحاديث الرافعي الكبير: لأبي الفضل أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، مراجعة: السيد عبد الله هاشم اليماني المدني، المدينة المنورة، ١٣٨٤هـ – ١٩٦٤م.

٣١٥- عمرو بن العاص الأمير المجاهد، د. منير محمد الغضبان، جامعة أم القرى، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ.
٣١٦- عمار بن ياسر، أسامة بن أحمد سلطان، المكتبة المكية، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
٣١٧- قصص لا تثبت، سليمان بن صالح الخراشي، دار الصميعي، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
٣١٨- تنزيه أمير المؤمنين معاوية بن أبي سفيان من الظلم والفسق في مطالبته بدم أمير المؤمنين عثمان لأبي يعلى محمد الفراء، تحقيق دار النبلاء، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.
٣١٩- أبو موسى الأشعري الصحابي العالم المجاهد، محمد طهماز، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م دمشق.
٣٢٠- أنس بن مالك الخادم الأمين، عبد الحميد طهماز، دار القلم، دمشق.
٣٢١- مناقب عمر لابن الجوزي.
٣٢٢- مجموعة الوثائق السياسية في العهد النبوي، والخلافة الراشدة، محمد حميد الله، دار النفائس، الطبعة الخامسة ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
٣٢٣- السيرة النبوية الصحيحة، د. أكرم العمري، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، مكتبة المعارف والحكم بالمدينة المنورة.
٣٢٤- السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة، محمد أبو شهبة، دار القلم، دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
٣٢٥- صحيح مارد الضمآن إلى زوائد ابن حبان، للألباني، دار الصميعي، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
٣٢٦- غزوة الحديبية، لأبي فارس، دار الفرقان، الأردن.
٣٢٧- من معين السيرة، صالح أحمد الشامي، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ - ١٩٩٢م.

٣٢٨- إتمام الوفاء بسيرة الخلفاء، محمد الخضري، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الأولى ب — ١٩٩٦م.
٣٢٩- فتوح الشام، محمد عبد الله الأزدي، تحقيق عبد المنعم عبد الله عامر، نشر مؤسسة القاهرة ١٩٧٠م.
٣٣٠- القيادة العسكرية في عهد الرسول، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ — ١٩٩٠م.
٣٣١- سفراء النبي ﷺ ، محمود شيت خطاب، مؤسسة الريان، دار الأندلس الخضراء، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ — ١٩٩٦م.
٣٣٢- عمرو بن العاص، عبد الخالق سيد أبو رابية، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ — ١٩٨٨م.
٣٣٣- عمرو بن العاص، عباس محمود العقاد، الناشر دار الكتب العربي، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية ١٩٦٩م.
٣٣٤- المراسيل، لابن أبي حاتم، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٣٩٧هـ.
٣٣٥- التاريخ، لأبي محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، تحقيق أحمد محمد نور سيف، دار المأمون للتراث.
٣٣٦- الأحكام السلطانية، لأبي يعلى: محمد بن الحسين، تليق: محمد حامد الفقي، دار الكتب العلمية/ بيروت ١٤٠٣هـ.
٣٣٧- الجهاد والقتال في السياسة الشرعية، محمد خير هيكل، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ — ١٩٩٣م.
٣٣٨- الإنصاف فيما يجب اعتقاده ولا يجوز الجهل به، للقاضي أبي بكر بن الطيب الباقلاني، تحقيق محمد زاهد الكوثري، الطبعة الثانية، مؤسسة الخانجي ١٣٨٢هـ.
٣٣٩- مناقب الإمام أحمد بن حنبل، لأبي الفرج بن الجوزي، تحقيق: لجنة إحياء التراث، طبع دار الآفاق الجديدة، الطبعة الثالثة، ١٤٠٢هـ.
٣٤٠- عقيدة الإمام ابن قتيبة، د. علي بن نفيع العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢ه — ١٩٩١م السعودية.

٣٤١- المعارف لابن قتيبة، د. علي بن نفيع العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ – ١٩٩١م.

٣٤٢- مختصر التحفة الأثني عشرية، للسيد محمود شكري الألوسي، مكتبة إيشيق، استانبول، تركيا ١٣٩٩هـ – ١٩٧٩م.

٣٤٣- السيف اليماني في نحر الأصفهاني، وليد الأعظمي، الطبعة الثانية، ١٤١٠هـ – ١٩٨٩م.

٣٤٤- منهج كتابة التاريخ الإسلامي، محمد صامل العلياني السلمي، دار طيبة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ – ١٩٨٦م.

٣٤٥- أثر التشيع على الروايات التاريخية في القرن الأول الهجري، د. عبد العزيز محمد نور ولي، دار الخظيري، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ – ١٩٩٦م.

٣٤٦- منهج المسعودي في كتابة التاريخ، سليمان بن عبد الله المديد السويكت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ – ١٩٨٦م.

٣٤٧- تاريخ عمرو بن العاص، حسن إبراهيم حسن، مطبعة السعادة، الطبعة الأولى ١٣٤٠هـ – ١٩٩٢م.

٣٤٨- الشيعة والسنة، إحسان إلهي ظهير.

٣٤٩- دراسات عن الفرق وتاريخ المسلمين، د. أحمد محمد جلي، شركة الطباعة العربية السعودية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ.

٣٥٠- الإمام الصادق، محمد أبو زهرة، دار الفكر العربي.

٣٥١- الشيعة والقرآن، إحسان إلهي ظهير، إدارة ترجمان السنة، لاهور، باكستان، الطبعة الثالثة ١٤٠٣هـ.

٣٥٢- تأويل مختلف الحديث، لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، تحقيق: محمد محيي الدين الأصفر، المكتب الإسلامي، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.

٣٥٣- المفهم لما أشكل من تلخيص مسلم، لأبي العباس أحمد بن عمر القرطبي، تحقيق: محيي الدين ديب مستو، يوسف البدوي، دار ابن كثير، بيروت، دمشق، دار الكلام الطيب، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ.
٣٥٤- الكفاية، أحمد بن علي الخطيب، دار الكتاب العربي، تحقيق وتعليق: الدكتور أحمد عمر هاشم، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.
٣٥٥- فتح المغيث شرح ألفية الحديث، محمد بن عبد الرحمن السخاوي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
٣٥٦- تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، لجلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، منشورات المكتبة العلمية بالمدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٣٩٢هـ - ١٩٧٢م.
٣٥٧- مقدمة ابن الصلاح في علوم الحديث، لابي عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، طبع: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
٣٥٨- الباعث الحثيث، شرح اختصار علوم الحديث، إسماعيل بن عمر بن كثير، تحقيق أحمد شاكر، طبع مكتبة ومطبعة محمد علي صبيح وأولاده، الطبعة الثالثة ١٣٧٠هـ.
٣٥٩- جلاء الأفهام في الصلاة والسلام على خير الأنام، لأبي عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب الشهير بابن قيم الجوزية، بيروت، لبنان.
٣٦٠- تفسير السعدي، المسمى تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، للشيخ عبد الرحمن بن ناصر السعدي، تحقيق: محمد زهري النجار، المؤسسة السعدية.
٣٦١- تفسير القرآن العظيم، لأبي الفداء إسماعيل بن كثير القرشي الدمشقي، دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٨٩هـ - ١٩٧٠م.
٣٦٢- الفرق بين الفرق، لعبد القاهر بن طاهر البغدادي، تعليق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة محمد علي صبيح، مصر.
٣٦٣- أثر الإمامة في الفقه الجعفري وأصوله، للسالوس علي أحمد السالوس، دار وهدان للطباعة، القاهرة، الطبعة الأولى ١٤٠٢هـ.

٣٦٤- الخطوط العريضة للأسس التي قام عليها دين الشيعة الإمامية الأثني عشرية، محب الدين الخطيب، المطبعة السلفية، القاهرة ١٣٩٣هـ.
٣٦٥- المحاسن النفسانية في أجوبة المسائل الخراسانية، الشيخ حسين آل عصفور البحراني، دار المشرق العربي، بيروت، البحرين.
٣٦٦- فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير، محمد علي الشوكاني، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، الطبعة الثانية ١٣٨٣هـ.
٣٦٧- النهاية في الفتن والملاحم، لابن كثير، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الرابعة ١٤٢٣هـ – ٢٠٠٣م.
٣٦٨- ضحى الإسلام، أحمد أمين.
٣٦٩- النهي عن سبب الأصحاب للمقدسي، محمد عبد الواحد المقدسي، تحقيق: عبد الرحمن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى.
٣٧٠- لمحات اجتماعية من تاريخ العراق، د. علي وردي، مطبعة الإرشاد، بغداد ١٩٦٩م.
٣٧١- الفكر الشيعي والنزعات الصوفية، كامل الشيبي، مكتبة النهضة، بغداد، مطابع دار التضامن ١٣٨٦هـ.
٣٧٢- نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، د. مصطفى حلمي، دار الدعوة، الإسكندرية.
٣٧٣- خصائص أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، لأبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، تحقيق أحمد ميرين البلوشي، مكتبة المعلا، الكويت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ – ١٩٨٦م.
٣٧٤- منهج ابن تيمية في مسألة التكفير، الدكتور عبد المجيد بن سالم المشعبي، أضواء السلف، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ – ١٩٩٧م.
٣٧٥- مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين، لأبي الحسن الأشعري، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة النهضة المصرية.
٣٧٦- هدي الساري، مقدمة فتح الباري، الحافظ ابن حجر العسقلاني، المطبعة السلفية ومكتبتها.

٣٧٧- التنبيه والرد على أهل الأهواء والبدع، لأبي الحسين محمد بن أحمد المطلي، مكتبة المثنى، بغداد ١٣٨٨هـ - ١٩٦٨م.
٣٧٨- الخوارج، ناصر العقل، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ.
٣٧٩- الوظيفة العقيدية للدولة الإسلامية، حامد عبد الماجد قويسي، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م، دار التوزيع والنشر الإسلامية.
٣٨٠- تلبيس إبليس، لابن الجوزي، بتحقيق محمود مهدي استانبولي ١٣٩٥هـ - ١٩٧٦م.
٣٨١- الخوارج، دراسة ونقد لمذهبهم، ناصر بن عبد الله السعودي، دار المعارج الدولية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
٣٨٢- نصب الراية لأحاديث الهداية، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعي، دار المأمون، القاهرة ١٣٥٧هـ - ١٩٣٨م.
٣٨٣- ظاهرة الغلو في الدين في العصر الحديث، محمد عبد الحكيم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
٣٨٤- الإباضية في موكب التاريخ، علي يحيى معمر، مكتبة وهبة.
٣٨٥- السياسة في إصلاح الراعي والرعية، ابن تيمية، المطبعة السلفية ومكتبتها، القاهرة ١٣٨٧هـ.
٣٨٦- فيض القدير في شرح الجامع الصغير، عبد الرؤوف المناوي، دار الفكر للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧٢م.
٣٨٧- قواعد في التعامل مع العلماء، د. عبد الرحمن بن معلا اللويحق، دار الوراق، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ - ١٩٩٢م.
٣٨٨- التكفير جذوره وأسبابه، د. نعمان عبد الرزاق السامرائي - دار المنارة - جدة، الطبعة الأولى ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
٣٨٩- ظاهرة التكفير، الأمين الحاج محمد أحمد، مكتبة دار المطبوعات الحديثة، جدة، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٢ه - ١٩٩٢م.

٣٩٠- الصحوة الإسلامية بين الجحود والتطرف، د. يوسف القرضاوي ـ كتاب الأمة (٢) الطبعة الرابعة، ١٤٠٥هـ — ١٩٨٥م.

٣٩١- مصباح الظلام في الرد على من كذب على الشيخ الإمام، عبد اللطيف بن عبد الرحمن بن حسن آل الشيخ، دار الهداية، الرياض.

٣٩٢- الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، إسماعيل بن حماد الجوهري، تحقيق أحمد عبد الغفور، الطبعة الثانية، القاهرة ١٤٠٢هـ.

٣٩٣- المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي، تأليف: أحمد بن محمد المقري الفيومي، المكتبة العلمية، بيروت، لبنان.

٣٩٤- القاموس المحيط، لمجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز يبادي، المؤسسة العربية للطباعة والنشر، بيروت، لبنان.

٣٩٥- مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد فارس، تحقيق: عبد السلام هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١١هـ.

٣٩٦- الحجة في بيان المحجة وشرح عقيدة أهل السنة للحافظ قوام السنة أبي القاسم إسماعيل الأصبهاني، د. محمد ربيع مدخلي، ومحمد بن محمود أبو رحيم، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١١هـ.

٣٩٧- اعتقادات فرق المسلمين والمشركين، لفخر الدين الرازي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان ١٤٠٢هـ.

٣٩٨- الرواة الذين تأثروا بابن سبأ، د. سعد الهاشمي، الطبعة الأولى، ١٤١٣هـ — ١٩٩٢م.

٣٩٩- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ.

٤٠٠- الصارم المسلول على شاتم الرسول، لشيخ الإسلام ابن تيمية، تحقيق: محيي الدين عبد الحميد، عالم الكتب، ١٤٠٢هـ — ١٩٨٢م.

٤٠١- الكشاف للزمخشري، جار الله محمود الزمخشري، دار المعرفة، بيروت.

٤٠٢- تاج العروس من جواهر القاموس، محمد مرتضى الزبيدي، دار مكتبة الحياة، بيروت، لبنان.
٤٠٣- آية التطهير وعلاقتها بعصمة الأئمة، عبد الهادي الحسيني.
٤٠٤- تفسير الرغوي، المسمى معالم التنزيل، لأبي محمد الحسين بن مسعود الفراء البغوي الشافعي، تحقيق: خالد عبد الرحمن العك، ومروان سوار، دار المعرفة، بيروت.
٤٠٥- الحجج الدامغة لنقض كتاب المراجعات، أبو مريم بن محمد الأعظمي.
٤٠٦- تيسير العزيز لشرح كتاب التوحيد، للشيخ سليمان بن عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب، مكتبة الرياض الحديثة.
٤٠٧- الرسالة التدميرية لابن تيمية، تحقيق: زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٣٩١هـ.
٤٠٨- الشفا بتعريف حقوق المصطفى، لأبي الفضل عياض بن موسى اليحصبي الأندلسي، مطبعة البابي الحلبي، الطبعة الأخيرة ١٣٦٩هـ — ١٩٥٠.
٤٠٩- المنحة الإلهية في تهذيب الطحاوية، عبد الآخر حماد الغنيمي، دار الصحابة، بيروت، لبنان، الطبعة الثالثة، جمادى الثانية، ١٤١٨هـ — ١٩٩٧م.
٤١٠- الملل والنحل، لأبي الفتح محمد عبد الكريم الشهرستاني، تحقيق: الأستاذ أحمد فهمي محمد، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ.
٤١١- مختصر تفسير القرآن العظيم المسمى عمدة التفسير عن الحافظ ابن كثير، اختصار وتحقيق: أحمد شاكر، دار طيبة، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٢٤هـ — ٢٠٠٣م.
٤١٢- روايات تاريخ الصحابة في ميزان الجرح والتعديل، د. عبد العزيز صغير دخان، الطبعة الأولى ١٩٩٨م، الشوكاني باليمن.
٤١٣- اليهود في السنة المطهرة، عبد الله الشقاري، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ — ١٩٩٦م.

٤١٤- المروي عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب في التفسير من سورة المائدة إلى سورة الناس، رسالة ماجستير جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، للطالب فهد عبد العزيز إبراهيم الفاضل، لم تطبع.

٤١٥- خلافة علي بن أبي طالب، رتبه وهذبه د. محمد بن صامل السلمي، مستخرج من البداية والنهاية، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.

٤١٦- وسطية أهل السنة بين الفرد، د. محمد باكريم، دار الرواية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٤م.

٤١٧- عقائد الثلاث والسبعين فرقة، لأبي محمد اليمني، تحقيق ودراسة محمد عبد الله زربان الغامدي، مكتبة دار العلوم، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.

٤١٨- الزبير بن العوام الثروة والثورة، الدكتور عبد العظيم الديب، مكتبة ابن تيمية، البحرين.

٤١٩- العزلة والخلطة، أحكام وأحوال، سلمان بن فهد العودة، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م.

٤٢٠- أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، أحمد السيد يعقوب الرفاعي، دار الفضيلة، القاهرة، الطبعة الأولى.

٤٢١- السلسلة الضعيفة، للألباني، مكتبة المعارف، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.

٤٢٢- زاد المعاد، ابن القيم، شعيب وعبد القادر الأرناؤوط، دار الرسالة، الطبعة الأولى ١٣٩٩هـ.

٤٢٣- فقه السيرة النبوية، د. محمد سعيد رمضان البوطي، دار الفكر، دمشق، سوريا، الطبعة الحادية عشرة ١٩٩١م.

٤٢٤- فصول من السيرة النبوية، عبد المنعم السيد.

٤٢٥- هجرة الرسول وصحابته في القرآن والسنة، أحمد عبد الغني الجمل، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.

٤٢٦- السيرة النبوية في ضوء المصادر الأصلية، د. مهدي رزق الله أحمد، الطبعة الأولى ١٤١٢ﻫ – ١٩٩٢م، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية.

٤٢٧- الخليفتان عثمان وعلي بين أهل السنة والشيعة، أنور عيسى، لم تطبع.

٤٢٨- مرويات غزوة الحديبية، حافظ الحكمي، دار ابن القيم، الطبعة الأولى، ١٤١١ﻫ – ١٩٩١م.

٤٢٩- القول المفيد على كتاب التوحيد، لمحمد صالح العثيمين، دار العاصمة، الطبعة الأولى ١٤١٥ﻫ.

٤٣٠- التاريخ السياسي، د. علي معطي، مؤسسة المعارف بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٩ﻫ – ١٩٩٨م.

٤٣١- قراءة سياسية للسيرة النبوية، محمد قلعجي، دار النافس، الطبعة الأولى ١٤١٦ﻫ – ١٩٩٦م، بيروت ـ لبنان.

٤٣٢- علي بن أبي طالب مستشار أمين الخلفاء الراشدين، د. محمد عمر الحاجي، دار الحافظ بدمشق، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.

٤٣٣- زواج عمر بن الخطاب ﷺ من أم كلثوم بنت علي بن أبي طالب ﷺ حقيقة وليس افتراء، تأليف أبي معاذ الإسماعيلي.

٤٣٤- عثمان بن عفان، صادق عرجون، الدار السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٠ﻫ – ١٩٩٠م.

٤٣٥- مجلة البحوث الإسلامية، العدد العاشر.

٤٣٦- رياض النفوس للمالكي، أبو بكر عبد الله بن محمد المالكي، دار الغرب الإسلامي، بيروت، لبنان، عام ١٤٠٣ﻫ – ١٩٨٣م.

٤٣٧- عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٢ﻫ – ١٩٩١م.

٤٣٨- ليس من الإسلام، محمد الغزالي، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤٢٠ﻫ – ١٩٩٩م.

ناوەڕۆك

وەرگێڕ لە چەند دێڕێکدا:

ناوی عمر توفیق عبداللەیە و نازناوی (الخطاط) ی هەیە و ئەو نازناوەشی لەوەوە هاتووە کە لە هونەری خۆشنووسیدا دەستێکی باڵای هەیە و لەو بارەیە کوراسەیەکی لەسەر خەتی روقعە نووسیوە لە ژێر ناوی (دەروازەی خۆشنووسی) .

لە شاری هەڵەبجە لە دایك بووە لەساڵی (١٩٦٧) و هەر لەو شارەدا خوێندنی سەرەتای و ناوەندی دواناوەندی و دیراساتی ئسلامی تەواوکردووە، و پاشان لە ساڵی ١٩٨٦ لە زانکۆی بەغداد/ کۆلیجی شەریعە وەرگیراوە، ساڵی (١٩٨٨) لە هەڵەبجە بریندار دەبێت و لە نەخۆشخانەکانی ئێران چارەسەرکراوە .

لە ساڵی (١٩٩١) بە پلەی ـ جید جداً ـ خوێندن تەواو دەکات و دەبێتە مامۆستای زمانی عەرەبی و ئاین و لە زۆرێك لە خوێندنگاکانی ناو شاری هەڵەبجەی شەهید مامۆستایەتی کردووە .

وەرگێر خاوەنی کۆمەڵێ بەرهەم و نووسینە لە بوارە جیاجیاکاندا چ لە بواری هونەری یان ئەدەبی یان ئاینی و بانگەوازی... لە شاکارەکانی لە بواری دەروونناسیدا ـ کتێبی (هونەری هاوڕێگرتن) ی دێل کارنجی کردوە بە کوردی و تا ئێستا چەندان جار لە چاپ دراوەتەوە .

وەرگێر پێش ئەم بەرهەمە هەستاوە بە ورگێرانی کتێبی ـ خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکری صدیق و ئێستا لە بەر دەستی خوێنەران دایە .

خوێنەری بەڕێزوخۆشەویست ئەگەر هەر ڕەخنەوپێشنیارێکت هەبوو دەربارەی نووسینەکانی وەرگێڕ ، ئەوا جەنابی مامۆستاعومەر زۆر پێخۆشحاڵە بە سنگێکی فراوانەوە گوێت بۆ بگرێت ،بۆیە دەتوانیت ڕاستەوخۆ پەیوەندی پێوە بکەیت بەم ژمارە مۆبایلەوە٠٧٧٠١٩٩٨٤٧١

کـتێـبخانەی نـاریـن

هەولێر – فولکەی شێخ مەحموود- باڵەخانەی سیّد بهاء الدین – نهۆمی خوارەوە – بازاڕی زانست بۆ کتێب وچاپەمەنی

پۆستی ئەلیکترۆنی: nareen_1@yahoo.com

لە بلاْوكراوەكانی كتێبخانەكەمان

١- پرستشەكانی بیركردنەوە \عەمر خالید وەرگێڕانی م حسین محمود

٢- هونەری هاوڕێ گرتن : دیل كارنیگی وەرگێڕانی م عومەر تۆفیق الخطّاط

٣- لە سوورەتی یوسفدا دیومە : م عومەر تۆفیق الخطّاط

٤- لێبوردەیی خودا: عەمر خالید وەرگێڕانی تارا سعید

٥- دەوڵەتی عوسمانی :دكتۆر علی محمد الصّلابی وەرگێڕانی نهاد جلال واحمد عبدالرحمن

٦- ژیاننامەی ئەبووبەكری صیددیق (ﷺ): دكتۆر علی الصّلابی وەرگێڕانی م عومەر تۆفیق الخطّاط

٧- كەسایەتی ئافرەتی موسڵمان :دكتۆر علی الهاشمی وەرگێڕانی سندس علی

٨- بەناوی تۆوە دەژین : عەمر خالید وەرگێڕانی شاهۆ عومەر

٩- ئارامگرتن وخۆ نەویستن : عەمر خالید ،وەرگێڕانی كانیاو محمد

١٠- چۆن بگەینە كاروانی صالحان؟ : م عومەر تۆفیق الخطّاط

١١- قەدەغەكراوەكانی ئیسلام : محمد صالح المنجد وەرگێڕانی محسن سید گوڵ

١٢- چەند ڕاستیەكی زانستی لـە قورئـانی پـیرۆز : دكتـۆر زغلـول راغـب النجـار وەرگێڕانی محمد علی احمد

١٣- كۆمەڵێك كتێب بە تايبەتى كتێبەكانى دیکەی دکتۆر علی محمد الصّلابی وکتێبەکانى عەمر خالید ئامادەن بۆ چاپ کردن.